

JANKO PLETERSKI

DR. IVAN ŠUŠTERŠIČ
1863-1925

JANKO PLETERSKI, rojen 1. februarja 1923 v Mariboru, dr. zgodovinskih znanosti, redni profesor Filozofske fakultete v Ljubljani, upokojen l. 1982. V l. 1989 izvoljen za dopisnega in l. 1993 za rednega člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Najpomembnejše objave: Manjšinska zakonodaja na Koroškem po drugi svetovni vojni, Ljubljana 1960. - Narodna in politična zavest na Koroškem 1848-1914, Ljubljana 1965 (nemška izdaja Klagenfurt/Celovec 1996). - Koroški plebiscit (soavtor), Ljubljana 1970. - Prva odločitve Slovencev za Jugoslavijo, Ljubljana 1971 (srbska izdaja Beograd 1976). - Die Slowenen 1848-1918. V: Die Habsburgermonarchie 1848-1918, III/1, Wien 1980. - Elemente und Charakter der plebiszitären Entscheidung 1920 in Kärnten, Klagenfurt/Celovec 1980. - Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914-1917. Poročili vojaške in vladne komisije, Viri 1-2, Ljubljana 1980. - Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Maribor 1981. - Der ungleiche Grenzstreit 1918-1920, Klagenfurt-Trieste 1983. - Narodi Jugoslavija revolucija, Beograd 1985 in 1986, Ljubljana 1986, Skopje 1986. - Istorija Jugoslavije do 1941. V: Enciklopedija Jugoslavije, 6, Zagreb 1990. - Senca Ajdovskega gradca, Ljubljana 1993.

JANKO
PLETERSKI

DR. IVAN ŠUŠTERŠIČ
1863-1925

ZALŽBA
ZRC

Janko Pleterski Dr. Ivan Šušteršič 1863-1925
Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma

© 1998, ZRC SAZU, Ljubljana

Jezikovni pregled Sonja Likar
Oblikovanje in
tehnična ureditev Milojka Žalik Huzjan
Urednik Vojislav Likar

Založil ZRC SAZU, Založba ZRC
Zanj Oto Luthar

Tisk Planprint

Izšlo s finančno podporo Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete v Ljubljani,
Slovenske akademije znanosti in umetnosti in
Ministrstva za znanost in tehnologijo R Slovenije

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

929 Šušteršič I.

PLETERSKI, Janko
[Doktor]

Dr. Ivan Šušteršič, 1863-1925 : pot prvaka slovenskega
političnega katolicizma / Janko Pleterski. - Ljubljana :
Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC, 1998

ISBN 961-6182-48-X
72711936

Platnice dr. Ivan Šušteršič - karikatura Casimir Sichulski, *ščitni ovitek* Diploma Danice

Po mnenju Ministrstva za kulturo R Slovenije šteje knjiga med proizvode za katere se plačuje 5 odstotni
davek od prometa proizvodov.

DR. IVAN ŠUŠTERŠIČ

1863-1925

POT PRVAKA SLOVENSKEGA
POLITIČNEGA KATOLICIZMA

JANKO PLETERSKI

Z A L O Ž B A
Z R C

DR. IVAN ŠUŠTERŠIČ

NAMESTO POSVETILA - BESEDE SLOVESNA

»NAJ MENI VSAK ODPUSTI, KOGAR SEM KDAJ ŽALIL V MISLI, BESEDI ALI DEJANJU. IZ SVETA GREM BREZ VSAKEGA SRDA PROTI KOMURKOLI. V SVEČANI URI, KO STOPAM PRED SODNIKA, JE VSE MALENKOSTNO, KAR JE NA TEM SVETU. V VEČNOST GREM VESELEGA SRCA, KER GREM K BOGU, KI GA LJUBIM ČEZ VSE. PONIŽEN V PRAHU GA PROSIM ODPUŠČANJA MOJIH GREHOV. TRDNO UPAM, DA MI BO ODPUSTIL, KER GA LJUBIM.«

Napisane svojcem 1920. leta. Prepis z nagrobnika na ljubljanskih Žalah.

KAZALO

1	Uvodna beseda	9
2	Osebni podatki	11
3	Iz oznak v zgodovino-pisju	12
4	Politični katolicizem	15
5	Voditi stranko, v kateri se da kaj doseči	28
6	Začetek v majhni sobani	33
7	Prvo razhajanje s Krekom	39
8	Kandidat proti liberalcu	44
9	Kandidat proti krščanskemu socialistu	50
10	Med novimi tokovi	65
11	Politična šola	82
12	Delitev vlog	91
13	Prvi triumf	103
14	Žlindra	110
15	Videnje ustavne reforme	117
16	»Predlog poslanca dr. Šušteršiča in sodrugov«	124
17	»Merodajni krogi se morajo prepričati«	133
18	Vojskoljub	139
19	»Ein klerikaler Slowene«	145
20	Kmečki punt v kronovini Kranjski	152
21	»Načelnik slovenskega ljudstva«	162
22	»The able Slovene leader«	174
23	»Volilna reforma in Jugoslovani«	186
24	Hočete revolucijo?	194
25	Na Dunaju nov parlament, na Kranjskem finale	202
26	Na višini trenutka	210
27	Cavour v Slovanski jednoti	220
28	Tarča se izmakne strelu	229
29	V Slovanski uniji – vztrajno!	235
30	Vse je v imenu Slovenec	243
31	Emisar na jugu?	253

32	Skrivnost deželnega glavarstva	264
33	Soldaška viža	271
34	»Čutimo se kot del plemenitega naroda hrvatskega«	280
35	Žal imamo lasten jezik	293
36	Zadnji memento iz še velike Avstrije	309
37	Furor patrioticus	314
38	»Samo Avstrija je naše upanje«	323
39	Kranjski Pilsudski?	331
40	»Frona« v stranki	344
41	»Naj bog ohrani krasno deželo Kranjsko«	354
42	Šele, ko pride čas	365
43	Vse v rokah nasprotnikov	375
44	Zgolj dobra politična poteza	383
45	»Sam je kriv!«	394
46	Za lojalno demokracijo	401
47	Ozadja (ne)zvestobe	408
48	Resnica	415
49	»Samujem in gledam na razburkano vodovje«	423
50	Izjava deželnega glavarja	430
51	Zamujene priložnosti?	440
52	»Ubežni kralj«	444
53	Rimska epizoda	449
54	Moj odgovor	456
55	Brez subjektivne krivde hudo kaznovan	465
56	Zadnji metež	473
	Okrajšave za večkrat navajano literaturo	487
	Imensko kazalo	492

UVODNA BESEDA

Monografijo o dr. Ivanu Šušteršiču sem si sprva zamislil kot spremno študijo h knjigi njegovih (izbranih) govorov in spisov v knjižni zbirki, ki bi obsegla, nekako po zgledu zbirke »Dela slovenskih pesnikov in pisateljev«, dela najpomembnejših slovenskih politikov. Zamisel takšne knjižne vrste je sicer imela nekaj odmeva med slovenskimi zgodovinarji, vendar se načrtovalci znanstvenega dela niso odločili za kaj bolj otipljivega* Samotež pripraviti Šušteršičeve govore in spise za kritično izdajo, bi daleč preseglo moje moči posameznika. Ostal sem pri študiji o Šušteršičevi politični poti, ki pa je morala zdaj postati samostojna, ne le spremna. To je pomenilo, da mora zajeti vsaj v glavnih potezah tudi snov njegovih zelo številnih govorov (člankov je bilo malo), ker jih bralec pač ne bo dobil zbranih pred oči. Študija je zato prerastla samo sebe v (pre)obsežno monografijo.

Po drugi strani je obsežnost še pospešila skušnjava, da se ne omejim samo na tisto, kar je v neposredni zvezi z dejavnostjo Šušteršiča samega, marveč da se tudi ne izognem širšemu toku slovenske politične zgodovine. In glede na to, da je bil Šušteršič osrednja osebnost te zgodovine kar dobrega četrto stoletja, se je moralo zgoditi, kar se je zgodilo: zredil sem debelo knjigo. Če je to zdaj breme za založnika in če utegne plašiti tudi bralca, se vendar ne strašim prevzeti odgovornosti zanjo. Dr. Ivan Šušteršič si namreč debelo knjigo zasluži. Upam, da bo potrpežljivi in vztrajni bralec na koncu temu prepričanju pritrdil, četudi bo morda obžaloval, da knjiga ni boljša. Opravičim se lahko samo s tem, da me gmota snovi ni odgnala od dela. Četudi res ni dosti manjkalo. O dr. Ivanu Šušteršiču pa se bo tako še pisalo.

Pred tiskom knjige čutim prijetno dolžnost, da se zahvalim vsem, ki so mi kakorkoli pomagali pri delu. Najprej vsem, ki so mi posredovali svoje gradivo. Tu hvaležno imenujem pokojnega dr. Erwina Steinböcka, avstrijskega vojaškega zgodovinarja, za njim spoštovano kolegico dr. Milico Kacin Wohinz in prijazna

* Prim. Franc Rozman, Korespondenca Albina Prepeluha – Abditusa, 4, Viri, Ljubljana 1991, 3. – Janko Pleterski, Revizija zgodovine? V: 38, Sodobnost, 1990, 8 - 9, 750.

kolega dr. Walterja Lukana in dr. Avgušтина Malleja. Pokojnemu dr. Sergiju Vilfanu dolgujem zahvalo za opozorilo na akte v Odvetniški zbornici v Ljubljani, dr. Juriju Perovšku za branje prvega osnutka in njegove nasvete, podobno tudi prijaznemu sostanovalcu v Knafljevem domu na Dunaju Tonetu Smoleju, ki je prebral nekaj poglavij osnutka in me hrabril z vidika izkušenega bralca. Kako naj se primerno zahvalim Branku Gradišniku, ki je bil pripravljen prebrati končno redakcijo besedila in mi je potem dal neprecenljive predloge za njegovo večjo obrušenost in boljšo sporočilnost? Neodvisno od tega se zahvaljujem gospe Sonji Likar za njeno zavzeto in kar »sočutno« jezиковno popravo knjige, obogateno z dragocenimi opozorili zahtevne bralke. Kot avtor sem si pridržal pravico zadnjega zapisa in so zato vse kršitve jezikovnih pravil moja odgovornost. In končno, zahvaljujem se gospe Meti Hauptman, ki je dejansko bila prva pomočnica, saj je opravila obsežno in naporno fotokopiranje besedil iz dolge vrste težkih knjig »Slovenca« v Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani.

Med ustanovami, ki sem jim dolžan zahvalo, moram navesti Avstrijski inštitut za vzhodno in jugovzhodno Evropo, ki mi je dvakrat pripomogel k po enomesečnemu študijskemu bivanju na Dunaju (1993 in 1996), obakrat po posredovanju izpostave tega inštituta v Ljubljani. Posebej se zahvaljujem založbi Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, da je knjigo sprejela pod streho, ne da bi imela kar vnaprej zagotovljene vse potrebne denarje. In končno se zahvaljujem financerjem, ki so izid knjige resnično omogočili: Znanstvenemu inštitutu Filozofske fakultete v Ljubljani, Slovenski akademiji znanosti in umetnosti in Ministrstvu za znanost in tehnologijo Republike Slovenije.

OSEBNI PODATKI DR. IVANA ŠUŠTERŠIČA

Silvo Kranjec, Slovenski biografski leksikon, 1971

»Rojen 29. maja 1863 v Ribnici na Dolenjskem okrajnemu načelniku Valentinu in Mariji, rojeni Jalen iz Kranja, umrl 7. oktobra 1925 v Ljubljani. Po osnovni šoli v rojstnem kraju ga je zelo verni, strogo konservativni oče poslal na gimnazijo v Kranj; tam je Š. napravil I. – II. razred 1873-5, III. – VIII. razred pa 1875-81 (matura 1881) na I. državni gimnaziji v Ljubljani. Študiral je pravo 1881-5 na Dunaju, tu bil član *Slovenije*; od 1886 v Ljubljani koncipient pri dr. Fr. Papežu, 1889 promoviral v Gradcu. L. 1890 je bil med ustanovitelji Katoliškega političnega društva v Ljubljani, bil od 1894 samostojen odvetnik, od 1896 poslanec v državnem zboru, 1897 ponovno izvoljen, 1898 odložil mandat zaradi organizacije stranke v domovini. L. 1899 je postal predsednik Katoliškega političnega društva [v Ljubljani], bil 1900-18 spet poslanec v državnem zboru, od 1901 tudi v [kranjskem] deželnem zboru, januarja 1912 – 25. oktobra 1918 kranjski deželni glavar. Po prevratu se je umaknil [v tujino] zaradi revolucionarnega razpoloženja ljudi, groženj in dr. K. Trillerjevega svarila, da se pripravlja nanj atentat (...) Po direktni prošnji na kralja Aleksandra [Karadorđevića] se je Šušteršič smel vrniti 11. decembra 1922 v Ljubljano. Kot pripravo je izdal Moj odgovor 1922: odpoved pretekli politiki; izjavo za pozitivno krščanstvo proti političnemu klerikalizmu. Vendar je 1923 kandidiral v narodno skupščino; ko je propadel, se je za vedno poslovil od politike.«

Pripis J. P.: Vse do prevrata v l. 1918 je Ivan Šušteršič svoj priimek pisal Šusteršič, brez druge strešice. Po vrnitvi iz begunstva se je podpisoval na način, s katerim je zapisan v Slovenskem biografskem leksikonu. V knjigi ga pišem tako tudi za nazaj: Šušteršič. V vojaški evidenci je bil zapisan po nemškem pravopisu »Schusterschitz« in tako je včasih imenovan tudi v nemških časnikih in zgodovinoписju.

pri nas. 1. Takrat se je začelo, ko smo popustili v načelni borbi, kakršno je začel Mahnič. 2. Koliko naših duhovnikov je prečitalo papeževe socialne okrožnice? 3. Pastir mora ostati pri svojih ovcah! Nato vrže dekan Škerbec kamen na staro Jugoslavijo in primerja njen poraz s porazom Izraelcev na gori Gelboe: 'Z volovsko vprego smo šli nad moderne Hitlerjeve tanke.' Nato poveljuje katoliški shod leta 1892: 'Škof Missia se je prekmalu umaknil. Mahnič je ločil duhove. Očistil je smeti, zrna ločil od plev, da je resnica prišla tako do veljave. Ušeničnik je naš najboljši ideolog.' Na drugi strani pa je dekan Škerbec oblatil škofa Jegliča, J. E. Kreka in dr. A. Korošca. Kritika Jegliča: 'Nemorala Jegliča je v tem, da je leta 1918 z vsem srcem privolil v zlom kat. Avstrije in delal za ustanovitev Jugoslavije. Nesrečno leto 1918, ko je Jeglič potegnil za seboj vso slovensko katoliško duhovščino. Kot škof se je udeležil socialističnega zborovanja in nam tako otežkočil borbo proti brezboštvu. Kam smo prišli! Sami smo krivi, če je danes tako! Ni zastoj Jeglič tako tožil zadnja leta svojega življenja v Stični!' – Kritika Korošca: 'Kako je mogel kot kat. duhovnik biti v vladi v Beogradu, kjer se je blatila naša kat. vera! Največja njegova napaka je v tem, da se je vezal na Jugoslavijo. Šušteršič je bil luč, Korošec senca. Šušteršiču ne seže niti do kolen, pa četudi lestev pristavi.' Nazadnje se dekan Škerbec obregne še ob J. E. Kreka: 'Premalo je molil. Njegovo delo ni nič. Po krivici se mu pripisuje, da je on organiziral združništvo pri nas. V resnici je storil to Lampe.' [...] Nazadnje je [Škerbec] obračunal z vsemi duhovniki – prijatelji osvobodilnega gibanja: 'Naj se danes javno izrazijo, da so bili v zmoti! ... Če sta jih Hitler in Stalin pobila za svoje dobro toliko, ali ne bi bilo prav, če bi tudi mi očistili svoje vrste enkrat za vselej!' V dvorani je zavladala grobna tišina!« – N. M., »Omnes unum? V: 7, Nova pot, 1955, 255. – Prim. Stanko Cajnkar, Franc Saleški Finžgar in njegova doba, »Mohorjeva«, Celje 1976, 98. – Gl. tudi: Bojan Godeša, Kdor ni z nami, je proti nam, Cankarjeva založba, Ljubljana 1995, 313.

POLITIČNI KATOLICIZEM

Pouk katoliškim konservativcem:

»... nič ne pomaga: demokratizem je moderno dejstvo in s tem dejstvom mora računati, kdor se hoče bojevati za vero in cerkev ... Dandanašnji ni mogoče več pre(d)videti, kdaj v prihodnosti se bo zopet izvršila tista združitev med cerkveno in politično oblastjo, ki je krščanski ideal ... in gola iluzija bi bila čakati sanacije javnega življenja v krščanskem smislu brez premoči katoličanov na torišču splošne svobode! Tako premoč pa more dati organizacija ljudstva v veliko armado, izurjeno za boje moderne svobode in enakosti.«
Slovenec, 23. marca 1905 po Civiltà cattolica

Izraz »politični katolicizem« se je nedavno tega nekomu zazdel neprimeren zaradi občutka, da se pojem katolicizem in politizacija izključujeta. Za zgodovino je pojem političnega katolicizma kot oznake določenega pojava moderne dobe, še posebej od papeža Leona XIII. naprej, nedvomen. O njem je že nastalo velikansko literature. Sam pojav političnega katolicizma se v njej imenuje z različnimi izrazi, večidel odvisno od osebnega stališča razpravljalcev. Pa tudi od izkušenj, ki jih je prinašal čas. Nekateri so npr. včasih raje govorili o »katoliškem gibanju«, drugi o »modernem klerikalizmu« [za razliko od tradicionalnega, kakršen je bil lasten predmeščanskim družbam]. Pri tem so oboji imeli v mislih predvsem politične stranke in njihove pomožne organizacije, ki so izhajale s stališč Katoliške cerkve. Niso imeli v mislih teoloških problemov katolištva, četudi so stranke v svojih imenih pogosto označevale svojo versko pripadnost. Na Kranjskem npr. od 1892 do 1905 »Katoliška narodna stranka«, imenska predhodnica »Slovenske ljudske stranke«.

Sam pojem »politični katolicizem« kot strokovni izraz se je oblikoval ravno z namenom, da se omogoči znanstveno razpravljanje o tem pojavu, ne da bi že samo omenjanje in imenovanje pomenilo tudi idejne opredelitve razpravljalca.

Gre torej za dogovorjeni, politično in idejno »nevtralen« strokovni izraz, ki je danes dovolj široko sprejet, seveda pa ni za nikogar obvezen. Saj npr. govor o »klerikalizmu« tudi danes nikomur ni prepovedan v znanstvenem diskurzu, kakor tudi ne govor o »katoliškem« političnem gibanju (stranki). Obstaja torej širok konsenz, tudi katoliških družboslovcev, da je za pojav, ki je pač nedvomen za vse, zelo primerno uporabljati izraz »politični katolicizem«. Pri nas je to izpričano npr. v knjigi katoliškega publicista Rude Jurčeca o Janezu E. Kreku, ki je izšla že pred 60 leti. Jurčec v knjigi ta izraz dosledno uporablja in poda tudi še danes uporaben zgodovinski prikaz razvoja »političnega katolicizma« v evropskih deželah, tudi pri Slovencih.¹

»Politični katolicizem je pojav sveta, ki se modernizira.« Tako začenja K. E. Lönne svojo knjigo o političnem katolicizmu 19. in 20. stoletja.² Takšni ugotovitvi danes nihče resno ne oporeka. Beseda torej ni o nekakšnem neizogibnem istovetenju verske resnice s politiko. Gre za pojav politike, s katero se katoliška cerkev prilagaja moderni družbi v deželah, kjer je meščanska revolucija razmajala, če že ne razdrla podedovano razmerje med njo in državo.

Razpad organske stanovske družbe, val vsesplošne sekularizacije, vzgon idej francoske revolucije 1789, ki se izražajo in uveljavljajo z ideologijo liberalizma, posebno občutno s političnim sistemom parlamentarnega vladanja in strank, vse to je sililo in še sili katoliško cerkev v iskanje novega razmerja z državo na nov političen način. Da bi bilo to mogoče, ji je potrebna opora, ki je ne more več zanesljivo dobiti v avtoriteti legitimne monarhije, tudi tam ne, kjer je ta še obstala v ustavni ureditvi.³

Raziskovanje političnega katolicizma v času razvitega strankarskega življenja v evropskih državah je dalo veliko del. Manj pozornosti je bila dozda deležna zgodnejša doba v razvoju družbene misli med katoliškimi filozofi, torej v času, ko je katoliška cerkev še dopuščala ali morala dopuščati nekolikantni mnenjskega pluralizma v lastnih vrstah. Posebej so seveda zanimivi tisti avtorji, ki so poskušali najti odgovore na izzive nove dobe na način, ki ga cerkev pozneje ni sprejela, ali pa ga je končno, po letih neodločenosti, ne le zavrnila, marveč tudi

¹ Jurčec, 26-40. – Izraz uporabi 1984 Jožko Pirc, vzporedno z izrazom klerikalizem. Gl. Zorenje za koncil – Aleš Ušeničnik in njegov čas. V: 20 let po koncilu, Ljubljana 1984 39-40.

² Lönne, 9. – Prim. Jean Marie Mayeur, *Des Parties catholiques a la Democratie chretienne XIX-XX siecles*, Armand Collin, Paris 1980.

³ Maier opozarja, da okrožnica Leona XIII. »Immortale Dei« (1885) že vsebuje »previdno približanje demokraciji«, ko govori, da ni graje vredno, če se ljudstvo v večjem ali manjšem obsegu udeležuje državne oblasti; takšna udeležba ne prinaša, v določenih časih in pod določenimi zakoni, le koristi državljanom, marveč lahko sodi že kar med njihove dolžnosti (»potest non solum ad utilitatem, sed etiam ad officium pertinere civium«). (32-33.)

izključila in sklenila preganjati. Pri tem se štejeta za prelomna dogodka Syllabus (1864) in prvi vatikanski cerkveni zbor (1870), s katerima se začenja doba nove izključnosti v političnem konceptu cerkve. Ali kakor se je izrazil ameriški katoliški zgodovinar Adam Bunnell, štejeta se za dogodka, s katerima se končuje doba »pred nezmotljivostjo«.⁴ Izposodimo si pri Bunnellu nekaj vrstic za potrebe uvoda v temo naše knjige.

»Rimski katolicizem se je več skliceval na Resnico od večine drugih verstev. Rimska katoliška misel se je manj zanašala na predočljive resnice in na nujne povezave med trditvijo in njenimi načeli (scientia po Tomažu Akvinskem), kot pa na dokaze, ki jih podzidava tehtnost avtoritete (opinio po Tomažu). Avtoriteta je pomenila cerkveno avtoriteto, torej avtoriteto, ki je trdila, da uči večno in nespremenljivo Resnico, kakršna ji je bila božansko dobavljena.«

»Kadar se je rimski katolicizem znašel iz oči v oči z dvomljivci ali z ljudmi, ki so našli kako drugo avtoriteto, da bi ji sledili, ali kadar se je znašel pred spremenljivim položajem, ki ga ni mogel razumeti ali obvladati, takrat je v modernem svetu segal v svojo preteklost, da bi našel avtoritativne odgovore za sodobne teme. Po protestantovski reformaciji, znanstveni in industrijski revoluciji, po eri revolucionarne demokracije in po vzponu narodne zavesti, je Rim doživljal, da mu postaja vedno težje spraviti svet v red. Rim je začel vztrajati na tem, da terja uniformnost znotraj svojih vrst, da bi pobijal neresnico v večjem območju zunaj tistega, ki ga sam obvladuje. Iskrene poskuse nekaterih, da bi Resnico izrazili v jeziku, ki bi ga sodobni svet mogel razumeti, je sprejemal s sumničenjem, da vtihotaplajo nezaskrbljenost pluralizma. Integralisti [tj. tisti], ki so se čutili poklicane, da varujejo in ohranjajo božansko izročilo Resnice, so obvladali birokracijo hierarhične rimske cerkve. Tistim, ki se niso strinjali, so jemali verodostojnost z etiketami, ki so bile nepravilne do skrbnosti njihove misli.«

»V 19. stoletju je postal Tomaž Akvinski merilo Resnice, razsodnik o tem, kaj je rimsko katoliško in kaj ne. Žal je bil Tomaž že dolgo časa mrtev in ni mogel opomniti svojih posthumnih privržencev na svoje lastno uvidenje, da so se besede, ki jih je širil, navsezadnje izkazale za neustrezne. Niti ni [znanstvena] disciplina historije dovolj prodrla v rimske vrste, da bi osvetlila pluralizem Tomaževega lastnega časa. Tiste, ki so poskušali vpeljati perspektivo zgodovine, so obtožili zmote historicizma, zmote, ki meni, da je Resnica pogojena po času in prostoru in po mejah človeškega doumevanja.«

Takšne svoje teze je Bunnell podrobno utemeljil v knjigi, ki je za Slovence posebej zanimiva, ker je v njej obdelal primer »prezgodnjih« modernistov delujočih

⁴ Bunnell. – Michael Zepa, S. J., (Marquette University) pohvali jedro knjige, očita pa avtorju, da ne pojmuje dobro značaja dogme o nezmotljivosti in da jo zamenjuje z običajno učiteljsko avtoriteto cerkve. V: 23, Austrian History Yearbook, Minnesota 1992, 248-249.

na Dunaju. Ideje filozofa Antona Güntherja in pridigarja Johanna Emanuela Veitha je katoliška cerkev 8. in 17. februarja 1857 obsodila in indicirala. Ne gre le za bližino dunajskega prizorišča slovenskemu, marveč tudi za to, da sta oba zavrženca zapustila določeno sled tudi v ljubljanski škofiji, v misli in delu Janeza Zlatoustu Pogačarja, vse od časov njegovega študija v Avguštineju na Dunaju, 1834, in naprej. Razume se, da je J. Z. Pogačar [škof od 1875] sam poprej že zdavnaj priznal sodbo Rima. Toda »spekulativno mišljenje dunajskega teologa mu je vedno ostalo«, kakor je to zapisal Josip Debevec. In dejstvo je, da je Pogačar že kot škof dajal v letih 1877 do 1883 »na vernih duš dan po benediktincu Vidmarju položiti venec Güntherju in Veithu na skupni grob«.⁵ Za državni problem Slovencev je pomembno stališče, ki ga je Pogačar še pred svojo škofovsko dobo, dne 26. novem-

Janez Zlatoust Pogačar

bra 1870, sporočil krškemu škofu Wieryju v Celovcu. Takrat se je z vključitvijo Rima v zedinjeno Italijo zaostriло »rimsko vprašanje«, tj. vprašanje obstoja papeške države. Splošno cerkveno stališče je zanikalo suvereno pravico italijanskega naroda do državnega zedinjenja in terjalo prvenstvo za papeštvo. Načelno zanikanje narodne suverenosti se je izražalo tudi v cerkvenih stališčih do zahtev po Zedinjeni Sloveniji. Pogačarjevo stališče pa je bilo: »Izgubo posvetne oblasti imam za conditio sine qua non rešitve Cerkve.«⁶

Za politično zgodovino Slovencev je pomembno, da je škof Pogačar v skladu s svojimi nazori odklanjal tisto, kar je že nekaj let po njegovi smrti [umrl je 25. januarja 1884] postalo nosilni dejavnik političnega katolicizma, namreč politični aktivizem duhovščine. V zgodovinopisje je prišel le šibek odmev težav, ki jih je

⁵ Janez Debevec, Pogačar Janez Zlatoust, SBL, knj.8, 404-407.

⁶ Jakob Obersteiner, Die Bischöfe von Gurk 1824-1979, Klagenfurt 1970, 109. Cit. po Grafenauer, Nekaj, 28.

moral slovenski politični katolicizem ob svojem nastopu premagati zaradi tradicije Pogačarjevih stališč, ki so bila v bistvu še iz dobe pred nezmotljivostjo. »Za časa Pogačarjevega škofovanja,« piše Erjavec, »se je namreč začela duhovščina deloma odmikati javnemu delu, deloma se je pa začel tudi v njenih vrstah opazati vpliv liberalnega duha, proti čemur je začel brezobziren boj prof. dr. A. Mahnič.«⁷ Le rahlo še odzvanja ta problem v očitku iz današnjega časa, da je bil J. Z. Pogačar »prevnet rodoljub, da bi čutil bodice liberalizma pod narodno naprednostjo.«⁸

Tu le omenimo, kako je Mahnič že 1882 kulturnobojno »poučil« škofa Pogačarja, da ne sme hvaliti pesmi Simona Gregorčiča, in spomnimo na prikaz tega ominoznega pripetljaja pri Ivanu Prijatelju.⁹

Dogmatična definicija papeževe nezmotljivosti, ki jo je sprejel prvi vatikanski cerkveni zbor, odmeva v novejši slovenski cerkveni zgodovini predvsem »z vidika cerkvene organizacije in discipline«. S tega vidika »pomeni 'dokončno' zmago nad težnjami po nacionalnih Cerkvah in ponovno utrditev moralne avtoritete papeža«. Omenja se, da je bila dogma sprejeta »kljub velikemu nasprotovanju dela katoliškega episkopata, od Rima ločenih Cerkev in laičnega mnjenja [med drugim ji je nasprotoval tudi djakovski škof Strosmayer]«. Ob strani zanimanja pa ostaja pomen »nezmotljivosti« za nastanek in razvoj modernega katoliškega političnega gibanja, zasnovanega na neomajni idejni enotnosti, sklicujoči se na Resnico. Le postransko se kot »ekumensko« postavlja vprašanje posledic za odnose »s protestanti kot tudi z vzhodnimi Cerkvami.«¹⁰

Simon Gregorčič

⁷ Erjavec, 30.

⁸ Franc Kralj, Versko in cerkveno življenje v dobi dozorevanja slovenskega naroda. V: Zgodovina cerkve na Slovenskem, »Mohorjeva«, Celje 1991, 184.

⁹ Napoved načelnega boja na Slovenskem, Slovenec, 1882, št. 64. – Kers, 313-315.

¹⁰ Dolinar, 20.

To vprašanje je za Slovence na jugu Habsburške monarhije seveda pomenilo politično sestavino jugoslo-vanskega vprašanja, v katero so se vključevali. Videli bomo, da se je že Prvi slovenski katoliški shod moral odločati o njej, četudi le posredno.

V uvodnih opozorilih k pojavu slovenskega političnega katolicizma se kaže seznaniti tudi z nekaterimi tezami avstrijskega [katoliškega] sociologa in zgodovinarja Ernsta Hanischa.¹¹ Tudi pri nas očitno drži Hanischeva ugotovitev, da je znotraj najpomembnejše teme novejšje cerkvene zgodovine, to je znotraj teme o razmerju katoliške cerkve do modernega sveta, prav posebno mesto odmerjeno razmerju med katoliško cerkvijo in socializmom.

Za razvoj tega razmerja je po Hanischu posebnega pomena dejstvo, da je v času Leona XIII., ko se moderni politični katolicizem [tudi na Slovenskem] idejno in organizacijsko pojavi in konstituira, že minil čas, ko je socializem svoj argument še nahajal v krščanstvu in njegovi motiviki. Prva dokazana raba besede »socializem« v nemškem jeziku je ta pojem pomensko izenačevala s »katolicizmom«. To je pokazalo raziskovanje Hansa Müllerja.¹² In nadaljnje pomembno dejstvo: medtem je že tudi minil čas, ko sta bila pojma liberalizem in komunizem v cerkvenem razumevanju še istopomenska. Tipično liberalni zahtevi, kot sta ločitev cerkve od države in monopol države nad šolo, ki ju socializem vsekakor prevzema, je katoliška cerkev še v 60. letih označevala neposredno kot komunistični. Še Syllabus (1864) obsoja v istem košu socializem, komunizem, tajne družbe, biblijska in katoliško liberalna društva. Katolicizem in lassallovski socializem sta se še mogla srečati, in to na podlagi zanikanja liberalizma. Šele 1869, v letu eisenaaškega programa nemških socialistov, ki terja sicer le ločitev cerkve od države in od šole [se ne izreka za ateizem], ugotovi profesor cerkvenega prava Johann F. Schulte kot prvi, da si stojita cerkev in socializem drug proti drugemu kakor Krist in Antikrist. Pa še mine nekaj let, da August Bebel v polemiki z Wilhelmom Hohoffom [katoliškim duhovnikom, ki je menil, da se cerkev in socializem morata doumeti med seboj, ker je od tega odvisna usoda sveta] izreče stališče: krščanstvo in socializem si nasprotujeta kot ogenj in voda.¹³

Da Kreku dilema ni bila tuja že na začetku njegovega delovanja, priča njegova izjava na shodu socialistke Theresie Nötscher, 24. januarja 1896, v Ljubljani: Od socialistov me loči samo Bog! Ali Bog je, potem so socialni demokrati največji reveži po smrti. Ali pa ga ni, potem smo mi [duhovniki] neumneži in goljufi. – Nötscherjeva mu je odvrnila: »Wer ohne Gott nicht auskommen kann, möge sich mit seinem Gott abfinden.« [»Kdor brez Boga shajati ne more, naj se s svojim Bogom pač sprijazni.«]¹⁴

¹¹ Hanisch.

¹² Hans Müller, *Ursprung und Geschichte des Wortes »Sozialismus«*, Hannover 1967, 97 sl. – Citira Hanisch, 359.

¹³ Hanisch, 360-361.

¹⁴ Kersnik, 592-593.

Hanisch ugotavlja, da je za nastanek in utrjevanje stališča o ognju in vodi bilo ugodno dejstvo, da se krščanska misel sploh ni poglobila v marksistično antropologijo, ki je zavrgla ateizem kot metodo in je izhajala neposredno iz človeka. »Za kristjane je bila priložnost tako zapravljena,« meni ta pisec. »Nikoli se ni zgodil kak globok premislek ali presoja marksistične kritike religije. To je bilo deloma pogojeno s pomanjkljivo dostopnostjo virov, deloma pa z določeno omejeno pripravljenostjo kristjanov, da bi dopustili, da njih same kdo postavi pod vprašaj in da bi bolj določno reflektirali prave temelje krščanskega verovanja. Vrh tega so bile katoliške moči [v Nemčiji] enostransko vezane na boj za obstanek cerkvenih organizacij.« V cesarski Avstriji je bilo to toliko drugače, da je cesar dovolj uspešno preprečeval, da bi se tudi tukaj dogodila vzporednica nemškega kulturnega boja. Toda avstrijski katolicizem je vendarle delil z nemškim njegove šibkosti, ker sam za tak premislek ni bil na višini.¹⁵

France M. Dolinar opozarja z vidika cerkvene zgodovine, da je z oklicem Franca I za avstrijskega cesarja in z njegovo odpovedjo naslovu rimskega cesarja leta 1806 »skupaj s [tem] cesarstvom izginil tudi zadnji ostanek srednjeveškega pojmovanja krščanstva« in da so se s tem »pretrgale največkrat kar pretesne vezi med Cerkvijo in fevdalno družbo. Francoska revolucija je opravila z dvornimi škofi v Franciji, sekularizacija v Nemčiji (1803) pa s škofi kot svetnimi knezi.«¹⁶

V katoliškem avstrijskem cesarstvu ni bilo škofov s položajem svetnih knezov in ne obsežne verske razdeljenosti. Kulturni boj ni dobil nemških oblik in je ostal v mejah občin liberalnih zahtev po sekularizaciji. Prepletel se je z vprašanjem sklenitve konkordata (1855), nato z njegovo odpravo, zlasti v zvezi z ločitvijo cerkve od države na področjih šole, zakonske zveze, verske enakopravnosti. Šibkejši razmah kulturnega boja v Avstriji razlaga A. Bunnell na eni strani z dejstvom, da je bil cesar Franc Jožef iskren rimski katolik in pobožen mož, ki je hodil k maši vsak dan, a »tudi realist, nekaj, kar je bilo v Rimu po vsem videzu lastnost le maloštevilnih.« Na drugi pa s tem, da habsburški škofje [pred nezmotljivostjo] »niso želeli nikakršne politične dejavnosti, razen tiste na najvišji ravni«.

Proti definiciji papeževe nezmotljivosti sta v Rimu protestirala salzburški nadškof Ferdinand von Schwarzenberg in sekovski škof Josef Othmar Rauscher – ne sicer zaradi njene vsebine, marveč zaradi časovne neprimernosti. In res je bil ta sklep vatikanskega cerkvenega zbora tisti zadnji dokaz, ki so ga v Avstriji potrebovali nasprotniki obstoječega konkordata. »Njihov argument, da ustvarja državo v državi, četudi se papeška država odpravlja, je bil videti upravičen,« meni Bunnell. Franc Jožef je sprejel tolmačenje svojih liberalnih ministrov, da je konkordat izgubil veljavnost, ker je papež s sklepom o nezmotljivosti spremenil svoj značaj kot pravne osebe, ki je pogodbo podpisala.

¹⁵ Hanisch, 96.

¹⁶ Dolinar, 20.

WILHELM
HOHOFF

TEMELJI
KRŠČANSKEGA GOSPODARSKEGA
NAUKA

Wilhem Hohoff.
Temelji krščanskega gospodarskega nauka

Do maja 1874 so cerkve prišle pod državo, četudi še s svobodo, da urejajo svoje lastne zadeve. Cesar je obdržal [vse do 1918] staro pravico, da imenuje škofove v svojih deželah. Poroka je bila priznana kot civilna možnost, tudi če bi Cerkev odklonila, da par poroči. Vzgoja je prišla pod državni nadzor. Vsaka oseba, stara vsaj 14 let ali več, je mogla brez ovir spremeniti versko pripadnost. Pluralizem in sekularizem sta zmagala, piše Bunnell in pripominja: »Stari jožefinisti bi se veselili.«

Toda to je bil tudi začetek. Začetek nečesa drugačnega, novega. »Rauscher je umrl 24. novembra 1875, istega leta, ko je prišel na Dunaj Vogelsang in postal novi urednik Vaterlanda, konservativnega katoliškega lista, ki bo postal glasilo krščanskega socializma v zadnji polovici stoletja.« Avstrijski škofoje sicer niso takoj doumeli, kaj prinašajo delavci, ki zidajo železnico čez Semmering [prek Ljubljane do Trsta], podobno kot tudi avstrijska vlada ne, toda dovolili so nekatere novosti – prve zveze delavcev in katoliške shode.¹⁷

Politični katolicizem se je na Slovenskem najmočneje izrazil v strankarskem življenju, z ustanovitvijo Katoliške narodne stranke 1890. oz. 1892. leta, od 1905. leta imenovane Slovenska ljudska stranka. Do prve svetovne vojne se je stranka razvila v mogočen organizem, ker se je odločila uporabiti za uresničenje svojega programa tiste nove možnosti, ki jih je strankam, ki so lahko računale na široko soglasje med ljudstvom, prinesel parlamentarni sistem. Versko utemeljeni program utrjevanja položaja cerkve v ustavni državi, ki je bil obenem program omejevanja vpliva liberalizma in njegovega »otroka«, socializma, je slovenska katoliška stranka po zgledu drugih, predvsem nemške in nemškoavstrijske, dopolnjevala z dobro premišljenim socialnim programom za gospodarsko ogrožene kmete in delavce, izrabljane v razmerah svobodnega kapitalističnega podjetništva. Katoliški značaj je priznavala le sami sebi in ostro odklanjala [liberalne] katolike v drugih strankah. Zahtevala je polno priznanje avtoritete škofov ne le v verskih, temveč vedno in poudarjeno tudi v političnih vprašanjih.

Po začetnem omahovanju, ali naj dela za oblikovanje vseavstrijske katoliške stranke ali za lastno, slovensko, se je do konca 19. stoletja jasno usmerila k narodnemu okviru. V okviru svojih načel o božjem izvoru vsega obstoječega in zato upravičenosti tudi slovenskega naroda do življenja je storila veliko, da bi ta narod razvila in ga obdržala na svoji strani. Pri narodnem vprašanju je iztrgala pobudo iz rok slovenskih liberalcev. Vendar je v tem videla način, kako pobijati liberalno načelo o suverenosti ljudstva in kako uveljavljati stališče, da je, po besedah ideologa Antona Mahničja, treba liberalno narodnostno idejo pokoriti božjemu pravu, [liberalni] narod pa pripeljati »pod jarem Kristusov«. Take in podobne začetne politične maksime so v politični preizkušnji naslednjih petih desetletij doživele vidne spremembe in prilagoditve.¹⁸

¹⁷ Bunnell, 139-144.

¹⁸ Prim. Pelikan in Katoliška?. – Gl. Senca, 150.

Za Slovence je razmerje katoliška cerkev – duhovščina – slovenska kultura oz. politika prav posebnega pomena. V sistemu prosvetljenega absolutizma jožefinske države je bila katoliška cerkev v habsburških deželah in nato v deželah avstrijskega cesarstva eden izmed treh stebrov režima, kar se je spričo strahu pred francosko revolucijo še okrepilo. Druga dva stebra sta bila aristokracija in vojska. Izraz tega položaja je bistvena okrepitev cerkvenega nadzora, ki ga je izvajala po duhovščini nad osnovnimi šolami do deželne ravni, kar je pomembno zlasti za razvoj narodov, kakor so bili Slovenci. Po revolucionarnem intermezzu 1848 in obnovi absolutizma je konkordat 1855 to razmerje med cerkvijo in cesarstvom obnovil, še celo okrepil s pravico nadzora tudi nad življenjem učiteljev. Vendar to še ni moglo popraviti vtisa, ki je ostal pri kmetih, da se je tudi slovenska duhovščina v 1848. letu zavzemala za spoštovanje fevdalnih zemljiških obveznosti podložnikov. – Liberalni boj za moderno šolo in l. 1869 ustanovitev take šole s poklicnimi in kvalificiranimi učitelji je cerkev občutila kot udarec svojemu vplivu. Za Slovence in njihovo potrebo po modernizaciji je bil problematičen princip nove šole, da o učnem jeziku odločajo občine. Zunaj Kranjske, zlasti na Štajerskem in Koroškem, nova šola zato ni pomenila zagotovila, da bodo slovensko govoreči šolarji imeli slovensko šolo. Za obstoj slovenske narodne substance je zato postajal posebno pomemben dejavnik razvitost slovenske zavesti, ki bi morala biti dovolj močna, da bi se mogla izterjati možnost slovenskega pouka. Ta zavest pa je bila marsikje (Koroška, Štajerska) odvisna od vpliva slovenske duhovščine, ki je svojo pozicijo v šoli branila tudi z jezikom (verouka) v šolah. Na splošno velja: konec jožefinskih koncepcij in janzenistične idejne dediščine je bistveno okrepil katoliško cerkev navznoter.¹⁹

Tudi slovenski politični katolicizem se začenja šele potem, ko je že zdavnaj minil čas, v katerem je socializem svoj argument še nahajal v krščanstvu in njegovi motiviki. Zato mu manjka izkušnja izhodiščne skladnosti moralnih aspiracij s socializmom, na katero opozarja Hanisch. Moderna krščansko socialna akcija izhaja pač od aspiracije ustvariti si nov prijem in metodo za politično akcijo, za rabo v boju za oblast. Šele postopoma razvija svojo misel o socialni pravičnosti kot o pravici, ki ni odvisna od vernosti.²⁰

Kako je cerkvi v Avstriji mogoče uspešno politično delovati, to je šel Mahnič vprašat leta 1890 na Dunaj prelata Josefa Scheicherja, aktivista dunajskih »Združenih kristjanov«, začetnikov nove katoliške stranke. Scheicher je maturiral v Novem mestu in bil Slovencem dobro znan. Mahniču je brez ovinkov razložil svoj politični nazor in izkušnjo. »Treba nam biti previdnim in zvitim. Najpred si treba pridobiti zaslombe v ljudstvu, v veliki množici. To pa treba prijeti, ji svetovati in pomagati na tisti strani, na kateri jo najbolj boli: na socialni. Povzdignimo

¹⁹ Grafenauer, Nekaj, 7.

²⁰ Katoliška?, 19-44.

tedaj *za zdaj* zastavo socialpolitične reforme, pišimo časnike, snujmo društva, govorimo v tem smislu – tedaj bo kmet, obrtnik, delavec vže jutre z nami. Nobena reč ne dela dandanes ljudskih tribunov bolj popularnih kaker zanimanje za materialne interese trpečega ljudstva, zaboljšanje propadajočega kmetijstva in malega obrtnijstva. Ko si bomo s tem ljudstvo zavezali, ko mu bomo v socialnem oziru olajšali breme, potem nam bo sledilo, kamerkoli ga bomo vedli; potem stopimo pred nje s katoliškim vprašanjem, s katoliško šolo, s katoliškim vseučiliščem itd. – in imeli ga bomo vedno in povsod zase. Sicer res, da nas duhovne hočejo oplašiti in odvrniti od socialpolitiškega delovanja z očitanjem, da smo – demokrati ... Mi bomo delovali, dokler ne priborimo zatiranemu plebejcu onih pravic, katere mu tičejo po naravnem in evangelijskem pravu. Demokrati smo!«

Z očitnim odobravanjem je Mahnič te besede ponudil v premislek vsem Slovencem, ki so »vneti za sveto stvar, a glede načina navadno gredo daleč vsaksebi«. Scheicherjevo programsko zamisel, ki je bila le enosmerno, zgolj socialnopolitično izražena, pa je že hkrati dodelal v trosmerno: »...troje je, za kar se moramo po vrsti poganjati z vsemi močmi: prvič socialno-gospodarstvena reforma, drugič verska vzgoja od ljudske šole skoz in skoz do vseučilišča, tretjič narodne pravice na podlagi enakopravnosti. Kdor izmed treh točk le eno izpušča – ž njim ne moremo hoditi.«

Janez E. Krek se šele pozneje začel sklicevati na W. Hohoffa. Novodobnega družbenega problema se je tudi slovenski politični katolicizem lotil s pozicije izključnosti. Aut – aut stoji pri Mahniču v središču koncepta.

V slovenski politiki se je ideološka razklanost pokazala 1850 v Zgodnji Danici. Tedaj je Luka Jeran označil za bistveni del narodnosti vero, vse druge posamezne sestavine narodnosti so mu pomenile samo življenjska sredstva. Iz te prve zmote, tako je v letu 1939 ugotavljal mladi Bogo Grafenauer, ko je analiziral stališča slovenskega političnega katolicizma, je slédila druga. V Novicah jo je 1873 izrazil neki dopisnik s tezo: liberalnega Slovence se bom bolj bal in se ga izogibal kakor nemškutarja. In naslednje leto, 1874, je Slovenec tezo že razvil v idejnopolitični postulat. Namreč, geslo »Rajši volim nemškutarja, nego Mladoslovenca« pomeni, da se nemškutarstvo in krščanstvo ne izključujeta, medtem ko mladoslovenstvo pomeni brezverstvo.²¹

»Iste ideje so se kazale tudi ob nastanku *katoliške* politične stranke,« ugotavlja Grafenauer. »V njej je Krekovo krilo s svojimi resnično plodnimi idejami *krščanskega socializma* prišlo vedno bolj v ozadje, položaj pa je obvladal Šušteršič, ki se je že na I. katoliškem shodu v Ljubljani leta 1892 oziral v *očeta* Bleiweisa kot v svetel vzgled.«²²

²¹ Dragotin Lončar, Dr. Janez Bleiweis in njegova doba, ZMS XI, 1909, za vse tri navedke: 67 sl., 228 in 238.

²² Bogo Grafenauer, Slovenska svoboda (1939); ponatis v: Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj, Slovenska matica, Ljubljana 1987, 123-124.

S takšnim pogledom je B. Grafenauer časovni potek stvari sicer močno stisnil, toda umestno je opozoril, da obstaja v slovenski stranki političnega katolicizma že od začetkov neka konceptualna dilema. Stranka, ki na prvem mestu trdi, da ji gre za pospeševanje položaja katoliške cerkve in religije v moderni družbi in državi, se v svoji dejavnosti neogibno srečuje z vprašanjem, ali ni treba načeloma priznati tudi slovenski narod kot drugi temelj obstoja stranke in s tem priznati v njenem programu potrebnost narodne svobode. In ker se hitro izkaže, da je v občekatoliški Avstriji, ki je mnogonarodna (in pozneje v mnogonarodni Jugoslaviji, ki je vrhu tega še mnogoverska), politično nemogoče ločevati drugo od drugega, stopi v ospredje strankinega odločanja vprašanje, kakšno je prednostno razmerje med tema temeljema, ko mora priznati oba.

V času, ko je Grafenauer to ugotavljal, se je vprašanje, kaj ima prednost, znova široko odpiralo, in to v skrajno zaostreni obliki. Od vsaj taktičnega dopuščanja idejne pluralnosti znotraj naroda se je vodstvo stranke premaknilo k že tolikanj izključujočemu izenačevanju naroda s svojo lastno idejo, da je narod v političnih izbirah stranke dobil značaj kategorije, ki je podrejenega pomena, po politični potrebi celo (začasno) pogrešljiva.

Idejnopolitični postulat Slovencev iz leta 1874 je 1941 doživel v »Ljubljanski pokrajini« novo konkretizacijo. V geslu »Rajši volim nemškutarja, nego Mladoslovenca«, ker se nemškutarstvo in krščanstvo ne izključujeta, medtem ko mladostlovenstvo pomeni brezverstvo, sta se zamenjali imeni subjektov: na mesto »Mladostlovenca« stopi »slovenski partizan«, na mesto »nemškutarja« pa »okupator«, in uveljavi se novemu času prilagojen stari sklep: fašizem in krščanstvo se ne izključujeta, medtem ko partizanstvo pomeni brezverstvo. S tem so seveda kristjani v partizanskem narodnoosvobodilnem gibanju doživeli enako obsodbo, kakor svoj čas katoliki v liberalnem. Bili so zavrženi, tudi oni »pestis perniciosissima«.

Danes vemo, da je zgodovina končno dala prav tistim resnično demokratičnim nasprotnikom komunizma III. Internacionalne, ki so v njem videli nevarnost za demokratično življenje družbe in države, za veljavnost človekovih pravic. Socializem kominternske variante je idejo o socializmu zmotno ločil od ideje o demokraciji, kakršna je zrastle iz razsvetljenske revolucije, in s tem povzročil lasten polom. A že 1941. leta je bilo kritičnemu očesu mogoče uvideti, da je v podobno zmoto zapadel tudi skrajno klerikalni del slovenskega političnega katolicizma. Slovenska zgodovina še ni dodobra raziskala in opredelila vseh posledic obojne zmote za narod, družbo in državo. Eno pa je jasno: zgodovinar jih mora imeti v mislih, ko raziskuje zgodovino slovenskih strank, tudi v njihovih

²³ Mirko Mahnič, Mahničeva vloga, vpliv in pomen pri Slovencih v času od 1920 do danes. V: Mahničev simpozij 1989, Celje 1990, 187 - 220.

začetkih. To še posebej velja za dejavnost Ivana Šušteršiča, saj so jo nekateri po 1941. letu skušali izrabiti kot argument v podporo stališču kolaboracionizma.

Tukaj le omenimo ugotovitev Iva Urbančiča, da aut – aut Antona Mahničja ne reflektira konkurenta, temveč zavrača refleksijo iz prepričanja o lastni nezmotljivosti.²³ In opaziti moramo, kako se je nereflektirani aut – aut vrnil po demokratičnem prevratu 1990. leta v slovensko življenje v obliki ahistorične kritike slovenske revolucije.

Aškerc na grmadi

VODITI STRANKO, V KATERI SE DA KAJ DOSEČI

V klubu slovenskih študentov na Dunaju Slovenija je Šušteršič že 1885 pokazal nagnjenje k prevejanemu političnemu delovanju iz ozadja in dosegel tudi svoj prvi politični uspeh na vrhnji slovenski ravni. Takrat je šlo za prvaka slovenskih liberalcev v državnem zboru, Frana Šukljeta. Predsednik Slovenije Matija Murko se je te izkušnje s Šušteršičem živo spominjal še 65 let pozneje.

V »Spominih« opisuje, kako je o »velikonočnih počitnicah (1885) oživel stari opozicionalni duh tudi v študentskih vrstah«. Duhove je razburila domnevna Šukljetova izjava, »Kaj je meni mar praznih žepov slovenskih študentov!« Murko pravi: »Majhna skupina je sklenila demonstrirati proti Šukljetu, enemu izmed ustanoviteljev 'Slovenije', in sicer tako, da je zahtevala, naj bi bil izključen kot častni član zaradi žalitve slovenskih študentov.« Murko nato opiše, kako neuspešno je usmerjal odločilno sejo društva, ko je bil predlog sprejet, čeprav le z navadno in ne dvetretjinsko večino, ki bi bila za takšno izključitev potrebna. Vendarle je Murko dosegel sklep, da je treba Šukljeta pisno vprašati o njegovem stališču in o stvari ne pisati v javnosti, dokler ne dobijo njegovega odgovora. Sklep je bil izničen, ker je neki član še isti večer izstopil iz društva in spravil zadevo v tisk. Šuklje se je nemudoma, še preden je dobil dopis društva, sam odpovedal častnemu članstvu. »Vse to je primer malenkostnega študentskega življenja, vendar tedaj nisem storil prav,« meni Murko, »da nisem obvaroval društva sramote zaradi izključitve zaslužnega člana ter da nisem prihranil njemu in glavnemu krivcu spomina na ta neljubi dogodek.« In kdo je bil glavni krivec? »Predlagatelj je bil sicer medicinec Marolt, toda dejansko je za njim stal Ivan Šušteršič ...«¹

Šuklje se tega incidenta v svojih spisih ni spomnil, vendar je njegovo resničnost potrdil sam Šušteršič konec 1901. Takrat se je na njegov nastop v državnem zboru v zvezi s slovensko univerzo proti njemu kritično izjavilo 53 slovenskih študentov. V govoru 15. decembra 1901 v Katoliškem domu v Ljubljani je Šušteršič »dijaški kritični manifest« zviška zavrnil z izjavo: »Govoril bi lahko o ljudeh, ki so še za ušesi mokri. Toda tega ne storim, ker sem prijatelj mladine. Ali v resnih zadevah ne bomo si nikdar svetovati pustili od neizkušenih ljudi,

¹ Matija Murko, Spomini, »Slovenska matica«, Ljubljana, 1951, 58-59.

od ljudi, ki žive na stroške svojih staršev.« Da bi ublažil in hkrati podkrepil svoje stališče, je dodal spomin na lastna nezrela študentovska leta: »Saj sem bil sam dijak, in naredili smo dijaki tudi takrat marsikako neumnost. Tudi mi smo politikovali in smo v 'Sloveniji' sodili takratnega poslanca Šukljeja. Rekli smo, da ne more več ostati častni član 'Slovenije'. Takrat smo politikovali, da bi se nam krave, če bi bile zraven, morale smejati.«²

Šušteršič je v tistem trenutku potreboval dokaz za svoje stališče, da so študentje politično nezreli, in ponudil je svoj primer iz študentovskih let. Pri tem pa je zamolčal tisto, o čemer govori Murkov spomin, da je 1885 igral neodkrito politično igro iz ozadja. Ravno tega pa bi študentom pri njihovem javnem političnem nastopu 1901 ne mogel očitati. S svojim »prijateljskim« dokazom si Šušteršič gotovo ni mogel pridobiti src študentov, tudi katoliških ne. Dogodek osvetljuje trditve nekaterih sodobnikov, da Šušteršič ni rad iskal stikov s (katoliško) študentovsko mladino.

Potem ko je že bil mogočen in zmagovit politik v Katoliški narodni oz. Slovenski ljudski stranki (KNS oz. SLS), so ga njegovi nasprotniki iz kranjske Narodno napredne stranke (NNS) skušali očrtniti z nedokazanimi očitki, da je bil v študentovskih letih nemškutar. Posebej radi so tudi trdili, da kot študent sploh ni bil veren in da je njegova pobožnost, ki jo izkazuje zdaj, politična hinavščina, da bi mogel delovati v okviru katoliške stranke.

Sam je takšne očitke suvereno preziral. Kritični pričevalec svoje dobe Šuklje, ki mu gotovo ni bil naklonjen, sicer meni, da v Šušteršiču »ni bilo nič čuta za slovanstvo«, toda trden je v svoji sodbi, da so bili glasovi, ki so mu odrekli celo slovensko prepričanje, neupravičeni.³ O njegovem verskem čustvu nima smisla razpravljati. Omenimo le, da ni znamenja, da bi bil škof Jeglič, ki ga je pač najbolje poznal, kdaj podvomil o iskrenosti tega njegovega čustva.

Žal pa je res, da Šušteršič sam nikoli ni povedal, kako je prišel do tega, da se je tako dejavno oprijel slovenske katoliške stranke, ki je do njegovega vstopa imela na vodilnih položajih zgolj pripadnike klera. V svojem znanem govoru na evharističnem shodu na Dunaju (sam se je ponudil, da bi tam nastopil, za strokovno pomoč je naprosil škofa Jegliča, ki pa je imel preveč dela in mu je govor baje pomagal spisati Krek) je, nedvomno iz lastne izkušnje, orisal pomen uveljavljanja laikov v strankah modernega političnega katolicizma. Vendar brez vsakega biografskega pridiha.⁴ Tudi drugi niso pisali o okoliščinah njegovega pristopa in nastopa v stranki. Šele nedavno je bilo objavljeno zanimivo pričevanje Henrika Tume.

Branko Marušič, urednik Tumove korespondence, razkriva, kakšno je bilo osebno razmerje med njima: »Ivan Šušteršič ... je bil Tumov znanec iz študijskih

² Slovenec, 20. december 1901, 293 (32).

³ Sodobniki, 230.

⁴ Slovenec, 14. september 1912, št. 211.

Ivan Tavčar

let na Dunaju. Takrat sta prišla v spor zaradi trobarvnih dijaških trakov. Kasneje sta se srečevala v Ljubljani, ko je bil Tuma koncipient pri dr. Wurzbachu, Šušteršič pa pri dr. Papežu. Tuma je odkrito povedal, da mu Šušteršič ni bil simpatičen predvsem zaradi dvojnega značaja, zaradi kvantaškega govorjenja, ko njegovo življenje 'ni prav nič kazalo, da hoče postati voditelj stranke, v kateri vladajo duhovniki in sveta katoliška cerkev' (Iz mojega življenja, 165). Sodbo o Šušteršiču je Tuma gradil tudi na podlagi izjav Janeza Ev. Kreka (isto delo, 234), sicer pa mu je v zaključku svojih spominov namenil dokajšnjo pozornost zlasti pri okarakteriziranju značajskih potez in seveda tudi idejnih nazorov.«⁵

Tuma je 10. marca 1930 v pismu Franu Šukljetu takole osvetlil Šušteršičevo odločitev, da se pridruži konfesionalni stranki: »Dr. Šušteršič, ki je po talentu stal precej nizko pod njim [tj. Ivanom Tavčarjem – »malim kraljem« slovenske liberalne stranke] razdrl je njegovo kraljestvo in njegovo stranko na drobce. Zanimala Vas bo sledeča epizoda: Zastopala sva z dr. Šušteršičem skupaj v gozdovih pod Krimom neko pravdo ter se potem pri vinu s sodnikom Petričem razgovarjala. Jaz sem pri vinu navadno molčeč, ker me vinska družba odvraca, dr. Šušteršič pa je uganjal s Petričem tako zvano 'Sauglockenläute' [pijansko bučnost]. Pravil je svoje dogodbice na Dunaju in Gradcu, tudi, kako je šel v samostan študirat za drugi izpit in ko se je bil pripravil, da je izstopil, potem pa se bridko norčeval iz dobrotnikov, ki so mu dajali hrano in zavetje. Ko smo prešli na politiko, je sodnik Petrič vprašal mene: 'No, kaj se pa Vi tako klavmo držite?' Odgovoril sem, da so mi kranjske razmere zoprne, da pojdem kot odvetnik v Poreč ali Koper, da bi politično prebudil zanemarjeno ljudstvo in ga gospodarsko organiziral. Sodniku Petriču se je zdela stvar preidealna in premalo praktična. Na to pa je dr. Šušteršič svoje namere za

⁵ Tuma, Pisma, 516.

bodočnost takole povedal: 'Proti dr. Tavčarju, ki je pravi samovladar, se ne da ničesar doseči. Popolnoma zanemarjena pa je klerikalna stranka, nima nobenega voditelja. Dr. Papež je nesposoben za to, radi tega sem vstopil v njegovo pisarno, da se približam klerikalcem in gotov sem, da z doslednostjo v kratkem spravim klerikalno stranko na dan in to bo tudi zame dobro.' Dr. Šušteršič je ta načrt zlahka in dosledno izvršil, postal je namesto dr. Tavčarja kralj kranjske politike.«⁶

Tumova pričevanja je pač treba jemati s kančkom zadržanosti, kadar gre za njegovo kritičnost do tujih mnenj ali dejanj. Preveč je bil zagledan v svoj lastni prav, da ga ne bi kdaj zaneslo (npr. njegovo ponavljanje trditev o avstrijski vladi kot pobudnici majniške deklaracije v istem pismu). Zanesljivo pa je racionalno jedro v pričevanjih, kadar gre za osebno poročanje o zgodovinskem dogodku. Njegovo pričevanje o Šušteršičevi samoizpovedi glede strankarskih načrtov in motivov ima gotovo tak značaj. Po svoje pojasnjuje tisto presenečenje, ki je bilo opazno med Šušteršičevimi vrstniki, ko je nastopil kot versko goreč aktivist katoliške stranke. Prav iz tega zornega kota se ga je tedaj lotil Ivan Tavčar. »Slavnoznanega« Šušteršiča, »prvega korporala katoliškega političnega društva« je ironiziral: »...ta ponižni mladenič (se bode po splošnem pričakovanju) v kratkem na gorečem vozu živ odpeljal v nebesa.«⁷

Ali je bil torej iskren privrženec političnega katolicizma ali pa le stremuški politični karierist, ki si je pripravil stranko, da bi na njenem valu priplaval v zgodovino? Pregled dogodivščin iz njegovega političnega življenja, ki naj bi ga dala pričujoča knjiga, bo morda bralcu olajšal, da si sam odgovori na to vprašanje. Ne bo pa odveč, če bo ob branju že spočetka vedel, kako je to vprašanje razrešil prvi zgodovinar katoliškega gibanja na Slovenskem. »Bil je [Ivan Šušteršič],« piše Fran Erjavec, »zgolj fanatičen strankar, na drugi strani pa izrazit konjunkturist, kar je izrečno sam potrdil v svoji brošuri *Moj odgovor*, ko je zapisal, da 'klerikalizem' v današnji novi državi (SHS) sploh nima več eksistenčne upravičenosti, in sicer zato ne, ker v njej nista – katoliška ne dinastija ne večina prebivalstva (str. 12 in 17).«⁸ Po Erjavcu je bil torej Šušteršič do stranke konjunkturist. Bi to pomenilo, da je njene zmožnosti uporabil v prid svoje politične kariere?

Šušteršič je 1890. leta vstopil v stranko političnega katolicizma na Slovenskem kot laični prvoborec. Zaupati vodstvo katoliške stranke laiku, to tistega

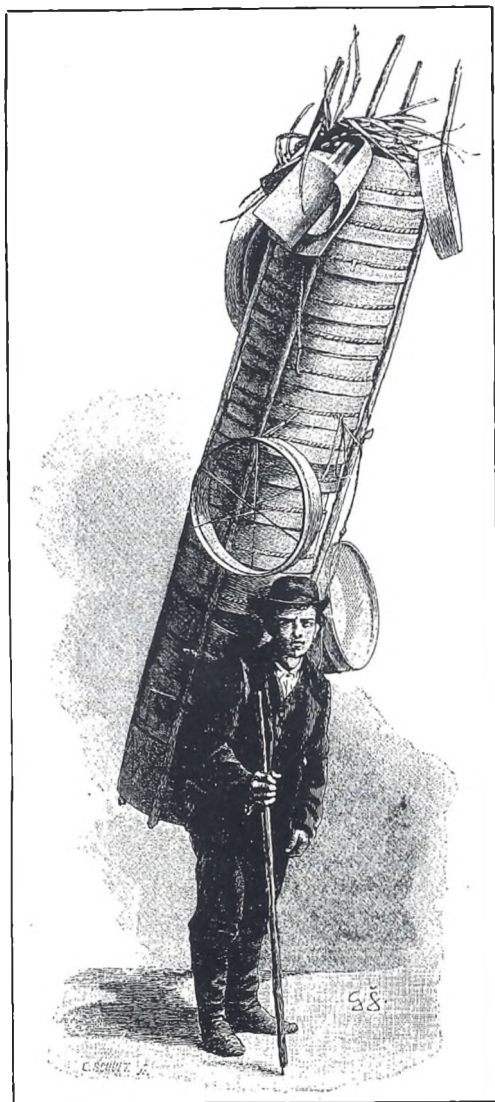
⁶ Tuma, Pisma, 515.

⁷ Slovenski narod, 17. april 1890, cit. pri Kersnik, 373.

⁸ Erjavec, 245. – Pojem »klerikalizem« zapiše Erjavec tukaj v navednicah, a le zato, ker te besede noče uporabiti za tisto, kar mu je pomembno in za kar ima svoj izraz: katoliško gibanje. A s tem stopa v polemiki s Šušteršičevo brošuro v nevarnost, da sam pristaja na klerikalizem brez navednic, torej kot na pojav znotraj katoliške družbe, proti kateremu je Šušteršič v brošuri pravzaprav nastopil ali vsaj proti eni njegovi lastnosti: da stranko vodijo kleriki.

davnega leta 1890 še ni bilo sprejemljivo vsakomur v cerkvenem krogu. Mahnič je bil tega leta še izrecno za vodilni politični položaj duhovnikov. Tudi Kreku Šušteršič kot voditelj stranke ni bil pogodu, ne le osebno, marveč tudi zaradi njegovega laičnega poklica. Tako lahko razložimo njegovo bodico v »Črnih bukvah« proti oblasti advokatov.⁹

Pravega laičnega konkurenta na svojem položaju Šušteršič v vseh letih delovanja v stranki ni srečal. Po državniški drži in veljavi bi to mogel biti Fran Šuklje. Toda kot nekdanji liberalec, ki se je v SLS nekako zatekel šele zahodno od svojega zenita, škofu Jegliču gotovo ni bil sprejemljiv za tak položaj. Druga možnost bi bil Janko Brejc. Toda ta se je dal že 1903. zriniti na mrtvo stražo v Celovec. Ko bi pozneje, 1911. leta, lahko stopil v alternativno kombinacijo proti Šušteršiču (tako sta menda želela Krek in Korošec), tega ni bil voljan storiti in je odklonil kandidacijo za državni zbor. V letu 1915 je tudi Jožef Pogačnik, ki so ga rinili naprej vojaški krogi, odklonil, da bi zamenjal Šušteršiča, četudi je šlo le za položaj deželnega glavarja na Kranjskem in ne za vodstvo stranke. Tako se je SLS po prelomu s Šušteršičem, konec 1917, zopet znašla pod vodstvom duhovnika. Tudi pereči položaj je tedaj govoril za to. Namreč, duhovniki, prvaki SLS, so bili tisti čas v narodnem vprašanju radikalnejši od laika – Šušteršiča!

Ribničan

⁹ Pelikan, 57 oz. 71-2

ZAČETEK V MAJHNI SOBANI

Navzlic želji nekaterih mladoslovencev, da bi ostali strankarsko samostojni, je v 1874. letu pod obnovljenim pritiskom centralistične in germanizacijske vladavine nemških liberalcev v državi vnovič prevladalo v slovenski politiki načelo narodne sloge, tj. strankarsko poenotenje Slovencev v posameznih slovenskih deželah na volitvah ter enotnost nastopanja slovenskih poslancev v državnem zboru in posameznih deželni zborih v prizadevanju za narodne pravice.

Slogaštvo ni pomenilo, da naj bi izginile idejne različnosti med Slovenci. Politika narodne sloge je poudarjala v prvi vrsti odpoved organiziranju idejno ločenih strank. Pomenila pa je tudi tiho privoljenje slovenskih liberalcev, da svojih idejnih nasprotij do cerkvene strani ne bodo kazali, kajti ta stran je imela med volivci slovenskih strank na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem in Goriškem že tedaj močno prevladujoč vpliv in je zagotavljala slovensko narodno zavest množic. Drugače je bilo samo v Trstu, kjer je bila slovenska stranka pod prevladujočim vplivom liberalcev. In v Istri v toliko, da so tukaj Slovenci nastopali s Hrvati v isti stranki, oboji pa so bili pod vplivom tržaškega slogaškega središča. Slogaštvo je pomenilo tudi skupno delovanje v skupnih narodnih kulturnih in gospodarskih organizacijah. Tu je šlo predvsem za Slovensko matičo, pozneje za šolsko Družbo sv. Cirila in Metoda (1885), sploh za številna narodna kulturna društva, pa tudi za slovenske hranilnice in druge gospodarske zadružne organizacije. Spričo dejstva, da je slovenska inteligenca, zlasti številno učiteljstvo, bila nagnjena k liberalnemu narodnjaštvu, obenem pa tudi kulturno aktivna, je načelo narodne sloge zagotavljalo pomemben vpliv liberalcev v takšnih organizacijah.

Slogaško načelo se je v slovenski politiki ohranilo tudi po padcu režima nemških liberalcev in po nastopu konservativne vlade grofa Edmunda Taaffeja (1879), ko se je pokazala določena taktična sprememba v vladanju cesarja Franca Jožefa. V državnem zboru se je Taaffejeva vlada naslonila na zvezo nemških cerkveno usmerjenih konservativcev z dotlej opozicijskimi strankami slovanskih narodov, med njimi tudi Slovencev (parlamentarna zveza imenovana »železni obroč«). Štirinajstletna Taaffejeva vladavina, imenovana v zgodovinopisju že kar »Taaffejeva doba«, je omogočila predvsem Čehom, deloma pa tudi Slovencem sorazmerno utrditev njihovega političnega in strukturnega narodnega položaja.

Popuščanje pritiska centralističnega nemškega vladnega sistema pod Taaffejem je začelo rahljati potrebo po narodni slogi kot nujnem eksistenčnem imperativu v slovenski politiki. Obe idejni smeri sta začeli tehtati, koliko pripomore slogaštvo k uveljavitvi vpliva vsake od njiju in koliko ga omejuje.

Nekaj časa je kazalo, da liberalna stran pridobiva spričo dejstva, da je prek slogaške stranke politično navzoča vsepovsod, tudi tam, kjer je socialna podlaga za njen vpliv majhna, predvsem zunaj urbanih območij. Sredi osemdesetih let je liberalna stran še računala, da bo mogoče slogo ohraniti in v tej zvezi celo dobiti v roke politično vodstvo. Pri tem se je zanašala na vpliv staroslovenskih konservativcev, ki so se upirali težnji po ločitvi duhov. V letih 1886-1887 je poskušala celo z lastnim idejnopoličnim prodorom. S propagiranjem rusofilstva je povezovala zahtevo po uvedbi slovanskega bogoslužja po grškem obredu (unijatstvo) in ustanovitvi »narodne cerkve«. Polom tega poskusa je le še pospešil nastop novodobnega političnega katolicizma.¹

Namen slovenskih katoliških aktivistov pri osamosvajanju iz narodnega slogaškega objema že od vsega začetka ni bil usmerjen k politični diferenciaciji znotraj naroda, v smislu razločevanja od slovenskih liberalcev, temveč k osvojitvi celega naroda za katoliški politični tabor. Uresničevati so ga skušali tako, da so svoje idejno izhodišče zaostrovali celo proti izrecnim katolikom, če so ti bili drugačnega političnega nazora. Iz katoliškega tabora zato niso izključevali samo nekonfesionalni liberalizem, temveč tudi katoliškega. *Slovenec* je odklonil enovito »krščansko podlago«, kakršno je *Slovenski narod* venomer ponujal kot podstat za narodno slogo. Namesto tega je kot prvi pogoj zahteval priznanje »stališča katoliške Cerkve«. Skliceval se je na Pija IX., ki je obsodil liberalni katolicizem in ga imenoval »pravo kugo v deželi«.

Ko je papež uporabil drastični izraz »pestis perniciosissima«, pač ni imel v mislih narodne ali državno politično opredeljene sloge, dasi ga je v napad prehajajoči slovenski novi klerikalizem uporabil kot argument proti slovenskemu narodnemu slogaštvu. Papežovo razglasitev 1881. leta za sveto leto je *Slovenec* izkoristil za nedvoumno izjavo, ki je – mutatis mutandi – spremljala slovenski klerikalizem še v 20. stoletje. Namreč: »Narodni Slovenec je verni kristjan; brezvernega liberalca ne spoznamo za pravega Slovence, ampak za neko po ptujem modelu ponarejeno pokveko, ki slovenski govori.«²

Tu je treba opozoriti, da je bilo slogaštvo ob koncu 19. stoletja vsaj na Kranjskem, ki je od Taaffeja naprej v državi priznana kot nesporno slovenska dežela, gotovo že preživeto in da je pluralizacija političnih usmeritev, tudi strankarska, že bila nujen korak k modernizaciji naroda.

»Katoliško« stališče, ki je izključevalo slovenske liberalce iz naroda, je

¹ Posebno pozornost je tem pojavom posvetil Dušan Kermavner, Opombe V.

² S, 1881, 61, cit. po Kersnik, 306.

takrat imelo svoje realno nasprotje v stališču liberalnih nemškutarjev, ki so slovensko narodno usmerjenost izenačevali s klerikalizmom in nazadnjaštvom, možnost biti liberalen in napreden pa videli le v zvezi z nemštvom. To je še dolgo ostal nerešen problem političnega oblikovanja slovenskega liberalizma na Štajerskem in Koroškem, na začetku Taaffejeve dobe pa je bil zelo pereč tudi še na Kranjskem, saj so celo tukaj slovenski učitelji omahovali med nemškimi in slovenskimi društvi.³

Mahnič ni dosegel obojestranskega prepričanja, da je politična (strankarska) ločitev duhov neizogibna, s poudarjanjem verskih vprašanj, četudi je po tej poti posegal tudi v najbolj posvečeni ris slovenskega bivanja – v književno ustvarjanje. Slovensko javnost in slovenske »skrivne liberalce« je do kraja zdražil šele s svojimi stališči do slovenskega narodnega vprašanja.

V tej zvezi je bil prelomen dogodek njegov nastop v Soči, 10. januarja 1890, proti narodni telovadni organizaciji Sokol. Ob tej priložnosti je izrekel misel, da bi morala vlada povsod, kjer bivata dve narodnosti, prepovedati vsako preveč očitno narodno slavnost in razpustiti vsa društva, katerih znak je narodna pretiranost, naj se imenujejo kakorkoli (Sokol). To je izzvalo dotlej v interesu slogaštva taktizirajoče liberalce k najostrejšemu zavračanju. Tavčar je vzrožil: »Okrog moža se je nabrala nekakšna stranka ... Kdor hoče razširjati mlačnost glede narodnosti med nami, tega moramo zatreti kakor gada.« Toda hudi pomisleki so se zbudili tudi v vrstah slovenske katoliške javnosti, ki se ni mogla kar tako otresti starega katolištva, s privajenim narodnim slogaštvom vred. Med znamenji teh pomislekov je bil odziv trdno katoliško konservativnega glasila koroških Slovencev, ki je narodni radikalizem odklanjalo že s svojim imenom – Mir, povzetim po zahtevi v prestolnem govoru cesarja Franca Jožefa I.: »Napravite mir med mojimi narodi!«

Mir je dobro čutil, kako pogubna bi bila za Slovence v nemško-slovenskih deželah uresničitev Mahničeve domislice. Poučen po izkušnjah Slovencev na Koroškem je opozoril, da bi vlada najprej udarila po slovenskih društvi, nemška pa pustila nedotaknjena. Slovenska društva so bila ustanovljena za obrambo in ne za napad. »Vsaka žival brani svoje življenje in narodi naj bi tega ne smeli storiti? ... Kri ni voda in narodnost se ne sme tako nizko ceniti, kakor se godi v omenjenem članku.« V zaščito je vzel tudi Sokol in pristavil: »Naša dolžnost je, da krepko branimo katoliško vero, poleg nje pa je vredno zagovarjati tudi narodnost.«

V Ljubljani so snovalci novodobnega političnega katolicizma Mirovo kritiko prav ošabno zavrnil: »... naša misel je, da ni njegova [Mirova] naloga vtikati se v take prepire. On naj budi narodno zavest, posebno na Koroškem, in se poteguje za pravice slovenskega ljudstva in rodoljubje ga bodo radi podpirali. Če se bo pa

³ Kersnik, 291. – Adrijana Segalla, Analiza tednika Domačin (1913-1915). Rkp. diplomskega dela, FF, Ljubljana 1979.

vtikal v take prepire zunaj Koroške, o katerih ni treba vedeti njegovim bralcem, škodil si bo več, nego koristil.«⁴ Razvila se je krajša, a ostra polemika, v kateri so kranjski katoliški strankarji Miru podtaknili celo domnevo, da ima tajno zvezo s Slovenskim narodom. Urednik Mira Gregor Einspieler je polemiko ustavil, ker ni hotel, »da bi razpor, ki je našel na Kranjskem tako plodovita tla in se preselil tudi na Goriško, romal še naprej po ostalih slovenskih deželah«.⁵

Odnos do položaja »obmejnih Slovencev« je bil za samozaverovane ideologe vedno huda preizkušnja skladnosti med besedo in dejanjem. Šušteršič na svoji politični poti te preskušnje ni prestal zadovoljivo za javnost. Postala mu je zanka, v katero se je ujel že zgodaj in se iz nje ni več izmotal prav do konca delovanja v katoliški stranki. Toda na začetku te poti je bil še nepopisan list. S svojo odločitvijo, da se pridruži nastajajoči novi stranki, ji je celo pomagal odgovoriti na pereče vprašanje, ali bo postala tudi laična.

Anton Mahnič

Prvi korak k ustanovitvi katoliške stranke, iztrgane iz starega slogaštva, je bil storjen 26. januarja 1890 z ustanovitvijo Katoliškega političnega društva v Ljubljani, »V majhni sobani Ahačičeve hiše na Starem trgu v Ljubljani se je zbrala ne mnogoštevilna družba mož na ustanovni sestanek,« se je spominjal Šušteršič ob desetletnici dogodka.⁶ Prav Šušteršič je novemu društvu tudi sestavil poslovnik. Predsednik pripravljalnega odbora je bil prošt dr. Jarc. Za predsednika so izvolili katoliško konservativnega Karla Kluna, za člane pa že privrženec novega koncepta: duhovnike Andreja Kalana, Ignacija Žitnika, zdravnika dr. Vinka Gregoriča in seveda Šušteršiča.

Zamisel so ustanovitelji našli v sklepih društvenega odse-

⁴ Slovenec, 3. februar 1890, 27.

⁵ Mir, 25. februar 1890, 3.

⁶ Slovenec, 27. januar 1900, št. 22.

ka dunajskega katoliškega shoda, piše I. Prijatelj, neposredno pobudo pa v političnih konfliktih s »skrivnimi« liberalci tistega časa (»podraška afera«), ko so se odločali o samostojnem političnem nastopu (»... in kader je v deželi v nevarnosti vera katoliška, tedaj treba barvo pokazati katolikom,« so bile besede Slovenca 8. februarja 1890, št. 32). Šušteršič je z ustanovitvijo katoliškega društva vodilno stopil v slovensko politično življenje na Kranjskem. »Razvil je,« po besedah I. Prijatelja, »v tem društvu živahno delovanje. Seja se je vršila za sejo, kot govorniki so nastopali zlasti tajnik Kalan, Žitnik in Šušteršič, poslanci Povše, Klun in Detela. Dne 9. marca je priredilo društvo že prvi svoj shod, na katerem se je sklenila peticija za versko šolo. Tako se je prerezal prt med javnim klerikalizmom in prikritim liberalizmom slovenskega javnega življenja.«⁷

Slovenci so ujeli korak z evropskim razvojem sekularizacije družbe, v katerem je bilo katoliški cerkvi mogoče utrjevati položaj le s pomeščanjem svojega političnega nastopanja.

Zveza oltarja in krone je ostala sicer tja v 20. stoletje dejstvo, na katero je katoliška cerkev računala v še preostalih ustavnih monarhijah. Računala pa je tudi že na to, da je prihodnost Evrope republikanska. Takšno prihodnost je leta 1890 napovedal kardinal Lavigerie poudarjajoč, da je tudi papež Leon XIII. takega mnenja. Izjava je pretresla katoliško Evropo.

»Po pravici!« je vzkliknil naš Mahnič tri leta zatem. »Kajti novejša zgodovina Evrope prejasno kaže, da se Evropa z velikanskimi koraki bliža republiki! ... Mi smo pripravljeni za slavno habsburško dinastijo preliti kri, mi si ne moremo misliti, da bi se kdaj zmajal njen prestol, a vendar pišemo to s krvavečim srcem ... Cerkev se nima od katerekoli državne oblike ničesar bati, torej tudi ne od republikanske. Vse državne oblike so na sebi dobre, torej morejo i narode osrečiti, da se le v njih spoštuje Božje in človeško pravo ... Republika kot taka se ni nikdar pregrešila proti cerkvi, a pač pregrešili so se oni, ki so njene svoboščine zlorabljali ...« Je pa še čas tudi za monarhije, je tolažil Mahnič. Češ, saj si mi ne želimo republikanske prihodnosti Evrope, pač pa »želimo, naj bi se monarhična Evropa nemudoma vrnila k načelom krščanskim, naj bi se spravila s katoliško cerkvijo ter z žaljenim papeštvom«. Vabilu sledi svarilo: »Ako ne, pade nad njo Damoklejev meč krvave socialno-politične revolucije!«⁸

To njegovo in ne samo njegovo svarilo ima v političnem katoliškem gibanju vrednostno mesto nenehnega *caeterum censeo*, tako da se je treba vprašati, kaj je pravzaprav poglobitveno. Ugodno razmerje cerkve in moderne države ali preprečenje revolucije? Lönne pravi: gre za oboje.⁹ Tudi v tem je bil Mahnič sredi evropskega toka. Ni mu šlo samo za novo politično zagotovitev položaja cerkve v ustavni

⁷ Kersnik, 368-371.

⁸ RK, 1894, Najnovejša revolucija, 288, 291.

⁹ Lönne, 10.

državi, marveč tudi za novo zagotovitev neposrednega vpliva cerkve na modernizirajočo se družbo.

Med ustanovitelji Katoliškega političnega društva v Ljubljani Kreka še ni bilo. Zanimivo pa je, kako je označil koncept društva, ko se je na ustanovitev oziral devet let pozneje.

Temelj Katoliškega političnega društva je krščanstvo, je zapisal. Ono je vzporedno ideji asociacije in vsega, kar je v zvezi s tem. Asociacija je zares mogoča le na podlagi krščanske ideje in iz nje. »Ideja, da naj se desorganizovane mase zopet organizujejo, da naj iz družabnih atomov postanejo zopet organske celote ... ima namreč svoj najsijajnejši vzgled v občudovanja vrednem organizmu katoliške cerkve. Ta organizem se ni upognil liberalizmu, ki ga je zaman skušal streti. Katoliškemu političnemu društvu, ker je katoliško, bilo je samo treba zajemati iz tega izpoznanja, samo to širiti med družbo ... Samo njegova načela so v stanu, vzbuditi ljudsko gibanje, ljudsko politiko in ljudsko stranko. Vsaka druga stranka in vsako drugo gibanje in vsaka druga politika, ki ne temelji v krščanstvu, ni ljudska, marveč strankarska.«

Ljudstvo je v Krekovem izvajanju nerazdeljiva, organska celota, poistovetena s krščanstvom. Ali pa ni v moderni dobi narod medtem postal nova družbena celota? Zdi se, da je to zaznaval tudi Krek, ko je zapisal: »Ako govorimo o nerazdeljivem narodu, zamoremo to samo, ako ga ne abstrahujemo od katoličanstva, marveč, ako se oziramo na njegovo katoličanstvo, kot na njegovo prvo lastnost. Ako ga abstrahujemo od katoličanstva, potem nismo v stanu govoriti o nerazdeljivem slovenskem narodu, potem je ta izraz v naših ustih samo gola fraza!«¹⁰

Bi to pomenilo: nekatoličani, nekristjani, neverni niso del ne ljudstva ne naroda, vsi so iz obojega izključeni? Šušteršič je na to vprašanje odgovarjal brez posebnega premišljevanja, politično in energično, kar z uspehi svojega delovanja, ki jim ni postavljajl meja.

¹⁰ Slovenec, 29. januar 1900, št. 23.

PRVO RAZHAJANJE S KREKOM

Prijateljeva kronologija dejavnosti Katoliškega političnega društva in Šušteršiča do ustanovitve stranke na prvem slovenskem katoliškem shodu je polna značilnosti, ki so v prihodnje določale novo politično življenje Slovencev.¹

Nadomestne volitve v ljubljanski mestni svet 14. aprila 1890 so razbile iluzije o možnosti ohranitve sloge kljub ustanovitvi Katoliškega političnega društva. Društvo je imenovalo lastne kandidate. Šušteršič je razvil z Regalijem živahno agitacijo. Kandidati katoliškega društva so zmagali v tretjem razredu. Tavčar je označil »slavnoznanega« Šušteršiča, kakor ga je videl po teh nastopih s »famozni antiterorist dr. Šusteršič. (SN, 17. april 1890.)

Šušteršič se je zavzel 11. maja 1890 za strankarsko samostojnost tudi nasproti slogaškim duhovnikom. V društvu je tega dne odgovoril Antonu Koblarju, ki se je upiral Mahničevi kritiki Aškerčevih »Balad in romanc«, z izjavo, da je »v sedanjih razmerah tako nasprotje neizogibno«. (S, 1890, 108.)

Tega leta je začel Šušteršič v Mahničevem smislu v političnem društvu agitacijo proti mestni višji dekliški šoli, ki naj bi jo subvencionirala dežela. Zavzemal se je za uršulinsko višjo dekliško šolo. V dolgem govoru je pojasnil finančne, pedagoške in narodne pomisleke »katolikov« zoper »Gorupovo« šolo. »Nakana nasprotnikov je atentat na javno premoženje, atentat na verski čut slovenskega naroda.« (S, 1890, 251.) V deželnem zboru so nato »katoliki« glasovali skupaj z Nemci proti podpori. (S, 1890, 273.)

Ob državnoborskih volitvah 1891 je Katoliško politično društvo postavilo pogoj: vsak kandidat se mora izreči za versko šolo, kakor jo bodo določili škofje. – To je bil povod za ustanovitev »Slovenskega društva«. Tavčar: »Škofom gre veljava na cerkvenem polju. Versko šolo že imamo. Zato bomo mi rajši branili nezavisnost učiteljstva.« (SN, 1891, 37.)

Istega leta je škof Missia govoril duhovščini proti »srednji poti«, proti strankarski neopredeljenosti: »Kdor ni z menoj, je zoper mene.« (S, 1891, 166.)

Nato pa 1892: prvi slovenski katoliški shod! Šolski odsek je odklonil Luko Svetca, ki je hotel zastopati šolsko Družbo sv. Cirila in Metoda. Proti Koblarju, ki

¹ Kersnik, 368-371.

je branil družbo, je nastopil Šušteršič in med burnim pritirjevanjem povedal vzrok: vodstvo DCM je »deloma v takih rokah, da do njega noben katoličan ne more imeti zaupanja«. Opozoril je, da je Svetec v pripravljalnem odboru shoda izjavil, da je v nevarnosti narodnost in ne vera ter »da se vse mora klanjati narodnosti«. Šušteršič je izrazil bojazen, da DCM ne postane orodje v rokah slovenskega liberalizma²

Katoliški shod je dal Šušteršiču v političnem oziru velikansko samozavest. V odseku za katoliško organizacijo je prerokoval: »Pri bodočih volitvah, tako upamo, zmagala bode katoliška stranka.« Svoje prerokovanje je potem ponavljal na kmetiških zborovanjih v Dobu, Šmarju in še drugod. Nemudoma se je začelo samostojna organiziranja obeh stran, in to najprej na dijaških tleh. Šentpeterski kaplan Valentin Eržen je ustanovil dijaško ligo, sestavil spomenico in jo izročil deželnemu šolskemu svetu. Sledila je preiskava na srednjih šolah. Dijaki ligaši so baje nazivali Prešerna svinjo. (SN, 1893, 267.)

Toliko Prijateljeva kronologija³ Dovolj je povedna tematsko. Izčrpna seveda ni. Ne beleži Šušteršičevega »trčenja« na I. slovenskem katoliškem shodu z medtem že dejavnim drugim vodilnim aktivistom novega političnega katolicizma – z Janezom Evangelistom Krekom, poslej njegovim glavnim tekmečem v stranki.

Shod je bil namenjen razčiščenju nasprotij med konservativnim in krščanskosocialnim tokom v bodoči stranki. V debatah o nekem za novodobni politični katolicizem bolj postranskem vprašanju pa so se pokazala razhajanja tudi znotraj krščansko socialnega toka. Šlo je za vprašanje, kje naj si stranka išče političnih zaveznikov, ko gre za narodne pravice Slovencev. Ali predvsem pri idejno istovetnih političnih strankah ne glede na njihovo narodnost, torej predvsem tudi pri nemškoavstrijski katoliški stranki, ali pa naj računa predvsem na stranke, ki pripadajo narodnostim, ki so po svojem položaju v državi blizu slovenskim prizadevanjem, in to celo tudi, če katera izmed njih niti ni izrecno katoliška. V debati je šlo za Hrvaško stranko prava v banski Hrvaški (osrednje ozemlje zgodovinske Hrvatske s Slavonijo, ki je bilo onstran dualistične meje med Avstrijo in Ogrsko s posebno državnopravno pogodbo ustavno vključeno v širšo Ogrsko, in ki jo je v imenu ogrskega kralja upravljal ban). Stranko, ki ni imela konfesionalnega značaja, so radi označevali z imenom ustanovitelja Anteja Starčevića. Na shodu se je polemika o tem razvila v odseku za katoliško narodno organizacijo, tj. za organizacijo stranke.⁴

Uradno predložena resolucija je govorila, da je potrebna »tesna zveza

² Andrej Vovko, Mal položi dar... Portret narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda, Slovenska matica, Ljubljana 1994, 49.

³ Kersnik, 373, 376, 377, 380, 381, 565-6.

⁴ Janko Pleterski, Jugoslovanska misel pri Slovencih v dobi Taaffejeve vlade (1879-1893). V: 29, Zgodovinski časopis, 1975, 263-274. – Ponatis: Študije, 28-38.

katoličanov raznih avstrijskih narodov«, tj. vseh, tudi nemških.⁵ Dekan Kompare iz Ospa je predlagal, da bi v resolucijo »vnesli slovensko-hrvaško vzajemnost in sta njegov predlog podprla Komljanec in dr. J. Krek«. Ti trije razpravljalci so hoteli internacionalistično tezo uradnega predloga resolucije razstaviti v določnejše narodnostne sestavine ali jo kar omejiti z omembo zveze s Hrvati in s Slovani v Avstriji. Predlagali so celo, da bi predstavnike Hrvatov sprejeli v stalni odbor stranke. Krek je svojo že več let gojeno misel na zvezo s »Slovenci na jugu«, ki so ji na shodu očitali utopičnost, tukaj še posebej potrdil z vzklikom: »Misel vseslovanska je pač potrebna, dobra, a vse dobro zmaga, četudi čez 300 let!«

Predlogom trojice Kompare, Komljanec, Krek se je odločno uprla druga trojica, namreč Anton Mahnič, škofijski tajnik J. Šiška in – Šušteršič! Temelj ugovorov je bil poudarek, da gre za shod, ki rešuje probleme in naloge novodobnega katoliškega gibanja na Slovenskem.⁶ Zlasti Mahnič je bil v tem docela jasen: Omejimo se na domačo hišo, pomedimo in preženimo najprej iz nje

Karol Klun

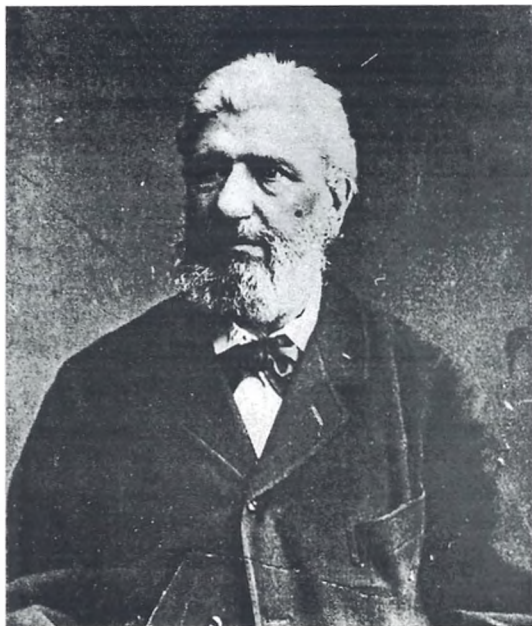
⁵ Poročilo pripravljalnega odbora o prvem slovenskem katoliškem shodu, 141-142.

⁶ Podrobnejše podatke o poteku polemike je najti v dnevnikih poročilih s katoliškega shoda v Slovencu in Slovenskem narodu.

liberalce! Opozoril je, da zveza s Hrvati katoliški stranki na Slovenskem ne more kaj koristiti, rekoč: »Na Hrvaškem spi vsa katoliška politična zavest; ko se bode začela gibati, takrat bodo Slovenci zadovoljni priskočili.«

Missijev tajnik Šiška je dodal nov argument. Svaril je, da bi utegnilo biti pogubno, če bi segli čez meje [čez dualistično mejo med Avstrijo in Ogrsko] in sprejeli Hrvate v stalni strankin odbor. Dodatni argument je še podkrepil Šušteršič z utemeljitvijo, da bi slovenski katoliški odbor predvsem moral biti previden in jako pametno delati, če hoče obstati! Kajti mnogo oči gleda nanj in zavarovati se mora pred posegom – vlade! Šušteršič je vsekakor imel v mislih možnost, da se obnovi režim nemškoliberalne nacionalistične vlade, ki bi proti slovenskemu političnemu katolicizmu nastopila z očitkom, da se postavlja na protiustavno stališče, da s stopanjem v organizacijsko zvezo z neko stranko onstran notranje državne avstrijsko-ogrske meje, uveljavlja protidualistično državnopravno stališče. Zato je dejal: »Organizujmo se tako, da nam ne more nihče blizu [s takšnim očitkom]! Pomislimo državnopravno stališče! Odbor mora delovati tako, da bi bil potreben že pravi 'Staatsstreich' [državni udar], če bi vlada hotela poseči vanj!«

Šušteršič je zavrnil zvezo s hrvaško stranko v ogrski državni polovici, da bi se slovenska katoliška stranka ne izpostavila očitku, da deluje proti ustavno določenemu dualizmu habsburške monarhije, četudi so predlagatelji to zvezo priporočali iz narodnih razlogov. Tu so se nakazala razhajanja v presojah o prioritetah v politiki bodoče slovenske katoliške stranke. V nasprotju s Krekom in njegovimi somišljeniki, ki morda niti niso še občutili protislovnosti svojega

Ante Starčević

stališča, je Šušteršič narodnost v tem pomembnem trenutku razločno podredil univerzalni vrednoti, utelešeni v stranki, ki se ji je nameraval ves posvetiti. Stranka naj se v svojih posebnih prizadevanjih ne izpostavlja sporu z obstoječo posvetno avtoriteto, marveč naj se giblje skladno z njo. Takšno stališče je bilo docela skladno tudi z nazori predstavnikov tradicionalne politike katoliških konservativcev, ki so se na shodu zato v polemiki odseka za katoliško narodno organizacijo zlahka poistovetili s stališči Mahniča in Šušteršiča. Vodja konservativcev K. Klun je na shodu, po zapisu v Slovanskem svetu, svoje nasprotnike imenoval kar »starčevičance«, četudi je šlo za nekaj povsem drugega.⁷

Franjo Šuklje je 27. septembra 1892 v kranjskem deželnem zboru pospremil I. slovenski katoliški shod z besedami: »Kot pošten mož vas zagotavljam, brez izjeme priznavamo vsi velike zasluge, katere ima slovenska duhovščina za preporod naroda našega, mi vsi brez izjeme odobravamo odlično pozicijo, katero zavzema naša duhovščina, brez izjeme spoštujemo in se klanjamo verskemu čutu naroda slovenskega, in če treba smo pripravljeni z vami vred braniti ga proti napadom, naj pridejo s katerekoli strani; ali s takimi nazori, se nikakor ne moremo sprijazniti. Gospoda moja, za kaj pa gre? Kar se od nas zahteva, to se je 'sans phrase' nam povedalo na znamenitem shodu na ljubljanskem strelišču. Kar se od nas zahteva, to je nadvlada, diktatura cerkvene oblasti nad vsemi pojavi javnega, slovstvenega, umetelnega in socialnega našega življenja. Gospoda moja, to je stvar, proti kateri moramo odločno oporekati, ker bi ugonobila in zamorila narodno prihodnost našo in vsak duševni napredek!«⁸

Prvi slovenski katoliški shod je potisnil v politično ospredje procese sekularizacije slovenske družbe, ki so se dotlej razvijali manj poudarjeno, skladno z le polagoma napredujočo družbeno modernizacijo.

⁷ Kennavner, Opombe V, 217-218.

⁸ Šuklje, II, 35.

KANDIDAT PROTI LIBERALCU

Končno je 8. marca 1893 liberalni Slovenski narod zavzel jasno stališče do resolucij katoliškega shoda: programa ni sprejemal, ker so mu bile resolucije premalo narodne. Deset dni zatem še natančneje: Politika ni odvisna od vere. Katoliški shod se je preveč vtikal v posvetne stvari. Duhovniki bi morali pomniti, da od narodnjakov ne preti veri nobena nevarnost, pač pa nam naši skupni nasprotniki izpodkopujejo vero in narodnost. Proti temu bi se morali bojevati združeno. – S tem je (neuspešno) reagiral na Missijevo postno pismo, v katerem je bilo rečeno, da se Slovenski narod samo zaradi lepšega dela katolika, kar pa ni drugega kot hinavščina. – Omahljivi liberalci začno cepati v klerikalni tabor, piše Prijatelj.¹

Septembra 1894 je Narodno napredna stranka klerikalcem na ljubo vrgla iz Narodne tiskarne celo prvi slovenski socialno demokratični list Delavec in to zaradi članka »Cerkev in država«. Prav takrat je izšla prva številka Krekovega krščanskosocialnega Glasnika.²

Za leto 1894 ugotavlja Prijatelj, da so snovanje kreditnih in gospodarskih kmetijskih zadrug, ki je pri NNS ostalo na papirju, »klerikalci sijajno razumeli«. Šušteršič je tega leta ustanovil prvo »rajfajznovko« na Kranjskem. V novoletni številki 1895 je Slovenec spodbujal vse vplivne može, posebno duhovnike, k delu pri snovanju posojilnic. Konec leta pa je Šušteršič že dosegel ustanovitev Zveze kranjskih posojilnic (13 novih »rajfajznovk«). (S, 1896, 9.) NNS je take zavode ostro kritizirala. (SN, 8. julij 1895.) Prijatelj je k temu pripomnil: »A priznati se mora, da so baš raiffeisenovke iztrgale kranjskega kmeta iz rok oderuhov.« In v dokaz navedel podatke o kmečkem kreditu 1868-1892. Toda tudi on je bil mnenja, da so klerikalci neustrezno forsirali konsumna društva. Ravno tedaj je potekala kampanja Katoliške narodne stranke za ustanavljanje takšnih društev, medtem ko se je NNS ukvarjala z nekam »prostoizidarsko« mislijo, da bi kazalo proti temu ustanoviti **tajno** organizacijo!³

¹ Kersnik, 563.

² Kersnik, 574. – Začetki, 405, 428-432.

³ Kersnik, 577-8.

V cerkniškem katoliškem izobraževalnem društvu je Šušteršič januarja 1895 agitiral proti NNS s prav čudnimi argumenti: Liberalci ustanavljajo višjo dekliško šolo, da bi se ljubljanske »frajlice klavirja učile. Enako je z gledališčem. Ti, kmet, pa molči in plačaj!« (S, 1895, 8.) Sploh pa je Šušteršič napovedoval po shodih boj gledališču.

Na zadnji seji starega kranjskega deželnega zbora, 16. februarja 1895, je Šuklje nujno priporočal – proti mlajši duhovščini – krepko, konservativno, versko navdahnjeno stranko. Antisemiti [tako so se tisti čas nazivali vzorniki mladih na Dunaju] so enako subverzivni kot anarhisti in socialisti! Vodja KNS Klun je nato izjavil, da je Lueger, vodja teh dunajskih antisemitov, uganka. Klun je odločno proti krščanskosocialnemu programu in bi obžaloval, ako bi se pri Slovencih uvedla ta načela. Moti ga namreč: »V verskem oziru se ti ljudje [Dunajčani] ne brigajo za avtoriteto, v narodnem glasujejo v parlamentu vedno zoper nas ... Na gospodarskem polju so samo kopisti katoliško-konservativne stranke ...« Prijatelj dodaja, da so se je že na tem zasedanju začutili rahli obrisi zveze med NNS in Nemci: obe stranki, nemška in NNS, sta bili za enako podporo slovenskemu in nemškemu gledališču in sta glasovali proti KNS, ker je Šušteršič po shodih napovedoval gledališču boj.⁴

To je leto volitev v kranjski deželni zbor, ko se bosta obe novi slovenski stranki prvič soočili. Poteka v znamenju živahnega pojasnjevanja političnih osnov stranke modernega katolicizma.

V politiki KNS ima antisemitizem poudarjeno mesto kot razpoznavni znak protiliberalne oz. protikapitalistične usmerjenosti. Slovenec izreče soglasje z brošuro dunajskih krščanskosocialnih antisemitov (Ein politisches Situationsbild, »Austria«, Wien, 1895), ki pravi: »Ko bo katoliška vera zopet državna vera, ko bo cerkev imela tisto stališče [položaj], ki ji pripada, in ko se preosnuje zakonodajstvo v krščanskem smislu (prepoved določenih poklicev za Žide, izrecno v sodstvu), se razlomi židovska moč in sami bodo potisnjeni na mesto, ki jim pripada.« Ali so se oglasili kakšni pomisleki, da je Slovenec že dva dneva zatem dodatno pojasnjeval, da je njegovo »protisemitstvo« krščansko, socialno in protiliberalno [torej, ne rasno]? Največ pomislekov je najbrž zbudila tako jasna zahteva po vračanju katoliški veri položaja državne religije in temu primerne položaja tudi cerkvi.⁵

V tistem 1895. letu pojasnjuje Slovenec stališča KNS tudi do drugih pomembnih družbenih vprašanj. Popularizira papeževo okrožnico, z dne 6. januarja 1895, škofom v ZDA (št. 70), papeževo pismo, z dne 6. marca 1895, grofu Ferdinandu Zichyju, aktivistu katoliške stranke med Madžari (št. 65), objavlja članke »Materializem« (št. 99), »Temelj socialni preosnovi« (št. 102), »Absolutna

⁴ Kersnik, 579-80.

⁵ Slovenec, 2. marec 1895, št. 51.

država« (št. 108), »Načela krščansko-socialne stranke« – govor kneza Lichtensteina (št. 117), posreduje Slovencem v desetih nadaljevanjih spis angleškega kardinala Manninga »Pravice in častnost dela – The Rights and Dignity of Labour, 1887« (št. 16 - 158). Nedvomno najtehtnejše pa je bilo v tem letu objavljjanje politično analitičnega spisa iz domačega loga, »Črnih bukev kmečkega stanu«, zaenkrat še brez imena avtorja, to je seveda Krek (od 17. julija do 12. oktobra). V tem zamahu je 10. oktobra 1895 objavljen tudi Krekov »Socialni načrt slovenskih delavskih stanov«.

Poleg idejnih razlag se stranka uveljavlja tudi s pomembnimi dejanji. Izdela pravila »Leonove družbe«, ki ima namen zbirati in spodbujati k znanstvenemu delovanju krščansko misleče učenjake na Slovenskem. Torej ločitev duhov tudi v razmerju do Slovenske matice. Na gospodarskem področju vloži Šušteršič pravila »Zveze slovenskih posojilnic« in doseže od kranjske deželne vlade njihovo potrditev.

Ob tem vsekakor impozantnem nastopu KNS z umskimi argumenti pa se je dogodil tudi klavrn incident. Septembra 1895 je v ljubljanski kazini predavala znana nemškoavstrijska socialistka Theresia Nötscher o alternativni »Krščansko socialno ali socialno demokratično?«. Koncipienta pri Šušteršiču Janka Brejca je predavanje tako razburilo, da se je predavateljice lotil kar fizično, in ga je varnostni organ aretiral.⁶

V letu 1895, tako polnem krščansko socialnega poleta, aktivizma pa tudi novodobne politične nestrpnosti, se je stranka odločila, da v kranjski deželni zbor kandidira Ivana Šušteršiča. Na deželnozborskih volitvah tega leta se je na Kranjskem bila, kot že omenjeno, »prva velika bitka med liberalno in klerikalno stranko«. Končala se je sicer s pričakovano zmago liberalcev v vseh mestnih okrajih, toda z njihovim popolnim porazom na kmetih (volilni razred podeželskih občin). Enako se je zgodilo tudi v tistih volilnih okrajih, v katerih so dotlej zmagovali slogaški, a liberalno usmerjeni kandidati in kjer so še upali na zmago: v trebanjskem, kočevskem, kamniškem, vipavskem, postojnskem. »Tu je zdaj klerikalna organizacija pod vodstvom duhovščine privedla na volišče množice volilcev, ki prej navadno niso glasovali, zlasti iz vrst srednjih in malih kmetov; ti so podrli prejšnjo, na vplivu in ugledu liberalnih veljakov zgrajeno liberalno večino. Revnejši volilci, ki so prej predstavljali rezervno volilno silo veljakov, od katerih so bili odvisni, so zdaj v precejšnji meri pod zaščito klerikalnih gospodarskih

⁶ Slovenec, 3. 9. 1895, št. 201. – Taisti vzkipljivi dr. Brejc je bil v letu 1920, ko je prišlo 24. aprila do tragičnega poboja demonstrantov na Zaloški cesti v Ljubljani, predsednik Deželne vlade za Slovenijo. O tem dogodku je pozneje trdil, da se je policija na kraju samem odločila, da vztraja proti razburjeni množici »v zmislu prejšnji dan storjenega vladnega sklepa, da jim [stavkujočim] zastavi pot v mesto«. – Glej Janko Brejc, Od prevrata do ustave. V: Josip Mal, ur., Slovenci v desetletju 1918-1928, Leonova družba, Ljubljana 1928, 190.

organizacij lahko glasovali proti liberalcem. Vse nezadovoljstvo s politiko slogaških časov, odmaknjeno potrebam malega človeka, ni moglo planiti na dan, dokler ni bilo gospodarsko omogočeno in politično organizirano; zdaj je moglo priti do izraza v vrstah pomlajene katoliške stranke ... Mali človek je stopil za klerikalizem na pozornico političnega življenja.«⁷

Takšen je bil socialno politični kontekst volitev, ko je za deželni zbor kandidiral Ivan Šušteršič, človek, ki je k nastanku takega okolja že sam veliko pripomogel. Trenutno je bil menda najprizadevnejši član osrednjega volilnega odbora KNS in »ni za to bil plačan«. Tako je odbor ugotovil na očitke nasprotnikov »v obrambo neomadeženega značaja moža, katerega s ponosom naša stranka imenuje svojega«.⁸

Šušteršič se je odločil kandidirati v volilnem razredu mest in trgov, v volilnem okraju za Kranj in Škofjo Loko. Kot najvplivnejši in najbolj profiliran laik v KNS je imel razmeroma največ možnosti, da se uveljavi v volilnem razredu in okraju, ki je bil sicer domena liberalcev. Na prejšnjih volitvah je bil tukaj brez protikandidata izvoljen sam Ivan Tavčar, poosebljenje slovenskega liberalnega meščana in kulturnega ustvarjalca. NNS se je nedvomno čutila prizadeto in uporabila je takšno orožje političnega boja, da je bilo orožje samo priča njene šibkosti.

Slovenski narod je 23. novembra 1896 nastopil preprosto »ad hominem«
Objavil je ta dan kar tri članke in v njih poskušal politično in moralno razvrednotiti Šušteršičevo osebo. Med drugim je trdil, da se Šušteršič katoliške stranke ni oklenil iz prepričanja, da se je pri njegovi zibeli glasila samo nemška beseda, da se mu je narodni duh, ki se ga je navzel v gimnaziji, hitro razkadil, da se je na univerzi prelevil v velikega Nemca, da se iz njegovih ust ni čula slovenska beseda, da je njegovo katoličanstvo kupljeno, da za vsak korak, ki ga stori v korist stranke, zahteva plačilo. In še druge aktualne politične očitke.

»Zbali so se izredno nadarjenega in spretnega govornika,« je k tem očitkom pripomnilo glasilo KNS. Šušteršič sam pa se je branil v pravem odvetniškem slogu. Uredništvu Slovenskega naroda je poslal podroben popravek v smislu tiskovnega zakona. Ker je uredništvo z objavo zavlačevalo, ga je dal natisniti v Slovincu, in to več dni po že izvršeni volitvi.⁹

Pomen popravka presega volilno dogajanje samo. saj gre za Šušteršičevo samopredstavitev, kakršne si drugače ni privoščil. »Res je,« pravi v njem, »da sem se pridružil katoliško narodni stranki, ker sem prepričan, da je vse resnično, kar sv. katoliška cerkev uči in da se navedena stranka v smislu katoliških načel bojuje za pravi napredek in blagor slovenskega ljudstva.« – »Res je, da sem

⁷ Melik, 265 in 267.

⁸ Slovenec, 30. 11. 1895, 276.

⁹ Slovenec, 30. 11. 1895, 276. (»Kako znajo!«)

odločen, dosleden in neupogljiv bojevnik katoliško narodne stranke.« – »Ni res, da razširjam socializem, ali hujskam zoper avtoriteto in ni res, da sem s tako agitacijo pridobil naklonjenost škofov. Res je marveč, da odločno in povsodi pobijam pomotne nauke socializma in da zagovarjam cerkveno in posvetno avtoriteto; mogoče, da sem si s tem pridobil naklonjenost Nj. prevzvišenosti mil. knezoškofa.« – »Res je, da sem na prvem slovenskem katoliškem shodu družbo sv. Cirila in Metoda hvalil, da ima lepe in blage namene, – da sem pa izražal zajedno nezaupanje proti nekaterim osebam družbinega odbora, zlasti proti osebi gosp. Luke Svetca, ker je v pripravljalnem odboru prvega slovenskega katoliškega shoda rekel, da 'vera ni na dnevnem redu'.« – »Res je, da sem na vseučilišču bil mej narodno najodločnejimi dijaki. Dunajska 'Slovenija' je jedino dijaško društvo (izvzemši podporno in bolniško društvo), čigar član sem bil jaz. Skozi jeden semester bil sem še celo odbornik tega društva.« – »Res je, da žrtvujem veliko časa, truda in denarja za svojo stranko.« – »Ni res, da so nekateri odlični člani 'klerikalne' stranke bili nekaj časa celo proti temu, da bi se jaz kandidiral. Ni res, da me 'klerikalna' stranka ni hotela kandidirati v nobenem sigurnem okraju, nego me je postavila v nezanesljivem okraju. Res je marveč, da sem imel več volilnih okrajev na razpolago, a da sem si sam slobodno izbral mestni okraj Škofja Loka – Kranj ... Res je le, da sem vedno in povsodi govoril za pravice in koristi kmetkega ljudstva,« ne zoper mesta in koristi mestnih prebivalcev. In končno. Šušteršič je potožil tudi zoper svoje napadalce: »Vsi člani moje rodbine, bratje in sestra, vsi bili so žrtve njihovega strupenega žolča. Da, celo spomin zamrlih jim ni bil svet!«

Podobne napade je Šušteršič doživljal v vsem času svojega javnega delovanja. A le ob tem prvem primeru se jim je uprl ne le z zanikanjem posameznih trditev, temveč tudi z izjavo o svojem prepričanju in političnem izhodišču.

Na volitvi, 25. novembra 1895, je ob veliki volilni udeležbi (229 udeleženi od 275 upravičenih volivcev) prepričljivo zmagal liberalni kandidat V. Globočnik (150 glasov). Šušteršič je dobil 77 glasov. Slovenec je njegovo neizvolitev posebej obžaloval, zagotavljajoč, da je šlo za izredno delavnega in nadarjenega kandidata. Globočnik je umrl še pred potekom svojega mandata (4. marca 1898), vendar se Šušteršič nadomestne volitve ni udeležil in tudi ne vseh poznejših v tem mestnem volilnem okraju, ki je vseskozi trdno ostal v liberalnih rokah.¹⁰

V celoti je novoizvoljeni kranjski deželni zbor štel 16 poslancev KNS, 9 poslancev NNS in 11 poslancev nemške stranke. Slednji so bili vsi izvoljeni v volilnem razredu veleposestva razen kočevskega, ki je bil izvoljen v razredu mest. Volilni razred veleposestva je nemški stranki ostal zagotovljen do konca obstoja deželnega zbora. Večina je bila torej v rokah KNS, a le relativna. Za večinsko odločanje o spornih vprašanjih v deželnem zboru sta se morali združiti dve stranki proti tretji. Slovenski liberalci so se iz te zagate »rešili« že naslednje leto. V

¹⁰ Slovenec, 26. 11. 1895, 275. – Melik, 346.

novi, še hujšo zagato! Namesto dotlej obveznega združevanja na narodni, slovenski podlagi proti Nemcem, so se zvezali z nemškimi poslanci proti slovenski klerikalni stranki kot svoji glavni nasprotnici! Prelomili so staro zapoved narodnega radikalizma, ki jo je leta 1885 izrekel Ivan Tavčar. Namreč: »Kdor je Slovenec in Slovan, sme v politiki počenjati to in ono, nikdar pa ne sme paktirati z Nemci, ki morajo izginiti iz slovenskega političnega življenja ne samo kot faktor, ampak tudi kot pojem.«¹¹

Tudi klerikalna stran se je povezovala z Nemci, seveda s katoliškimi. Če je šlo za poseben interes cerkve, so šli mimo slovenskega narodnega interesa. Tak primer je bil 1888 pri glasovanju za Liechtensteinov šolski zakon, ki ni vseboval določila, da naj bo osnovnošolski pouk v materinem jeziku. Ob tem je prišlo do polemike med Slovencem in koroškim Mirom.¹² – Ali primer, ko so poslanci KNS skupaj z Nemci v juliju 1894 v deželni zboru zavrnilo zahtevo po samo slovenskih uličnih napisih v Ljubljani. Zavzeli so se za dvojezične napise namesto zgolj nemških, a še to le pri novih imenih ulic, in sicer tako da bi bil slovenski jezik na prvem mestu.

Pogodba NNS z nemško stranko v kranjskem deželni zboru je bila glavni politični dogodek po strankarski ločitvi med Slovenci. Sklenjena je bila po načelu do ut des, piše Prijatelj in navaja, kako je bil Tavčar s pomočjo Nemcev izvoljen v deželni odbor in kako so potem slovenski liberalni člani deželnega odbora pomagali izvoliti Nemca Schäfferja v deželni šolski svet. Na to je Krek napisal oster članek z baladnim poudarkom »Mrlič hitro jezdijo«. Tavčar je zvezo odkrito zagovarjal z argumentom, češ, »klerikalci so se morali na suho postaviti«. In z opravičilom: »Nemška stranka ni več to, kar je bila ... Danes je pripravljena ustavnopravne pravice slovenskemu narodu v kranjski vojvodini priznati.« Napovedal je dolgotrajnost zveze: »Klerikalni stranki se naklada post, ki bode trajal nekaj dalje, nego štirideset dni...« Ali še drugače: »Škof in deželni predsednik sta že dolgo mešetarila za klerikalno – nemško zvezo. Prišlo nam je na misel, ali se ne bi dala sulica zasukati tako, da bi tisti, ki so menili, da se bodo k polni skledi usedli, privadili se stradanja in upadlih lic.«¹³

Zveza z Nemci je bila v naslednjih letih tudi za Šušteršiča orožje, ki ga je nenehno in učinkovito vihtel proti liberalnim nasprotnikom. Kmalu se je temu orožju pridružil še očitok, da se NNS upira demokratizaciji volilnega sistema v državni in deželni zbor. Odpor NNS demokratizaciji je bil neogiben obsojen na polom. S tem je bila končno zlomljena tudi zveza NNS z nemško stranko na Kranjskem.

¹¹ Lončar, 57.

¹² Mir, 191.

¹³ Kersnik, 282-287.

KANDIDAT PROTI KRŠČANSKEMU SOCIALISTU

Šušteršičev ugled v Katoliški narodni stranki (KNS) je zdržema rasel, a do 1895 on sam še ni splaval čisto v vrh stranke, četudi mu je ta na volitvah v deželni zbor že bila zaupala demonstrativno kandidaturo v Ljubljani proti slovenski liberalni stranki. Toda že naslednje leto se je Šušteršiču odprla nova možnost. Umrl je voditelj KNS, kanonik in državnozborski poslanec Karol Klun. Primernega konservativnega naslednika za vodstvo stranke ni bilo pri roki. Nadomestna poslanska volitev pa je bila neodložljiva. Nastal je nepredviden zaplet, ko so krščansko socialni delavci pohiteli in samostojno postavili svojega lastnega kandidata za nekdanj Klunov poslanski mandat. Škof Jakob Missia je začutil, da mora to pohujšanje nujno preprečiti. Zato je tudi on pohitel in sam določil za strankinega kandidata Ivana Šušteršiča. S tem ko je kandidaturo prevzel in na volitvi zmagal, je Šušteršič ustregel škofu in uresničil njegov namen. Še več: potisnil je v kot svojega tekneca Janeza E. Kreka kot voditelja delavstva.

Vsa dogodba daleč presega pomen posameznih oseb v njej. Šlo je za veliko in načelno vprašanje, ki se je postavljalo pred stranko političnega katolicizma na Kranjskem. Ali je dopustno, da se v njej delavsko krilo politično utrdi, v perspektivi morda celo organizira kot samostojna stranka krščanskega socializma?

Že prvi slovenski katoliški shod je poleg kmečkega vprašanja obravnaval tudi delavsko, sklicujoč se na »delavsko« encikliko papeža Leona XIII. (1891). S tem se je na Slovenskem začel pojav, znan pod imenom »krščansko socialno gibanje«.¹ Referent na shodu Ignacij Žitnik je v duhu temeljnega izhodišča novodobnega političnega katolicizma obtožil liberalizem kot zlo, kot prvega krivca za razbitje stanovske [fevdalne] družbe in za bedo delavcev. Socializem je zato »otrok liberalizma«, šele posledično, drugotno zlo. Toda Cerkev nasprotuje obema, kliče k odstranitvi razrednega boja in hoče doseči pravično delovno zakonodajo, ki bo boju delavcev izpodnesla upravičenost. Debate o socialnih izhodiščih političnega katolicizma se je udeležil tudi Krek. »Predstavljati si moramo,« je dejal, »da ne delimo delavcem milosti, ampak pravico ...« Ta pravica pa je poleg nebeškega zveličanja pravica do življenja v blaginji! Jasno politično opredelitev

¹ Angelik Tominec, Osnovna načela krščanskega socializma, Ljubljana 1931, 9.

problema je za stranko izrekel Andrej Kalan. Proti mnenju, da je na Slovenskem še malo proletariata, je postavil, da je o socialnem vprašanju potrebno govoriti tudi tukaj. Za rešitev tega vprašanja pa obstaja dvojna pot: krščanski socializem ali brezbožni socializem. Prava nevarnost je slednji!² Shod je tako tudi v tej stvari sledil Mahničevim spoznanjem in njegovi že začeti akciji. Še pred shodom, pozimi 1891-1892, so namreč Mahničevi privrženci že bili ustanovili v Mimu pri Gorici prvo slovensko katoliško delavsko društvo.³ Prvo po shodu je bilo takšno društvo ustanovljeno 29. oktobra 1893 v Idriji, naslednje 24. marca 1894 v Zagorju.

Poleti 1894 se je akcije potem lotil sam Janez E. Krek.⁴ In sicer po vrnitvi iz Brna s češko-slovanskega katoliškega shoda in z Dunaja, kjer se je udeležil »socialnega kurza«.⁵ Na Pristavi pri Trziču je imel 19. avgusta 1894 govor o delavskem vprašanju, ki ga lahko štejemo za njegovo strateško videnje krščansko socialne akcije. Povsem jasno je dejal: »Socialna demokracija in katoliška cerkev sta tisti sili, med katerima se bo bil zadnji boj. Vsi vmesni kričači, naj se imenujejo liberalci ali kakorkoli, so brez pomena ...« Zavrnili so razredni boj kot nenaraven, kajti naravna je sloga med razredi na temelju krščanske ljubezni. Prvo, kar je potrebno, je poudaril, je to, da se družba vrne k Bogu, da se obnovi v krščanstvu. Država naj vrne cerkvi odvzete pravice (zakonsko pravo, šolo, premoženje, nedotakljivost vzgoje duhovnikov, cerkvenega življenja), kajti morda bo kmalu prepozno opominjati države, naj krenejo na pravo pot. Usodni boj lahko hitro napoči. »Gorje nam, če bo tedaj naša malomarnost vzrok, da zmaga socializem! Da se to ne zgodi, združujmo se! Delavska in druga društva so nam potrebna ...«⁶

Takšen program novega klerikalizma na Slovenskem ni bil kaj specifičnega. Krekovi osebnosti bi morda bilo pripisati izjavo: »Dokazati moramo socialdemokratom, da nismo volkovi, da so reveži naši bratje, da umevamo pravo ceno bogastva in premoženja.« Pri tem pa gotovo ni imel v mislih socialno demokratične stranke, marveč njene privrženice. Tedanja taktika slovenskega krščanskosocialnega gibanja je bila razbijanje socialno demokratičnih shodov, razbijanje te delavske stranke. Krščanski socialci so začeli razbijati shode 20. septembra 1894 v Kamniku in nadaljevali to taktiko še nekaj let. V letu 1895 je Krek krščansko socialno akcijo na Slovenskem programsko utemeljil s Socialnim načrtom slovenskih delavskih stanov, vzporedno z znamenitimi Črnimi bukvami kmečkega stanu. Spočelo se je široko zasnovano drugo obdobje slovenskega zadružništva.

² Poročilo pripravljalnega odbora o I. slov. kat. shodu, kateri se je vršil 1892. leta v Ljubljani, Ljubljana 1893, 93 - 100, 238 - 241.

³ Slovenec, 29. april 1892, št. 97. - Začetki, 393.

⁴ Kernavner, Opombe V, 500.

⁵ Slovenec, 31. avgust 1894, št. 173.

⁶ Slovenec, 23. in 24. avgust 1894, št. 192 - 193. - Janez E. Krek, Izbrani spisi, II/2, 229 (odlomki).

Pri tem Krek ni bil sam. Svojo učinkovitost na tem polju je uspešno preizkušal že Šušteršič.

Zadeva je imela za KNS tudi svojo problematično plat. Radikalni videz in delavstvo, ki ga je zajemalo krščanskosocialno gibanje [tedaj še imenovano tudi »socialistično«] sta ustvarjala vtis nevarnosti, da se utegne to gibanje tudi politično osamosvojiti znotraj stranke ali celo mimo nje. Ob nadomestnih volitvah 1896 se je poskus v tej smeri resnično dogodil, a bil hkrati tudi že izpodrezan. Osebnost Ivana Šušteršiča se je ob tej priložnosti izkazala kot zelo primerno in učinkovito sredstvo KNS proti samostojnim nameram krščanskosocialnega delavstva. Posredno tudi proti Krekovi igri z ognjem.

Negotovost je nastala že na začetku določanja, kdo bo kandidat, ki naj stopi v državni zbor namesto Kluna. Volilni okraj kmečkih občin političnih okrajev Ljubljana, Litija, Velike Lašče in Ribnica je bil sicer zanesljivo varen za KNS.

Ignacij Žitnik

Očitno je vodstvo KNS prvotno imelo v mislih kot kandidata Ignacija Žitnika, a so se pojavili »iz nekaterih krajev« glasovi tudi za Šušteršiča. Odločitev naj bi padla v osrednjem volilnem odboru stranke. Toda še preden se je odbor sestal, »so posamezni člani osrednjega volilnega odbora ... agitovali po pismih eni za enega, drugi za drugega kandidata in so na obeh straneh šli v svoji ognjevitosti morebiti predaleč«. Ko se je v tako razgretim ozračju odbor le sestal, je Žitnik, očitno neprijetno prizadet, »izjavil, da ne vsprejme nobene kandidature, ker kandiduje dr. Šušteršič, o katerem ni vedel, da nastopi kot kandidat.« Po tej izjavi je odbor sprejel kandidaturo edinega preostalega pretendenta, Šušteršiča, in v tem smislu razposlal naznanilo zaupnikom po občinah. Tako v pojasnilu Slovenca.⁷

⁷ Slovenec, 9. september 1896, št. 206.

Stvar pa vendarle ni bila odločena šele na seji odbora, imela je pred-zgodovino. O tem priča pojasnilo Slovenca. Z dejstvom, da sta evidentirana dva možna kandidata, so najprej seznanili škofa in ga vprašali za mnenje. Ta pa je bil že vnaprej izdal duhovščini poseben »monitum« glede volitev na splošno. V njem je povedal, da »kaže postaviti v prvi vrsti lajika kot kandidata, ako ima za to potrebne lastnosti, ker katoliški stranki manjka lajikov in ker naj duhoven le tedaj nastopi kot kandidat, ako ni krščanskega, zvedenega lajika na razpolago«. Škof se je zdaj, ko so ga obvestili o zadregi z dvema kandidatom, sklical kar na monitum in pravi kandidat v njegovem smislu je pač bil Šušteršič. Ni pa bilo pojasnjeno, zakaj se pripravljenci kandidiranja niso tega navodila držali že od začetka, saj je bil Žitnik duhovnik in bi bil monitum zanj moral veljati že sam po sebi. Missia je le tolažil Žitnika, »da poznajo njegove lepe lastnosti, ki ga usposabljaajo za poslanca, a po njih mnenju ne kaže, da bi sedaj tudi on šel na Dunaj, ker je namestnik deželnega odbornika gosp. Povšeta, ki je tudi državni poslanec in bi potem ne bilo v deželnem odboru ne odbornika in ne namestnika«. Škof gotovo ni nikomur ničesar ne ukazal ne prepovedal, vedel je, da zadošča za odločitev njegova beseda. Slovenec je ob tem zanimal govorice, da bi bil zaradi te odločitve iz volilnega odbora izstopil (zdravnik) dr. Vinko Gregorič. Res pa je, da se je ta edini vzdržal glasovanja, medtem ko so vsi drugi člani odbora glasovali za Šušteršičevo kandidaturo. In ta – odobravajoče pripominja Slovenec – »si je vzlasti v zadnjem

Krščansko socialistični stavkovni odbor 1904 na Javorniku

času za razvoj našega posojilništva v deželi pridobil velikih zaslug in od katerega se je brez dvojbe nadejati, da bo posebno v narodno-gospodarskem oziru jako delaven v državnem zboru«.

Vsa zadeva je bila že od začetka in ves čas dogajanja nekoliko skrivnostna. Odtlej je živel spomin na neko zanimivo Krekovo pismo iz tistega časa Josipu Gostinčarju in ostalo je upanje, da je le založeno, ne izgubljeno. »Če se bo našlo, bo gotovo pojasnilo še marsikaj o tej kočljivi zadevi, pojasnilo točneje, nego bi mi mogli s kakršnimkoli komentiranjem,« je 1927. leta svoj prikaz zadeve sklenil Ivan Dolenec⁸ Dobrega pol stoletja pozneje je pismo odkril Ferdo Gestrin v Krekovi zapuščini, vendar ga ni tudi vključil v zgodovinopisje.⁹

Pismo Josipu Gostinčarju v bistvu potrjuje rekonstrukcijo Šušteršičevega kandidiranja, ugotovljeno na podlagi sočasnega tiska, dodaja pa marsikaj zanimivega in pomembnega. »Vprašujete me za moje mnenje o intrigah proti dr. Žitnikovi kandidaturi,« je pisal Krek. »Vabilo k seji volilnega odbora sem dobil v Idriji, a ker sem imel tam kot namestnik kateheta Osvalda vsak dan gotovo opravilo, nisem mogel nikaker priti. Sodil sem pač, da bi utegnil dr. Šušteršič nagajati, a da bi uspevalo njegovo nagajanje, na to nisem mislil. **Moj podpis na razglasu je popolnoma svojevoljno postavljen in ne izraža** (podčrtal Krek) mojega mnenja glede na imenovano [Šušteršičevo] kandidaturo.«

Le mimogrede opozorimo na Krekovo domnevo o Šušteršičevi nedobronamernosti, ki dobi v tem pisanju značaj spletkarja, »nagajivca«, ki ima namen pospeševati korist lastne osebe.

Tudi glede škofovega odločanja med obema kandidatomoma je sodil Krek podobno rekonstrukciji. »Dr. Žitnik je po svojem temperamentu precej sam kriv teh zmed ... Z odločno in javno besedo bi bilo možno njemu pri seji [volilnega odbora] dobiti zase glasove. A prepričan sem, da je ni pokazal. S škofom bi bil isto tako lahko opravil, a tudi pri tem ni storil nič odločnega. Zase sem prepričan, da se zelo po nepotrebnem meče s 'suspensijo' [s škofovo grožnjo] v tem slučaju. To [škofovo] žuganje ne datira od tega slučaja, marveč je samo popolnoma nelogično izvajanje iz znanega škofovega ukaza. Naš škof – to vem pozitivno od preje – hočejo le jedinstvo in ker so menda poučeni, da **hoče volilni odbor** (podčrtal Krek) dr. Šušteršiča, zato so zanj, če so sploh kaj izrekli o tem.«

Očitno pa javnost zadeve ni vzela na znanje brez pomislekov, saj je Žitnik svoj odstop od kandidature 11. septembra 1896 še enkrat pisno sporočil odboru, »z željo, da preneha neplodna polemika in se zjedinijo somišljeniki.«¹⁰ In tako je

⁸ Dolenec, Krek, 39-41.

⁹ Pismo dr. Janeza E. Kreka Josipu Gostinčarju (brez datuma, poletje 1896), Narodni muzej, Ljubljana. – V zgodovinopisje vključeno v: Janko Pleterski, Elementi nacionalne in socialne revolucionarnosti v letih 1896-1918. Zbornik: Elementi revolucionarnosti v političnem življenju na Slovenskem, Ljubljana 1973, 41-42.

¹⁰ Slovenec, 12. september 1896, št. 209.

lahko odbor na videz brez ovir priporočil volivcem KNS izvolitev Ivana Šušteršiča. Napisal mu je pohvalo, ki pove, na čem je zrastle njegova veljava v stranki.

»V priporočilo tega gospoda, ki je rojen v volilnem okraju samem, namreč v Gorenji vasi pri Ribnici, ni treba zgubljeni mnogo besed. V obče je znano, da je vsikdar, odkar je stopil na politično polje, možato, ognjevit in neustrašeno

SLOVENEK.

Političen list za slovenski narod.

Priloga prijemana volja:
 Za vsa leta prijemana 25 gld., za pol leta 5 gld., za četrt leta 4 gld., za jeden mesec 1 gld. 50 kr.

V administrativni prijemana volja:
 Za vsa leta 15 gld., za pol leta 4 gld., za četrt leta 3 gld., za jeden mesec 1 gld.

V Ljubljani na dom pošiljan volja 1 gld. 20 kr. vsak da leto.
 Poslanec število po 1 kr.

Narodnino in omenilno dvestoto vsakega aparatura in obprijetja v „Katal. Narodni“, Vrednosten ali 2. 1.

Recepti se ne vrstijo, neobkrovan pismo ne vprejema.

Vrednosten je v številiški ali 2. 1. 17.

Iskajta vseh dan, izvršiti nadoja in prejeti, ob pol 6 uri popoldne.

Štev. 218.
V Ljubljani, v sredo 23. septembra 1896.
Letnik XXIV.

P. n. državnozbornim volivcem kmetiskih občin v sodnih okrajih Ljubljana, Vrhnika, Litija, Zatičina, Ribnica in Lašče!

V sveti si svoje odgovornostne dolžnosti in popolno prepričan o uspešnosti svojega ukrepa, sklenil je „Orednji volilni odbor katoliško-narodne stranke v svoji seji dne 30. avgusta t. l. priporočiti gg. volivcem na kandidata

dr. Ivana Šušteršiča.

Zadovoljen slika, da je odbor to važno sejo, ker se je vendar le doseglo popolno soglasje, kajti oče dr. Gregorič, ki se je hotel udaril glasovanja, ter je pred glasovanjem injavil, da ne bo glasoval, pa tudi ne se per, ni čisto nič oporekal soglasnemu sklepu odbora. — Toliko volje pa je bilo izmenodnja, ko je že drugi dan začel dr. Gregorič ručiti disciplino, rekoč, da se je spremenil, ter začel agitacijo zoper sklepe Orednjega volilnega odbora katoliško-narodne stranke.

Velik tega se je začel ukrepanje pogovorno agitacijo in to somišljeniki naše stranke. Podpisani odbor meče proti zbiranju vseh kakih somišljenj, vendar to si čisto v dolžnost poudariti, da taka agitacija, kakoravno ravlja bresimel „krščansko-socijalni odbor“, se ne more razviti v stranki, marveč le izven stranke, kar spritnoje tudi kakega „Narodovo“ s to agitacijo.

Zato si podpisani odbor čisto v svojo sveto dolžnost, razne dvigniti svoj glas ter klicati vsem somišljenikom v spomin, da čisto ni, nobena čaka! Najmočnejša stranka brez discipline je mrtva, a stranka, v kateri vlada jedinstvo, je močna, čestiti je majhna. Katoliško-narodna stranka zahvaliti se ima za vse svoje lepe vpehe, kar jih je dosegla, jedinstvo; njena smrt pa bi bila opejdnost.

Zato ponovlja podpisani odbor v tem resnem času, ko se skora pred dnem splošne volitve v državni zbor, vsem volivcem: **Volite v slogi je moč!**

Volite na dan volitve brez izjeme moča, katerega Vam priporoča Orednji volilni odbor, zveča, ki je nadarjen in močan, da se more zmeriti s vsakim tekmovalcem, moča, čegar javno izjavoje nam je porok o njegovem pravem veruam prepričanju in odločno narodni mišljenju, o katerem spritnoje tudi naši liberalni nasprotniki, da je cel mol, najbolj a tem, da ga tako strastno napadajo in črpa, volite slika dr. Ivana Šušteršiča!

S tem klicem in s to prodajo na slogi v zdajji uri izpolnjuje podpisani odbor svojo vestno dolžnost, ker je prepričan, da vsak, kdor dela drugače, ruši dobro stvar, katere zasluga naša stranka, in jo izpostavlja v pomah nasprotnikom ter si vlačiti za prihodnje volitve in za bodočo katoliško-narodno organizacijo nakopuje odgovornost, katere bi si podpisani odbor ne upal nositi. Osebnosti ne smemo, drugi naj nas vse skupno dobra katoliško-narodna stvar.

Orednji volilni odbor katoliško-narodne stranke.

Priporočilo dr. Ivana Šušteršiča za kandidata

zagovarjal katoliška načela ter delal za povzdigo gmotnega stanja našega ljudstva. Zlasti pa se je trudil za koristi kmetskega stanu s tem, da je osnoval društvo z imenom 'Zveza kranjskih posojilnic', ki ima prelep namen, ustanavljati po naši deželi prekornostne posojilnice po Raiffeisenovem načinu. To društvo, kateremu je dr. Ivan Šušteršič načelnik, osnovalo je v kratkem času, odkar obstoji, okoli dvajset takih posojilnic. Sodeloval je tudi pri snovanju drugih kmetijstvu koristnih zadrug ter s tem pokazal jasen razum za potrebe in koristi našega kmetskega stanu, kateri bo imel v njem močno oporo v državnem zboru, kjer se bo bržkone še v tem zasedanju govorila odločilna beseda glede kmetskih zadrug, katere so neobhodno potrebne, da se reši naš kmetijski stan popolnega propada.«

Skrivaj pa se je govorilo, da se volilni odbor ni hotel več ozirati na prepozno sprejete [že po škofovi odločitvi] rezultate tistega prvotnega svojega povpraševanja zaupnikov stranke, ki ga je bil sprva sam spodbudil. Dobljeni odgovori so se bili namreč z veliko večino glasov izrekli za Žitnika (menda s 86 glasovi proti 7). Tako piše Ivan Dolenec (gl. op. 8). In Šušteršič je bil vseeno razglašen za edinega kandidata KNS. Toda medtem so nastopili novi in globlji zapleti, ki niso več izvirali iz izbiranja osebnosti, temveč iz alternativnih političnih konceptov.

Bralce Slovenca je 23. septembra presenetilo novo sporočilo osrednjega volilnega odbora KNS, iz katerega so lahko razbrali, da se je medtem ustanovil še en volilni odbor. Sporočilo ga imenuje »brezimni krščansko-socialni slovenski odbor«. Brezimni pač zato, ker ni nastopil pod okriljem KNS, marveč morda v imenu neke druge, neimenovane stranke. Začetek nezaželenega odbora sega nazaj v trenutek, ko je strankin volilni odbor odločil o kandidaturi Šušteršiča: »... že drugi dan je začel dr. Gregorič rušiti disciplino,« in začel agitacijo zoper sklepe odbora.

Iz naslednje številke Slovenca so bralci izvedeli, da je odbor zunaj stranke kandidiral zdravnika in podpredsednika KNS dr. Vinka Gregoriča in da ta nastopa na shodih volivcev kot Šušteršičev tekmeč. In še, da ima tudi predzgodovina sklepov osrednjega volilnega odbora svojo prikrivano predzgodovino. Namreč, »dr. Gregorič se je v odboru političnega društva [tj. že v vodstvu stranke, ne šele v osrednjem volilnem odboru] ustavljal z vsemi silami kandidaturi dr. Šušteršiča ter precej s početka zatrdil, da nastopi on kot protikandidat zoper dr. Šušteršiča, ako družega ne bo. In tako se je tudi zgodilo.« KNS je nastop vzporednega volilnega odbora zavmila a limine, brez pripravljenosti na kak pogovor. Rečeno je bilo, da »si šteje v dolžnost poudariti, da taka agitacija, kakoršno razvija brezimni 'krščansko socialni slovenski odbor', se ne more razviti v stranki, marveč le izven stranke« (podčrtano v izvirniku). Sledil je opomin, da je najmočnejša stranka brez discipline mrtva ...¹¹

O tem, kakšen naj bi bil pravi politični motiv za ločen volilni nastop kr-

¹¹ Slovenec, 23. september 1896, št. 218.

ščanskih socialistov, so bralci Slovenca izvedeli to, da se »agitacija za dr. Gregoriča vrši zlasti s trditvijo, da ni v naši stranki nobene svobode ter da je poslancu dr. Žitniku škof prepovedal kandidovati«. Iz ugovora tej trditvi pa vendarle še namig: »Dr. Gregorič ... se je odel s krščansko socialnim plaščem ...«¹²

Medtem je 24. septembra izšla nova številka Glasnika krščansko socialnega delavstva, v kateri sta delavska aktivista in znana Krekova sodelavca Franc Ziller in Josip Gostinčar objavila oklic vzporednega volilnega odbora za dr. Gregoriča. Oklic poudarja, da nasprotstvo ni naperjeno proti stranki. »Samo pokazati hočemo, da v stranki ne smejo terorizirati osebe in da se mora vedno slušati volja naroda.« Ivan Dolenc je ta poudarek komentiral: »Pod osebami, ki terorizirajo v stranki, so mislili zlasti Šušteršiča in škofijskega tajnika Janeza Šiško, o katerem trdi [Glasnikov] letak z dne 19. septembra 1896, 'da je njegovo delo, da se je prisilil dr. Žitnik in odstopil.' Isti letak,« nadaljuje Dolenc, »očita tudi Šiški, da je skoraj gotovo njegovo delo grožnja suspendiranja, s katero so pretili Žitniku«.

Ob objavi svojega volilnega razglasa so se krščansko socialistični delavci sklicevali tudi na Kreka. Na človeka, ki mu ni bilo mogoče reči, da se le ogrinja s »krščansko socialnim plaščem«. Saj je bil Krek tisti, ki je opredeljeval, kaj krščanska socialna misel je. On je je bil tisti, ki je lahko povedal, ali gre pri tem za samostojno družbeno politično zamisel ali pa le za pomožno sredstvo v rokah stranke političnega katolicizma. Krek zdaj preprosto ni mogel več molčati. Da bi se bil rad vsemu izognil, je pokazal s tem, da je »izginil v hribe in ni odgovoril na nobeno pismo«, piše Dolenc. Ne pove pa, kako so ga končno le izbezali. Kajti Slovenec je 26. septembra objavil njegovo izjavo – zmagoviti strankin (in Šušteršičev) adut.

»Prof. dr. J. E. Krek, katerega je brezimni krščansko-socialni slovenski volilni odbor pošiljal v boj proti proti kandidatu katol. narodne stranke dr. I. Šušteršiču, nam je poslal danes pismo, v katerem nas prosi objaviti sledečo njegovo izjavo: 'Podpisani izjavlja, da ni imel pri krščansko-socialnem volilnem oklicu nobene vdeležbe in da ni kar nič sodeloval pri zadnji številki 'Glasnika' – Dr. J. E. Krek.'«

Slovenec je uporabil tudi tisto, kar je Krek napisal uredništvu v spremnem pismu k svoji izjavi. Namreč, »da je v tem oziru tudi pisal uredniku 'Glasnika' Zillerju in Gostinčarju, a da so pisma njegova pač prišla prekasno in zato niso imela nobenega vspeha«.¹³

To je torej tisto založeno in šele po dobrem polstoletju najdeno pismo. V njem je Krek – tik pred javnim nastopom v podporo vodstvu KNS – svojim delavskim zaupnikom razložil svoj pogled na željo Slovenskega katoliškega delavskega društva, da nastopi s svojim kandidatom. »Dr. Žitnik – kandidat

¹² Slovenec 26. september 1896, št. 221

¹³ Prav tam.

slovenskega katoliškega delavskega društva! V vročem bojnem ozračju pri svojem odločeno optimističnem srcu, sodite vso stvar – pregorko. Vašemu sklepanju popolnoma pritrujem. Stranka krščanskih socialistov si mora ostati dosledna. Toda temelj, iz katerega izvajate svoje zaključke, je premalo trden. Naša **stranka se šele dela** (podčrtal Krek) in je še faktično ni! V mislih in dejanjih smo pač že mnogo dosegli, toda formalno stran javnega življenja pa vendar še vodijo pri naših somišljenikih činitelji, ki so jo vodili dozdej. « – Da bi Krek osladil grenko razočaranje, je – zmanjšal pomen volitev: »Krščansko socialno delovanje pri nas ima samo jedno glavno nalogo: vzgojo in organizacijo ljudstva. **Volitve so grozno postranska reč** (podčrtal Krek). Mene ne ganejo in priložnosti ste imeli že dovolj opazovati, da sem od srca hladen glede nanje. Kot agitacijsko sredstvo za ideje jih tudi jaz upoštevam, a pametnejše se mi zdi drugačen boj zanje, nego voliven. Urno jašemo in pride čas, ko bodo zmagale naše ideje, a nikakor ne s samimi volivnimi boji. Da se prevrže ustava sama, ne zmoremo rednim potom, če tudi vsi delavski stanovi zmagajo pri volitvah v kršč. soc. smislu. Računajte: Plemstvo + mesta + obrtne zbornice in ...«

Za javnost pa je bil položaj jasen: Krek noče imeti s političnim podvigom krščansko socialnega slovenskega odbora nobenega opravka in ga zavrača. Odgovornost prepušča drugim. Bil je pač prepozen s svojim pismom.

Šušteršiču je bila pot k volilni zmagi odprta na stežaj. Vinko Gregorič je izgubil svoj najmočnejši adut: vsaj domnevo, če že ne gotovost, da njegovo kandidaturo in politično zamisel, ki tiči za njo, podpira Krek. Zdaj je bilo gotovo, da Janez v javnosti pač noče biti evangelist. Le še zaupno se je v pismu delavskim prijateljem podpisal »Vaš Evangelist K.«. Janeza je zaradi efekta izpustil, a le zaupno!

Voditelji KNS so tudi od odbora Slovenskega katoliškega delavskega društva v Ljubljani zahtevali, da se izreče. In 21. septembra sta predsednik Vekoslav Pelc in tajnik Josip Lapajnar kar sama podpisala zaželeni dokaz – »temeljem« [na temelju] odborovega sejnega sklepa z dne 19. septembra: »Društveni odbor izjavlja, da se slovensko katoliško delavsko društvo kot tako ne udeležuje sedanjega volilnega manevra.« Izjava je bila objavljena v Slovencu obenem s Krekovo.

Uredništvo je v tej zgodovinsko odločilni številki pripomnilo k obema izjavama: »Ako tedaj prof. dr. Krek in odbor katol. slovenskega delavskega društva nimata z agitacijo za dr. Gregoriča nobene zveze, tedaj je jasno, s kako pravico da si agitatorji prilastujejo krščansko socialni plašč.«

S krščansko socialnim plaščem se je mogel zdaj v volilni agitaciji »ogrinjati« Šušteršič. A le načelno, nič konkretno. V nastopih je govoril le o koristih kmeta. Za delavske potrebe v svojem programu ni našel besedice ...¹⁴

In nič ni pomagalo, da je krščanski socialni volilni odbor razposlal tiskan odgovor na izjavo, ki sta jo bila 21. septembra dala zgolj predsednik in tajnik v

¹⁴ Slovenec, 19. september 1896, št. 215.

imenu celega odbora društva. V odgovoru so člani »delavskega« volilnega odbora potrdili, da se popolnoma strinjajo s kandidaturo dr. Gregoriča, in obžalovali, »da se spreminja v volilne agitacije besedilo izjave odbora z dne 19. t.m.«. Slovenec stvari ni pojasnil, očitno pa gre za protislovje med sklepom društvenega odbora z dne 19. septembra in izjavo predsednika in tajnika društva z dne 21. septembra v imenu istega odbora. Zdi se, da predsednik in tajnik, preden sta podpisala svojo izjavo, nista tvegala novega sestanka društvenega odbora.

Pomagalo ni nič. Šušteršič je 29. septembra 1896 postal novi državnozborski poslanec s »častnim številom« glasov (161). A tudi Gregorič se je izkazal za resnega nasprotnika (102 glasova). Le dva glasova sta bila »razcepljena«. Diferenciacija je bila kar ostra.¹⁵

Prestani strah je najbrž nagnil Slovence k nespravlljivemu ogorčenju »po bitki«. Krščansko socialistične delavske poražence je imenoval Efigijalte in jih poslal k »nemškutarskim socialdemokratom«! Pa to ni bilo dovolj. Voditelji stranke so brž napravili iz afere tudi praktičen pouk. »Borba je prestana in časa neprodimi plašč od dne do dne bolj zagrinja minule dogodke, a nam ostavlja celo kopo dragocenih naukov ... Kedor se ne izroči brez pridržka popolnoma celega višjim vzorom in ne presoja vsega po njih, mede [povzroča zmedo] in mora mesti, koderkoli nastopa ... Kedaj se bomo pač izmodrili, da s takim početjem izpodkopavamo tla vsemu redu, jedinemu temelju (jedini še trdno obstoječi družabni organizem je katoliška cerkev), na katerem nam je mogoče pozidati novo, boljše družabno stavbo ... Državni zbor pač ni najvišja stvar, oseba, kakršna koli, tudi ne, pač pa so naši vzori najvišje, kar bi morali imeti v umu in srcu. Vsi parlamenti ne morejo ozdraviti pohujšanja, s katerim se ostruplja duša vzlasti ob volitvah. Liberalizem je vstvaril novodobni parlamentarizem in vsled tega se kaže v vseh njegovih delih ... [Zato] moramo izpregovoriti resno besedo tistim, ki ... udrihajo proti vsemu gibanju, ki je poznano pod imeñom krščanskega socializma. Krščanska preosnova družabnega življenja nam je bolj potrebna, kot vse drugo ... Bog daj, da se porodi zarja lepe bodočnosti samostojnih, organizovanih krščanskih narodov in stanov.«¹⁶

Ali je res šlo za poskus delavcev, navdihnjenih z idejo krščanskega socializma – kakor so ga sami razumeli – da bi ob KNS, v kateri ni dovolj svobode, ustanovili svojo, krščansko delavsko stranko? Ali je škof Missia s svojimi intervencijami pri določanju nadomestnega kandidata po smrti starega voditelja KNS in z izbiro Ivana Šušteršiča hotel odvrgiti ravno to nevarnost? Tudi če bi se bil nevarnosti zavedel šele potem, ko so krščanski delavci že stopili v akcijo, bi njegov namen ne bil uresničljiv brez Šušteršičevega aktivizma in ne brez jasnega odmika Kreka od delavskega podviga. Krek se je podredil škofovemu namenu.

¹⁵ Melik, 360.

¹⁶ Slovenec, 3. oktober 1896, št. 227.

To je stranki zadoščalo, da pretrga vsako debato. Ali da se, z besedami Slovenca, zaneše na »časa neprodirni plašč«, da zagrne neljubi dogodek.

Tisto, kar smo iz najdenega pisma že navedli, jasno kaže, da Krek ni bil pripravljen podpreti samostojne politične akcije krščansko socialnih delavcev nasproti vodstvu stranke, čeprav jim je taktično [skrivaj] še vedno govoril o možnosti, da se »naša stranka« ustanovi.

Ali pa je Krek tisti čas sploh pomišljal na ustanovitev posebne, delavske, krščansko socialne [socialistične] stranke? Njegovi delavci bi bili na to očitno kar pripravljeni. Kaj pa Krek sam? Zanimivo luč vrže na vprašanje njegova izjava Albinu Prepeluhu dvajset let pozneje, v marcu 1917: »Že leta 1895., najpozneje 1896., bi bil moral prelomiti s to stranko (KNS oz. SLS). Vidim, da ima premočno obeležje enega stanu [kmečkega]. Za bodoče čase je stranka premalo demokratična, stanovske pravice se bodo razsule ob svoji notranji nevzdržnosti.«¹⁷

Takšne misli so se tistega leta burno oglašale v Kreku spričo krize v SLS, posebno zaradi še nerazrešene odnosa do njenega načelnika Šušteršiča. Toda ni brez pomena, da je svojo začetno napako videl v 1896. letu, ko je zamudil priložnost za ustanovitev lastne, bolj delavske in demokratične, bolj plebejske stranke. Ali pa je na takšno stranko resnično mislil tudi v letih 1895-1896?

Ivan Dolenc meni takole: »Krek je bil v tej volilni borbi (1896) v mučnem položaju. Kot demokrat je bil brezdvomno na strani Žitnikovi, oziroma Gregoričevi. Cerkvena disciplina mu je pa branila, da bi bil javno nastopil proti svojemu škofu. Mnogo mu je bilo tudi do tega, da se mlado katoliško gibanje ne razcepi.« Očitno je bila po Dolencu možnost samostojnega strankarskega nastopa zagretilih delavskih aktivistov izključena že kot zamisel.

O Krekovi cerkveni discipliniranosti seveda ni dvomiti. Tisti čas si kaj takega ni bilo mogoče zamisliti, četudi smo v njegovem pismu prebrali, da je prepričan, da je tudi škofu mogoče kaj dopovedati. Toda ob tem dogajanju Krek tega ni tvegala. Če si je sploh bil na jasnem, kaj bi kazalo priporočiti škofu. Znano je, da se je že naslednje leto, 1897, vnovič podvrgel duhovniški disciplini, ko je privolil, da po višji odločitvi kandidira za mandat v državnem zboru. Mandat je osvojil, podobno kot Šušteršič, za škofa in za stranko. Le pol leta je minilo med dejanjem prvega in drugega.¹⁸

Kreka je bojazen pred očitkom, da s svojo organizacijsko dejavnostjo med delavci postavlja na noge posebno politično gibanje, celo samostojno krščansko social(istič)no stranko, še dolgo držala v šahu. Na slovesnem zborovanju ob desetletnici Katoliškega političnega društva v Ljubljani (1900) je še posebej zatrdil, da društvo s krščansko socialnim delovanjem »ni delalo politike«.¹⁹ Bojazen ga

¹⁷ Prepeluh, 48.

¹⁸ Gestrin, Melik, 284.

¹⁹ Slovenec, 29. januar 1900, št. 23.

je najbrž navajala k tistemu nekaj let trajajočemu odmikanju, ki je bilo sokrivo, da se stanovska organizacija delavstva znotraj KNS ni in ni razmahnila in da je bila v 1902. letu celo »razstanovljena«, tj., odvzet ji je bil značaj organizacije delavskega stanu. Dogajanje je opisal že Erjavec, četudi ni povedal, da je šlo prav za to.

Najprej je bila v okviru stranke 14. oktobra 1897 ustanovljena »Slovenska krščansko-socialna delavska zveza«. Naslednje leto, 28. maja 1898, je zveza celo priredila Prvi vseslovenski delavski shod, na katerem so se izrekli za Krekov program delavskih stanov iz leta 1895. Toda s tem je korak delavske zveze zastal. Leto zatem, 1899, je celo prenehal izhajati njen Glasnik. Strankino vodstvo je delavske predstavnike puščalo ob strani in opaženo je bilo, da Drugi slovenski katoliški shod – predsedoval mu je Šušteršič – ni izvolil v vodstvo prireditve nobenega delavca. Takšno podcenjevanje delavstva je Krek posredno celo upravičil, s tem da je v že omenjenem jubilejnem govoru začuda nestvarno zatrjeval: »Nekaj smo dosegli, socialna demokracija leži na tleh.«²⁰ In leta 1902 se je strankinemu vodstvu brez kakega odpora posrečilo spremeniti stanovsko opredeljeno delavsko zvezo v splošno Slovensko krščansko socialno zvezo kot osrednjo organizacijo za strankino prosvetno delo! Odpravilo je posebno delavsko stanovsko organizacijo! Vsaj na papirju. Koliko je v to bil vmešan Šušteršič osebno, ni ugotovljeno. Brez njegovega soglasja pa gotovo ni več šlo.

Šele ob stavkah delavstva 1904. leta v ljubljanski Tobačni tovarni in na Jesenicah, ki so se dogajale mimo socialne demokracije in pod vodstvom krščansko socialne delavske organizacije, se je Krek odločil zopet ustanoviti posebno delavsko glasilo. Dal mu je spodbudno ime Naša moč. Odtlej šele obstaja kontinuiteta posebne delavske strokovne (sindikalne) organizacije v stranki in tudi kontinuiteta Krekove aktivnosti v zvezi z njo.²¹

Krek je že od začetka svoje dejavnosti v KNS vedel, da posebna organiziranost delavstva v stranki ni preveč zaželena, če ne kar nezaželena. Predstava o kmečki stranki je bila daleč prevladujoča. Franc Ziller, eden prvih Krekovih delavskih aktivistov, je v Socialni misli (III, 111) opisal svojo značilno izkušnjo: Krek je 27. ali 28. junija 1894 sklical sestanek delavcev, da bi pripravili ustanovitev katoliškega delavskega društva. Ko so delavci zvečer prišli v župnišče, je »nek jurist« [Šušteršič] vzkliknil: »Kaj je treba delavcev vlačiti skupaj, da imamo le kmete!« Dolenec dodaja, da je še med prvo svetovno vojno Evgen Lampe, najbližji sodelavec Šušteršičev, izjavil: »Mi smo stranka župnikov in kmetov.« (Gl. op. 8)

Ob vsem tem postaja jasno, kaj je Krek hotel povedati Prepeluhu marca 1917. leta, ko je dejal, da ima SLS preveč značaj le enega samega stanu. In če je

²⁰ Prav tam.

²¹ Miroslav Stiplovšek, Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem, »Obzorja«, Maribor, 1989, 10 - 12 in 138-147.

bilo to ob volitvah 1896 še dosti bolj izrazito, se je res mogoče vprašati, na kaj je Krek pravzaprav mislil in kaj je hotel svojim delavskim aktivistom povedati, ko jim je pisal o »naši stranki«. Ali bi bila to posebna stranka krščansko socialnih (socialističnih) delavcev in izobražencev?

Pri iskanju odgovora se moramo spet zateči k onemu na novo odkritemu pismu. Trditvi, da se »naša stranka šele dela«, dodaja Krek takle razmislek: »Kje so tisti krščanski socialisti na Slovenskem s temeljitim znanjem v socialnem oziru, z gotovo smerjo v narodnem socialno-političnem in državno-pravnem smislu? Vi in (pike v izvirniku). Česar še ni, pride. Toda dozdej je konzervativizem s svojo zaspanostjo ohranil še preveč duha iz stare pred 1848 letne dobe. Razmerja do vlade, pomena ljudstva kot tacega, potrebe poguma in, da tako rečem, poštenega prekucijskega prepričanja, umeva le malokedo. Zato bi po moji sodbi nastop v zadevi, ki se neposredno ne tiče našega programa, le škodoval organizacijskemu delu.« In končno še: »Prisrčno me pa veseli, da se je dr. Gregorič oklenil tesnejše našega gibanja. Takih simptomov več in potem bomo izlahka govorili o organiz. [irani] kršč. [ansko] soc. [ialni] stranki, ki bo lahko delovala in vodila po svoje.«

Po teh besedah in s pogledom na pismo v celoti, bi morda lahko rekli: Krek se je sicer spogledoval s »poštenim prekucijskim prepričanjem«, toda očitno bi bil rad z njim nastopil le v stranki sami, da bi v njej izpodrinil konservativnega duha. Podcenjeval je pomen volitev v kurialnem sistemu in ni poudarjal demokratizacije volilne pravice. Želel si je, da bi se »prevrgla ustava«, a ni verjel, da bi se to zgodilo z »zmago vseh delavskih stanov pri volitvah«. [Takrat se je dosti govorilo o možnosti cesarskega oktroaja.] Želel si je vzgoje ljudstva in aktivne krščanske socialne politike ter obilnega števila aktivistov zanjo. Želel si je, da bi »naše gibanje« sčasoma pripeljalo do »organizirane krščansko socialne stranke«, katere socialna politika ne bi bila več »flikarija«.

Ostaja vtis, da Krekova dilema ni bila posebna krščansko socialna (socialistična) stranka delavstva in sploh ljudstva. Njemu je šlo za to, da se celotna Katoliška narodna stranka prepelje čez reko konservativizma na breg aktivne politične smeri krščanskih socialistov (socialcev), ne da bi bilo zato treba cepiti stranko oziroma poleg stare postavljati na noge novo.²²

Slednje se je namreč prav v tistem času dogajalo v nemško-avstrijskem katoliškem političnem taboru. Na državnozborskih volitvah 1891 in 1897 sta tam ločeno nastopili dve stranki: Katoliška ljudska stranka in Krščansko socialna stranka. Prva je 1897 dobila 43 mandatov, druga 30. Ločeno sta nastopili tudi še deset let pozneje, 1907, ko je že veljala splošna in enaka volilna pravica. Takrat

²² Do podobnega sklepa prihaja Walter Lukan, ko se pri obravnavanju položaja delavske organizacije v stranki dotika nadomestne volitve 1896. – Die Christlichsoziale Arbeiterorganisation bei den Slowenen. Von den Anfängen bis zum Zerfall der Habsburgermonarchie. V: 31, Österreichische Osthefte, Wien 1989, 479.

so konservativci že ostali v veliki manjšini (29 konservativnih mandatov proti 67 krščansko socialnih).²³

Krek cepitve ali podvajanja ni želel, ker je upal na reformiranje celote, četudi na nižji idejnopolitični ravni. Najbrž si je to želel tudi zato, ker je bila KNS že kar na začetkih daleč najmočnejša stranka med Slovenci in bi cepitev oz. podvajanje mogli ogroziti njeno dominacijo. Tega strahu nemško-avstrijski »katoliki« niso imeli, saj so bili že tako ves čas v manjšini. Le na Dunaju jih je laik [odvetnik] dr. Karl Lueger ravno v času Krekovih premišljevanj in morda tudi skomin vodil k sijajnim zmagam. Toda Krek že po svoji naravi, ne le po poklicu, kak Lueger ni bil.

So se pa v letih po 1904. oblikovale novosti v Krekovem socialno političnem konceptu. Denimo njegova izjava leta 1911, da katoliška stranka svojega socialnega programa in dejavnosti ne razvija zaradi nasprotovanja socializmu. Krščansko-socialnega gibanja se ne sme smatrati za nekako obrambo nasproti socializmu, je dejal. Ono je potrebno samo po sebi v času, ko človeška družba krvavi, ko milijoni hirajo v revščini in siromaštvu, ko v gospodarskem življenju nemoralnost svoje orgije praznuje. Koristi javnosti pa tudi cerkve zahtevajo, da se ne govori toliko o svetosti zasebne lastnine, kakor pa o njenih dolžnostih in o mejah, ki se ji smejo postaviti.²⁴

Seveda je Šušteršič moral nositi posledice svoje »protidelavske« kandidature pri volitvi v letu 1896. V delavskem segmentu strankine baze si nikoli ni pridobil priljubljenosti. Po 1896 se je prvič odločil za poseben »delavski« govor šele konec 1900, v Idriji. Svoje priljubljenosti pri občinstvu pa si najbrž tudi tam ni povečal, saj je za izhodišče govora vzel zapoved »ora et labora«.²⁵ Sicer pa je v svojih nastopih najraje poudarjal, da so temelj njegovega političnega dela kmetje. Med stvarne razloge za takšne poudarke je treba šteti dejstvo, da slovenski delavci kot volivci tudi po volilni reformi 1907 niso imeli resnih možnosti, da bi dobili svojega poslanca. Volilni uspeh sta jim preprečevala razdelitev volilnih okrajev in sistem absolutne večine, potrebne za izvolitev v vsakem okraju ločeno.

Z izvolitvijo v državni zbor 1896 se je Šušteršič vendarle nemudoma vpisal v slovensko zgodovino. Svoj prvi nastop v državni zbornici je namreč izrabil za manifestacijo, potrebno narodu in njemu samemu. Slovenec je bil navdušen nad obojim: »Včerajšnja seja državnega zbora (16. oktobra) je bila velepomembna za čast in veljavo slovenskega jezika. – Prvič po dolgem času se je namreč v tej zbornici govorilo slovenski. In to je storil novoizvoljeni poslanec dr. Ivan Šušteršič, o katerem so nasprotniki trosili lažljivo vest, da ni dovolj naroden.« Šušteršičev nagovor zbornice je bil načelen in praktičen: »Naj se tudi slovenska beseda čuje na tem mestu, kjer se tolikokrat obravnava usoda slovenskega naroda, naj se s

²³ Pirchegger, 224 in 230.

²⁴ Slovenec, 11. september 1911, št. 207.

²⁵ Slovenec, 11. december 1900, št. 283.

tem dejanski svedoči ravnopravnost slovenskega jezika v celi naši državi ... Če nadaljujem svoj govor v nemškem jeziku, s tem nemščini ne priznavam nikake prednosti pred slovenščino, poslužujem se je le, da razumejo moj govor vsi člani visoke zbornice.« Slovanski poslanci, zlasti Mladočehi, Hrvati in »katoliško narodni Slovenci«, so slovenske besede govornika »burno odobraval«. ²⁶

Šušteršič sicer ni bil prvi, ki je v državnem zboru spregovoril v slovenskem jeziku, a nastopil je z njim prvi v novem času. Taki jezikovni poudarki so kmalu postali pravilo. Toda pravilo je ostalo tudi to, da so jih uradni stenografski zapisniki upoštevali le z opombo »Redner spricht slovenisch«, brez naznačitve vsebine. Tako je ostalo še vse do pomladi leta 1917, ko je po novi ureditvi zapisnik začel beležiti tudi nemške govore in ko je nastopil službo prvi državnozborski stenograf za slovenski jezik Ivan Dolenec. Seveda pa v zbornici prevajali niso.

Vinko Gregorič

²⁶ Slovenec, 17. oktober 1896, št. 239.

MED NOVIMI TOKOVI

Med Šušteršičevo kratkotrajno prvo izvolitvijo v državni zbor 1896 in njegovo dokočno vmitvijo vanj leta 1900 so se v državni, avstrijski, in domači, slovenski, politiki dogajale pomembne spremembe. V Avstriji je zavladovala globoka kriza parlamenta zaradi zaostritve nemško-čeških odnosov, vzporedno s tem se je razplamenela nenehno tleča kriza ustavnega državnega dualizma Avstrije in Ogrske. Za strankarsko že razdeljeno prizorišče na Kranjskem se je izkazalo, da kaže računati na vseavstrijsko povezovanje ideološko sorodnih strank posameznih narodov le še pri socialnih demokratih, in še pri njih le okvirmo. Nacionalizmi so preraščali idejne sorodnosti.

Kljub splošnemu prevladovanju narodnih interesov nad interesi ideoloških taborov v državnem obsegu, kar je večalo pritisk vladajočih narodov na druge, je bilo sorazmerje prednosti znotraj posameznih narodov obratno. Boj med strankami istega naroda ni jenjavil. Celo v narodu, ki je bil malodane na dnu lestvice enakopravnosti, kakor so bili v potaaffejevski dobi Slovenci (nižje so bili Rusini – Ukrajinci), problemi niso bili več rešljivi z obnovo narodnega slogaštva. V tem se je Šušteršič odločal v duhu modernizacije. Slovensko stranko političnega katolicizma je vodil v smeri novih, času primernejših poglobljanj ideološkega boja in utrjevanja organizacije. Z že starim ciljem politične osvojitve naroda sicer, toda po novi poti. Po poti boja za demokratizacijo političnega življenja.

Taaffejevi dobi, razmeroma ugodni Slovencem, zlasti kranjskim, je sledil čas, ko se je bojevito okrepil nacionalizem avstrijskih Nemcev, ki so se ob znamenjih nastajanja narodne enakopravnosti nedržavnih narodov čutili prikrajšane za svoje stare ugodnosti in pridobljene pozicije. Ogorčenje Nemcev se je pretakalo v občutek ogroženosti, ta se je sprevrgel v napadalno geslo o silobranu. Tako je 1904. leta videl neposredni učinek taaffejevskih pridobitev Slovencev Karel Capuder, ko je zaznaval, kako si nemški nacionalizem napadalno prizadeva, da bi vrnil razvoj na slovenskih tleh nazaj.¹

To sočasno opažanje mladega zgodovinarja iz vrst političnega katolicizma

¹ Vincencij Marinko, ur., Po desetih letih. Spominska knjiga »Danice«. Ljubljana 1905. V: 10, Zora, št. IV+V., 69.

opozarja, kako občutno so realne pridobitve iz Taaffejevega časa že v kratkem času postale zopet sporne.² Po Taaffejevi vladi je namreč prišla Badenijeva kriza, ki je slovenski značaj Kranjske ponovno postavila pod vprašaj. Nevarnost se je poglobila s polomom zavezništva KNS z nemško-avstrijskimi katoliškimi konservativci in še posebno s krščanskimi socialci. Nemci na Kranjskem so sredi februarja 1898 izjavljali, da ta tla niso slovenska, ker zgodovinsko pripadajo Nemčiji.³ To stališče so potrdile vse nemško-avstrijske stranke v Binkoštnem programu 1899 (socialna demokracija ga je podprla posredno). Program je definiral Kranjsko kot dvojezično, nemško-slovensko deželo. Šele demokratizacija volilnega reda 1907 in 1908 je de facto potrdila slovenski politični značaj Kranjske. Pa tudi potem ni bilo mesta za brezskrbnost. Rezultati štetja konec 1910. leta so razkrili obstoj dolgotrajnega negativnega trenda v strukturnem razvoju slovenskega naroda, v njegovih prizadevanjih za obstoj. In ni ne naključno ne izjemno, da je Izidor Cankar še tik pred vojno izrazil tisto tesnobo, ki so jo Slovenci takrat občutili pred prihodnostjo v obstoječi državi z besedami o »agoniji slovenskega naroda«.⁴ Tudi čas »moderne« je zaznamovan s to tesnobo.

Obdobje nemškega »silobrana« se začena 11. novembra 1893 s koalicijsko Windischgrätzovo vlado. Naslanjala se je na večino, v kateri so poleg konservativcev sodelovali tudi nemški liberalci. Ta vlada pade sredi leta 1895 ob krizi, ki ji je povod ustanovitev slovenskih vzporednic na gimnaziji v Celju. Po njej pride »konservativno-slovanska« Badenijeva vlada. Ta sproži s svojima jezikovnima uredbama za Češko in Moravsko silovit odpor nemških nacionalistov, kar povzroči najhujšo politično krizo Avstrije pred njenim koncem. Potem ko cesar umakne svojo podporo Badeniju, slede uradniške vlade, Gautscheva, Thunova in Claryjeva. Slednja dokočno razveljavi Badenijevi uredbi. Zadnja v vrsti vlad tega časa je Körberjeva, izjemna po tem, da vztraja na krmilu cela štiri leta, ne da bi rešila kak bistven državni problem. Spričo poloma v državnem zboru, katerega sestava še vedno sloni na stanovskih in premoženjskih privilegijih, se krepi zahteva po uvedbi neposredne, splošne in enake volilne pravice. A vse stranke, razen socialdemokratskih, imajo pri tem v mislih samo pravico moških.

Čeprav je v Avstriji po l. 1896 v splošnem čutiti nov gospodarski vzpon, ki traja do svetovne vojne in se v njem po 1904 razvije – po sodbi zgodovinopisja – »gospodarsko najsrečnejši decenij stare podonavske monarhije«, ⁵ preživljajo Slovenci ves ta čas globoko razvojno krizo, ki se očituje zlasti v močnem

² Prav tam.

³ Sutter, 260.

⁴ Dom in svet, 1914, 126.

⁵ Herbert Matis, Österreichs Wirtschaft 1848-1913, Berlin 1972. – Die Habsburger Monarchie 1848-1918, I., Die wirtschaftliche Entwicklung (Alois Brusatti), Wien 1973.

izseljevanju⁶ Objava rezultatov ljudskega štetja iz l. 1900 pomeni glede tega pravcat pretres za slovensko javnost, kajti Kranjska je po migracijskih izgubah na prvem mestu med vsemi avstrijskimi deželami.

Po drugi strani se po l. 1896 (poraz Italije v Etiopiji pri Adui) povečuje napadalnost italijanskega jadranskega iredentizma, ki se spreminja v orodje imperialistične ekspanzije Italije. V Avstriji se na prelomu stoletij dogajajo najostrejši socialni spopadi, kar jih ta država pozna do svetovne vojne. Vodi jih socialna demokracija kot razredna stranka delavstva. V enem največjih, 1902, je udeleženo prav slovensko tržaško delavstvo. Od volitev 1897 je socialna demokracija dejavnik tudi v parlamentu. Vrh tega sprejmejo delavske stranke v Avstriji – kot prve v Evropi – program za rešitev narodnega vprašanja, ki sloni na avtonomiji jezikovno razmejenih narodov t.j. na odpravi meja zgodovinskih dežel. Načelno bi to lahko pomenilo tudi avtonomijo Slovencev v okviru Zedinjene Slovenije (Brno, 1899). Politična kriza avstrijske državne polovice, ki ustavno narodnega vprašanja ne rešuje, se ob začetku novega stoletja še poglobi in razširi v splošno krizo avstro – ogrskega državnega sistema, v krizo dualizma, kar pri Slovencih vnovič odpira tudi vprašanje južnoslovanskih političnih povezav.

Za slovenski liberalni tabor je značilno, da je shod zaupnikov, dne 29. novembra 1894 v Ljubljani, ki ga štejemo za ustanovni shod kranjske Narodno napredne stranke (NNS), potekal v obliki poskusa sklicateljev, da bi obnovili strankarsko slogaštvo s klerikalnimi konservativci. Na shodu se je stari liberalni veljak Luka Svetec še močno trudil, da bi slovenski duhovščini dopovedal, da mora imeti do slovenskih liberalcev drugačen odnos, kakor ga ima nemška duhovščina do nemških. »Ravno mi narodnjaki [izrazu »liberalci« so se izogibali] se bijemo z nemškimi liberalci iz prvega začetka. Ko bi [naša] duhovščina ločila ime od stvari, bi našla, da igramo mi na Slovenskem prav tisto vlogo proti liberalizmu, kakor protisemiti med Nemci.«

Da bi prav razumeli Svetčevo izjavo, je treba upoštevati, da so bili znani »antisemiti« na Dunaju, ki jih je vodil dr. Karl Lueger in ki veljajo za začetnike avstrijske krščansko socialne stranke, na začetku pravzaprav volilna koalicija dunajskih liberalnih malih meščanov z novonastopajočimi, tudi plebejskimi dunajskimi »katoliki«. To »nenaravno« koalicijo, usmerjeno proti vladajočim starim liberalcem, ki so kot predstavniki kapitala veljali za židovsko stranko, je združeval ravno antisemitizem. Vzporedno ime te koalicije, »Združeni kristjani« (Vereinigte Christen), je treba v tem začetku razumeti kot združeno fronto klerikalnih in liberalnih kristjanov proti »nekristjanom« – Židom. Šele pozneje se je poudarek na »kristjanstvu« premaknil k označevanju zgolj Luegerjeve, izrazito katoliško politične (krščansko socialne) stranke. Tako razumemo, da je

⁶ Fran Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni, Znanstveno društvo v Ljubljani, Ljubljana 1936.

Sveteč z omembo »protisemitov med Nemci« opozarjal na omenjeno liberalno klerikalno formacijo na Dunaju. Seveda je njegova primerjava s slovenskim slogaštvom, ki je bilo izraz odpora slovenskega naroda proti dominaciji Nemcev kot takšnih, precej šepala. Bila pa je vendarle tudi tukaj do neke mere utemeljena na protisemitskih razpoloženjih v obeh slovenskih taborih.

Sveteč je klical v spomin lepe uspehe nekdanje narodno slogaške stranke in vzdiknil: »Združimo se zopet pod imenom narodne stranke!«⁷ Na shod so povabili dva duhovnika, Antona Gregorčiča z Goriškega in kurata A. Koblarja, Slovence pa so opredelili kot »versko-nravstveno in dinastično čuteči narod«. Pozdravili so slovensko krščansko socialno gibanje, zavrnili predloge Istranov in Tržičanov za izstop iz vladne koalicije in za priključitev (liberalni) mladočeški opoziciji v državnem zboru, prav tako poudarjanje politične povezanosti s Hrvati [bliže Šušteršičevemu konceptu, preziraje Krekovega] in niso vzeli v pretres resolucij narodno radikalnih študentov, ki so zahtevali aktivno delo med ljudstvom. Edina izrazito liberalno narodnjaška programska točka, pri kateri so vztrajali, zahteva po vseslovenski narodni avtonomiji, pa dejansko ni bila problematična za pragmatično politiko KNS. Ni bilo namreč nobenih obetov, da bi mogla postati vprašanje praktične politike.

Vse te koncesije niso niti malo premaknile KNS z njenega ideološko nespravljivega stališča. Imele pa so nezaželene posledice za strankarsko oblikovanje narodnjaškega liberalizma samega: predstavniki iz Trsta in Istre so izjavili, da se stranki ne bodo pridružili. S Štajerskega so sploh bili navzoči le posamezniki, potem ko je Lavoslav Gregorčec [duhovnik] v imenu Slovenskega društva za Štajersko sporočil, da se društvo shoda v Ljubljani ne bo udeležilo zaradi »nepobitne bojazni, da se ne bi vsega obžalovanja vredni razpor kranjskih Slovencev raztegnil na Štajersko«.⁸ Zunaj Kranjske je le goriška Soča odobraval program shoda.⁹ Tako se je Narodna stranka ustanovila le kot kranjska in zgolj kot »napredna«, liberalna. Svojo prihodnost si je že vnaprej določila s tem, da so na shodu sklenili, da se organizacijsko nasloni na mrežo tajnih [!] zaupnikov po občinah. To je bilo znamenje, da se stranka nima namena lotiti širšega politično organizacijskega dela.

Slovenec je na tak način ustanovljeno stranko in njen program ironično označil: »Najnovejši krščanski socialisti.«¹⁰ Socialno demokratični Delavec je v eni svojih prvih dunajskih števil (potem ko so ga narodnjaki vrgli iz Narodne tiskarne, da bi se prikupili KNS, je našel tiskarno le daleč proč, na Dunaju) očital Narodni stranki, da nima ne lastnega programa ne taktike. Opozoril jo je, da bi v

⁷ Slovenski narod, 29. november 1894, št. 274.

⁸ Slovenec, 27. november 1894, št. 272.

⁹ Slovenski narod, 21. december 1894, št. 294.

¹⁰ Slovenec, 4. december 1894, št. 278.

boju zoper klerikalizem mogla kot zaveznike uporabiti socialno demokratično delavstvo in radikalne dijake.¹¹ Slovenski liberalci se na takšne nasvete niso ozirali in Narodna stranka se je že konec naslednjega leta raje zatekla v že omenjeno udobno zvezo z nemško stranko na Kranjskem. Račun za to politično udobje je slovenski liberalizem moral plačevati še veliko dlje, kakor je trajala zveza, že takoj pa se mu je začela odmikati mladina, nezadovoljna z oportunitizmom.

Narodno radikalni študentje – bivši »vesnani« – so se zatekli v okrilje Slovanskega sveta Frana Podgornika in tukaj nadaljevali kritiko stranke.¹² Ko je revija jeseni 1899 prenehala izhajati, je nezadovoljnost študentov začela porajati nove pobude. Eno leto (1901) je izhajala radikalno narodna revija Jug,¹³ od aprila 1904 naprej pa je trajno izhajala Omladina, glasilo narodno radikalnega dijaštva.¹⁴ Del študentov, ki so študirali v Pragi, znan z imenom »masarykovci«, se je pridružil Jugoslovanski socialno demokratični stranki in sodeloval pri Naših zapiskih.¹⁵

Iz vrst mladih liberalnih nezadovoljnežev je prišlo v slovensko politiko opozorilo na veliki pomen Trsta za slovensko prihodnost. Že Stjepan Radić je l. 1899 pozival Slovence, naj opuste razne iluzorne programe in se gospodarsko in politično koncentrirajo okrog Trsta.¹⁶ O bistvenem pomenu Trsta za slovensko narodno politiko je pisal Niko Županič v Jugu 1901. Jeseni 1904 je Gregor Žerjav, ko je predsedoval shodu jugoslovanske akademske mladine v Beogradu, orisal položaj slovenskega naroda s posebnim ozirom na Trst.¹⁷ Misel na Trst kot na drugo, če ne poglavitno središče slovenskega gospodarskega ali celo kulturnega snovanja (geslo: univerzo v Trst!), ki so jo v naslednjem desetletju tako povzdignili Henrik Tuma, Vladimir Knaflič in drugi, se je torej ponujala že od konca 19. stoletja in je do neke mere pomenila reagiranje na šibkost Narodno napredne stranke na Kranjskem in na naraščanje moči KNS.¹⁸

Slovenski politični katolicizem je še pred iztekom 19. stoletja doživel tudi izoblikovanje stranke slovenskega socializma. Poleg stranke liberalizma torej še

¹¹ Delavec, 20. julij 1895, št. 14.

¹² Začetki, 382. – O »Vesni« tudi: Janez Stergar, Začetki Slovenskega ferijalnega društva »Sava« v Ljubljani, Kronika XXII, Ljubljana, 1974, 31-40. – Jože Škorjanc, Sodelovanje »narodnoradikalnih« študentov v »Slovanskem svetu« Frana Podgornika. Rkp. seminarske naloge, FF 1975.

¹³ Darja Pajk Miklič, Študentska revija »Jug«, Dunaj 1901. Rkp. seminarske naloge, FF 1975.

¹⁴ Ude, 29.

¹⁵ Irena Gantar Godina, T. G. Masaryk in masarykovstvo na Slovenskem (1895-1914), Ljubljana 1987.

¹⁶ Stjepan Radić, Slovansky Prehled, II, Praha 1900, 36.

¹⁷ Ude, 29. – Omladina, I, Ljubljana 1904, 100-102. – AVA, Wien, predsedstveni akti Notranjega ministrstva iz l. 1904, 5346/MI, 6548/MI, 7102/MI in 7343/MI.

¹⁸ Prim. Janko Pleterški, Trst v slovenski politični misli do prve svetovni vojne, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 17, Ljubljana – Trst 1979, 9-40. – Študije, 180-192.

stranko njegovega otroka, kakor se je izražal Mahnič, socializma. Ali ni otrok nevarnejši od očeta? Videli smo že, da si je bil Janez E. Krek že 19. avgusta 1894 o tem čisto na jasnem: »Socialna demokracija in katoliška cerkev sta tisti sili, med katerima se bo bil zadnji boj. Vsi vmesni kričači, naj se imenujejo liberalci ali kakorkoli, so brez pomena ...«¹⁹ Skoraj natanko dve leti po tej izjavi, 14. in 15. avgusta 1896, je bila v Ljubljani ustanovljena Jugoslovanska socialno demokratska stranka.²⁰

Na zunaj je bilo videti, da je stranka ustanovljena v procesu narodnostne delitve avstrijske socialne demokracije, bližje preučevanje pa kaže, da je bila globlja motivacija tedanjih slovenskih socialistov želja po samostojnem reševanju vprašanj delavskega gibanja med južnimi Slovani habsburške monarhije. Delavec je poudaril narodni pomen slovenske delavske stranke: »A tudi slovenski proletariat igra v boju za osvoboditev človeštva veliko vlogo, ker – dasi je številčno majhen – predstavlja vendar narod, ki ima jednake pravice z vsemi drugimi narodi.«²¹

Ob tem, da je KNS v letu 1896 uspešno krotila socialni radikalizem v lastnih, krščansko socialističnih delavskih vrstah, je morala ubrati privlačno taktiko pri drugih vprašanjih. Predvsem je to veljalo za narodno vprašanje. In tukaj se je KNS posrečil nenavaden politični prodor, s katerim je ugnala slovenske liberalce, ki so bili sicer prvi in načelno najbolj »narodni«.

Že na svojem izhodišču je seveda tudi KNS zahtevala narodno enakopravnost Slovencev v smislu čl. 19 zadevnega avstrijskega ustavnega zakona iz l. 1867. Toda jamstvo za uresničitev je videla v katoliški solidarnosti vseh narodov, ne v kakih zavezništvih na narodni podlagi, najbližje na slovanski. Ozirala se je z upom k naraščajoči novi struji nemško-avstrijskih krščanskih socialcev. V njih je videla tisto politično silo, ki bo narodno vprašanje v Avstriji rešila na krščanskih načelih. Ob koncu l. 1893 in še v letu 1894 so v KNS resno računali z možnostjo, da se krščanski socialci vseh narodov Avstrije združijo v eno stranko po zgledu nemškega »centruma«.²² Veliko pozneje, l. 1910, je J. E. Krek o tej iluziji ironično govoril kot o »politični erotiki s krščansko socialno stranko«, da so od nje »naivno pričakovali, da bo ... naše pravične narodno politične zahteve kar lepo uresničene postavila na mizo«.²³ Sredi 90. let te izkušnje še ni bilo.

Značilno je (in vredno spomina), kako so aktivisti političnega katolicizma na Slovenskem hoteli dobiti argumente za svoj »katoliški internacionalizem« kar

¹⁹ Govor 19. avgusta 1894 na Pristavi pri Trziču, Slovenec, 23. in 24. avgust 1894, št. 192-193. – Janez E. Krek, Izbrani spisi, II/2, 229.

²⁰ Prim. J. Pleterski, Osemdeset let od ustanovitve slovenske delavske stranke. V: Kronika, 25, Ljubljana 1977, 48-52. – Študije, 55-60.

²¹ Delavec, 1. oktober 1897.

²² Liga +77, Svobodna Cerkev, Slovenec, 1893, št. 271, 274, 277. Prim. Ivo Piry, Publicistika »Lige«, rkp. sem. naloge, FF 1975. – Prim. še Katoliška?, 24-25. – In Pelikan.

²³ Slovenec, 14. marec 1910, št. 59.

neposredno od nemško-avstrijskih krščanskih socialcev samih. Jeseni 1893 so se obrnili na njihovega voditelja prelata Josepha Scheicherja z vprašanjem, kakšno bi bilo njihovo stališče do narodnega vprašanja, če bi se ustanovil katoliški centrum.

Scheicher jih je postavil na trda tla resničnosti: »Tudi pri nas je poudarjanje narodnosti težavno,« je odgovoril v svojem pismu. »Če mi, nemški duhovniki, to delamo, potem menijo Slovani, da imamo kaj proti njim. Če pa tega ne storimo, nam lastni ljudje očitajo izdajstvo naroda. Jaz sem nacionalen in hočem, da bi posestno stanje Nemcev (Besitzstand), tako kot drugih narodov, excepta iudaica, bilo zaščiteno. Nos sacerdotes moramo najti pravo pot k pobratenju narodov, sicer pridejo sociji. Potem pa je konec z nacionalnostjo in vero.«²⁴

Scheicher je branil nemško posestno stanje, tj. prevladujoči položaj nemštva v državi. Dopisnik Slovenca s šifro »Liga +77«, ki je pismo objavil, ga opravičuje, da pač ne pozna slovenskih razmer, sicer ne bi govoril o »Besitzstandu«. In tako mu je kot argument ostalo v rokah le Scheicherjevo svarilo pred socialisti. Prav to svarilo pa je pomenilo, da podlaga mednarodne solidarnosti krščanskih socialcev v Avstriji pravzaprav ni neko vesoljno, nadnarodno krščansko načelo, marveč bolj njihovo nasprotovanje socializmu. Saj tretji Scheicherjev poudarek, antisemitizem, kot argument za internacionalni »centrum«, vendarle ni prišel v poštev. Ni mogel podkrepiti načela o enakopravnosti narodov in hkrati služiti kot združujoče geslo katolicističnega boja proti liberalizmu in socializmu. »Združeni kristjani« na Dunaju niso mogli biti zgled, saj so bili vsi Nemci in jih vprašanje narodne enakopravnosti ni razdvajalo med seboj.

Prvi resni dokaz o nacionalizmu nemških krščanskih socialcev je bilo njihovo glasovanje v letu 1895 proti proračunski postavki o slovenskih gimnazijskih razredih v Celju, ko so se postavili na stran nemških liberalcev oziroma nemških nacionalcev. Tedaj je stari konservativni Klun ugotovil: »Zdaj vemo, pri čem smo s krščanskimi socialisti in kmalu si bodo o tem na jasnem tudi naši ožji plemenski tovariši, ki so v mladostni vnemi veliko dali na krščansko socialno gibanje in si od njega obetali ne le osvoboditve od židovske prepoderance in narodnega zatiranja, temveč so v duhu videli tudi že sijajen vzpon katoliškega življenja. Nemški nacionalci pa so lahko ponosni, da so si brez posebnega napora podvrgli tudi krščanske socialce.«²⁵

Slovenski politični katolicizem je kljub tej Klunovi napovedi močno in hitro rastel, rastlo je organizacijsko delo Šušteršičevih in Krekovihih rok. Odprto pa je ostajalo vprašanje, pri kom naj Slovenci v narodnostnih zadevah najdejo zaveznika. Nad nemškimi konservativci in še posebno nad vse močnejšimi krščanskimi socialci se jim je upiralo narediti kar križ.

²⁴ Slovenec, 2. december 1893, št. 277.

²⁵ Kolmer, 532.

*Anton Bonaventura
Jeglič,
kanonik v Sarajevu*

Nadomestna volitev 1896 in nato še vstop Ivana Šušteršiča v novoizvoljeni državni zbor 1897 sta se dogodila skoraj sočasno s pomembno zamenjavo osebnosti. Mahnič je februarja 1897 iz Slovenije odšel na hrvaško stran, imenovan za škofa v hrvaško istrski škofiji Krk. Na položaju urednika idejnega časopisa slovenskega političnega katolicizma ga je zamenjal komaj 28-letni Aleš Ušeničnik. Naslednje leto je odšel iz Ljubljane škof Jakob Missija, postavljen za nadškofa v Gorici. Na čelo ljubljanske škofije je prišel že nekoliko pohrvateni Anton Bonaventura Jeglič iz Sarajeva.

Ti premiki cerkvenih dostojanstvenikov, ki so v tem času že bili tudi pomembni možje v ustavnem političnem življenju naroda, niso zbudili pomislov ne z narodnega ne s strankarskega vidika. Slovenska javnost je dejstvo, da o tem

*Anton Bonaventura
Jeglič,
1903 v Ljubljani*

odločajo po starem kopitu cesarski in kraljevi ministri, po stari pravici Habsburžanov, da postavljajo škofo v svojih deželah in da od njih dobe tudi prisego zvestobe, še sprejemala kot docela neproblematično.²⁶ Vlada v svoje odločitve ni vključevala ozira na voljo ali vsaj na želje in upe slovenskih vernikov, ki so medtem že zdavnaj postali narod. Takšno samoumevno premeščanje Slovencev s slovenskih tal na hrvaška ali iz hrvaško-srbsko-bošnjaško govoreče Bosne in Hercegovine na Kranjsko, opozarja na svojevrstno pojmovanje državnih vrhov o nekakšni

²⁶ Ulrike Marga Dahl-Keller, *Der Treueid der Bischöfe gegenüber dem Staat. Geschichtliche Entwicklung und gegenwärtige staatskirchliche Bedeutung*, Düncker et Humblot, Berlin, 1994.

južnoslovanski jezikovni enotnosti dežel na jugu monarhije. Prav Šušteršič je v to prakso kmalu vnesel spremembe, in to s svojo dejavnostjo demokratičnega predstavnika slovenskih vernikov kot državljanov. Videli bomo še, kako je najprej, na presenečenje avstrijske javnosti, poudaril pravico slovenskih katolikov do besede o vlogi cesarja pri volitvah novega papeža, in izvedeli tudi, da je nekaj let pozneje, ko je šlo za imenovanje novega škofa v Trstu, interveniral za kandidata slovenske narodnosti. Toda ko je Mahnič odhajal iz Slovenije na Krk, je bilo vse še v starem slogu.

Na Mahničovo škofovsko posvečenje so v Gorico prišli vsi škofje metropolije. Počastitveni govor je imel profesor Franc Castellitz, ki si je za predmet svojega govora izbral razpravo o krščanskem možu, ne da bi se neposredno lotil osebnosti Mahniča samega. Le v prigodnem članku, v prvi številki novega časopisa Katoliški obzornik, je Josip Pavlica omenil Mahničev pomen za politično zgodovino naroda: »V zgodovini slovenskega (in morda tudi hrvatskega) naroda je zagotovljeno Mahniču častno mesto ... poglavitno bo ostalo do sodnjega dne, in to je **probujenje in poživljenje krščanske zavesti med Slovenci.**« (Podčrtano v izvirmiku.) – Šlo je seveda za politično, ne kar za versko zavest. Tudi Pavlicev pogled na bodoče delo Mahniča na Krku kaže v to smer: »Krška vladikovina je sicer majhna in nje razmere so vrlo malenkostne in prvotne. Toda krški otoci kažejo apostolu pot v Dalmacijo, zlasti v Zader, kjer ima krška cerkev nekoliko mladeničev v bogoslovnici: Tja bo torej prav gotovo šel krški vladika ... Seznanil se bo z bogoslovnimi profesorji in drugimi veljaki kršne Dalmacije, koja hrani najbolj krepko in razborito ljudstvo izmed vseh na slovanskem jugu.«²⁷

O ustreznosti Mahničevih tez o »krščanski zavesti« Šušteršič nikoli ni podvomil. Vse do konca jih je jemal brez vprašanj kot samoumevno idejno podlago svoje politične dejavnosti. In na podoben način je jemal tudi idejno politične nauke Mahničevega naslednika Ušeničnika. Morda celo še lažje, saj je bil Ušeničnik s svojimi političnimi tezami dejansko bolj prilagodljiv razvoju razmer kakor Mahnič. Politiku Šušteršiču je to seveda prišlo kar prav. Lahko domnevamo, da so ga zanimali predvsem napotki, ki bi bili uporabni v političnem življenju. In tukaj je pri Ušeničniku mogel že v prvem letniku Katoliškega obzornika kaj prebrati!

Najprej politični napotek, ki se je v slovenskem političnem katolicizmu obdržal v vsej polovici stoletja, kar ga je navdihoval Ušeničnik. To je mistika o

²⁷ Josip Pavlica, Duhovnemu očetu slovo in naročilo, KO, 1897, 10-21. S kako »moškega« stališča se je Castellitz lotil svoje teme, je nazorno videti iz prvega odgovora na vprašanje, kdo je mož. Castellitz prostodušno navede besede »velikega nemškega duhovnega moža«, ki je še kot otrok svoji sestri pojasnil, da je več kot ona, z zmagovitim dokazom: »Ko bi ti bila angleška kraljica, bi bil jaz vendar imenitnejši nego ti, zakaj jaz sem mož, a ti si ženska!« Castellitz je pač domneval, da je dokaz ugoden ušesom slovesnega zbora.

satanu. Ušeničnik je peklenščka konkretiziral: »Gotovo je, da je vse masonstvo delo satanovo! ... Naš boj mora biti proti vsemu masonstvu ... Proti masonstvu, proti naturalizmu, proti materializmu, proti materialistiškemu spiritizmu, proti vsemu brezverstvu ...«²⁸

Ivan Šušteršič je 1896. leta vstopal v dobo slovenske zgodovine, ko je radikalni politični katolicizem začel Mahničovo ločitev duhov razumevati kot pravico do satanizacije nasprotnika, ki zasluži samo izključitev in uničenje. Bolj ko se je to gibanje pozneje čutilo politično ogroženo, vedno strastneje se je oprijemalo tega prvega Ušeničnikovega napotila. Končno ga je z novoizrečeno Ušeničnikovo spodbudo stopnjevalo do tragičnega vrhunca. Tega Šušteršič ni več doživel. K lastni sreči je deloval šele v prvem obdobju, ko je stranka slovenskega političnega katolicizma – tudi po njegovi zaslugi – doživljala zvezdne trenutke zmage in ko se je zadnji boj s satanom še zdel bolj nekakšna prisposoba, potrebna za utrjevanje prave politične zavesti katoliškega ljudstva in za krepitev vladarske samozavesti njegovega vodnika. Bilo je šele pesniška vizija, kar je izustil Aleš Ušeničnik v odi Jakobu Missiji, prvemu slovenskemu kardinalu: »Oj narod moj, oj ljudstvo moje, izdavnja že nesrečni rod, kdaj bilo divje turške boje, zdaj boje druge bije tod! Ni jasnih dni mu sreča dana, mrakotne le je živel dni, a vseh je ran najhujša rana, če vero narod izgubi ... In vero rodu so morili ... tedaj pa – hvala knez Ti mili! – Ti prišel si, naš škof, naš up!... Zato se nisi strašil boja, ki bil ga vražni je obup!... Škrlat zdaj častni Te ogrinja, kako, oj knez, kako rdi! In v knežji časti Te spominja, za vero sveto – do krvi!« [Bojno geslo je podčrtal Ušeničnik sam.]²⁹

Aleš Ušeničnik je navsezadnje še sam doživel prelivanje čisto prave, slovenske, ne le pesnikovalske krvi. Sklicevalo se je na isto geslo, kakor ga je bil on povzdignil v svoji odi slovenskemu kardinalu. A tudi tokrat se ni zdrznil ali vsaj molčal. Jožko Pirc mora ugotoviti, da je tokrat oživil načela nekdanje in svoje »ločitve duhov«. Članek, ki ga je ob tem napisal, resda nosi naslov »Boj in ljubezen«. Toda članek sam, pripomni Pirc, »izzveni vendarle prvenstveno v 'boj', in to ne toliko 'boj' za idejno ločitev, kot 'boj' za brezkompromisno osebno ločitev, ločitev med ljudmi, ločitev med člani enega in istega okupiranega naroda« (podčrtal J. Pirc).³⁰

Zgodovina je pokazala, da se je vzporedno z razvijanjem takšnih stališč razvijal tudi drug tok v stranki, ki se je oddaljeval od izhodiščnega prepričanja slovenskega političnega katolicizma, da se neogibno bliža zadnji odločilni spopad med katoliškim načelom in združenim taborom vseh njegovih sovražnikov, da se oba med seboj izključujeta. Omenili smo že izjavo J. Kreka iz leta 1911, da

²⁸ Aleš Ušeničnik, Nekaj poglavij iz mistike o satanu, KO, 1897, 21-37, 127-136.

²⁹ Pozdrav Nj. Eminenci Jakobu kardinalu Missia, 3, Katoliški obzornik, 1899, I.

³⁰ Pirc, 263.

katoliška stranka svojega socialnega programa in dejavnosti ne razvija zaradi nasprotovanja socializmu. Prištejmo k temu še skoraj sočasno Krekovo tezo, izrečeno proti pomislekom v krogu SLS, da bi se politično povezovali s stranko Stjepana Radića na Hrvaškem, češ da sloni na »protikrščanskem« temelju. »Za nas je neizpodbojno,« je ugovarjal Krek, »da ima samo demokracija prihodnost. Demokratično načelo na krščanskem in protikrščanskem temelju se bosta borili za zmago.« Tudi »protikrščanski« temelj se po Kreku umešča v demokracijo in je v njenem življenju torej upravičen!³¹

Kam se v vsem tem umešča pot Ivana Šušteršiča in kako bo tekla naprej? Če druge ne, nemudoma se je bilo treba odločiti v državnem zboru.

Prvo resno razočaranje nad nemškimi krščanskimi socialci (ob vprašanju slovenskih gimnazijskih razredov v Celju) ideologom KNS nikakor še ni zadostovalo za revizijo njihove obstoječe narodno politične zamisli in taktike. Zdelo se jim je, da so rezultati prvih volitev po načelu splošne volilne pravice samo še potrdili temeljno taktiko avstrijskega političnega katolicizma. V nemških alpskih deželah so namreč volivci v splošnem razredu med 21 poslanci izvolili kar 19 politično katoliških in le enega nemškonacionalnega liberalca (Koroška) oz. enega socialdemokrata (Štajerska). Slovenci so v tem razredu volili tri poslance in vsi trije izvoljeni kandidati so bili duhovniki!

Ušeničnik je zanosno komentiral: »V Avstriji je pokazalo ljudstvo pri zadnjih volitvah za peto skupino, da hoče biti, kar je, krščansko, katoliško, in da hoče imeti tudi take zastopnike. Posebno na Kranjskem vedno svetleje plameni katoliška zavest. Nekateri maloverni so se bali, kaj bo, če odklonijo katoličani od liberalcev jim ponujani kompromis. Bali so se za mandate v kmečkih občinah. A kdo bi se družil z mrličem? Liberalizem je mrlič ... Liberalizem propada, noben kompromis ga ne bo rešil; na bojišču bo ostala na eni strani le socijalna demokracija, na drugi pa zmagavna misel krščanska!«³²

Temu primerno je tedaj Ušeničnik nasprotoval misli, da bi se v državnem zboru južnoslovanski poslanci združili v enoten Jugoslovanski klub. Če ta ne bo sprejel podlage »pozitivnega krščanstva« [tj. ne le verskega, tudi političnega], je nemogoč in tudi nemoralen, četudi bi se skliceval na potrebo »zdušno in združno delovati za narod«. Prav je zato, je nadaljeval Ušeničnik, da se je ustanovila Slovanska krščanska narodna zveza, posebno še, ker ni le slovenska, ampak je slovanska. Toda bilo je napačno, da je Ferjančič na shodu v Kranju trdil, da je »pravi smoter zveze, da si izvojujemo tako trdovratno nam odrekano narodno enakopravnost«. To ni ves smoter! Prva in bistvena točka aktivnega programa mora biti pozitivno krščanstvo. Kakor je bil sklenil že občni zbor Katoliškega političnega društva. Le verska ideja je merilo, po katerem je treba soditi sedanjo

³¹ Slovenec, 14. marec 1910, št. 59.

³² KO 1897, 88.

parlamentarno večino. »Kakor v Slovencih ni mogoča sprava, dokler 'niso vsi eno' po verski ideji, tako je nemogoča v Avstriji.«³³

Desetletje pozneje se je Šušteršič z ustanovitvijo Slovanske unije od tega pravila odmaknil. Želja pragmatika po uspešnosti ga je gnala h kompromisom.

Seveda je tudi Ušeničnik že vedel za nujnost sklepanja kompromisov. Toda vselej podrejeno opredeljenemu smotru. Smoter pa je slejkoprej katoliški centrum. »Katoličani vse Avstrije se morajo vzdramiti, spoznati morajo, da jih le edinstvo more rešiti iz žalostnega stanja, ki jih je vanj pahnil liberalizem, da jih le edinstvo more rešiti pogube, ki jim preti od socializma, in to edinstvo je le edinstvo v katoliški veri. Enega sovražnika imamo vsi, ta je materijalizem ... ta je ideja egoizma ... Naš smoter mora biti: Krščanske zveze avstrijskih narodov, in končno: zveza krščanskih zvez – katoliška zveza, katoliški centrum!« – »Le verska ideja more pomiriti, zediniti tudi celovito Avstrijo ... Katoliška ideja bo prerodila narode [jih po svoje pregnetla, ne ustvarila!] prerodila Avstrijo; premagala bo materijalizem in socializem – in Avstrija bo zopet [!] presrečna država v veliki državi božji!«³⁴

Tej veličastni utopiji, antiutopiji za druge, konkurenčne v moderni, k sekularizaciji usmerjeni družbi, sestavljeni iz narodov, Šušteršič nikoli ni ugovarjal. Priložnostno ji je po politični (tudi svoji osebni) potrebi tako ali drugače pritrjeval. Kot politik, ki si je zastavil cilj, da vodi narod, pa jo je znal postavljati na realna tla.

Konec julija 1897 so se v Ljubljani zbrali vsi slovenski državnozborski poslanci in se izrekli za ohranitev obstoječe državnozborske večine in proti popuščanju nemškim strankam. Sklenili so še več: sklicati posvet vseh slovenskih in tudi istrsko–hrvaških državnozborskih in deželnozborskih poslancev. To je bil »vseslovenski shod«, ki se je sestal 14. septembra 1897 kot izraz narodne koncentracije in novo občutene potrebe, da skupno pregledajo narodni program. Slogaši, skupaj s klerikalci in liberalci, vsi so se izrekli za obnovo zahteve po narodni avtonomiji kot pglavitni točki slovenskega programa. KNS je dala pobudo za spravo z NNS v kranjskem deželnem zboru in 18. marca 1898 je bila pogodba o spravi podpisana. S tem je KNS poskusila spodkopati zavezništvo med NNS in Nemci v deželnem zboru. To se ni posrečilo in dnevi sprave so bili kmalu preštet. Toda vprašanje o narodnem programu Slovencev, ki bi bil primeren novim razmeram v državi, je ostalo pereče.

³³ KO 1897, 109, Ut omnes sint. – V Kersniku, 561, beremo, da sta tedaj Šušteršič in Krek v državnem zboru terjala idejno podlago slovanskih katoliških poslancev vsak z nekoliko različnimi besedami. Šušteršič »na podlagi razodetih krščanskih resnic«, Krek »na pozitivno krščanskem stališču«. Krek je torej uporabil Ušeničnikovo definicijo. Verjetno pa Šušteršiču ni šlo za kaj drugega kakor Kreku, le da se je drugi izražal bolj idejno dognano od prvega.

³⁴ KO 1897, 126.

V državnem zboru je bila odločnost manjša. Slovenskim poslancem so se porajali upi ob tem, ko se je obnovila desna koalicija, po drugi strani pa je v njih rastla bojazen, ko so doživeli totalitaristično obstrukcijo nemških opozicijskih strank, s krščanskimi socialci vred. Omahovali so med vlado in mladočeško opozicijo, toda v odločilnih trenutkih so podpirali vlado v bojazni, da ne bi sledilo še kaj hujšega.³⁵

Na razvalinah starih zavezništov je dobila novo spodbudo stara misel, da bi se Slovenci pridružili državnopravnemu programu hrvaške opozicije. Tega se je zdaj oprijela KNS, znotraj nje pa predvsem krščansko socialna smer. Za vsako konservativno stranko bi bila misel pravzaprav problematična že v svojem izhodišču, saj je bila uresničljiva le s podrtjem obstoječega ustavnega sistema avstroogrskega dualizma. Za KNS pa je bila neposredno politično privlačna v strankarskem smislu. S takšno programsko zahtevo je namreč KNS mogla iztrgati konkurenčni NNS iz rok njen poglavitni adut, pobudo v narodni politiki.

Kot prvi korak k bolj narodno usmerjeni politiki KNS so priredili slovenski krščansko socialni študentje, srednješolci in delavci februarja 1898 v Ljubljani demonstracije proti članom študentovskega kluba Carniola, ker so ti nosili nemške barve.³⁶ Drugi dogodek je bila udeležba odposlancev KNS (Krek, A. Kalan, Brejc) na zboru Hrvatske stranke prava (»domovinašev«) 12. oktobra 1898 na Trsatu nad Sušakom (to je bil del banske Hrvaške, zunaj reškega ozemlja pod jurisdikcijo Ogrske).

V imenu svoje stranke so odposlanci izjavili, da sprejemajo Slovenci idejo hrvaškega državnega prava za svojo lastno. Krek je poudaril, da ta izjava ni prazna fraza, kajti KNS je odločena, da bo to idejo širila toliko časa, dokler ne bo prežela vsega slovenskega ljudstva. Nujnost, da Slovenci nastopajo skupaj s Hrvati, tako je dejal, »dokazujejo zlasti zadnji dogodki v državnem zboru na Dunaju«. Nobenega nasprotja ni med pristopom k hrvaškemu državnemu pravu in pa dejstvom, da se slovenska državnozborna delegacija na Dunaju pridružuje adresnemu načrtu desnice, ki je federalistično deželno avtonomističen. »Takšnega federalizma v Avstriji tako ne bo mogoče uresničiti. Vsa prizadevanja slovenskih in hrvaških poslancev so zaman, na Dunaju imajo zanje gluha ušesa. Ločeni smo prešibki, da bi nas jemali v poštev, zato je potrebno, da se zedinimo na temelju hrvaškega državnega prava.«³⁷

Pobuda za zvezo s hrvaškimi pravaši je po vsem videzu prihajala od Kreka. Že na prvem slovenskem katoliškem shodu 1892 sta imela s Šušteršičem do tega vprašanja, kot že omenjeno, različni, celo nasprotni si stališči. V letu 1898 je med obema menda vladal določen razdor zaradi različnih stališč še tudi do že omenjene

³⁵ Erjavec, 68 sl. – Badenikrise, 65-74. – Prim. Pirchegger, 227 sl. – Sutter, 113.

³⁶ Sutter, 257.

³⁷ Slovenec, 13. in 14. oktober 1898, št. 235 in 236.

sprave KNS z NNS. Šušteršič je v to spravo baje privolil, ker je upal, da bo z njo razbil liberalno in nemško zvezo v kranjskem deželnem zboru, Krek pa je spravno pogodbo menda štel za škodljivo, ker je omejevala ustanavljanje zadrug in posojilnic (v pogodbi je bilo rečeno, naj se konzumi ustanovljajo le tam, kjer je za to narodna potreba in kjer to ne ogroža slovenskega trgovca; podobno tudi glede posojilnic).³⁸

Dejstvo je, da je v Slovincu še sredi poletja 1898 izšel članek, ki je slejkoprej vztrajal pri ideji katoliškega centruma, signiran z »I. Š.«, kar bi lahko bili Šušteršičevi začetnici. Posebnost članka pa je, da vidi centrum kot združitev »katoliških socialistov«. Takšno izražanje Šušteršiča sicer ne izključuje, a tudi ne potrjuje.³⁹ Z druge strani je Krek misel na politično zvezo oznanjal že več mesecev pred odhodom na Trsat, vendar pa Slovenec o tem ni poročal. Šele tik po dogodku je list širše navedel podrobnosti hrvaškega državnega prava, ki dokazujejo, da imajo Slovenci – poleg argumentov krvi in gospodarskih interesov – tudi zapisano pravico, da utemeljijo svojo politiko za ustavno reformo na načelih, ki so jih izjavili na Trsatu.

Po tako zapoznelem pouku bralcem zbode v oči, da je Slovenec zdaj pohitel in že dva dni zatem namenil novemu narodnemu programu KNS uvodnik s povzdigujočim naslovom »Vodilna ideja«. Za Slovence v zdajšnjih razmerah ni prihodnosti, je rečeno v njem, čeprav ga ni drugega naroda na svetu, v katerem bi se ljudje tako močno politično udeleževali narodnega življenja! Toda slabo jim kaže na Koroškem, Štajerskem, Primorskem in celo na Kranjskem. »Na slabše gremo povsod, nikjer na boljše!« Vez med Slovenci je vedno rahlejša. Razkol z liberalci je sicer nujno potreben, a tu gre le za manjšino. Slovence v raznih kronovinah mora poleg politike na podlagi katoliške vere povezati tudi še velika politična ideja: ideja zveze s Hrvati! »Vedeti moramo, kje smo doma!« Sami smo majhni in vsak dan manjši. S to idejo pa zrastemo in se okrepimo, kakor je to bilo že »ob starem ilirstvu.« Pripravljajo se velike spremembe, bodimo pripravljeni. Zato pozdravljamo izjavo slovenskih katoliških zastopnikov na Trsatu.⁴⁰

Slovenski liberalci, ki so dotlej veljali za edine prave nosilce misli o zvezi s Hrvati (Jugoslovani), so se znašli v zadregi. Pomagali so si kaj preprosto: »klerikalcem« so očitali neiskrenost. Pa so zašli v novo zadrego. Celo s svojim somišljenikom na Hrvaškem, z Obzorom, glasilom Neodvisne narodne stranke (strossmayerjevske), so se morali zaplesti v polemiko. Hrvaški list je trsatsko izjavo cenil precej višje. Iz zadrege so si končno pomagali s tem, da so priobčili pisanje *Dubrovnika*, glasila srbske stranke v Dalmaciji, ki je o trsatskem sestanku pisal s stališča srbskega odklanjanja hrvaškega državnega prava sploh.⁴¹

³⁸ Jurčec, 59. – Slovenec, 18. marec, 1898, št. 63.

³⁹ Slovenec, 2. avgust 1898, št. 173.

⁴⁰ Slovenec, 17. oktober 1898, št. 238.

Zadnji argument za preusmeritev KNS k Hrvatom so dali nemško-avstrijski krščanski socialci sami, ko so v letu 1899 podpisali »binkoštni program« t.i. »Gemeinbürgschaft«, tj. zveze vseh nemških strank (z izjemo socialdemokratske). Ta program bi zagotovil nemško dominacijo v slovenskih deželah in izključil možnost, da Slovenci kdaj dosežejo narodno avtonomijo. Krek je imel tedaj številne politične shode, na katerih je opozarjal, da Slovenci ne morejo sami še naprej brez škode prenašati pritiska Nemcev in Italijanov: »Zaveznike si moramo iskati, a najprirodnejši in najbližji so Srbo-Hrvatje!« Tako je o stvareh poročal Čehom Anton Dermota in pripomnil: »Druga stranka (NNS) je nasproti tej misli indeferentna, ker je prišla od konkurenčne stranke.«⁴²

V teh okoliščinah se je Krek odločil, da odkloni odborništvo v načrtovani zvezi avstrijskega krščansko socialnega delavstva in sploh vsako povezavo z nemško-avstrijsko krščansko socialno stranko. Utemeljitev te odločitve je zgodovinska: »... smatram vsako politično zvezo z državnozborsko krščansko-socialno stranko v sedanjih razmerah kot narodno izdajstvo zaradi nespravljivega postopanja nemške 'Gemeinbürgschaft'.«⁴³

Z udeležbo na Trsatu je KNS dejansko opustila stališče, da hoče gojiti zgolj vseavstrijske povezave, ki ga je bil sprejel I. slovenski katoliški shod 1892. KNS je zdaj vstopila neposredno v območje jugoslovanskega vprašanja in seveda vseh njegovih zapletenih vidikov.

Ali se je Šušteršič s takšno preusmeritvijo strinjal? V tistem času je morda imel pomisleke, pa se nemara zaradi tega ni javno opredelil. Seveda je pozneje, še posebno v letih 1911-1914, postala zveza s Hrvati, celo v smislu narodne enotnosti, kar osrednja teza njegove politike. Toda do takrat je v KNS (SLS) misel na zvezo s Hrvati še doživljala določen razvoj.

Na tej poti je bilo sprva malo opaznih znamenj. Eno takih so bila »politična razmišljanja« v Slovencu spomladi naslednjega leta. Povzemajo najprej zgodovino hrvaško-slovenskega vprašanja od ilirizma naprej, ugotavljajo, da so Slovenci na srečo obstali pri svojem jeziku, omenijo čas, ko je bil tudi Ivan Tavčar »planinski Hrvat«, in v sklepu ugotovijo, da so z nastopom »krščanskega socializma« pri Slovencih – in kmalu tudi pri Hrvatih – nastale nove možnosti za hrvaško-slovensko povezovanje. Stremljenje pa bi moralo biti realno: »Učimo se hrvatskega jezika, oziroma Hrvati slovenskega. Organizujmo našega seljaka v gospodarskih zadrugah in se glede kooperacije na gospodarskem polju posvetujemo skupno Hrvati in Slovenci. Ne zgubljamno časa z razpravami o državnopravnih vprašanjih glede Dalmacije in Bosne in slovenskih dežel, ako se še ne dajo realizovati, temveč se medsebojno spoznavajmo ... Ustvarimo gospodarske in

⁴¹ Slovenski narod, 15., 24. oktober, 2. in 10. november 1898, št. 237, 244 in 251.

⁴² Dopis A. Dermote, Slovansky Přehled, 1899.

⁴³ Slovenec, 27. december 1899, št. 281. – Ude, 26.

duševne vezi med narodom, ki stanuje od južnih Alp tja doli do črnogorskih in srbskih meja, in potem smo storili za našo bodočnost več kakor z učenimi razpravami o naših naravnih in historičnih pravicah.«⁴⁴

Šele ob zaostritvi krize dualizma v 1903. letu je dobila misel na hrvaško-slovensko zvezo novega političnega netiva in se bolj usklajevala z interesom dinastije. Toda s politiko zbliževanja s Hrvati iz banovine tisti čas ni bil zadovoljen škof Jeglič.⁴⁵ Pri tem je najbrž bolj kot za vprašanje ustave šlo za njegovo skepso do strank v banski Hrvaški, kjer ni bilo še nobene, ki bi se postavila na stališče političnega katolicizma.

V letu 1905, na vrhuncu krize dualizma, ko se je tudi na Dunaju že najavil program ustavne reforme monarhije v velikoavstrijskem smislu, ki bi dualizem odpravila, pa je strankino glasilo že zapisalo, da »z zadovoljstvom obnavlja dejstvo«, da so se 12. oktobra 1898 predstavniki na Trsatu izrekli za hrvaško državno pravo. »Bili so časi, ko so se zdele te ideje nevarne, ... prekucijske ... Razumni avstrijski državniki morajo spoznati, da pomenja vresničenje teh idej rešitev in okrepljenje avstrijske države.« – Nekaj dni zatem je Slovenec še dopolnil: »Naša teza ... slove takole: Avstrija ne razpada, marveč se preraja.« – Okrepitev Avstrije kot velesile je možna, meni člankar, če dobi več vpliva na Balkanu, to pa je uresničljivo le po poti upravnega zedinjenja velikega južnoslovanskega ozemlja. – »Sveto dolžnost, da umevamo zgodovinsko resnost sedanjega časa, imamo zlasti Slovenci. Dolžni smo to sebi in državi, ki smo za njo glede na jug življenjskega pomena. Nespametno je misliti, da bi avstrijski državniki našli pot iz zagate in pri tem nam prisodili pravo mesto. Na tem temelju se je dolgo sukala naša politika nervoznega zabavljanja, nizkotnega beračenja in končno brezdelne apatije. Mi moramo misliti sami in delati sami. Self made!«⁴⁶

Presenetljiva odločnost? Dejansko je že šlo za uspehe nastopov Ivana Šušteršiča za krepitev stranke! In dejstva, da sta si on in Krek delo s tem namenom nekako razdelila. Oba sta bila hkrati učenca in učitelja v isti politični šoli.

⁴⁴ Slovenec, 14. in 28. april 1900, št. 86 in 97.

⁴⁵ Janko Prunk, Škof Jeglič – politik. V: Kronika, 19, Ljubljana 1971.

⁴⁶ Slovenec, 7. in 11. februar 1905, št. 30 in 34.

POLITIČNA ŠOLA

»Sploh pa ni res, da bi narodnost bila odvisna od zveze z liberalci,« je že 1889. leta zapisal Rimski katolik. »Slovenski narod je katoliški, zvesto vdan svoji duhovščini. Ni treba drugega kot da duhovščina – in razumniki, kateri ž njo mislijo – ljubo slovensko ljudstvo temeljito pouči o liberalizmu, kako je sovražen veri, kako pelje narod in [avstrijsko] domovino v pogubo, kako izdajalski je, neavstrijski, da, če je treba, celo panslavističen, proticesarski ... Potem bo narod slovenski kmalu na strani svoje duhovščine ... A potem bodo morali tudi liberalci plesati, kaker bo narodu ... katoliškemu ... ljubo. Potem jim o(b) volitvah in o drugih kritičnih časih ne bo družega ostajalo nego, ali brezpogojno glasovati za katoliške, narodne kandidate, ali pa proti tem zavezati se z narodnimi nasprotniki, z nemškutarji; kaker brž pa to store, jim je na Slovenskem za vselej odklenkalo.« – »... ne smemo mirovati, dokler ne priženemo naših liberalcev do te alternative: ali naj se brezpogojno podvržejo katoliški ideji ali pa naj javno prestopijo v tabor liberalnih Nemcev in Židov ... Slovenijo pa naj pustijo nam: naša je!«¹

Komu v moderni slovenski zgodovini je potemtakem treba pripisati, da je izvirni avtor radikalistične domislice, da idejnega nasprotnika izključiš iz tekme tako, da ga s svojo (narodno) dejavnostjo stisneš v kot, odkoder se bo v obupu reševal – v resnici pogubil – s tem, da se bo vrgel v naročje narodnemu sovražniku? Tisto, kar je bilo za zgodovinsko pot političnega katolicizma pri tej zamisli najbolj nevarno (in v naslednjem zgodovinskem položaju tragično usodno), je bilo dejstvo, da v svojem radikalizmu že na prvem koraku ni mogel shajati brez čiščenja v lastnih vrstah. Na prelomu stoletij je bil to izgon liberalnih katolikov, razglašanih za »pestis perniciosissima«. Nato, sredi 20. stoletja, so to bili osebno svobodni, evangelijsko verni kristjani in krščanski socialisti.

¹ RK, 1889, 488. – Danes (1988) omenja istorodno Mahničovo zamisel »družbenega bojkota liberalcev« Drago Klemenčič. Meni, da Mahničevih besed, »nemogoče je, da bi verni katoličani z liberalci sveto služili domovini«, ne gre tako razlagati, češ da govori Mahnič v isti sapi tudi o potrebi liberalce ljubiti in jih spoštovati kot ljudi, kot brate po krvi in jeziku. Toda takoj doda: »Iz njegovega [Mahničevega] pisanja pa bi mogli sklepati, da se tega ni vedno dosledno držal.« – Missijev simpozij v Rimu, Celje, 1988, 176-177. – Obstaja stopnjevanje tudi v skrajnostnih zamislih.

Ko je 1890 vstopil v gibanje slovenskega političnega katolicizma Ivan Šušteršič, se je torej mogel okleniti že izdelane zamisli o osvajanju naroda za stranko. To je tudi storil, ne da bi bil vzel zamisel v pretres. Sploh je treba ugotoviti, da v svoji sicer tako veličastni in nedvomno tudi dobro premišljeni strankarski dejavnosti v naslednjih desetletjih sam ni poskušal kaj večjega prispevati k idejni utemeljitvi strankine politike. Poznal je in rad uporabljal pravne dokaze zanj, tu in tam je našel besedo, da jo nazorno izostri, sicer pa je bil mojster politične prakse. Filozofijo in kovanje politične teorije je prepuščal drugim. Ni znamenj, da bi se bil poglobljal v visokoletečo publicistiko ne Rimskega katolika ne njegovih naslednikov, Katoliškega obzornika in Časa. Gotovo pa smemo biti prepričani, da je sproti in s pridom bral, kar je o političnih in idejnih podlagah za stranko objavljala Slovenec. Zato ni odveč spremljati Šušteršičevo politično pot vsaj nekoliko tudi z zaznavanjem nekaterih momentov v razvoju ideologije političnega katolicizma, kakor so se pojavljali na straneh glasila njegove stranke.

Četudi je KNS že nekaj časa pritegovala v svoj program tudi zahtevo po demokratizaciji volilne pravice, tako v državnem kot v deželnem zboru, se je pravi prelom v pojmovanju o nujnosti te zahteve, izražene v pojmu o »katoliški ljudski demokraciji«, dogodil šele v letu 1905. Še leto poprej, ob desetletnici katoliškega »akademičnega« družva Danica, »avantgarde naše svete vojne« [takšno označitev je na proslavi izrekel J. E. Krek!], je npr. Aleš Ušeničnik pozabil med »tremi velikimi idejami slovenskega narodnega programa« (krščanski, socialni in narodni) omeniti četrto, demokratično.²

Avantgarde svetih vojn običajno nimajo dosti smisla za demokracijo. Da pa se je do leta 1905 v KNS demokratična misel vendarle že uveljavila kot očitna politična potreba, za to si je nedvomne zasluge pridobil ravno praktični Šušteršič. In filozof Ušeničnik se je zato lahko naslednje leto, 1906., čutil na (politično) kaj trdnih tleh, ko je odločno stopil za korak pred Šušteršiča. Proti očitku, da gre za revolucionarno zahtevo, nasprotno krščanski etiki, je branil zavzemanje stranke za splošno in enako volilno pravico s pravcato apologijo (učinkov) revolucije! »Splošna volilna pravica je postulat naše dobe. Ali jo je vrgla na površje revolucija ali ne, to je vseeno. Ni vse, kar je izšlo iz revolucije, slabo. Revolucija je v politično-socialnem svetu to, kar je orkan v prirodi. Orkan napravi mnogo zla, a deluje tudi osvobodilno ... vse očisti in poživlji. Tako se tudi v družbi nabere mnogo nezdravih, duševnih snovi. Upravičene težnje iščejo duška, a na vsej družbi leži konzervativizem kot mora. Tedaj nakopičena energija z elementarno silo predere na dan – revolucija pretrese družbo do osrčja. A marsikaj, kar je po nasilnem prevratu dobilo svobodo, je dobro in upravičeno. Z etiko splošna volilna pravica gotovo ni v nasprotju. In to je, če ne odločilno, vsaj za nas katoličane vodilno načelo.«³

² KO, 1904, 1904, 427-433.

³ Problem splošne volilne pravice, 10, Katoliški obzornik, 1906, 32.

Takih misli Šušteršič ni bil, še celo ne na začetku, 1890. leta, ko se je šele ves vrgel v strankarsko politiko. Ideja političnega monopola v narodu in boja zanj pa je bilo nekaj, kar mu je ležalo, kar je dobro razumel in sprejemal tudi kot osebnost. Pozneje ga je prav zato začelo zanašati še dlje, v smer boja za osebni monopol v monopolni stranki. Toda dokler se stranka monopolu še ni približala, ga je še navdihovala »skromnejša« misel. Ni odklonil očitka nasprotnikov, da hoče postati »rabelj liberalizma«. Seveda le slovenskega. Znal je pobirati uporabne ideje.

Slovenec je na prelomu stoletij objavil vrsto temeljnih programskih besedil političnega katolicizma in veliko je poročal o razvoju gibanja zunaj Avstrije, zlasti v Nemčiji, Franciji in Italiji. Le nekaj primerov iz te politične šole.⁴

Z naslovom »Krščanska demokracija« je izšel v začetku 1898. leta povzetek predavanja »veleučenedega« francoskega profesorja Toniola v Rimu, avtorja knjige »La nation chretienne de la democratie« (Pariz). Nekaterniki žele, da bi se Cerkev ozirala na aristokracijo in nobleso, toda stara družba je izginila za vselej. Naraščajoči množici oslabeledih in razedinjenih – v sebi nosi življenjske kali za novo družbo – je treba »odločiti [odkazati] novo mesto in dovoliti svobodo, katero potrebuje«, da se bo razvijala »v pravih mejah«. Kako? Proti socialni demokraciji je svoj socialni in politični načrt naperila krščanska demokracija. Nihče izmed vrlih mož, ki se bore zajo, nima v mislih »neslanega in nemogočega zjednačenja«. »Mi ne bomo učili ljudstva osvete, toda, ako bodo višji stanovi odklonili svojo pomoč, hočemo delati brez njih. Upati smemo, da bode s pomočjo ljudstva, ki si samo ne more pomagati, Cerkev delovala uspešno.« Pravi konservativci so potemtakem oni, ki ne branijo črvice organizacije, ampak delajo za preporod in pripravljajo prihodnost.⁵

V načrtu krščanske demokracije ima pomembno mesto pravo razumevanje židovstva. Iz Osservatore Romano je Slovenec povzel razlago, ki je vredna primerjave s Protokoli sionskih modrecev. Boj zoper židovstvo ni plemenski, to je boj zoper sistem, ki mori in tlači milijone. Židovstvo hlepi danes po smrti mistične osebe Kristusove, ki je katoliško krščanska cerkev. »Ker ne more več prelitati krvi Kristusa Boga, zato preliva ... z bogoskrunskimi obredi o velikonočnih praznikih kri nedolžnih kristjanov, da bi vsaj tako o(b) simboličnem bogomorstvu naslajalo in nasičevalo svoj satanizem ... Krščanske narode križa židovstvo: slači jih z oderuštvom in sleparstvom, zastrupljuje in truže jim dušo in telo z zmotami in lažmi. Tako židovstvo moralno in materialno ubija kristjane ... Zakaj masonstvo in socijalizem nista nič drugega nego neka ustanova židovstva, zakaj židje so jima ustanovniki, židje glave, in ne le to, oba sta tudi prepojena s satanskim sovraštvom zoper Kristusa in cerkev njegovo. Socijalizem je mogočno orožje

⁴ Leta 1900 je začel Slovenca urejevati »ostri in bojeviti dr. Evgen Lampe. – Erjavec, 79.

⁵ Slovenec, 1. februar 1898, št. 25.

židovstva ...« Kristjanom utegnejo ostati le še oči za solze, če se židovski nevarnosti ne postavijo po robu.⁶

V kontekstu boja proti (židovskemu) liberalizmu je Janez E. Krek razložil, kaj je boj proti slovenskemu liberalizmu, kaj je katoliška politika in kdo je katoliški politik. Katoliški politik je le tisti, ki izpoveduje javno in odločno, da pristoji religiji vpliv na politiko. Katoliška politika se bori predvsem za avtoriteto, ki jo hoče Bog, in za svobodo, ki jo hoče isti Bog. Katoliška politika ne pozna ne absolutne državne avtoritete ne absolutne ljudske svobode. Slovenski liberalizem se sedaj konkretno kaže, je nadaljeval v svoji razlagi Krek, v boju proti »škofovim zavodom« (slovenski katoliški gimnaziji) in v boju proti združnemu gibanju. Boj proti škofovim zavodom je, prvič, boj proti škofovi avtoriteti in, drugič, boj zoper katoliško vzgojo. Proti združnemu gibanju pa se liberalci ne borijo zato, ker bi ta ali oni imel od združništva škodo, ampak zato, ker načeloma nočejo stanovske organizacije.⁷

Obsežna je razlaga krščanske demokracije, povzeta po rimskih predavanjih »slovečega P. Dehona«. Doba je demokratična, to je dejstvo. Biti mora torej ali krščansko demokratična ali socialistična. Demokratično gibanje je upravičeno, a se pomika v novo zablodo, v socializem. Zato ga moramo katoličani »vzdržati v pravi strugi«. Ljudstvo je namreč podobno gigantu Enceladu, ki je pokopan pod Etno. Ne more se ganiti, ne da bi se stresla zemlja. A socializem je mogoče krotiti in brzdati, če katoličani storijo svojo dolžnost. Kakor je Leon XIII. načrtoval smer za obnovo krščanskega družbenega reda. Socializem je slepilen, nemogoč, brezbožen, drugo pa je demokracija. Namreč krščanska. Katoličani naj se zavzamejo za ljudsko pravdo in tako pripravijo tla krščanski demokraciji, po programu Leonove okrožnice iz 1891. Okrožnica ni vabilo k dajanju miloščine, marveč določa temelje in riše glavne poteze delavskega prava, ki je zgrajeno na načelih krščanstva. Poglavitni sredstvi za to sta: združena organizacija in zakon. V Leonovi okrožnici je zbrana izkušnja najboljših sociologov, škofa Kettelerja iz Nemčije, barona Vogelsanga iz Avstrije, grofov de Muna in du Pina iz Francije, dr. Decurtiusa iz Švice. Posebne pozornosti je bil v članku deležen Manning in njegova stališča do pravice žensk. Manning je zahteval, naj ženska ostane doma in s tem pomaga izboljšati delavske razmere. »Žena se zaveže z možem po posebni slovesni pogodbi pred Bogom spolnovati celo svoje življenje dolžnosti žene, matere in hišne gospodinje. Ali torej sme njej dovoljeno biti, (če) tudi z dovoljenjem moževim, napravljati drugo pogodbo, vsled katere ji je zabranjeno teden za tednom izpolnovati dolžnosti prve pogodbe, da bi družini gospodinjala in izrejevala svoje otroke? Ugovarja se, češ to je potrebno, ker sicer bi otroci ne imeli kruha. Moje načelo pa je: Otroci morajo imeti kruha za potrebo, ne da bi mati morala delati v

⁶ Slovenec, 10. februar 1898, št. 32.

⁷ Slovenec, 23. marec 1899, št. 65.

tovarni in to se gotovo zgodi, ako se razmerje med delom in kapitalom tako vpravna, namreč pravično na podlagi naravnega družabnega prava ... da se ž njim [najmanjšim plačilom] družina pošteno preživlja.« – V političnem pogledu govori članek proti absolutizmu, vendar demokratičnega načela niti načelnega pomena demokratičnega parlamentarizma ne razloži podrobneje.⁸

Vatikan je to vprašanje (še) prepuščal konkretni presoji cerkvene hierahije v posameznih deželah. Podobno kot vprašanje o monarhiji in republiki v tistem času in podobno kot pozneje – v tridesetih letih – vprašanje o (liberalni) demokraciji in fašizmu. Tudi na Slovenskem so se našli učenjaki, ki so duhovščini in ljudstvu razlagali, kako se usmerjati v živahnih javnih razpravljanjih o avstrijskem parlamentarizmu. Okvirmo pa je Sveti sedež brez odlašanja določal tisto, kar je za cerkev bilo politično najpomembnejše. Strankam političnega katolicizma je postavljaj obvezne mejnike glede razmerja med cerkvijo in moderno državo.

V Slovenčevi politični šoli je glede tega razmerja vzorčen članek »Država in vera«. »Država brez Boga, država brez vere, brezverska družba so glavni umski izrodki moderne dobe,« se začinja. In nadaljuje, da je zmotno stališče, da ima država le časne [ne večnostne] namere, časno srečo državljanov in da ni poklicana soditi o vrednosti različnih nauk, da je vera zanjo privatna zadeva in jo zato prepušča posameznikom. Proti tej zmoti povzema članek nato nauke Leona XIII. in navaja odstavke iz njegovih okrožnic »Immortale Dei« (1885), »Sapientiae christianae« (1890), »Au milieu des sollicitudes« (1892), »Libertas praestantissimum«. Zavračati se mora teza o ljudski suverenosti, poudarja članek, in utemeljevati je treba resnico, da javna oblast ne more biti od drugod kakor od Boga. Avtoriteta določa družbi meje, drugače bo odvisna »od izpremenljivosti poulične druhal ali pa samovoljnega samodržca«. Prava sreča in korist državljanov je teženje k nadnaravnemu smotru, družbeno življenje pa mora to težnjo podpirati, ne pa je ovirati ali celo voditi na napačna pota. Politična družba mora izpolnjevati dolžnosti, ki jo vežejo z Bogom, če ne, nosi v sebi skrito smrtno kal in ji ni trajnega obstanka. Iz papeških nakov ni težko posneti dolžnosti države do katoliške cerkve: »Država mora uradno in z javnim bogočastjem priznati vero; mora se sama ozirati nanjo in z umnim zakonodajstvom skrbeti, da jo upoštevajo vsi državljani; mora jo dejansko podpirati; mora v zadevah, ki spadajo v cerkven delokrog pripustiti, da odločuje in potrebno ukrene cerkvena oblast, kateri so izročeni državljani z ozirom na nadnaravni človekov namen. To so bistvene dolžnosti, ki jih imata družba in država, dolžnosti, ki jih terjata narava in zdrava pamet.« – Katoličani, ki želijo državo, ki naj naravnost ne nasprotuje veri, sicer pa naj bo do nje nevtralna, izdajajo Boga in s tem tudi državo, sklene Slovenčev učitelj.⁹

⁸ Slovenec, 30. april, 21. in 27. maja 1898, št. 97, 114 in 119.

⁹ Slovenec, 23. in 24. marec 1900, št. 65 in 66.

Stališča do vprašanj parlamentarizma v Avstriji je Slovenčeva politična šola razložila pred volitvami 1901, za katere so pričakovali, da bodo pripomogle k preseganju blokade v dunajskem parlamentu. »Treba nam je zopet delavnega državnega zbora, da bo moglo ljudstvo po pametnem in uspešnem delu zavednih zastopnikov priti do ugodnih narodno-gospodarskih preosnov.« Zato je potrebna reforma volilne pravice, ki se »bo morala uglobiti, da zviša naše (ljudsko) zastopstvo na višje naravno stališče«. Kaj to pomeni? »Kot vzor ljudskega zastopstva smatramo stanovsko strokovno zastopstvo.« Ljudstvo ni specifičirano po krajih in jezikih, ampak specifičirano je po svojih mnogoterih stanovskih poklicih in po gospodarskih razmerah. Zlasti v taki državi, kot je Avstrija, kjer živi toliko narodov, mora zavest narodno-gospodarske vzajemnosti prodreti, ker edino le ta zavest bo mogla podreti grozno narodno nasprotje in paralizirati ono strast, ki hoče s pomočjo števila ugonobiti manjše narodnosti. Liberalizem je nastopil s tem, da se je odpovedal preteklosti, da je vse razdril, kar je preteklost ustvarila (stanovsko organizacijo družbe). Razmere v državi se ne bodo izboljšale, »dokler se dosledno ne izvede načelo, da morajo biti stanovi zastopani v državnih in deželnih zborih ... Predno pa pride do take pravične organizacije ljudstva, treba je prehodnega stanja, v katerem se razveže, kar je protinaravno združeno, in razdruži v atome,« da se bo družba mogla povrniti v naravno, stanovsko organiziranost. Tej potrebi po obnovi preteklosti, ki se ji je liberalizem odpovedal, pa more služiti splošna, enaka, neposredna in tajna volilna pravica! »Stari konservativci se boje tega radikalnega sredstva, a nam se zdi opravičeno in potrebno.« Državni in deželni zbori bodo v resnici zastopniki ljudstva le, če se vse sedanje krivične predpravitve odstranijo in vpelje resnična enakost v zastopstvu. »Res je ta ideja revolucionarna, a ta revolucija je tako mirna in upravičena, da zasluži ime reforme.« – Toda kako potem naprej, pravzaprav nazaj, v stanovsko organizacijo? se je moral vprašati bralec. Odgovor je bil preprost: »Dolgo itak ne more ostati pri taki splošni razdruženosti, ampak ljudska zastopstva bodo po naravnem vzgoju parlamentarizma se prestrojila po stanovski organizaciji, katera rase vedno očitneje na dan. Prišel bo potem čas, ko bodo zastopani organizirani stanovi po svojih strokovnih zastopnikih, in v tej dobi bo oživel parlamentarizem in bo imel zopet življenjsko moč.« Tako! Proti praktičnim pomislekom, da utegne, še preden pride do te srečne rešitve, demokratizacija političnega sistema katoliško stranko odplaviti, pa dokaz: »Bati se nam te izpremembe ni treba. Saj so zadnje volitve na Kranjskem pokazale, da direktna in tajna volilna pravica ni nam nikjer v škodo, koder se trudijo poklicani voditelji in učitelji ljudstva, da ga politično vzgoje. Kjer je ljudstvo dovolj poučeno, kaj in koga naj voli, tam se nam ni treba bati poraza.«¹⁰

¹⁰ Slovenec, 3. januar, 1901, št. 2.

Ne cerkev ne katoliške stranke s takšnimi pragmatičnimi političnimi pogledi seveda še niso hotele zavzeti trdnega stališča do demokracije kot vrednote same po sebi, za katero bi se morale opredeljevati proti drugim, nedemokratičnim oblikam vladavin. Vse oblike vladavin, tudi demokracija, ostajajo relativne, podrejene načelu o božjem izvoru oblasti. To pa je višje od pravice ljudstva do suverenosti, seveda tudi nad pravico narodov do samoodločbe, zato tudi demokracija kot politični sistem ni za katoliško stranko niti nujna niti obvezna. Sam tvorec modernega političnega in družbenega nauka cerkve papež Leon XIII. je še leta 1901 dodatno (ali pa vnovič) razložil, da pojem demokracija za katolike nima političnega, torej programskega pomena, marveč, da sodi demokracija kot sistem v kategorijo »človeških slučajnosti« (ki so ali pa niso).

V Slovenčevi politični šoli so bili objavljeni najpomembnejši zadevni papeževi nauki. Tudi tale: »Nepravično bi bilo, ko bi ime krščanska demokracija zavijali v političnem pomenu. Dasi ime demokracija po svojem izvoru in kakor je v navadi pri modroslovcih, pomenja ljudovlado, se vendar v sedanjih razmerah rabi tako [ga uporabljamo tako], da se mu odvzame vsak političen pomen ter da označuje le blagodejno, krščansko vplivanje na ljudstvo. Zakaj predpisi, naravni in evangeljski, so po svoji veljavnosti izvzeti od človeških slučajnosti; zato treba, da so neodvisni od katerekoli oblike svetne vlade, da pa so združljivi z vsaktero državno obliko, ako le ni nasprotna poštenju in pravičnosti.«¹¹

V letu razprav in odločanja o demokratični reformi volilne pravice za avstrijski državni zbor (parlament) je imel ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič po vsem tem razmeroma lahko delo. V pastirskem listu je natančno pojasnil, da »nas nič ne ovira, da si ne bi prizadevali za pravno in politično enakost vseh državljanov«, vendar s pogojem, da »se varujemo zmot«, med njimi zmote, »da je ljudska volja izvor vsega prava, ki ne pozna nobenih meja, nobenih naravnih zakonov«. Toda prav zdaj, med bojem za volilno reformo, je bolje kar stopiti »v sredo gibanja« zanj, kajti »z nasprotovanjem bi delavce odbili«. Tako pa »po tej poti premagamo socialno demokracijo«. Morebiten pomislek, da vendar prav ta končni sovražnik, socialna demokracija, ta čas tudi sam terja demokratično volilno reformo, je Jeglič odbil že vnaprej s svojo vizijo prihodnosti: »Ko prodre zahteva po splošni in enaki volilni pravici, se bodo razcepila ljudstva še bolj odločno kakor do sedaj samo v dva tabora.« V enem bodo »vsi, ki verujejo v Boga Stvarnika«, ki v katoliški cerkvi ponuja sredstva pravega življenja. V drugem pa se znajdejo »vsi, ki se upirajo cerkvi in njenemu delovanju«, celo verujoči, tisti, ki sicer priznavajo božanstvo Jezusovo, Boga, večnost in neumrljivost duše, a ne priznavajo avtoritete cerkve v političnih vprašanjih.¹² Aut – aut.

¹¹ Okrožnica Leona XIII. o krščanski demokraciji, Slovenec, 2. april 1901, št.75.

¹² Dolžnosti splošne in enake volilne pravice, 24, Slovenec, 3. februar 1906, 27.

Kateri tabor bo zmagal med slovenskim katoliškim ljudstvom, o tem že dotedanji volilni rezultati niso dopuščali dvoma. Bili so tako ugodni za katoliško stranko, da so se slovenski liberalci zbal sploh za obstanek in so se zatekli k – nasprotovanju demokratizaciji! Razume se, načeloma le k nasprotovanju takšni demokratizaciji, ki ne bi priznavala tudi »kancelparagrafa« (prepovedi političnega vplivanja cerkve na volivce po pruskem vzoru).

Znan je intimni Jegličev pogled na ljudsko suverenost, znan njegov načelni odpor do ljudske volje, ki bi se izmikala avtoriteti. V začetku 1909 so se slovenski kmetje na strankinem shodu z veliko nejevoljo uprli Krekovemu predlogu, da se uvede kmečko zavarovanje. Šušteršič je razburjene knete pomiril s tem, da jim je dal prav. »Srečen konec« grozečega konflikta katoliške stranke s svojimi volivci je Jeglič takole zaupno komentiral v svojem dnevniku: »Mene le to boli, da se je (na shodu) tako naglaševala 'ljudska volja' in da se je pred njo kapituliralo. To je nevarno! Kaj pa je ljudska volja? Kak rogovilež lahko vzbudi strasti in to je ljudska volja in ta naj bo za poslanca merodajna! Pa tudi kot načelo se mora to zavreči: 'Volkssuverenitet'. Da, ljudske pravice in ljudske potrebe, o tem naj se govori in za te naj se dela! 'Ljudska volja' naj bi se nikdar več ne ponavljala.«¹³

A Slovenčeva politična šola je bila javna. In s pogledom na pragmatizem njenih javnih zavzevanj za demokracijo je Ivan Cankar mogel zapisati tiste bodoče besede: »Še bolj po domače povedano: dokler demokratizem ni nevaren in dokler kaj nese stranki in prijateljem – slava demokratizmu!«¹⁴

Pregled in razčlemba Slovenčeve politične šole bi terjala knjigo. Tukaj le še nekaj naslovov za prvo zaznavanje. Krščanska demokracija v Italiji (23. januar 1901/19); Deset let De rerum novarum (17. maj 1901/112); Leonova oporoka (3.-7. april 1902/75-78); Mirari vos (7. januar 1903/4); Rdeči torek (22. junij 1903/140); Pija X. Motu proprio (30. december 1903/300); Pastirski list avstrijskih škofov – o narodnem prepiru (17.-24. november 1904/263-269); Krščanska demokracija (21. januar 1905/17); Konservativcem: ljudska organizacija za obrambo verskih interesov v javnem življenju je mogoča le na demokratični misli, a le dotlej, dokler se (po tej poti) ne izvrši združitev cerkvene in politične oblasti, ki je krščanski ideal (23. marec 1905/68); Papež Pij X. italijanskim katoličanom – »azione cattolica« (24. junij 1905/143); Preporod Rusije (3. januar 1906/2); Prognoza ruske revolucije: morda odloči tudi našo usodo (23. avgust in 25. september 1906/192 in 219); Delo in moč cerkve na Kranjskem (17. december 1906/288); Sijajna manifestacija ljubljanskih katoličanov: I. Šušteršič o cerkvenem političnem boju v Franciji; A. B. Jeglič o tretjem velikem odpadu, ki se po shizmi in reformaciji dogaja zdaj z argumenti znanosti. (30. marec 1907/73); Zoper zmote: 65 je zmot »katoliške moderne« (22. julij 1907] 166); Novi »Syllabus« (17. avgust

¹³ Jeglič, 6. februar 1909.

¹⁴ Dunajsko pismo, 11. oktober 1907.

Literatur.

Soziale Praxis, Wochenschrift, herausgegeben von Prof. Dr.
Frände, Verlag von Duncker & Humblot, Leipzig.

ഒന്നിച്ച്
മുൻപോട്ട്

90

DELITEV VLOG

Prelom stoletij je sovpadel s prelomnim pospeškom v modernizaciji slovenskega političnega katolicizma. Antona Mahničja je že prvi samostojni nastop KNS na volitvah l. 1895 v kranjski deželni zbor prepričal, da se je najbolje opreti na tisto, kar je že tukaj, na samostojno slovensko politično katoliško organizacijo in stranko, in ne čakati na uresničitev ideala o vseavstrijski katoliški stranki. »Deželnozborske volitve na Kranjskem so pokazale, da je ljudstvo na deželi skoz in skoz katoliško, na strani svojega škofa in duhovnov... Katoliško ljudstvo na Kranjskem je organizovano... v tem ljudstvu je naše oporišče. Po vzgledu, ki nam ga daje Kranjska, moramo po vseh slovenskih pokrajinah osnovati katoliško ljudsko stranko. S pomočjo zdravega, katoliško mislečega in živečega ljudstva si moramo prisvojiti mesta, kjer ima sedež takozvana svetna inteligenca... ki je liberalna.«¹ Misel o ljudstvu kot političnem oporišču stranke se je kmalu nato izrazila v zahtevi po splošni volilni pravici. To je bila novost v primerjavi s programom I. slovenskega katoliškega shoda 1892, ni pa bila v nasprotju z njim.

»Organizirano ljudstvo« je v besednjaku aktivistov KNS soznačnica za strankino programsko postavko. Prvi pojem za liberalni tabor je narod, za socialističnega – razred, za katoliškega pa ljudstvo. In prva naloga njegova organizacija. Na tem področju je katoliška stranka imela pionirski položaj in prednost. »SLS ima dve veliki prednosti pred nasprotniki. Prvič, nje demokratični program... Drugič, izbrala si je za svoje torišče ledino, katere naravna bogastva leže še neodkrita in neizrabljena, organizirati je začela veliko večino slovenskega naroda – pozabljeno in zanemarjeno ljudstvo.« Tako se je že 1911. leta posrečeno ozrl na pravkar prehojeno pot stranke sodelavec Slovenca.²

Res, SLS je svojo prednost učinkovito izrabila. Ljudstvo je sicer pojmovala v organskem, stanovskem smislu in si je tudi prizadevala, da ga organizira ločeno po stanovih. Pač v okviru namere, da v nasprotju z meščanskim individualizmom obnovi organično, stanovsko (korporacijsko) družbo. Trudila pa se je za vse stano-ve. Tudi za delavskega, in to dosti bolj kot npr. njena nemškoavstrijska vrstnica,

¹ RK, 1896, 1.

² Slovenec, 30. september, 1911, 224.

Christlich Soziale Partei (CS). Daleč najuspešnejša je bila kajpada pri kmečkem stanu. Toda tudi pri vseh drugih si je pridobila pomemben vpliv, in to je bilo odločilno zanj, da sprejme novo stališče do splošne volilne pravice, četudi je ta pravica v načelu individualna, ne stanovska. Upravičenost nove usmeritve je pokazal izid prvih državnoborskih volitev 1897 v okviru nove volilne kurije, v kateri je veljala splošna volilna pravica.

Ta uspeh je odločilno utrdil usmerjenost KNS k čim širši demokraciji. S svojega stališča je KNS tudi dobro presodila, da splošna in enaka volilna pravica podira stare meje med mestnimi občinami in podeželjem in da to jemlje njenim liberalnim političnim nasprotnikom na Kranjskem skoraj vsako možnost. Pa vendar, demokracija kot izraz revolucionarnega načela o suverenosti ljudstva katoliški stranki načelno ni bila sprejemljiva brez pridržkov. A o tem se ji ni bilo treba izrekati. Po svojem notranjem prepričanju pa je še dolgo upala, da je demokracija le prehodna faza na poti k obnovi stanovske družbe.³

Šušteršič je bil v tistih letih predvsem organizator stranke. Spomladi 1898 je odložil državnoborski mandat zaradi organizacije »katoliške stvari v domovini«. Postal je predsednik Katoliškega političnega društva v Ljubljani in s tem dejanski načelnik KNS. Vlogo načelnega utemeljitelja politike KNS je prepuščal Kreku.

Šuklje se spominja, da je Šušteršič s svojo odločitvijo za delo doma »prese-netil politični svet«, prizna pa mu, da je z obrazložitvijo odločitve resno mislil. Kajti, »veliki Šušteršičev talent se nikoli in nikjer ni pokazal tako izrazito, kakor baš v organizatornem delu«. V sodelovanju s Krekom in ob podpori slovenske duhovščine sta oba dala »življenju našega naroda povsem drugo lice«. Proti očitku, da pretirava, poudari, da je bil sam priča temu preporodu, vse od Vodnikove stoletnice 1858 naprej. V nasprotju z narodnim navduševanjem, ki je ostajalo bolj na površini, se je zdaj začenjalo delo za gospodarski, kulturni in socialni napredek ljudstva.⁴

Krek se je v tistem času gnal, da stori vse za socialno-politično organiziranje bednega delavstva in za združniško pomoč hirajočemu kmečkemu gospodarstvu. Vse sicer po zgledu in nauku nemškega in nemško avstrijskega krščanskega socialstva, a vendar ne tako očitno kot zgolj sredstvo za pospeševanje stranke, kakor je to bil Scheicher naravnost in odkritosrčno razložil Mahničju (gl. pogl. Politični katolicizem). Krekova prizadevanja so bila tudi socialna v splošno sprejetem smislu besede. Vendar Krek onih let še ni bil tisti širokosrčni krščanski ideolog demokracije, s simpatijami tudi za socializem in celo za narodni punt, kakor ga je pred njegovo smrtjo spoznala nekoliko mlajša zgodovina. Najzgovornejše dejstvo za to iz onih starejših let je njegov nastopni govor leta 1897 v

³ Npr. Slovenec, 3. januar 1901, 2.

⁴ Šuklje, III, 19-20.

državnem zboru. Bil je tako protisocialističen, da je s poudarkom, da se mora najprej zlomiti strahovlada socialdemokratov nad delavci, zagovarjal vlado, ki je razpustila železničarski sindikat. Tudi do liberalcev ni bil milejši, kakor lahko

Velecenjeni gospod!

Resolucije I. slovenskega katoliškega shoda kažejo nam Slovencem pot, po kateri moramo kot katoliški narod hoditi, ako hočemo doseči pravi napredek, ako hočemo doseči časno in večno srečo. Prvi korak na tej poti smo že storili, vzbudila se je v Slovencih prava katoliška zavest. Toda samo pri tem se ne sme ostati, ta vzbujena živa katoliška zavest sili nas, da pričnemo tudi dejansko izvrševati resolucije I. slovenskega katoliškega shoda, da pričnemo temelj polagati raznim blagim idejam. Sola, časnikarstvo, veđa in umetnost, socialne razmere so uprašanja, katera moramo mi Slovenci tudi v svojem ožjem okviru reševati.

V izvrševanje treba nam je raznih sredstev, in jedno sredstvo, katero je takoj neizogibno potrebno, je — denar. Zatoj se obrača podpisani izvrševalni odsek stalne komisije za II. slovenski katoliški shod do Vas, velecenjeni gospod, da blagovolite v ta namen po svoji moči prispevati s kakim doneskom na mesec in v svojem krogu pridobivati zavestnikov, ki bi hoteli kaj žrtvovati v ta blagi namen. Praktično bi se dalo to najboljšo izvesti, ako se nabiranje razdeli po farah, in v vsaki fari jeden zaupni mož prevzame nabiranje (s pomočniki). V ta namen snuje se tudi bratovščina, katera bo imela namen, katoliško zavest med narodom ohraniti živo, delavno in vsak hip navdušeno za razne namene katoliške. Udje te bratovščine bi skladali tudi redne doneske po 1 ali več krajcarjev na mesec v namen bratovščine. Jeden del teh prispevkov (te bratovščine) bi se postal v Ljubljano, ostali del bi se pa v sporazumljenji z gospodom župnikom porabil v enake krajevne namene.

V kratkem stopili bomo z bratovščino v javnost

A ne da bi na to čakali, je takoj vže sedaj nemudoma pričeti, da se v središču katoliške Slovenije začne skladati prej ko mogoče z milodari katoliški sklad. Zloženi denar bi služil v praktično izvrševanje resolucij I. slovenskega katoliškega shoda. Z rednimi mesečnimi prispevki bi se dalo katoliškemu skladu najhitreje in najlažje pomagati do tega, da bi mogel z vso resnobo začeti izvrševati svojo nalogo. Zaradi tega prosimo Vas, velecenjeni gospod, da blagovolite, ako bi hoteli prispevati s kakim mesečnim doneskom, tega pošiljati tajniku izvrševalnega odseka, gosp. J. Šiški, knezoškofjskemu tajniku v Ljubljani (Pred škofijo, šte. 6). Doneski se bodo redno izkazovali in stalna komisija za II. slovenski katoliški shod določi, kateri nameni katoliškega shoda in po kateri vrsti naj se podpirajo iz tega katoliškega sklada.

Najbolj umestno bi bilo, ako bi jeden gospodov v fari pobiral te mesečne doneske pri svojih ožjih somišljenikih in jih skupno odpošiljal.

Sprošjno, naj Bog blagoslovi naše delo, blagoslovljeno od njegovega namestnika sv. Očeta Leona XIII, lotimo se katoliški Slovenci dela, in gotovo bo to naše delo imelo zaželjene uspehe.

Z 1 dnem prihodnjega meseca prične se v Ljubljani nabiranje mesečnih doneskov in želeji je, da bi se tudi povsod drugod s tem dnem pričelo.

Navdušenosť za najdražje svetlinje slovenskega naroda in neumorna delavnost v surho tega plemenitega početja naj vodi nas vse!

V Ljubljani, dne 21. marca 1893.

Izvrševalni odsek stalne komisije za II. slov. katol. shod:

Dr. Franc Papež,
predsednik.

Josip Šiška,

Okrožnica za darovanje katoliškemu skladu

spoznamo iz njegovega manj znanega nastopa na občnem zboru Katoliškega političnega društva v Ljubljani, 18. marca 1899.⁵

Očitno v zvezi z ugovori privrženecv Narodno napredne stranke, češ da so tudi oni verni katoličani, je Krek poudarjal, da je katoliški politik le tisti, ki skuša »izvojevati in priboriti religiji oni vpliv v politiki, ki ji gre... Druge stranke veže le terorizem; [samo] katoliška politika ima trdne temelje; ti dajejo enoto, ti družijo; na tej skupni podlagi pa je svobodno držati se te ali one smeri.« – Krek je torej še trdno stal na stališču, da njegova KNS priznava katoliški značaj le sebi in da ostro odklanja (liberalne) katolike v drugih strankah. Ko je govoril o »tej ali oni smeri«, je imel najbrž v mislih tedaj še občutno razdvojenost avstrijsko-nemške in tudi slovenske klerikalne stranke na staro, konservativno, in novo, krščansko socialno smer. Tudi Krek je zahteval polno priznanje avtoritete škofov ne le v verskih, temveč vedno tudi v političnih vprašanjih, saj lahko o vprašanju, »kaj hoče Bog«, odločajo le oni.

Janez Evangelist Krek

Ali pa slovenski liberalizem sploh obstaja, četudi so premnogi pripadniki NNS – po Tavčarjevi lastni oznaki – »neodkritosrčni« liberalci?⁶ Krek je odgovoril: Gotovo obstaja in gotovo gre za vprašanje, kakšen naj bo odnos KNS do (slovenskega) liberalizma. Vendar je vprašanje rešil nedvoumno: »Kar se tiče splošno liberalizma, je vsakemu pametnemu človeku jasno, da ž njim ni mogoča nobena sprava. Saj je liberalizem ravno negacija tega, kar hoče, kar brani, za kar se bori katoliška politika. Katoliški politiki, ki se spuščajo z liberalizmom v pravne pogodbe, sami sebi rušijo temelje. Ne gre torej za spravo, ampak za taktiko ...«

Svoji zadružni akciji je jasno prisojal značaj in vrednost načelne, korporativistične akcije

⁵ Jurčec, 137. – Slovenec, 20. marec, 1899, št. 65.

⁶ Kermavner, Opombe V, uvaja izraz »kriptoliberalci«.

proti meščanskemu individualizmu. »Liberalci se ne bojujejo proti združnemu gibanju zategadelj, ker v tem gibanju trpi ta ali oni liberalni pristaš, ampak zato, ker načeloma nočejo stanovske organizacije. Liberalizem je družbo atomiziral... ker je v principu individualističen. A ljudstvo je v bistvu še antiliberalno, krščansko. Ko je slišalo glasove o asociaciji, jih je takoj umelo. Začelo se je močno združno gibanje.« V načelu je šlo torej za to, da je tudi Krek svoje krščansko socialno združno delovanje ocenjeval po dveh merilih: koliko je gospodarsko koristno kmetu in koliko je v prid boju proti liberalnemu individualizmu.

Na podoben način je obravnaval Krek ob tej priložnosti tudi vprašanje katoliške vzgoje v šoli, četudi je govoril o danem primeru, ko se je ustanavljala zasebna katoliška gimnazija, tim. »škofovi zavodi«, o zasebni in ne o javni šoli. Proti ugovoru Slovenskega naroda, da bo gimnazija res zasebna, a predraga za škofijo in bo zato ta zahtevala pomoč ljudstva, države, Krek vzklikne: »To je preklicana logika! Kdo pa vzdržuje državne šole, ali jih vzdržuje vlada ali ljudstvo? Ali država ne naklada ljudstvu krvavih davkov za šolstvo? Vrnite torej ljudstvu tiste krvave davke, dajte mu slobodo, da si samo voli šole, kakršne hoče! ... Ta boj proti škofovim zavodom je torej prvič boj proti škofovi avtoriteti in drugič boj zoper katoliško vzgojo... ker se liberalizem le zato bori proti škofu v njega lastnem delokrogu, ker načeloma sovraži katoliško vzgojo!« Krek je tako tudi v škofovih zavodih videl dve vrednoti: na eni strani korist dijakov, da dobijo katoliško vzgojo, in škofa, »da si vzgoji katoliških mož«, na drugi strani koristnost dejanja za omejevanje, izrivanje liberalizma iz »človeštva«.

Šušteršič sam se je usmerjal k praktični politiki. Ob desetletnici ustanovitve Katoliškega političnega društva v Ljubljani je zahteval od nove, Körberjeve vlade, da napravi parlamentarni red in doseže spravo med narodi. Za to je potrebno dvoje, je poudaril. Prvič, obrniti se na narode, na ljudstvo neposredno, z uvedbo splošne in neposredne volilne pravice v državni zbor. Tukaj, v parlamentu pa postaviti na dnevni red katoliško vprašanje in ob tem vzpostaviti »eno katoliško falango« vseh narodov. In drugič, vse delati v sporazumu z »merodajnimi mesti«, ki potrebo sprave uvidevajo. To je alternativa sedanjemu vladanju po liberalni centralistični birokraciji, ki je največji sovražnik katoliških in narodnih teženj. Kot katoličani in kot Jugoslovani moramo želeti, je prepričeval Šušteršič, da se vrnejo normalne parlamentarne razmere, drugače utegnejo nastopiti kaotične razmere, ki jih povzroča veleizdajalstvo neke nemške stranke! »Kaj pa k temu poreče ljudstvo, katero strada kruha?! Živalski instinkt vzdigniti se mora naposled v ljudstvu in nastati morajo razmere, kakoršnih si ne more in ne sme želeti dober kristjan pa tudi ne zvest Avstrijec.«

Motiv nevarnosti pred ljudstvom, ki lahko zapade živalskim nagonom, ni ravno Šušteršičeva iznajdba, ga pa pri njem dostikrat srečamo. A ne vselej v isti zvezi kot tokrat, ko je bil parlament ohromljen zaradi burnih nastopov in obstrukcije nemških strank. Toda že v istem nastopu je Šušteršič temo o animaličnosti

sovražnikov mimogrede razširil tudi na druga območja političnega boja svoje stranke. Ves čas, tako je menil, je treba voditi boj s slovenskim liberalizmom in tudi s socialno demokracijo, kajti »v bistvu je to boj, ki ga bije vsakdo sam s seboj, boj duše z živalskim v človeku«. ⁷

Poleti 1900, 20. avgusta, je Šušteršič dobro izkoristil nepričakovano prilžnost, da sam udarno opredeli bojne cilje Katoliške narodne stranke in pri tem povzdigne vodilno vlogo svoje osebe.

Potem ko je prestavil težišče delovanja v domovino, je »njegov vpliv naraščal jako hitro«. ⁸ Pomemben vzrok za krepitev Šušteršičeve avtoritete je bilo še neko drugo dejstvo. »Dr. Šušteršič se je bil namreč v polnem obsegu izjavil za program shoda delavskih stanov [ta je bil 15. avgusta 1896 v Ljubljani] in je veljal po pravici za glavnega prvoboritelja splošne in enake volilne pravice.« ⁹

Prilžnost za udaren nastop je Šušteršiču ponudil »narodno napredni« (liberalnega se ni hotel več imenovati) politik Franjo Šuklje, ko je 4. avgusta 1900 nastopil na shodu v Novem mestu. »Svoj govor sem bil dobro premislil,« se spominja Šuklje, »znan sem vnaprej, da bode moja iskrenost rodila odpor na obeh straneh. V istini je to bil izliv mojega političnega prepričanja, generalna politična spoved moja!« ¹⁰ Šušteršič je v polemiki potrdil, da ga je bil Šuklje prej s pismom povabil, naj pride na shod, da bo neposredno slišal njegova stališča, vendar se mu to ni zdelo vredno storiti. ¹¹

Zdi se, da je Šuklje resno mislil na dialog s Katoliško narodno stranko. Toda če je menil, da bo to šlo brez Šušteršiča, se je temeljito zmotil. V govoru ga je okrcal s takšnimi oznakami, da z njim dialoga pričakovati gotovo ni mogel. Zato pa je prav od njega dobil povračilo v imenu celotne KNS.

Uvodno je Šuklje nedvomno zadel pravo, ko je ugotovil: »Splošni notranji položaj v Avstriji je najboljše karakteriziran z besedo: *obstrukcija*. Pred petimi leti skoraj še vedeli nismo, kaj je obstrukcija, sedaj pa razsaja že od l. 1897 ta pošast ter je napravila nepopisno škodo. Obstrukcija je onemogočila tvorno silo zakonodajstva, spravila v skrajni nered avstrijsko upravo, izpraznila državne blagajne ter vsekala skeleče rane narodnemu gospodarstvu. Moderna država brez zakonodajstva ne more shajati... Mi pa že štiri leta nismo sklenili niti enega novega za-

⁷ Animaličnost sama po sebi pravzaprav ni problematična, saj je lastnost vsega živega. Problematična postane, če jo kdo s političnim namenom postavlja v moralno nasprotje z religijo (cerkvijo) kot načelom duha, duše. Šušteršič je to znal početi. Toda ali smo od njegovega leta 1900 do našega 1995 v slovenski politični kulturi, ali bolje, kulturnosti kaj napredovali, če moramo danes slišati izjavo vrhunskega oznanjevalca nove evangelizacije slovenskega naroda, da pomeni primerjati komuniste s katoliško cerkvijo toliko kakor primerjati uš s človekom?

⁸ Erjavec, 68.

⁹ Erjavec, 113.

¹⁰ Šuklje, III, 26-33, objavlja govor v celoti.

¹¹ Slovenec, 20., 21., 25., 27., 28. in 29. avgust 1900, št. 189, 190 in 194 do 197.

kona... Od l. 1897. se še ni odobril noben proračun... Naše uradništvo je zbegano, ugled parlamenta pa je vsled obstrukcije padel tako globoko, da veljamo v svetovni politiki manj kot Italijani... Če bi toča tolkla ves mesec in celi dan po 24 ur, bi škoda v državi ne bila tako velika, kakor je sedaj!»

Tej ugotovitvi je Šušteršič lahko samo pritrdil. Razhajanje se je zaostriло ob vprašanju, kako in s čim stanje preseči. Šuklje se je vnmel za vladni oktroa (z uporabo problematičnega § 14 ustavnega zakona), ki naj bi centralistično ustavo zamenjal z ustavo »ne v federalističnem, pač pa v avtonomističnem smislu«, ki bi določila, »da se bo centralnemu parlamentu baviti le z onimi zadevami, ki so v istini skupne vsej monarhiji, druge stvari pa je odstopiti [obstoječim] deželnim zborom«. Hkrati se je zavzemal za reformo volitev v državni zbor v smislu splošne volilne pravice, a nikakor ne njene enakosti. »Saj je jasno... da ni staviti na isto mesto svetovno uglednega vseučiliškega profesorja in pouličnega pometača.«

Ob tej prvi in kardinalni točki njegove zamisli se je neogibno pojavila še druga. Priznati je moral tehtnost pomisleka, da bi razširitev avtonomije dežel pogubilo slovenske manjšine v narodnostno mešanih deželah. »Saj jih že sedaj mrcvarijo deželnozborske večine v Gradcu in Celovcu, v Trstu, Gorici in Parenici (Poreču),« je sam povedal. Šlo je za osrednji slovenski narodnopolitični problem. Šuklje si je odgovor skušal olajšati tako, da ga je razdelil v dva dela.

Najprej je čisto ustrezno označil načelno nedoslednost dotedanje slovenske politike v tem vprašanju: »Pred vsem ni pozabiti, da pripada slovenska delegacija [v državnem zboru] že dolgih 20 let oni večini, ki se naslanja v svojem programu na dve glavni točki: narodna enakopravnost in deželna avtonomija. Večkrat, žalibog vedno brezuspešno, sem že zahteval od svojih ožjih tovarišev, naj bi vendar enkrat temeljito preštudirali preporno to vprašanje ter ga rešili dogovorno z rojenimi avtonomisti Čehi in Poljaki. [Ker so pač iz kraljevin oz. dežel, v katerih imajo večino.] Slovenci moramo formulirati precizne pogoje, pod katerimi smo pripravljeni tudi mi sodelovati pri avtonomističnem preustroju državne ustave.«

Gotovo je imel Šuklje v tem prav. Spomnimo se samo, s kakšno zadrego je Krek na Trsatu 1898. leta razlagal, da ni nobenega nasprotja med pristopom k hrvaškemu državnemu pravu in pa med dejstvom, da se slovenska državnozborska delegacija na Dunaju pridružuje adresnemu načrtu desnice, ki je federalistično deželno avtonomističen, ki torej potrjuje okvir danih dežel. Razlaga je bila kaj preprosta in čudna obenem: takšnega federalizma v Avstriji tako ali tako ne bo mogoče uresničiti!

V nadaljnjem dokazovanju pa je tudi Šuklje segel po utvari. »Deželna avtonomija namreč ni več škodljiva za našo narodnost, kakor hitro se potom državnega zakona zagotove narodne pravice manjšinam v mešovitih deželah. Teda [torej] zakon v varstvo in obrambo narodnih manjšin, jasen zakon, gospoda moja, nobenih splošnih fraz, nego konkretna določila, kake pravice je prisojati manjšinam in katerim javnim organom na podstavi narodne avtonomije bodi izročeno varstvo

teh pravic. V podrobnosti se ne spuščam. A preverjen sem, da bi osnovanje samostojnega šolskega sveta, samostojnega kulturnega sveta, ustanovitev narodnih kurij v deželnem zboru in deželnem odboru itd. s primerno preosnovo cesarskih uradov omogočila n. pr. tudi štajerskim Slovencem, da bi se končno tudi oni mogli sprijazniti z razširjenjem deželne samouprave.« Kakšna utvara je upanje na tak zakon, mu je Šušteršič potem pokazal brez težav.

Toda Šuklje se je lotil še enega vprašanja slovenske politike, pri katerem pa odgovor ni bil tako na dlani. Namreč »nesrečnega strankarskega boja, kateri razjeda politično gibanje na Kranjskem«... »Ali je moralo priti do take zdivjanosti?« je vprašal. Kot zdravilo je priporočil upoštevanje svojega spoznanja, »da si svobodomiselni napredek in pozitivna verska misel nikakor nista v nasprotju. Lahko bi delovali v ločenih taborih sicer, vendar vsak s svoje strani za izomiko in srečo slovenskega naroda, mesto tega pa razsaja med nami tako neizprosni boj, da mu skoraj podobnega ne dobimo po širokem svetu... Greši se pri nas na Kranjskem neprestano z obeh strani.«

Načelna zavrnitev stališča, da je svobodomiselni napredek skladen s pozitivno versko mislijo, kadar gre za pospeševanje narodovega blagra, bi Šušteršiču najbrž pomenila dosti trši oreh, če ne bi bil Šuklje svojega ogorčenja nad zdivjanostjo strankarskega boja na Kranjskem povezal z napadom na Šušteršiča osebno kot krivca za žalostni pojav.

Šušteršiča je najprej ošvrknil, ne da bi ga imenoval. Omenil ga je kot »nekega slovenskega politika, ki sicer nima ne državnoborskega ne deželno-zborskega mandata, a navzlic temu narekava politiko Slovenčeve stranke«. A hitro je osebo določil, ko je omenil »srečno sedanost, ko dr. Šušteršič (brez državnoborskega mandata) z mogočno desnico diriguje vso slovensko politiko na Dunaju, kajti jasno je kakor beli dan, da je večina zlasti kranjskih državnih poslancev golo orodje v rokah tega slovenskega režiserja«, ki »je še mlad odvetnik«, pa od njega Šuklje noče zahtevati »one stroge logičnosti, katera je prvi karakteristikon juridično mislečega moža«. Dodajmo takoj, da je Šuklje v polemiki, ki je sledila, Šušteršiča osrečil še z vzdevki kot »klerikalni rabulist«, »patologična prikazen«, »klerikalni plenipotentarius iz Ovijačeve hiše [menda sedeža stranke]«, »politični mlekozobnež«, »kapitolški gromovnik«. Ni se obotavljal celo pred oznako »der praktische Geschäftskatholik« (praktični katolik zaradi »kšefta«). S tem je ogrozil svojo dialoško držo, Šušteršiču pa občutno olajšal odgovor na tisto vsebino teze, ki je bila za KNS kočljiva z vidika narodnega in civilnega, sekularizacijskega stališča.

Šušteršič si je za odgovor izbral občinstvo v Kamniku. Tam se je 19. avgusta 1900 zbralo »blizu 600 oseb, meščanov iz prijaznega Kamnika in kmetiških mož iz kamniške okolice«. Pred njimi je najprej razjasnil svoj pogled na položaj Slovencev s stališča, ki ga je označil kot versko. Dopovedoval je poslušalcem, kako potreben je Slovencem že napovedani vsenarodni katoliški shod, kajti v

zadnjem času se namreč »posebno strastno širi mej nami neka gonja proti verskim temeljem našega naroda«. Ponovil je preizkušeno tezo KNS in obenem dokaz svoje politične predanosti: »Slovenskega naroda bi pač davno več ne bilo, ko bi katoliške vere ne bilo. – Katoliška duhovščina je bila tista, ki je imela pogum držati kvišku slovensko trobojnico. Takoimenovana 'inteligenca' je doma za pečjo nemškutarila, da je bilo grozno, ker se ji ni ljubilo nositi svoje kože v boj.«

Nato se je lotil Šukljeta osebno. On je »kriv, da so razmere na Kranjskem postale tako nenaravne, da se borimo Slovenci med seboj, dočim nam na jugu in severu tujci grabijo našo zemljo«. In takoj zatem v čudni logični zvezi: on je »najneplivnejši slovenski poslanec«, ki »ima najmanj pomena«. »Kol, s katerim on po meni razbija, je iz papirja.« Itn. Tudi oznaka »stari, fosilni liberalci« bi še sodila k osebnim kvalifikativom, če ne bi že pomenila spretnega prehoda k najbolj perspektivni programski tezi političnega katolicizma.

Namreč: »Vidim starega, fosilnega liberalca, kako se mu hlače tresejo pri misli, da bi vsak državljani, katere je Bog vse jednako vstvaril, imel jednake pravice, da bi bil vsak jednako veljaven – poulični pometač in vseučiliški profesor.« Zahtevo po splošni in enaki volilni pravici, seveda tudi tajni in neposredni, je Šušteršič zdaj postavil v središče svojega nastopa in požel »gromovito odobravanje«. S tem je določil os vsega nadaljnjega razpravljanja o glavnih problemih države, družbe in naroda. S to osjo v središču je po vrsti zavrnil Šukljetove argumente in politične predloge, obenem s tistim o potrebnem pluralizmu v narodni politiki. Ta je bil z ideološkega vidika za KNS in zanj kočljiv, a mu tega ni kazalo odkrito priznati narodu.

O Šukljetovem nasvetu, da je treba spremeniti ustavo: »Sem njegovega mnenja. Pokazalo se je, da ta ustava, katero so naši nasprotniki (nemški liberalci) pred 33 leti napravili, ni dobra. Toda slabo ne tiči samo v tem, da je ustava centralistiška, pomagano še ni, ako se ustava napravi avtonomistiška, ampak glavno zlo tiči v tem, da državni zbor ni zastop *ljudstva*, temveč večinoma zastopstvo privilegiranih stanov... Radi tega zahtevamo splošno direktno volilno pravico. Na 50.000 ljudij naj pride en poslanec!« – Slednje je pomenilo seveda tudi enakost volilne pravice, čeprav je geslo o enakosti v politično rabo KNS tisti čas šele prodiralo. – »Potem,« je nadaljeval Šušteršič, »bo ljudstvo zastopano v državnem zboru in ljudstvo bode v parlamentu hitro red napravilo, ter ne bo pustilo, da bi se ondi razgrajalo, namesto, da bi se delalo za potrebe in koristi ljudstva, ki se nahaja v težkem boju za vsakdanji kruh.« K temu je Šušteršič le še za veselo razpoloženje dodal: »Potem pa tudi ne bo prostora za dvorne svetnike (Šukljeta) v državnem zboru. (Veselost).« – Temo o dvornem svetniku, o profesorju in o uličnem pometaču je Šušteršič nato še neugnano variiral.

Šukljetovi tezi o možnosti oktroiranja avtonomistične ustave s § 14 in možnosti, da se doseže zakon o varstvu (slovenskih) manjšin v narodnostno mešanih deželah, je Šušteršič prepričljivo prikazal kot neuresničljivi z vidika

ustavnega prava in dejanskih razmer v državi in v deželah. In spet je na prvo mesto je postavil načelno tezo: »Priznam, da bi se o tem [o avtonomistični spremembi ustave] dalo govoriti, a potem in samo potem, kadar bo uspešno uveljavljena splošna direktna volilna pravica. Potem smo pripravljeni se o tem meniti. Najpreje ljudstvu pravico, potem se bomo razgovarjali šele o centralizmu in avtonomiji – to je moje mnenje in gotovo tudi mnenje vse katoliške narodne stranke. (Viharno odobravanje.)«

Tezo o nujnem pluralizmu v narodni politiki je zavrnil najprej z banaliziranjem pojma »svobodomiselnost«, nato pa še s socialnim dokazom: liberalci sicer niso za krajo, a le zato ne, »ker so [prav oni] navadno taki, ki so se ulegli na tisto stran, kjer je bogastvo, kjer je puter. (Viharna veselost.)« Nato pa zadnji argument: vera ni samo za dom, ampak tudi za javno življenje. Dokler bo Šuklje »služil liberalni misli, toliko časa si bomo križali meče. (Gromovito odobravanje.)«

Brez težav je odbil Šukljetove kritične pripombe k združništvu in nameravani vzajemni zavarovalnici. Dejansko je pustil odprto vprašanje, za kakšno narodno avtonomijo se on sam ali KNS zavzemata. Omejil se je na poudarek, da ima KNS zaslugo za sklicanje vseslovenskega shoda in njegove sklepe in da je krivda liberalne stranke in njene zveze z nemškim veleposestvom v kranjskem deželnem zboru, da ti niso bili uresničeni.

Dodobra je izkoristil očitke, da stranki vsiljuje svoje vodstvo. »Očita mi [Šuklje], da jaz diktiram politiko Slovenčeve stranke, da je pod mojo komando večina slovenskih državnih poslancev. Odločno zavračam to trditev kot čisto navadno neresnico. Jaz se vdeležujem političnega življenja in imam za to skoro toliko pravice kot vsak dvorni svetnik. V načelstvo vodstva stranke sem bil soglasno izvoljen, a to povdarjam, da se ne izvršuje po moji komandi, ampak to, kar večina sklene, in da sem se vedno podvrgel sklepu večine, če mi tudi časih sklep ni ugajal, ker sem hotel vedno dajati dober vzgled discipline. Naša komanda je samo vest, naše katoliško prepričanje in naša trdna narodna značajnost. (Burno odobravanje.)«

Na koncu je napovedal učinek katoliškega shoda, celo svojo bodočo zgodovinsko vlogo. »Tu se bode organizovala krepka katoliška armada in z razvitimi zastavami se bomo zopet razšli v vse pokrajine slovenske domovine, in da se bode teh zastav držala zmaga, to prisegam! (Burno odobravanje, veliko navdušenje in gromoviti 'živio' in 'slava'-klici. Zborovalci navdušeno pozdravljajo govornika.)«

Nekaj dni zatem, na shodu 26. avgusta 1900, je Šušteršič vse še enkrat razložil in potrdil, da res zagovarja splošno, enako, tajno in neposredno volilno pravico. Prepričljivo je dejal, da liberalni Slovenski narod pač »ve, da bi na Kranjskem ne prišel noben liberalec v državni zbor, ako bi bila uvedena splošna volilna pravica«. – »Če pa mi splošno volilno pravico zahtevamo, storimo to, ker hočemo, da krščansko ljudstvo pride do veljave, ki mu gre, in ker vemo, da se

nam potem ni treba bati ne nemških ne laških većin, tudi če pride do razširjenja deželne avtonomije. V ljudski moči, izvirajoči iz splošne volilne pravice, leži jedini zanesljivi korektiv proti razširjenju delokroga deželnih zborov... Na spodnjem Štajerskem zgine npr. vpliv znanih 'nemških' gnjezd v valovju splošne volilne pravice...«

Le pet, šest let pozneje se je sicer izkazalo, da stvar niti na Štajerskem ni bila tako preprosta, toda smer je bila jasna in očitno demokratično utemeljena. Da tiči vmes tudi politični račun na vernost ljudstva, tega mu ni mogel očitati nihče, ki mu demokracija ni bila le sredstvo za posebne cilje.

Drugemu slovenskemu katoliškemu shodu je tako ostalo le še to, da »izdela podroben program socialnega dela«. ¹² In da potrdi Šušteršičevo politično smer in odobri njegovo vlogo poveljnika zmagovite armade.

Šušteršič je nedvomno najbolj neposredno in že zgodaj utrl pot zahtevi liberalnega parlamentarizma po uvedbi splošne, enake in neposredne volilne pravice državljanov [vsaj moških] v program slovenskega političnega katolicizma. Teoretiki tega gibanja so bili bolj obotavljivi in manj brezpogojni. Aleš Ušeničnik se je sicer že 1899 sprijaznil z »novim« položajem in priznal, da je tudi parlamentarna demokracija sprejemljiva, seveda le, če »nam bode prvo religija«. ¹³ Politično pa je teoretike in škofa Jegliča »demokratizirala« in prepričala šele avstrijska vlada sama, ko je konec 1905 naznanila namero, da za volitev državnega zbora uvede splošno in enako volilno pravico. Prav kmalu zatem je škof Jeglič izdal duhovščini že omenjeno pastirsko pismo o tem velikem vprašanju. Zelo premišljeno je v njem tudi podal duhovščini podrobna navodila za »moderno pastirovanje«, ki da je veliko zahtevnejše od nekdanjega »tihega« verskega delovanja. ¹⁴

Politični katolicizem na Slovenskem je tako pred prvo svetovno vojno uspešno lovil korak za gibanjem te vrste v srednji in zahodni Evropi. Še celo nič ni zaostajal za politiko Svete stolice same. Prej nasprotno. Kajti Sveta stolica je dejstvo moderne demokracije »končno« priznala šele po 1918. letu. Tako piše Hans Maier v svojem fundamentalnem delu o koreninah današnje krščanske demokracije. In komaj za Božič 1944 je Pij XII. v prazničnem nagovoru razvil »pozitivni koncept krščanske demokracije iz verskih predpostavk«. A še vedno obotavljivo, ugotavlja Maier, saj besede »krščanska demokracija« v nagovoru ni izustil! ¹⁵

Žal pa Maier celo še v peti, slavnostni izdaji svoje knjige (ob 200-letnici francoske revolucije) raje molči o tem, da je vatikanska politika med obema mejnikoma, ki ju sam postavlja, med 1918. in 1944. letom, sprejemala tudi fašizem

¹² Erjavec, 74.

¹³ Pelikan, 72-73.

¹⁴ Slovenec, 3. februar 1906, št. 27.

¹⁵ Maier, 20-33.

(nacionalsocializem) kot dano državno obliko, ki je enako, če ne še bolj (kakor parlamentarna demokracija) primerna za »uveljavljanje religioznosti v političnem«. Ali se temu zelo upoštevanemu avtorju pa vendar ne bi zazdelo čudno, če bi izvedel, da v politiki ljubljanske škofije niti Božič 1944 v tem pogledu ni bil kakorkoli prelomen? Da je tukaj vse ostalo tako, kakor da božični nauk Pija XII. za slovensko škofijo ne bi veljal. Saj je bila prisega, dana sub auspiciis episcopi nacistični vojski aprila 1944, celo še ponovljena januarja 1945. V slovensko identiteto zarezuje to dejstvo, enako kot včeraj slovenska revolucija, globoko brazdo še danes. Bo kdo Maierju to povedal? S Šušteršičevimi boji za katoliško ljudsko demokracijo na začetku stoletja bi mu tega najbrž ne mogel razložiti, naj so bili še toliko strankarsko in osebno preračunljivi.

HANS MAIER

Revolution und Kirche

**Zum 200. Jahrestag
der Französischen Revolution:
Das neubearbeitete
und erweiterte Standardwerk**

*„Ein außerordentliches Buch“
(Eberhard Kundmann)*

HERDER

PRVI TRIUMF

Na II. slovenskem katoliškem shodu v Ljubljani, 10.-12. septembra 1900, je Šušteršič doživel svoj prvi triumfalni trenutek in to z nastopom, namenjenem temi »Katoličanstvo in politika«. Po zapisu v Slovincu so ga spremljali stopnjujoči se medkllici odobravanja iz občinstva, ki so se končali z vrhuncem zmagoslavja: »Navdušeni živio-klici; gromovito dolgo trajajoče odobravanje, viharo ploskanje in ovacije govorniku.« S čim si je tako pridobil občinstvo?

Začetek govora je opremil z manifestativnimi izrazi privrženosti katoliški veri, tolmačeni bojno politično: »V istem hipu, ko se je v bornem hlevu v Betlehemu rodil naš Izveličar, pričela se je nova doba svetovne zgodovine. Od tistega hipa dalje in do današnjega dne stal je Kristus v središču svetovne zgodovine. Na jedni strani Kristus in njegovo ljudstvo, na drugi strani sovražniki ljudstva. Tako je bilo skozi devetnajst stoletij in tako bode do konca sveta!« Govor je spretno sklenil s Kristusovimi besedami, ki jim je dal pomen političnega pooblastila zbranim in pomen potrdila njihove samozavesti: »Meni je dana vsa oblast v nebesih in na zemlji. Torej idite tja in učite vse narode in krstite jih v imenu Očeta in Sina in sv. Duha. In učite jih vse držati, karkoli sem vam jaz zapovedal: Glej, jaz ostanem pri vas vse do konca sveta!«

To je bil ideološki okvir, ki zanj lahko rečemo, da si ga je Šušteršič postavil za svoje celotno delovanje v stranki slovenskega političnega katolicizma, dokler se je vzpenjal v njej in dokler je z njo segal v vrhunska območja državne politike, a tudi pozneje, ko je šel svojo pot, se verski izpovedi ni odrekel, le da je ni več tako poudarjal s političnim soznakom.

Versko temo nastopa je razvijal najprej zato, da bi definiral sovražnika in opredelil obračun z njim. Dva tipa sovražnika sta: tip Heroda, ki preliwa kri, in tip »intelligence«, ki sovraži Kristusa in mu vse do današnjega dne nasprotuje s sofistiko, lažjo in obrekovanjem. Dandanes se »intelligence« postavlja za sodnika čez papeža, čez duhovščino in sploh čez cerkev na sploh. Tudi »intelligence« je več vrst. V svojem ironičnem pregledu tipov je imenoval Kajfeža (»se postavil za sodnika nad gospoda Kristusa samega«), Poncija Pilata (dandanes bi ga imenovali »ein gemässigt konservativer Staatsmann«), Barabo (»nahujskani in najeti mob«), Judeža (»najnevarnejši, najgrozovitejši«). Vse sovražnike te vrste, tudi razkolništvo

vzhodne cerkve in zahodne, je katoliška cerkev premagala. Najnovejši sovražnik je tajeenje vere, svobodomiselstvo. »Ateisti pravijo: Kako ste vendar neumni! Uživate! Saj vi niste bistveno nič drugega kakor orang-utan! ... Naravno je torej, da so se večinoma ravno bogatejši ljudje radi poprijeli tega nauka. Slično je z 'inteligenco'. Vsak sliši rad, če se mu reče, da je 'inteligenten', in čim bolj je neumen, tem bolj ga to veseli. Zdaj so pa prišli učenjaki in so rekli: Tisti, ki živi kakor tele, ki nič ne veruje, ki Boga taji, ki pozna cerkev samo od zunaj, gostilno pa od znotraj, tisti je 'inteligenten' človek. Kdor pa gre raje notri v cerkev... je mračnjak... in tako so kar čez noč največja teleta postala 'inteligenca'.« Oni verovati nočejo, in če se kdo noče dati prepričati, je vse zaman. »Kajti vera je stvar volje, volja pa je prosta.«

Boj proti Kristusu je tudi političen. »Tukaj se gre za veljavo vere v javnem življenju in ravno tega se sovražniki najbolj boje; zato so iznašli formulo: vera je privatna stvar! Da, res je, moja privatna stvar je, če verujem ali ne. Moja privatna stvar je pa tudi, da to vero nesem v javno življenje... Ali veljajo v javnem življenju tisti večni zakoni, kakor v zasebnem življenju, ali drugi? ... Torej vera spada tudi v javnost, in je javen faktor, javen element!« Šušteršič se zatem spomni, da je že Janez Bleiweis prerokoval, da bo na Slovenskem boj med katoličanstvom in brezverstvom v javnem življenju vodil do »nemčurskega napredka«. Dokazali smo res, nadaljuje, da imamo na Slovenskem liberalce, a tudi, da »imamo najslabše liberalce, take, da so celi deželi in narodu v sramoto!« Glej njihovo pogodbo z Nemci! Toda veliki boj se ne bo odložil na Kranjskem, odložil se bo v veliko večji areni. V svetu imamo že mnogo posvetnih učenjakov, ki stoje na stališču naše svete vere. Tak je Pasteur. Nesreče pa je kriva tudi država, Avstrija, katere vodstvo se je od konca 18. stoletja vdajalo brezverskim in protiverskim načelom. Spominja samo na dobo Jožefa II., na Kaunitza. Posledica je bila, da so se med narodi vneli ljuti narodnostni boji. In še v tem stoletju je država »kruto grešila proti cerkvi, ko je brez vsake pravice, popolnoma lastnomočno, prelomila konkordat... Vsak greh ima svojo kazen, in tudi države, če grešijo, sprejmo neizogibno svojo kazen.« Toda Avstrija ima zaklad: trdno, veliko maso poštenega ljudstva. Ta zaklad mora vzdigniti, to je, odpraviti (volilne) predprave, predvsem liberalne mestne »inteligence«, saj je ta z obstrukcijo v parlamentu dokazala svojo popolno nesposobnost zadostiti potrebam državnega življenja. »Naj se torej naš presvitli cesar obrne do svojih zvestih narodov in tista 'inteligenca', ki je obstrukcijo iznašla, bode izginila, kakor kaplja v morju.«

Šušteršič je tako naznačil zahtevo po splošni in enaki volilni pravici, ne da bi jo izrecno imenoval. Zelo nedvoumno pa je terjal mobilizacijo slovenskih katoličanov za ta cilj.

Zanj naj se povežejo s katoličani drugih avstrijskih Slovanov in sploh vseh narodnosti. »Vsi avstrijski katoličani skupaj se zbirajmo kakor en mož okoli prestola našega presvitlega vladarja!« V politični borbi, je dodal, je gledati na

škofe, ki jim je Kristus dal vso oblast, potem ni nevarnosti, da bi zašli na napačna pota. »Hvalimo Boga in radujmo se, da imamo ravno Slovenci škofe take, da jih nima kmalu kak narod na svetu. In... izšli so iz našega priprostega ljudstva... Papež, škofje, duhovščina, ljudstvo, inteligenca, vsi stanovi smo ena velika, katoliška armada.«

Zbranim na katoliškemu shodu ni Šušteršič dopustil nobenih dvomov o sebi. Izkazal je tudi svojo spretnost v tem, da zna govoriti poslušalcem po duši. Postavil je standard političnega razmišljanja in razpravljanja, ki se je prilegal tudi njemu samemu. V svojih »ljudskih« nastopih mu kar ni zmožgel ubežati.

Do jeseni 1901 je Šušteršič že tako temeljito izgradil podlago svoje politične avtoritete, da očitki, kakršne mu je lahko še pred letom tiščal Šuklje pod nos, niso bili več možni. K temu je sodilo tudi dejstvo, da je bil 12. decembra 1900 izvoljen v državni zbor, in to v kuriji s splošno volilno pravico.

Zelo prav mu je prišlo, da se je Krek takrat odločno ubranil, da bi ponovno prevzel poslanski mandat v avstrijskem parlamentu. Šušteršič je ostal pri kandidaturi edini pretendent in bil potem izvoljen s prepričljivo večino 69,8 %. Dejstvo, da se je volitev udeležilo le 57,3 % volilnih upravičencev, za tisti čas ni bilo nenavadno. Politizacija najširše množice moških, ki so v tej kuriji imeli pravico voliti, se je šele prav začela. In bilo je tudi prvič, da so morali odločati na volišču neposredno sami. Na volitvah 1897. je še veljal sistem posrednosti, prek volilnih mož, izvoljenih na t.i. pravolitvah, ki obveznega mandata, koga bodo na koncu volili, formalno niti prevzeli niso. Zato med 1897 in 1900 tudi ni mogoča neposredna primerjava ne volilne udeležbe ne volilnih izidov. Šušteršičeva izvolitev je imela poseben pomen zato, ker je tedaj kot kandidat »katoliške« stranke prvič stopil pred volivce splošne kurije laik, ne več duhovnik.

Še pred koncem naslednjega leta, 12. septembra 1901, je bil izvoljen tudi v kranjski deželni zbor – v kmečki kuriji, saj v mestni kuriji kandidat Katoliške narodne stranke

Fran Šuklje

ni imel možnosti za uspeh. Nastopil je skupaj s F. Povšetom v volilnem okraju Ljubljana–Vrhnika (brez krajev Ljubljana in Vrhnika), kjer sta se volila dva poslanca. Oba sta bila izvoljena z velikansko večino, brez prave konkurence, Povše z majhno prednostjo, 97,3 % glasov, Šušteršič pa z 91,1 %, ob volilni udeležbi 60,4%.

Visoke, skoraj stodontne rezultate, ki spominjajo na volilne številke v deželah »diktature proletariata« po drugi svetovni vojni, je treba seveda pojasniti čisto drugače. Tudi kurija kmečkih (podeželskih) občin, četudi s sorazmerno največjim številom volilnih upravičencev, je bila še vedno kurija privilegirancev po kriteriju posesti in davčnega prispevka. Ti so bili izrazito konservativno usmerjeni in so po l. 1895 praviloma volili Katoliško narodno stranko. Liberalna Narodnonapredna stranka je mogla na vasi računati le na skromen delež glasov, njeni kandidati so bili navzoči bolj zato, da pokažejo obstoj tudi drugega političnega tabora. Njeni potencialni volivci so se najraje zatekali k volilni abstinenci, dokler udeležba ni postala obvezna.

Že tukaj omenimo, da med obema kandidatoma iste stranke v istem kmečkem volilnem okraju praviloma sicer ni bilo prave tekme, da pa so se razlike v volilnih izidih med njima vendarle pojavljale, največkrat odvisno od osebne popularnosti tega in onega. Šušteršičev sokandidat F. Povše je bil že od 1889. priljubljen kandidat oz. poslanec volilnega okraja Ljubljana–Vrhnika in je to ostal do konca l. 1913. Leta 1889 je za svojim sokandidatom sicer zaostal za en glas, nato pa je 1895, 1901 in 1908 vsakič dobil po nekaj odstotkov prednosti. To podoba se je Šušteršiču posrečilo spremeniti šele v tretjem zaletu, na volitvi 9. decembra 1913. A takrat je že veljala volilna obveznost in je nastopilo veliko novih volilcev, ki niso bili tako navezani na osebnost domačina. Ob 88,3% volilni udeležbi je dobil Šušteršič tokrat 71,1 %, F. Povše pa le neznatno manj, 70,8 % glasov. Skratka, po volilnih rezultatih, ki jih je Šušteršič dosegal na volitvah v svojem stalnem kmečkem volilnem okraju, ne bi mogli meriti njegovega političnega vpliva v stranki, zato pa toliko bolj zanesljivo moč strankinega vpliva med volivci. Podobno velja tudi za obe državnozborski volitvi po uvedbi splošne in enake volilne pravice, 14. maja 1907 in 13. junija 1911, seveda s to razliko, da se je v okraju volil le en poslanec, pa zato ni bilo po dveh kandidatih iste stranke. Šušteršič je obakrat kandidiral v volilnem okraju Ljubljana okolica in dobil l. 1907 71,6 % oddanih glasov, l. 1911 pa 62,4 %, ob različni volilni udeležbi 72,1 % oziroma 89,4 %.¹

Ko je bil Šušteršič oktobra 1902 na zboru zaupnikov KNS tudi formalno izvoljen za načelnika stranke, si je s tem pridobil kar najtrdnjšo podlago za odločilen položaj v politiki stranke in sploh Kranjske, v znatni meri celo v slovenski

¹ Melik, na ustreznih mestih. Vsi odstotki volilnih izidov so preračunani po podatkih v tem delu.

politiki v celoti. Toda prav težnja po kopičenju pooblastil in funkcij se je navsezadnje po vseh uspehih politično obrnila proti njemu. To se je pokazalo 1912. leta, ko si je brez vnaprejšnjega soglasja stranke pridobil poleg prejšnjih položajev še položaj kranjskega deželnega glavarja. Tisto, čemur bi danes rekli predsedniški sistem, se je že takrat izkazalo kot neprimerno za slovensko razumevanje demokracije, pa četudi le v okviru vladajoče stranke. Toda ob izteku njegovih »utrditvenih« let, 1900-1904, se je pred njim odpiralo še kar celo »njegovo« desetletje – pravcata Šušteršičeva doba. Ni si mogel zamisliti, da bi se utegnila kdaj tudi končati.

Na splošno so državnoborske volitve 1900. leta z nezadovoljivimi rezultati za Slovence na Koroškem, v Istri in na Goriškem, tudi v drugih deželah pospešile opuščanje slogaštva in usmeritev k poglobitvi političnega in gospodarsko organizacijskega dela v slogu dinamizma kranjske KNS. Vendar so se procesi tamkaj razvijali drugače in bolj organsko.

Slovenska politika je zlasti na Štajerskem še ohranjala značaj delitve dela v boju za ohranitev narodnega značaja slovenskega dela dežele in do formalne strankarske razcepitve je prišlo šele l. 1906 (Narodna stranka za Štajersko) oz. 1907 (Slovenska kmečka zveza za Štajersko). Na Goriškem se je sicer nadaljevala že v 1899. letu začeta strankarska diferenciacija (izključitev Andreja Gabrščka in Henrika Tume iz »Sloge« in ustanovitev Narodno napredne stranke za Goriško), toda proces ločevanja med »staro« in »novo strujo« v katoliškem taboru se je zavlekel. Delovanje krščansko socialne mlajše duhovščine je le počasi pripeljalo do ustanovitve Krščansko socialne zveze po kranjskem vzorcu in šele konec 1907. leta je bila ustanovljena novodobna Slovenska ljudska stranka za Goriško. To pa še ni pomenilo dokončne izključitve frakcije starega Antona Gregorčiča, ki se je znal v deželnem zboru taktično povezovati tudi z italijanskimi liberalci. Na Koroškem do ločitve duhov ni prišlo. Slovenski liberalni element je bil prešibak, nemški raznarodovalni pritisk pa prehud. V Trstu in Istri je ostajala slovenska politika pod prevladujočim vplivom slovenskih (in hrvaških) pomeščanjenih elementov, laičnih narodnjakov, ki spričo hudega pritiska vladajočih italijanskih liberalnih nacionalistov niso silili slovenske (in hrvaške) duhovščine v razcep, hkrati pa so uspešno ustavljali asimilacijo slovenskih priseljencev v Trstu.

Seveda ni šlo Šušteršiču takoj vse gladko. Kolikor je bil uspešen, je bil to vendarle uspeh izjemnega politika in sposobnega voditelja gibanja, ki se mu je posvetil, prepričan, da ima prav to gibanje veliko prihodnost. Tisti čas je Cankarju močno imponirala njegova »eneržija«, četudi ga drugače ni cenil.²

Novoizvoljeni državni zbor je bil po nedemokratičnosti svoje strukture še natanko enak tistemu v času Badenijeve krize, ki je zapravljal verodostojnost

² »Šušteršiča Ti seveda ne stavljam v zgled, pač pa njegovo eneržijo.« – Ivan Cankar Karlu Cankarju, 5. oktobra 1901.

avstrijskega parlamentarizma. Možnost, da bi se pripravljenost za parlamentarno delo izboljšala že zaradi izvolitve novih osebnosti, je bila izničena s tem, da so med nemškimi strankami največ pridobili najhujši nacionalisti. To so bili privrženci razvpitih G. Schönererja in K. H. Wolfa, politikov, ki sta bila pozneje tako vsečna Adolfu Hitlerju zaradi svojih skrajnih antisemitskih, protislovanskih in antiklerikalnih stališč. V spominu sta ostala posebno s krilatico o »globoko manjvrednih« ali izrazito manj vrednih narodih (»tief minderwertige Nationen«), kadar je šlo za habsburške Slované, ali z verzifikacijami tipa »Ob Jud, ob Christ ist einerlei, in der Rasse liegt die Schweinerei«, kadar je šlo za antisemitizem, ali »Ohne Juda, ohne Rom, bauen wir Alldeutschlands Dom«, kadar je šlo za avstrijski katolicizem, zoperstavljen velenemštvu.³

Sam cesar se je močno potrudil: 4. februarja 1901 je sprejel novoizvoljeni državni zbor »z nenavadno dolgim prestolnim govorom«. ⁴ Pred poslansko zbornico so stale zahtevne naloge: potrditev 58 cesarskih uredb, izdanih na temelju § 14, pa še 193 raznih predlogov in 84 interpelacij. Zdaj se naj parlament izkaže! Ali je pripravljen ustreči nameri, s katero je bil cesar razpisal predčasne volitve, namreč končati nevzdržni položaj in lotiti se reform v smislu napredka splošne blaginje?⁵

Na seji poslanske zbornice 14. februarja 1901 se je oglasil Šušteršič: »Izjavljam v imenu svoje stranke odkrito in odločno, da hočemo vse svoje moči zastaviti v to, da visoka zbornica kar najhitreje pride do stvarnega delovanja.«⁶ Dokazoval je, da je »vsaka ustava boljša, kot nobena, ker zagotavlja vsaj najmanjšo mero državljanskih pravic«, in da se zdaj ne izvaja niti ta, ki jo imajo. Zavzel se je za okrepitev avtoritete dunajske vlade. V Avstriji vlada sicer federalizem, je trdil, a birokratični, tako da ima vsak deželni predsednik več besede kakor minister. Če je parlament nezmožen dela, je nujno poskrbeti po drugi poti za potrebe celokupne države in posameznih narodov. Toda ne s § 14, ki ustvarja položaj, v katerem socializem – da, celo anarhizem! – dobivata pristaše celo med kmetskim ljudstvom. »Gospoda! Na milijone in milijone zvestih državljanov je v Avstriji, katerih patriotično čustvo je čisto, kot je čisto najčistejše zlato! In če pride resna ura, ko se bo pokazalo, da je sploh izključeno v tej visoki zbornici pozitivno delo, potem naj merodajni faktorji dvignejo ta zaklad najčistejšega patriotizma in potem bodo milijoni in milijoni zvestih državljanov z veseljem šli na delo, da se omogočijo odnošaji v duhu ustave in prave svobode!«

To je bila osrednja misel Šušteršičevega državniškega koncepta. Naslonitev na voljo najširše množice državljanov, na splošno in enako volilno pravico. Misel

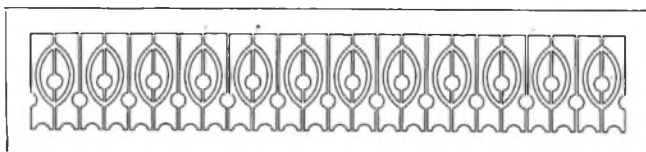
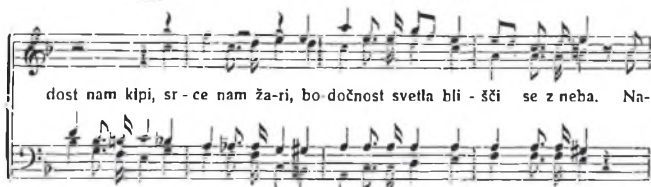
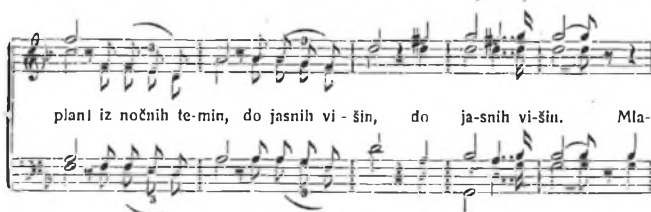
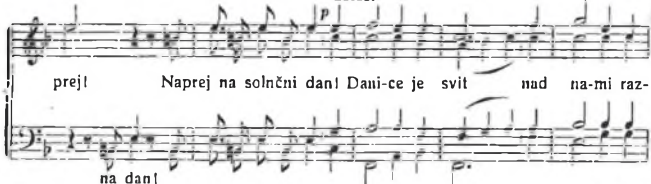
³ Ernst Josef Görlich – Felix Romanik, *Geschichte Österreichs, Tyrolia, Innsbruck - Wien-München* 1970, 445.

⁴ Charmatz, 154.

⁵ Sutter, *Die Deutschen*, 271-274.

⁶ Slovenec, 28. februar 1901, št. 45.

je povezal s stališčem, da je odločitev za apel na državljane stvar »merodajnih faktorjev« v državi, tj. cesarja. Oboje je tedaj in tudi vselej v prihodnje neločljivo povezoval v eno, kot dve plati iste medalje. Vladar zagotavlja s svojo avtoriteto vladavino ljudstvu, a jo s tem tudi omejuje. Šušteršič je tako že na prvem koraku svoje poslej nepretrgane poslanske kariere v državnem zboru označil temeljno načelo svojega pojmovanja demokracije, katoliške ljudske demokracije, ki nima vrednosti brez lojalnosti do monarha po božji volji. To bo neomajno ponavljal v vseh zgodovinskih položajih, prav do konca habsburške države.

*Risolut.**dolce.*

ŽLINDRA

V Taaffejevi dobi so bili vsi slovenski in hrvaški poslanci neposredno včlanjeni v konservativni Hohenwartov klub – t.i. »železni obroč«, ki je zagotavljal vladi trdno oporo. Že 1891. se je pokazala težnja nekaterih po samostojnem klubu. Pet poslancev je izstopilo iz Hohenwartovega kluba in ustanovilo Hrvaški pravaški klub. V času koalicijske vlade je iz Hohenwartovega kluba izstopilo še deset hrvaških in slovenskih poslancev in ti so poleg Hrvaškega pravaškega ustanovili (prvi) Hrvaško slovenski klub. Ko se je Šušteršič 1896. leta prvič pojavil v državnem zboru, je baje mislil na zvezo s konservativnimi Nemci. Toda 1897. leta so se v državnem zboru pojavili nemški krščanski socialci in se odločili za klubsko samostojnost. Tako je odpadla možnost ustanoviti vseavstrijski katoliški centrum. Zato je Šušteršič ustanovil narodnostno omejeno Slovansko krščansko narodno zvezo. V njej je bilo poleg 16 Slovencev in 11 Hrvatov še 8 Rusinov in en Čeh z Moravskega. Alternativno so klubu predsedovali Slovenec, Hrvat ali Rusin. Zaradi lažjega sporazumevanja so bile razprave večidel v nemškem jeziku. Izmed Slovencev je klubu načeloval konciliantni F. Povše.¹

V novem državnem zboru, ki se je sestel konec januarja 1901, je bilo treba klube na novo sestaviti. Zastopstvo nemških katoliških strank je bilo razmeroma močno: 29 starih konservativcev in 25 krščanskih socialcev. Možnost neposredne povezave z njimi je bila že preteklost. Z narodnega stališča bi bilo najbolj logično ustanoviti skupni klub južnoslovanskih poslancev. Vseh je bilo 27, med njimi 15 slovenskih.

Štajerskim slovenskim poslancem ni bilo prijetno dejstvo, da je pobudo za ustanovitev kluba takoj prevzel Šušteršič navzlic običaju, da se za to vlogo zaprosi najstarejši slovenski ali hrvaški poslanec. Šušteršič je nastopil v duhu sklepa KNS, da ta stranka v državnem zboru ne bo sodelovala v nobenem klubu, v katerem bi bila navzoča tudi poslanca NNS. Šušteršič je to stališče zastopal z razlago, da je

¹ Historiat povzet po litografiranem spisu z naslovom »Kako je prišlo do ustanovitve Hrvatsko-slovenskega kluba v državnem zboru?«, ki ga je v februarju 1901 razpošiljalo vodstvo Hrvaško slovenskega kluba, da bi prišlo do klubske razdvojitve južnoslovanskih poslancev. Spomenica je objavljena v Slovincu, 18. februarja 1901, št. 40. – Prim. Erjavec, 28, 61 in 65.

to »neomajen faktum, na katerega pač mora realna politika računati. Krivda zadene izključno le one, ki raje razbijejo jugoslovansko delegacijo na dva ali tri kose, nego da bi se ločili od kranjskih liberalcev, ki so sicer brez vsakega pomena.« Kot glavni razlog za takšno izključujoče stališče je kranjski poslanec KNS Vencajz navedel »nepremostljivi gospodarski razpor mej odločno agraričnim stremljenjem katoliško-narodnih poslancev in protiagraričnim postopanjem liberalne kranjske stranke«. S takšnim stanovskim, ne ideološkim argumentom so prepričali Štajerca Berksa; dopovedovali so mu, da so interesi štajerskega in kranjskega slovenskega kmeta isti povsod. Šele na drugo mesto je postavljajl Šušteršič trditev, da kranjski liberalci ne spoštujejo verskega prepričanja slovenskega naroda.

Iz poročil o pogovorih izhaja, da so tudi hrvaški poslanci imeli svoj vnaprejšnji pomislek proti vključitvi vseh v enoten južnoslovanski klub. Bili so zadržani do obeh srbskih poslancev. Vstopiti bi jima dopustili le s pogojem, da priznata hrvaško državno pravo.

Šušteršič se je bolj kot za južnoslovanski klub zavzemal za ustanovitev slovanskega centra, v katerega bi se vključili vsi hrvaški in vsi slovenski poslanci – spet z izjemo poslancev NNS. »Za zgolj slovensko-hrvatski klub govornik (Šušteršič) ni, ker ne uvideva vzrokov, zapirati vhod drugim Slovanom. Govori in piše se toliko o slovanski vzajemnosti – čemu se noče praktično izvrševati? Čemu se ločiti od starih zanesljivih prijateljev? Osnuje naj se klub, dostopen vsakemu Slovanu, od kojega je pričakovati, da bode lojalno držal klubov program.« Tega pa niso sprejemali Hrvatje, saj so v ustanovitvi posebnega hrvaško-slovenskega kluba videli afirmacijo državnopravne individualnosti Hrvaške.

Ustanovljeni Slovanski krščanski centrum pod Šušteršičevim vodstvom torej ni bil le izhod iz položaja, ko zaradi dvojnega izključevanja (kranjskih liberalcev in Srbov) ni bilo mogoče uresničiti enotnega južnoslovanskega kluba, marveč tudi izraz (Šušteršičevega) načelno drugačnega koncepta.

Ime »centrum« je spominjalo na zamisel avstrijskega katoliškega »centruma«. Toda zdaj je to bil le katoliški centrum Slovanov, brez Nemcev. Izkazalo se je, da je na takšni osnovi mogoče zbrati samo 21 poslancev: 2 češka, 4 ukrajinske, 6 poljskih in 9 slovenskih (Šušteršič, Krek, Povše, Žitnik, Pogačnik, Vencajz, Gregorčič, Žičkar in Berks). Za ime »centrum« pač preskromno število. Moč slovanskega političnega katolicizma v celi Avstriji je bila majhna, neprimerljiva s posebnimi razmerami na Slovenskem. Toda že skupno nastopanje uniatskih Ukrajincev s katoliškimi Poljaki v klubu je bilo pomemben uspeh katolicizma, zlasti glede na siceršnja huda nasprotja med obema narodoma. Šibkost političnega katolicizma pri Čehih in še bolj pri Poljaki, tem najbolj katoliškem narodu, živečem med pravoslavno Rusijo in protestantovskimi deželami Nemčije, je neugodno vplivala na moč Slovanskega centra. Moderni politični katolicizem na Poljskem se je namreč srečeval s posebnim problemom.

Poljaki so katoličanstvo in poljsko narodnost istovetili drugače kakor

Slovenci. Kot politično zgodaj zrel narod so se naslonili na doktrino francoskega teologa in filozofa Felicita Roberta Lamennaisa, ki je govorila o sodelovanju med katolicizmom in liberalizmom. Njegov katoliški liberalizem je papež Gregor XVI. zavrnil z dvema okrožnicama že v letih 1831 (*Mirari vos*) in 1834 (*Singulari vos*).² Pri Slovencih doktrinarnega katoliškega liberalizma ob nastopu modernega političnega katolicizma niti ni bilo, četudi je mahničevska publicistika o njem precej pisala. Šlo je v glavnem za kritiko slovenskega narodnega slogaštva in le za sledove »güntherjanstva«. Politični razvoj na Slovenskem je fazo pravega katoliškega liberalizma tako rekoč preskočil. Izključujoči politični katolicizem je pljusknil med verne Slovence in jih osvojil brez te ovire. Tako je nastala tista velikanska strankarska razlika med »katoliškima« narodoma Poljakov in Slovencev, ki je zdaj omogočila Šušteršiču, da uveljavi v Slovanskem krščanskem centru Slovence kot jedrno skupino in s tem povzdigne seveda tudi svoj osebni vpliv.

Preostalih šest slovenskih poslancev (Ploj, Robič, Tavčar, Plantan, Gabršček in Ferjančič) se je z desetimi hrvaškimi in srbskimi združilo v (drugi) Hrvaško slovenski klub. Širša južnoslovanska povezava (pod okriljem »centra«) se Šušteršiču ni posrečila niti potem, ko je tudi v Hrvaško slovenskem klubu prišlo do idejnopoličnega razdvajanja. Aprila 1902 so iz njega izstopili Tavčar, Gabršček, Ferjančič, Plantan in oba Srba. Ustanovili so Jugoslovanski napredni klub. Pričakovana združitev tako izvotljenega Hrvaško slovenskega kluba s Slovanskim krščanskim centrom se je zaradi afere »žlindra« nekoliko zavlekla, do 4. junija 1902.

Vendar je vprašanje združevanja ali ločevanja po klubih izgubljalo pomen, ker se je prav kmalu izkazalo, da tudi novoizvoljeni državni zbor ni sposoben pravega dela. Nemško obstrukcijo je zdaj zamenjalo zaviranje dela s strani mladočehov.

Tako je moral Šušteršič že 10. marca 1901 na shodu KNS v Katoliškem domu v Ljubljani svoj nastop začeti z ugotovitvijo, »da o velikih uspehih sedaj noben poslanec še ne more govoriti, saj se je ves prvi mesec izgubil samo s tem, da se dožene, ali bo državni zbor kaj delal ali nič«. Če bi privolil v sodelovanje slovenskih liberalcev v enotnem klubu, bi to pomenilo, da je zapustil svoje volivce, je še ugotovil. V tem stališču ga je podprl Krek: »Mi ne gremo za dr. Šušteršičem zaradi njegove osebe, ampak zato, ker vidimo, da dela prav.« Šušteršič je poudaril, da more državni zbor ozdraviti samo demokratična reforma volilne pravice. Sprejeta resolucija pa tega stališča ni vsebovala! Šušteršiču je izrekla podporo samo glede ločitve od Tavčarja in njegovih.³

² Rudolf Vrba, *Svetove zbrojeni a Slovanstvo*, Praha 1915, 207. – Lönne, 88-91. O Lamennaisu in katoliškem liberalizmu izčrpeje Maier.

³ Slovenec, 11. marec 1901, št. 58.

Kmalu se je še izraziteje pokazalo, da klerikalno-liberalni boj na Kranjskem ni le stvar domačega dvorišča. Segel je v državno zbornico na način, ki bi utegnil postati usoden za Šušteršičevo politično kariero. Kar nekaj časa je nad njim visela mora t.i. »afere žlindra«.

V zgodovini gospodarske dejavnosti slovenske katoliške stranke do prve svetovne vojne se sicer večkrat omenja, da je imel v njej Šušteršič pomembno vlogo ob Kreku, zlasti pri organiziranju višjih oblik združevanja osnovnih zadružnih enot in hranilnic. Toda v splošnem je čutiti nagnjenje, da se ta dejavnost povezuje bolj z osebo J. E. Kreka. K temu sta gotovo pripomogla nasprotje in tekmovalnost med obema. Da stvar ni bila zgolj osebna, marveč je imela tudi značaj različnosti v zasnutku dela, priča znana Krekova izjava Prepeluhu v marcu 1917. leta: »Zadružništvo ni za utilitariste, zanje se nisem pehal. Upam, da ga rešim nesreče ...«⁴

Ni še dela, ki bi zaokroženo prikazalo Šušteršičevo gospodarsko dejavnost. Razlog je poznejša politična izobčenost njegove osebe, nastala ob razhodu s SLS. V okvir razpoloženja, da se Šušteršič najraje gleda skozi črna očala, pa sodi okoliščina, da nihče ne more brez tega, da ne bi omenil njegove nezgode s Thomasovo žlindro, četudi gre pri tem le za drobec v njegovi gospodarski dejavnosti.

Pozimi 1899-1900 se je začel boj med Gospodarsko zvezo in Kranjsko kmetijsko družbo, ko je prva konkurirala drugi s cenejšo prodajo Thomasove žlindre. To je naročil predsednik zveze Šušteršič in cenenost zagotovil z lastnim denarnim prispevkom. Stvar je prišla v državni zbor in ta je sklenil preiskavo o njegovem ravnanju. Zato je Šušteršič 3. maja 1901 poslal uredništvom listov, ki so poročali o nastopih državnoborskih poslancev Schalka, Tavčarja in Plantana proti njemu v zvezi s »Thomasschlacken-Affaire«, pojasnilno pismo in prosil za objavo.⁵

Govoriti hoče le o aferi sami, nikakor o osebnih očitkih, ki so bili naslovljeni nanj, piše Šušteršič v pismu. Drži se izključno le zapisnika sodne obravnave v Kamniku, vodene v postopku dokazovanja resničnosti obdolžitev na njegov račun. Dokazano je bilo le dvoje, nadaljuje. Namreč, da je kot predsednik Gospodarske zveze 16. julija 1899 pisal iz Jenbacha na Tirolskem ravnatelju Gospodarske zveze Ferdinandu Sajovicu, naj prodaja kmetijskim zadrugam Tomaževo žlindro po 20 krajcarjev za stot ceneje, kakor jo svojim članom dobavlja Kranjska kmetijska družba, in da bo on sam kril primanjkljaj, ki bo nastal zaradi tega, pri čemer naj bi ta okoliščina ostala skrivnost. In dokazano je bilo, da je Šušteršič ob koncu poslovnega leta zares kril zadevni primanjkljaj, nekaj več kot 2000 kron. Nobena

⁴ Prepeluh, 47.

⁵ Zur Affaire des Abgeordneten Dr. Šušteršič. Natis dopisa, datiranega na Dunaju, 3. maja 1901, s podpisom Ivana Šušteršiča. Avstrijska narodna biblioteka, Dunaj, 413482-C.

druga obdolžitev na njegov račun ni bila dokazana. Npr., da je s svojim doplačilom omogočil Gospodarski zvezi umazano konkurenco proti Kranjski kmetijski družbi, da je avtor ali inspirator spornih člankov v Domoljubu in Slovencu, da je sokriv manjše vsebnosti žlindre, ki jo je dobavila Gospodarska zveza, da je delal za svoj žep in še kaj.

Šušteršič je nadalje pojasnjeval, da njegov namen ni bila umazana konkurenca, marveč želja, da bi dal Gospodarski zvezi možnost, da kmetijskim zadrugam omogoči nakup žlindre po isti (znižani članski) ceni, kakor jo je Kranjska kmetijska družba zagotavljala samo svojim članom, drugim pa ne.

Vsa ta pojasnila in dokazovanja so pripeljala do tega, da je parlamentarna preiskava ugotovila, da Šušteršičevo osebno poštenje ni prizadeto. A niso mogla odvrniti očitka njegovih kritikov v državnem zboru, da se je »njegov zavod« posluževal sredstev umazane konkurence. Erjavec piše, da je Šušteršičeva politična eksistenca visela na niti in da ga je rešila le povodenj zaupnic, ki jih je na domačih tleh »srečno aranžiralo strankino vodstvo na iniciativo njegovega podnačelnika doktorja (Janka) Brejca«. Liberalno brošuro o aferi so odločno zavrnilo »celo« socialdemokrati, zadovoljno ugotavlja isti zgodovinar.⁶

Dne 11. avgusta 1901, ko je neurje že minilo, je Šušteršič na shodu za deželnozborske volitve vso stvar obrnil v obtožbo slovenskih liberalcev, češ da so nemškimi narodnim sovražnikom dajali podatke, ki naj bi politično uničili njihovega nasprotnika Slovenca. Zadevo je priostрил v trditev, »da je danes Katoliško narodna stranka edini reprezentant slovenskega naroda in da se mora z njo (pač: z njim samim!) govoriti, ako se hoče govoriti s slovenskim narodom!«. A dal je duška tudi strahu, ki ga je doživel. »Jaz moram odkrito priznati, da se mi je takrat gnusil oni prizor v državnem zboru, da se mi je cel (!) državni zbor gnusil, in da sem v prvem hipu res mislil odložiti mandat. Toda ko so prišli k meni odlični poslanci, možje, kateri imajo v mezincu več časti, kakor vsa naša liberalna in Schönererjanska stranka skupaj, me zatrjevali svojega spoštovanja in me pozivali, naj ne odložim mandata; ko sem potem dobil na stotine zaupnic iz vse kranjske dežele in tudi drugih slovenskih pokrajin, tedaj sem izprevidel, da je moja dolžnost, tudi v teh razmerah vztrajati, in sem vztrajal! (Dolgotrajni navdušeni klici: Živio dr. Šušteršič!).«⁷

Šušteršič je torej v svoj politični prid tvegati financirati umazano konkurenco proti poslovnemu in strankarskemu nasprotniku. Ko se mu je zalomilo, ga je politične smrti rešilo vodstvo KNS. Bilo bi pričakovati, da bo ta izkušnja utrdila njegov čut lojalnosti navzdol. Dejstvo, da se je Janko Brejc komaj dobro leto zatem zatekel pred istim Ivanom Šušteršičem iz Ljubljane v Celovec, je takšna

⁶ Erjavec, 76-77. »Žlindra« v ponatisu »Mojega odgovora«, »Co libri«, Celje 1996.

⁷ Slovenec, 14. avgust 1901, št. 185.

pričakovanja že takrat moralo omajati.⁸ Z nelojalnostjo do svojega rešitelja iz »žlindre« si je pridobil nasprotnika, ki mu je, kakor bomo še videli, delal težave v vseh hudih trenutkih njegove nadaljnje kariere. In le premajhni ambicioznosti je pripisati, da je Brejc konec 1913. leta odklonil kandidaturo v državni zbor, s čimer bi morala že takrat steči akcija Šušteršičevih nasprotnikov, da ga izpodrinejo z vodilnega položaja v stranki.

Ob vsej ostrini klerikalno liberalnega boja pa vendarle ne gre pozabiti, da so bili v življenju Slovencev tudi trenutki složnega vsenarodnega nastopanja. Tako je akcija za univerzo v Ljubljani v letu 1901 za hip premostila »kranjski boj«. Zamah akcije je Čehom prav živo opisal Anton Dermota: »Od najbolj oddaljene, svetovnemu prometu popolnoma odročne vasi, kamor prihaja komaj po kak izvod popularnega štirinajstdnevnik, pa tja do našega središča, bele Ljubljane – cela Slovenija je bila v zadnjem času nekakšen parlament, kjer se je posvetovalo, debatiralo in agitiralo za ljubljansko univerzo. Univerzo so imenovali najvišjo slovensko zahtevo in naše ljudstvo je zares razumelo njeno pomembnost. O tem pričajo neštествni shodi, ki so jih priredili akademiki in slovenski poslanci – predvsem pa tisti, ki jih je sklicalo ljudstvo samo, in na katerih je izrazilo svoje mnenje o ljubljanski univerzi. Delavci tukaj niso bili zadnji... Toda tudi v to navdušenje se je vmešal strankarski spor in mu napravil konec. K temu je pripomogla tudi usoda nujnega predloga jugoslovanskih poslancev v državnem zboru ...«⁹

Slo je za nujni predlog vseh južnoslovanskih poslancev, podan 11. novembra 1901 v državnem zboru, za ustanovitev univerze v Ljubljani. Šušteršiča so sporazumno določili za glavnega govornika. Z dobrimi argumenti je terjal v imenu vseh Jugoslovancev vseučilišče v Ljubljani za vse Jugoslovane v avstrijski državni polovici. Treba se je spomniti, da je že v letu 1898 kranjski deželni zbor tudi z nemškimi glasovi terjal univerzo v Ljubljani. A mišljena je bila utrakvistična, nemško-slovenska. Tokrat pa je enotnost jugoslovanskih poslancev v državnem zboru temeljila na predpostavki hrvaško-slovenske dvojezičnosti. Šušteršič je zavmil glasilo nemških liberalcev na jugu monarhije Grazer Tagespost, ki je trdilo, da bi bila ljubljanska univerza popolnoma pod vplivom ljubljanskega škofa in klerikalcev, tako da svoboda znanosti na njej ne bi bila mogoča. Skliceval se je na nadstrankarsko enotnost Slovencev v tej zahtevi. »Jaz ne znam brati misli, a mislim da so moji liberalni sorojaki prepričani, da bi vseučilišče v Ljubljani le koristilo njihovi stranki. Toda, gospoda moja, mi 'nazadnjaški klerikalci' eskomptujemo (izključujemo iz računa) to nevarnost, ker se ne potegujemo za strankarske koristi, ampak hočemo le nesebično služiti svojemu narodu in ker smo prepričani, da more višja izomika narodu le koristiti.« Vtis v državnem zboru je bil ugoden.

⁸ »Mir«, ZČ.

⁹ Dermota.

Ni pa bila zadovoljna NNS. Trdila je, da je Šušteršič univerzitetno vprašanje le izkoristil, da bi se rehabilitiral po » aferi žlindra«. Takrat so študentje na Dunaju, včlanjeni v društvu Slovenija, zahtevali, da društvo odvzame Šušteršiču častno članstvo. Manifest s to zahtevo je podpisalo 53 slovenskih študentov.

Kako je Šušteršič zahtevo zavrnil, smo omenili na začetku knjige. Na shodu KNS v Ljubljani 15. decembra 1901. je priznal pravico, da bi mu sodili, le ljudem, »ki živijo na lastne stroške«. Tržaški Edinosti, ki je objavila študentovski manifest, je samozavestno zagrozil: »Tembolj pa moram zameriti 'Edinosti' nje početje, ker gospoda okolu nje natanko ve, da se ima slovensko hrvatska organizacija v Istri ravno meni precej zahvaliti, da je gospodarsko se okrepila ter da je narodno-gospodarska organizacija v Istri v nevarnosti, ako bi hotel jaz vračati nemilo za nedrago.«

Šušteršičeva samozavest je bila pač neomajna in nič se ni obotavljal groziti s položaja, ki ga je zavzemal v svoji stranki. V takšni polemiki je morala hitro izpuhteti misel na enoten nastop slovenskih strank v temeljnih narodnih zahtevah.

[illegible]

VIDENJE USTAVNE REFORME

Kurialni avstrijski parlament se iz globoke krize ni izkopal. Nemški liberalni nacionalisti so krivdo pripisovali nespravljlivosti mladočehov, pri čemer so nespravljlivost nemškega elementa puščali ob strani in jo prikazovali kot pravičen boj za stare nemške narodnostne postojanke, za t.i. zgodovinsko posestno stanje (Besitzstand). Kljub vsem prizadevanjem Körberjeve vlade, da bi dosegla delovanje parlamenta vsaj v najpomembnejših vprašanjih državnega življenja, se stanje ni izboljšalo. Odločilnega koraka k reformi volilnega sistema pa ta vlada (vladar) ni tvegala. Daleč v ozadje pozornosti je potiskala dejstvo, da kriza avstrijskega parlamenta ni le stvar demokratičnosti volilnega sistema in ne samo odnosov med narodi, ampak predvsem vprašanje demokratičnosti avstrijskega parlamentarizma po sebi.

Šlo je konec koncev za vprašanje, ali bo Avstrija dobila demokratičen parlament v demokratični državi. Uresničenje takega cilja bi seveda terjalo veliko več kakor le demokratizacijo volilnega sistema. Terjalo bi temeljno spremembo ustave, ki bi državo spremenila v parlamentarno demokracijo. S tem bi morala pasti vsa tradicionalna, polfevdalna državna struktura in na koncu bi se moralo odpreti tudi vprašanje, ali monarhija ali republika. Takšni končni cilji demokratizacije so bili tako oddaljeni od veljavne ustavne ureditve, da jih vse do konca habsburške monarhije programsko ni izrekla nobena stranka, tudi nobena od socialno demokratičnih ne. Kolikor je bilo načrtov za ustavno reformo, so vsi izhajali bolj iz vprašanja, kako urediti odnose med narodi ali kako reformirati družbo, nobeden pa ne prvenstveno od zahteve po dosledni izpeljavi parlamentarne demokracije. V tej samoomejitvi je vladalo nekakšno tiho soglasje med vsemi, ki so se oglašali za demokratično reformo parlamenta. Brez upoštevanja tega tihega soglasja o omejenosti ciljev ni mogoče dobro razumeti niti značaja radikalizma, ki so ga stranke političnega katolicizma, v bistvu vendarle konservativne, izkazovale v političnih bojih za splošno in enako volilno pravico. KNS oz. SLS je za takšno pravico očitno in vneto nastopala, ker si je od nje obetala odločilno povečanje političnega vpliva. To je bilo na dlani. Toda tako sproščeno se je v bojih mogla razvnamati zato, ker je vedela, da bo oblast ljudskega predstavnštva v okviru habsburške Avstrije ostala še naprej dejansko strogo omejena v razmerju

do avtoritarnih nosilcev državne oblasti, ki so neomajno predstavljali Avstrijo kot katoliško velesilo.

Vsaj dotakniti se je treba tudi dejstva, da je tudi socialna demokracija tiste dobe nosila v sebi nerazrešen dvom o liberalni demokraciji, vprašanje, ali je to končni cilj tudi za bodočo socialistično družbo. Po oktobrski revoluciji 1917 v Rusiji se je izkazalo, da se je teza o neposredni demokraciji v nasprotju s parlamentarno prebila v ospredje revolucionarne prakse in postala celo osrednje merilo za ločevanje in razkol v delavskem gibanju. Vse tja do 1989. leta! Nerazčiščenost programskih stališč v tem vprašanju se je kazala tudi v slovenski JSDS, saj je ta brez pomisleka sprejela hainfeldski program avstrijske socialne demokracije iz leta 1889. Ta je sicer vseboval zahtevo po splošni, enaki in neposredni volilni pravici, a z zanimivim pridržkom, »... ne da bi se (stranka) kakor koli slepila glede vrednosti parlamentarizma«. To vprašanje se je obravnavalo tisti čas le v okviru publicistike socialne demokracije v Nemčiji in Avstriji, in sicer v okviru vprašanja, ali neposredna demokracija, ali parlamentarna. Karl Kautsky je 1893 zavrnil načelo neposredne (ljudske) demokracije. Toda to ni pomenilo izrecne revizije programa JSDS.¹

Avstrijski zgodovinar Helmut Rumpler jedrnatno označuje nekdanji avstrijski habsburški parlamentarizem. Jemlje ga kot izhodišče za raziskovanje vprašanja o razumevanju demokracije in parlamentarizma v Republiki Avstriji po prvi svetovni vojni. Takole piše: »Ne glede na temeljno prepričanje cesarja Franca Jožefa, da parlamentarizem kot ustavna oblika ni primeren za večnarodno državo, so osrednji elementi ustave iz 1867. državni zbor daljnosežno izključevali iz političnega soodločanja tudi še po spremembah določil o volilni pravici do 1907. Državna politika in s tem posredno tudi usmerjanje njej pripadajočih območij notranje politike, sta ostala rezervat državne vlade, ki ni bila odgovorna parlamentu. Cislitvanska (avstrijska) vlada je bila namreč odgovorna vladarju, v smislu 'monarhičnega konstitucionalizma'. Celo delovanje parlamenta samega je bilo ogroženo, če ne bi upošteval svojih omejitev – pravice (vlade) do zasilnih uredb na temelju znamenitega (ustavnega) paragrafa 14. Ti predpogoji so med drugim povzročili, da se nobena v državnem zboru zastopana strankarska skupina ni izpostavila za parlamentarizem kot vrednoto po sebi. Večina nemško-avstrijskih liberalcev je ostala zavezana ideji privilegijskega parlamenta. Tudi po 1907. letu so ostali načelno vladna stranka, in to kljub volilnim izgubam, ki so jih doživljali že od 70. let. Krščanski socialci (nemški) so bili zaradi svojega idejnega

¹ Socialistično gibanje, 7 in 24. – Za debato gl. Wolfgang Mantl, Eine frühe Weichenstellung zwischen Parlamentarismus und direkter Demokratie. Eine Auseinandersetzung Kautskys mit Rittinghausen im Jahre 1893. V: Manfred Funke et al., ur., Demokratie und Diktatur. Festschrift für Karl Dietrich Bracher, »Droste«, Düsseldorf 1987, 534-553.

izhodiščnega stališča usmerjeni k stanovski državi (ne k parlamentarizmu kot vrednoti po sebi). Tudi za socialne demokrate, ki so se še najbolj poistovetili s parlamentom enake volilne pravice, je ležalo torišče njihove politike – bila je konec koncev socialno revolucionarno motivirana – v območjih zunaj parlamenta: v javnih demonstracijah, v agitaciji po podjetjih in v ljudski prosveti. K temu je treba prišteti trajno težavo vseh: antiliberalizem krščanskih socialcev in socialnih demokratov, antisemitizem krščanskih socialcev. Vse to troje je v svojem spletu preprečevalo skupno delovanje strank vseh treh taborov, ki so se šteli za državne (ne po narodih določene) pri izgradnji pravic parlamenta. Za narodne stranke pa je parlament sploh postajal vse manj telo, ki omogoča sodelovanje v državni politiki, temveč vse bolj oder demonstracij in publicističnega oblastnega boja za cilje zunaj in onstran tega parlamenta.«

Rumpler nato nadaljuje: »V takšnih razmerah se je že načeloma vladi večala politična teža, večala pa se je zdržema tudi zaradi vladne samopašnosti in neupoštevanja parlamenta, prek vse tesnejše navezanosti na birokracijo, celo v obliki uradniških vlad. Kljub obstoječim bistvenim elementom demokracije, kakor so bili pravna država, splošna volilna pravica, samouprava, socialna mobilnost, politični pluralizem itn., je habsburška monarhija ostajala država oblastev in privilegijev (obligkeitlicher Privilegienstaat) in nikakor ni izkoristila danih možnosti za demokratični razvoj. Čeprav je tudi res, da je ta monarhija, navzlic svoji avtokratični temeljni strukturi, lepo omogočala razvoj demokracije in da ga je v nekaterih območjih državnega delovanja, posebno na območju agrara, celo pospeševala.«

Svojo označbo sklence Rumpler s pogledom na vprašanje, kaj je ta sistem pomenil za razvoj republike Avstrije po l. 1918: »Dolgotrajni so bili učinki (avstrijskega sistema) na nastajanje temeljne demokratične države (državljanov), kar se tiče njihove volje in oblik politične participacije. Izključitev strank, narodov, meščanskih in proletarskih obrobni plasti iz zaresne 'politične igre' je namreč degradirala (avstrijski) parlament v položaj medijskega odra brez lastne vrednosti. Konsekvenca vsega tega je bila ena najbolj določujočih zmotnih usmeritev, ki je še po 1918. letu delovala v smislu kontinuitete antidemokratičnih temeljnih struktur, namreč usmeritev k depolitizaciji države in k relativizaciji političnih vrednot sploh. In Hans Kelsen ni bil zadnji, ki je pozneje v polemiki z Othmarjem Spannoma [ideologom avstrijske krščansko socialne stanovske države] razvil 'relativizem kot svetovni nazor demokracije' in ga učinkovito podal naprej kot izročilo.«²

² Helmut Rumpler, *Parlamentarismus und Demokratieverständnis in Österreich 1918-1933*. V: Anna M. Drabek in dr., ur., *Das Parteiwesen Österreichs und Ungarns in der Zwischenkriegszeit*, Wien 1990, 3-4. – Prim. Hans Kelsen, *Vom Wesen der Demokratie*, Tübingen 1929.

Razume se, da je pri Slovencih izkušnja, ki so jo prinesli iz habsburškega parlamenta, po 1918. letu delovala nekoliko drugače. V primerjavi z državljani Republike Avstrije so imeli vsaj to prednost, da je bila pri njih kontinuiteta antidemokratskih, zgodovinskih (narodnostno tujih fevdalnih) temeljnih struktur pretrgana zaradi »prevrata«, to je zaradi narodnorevolucionarne državne odcepitve. Bistvena slabost njihovega položaja v tej primerjavi zgodovinskih predpostavk za doumevanje demokratične vloge parlamenta pa je bilo skrajno nespodbudno dejstvo, da so ostali – sploh brez svojega v Ljubljani. In da so glede onega v Beogradu kmalu doživeli, da je kralj Aleksander Karadjordjevič v gledanju na primernost demokratičnega parlamenta za večnarodno državo zelo hitro prišel do podobne sodbe kot Habsburžan Franc Jožef I. že l. 1861. Le s to razliko, da je Aleksander to svoje mnenje kar udejelstil z uvedbo diktature Svojega Veličanstva. Seveda je to že druga zgodba. Za državni zbor, v katerem je deloval in doživiljal čase svojih upov in tudi veličine Ivan Šušteršič, pa Rumplove označitve držijo v vseh razsežnostih.

V umetniškem navdihu je sistem avstrijskega vladanja z eno samo potezo orisal Robert Musil v velikem romanu *Mož brez posebnosti*: »Kakanija (Avstro-Ogrska) je bila po svoji ustavi liberalna. Vladali pa so ji klerikalno, toda živelo se je svobodomiselno. Pred zakonom so bili vsi državljani (Bürger) enaki, res pa niso vsi niti bili državljani. Tu je bil parlament, ki je tako silno uporabljal svojo svobodo, da so ga navadno držali zaprtega; toda imeli so tudi paragraf za izredne razmere, s katerim se je dalo izhajati brez parlamenta, a vselej, ko se je že vse veselilo absolutizma, je krona ukazala, da je odslej vendarle treba spet vladati parlamentarno. Takih dogodivščin je bilo veliko v tej državi in mednje sodijo tudi tisti narodni boji, ki so upravičeno pritegnili radovednost Evrope in ki jih danes prikazujejo čisto napak. Bili so tako siloviti, da se je državni stroj zaradi njih po večkrat v letu zataknil in obstal, toda v vmesnih časih, ko je država mirovala, so se ljudje odlično razumeli med seboj in se delali, kakor da se nič ne dogaja. Pa saj se tudi nič pravega ni zgodilo. Le da se je v tej državi že zgodaj izoblikoval odpor vsakega človeka zoper prizadevanja vsakega drugega človeka – odpor, v kakršnem smo si danes vsi edini – in lahko bi rekli, da se je izoblikoval v sublimiran ceremonial, ki bi utegnil imeti še velike nasledke, če njegovega razvoja ne bi pretrgala pred časom neka katastrofa.«³ Richard Charnatz, že tisti čas zelo ugleden nemško-avstrijski zgodovinar, ki je še v 20. stoletju snoval v duhu marčne revolucije načrte za federalizacijo Avstrije na etnični podlagi, torej na podlagi narodov in ne zgodovinskih dežel (1904. leta je predvidel tudi ustanovitev federalne Slovenije),

³ Cit. pri Ulrich Karthaus, Robert Musils »Kakanien«. Ein Modell? V: Peter Mast, ur., *Nationaler Gegensatz und Zusammenleben der Völker. Österreich-Ungarn im Spiegel der deutschsprachigen Literatur. Ein Modell für Europa? »Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen«*, Bonn 1994, 77.

je takole opisal najnižjo točko ugleda kurialnega državnega zbora, v katerega je vstopil Šušteršič: »Poslanska zbornica, ki je prepustila paragrafu 14 samovlado, je izgubila med prebivalstvom vse simpatije in javnost je ravnodušno jemala na znanje novice o njenih številnih odgoditvah. Celo socialna demokracija, ki je imela velik interes za parlamentarno tribuno, se je z odporom odvrčala od tega plitvega telesa. Tako je npr. list Arbeiter Zeitung zapisal 2. februarja 1902: 'No, zdaj jih bomo pa zopet videli, naše drage ljudske predstavnike. Če bi poslanci bili kaj občutljivi, bi jih morala globoko presuniti ravnodušnost, s katero je javnost prenašala njihovo odsotnost. Parlament je bil poldrugi mesec na počitnicah, toda noben petelin ni zakikirikal, ker bi ga pogrešal.' Pa še uvodnik 18. maja 1902: 'O parlamentu, ki se mu še zmeraj tako pravi, nihče več ne govori. Obstaja samo zato, ker se nihče več zanj ne zmeni.' Z leti pa je sodba postajala, kolikor je sploh bilo mogoče, še bolj uničujoča.« Tako je Charmatz ugotavljal v letu 1912.⁴

Šušteršič je že na začetku svoje parlamentarne kariere uvidel, da morajo tudi Slovenci poseči v državno vprašanje. Omenjeni shod KNS, 15. decembra 1901, v Katoliškem domu v Ljubljani je uporabil za to, da oriše svojo zamisel ustavne reforme dualistične (ne »Velike«) Avstrije. Povod mu je dne 9. decembra 1901 ponudila grožnja ministrskega predsednika Körberja poslanski zbornici, da jo bo, če ne bo opravljala svojega državi nujno potrebnega dela, razpustil in začel ustavno reformo. Vsakdo je vedel, da predsednik grozi z odpravo kurialne sestave poslanske zbornice. To seveda sploh ne bi nič ogrozilo KNS. Zato je Šušteršič izkoristil priložnost, da razloži svoj pogled na vprašanje, kaj bi pomenile volitve v državni zbor na podlagi splošne in enake volilne pravice. Pričakoval je, da se po tej poti družba razdeli, polarizira na »krščansko« in na socialno demokratično plat, kar bo obenem odrinilo v obrobje meščanski liberalizem.

»Konec bode teh gospodov (kateri se morajo sramovati, ako se spomnijo, kako bore malo volilcev zastopajo) in z njimi konec liberalnih strank, kajti široke mase ljudstva so že tako probujene in pametne, da volijo krščanske može, ali pa, v kolikor nimajo vere, volijo raje socialne demokrate, kakor liberalce. To je tudi naravno. Ako revež nima vere, postane socialen demokrat, ako ima pa vero, voli krščanske može. Liberalci so se torej opravičeno ustrašili.«

Toda šel je še naprej v svojem videnju. Ljudstvo bo v državnem zboru spoznalo predstavništvo svojih koristi in to bo pripomoglo k temu, da se »bode čut skupnosti pri vseh avstrijskih narodih okrepil, ko se bodejo čutili člani ene velike domovine. Poslance pa bode navdajalo prepričanje, da morajo delati za koristi vseh narodov. Tako se bode ustanovil zdrav avstrijski centralizem, ki ne bode tak, kakršen je nemško liberalni. Avstrijski narodi pa bodejo z zaupanjem zrli na cesarski Dunaj, kjer bode pravo zastopstvo ljudstva.«

⁴ Charmatz, 152. – Rudolf Wierer, *Der Föderalismus im Donauraum*, Schriftenreihe des Forschungsinstituts für den Donaurauma 1, Graz-Köln 1960, 112.

Načrt ogrskega Romuna Aurela Popovicija za federativno Veliko Avstrijo (1906)

Šušteršič je videl prihodnost cele Avstrije v enotni ljudski zbornici, ki naj bi ustvarjala enotno državno politiko. »Zdrav avstrijski centralizem«, zlasti v splošnih gospodarskih, socialnih in kulturnih vprašanjih, naj bi bil zaželen rezultat volilne reforme. Seveda bi bil to centralizem, ki ne bi ogrozil nadaljnjega obstoja zgodovinskih dežel. Toda tudi v tej smeri je našel Šušteršič možnost za korak naprej. Predvidel je reformo in vlogo obstoječega drugega doma avstrijskega kurialnega parlamenta, gosposke zbornice (Herrenhaus).

Po Rauchbergu je bila to »aristokratska protiutež poslanski zbornici«. V njej so bili polnoletni principi cesarske hiše, dedni predstavniki po cesarju določenih plemiških rodov, nadškofje in škofje knežjega položaja in možje, ki jih je imenoval cesar za dosmrtnne člane zaradi njihovih zaslug za državo ali (!) cerkev (katoliško), za znanost ali umetnost. Število slednjih se ni smelo znižati pod 150 in ne preseči 170. Konec 1911. je gosposka zbornica štela 273 članov, od tega 15 nadvojvod, 17 nadškofov in knezoškofov (med njimi A. B. Jeglič), 82 dednih in 159 dosmrtnih članov. Načeloma sta imela oba doma državnega zbora enake pravice, zakoni in vladne uredbe so morale dobiti potrdilo obeh in oba sta imela tudi pravico zakonodajne pobude. Poslanska zbornica je vendarle imela veliko večjo politično tehtnost, kar je določala tudi ustava, ki je dajala prednost poslanski zbornici pri obravnavi finančnega zakona, rekrutnega kontingenta in razglasu zasilnih in izjemnih uredb.

»Ako se spremeni ustava, preosnuje se lahko poslanska pa tudi gosposka zbornica,« je priporočal Šušteršič. »Sedaj gosposka zbornica nima pomena v našem ustavnem življenju. Glasuje tako, kakor želi vsakokratna vlada... To je nezdravo. Toda dve zbornici sta potrebni, ker je pametno in potrebno, da vsaka stvar dvakrat pride v posvetovanje in v pretres. Gosposka zbornica bi se dala preosnovati, ako bi se ozir jemal na koristi dežel. Tako bi se tudi dobila protiteža proti morebitnemu premočnemu centralističnemu teženju poslanske zbornice. Člani gosposke zbornice naj se v pretežni večini ne imenujejo, marveč dve tretjini izmed njih naj se volijo in sicer ne direktno, marveč deželni zbori naj jih volijo in sicer po posameznih kurijah. Tako bi bili tam zastopani kmetje, meščani in veleposestniki. Potem bomo imeli v parlamentu tisto podobo, katero nam podaja Avstrija. V poslanski zbornici krepek izraz ljudske volje, krepek izraz socialnih teženj, v gospodski zbornici podobo naših dežel in narodov. Gosposka zbornica bi čuvala, da poslanska zbornica ne bi prekoračila mej svoje kompetence in da bi se potrebe dežel ne potiskalo v stran. Tako bi se koristilo naši državi in presvitlemu cesarju.«

Torej, dvodomnost državnega zbora, a s korenito spremembo sestave gosposke zbornice. Pomembno je ugotoviti, da Šušteršič takrat ni zahteval demokratizacije kurialne sestave deželnih zborov, marveč le širitev njihove vloge na pravico do voljenja dveh tretjin članov gosposke zbornice. Tako reformirana gosposka zbornica seveda ne bi bila predstavnica narodov, kakor je to skušal prikazati ali (se) tolažiti.⁵

Konec 1901. leta Šušteršič še ni mislil na ustavno reformo v tistem velikoavstrijskem smislu, ki se ga je z vso vnemo oprijel nekaj let pozneje, ko je Avstrija brez dualizma, obsegajoča tudi Ogrsko, postala program prestolonaslednika Franca Ferdinanda.

⁵ Slovenec, 19. december 1901, št. 292.

»PREDLOG POSLANCA DR. ŠUŠTERŠIČA IN SODRUGOV«

Po srečno utišani aferi z žlindro je Šušteršič 11. avgusta 1901 na shodu v Ljubljani ugotavljal, da je bila poslanska zbornica dejavna proti pričakovanjem. A le zato, ker je vlada prišla s popularnimi predlogi v vrednosti ene milijarde kron. Nihče pač ni hotel ostati praznih rok. Toda Šušteršič je odločno zavrnil tendenco, da bi se v tem državnem zboru vendarle sestavila vladna večina. To bi pripeljalo do še hujših motenj, saj bi bila takšna večina v temelju liberalna. Izhod za silo je le nadstrankarska uradniška vlada, parlamentarna vlada pa bo možna šele po volilni reformi.

Priznal je, da je Slovanski centrum medtem izgubil štiri poljske poslance, pripadnike kmečke stranke Stojanowskega, ki se je pridružila Poljskemu klubu. Toda izgubo je prikazal kot svoj uspeh! On sam je namreč nagovoril Stojanowskega, da se pridruži svojemu narodnemu klubu. Kajti Poljski klub, ki je vselej zastopal krščansko konservativno politiko, je varščina proti formiranju liberalne večine v državnem zboru. Šušteršič je tako dejansko opustil idejo mednarodnega katoliškega centra Slovanov in je spodbujal združitev Poljakov na narodni podlagi, da bi oviral nastanek liberalne vladne večine, ki brez Poljakov pač ni bila mogoča.

Medtem ko je Šušteršič za državni zbor popuščal pri odklonilnem stališču do narodnih klubov, tj. umikal zahtevo po konfesiji kot prvenstveni družilni ideji, je napovedal radikalizacijo politike KNS na Kranjskem, kjer so se pripravljale deželnozborske volitve. Narodno napredni stranki je očital, da v volilnem programu zahteva »svobodno, sicer na kulturni podlagi krščanstva zgrajeno, ali od cerkve popolnoma nezavisno šolo«. Deželno vlado pa je svaril za primer, če bi se zgodilo, da bi NNS z njeno pomočjo prišla na krmilo: »... garantiram, da (potem) deželnega zbora kranjskega sploh ne bo!!« Shod je to izjavo sprejel z »dolgotrajnim vihamim odobravanjem in ploskanjem«. ¹ To je bila napoved, da bo Šušteršič težišče političnega boja KNS prenesel v kranjski deželni zbor.

Jalovi položaj v državnem zboru ta čas ni odpiral obzorij širokopotezne politike, kakršna bi mogla izčrpati Šušteršičeve moči in ambicije. Najobčutljivejša

¹ Slovenec, 14. avgust 1901, št. 185.

rana, ki mu je bila zadana v državnem zboru in bi ga bila skoraj stala poslanske kariere, afera z žlindro, je izvirala iz domačih tal. Morda je to pripomoglo k presoji, da so prave možnosti KNS in njega kot njenega voditelja predvsem na domačih tleh. Tukaj se je ponujalo bojišče, na katerem je bilo mogoče preizkusiti svojo moč.

Septembra 1901. leta so bile nove redne volitve v kranjski deželni zbor. Potrdile so le staro podobo: 11 poslancev veleposestva in Kočevja je neogibno pripadlo nemški stranki, 9 poslancev mest in trgovinske zbornice je pripadlo NNS in 16 poslancev kurije podeželskih občin KNS. Nobena stranka ni dobila absolutne večine, obe slovenski skupaj sta dajali deželnemu zboru slovenski večinski značaj, dejansko pa je odločilno večino v deželnem zboru sestavljala nemško-slovenska liberalna zveza, 20 proti 16. Škof Jeglič svoje pravice do virilnega glasu ni uporabljal. A tudi s tem glasom bi bila KNS pri glasovanju v manjšini, čeprav je bila relativna večina mandatov njena. V tem položaju ji je bila odvzeta možnost, da bi, primerno številu svojih poslancev in še veliko bolj primerno številu svojih volivcev v podeželskih občinah, soodločala v zadevah deželne avtonomije. Nemško-slovenska liberalna koalicija je v nasprotju s parlamentarnimi pravili celo preprečevala sorazmerno udeležbo opozicijske KNS v delovnih telesih deželnega zbora.

V takšnem položaju se je KNS v novoizvoljenem deželnem zboru, ki je imel delovati 6 let, odločila, da ta čas uporabi za veliki politični naskok. Na seji deželnega zbora dne 21. junija 1902 so njeni poslanci pod Šušteršičevim vodstvom vložili nujni predlog za reformo deželnozborskega volilnega reda v prid vpeljave splošne, enake in neposredne volilne pravice. Reforma bi odpravila kurialni volilni sistem, ki je bil temelj deželnih avtonomij v Avstriji vso ustavno dobo, od 1861. naprej.² Predlog je bil odklonjen z glasovi koalicije in KNS se je odločila za načelno obstrukcijo vsakršnega delovanja deželnega zbora. Nastopila je dolgoletna doba »krutega boja« na Kranjskem.

Blokirati delovanje deželnega zbora je pomenilo zelo resno motiti avstrijski državni sistem. Dežele so bile konstitutivna sestavina države in brez njih je ta izgubljala svoje temelje. Državni zbor je bil le formalno najvišji organ države – če ne štejemo cesarja in njegove vlade. Ustavni zakon iz leta 1867 je s svojim razvpitim paragrafom 14 omogočal vladi, da v primeru nedejavnosti državnega zbora vlada tudi brez njega. Za delovanje deželne samouprave pa takšnega odrešilnega ustavnega določila ni bilo, ne v deželnih ustavah, še manj v državni. Obstrukcija KNS v kranjskem deželnem zboru zato ni bila zgolj nekaj, kar bi prizadelo politične nasprotnike v njem samem, marveč je bil to tudi močan pritisk na cesarsko-kraljevo vlado na Dunaju in na njen organ v Ljubljani, na deželnega predsednika in deželno vlado.

Zaradi takšne povezanosti med krizo v deželi in težavami, ki jih je

² Za celoto sistema, Melik.

povzročala centralni vladi, je Šušteršič ob različnih priložnostih zatrjeval, da bi dunajska vlada mogla rešiti poglobitni problem avstrijskega političnega sistema – strukturo deželnih zborov – z avtoritativnim dejanjem. Seveda prek cesarja, tako da bi mu predlagala oktroiranje spremembe ustave, ki bi predružačilo volilni red za sestavo državnega in deželnih zborov.

Kriza v državnem zboru, ki je trajala že od leta 1897, ni izzvala kakega odločnega dejanja cesarja ali vlade. Najbrž je to pri Šušteršiču ustvarjalo vtis, da je obstrukcija parlamentarnega dela sama po sebi sicer nekaj nezaželenega, a ne prepovedanega, da postaja celo z vsakim dnem »normalnejša« metoda strankarskega političnega delovanja. In očitno se mu je zdelo že toliko »normalno« sredstvo, da bi bila uporabna tudi v kranjskem deželnem zboru. Morda se ni dovolj zavedal razlike, da tisto, kar bi utegnilo biti sprejemljivo za vlado na ravni države, ni sprejemljivo tudi na ravni dežel.

V letu 1902. je Šušteršič vzdignil vihar, ko se je odločil za neusmiljen boj v deželnem zboru kranjskem, ne vedoč, da obstajajo nepremakljivi »limiti« svobode dežel. Toda kmalu je imel uvideti, da vlada ni pripravljena trpeti obstruktivne taktike na Kranjskem. Imel je občutiti, da izbrana metoda prepričevanja »merodajnih« v tem vprašanju nima obetov, nasprotno, da povzroča pri njih hudo nejevoljo, celo zamero. In kmalu je imel spoznati, da si je KNS nakopala nejevoljo tudi pri vrhovni cerkveni oblasti.

S predlogom o spremembi deželnega reda (ustave) in deželnega volilnega reda se je začela odločilna akcija KNS za osvojitve avtonomne oblasti v deželi. V utemeljitvi predloga je Šušteršič najprej še enkrat orisal dobro znano krivičnost kurialnega volilnega sistema, po katerem je sestavljen deželni zbor. KNS, je dejal, hoče s predlogom izpolniti obljube, dane v volilnem oklicu, da bo »zastavila vse svoje sile in porabila vsa zakonita sredstva v to ime, da izvojuje ljudstvu splošno in enako volilno pravico in sicer tudi za deželni zbor«. Nato je poudaril, da je to prvi korak, ki ga je KNS v tem pogledu storila v parlamentarnih »zastopih«, in napovedal, da bodo temu koraku sledili še nadaljnji – v teh telesih pa tudi zunaj njih. In da KNS ne bo mirovala toliko časa, da »ljudstvo svojo pravico dobi«. Sledi pojasnilo, da predlog nima namena izzvati obstrukcije in da je stvar sama po sebi toliko upravičena, da nikakor ne bi mogla biti v nasprotju z načeli liberalne stranke. Kajti zahteva po splošni in enaki volilni pravici se ujema z načeli marčne revolucije 1848. leta; državni zbor v Kromerizu je slonel na načelih splošne in enake volilne pravice! Sedaj veljavni volilni red je delo »liberalno centralistične« reakcije. Ta je Avstriji diktirala zakone in ustavo ter iz Avstrije napravila liberalno centralistično državo v interesu »birokratično-nemško-liberalnega centralizma«. Tako je v letu 1861 zasnovala zakon, katerega namen je bil ustvariti, kjer koli je le mogoče, umetne nemško-liberalne večine v vseh deželah, v vseh deželnih predstavništvih.

Kurialnega sistema niti ni mogoče upravičeno imenovati sistem interesnega

zastopstva, je menil Šušteršič in nadrobno prikazal, da se značaju interesnega predstavništva dejansko približuje le četrta kurija, ki izraža interese kmečkih posestnikov. V celoti pa bi o interesnem zastopstvu mogli govoriti le, če bi imeli organizirane stanove po poklicih, torej stanovske kmečke zadruge, stanovske obrtne zadruge, zadruge mestnih delavcev itn., in bi takšne zadruge izvajale volilno pravico v javna predstavništva.

Šušteršič je tukaj kot sprejemljivo alternativo nakazal zamisel stanovsko organizirane družbe. Toda ni vztrajal pri tem idealu katoliške družbene reforme, marveč se je nadomestno postavil na stališče parlamentarizma, ki v Evropi realno napreduje: »V vseh normalno razvitih državah, v Nemčiji, Franciji, Italiji, imajo splošno in enako volilno pravico.« V primerjavi s temi državami je poudaril škodljivi značaj birokratskega sistema v Avstriji.

S številkami je dokazoval, kako se v Avstriji zaradi birokratizma porablja velikanski kapital za državne potrebe. »Gospoda moja, medtem ko znaša v Franciji, ki ima velikanski budžet, silno velike državne izdatke, velikanski izdatek tudi za vojaštvo in uradništvo, vsota vseh letnih državnih izdatkov samo dve tretjini zapuščinskih mas vsakega leta, pri nas pa znaša vsota letnih državnih izdatkov več kot dvakrat toliko, kot vsota zapuščinskih mas vsakega leta. Iz tega vidimo, kako premnogoštevilno uradništvo žre kapital in kako morajo produktivni stanovi vedno bolj in bolj obubožati, ker teh bremen za preveliko uradništvo ne morejo več nositi.« V normalno razvitih državah je uradnik odvisen od vlade, v Avstriji pa je ravno nasprotno. Zaradi volilnega privilegija uradnikov je vlada odvisna od njih in posledica je, da jih mora vedno in vedno zalagati z novimi gmotnimi sredstvi. Namesto cesarjevega absolutizma, ki je poprej vladal v Avstriji, obstaja zdaj tukaj absolutizem neke oligarhije, kar je desetkrat hujše.

To so bili argumenti, vredni kakega meščanskega demokratičnega liberalca! Nikakor ne tipični argumenti konfesionalno označené stranke. Toda Šušteršič je šel še dlje. Soglasje veleposestva, predstavnikov mest in trgov, trgovske in obrtne zbornice je skušal pridobiti s svarilom pred nezadovoljnim ljudstvom. »Iz nezadovoljnosti ljudstva, gospoda moja, pa so nastale že največje krize v zgodovini in taka kriza je tudi v Avstriji neogibna, ako se bo ljudstvo tudi še znanaprej tako zapostavljalo in tlačilo.« Samo dvojce je mogoče, je poudaril, ali absolutizem ali konstitucionalizem s parlamentarizmom, torej sodelovanje ljudstva pri zakonodaji.

Tako postavljena alternativa je obenem dobro označila načelno mejo Šušteršičevega demokratizma. Ljudstvo vlada le do stopnje participacije v zakonodaji. Nosilec suverenosti je slejkoprej legitimni monarh, ki vrhovno odloča tudi na področju zakonodaje. Seveda je bila takšna omejitev v tistih časih v Avstriji splošno sprejeta, torej nič spotikljivega.

Šušteršič je zato načelen in prepričljiv, ko svojo opredelitev edino sprejemljive rešitve, tj. konstitucionalnega parlamentarizma, spelje naprej v sklep: »Kakor hitro pa se poslednji princip akceptira, se mora tudi priznati enaka vrednost

vsakega človeka [z izjemo žensk], potem se mora iz enake vrednosti vsakega človeka izvajati konsekvence, ki vodijo edino le do splošne in enake volilne pravice.«

Takšna argumentacija je bila celovita po sebi. Verski moment je Šušteršič le še dodal: »Vsak, ali je reven ulični pometlač, ali bogatin, grof, baron ali veleposestnik, vsak je človek z neumrjočo, Bogu podobno dušo.«

Liberalni poslanci v deželnem zboru v Šušteršičevih argumentih seveda niso hoteli prepoznati lastnih načel. Njegov nastop so motili s postranskimi in plehko zabavljivimi medklici. V tem se je izražala njihova velika zadrega. Šele ko mu je Ivan Hribar zaklical: »Absolutizem klerikalizma, tega bi radi imeli!« se je Šušteršič moral odzvati tudi z načelnega stališča svoje stranke: »Gospod župan Hribar, ne vem, ali si je popolnoma na jasnem, kaj je klerikalizem? Jaz in stranka, kateri pripadam, vemo, da se povsodi potezamo za pravice ljudstva, da se razširijo ljudstvu pravice, da se potezamo in protestiramo zoper krivice, ki se delajo ljudstvu, in ako to gospod župan imenuje klerikalizem, dobro, naj ima, če hoče, tudi pravico, da to zbornico imenuje judovski tempelj. Ampak zato, ker je duhovščina v polni zavesti svoje dolžnosti, da mora z ljudstvom hoditi, ne pa zoper ljudstvo, zato, ker gre duhovščina z našo ljudsko stranko, zaradi tega naša stranka še ni klerikalna, ampak je nasprotno edina v pravem pomenu besede liberalna stranka v tem zboru in nazadnjaki ste vi, ki se opirate na tiste vaše zarjavele privilegije, vi ste stara šara, saj pa boste tudi kmalu izginili s površja.«

Šušteršič se je pač gladko ognil temu, da bi govoril o interesih katoliške cerkve, ki jih je njegova stranka zastopala izhodiščno. Tako je lahko ravnal, ker je bilo načelo demokracije, ki ga je stranka uveljavljala kot metodo svojega političnega delovanja, tako samostojno utemeljeno v modernizirani meščanski družbi, da je to moralo predstavnikom NNS zadušiti v ustih vsak ugovor. Ni moglo ostati brez učinka tudi to, da je Šušteršič, ko je govoril o nujnih spremembah v deželnem redu (deželni ustavi), poudaril, da je treba tretji člen, ki govori o sestavi deželnega zbora, spremeniti tudi v tisti točki, ki zadeva virilni glas ljubljanskega knezoškofa. »Naša stranka nima čisto nič proti temu, ako se odpravi virilni glas knezoškofa, ker mi kot prava ljudska stranka sploh nismo prijatelji virilistov in ker mislimo, da samo od ljudstva izvoljeni poslanci smejo sedeti v deželnem zboru.«

Prav v smislu meščanskega parlamentarizma je bila tudi Šušteršičeva misel, da je treba reformirati položaj deželnega glavarja kot šefa deželne samouprave tako, da ne bo več predsednik deželnega zbora, marveč da bo temu zboru odgovoren. Deželni zbor naj bi se konstituiral avtonomno in si sam volil predsednika in podpredsednike.

Tudi sklepni poudarek Šušteršičevega utemeljevanja nujnosti predloga je bil podobno prepričljiv: »Slavni zbor! Usoda našega današnjega nujnega predloga nam je znana. Mi vemo, da se bo tista brutalna večina, katera noče niti mrvice

pravice zastopnikom večine naroda priznati, da se bo tista večina krčevito držala svojih trhljenih privilegij. Ampak ti privilegiji so trhljeni in zato vam ne bodo veliko pomagali, zdrobili se bodo in vi se boste pogreznili v morje popolne pozabljenosti... Jaz sem uverjen, da si bo ljudstvo znalo svojo pravico izbojevati in v deželnem zboru kranjskem, kakor tudi v državnem zboru, bodo v doglednem času sedeli resnični zastopniki ljudstva, ne pa zastopniki privilegiranih kast. Gospoda moja, ako hočete storiti čin pravičnosti, ako hočete odpraviti krivico, ki že toliko let oškoduje ljudstvo, državo, deželo, tako da smo dejansko že prišli do roba popolnega propada, ako hočete storiti čin rodoljubja in patriotizma nasproti ljudstvu, deželi in državi, potem glasujte za nujnost našega predloga. (Frenetično odobravanje na levi in na galeriji.)«

Zahteva po nujni demokratizaciji predstavniškega sistema v državi in v deželi je bila tako skladna s položajem in z duhom časa, da je popolnoma izbledel ugovor, ki ga je izrekel Ivan Hribar, čeprav je tudi ta ustrezal dejanskemu problemu, ki ga je demokratizacija prinašala na Kranjskem. Hribar je priznal, da je nekoč tudi sam govoril za splošno in enako volilno pravico, in poudaril, da je še danes enakega mnenja kot tistikrat, toda povedal je tudi, kaj ga zadržuje danes: »Ali, gospoda moja, stvar mora biti tako urejena, da bo pri splošni in enaki volilni pravici v resnici prišlo ljudstvo do zmage. Naš zakon je tak, da kazen določa za kupovanje glasov. Ali to ni isto in stokrat več, če duhovščina s prižnice in v spovednici naše ljudstvo harangira...?« Opozarjal je, da ima KNS veliko zaslombo v kleru, ki ima na voljo argument pekla in nebes, ter da je vplivanje na ljudstvo s takšnimi sredstvi krivično. Hribar je trdil, da bi pred demokratizacijo volilnega sistema bilo treba prepovedati duhovščini politično delovanje. Takšna zahteva je postavljala dejanske okoliščine pred načelo, pa je zato morala izzveneti kot ugovor proti načelu samemu.

Po drugi strani je bil tudi nastop KNS realno politično problematičen, ker je pomenil več kot le tisto, kar je neposredno hotela doseči, to je, da bi z demokratizacijo ugnala svoje idejne nasprotnike. Šušteršičev nastop je bil namreč tudi huda kritika obstoječega avstrijskega parlamentarnega in vladnega sistema. Takšna kritika ni mogla dobiti soglasja »merodajnih mest« v državi, ki se je nanje Šušteršič tako rad skliceval in se zanašal na njihovo uvidevnost. Vztrajanje pri takšni kritiki je moralo KNS, ne glede na njen v bistvu konservativni in vladarsko legitimistični značaj, neogibno pripeljati v soočenje prav s taistimi »merodajneži«. In to se je v resnici kmalu zgodilo. Nič ni pomagalo, da je Šušteršič v svojem nastopu zagotavljal, da govori samo proti terorizmu privilegiranih strank, ne pa tudi proti cesarski oblasti, in da gre rajši nazaj v absolutizem, kakor pa da bi še naprej dopuščal ta terorizem, »ker našemu presvitlemu cesarju bomo vsigdar radi pokorni«. Če drugega ne, sta cesar in cesarsko-kraljeva vlada dobro vedela, da stranke Šušteršičevega kova ne morejo zmagati v celotni monarhiji in da njihova pokornost ni zadostno jamstvo za oblast.

Toda KNS se je bila odločila, da stopi v kranjskem deželnem zboru v boj. Zaradi zavrnitve predloga za reformo deželne ustave in volilnega reda je razglasila obstrukcijo delovanja deželnega zbora. Dva dneva zatem je to stališče povzročilo konec zasedanja v letu 1902.

Obstrukcija je deželnemu zboru onemogočila delo celih 14 mesecev, do jeseni 1903. leta. KNS se je usmerila v zunajparlamentarno akcijo. Šušteršič je udejanjal vojno napoved, ki jo je izrekel 30. decembra 1901: »Tisti lepi časi... so minili. Bodete že še videli, kaj je ljudstvo!«³ Nastopila je doba burnih in bučnih političnih shodov KNS pod geslom boja za splošno in enako volilno pravico za kranjski deželni zbor, z enako zahtevo tudi, kar se tiče državnega zbora. Govorniki KNS so vzdigovali na noge zlasti kmečki živelj. V najbolj vročih dneh te kampanje je Evgen Lampe 19. aprila 1903 na shodu v Stari Loki vzneseno zaklical: »Današnja obstrukcija v deželnem zboru kranjskem se da postaviti na stran samo kmečkemu uporu v 16. stoletju!«⁴

Šušteršič se je odločil, da težišče svoje dejavnosti poslej usmeri predvsem v vodenje političnega bojevanja. Že konec junija 1902 je bilo zapaženo, da se ni udeležil občnega zbora Gospodarske zveze. Le malo zatem, 23. julija, je iz Toblacha, njegovega priljubljenega letovišča, prispelo njegovo pismo, da odlaga predsedstvo Gospodarske zveze. V njem je zapisal: »To storim po resnem, vsestranskem preudarku. Jaz sem politično zelo prononsirana oseba. To okoliščino so nasprotniki združnega gibanja zlorabljali, trdeči, da je Gospodarska zveza pod mojim predsedstvom politično bojovno društvo. Vem, da to nikdar ni bilo res, toda videz je govoril za nasprotnike, ker je težko osebo ločiti od politika... V dobi krutih bojov ima sedaj priti doba mirnega vsestranskega združnega dela... Zato je zame prišel čas, da odstopim od zvezinega predsedstva, to tembolj, ko se je politični boj v naši deželi v zadnjem času še poostрил in vse na to kaže, da gremo v dobo političnih viharjev, kakršnih naša dežela še ni doživela. Moja dolžnost veli, da v teh viharjih političnih bojih stojim v prvi vrsti! Zelo umestno je torej, skoraj neobhodno potrebno, da vodstvo zgolj gospodarskega društva preide v druge roke. Razume se pa, da sem s svetom in dejanjem tudi v bodoče vsigdar na razpolago, kadarkoli bode vezino vodstvo to zahtevalo...«⁵

Ob tem razpotju, ko se Šušteršič odloča med političnim in gospodarskim delovanjem, je primerno reči nekaj več o dilemi, ki je zdržema spremljala njegovo politično pot, posebno kar zadeva razmerje z Janezom E. Krekom.

Izvedenec za Kreka, Walter Lukan, je svoj prikaz krščansko socialne združniške akcije na Slovenskem v letih 1894-1918 osredotočil okrog Kreka in ne okrog Šušteršiča. Ni pa se Šušteršiču ognil: niti glede njegovih zaslug za razvoj

³ Slovenec, 31. december 1901, št. 300.

⁴ Slovenec, 20. april 1903, št. 88.

⁵ Slovenec, 28. junij in 26. julij 1902, št. 146 in 170.

zadružništva in sploh gospodarske organizacije, niti glede njegovega podrejanja vse te strukture lastnemu političnemu vodstvu v zadnjem desetletju, ko je to počel v imenu oblasti kranjske dežele in organov njene avtonomije.⁶

Lukan sicer pripiše Kreku zamisel novega zadružništva, toda obenem ugotovi, da je bil »Krek uspešen predvsem zato, ker je pritegnil pomoč Ivana Šušteršiča, pozneje deželnega glavarja Kranjske«. Krek in Šušteršič sta 12. decembra 1895 skupaj ustanovila Zvezo kranjskih posojilnic. In ko je bila 19. julija 1900 ustanovljena nova Gospodarska zveza, obsegajoča zadružništvo vseh slovenskih dežel, so za predsednika izvolili Šušteršiča, Kreka pa za člana odbora. Res je Šušteršič iz odbora kmalu izstopil, da bi se vodstvo zadružništva ločilo od vodstva KNS, ki je bilo v njegovih rokah, in je zato predsednik postal Krek in to ostal do svoje smrti. Toda ločitev obeh organizacij ni bila dosledna. Zlasti potem, ko je 1908. leta SLS prevzela avtonomno oblast na Kranjskem, se je vprašanje avtonomnosti vseslovenske zadružne organizacije znova zaostri. V tem je postal pomemben dejavnik Šušteršičev sodelavec Evgen Lampe, ki je maja 1909 v imenu novega kranjskega deželnega odbora ponudil Zadružni zvezi usluge deželnih oblasti. Takrat je Krek opozarjal, da »zadruga ne smejo priti pod en dežnik pa četudi je to dežnik deželnega odbora«. Toda v 1911. letu, ko je zadružno organizacijo prizadela gospodarska recesija v Avstriji, se je zgodilo ravno to, pred čimer je Krek svaril. Zdaj je bil tudi Krek prav zadovoljen, da je Zadružna zveza dobila v obliki posojila neporabljeni denar, ki je ležal zbran na kranjski deželni ravni kot vseučiliški »zaklad« (sklad). S tem se Zadružna zveza ni le podredila nadzoru deželnega zadružnega urada, marveč je morala, vsaj »po možnosti«, svojo dejavnost tudi ozemeljsko omejiti na kranjsko deželo. Te omejitve se Krek sicer ni držal, toda v zadružništvu se je močno povečal vpliv Šušteršiča ne le kot voditelja stranke, ki je v deželi na oblasti, temveč od januarja 1912 tudi kot šefa avtonomne deželne oblasti. Deželno oblast nad Zadružno zvezo je v času svetovne vojne Šušteršič – prek Lampeta – izkoriščal v boju proti Krekovi »frondi« v stranki. Deželni odbor je tedaj pod njegovim vplivom odtegnil Zadružni zvezi posojilo iz sredstev univerzitetnega fonda. Razkol v SLS je pripeljal tudi do razkola v Zadružni zvezi. Spomladi 1917 je 129 zadrug pod vodstvom E. Lampeta ustanovilo na Kranjskem svojo lastno (šušteršičevsko) Zadružno centralo, ki je politični padec Ivana Šušteršiča sicer preživela, a le do 1919. leta.⁷ Toda v kriznem letu 1917 je to pomenilo, da se je zadružništvo na Kranjskem izmaknilo Krekovemu vplivu. V območju SLS je po Šušteršičevi odcepitvi tako ostalo le zadružništvo zunaj Kranjske. To je ozadje navedenega Krekovega vzdih, da zadružništvo ni za utilitariste in da se on ni trudil zanje.

⁶ Walter Lukan, *The second Phase of Slovene cooperativism (1894-1918)*. V: 11, *Slovene Studies*, 1-2, 83-96.

⁷ Prim. NAL, ZAPj/Evgen Lampe.

Šušteršič je v zgodovini druge dobe slovenskega zadružništva nastopal v dveh vlogah: kot zaslužen aktivist zadružniške misli in kot politik, ki hoče sad te akcije, zadružno organizacijo, podrediti političnemu nastopanju stranke in sebi samemu kot njenemu voditelju.

228

Priloga 35. — Stran 35.

Nujni predlog

poslancev dr. Šušteršič in tovarišev glede spremembe deželnega reda in deželnega volilnega reda.

Uvažujoč, da sta sedanji deželni red in deželni volilni red, v svojih bistvenih določbah sloneča na zistemu neznosnih privilegijev posameznih stanov, popolnoma zastarela in naravnost udarec v obraz zdravi pameti ter pravicam ljudstva, — predlagajo podpisanci:

Deželni zbor naj sklene:

1. Deželni red in deželni zbor volilni red za vojvodino Kranjsko se ima spremeniti na temeljn načel splošne in enake volilne pravice.
2. Ustavnemu odseku se naroča, da poda svoje poročilo v tej zadevi v najkrajšem času.
3. Deželni glavar se naprosi, da dotlej, da ustavni odsek predloži to poročilo, ne skliče zbornične seje.

V Ljubljani, 3. novembra 1905.

Dr. Šušteršič, dr. Žitnik, Mih. Arko, dr. Schweitzer, dr. Krek, Jos. Dular,
Jaklič, Košak, Pfeifer, Povše, Drobnič, Fr. Demšar.

»MERODAJNI KROGI SE MORAJO PREPRIČATI!«

Po Šušteršičevih namerah se je 4. aprila 1902 v državnem zboru oblikovala Slovanska zveza. On sam ji je sestavil pravila in določil v njih programski odstavek: »Klub vidi smoter svojega delovanja v svobodnem razvoju države in njenih narodov na krščansko demokratičnem temelju in zahteva osobito razširjenja političnih pravic ljudstva na temelju splošne volilne pravice, podkrepljenje in razvoj samouprave ter gospodarske in socialne reforme na korist produktivnim stanovom: kmetškemu, obrtnemu in delavskemu stanu. Svojo posebno nalogo vidi klub v boju za enakopravnost narodov v državi.« Dopisnik v Slovencu je opozoril, da je to istovetno s programom KNS. Slovanska zveza je štela 28 poslancev.

Ob priložnostnih debatah v Slovanski zvezi se je kmalu pokazalo, da v njej ni enotnosti v pojmovanju, kako ustavno zagotoviti narodno enakopravnost. Še naprej je pri tem zijal prepad med privrženci avtonomije zgodovinskih dežel in avtonomije (etničnih) narodov. Šušteršič je 10. decembra 1903 skušal to nasprotje prelepiti s tem, da je dosegel, da je klub v svoji izjavi združil oboje v en pojem: »narodna in politična avtonomija«. Slovenec je stvar pojasnjeval, da gre pač za avtonomijo narodnih manjšin v okviru politične avtonomije zgodovinskih dežel, npr. Italijanov na Tirolskem ali Nemcev na Češkem ali Moravskem, pa tudi Rusinov v Galiciji. To ni v nasprotju s sklepi Vseslovenskega shoda 1897, je trdil. Zedinjena Slovenija bi res bila idealnejša, zato naj ostane kot smoter. Začasno pa naj obvelja »narodna in politična avtonomija«, kakor jo razume Slovanska zveza.¹

Ob tem je primerno ugotoviti, da se od konca 19. stoletja zahteva po Zedinjeni Sloveniji v politiki KNS (SLS) ne pojavlja kot samostojna zahteva, marveč le v okviru širših programov za reformo habsburške monarhije, bodisi avstroslovenskega, bodisi jugoslovenskega (velikohrvaško) trialističnega. Vendar z bistveno razliko med obema okviroma. Medtem ko se v (avstro)slovenskem ideal Zedinjene Slovenije podreja stališču o avtonomiji zgodovinskih dežel, tj. z avtonomijo (slovenskih) manjšin znotraj vseh njih, se v okvir drugega ta ideal

¹ Slovenec, 11. december 1903, št. 286.

vključuje kot izhodišče bolj celostno, saj pomeni ustanovitev jugoslovanske (velikohrvaške) državne enote tudi preseganje obstoječih meja avstrijskih zgodovinskih dežel; slovensko narodno ozemlje bi se v tem okviru pridružilo širši jugoslovanski državni enoti kot celota. Zanimivo je vprašanje, kdaj začne tudi Šušteršič dajati prednost južnoslovanskemu okviru (Krekovi različici na prvem katoliškem shodu 1892 oz. izjavi na Trsatu 1898). V letu 1903 še ne. Glede tega se je tačas ujemal s stališčem škofa Jegliča.

Spomladi 1903 se je v slovenskih deželah razvilo solidarnostno gibanje, ki so ga izzvali ukrepi madžarskih oblasti v banski Hrvatski proti tamkajšnjemu »narodnemu pokretu«. Za to slovensko gibanje so bili značilni veliki protestni shodi, ki so jih praviloma sklicevale vse slovenske stranke skupno, tudi s socialdemokratsko. Takšni so bili veliki shodi v Trstu, Ljubljani, Gorici, Šempetru na Krasu, Nabrežini, Celju, Slovenjem Gradcu in shodi po številnih manjših krajih na podeželju.² »Tudi slovenska politika,« je zapisala hrvaška zgodovinarica Mirjana Gross, »se začenja povezovati s hrvaško-srbskim vprašanjem. Elementi sodelovanja med hrvaško opozicijo in slovenskimi političnim grupacijami so obstajali že poprej. Toda odmev (hrvaškega) 'narodnega pokreta' 1903 je v Sloveniji tako močan, da lahko ugotovimo, da se je z 'narodnim pokretom' prikazalo na političnem prizorišču jugoslovansko vprašanje kot ena celota.«³

Na prvem teh protestnih shodov, 17. maja 1903 v Trstu, so sodelovali poleg slovenskih tudi istrski hrvaški politiki in pa Dalmatinec Ante Tresić Pavičić. Med govorniki je nastopil socialdemokrat J. Kopač. Otokar Rybaž je v govoru opomnil Avstrijo na posledice, ki jih je imela njena politika v Lombardiji in Benečiji, in svaril, da se ne bi kaj podobnega zgodilo tudi s Hrvati, s katerimi ostajajo Slovenci v skupnosti.⁴ Pred velikim shodom v Ljubljani je deželni predsednik Hein poročal vladi, da »grozi v Avstriji prodor nekakšnega vsejugoslovanskega gibanja... To gibanje se pojavlja tudi v tukajšnji (kranjski) deželi... Ni izključeno, da se v južnoslovanskih delih Avstrije razvije načrtno pripravljeno gibanje, ki bi utegnilo dobiti vznemirljive razsežnosti in izkoristiti prav ta trenutek za to, da odpre določena vprašanja in da odkrito nastopi s prizadevanji, ki merijo na uresničitev znanih državnopravnih utopij Jugoslovanov...«⁵

Protestnemu shodu so v Ljubljani sledile še protinemške demonstracije (24. maja 1903), kar je predsednika vlade Körberja tako vznemirilo, da je dosegel, da cesar ni sprejel v avdienco deputacijo dalmatinskih, istrskih in slovenskih poslancev. Šlo je za vztrajanje pri državnem dualizmu, po katerem naj bi bilo

² Slavica Plahuta, Solidarnostno gibanje 1903, rkp. dipl. dela, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1972.

³ Povijest 216.

⁴ Edinost, 20. maj 1903, št. 113.

⁵ AVA, Wien, 3514/MI ex 1903. – Badenikrise, 72. – Študije, 61-68.

vmešavanje »Avstrijancev« v zadeve Ogrske nemogoče. Na protest slovenskih in hrvaških poslancev v državnem zboru, je Körber odgovoril z grožnjami in omenil demonstracije v Ljubljani: »Razbita okna in krogle iz revolverja, to niso nikakršni izrazi narodne simpatije in morajo biti kaznovani. Nevarno je igrati se z ognjem! Ne bom bobnal k alarmu, ker upam, da sta pravo in zakon dovolj močna, da zmoreta obdržati hrvaški in slovenski narod na pravi poti. Imejte pred očmi, da se v državi mir mora ohraniti in ne zahtevajte od nje več kot pa more storiti!«⁶

Šušteršič je po svoje reagiral šele naslednje leto, 30. septembra 1904, ko je ljubljanske protinemške demonstracije izkoristil v kranjskem deželnem zboru za ostro kritiko deželnega predsednika Heina. Obtožil ga je, da poročilo korespondenčnega urada njegove deželne vlade ni bilo korektno in da je postavilo Slovence pred avstrijsko javnostjo v napačno luč.

Pod Šušteršičevim načelstvom se je morala Slovanska zveza 1904. leta opredeliti tudi do vprašanja obstrukcije Čehov v državnem zboru. To je vsaj zanj pomenilo tudi stopinjo k oblikovanju dolgoročne strategije. Vse dotlej je namreč Slovanska zveza puščala svojim članom proste roke, da so ali podpirali obstrukcijo ali pa se vzdrževali glasovanja. Petnajstega marca 1904 pa je Slovanska zveza sklenila, da se pridruži češki obstrukciji.⁷

Takšno odločitev za radikalizacijo političnega nastopanja je dopisnik Slovencev z Dunaja, nedvomno pod Šušteršičevim vplivom, takole pojasnil: »Danes moramo računati z dejstvom, da češki poslanci ne morejo odložiti obstrukcijskega orožja. Štiri dolga leta so minula, ko so se vršila razna pogajanja med nemškimi in češkimi zastopniki. Vlada je sprva kazala mnogo dobre in resne volje; toda v nekem slabem trenutju je dr. pl. Körber zagotovil Nemcem, da brez njihove vednosti in proti njihovi volji ne ustreže nobeni češki narodni zahtevi. Od tedaj je vlada nemški 'ujetnik', ki nosi težke okove. Storiti sme le to, čemur dajo nemške stranke na levici svoj placet. Dasi so te stranke v manjšini, vendar vladajo v državi s pomočjo nemške birokracije, ki ima še vedno v rokah neomejeno oblast... Danes ni več boj za drugo češko vseučilišče ali za češki uradni notranji jezik, marveč boj je proti nemški hegemoniji, ki jo vlada podpira z vsem svojim mogočnim aparatom. Kdor dobro pozna razmere v slovenskih pokrajinah, temu tega ni treba dokazovati. Naj sodi ta ali oni o češki obstrukciji kakor hoče, istina je, da Čehi brez razlike strank stoje na braniku proti prodirajoči velenemški povodnji. Kdor tega ne vidi ali ne prizna, s tem se dalje ne prereka.« Čehi so »sprednje straže bodočnosti« tudi za Hrvate in Slovence, je ugotovil dopis, vrh tega pa še Slovincem edini prijatelji in zavezniki. »Kar so Slovenci v zadnjih

⁶ Janko Pleterski, Politika 'novog kursa', jadranski kompromis i Slovenci, v: Jugoslovenski istoriski časopis, Beograd 1975, št. 3-4, 49-88. – Slovenski prevod v Študije, 69-100. Citirano mesto: 71.

⁷ Slovenec, 16. marec 1904, št. 62.

dveh desetletjih dosegli, zgodilo se je s pomočjo čeških zastopnikov... Bila bi torej neodpustna nehvaležnost, ko bi danes slovensko-hrvaški poslanci stali s puško ob nogi, ko Čehi bijejo obupen boj za svojo veljavo, za ugled češkega naroda... Obstrukcija je zlo, toda v gotovih razmerah potrebno zlo, kakor za stiskanega človeka v smrtni nevarnosti silobran. In to načelo velja tudi za narode, katerih razvoj, blagostanje, celo obstanek je v nevarnosti. Dobro poznamo in uvažujemo takozvane državne potrebe, toda narodi tvorijo državo. Na ljudskih ramah slone državna bremena. Dajte narodom, dajte ljudstvu njegove pravice, da morejo izvrševati dolžnosti tudi do države.«

Stališča, nedvomno sprejemljiva za vsakega slovenskega narodnjaka, še posebno zato, ker so ob češkem primeru kazala, da iz idejnega ali iz narodnega boja ni dopustno izključevati nikogar zaradi ideoloških razlogov. Na Češkem so bili v večini mladočehi, po svojem ideološkem značaju podobni slovenskim naprednjakom, ki jih je KNS izključevala iz narodnih vrst. Šlo je za nenavadno radikalizacijo narodnega stališča, nenavadno zlasti za vsezaverodomcesarjevsko KNS.

Že dejstvo, da so češko obstrukcijo podprli tudi italijanski in radikalni rusinski poslanci, je lajšalo odgovor na vprašanje, odkod radikalizacija. Jedro strateškega cilja je dunajski dopisnik pojasnil na koncu. Najprej junačenje: »Ali zmagamo ramo ob rami s češkimi poslanci, ali propademo. Toda pogum je prvi pogoj za zmago. Ako sto poslanecev, in vsaj toliko nas je s češkimi, brani svoje pravice, prava naroda, zahteve ljudstva, če treba, na življenje in smrt, zmaga je gotova.« Nato pa osrednji cilj strategije in s tem tudi omejitev taktike radikalizma: »Merodajni krogi se morajo prepričati, da poslanci niso samo strežaji posameznih kverulantov, niso le podajalci za državne jasli, marveč zakoniti zastopniki svojih volilcev, zagovorniki najsvetejših pravic, dober svojega naroda.«

Prepričati »merodajne kroge«! To je tisti osrednji cilj, tisto žarišče, v katerem se zbira in prelamlja strateški koncept Ivana Šušteršiča. Seveda se k temu lepo prebere tudi zadnji stavek, ki ponavlja očitno resnico: »Vlade in stranke se menjujejo, narod pa je, ki se vedno pomlaja in tvori državo.« Mogoče ga je razumeti kot besedo o suverenosti naroda, o nadrejenosti narodnega načela ideološkim delitvam, vsaj ad captandam benevolentiam zaveznikov. Toda vselej in vedno tudi z omejujočim caeterum censeo, »prepričati merodajne kroge«. Vsaj Šušteršič se je takega razumevanja držal do konca svoje politične dejavnosti v Habsburški monarhiji. Bili pa so tudi v njegovi stranki ljudje, ki so to razumeli drugače in zares.

Ali pa je bilo Šušteršičevo pravilo o zvestobi vladarju, ki se ga je tako neomajno držal do konca, samo načelne narave? Ali je res izviralo samo iz njegovega (katoliškega) pogleda na izvor oblasti? Moramo mu dopustiti kot politiku, da je na vprašanje gledal tudi realno politično. Prav gotovo je šlo tudi za njegov račun, izvirajoč iz prepričanja, da je vladar v Avstro-Ogrski dejavnik, ki

lahko samostojno in neodvisno posega v politične razmere in ki zmore rešiti ustavno nerešljive (narodne) probleme, četudi zgolj iz svojega čisto vladarskega interesa. Zanimivo opozorilo z današnjih vidikov na značaj in pomen tega dejavnika v Habsburški monarhiji preberemo pri Lotharju Höbeltu.

»Avstro-Ogrska,« piše, »ni bila samo država mnogih narodov, bila je tudi državna stavba z monarhično eksekutivo in močnimi avtoritarnimi potezami. Tam, kjer se je ta monarhična eksekutiva začela umikati (v avstrijski državni polovici npr. v Galiciji), se je izid le malo razlikoval od narodnega tlačenja (Ukrajincev od Poljakov), kakršno bi le težko moglo služiti za vzor. Pozitivni funkcionalni prispevek dinastičnih struktur k narodnemu vprašanju je tičal po 1848. pravzaprav ravno v njihovem prehodnem značaju, v njihovih preddemokratičnih, arbitrarnih, nepreračunljivih elementih, v zavesti vseh prizadetih, da obstaja onstran nacionalnih frontnih črt še neki tretji faktor, ki nikomur ni dolžan polagati računa. Morda je krona v tem trenutku naklanjala svojo podporo ravno narodnemu nasprotniku; toda izkušnja je učila, da se to lahko tudi spremeni čez noč: državopolitična blaginja utegne takšno preusmeritev pospešiti. Te dinastije si ni nihče izbral, toda bila je tu, zdaj in vedno, tako se je zdelo, in skušalo se je iz tega izviti kar največ dobrega, pa dopustiti njej in sebi še kakšno priložnost. Toda takšne instance najbrž ni mogoče trajno vzdrževati in jo še manj ustvariti iz retorte. To pa je bil že problem tako imenovane prve (avstrijske) republike, in to bi bil tudi problem vsake multi- in supranacionalne skupnosti, ki bi se sklicevala na habsburški vzor,« opozarja imenovani učenjak z dunajskega Inštituta za zgodovino⁸

Ivan Šušteršič – in najbrž ne le on – bi mu gotovo pritrdil, oborožen z lastnimi izkušnjami. Morda je to pravi vzrok, zakaj so z nastopom pluralne demokracije nepričakovano razpadle vse tri evropske socialistične federacije? Cesar je imel pri njih seveda drugačno ime, podoben pa mu je bil po svoji nikomuršnji odgovornosti.

Po vnovičnem razbitju vladnih prizadevanj za sporazum med Čehi in Nemci se je Šušteršič odločil, da kar naravnost pove, da ima radikalizem (obstrukcija) pravzaprav bolj značaj provokacije kot pa značaj orožja. Le državo (»merodajne« kroge) naj iztrga iz mrtvila! »Načelni nasprotniki obstrukcije se danes nahajajo v obstrukciji. Oni imajo zavest, da opravljajo patriotsko delo. Boljši je celo odkrit absolutizem, kakor današnji navidezni konstitucionalizem, ki je v istini samo birokratska oligarhija najhujše vrste...«⁹

Še pred koncem 1904. leta je nastal nenavaden položaj, ko se je govorilo o možnosti, da bi mladočehi brez privolitve Slovanske zveze sami sklenili, da prenehajo obstrukcijo. Hrvatje (Narodni list Juraja Bianchinija v Zadru) so takšno možnost zavračali in so trdili, da obstaja med mladočehi in Slovansko zvezo

⁸ Höbelt, 15-16.

⁹ Slovenec, 19. april 1904, št. 88.

dogovor o sporazumnem postopanju. Šušteršič dogovora ni zanikal, a pripomnil je, da obstrukcija ni program, temveč le taktično sredstvo.¹⁰

Očitno se je pokazalo, da to taktično sredstvo ni ustvarilo tiste količine kriznosti v državnem položaju, ki bi utegnila nagniti »merodajne kroge« k temu, da posežejo vmes z ustavno pobudo. Sredi svojega radikalističnega zanosa se je Šušteršič srečal z izkušnjo, ki se je na koncu izkazala za temeljno značajsko potezo Habsburške monarhije: da namreč taktika radikaliziranja slovanske opozicije monarha nikoli ni mogla nagniti k razrešujoči intervenciji v smislu enakopravnosti nenemških narodov z vladajočimi Nemci. Takšno »upoštevanje« radikalizma je pokazal cesar le v odnosu do madžarske opozicije. Le malo let zatem je Šušteršič izkusil, da tudi v demokratiziranem državnem zboru združena slovanska opozicija nima večjih obetov za uspeh, kakor jih je imela v starem, kurialnem.

*Juraj Bianchini
(karikatura, Casimir Sichulski)*

¹⁰ Slovenec, 2. november 1904, št. 250.

VOJSKOLJUB

Nič nenavadnega za KNS (in za Šušteršiča) ni bilo, da je stranka dosledno podpirala cesarjeve vojaške prerogative in v državnem zboru praviloma glasovala po cesarjevih željah za potrebe avstroogrske vojske. Tako tudi ni bilo nenavadno, da je Šušteršič v času Körberjeve vlade, ko je madžarska zanikala potrebo, da mora vojska biti skupna, in s tem odprla vprašanje revizije dualizma na točki, ki je bila za državni vrh najbolj kočljiva, nastopil v podporo vojaških potreb. V letu 1902 je skupna cesarska in kraljeva vlada predložila avstrijskemu in ogrskemu parlamentu zakonski osnutek, katerega sprejetje bi pomenilo povečanje rednega staleža vojske. V ogrskem parlamentu je zakon doživel hudo nasprotovanje, medtem ko je bil v avstrijskem 19. februarja 1903 sprejet, četudi po burnih razpravljanih.¹

Šušteršiča je reški Novi list (glasilo Frana Supila) obtožil, da je glasovanje za »vojaško predlogo« (takratni izraz za predlog vojaške postavke v proračunu) izkoristil za razrešitev položaja v kranjskem deželnem zboru. Obljubil naj bi bil Körberju glasove Slovanske zveze, če bi se vlada zavezala, da razpusti kranjski deželni zbor. Šušteršič je 27. februarja 1903 to obtožbo odločno zavrnil.² In najbrž je govoril resnico. Vsa stvar bi bila komaj omembe vredna, če ne bi Šušteršič v nadaljnjih letih v svojo politično zamisel postopno vnašal toliko prav nenavadno živega zavzemanja za vojaška vprašanja, posebno kadar je šlo za moderno oborožitev na morju.

Po 1907. letu so socialdemokratski opazovalci s svojega antimilitarističnega stališča Šušteršiču že kar naravnost očitali, da hoče vprašanje vojske in vojskovanja z Italijo celo izrabiti za pospešitev ustavne rešitve slovenskega (hrvaško-slovenskega) narodnega vprašanja. Gotovo kaže pozorneje opazovati Šušteršičevo odzivanje na vojaška vprašanja v kritičnih letih.

Aprila 1903 je Šušteršič na shodu KNS v Ljubljani zagotavljal, da je v delegacijah govoril proti nabavi topov. Obenem je omenil, da se je Slovanska zveza v državnem zboru vzdržala glasovanja o tem vprašanju kratko malo zato,

¹ Charmatz, 149-150

² Slovenec, 28. februar 1903, št. 48.

ker je vedela, da ima vlada potrebno dvetretjinsko večino zagotovljeno že brez nje. To dvojje je izražalo določeno razdvojenost v stališčih.

V Šušteršičevem pojasnilu je bilo nekaj obrambe pred očitki socialdemokratov, da je Slovanska zveza podpirala nabavo topov. Socialna demokracija ji je bila namreč tisti čas pomembna zaveznica v prizadevanjih za volilno reformo. Na drugi strani pa je v njem tičal tudi ozir na vlado, od katere je bilo trenutno odvisno, koliko in kako se bo zagatni položaj v kranjskem deželnem zboru premaknil naprej. Šušteršič je povezal oboje: »Nisem samo glasoval proti novim topovom, ampak tudi govoril sem proti novim topovom in dejal sem tudi, da nikdar, dokler ne bo splošne volilne pravice, dokler bom delegat, ne bom glasoval za take predloge, ker, če je splošna brambena dolžnost, potem naj bo tudi splošna volilna pravica.« Nato se je dotaknil bojnih nastopov KNS v kranjskem deželnem zboru za pravično volilno reformo in ugotovil: »Dolžnost vlade je, poseči vmes in doseči kompromis.«

Vojska, vlada, volilna reforma za državni zbor, kriza v kranjskem deželnem zboru, vse to se je družilo v enem samem vozlišču. V ozadju vsega je delovala

Franz Conrad Hötzendorf

trdna odločenost, da se ne KNS ne Šušteršič osebno ne bosta zamerila cesarju, vrhovnemu poveljniku avstroogrške vojske. Stvar tudi v Slovanski zvezi ni šla kar gladko, saj je prav tedaj Šušteršič začasno odstopil od načelstva kluba. Vzrok za to je bil, tako je povedal, »ker nekateri gospodje niso hoteli držati v klubu discipline in v takem klubu brez discipline se držim tega načela, da sem raje navaden član kluba in jaz potem discipline ne držim, ter naj izkusi kdo drugi, kako lepo je biti lipov bog«.³ – Biti lipov bog pomeni ne voditi ne odločati. Na videz je šlo za določila poslovnika o obstrukciji, dejansko pa za cel spekter političnih vprašanj.

Še v istem letu se je kriza dualizma stopnjevala prav ob vprašanju armade. Ni šlo več samo za finančni položaj vojske v državi, marveč tudi za njeno enotnost ali pa razdelitev. Opozicijska Kossuthova stranka neodvisnih je v ogrskem parlamentu preprečevala, da bi se odobrilo povečanje kontingenta novakov (rekrutov), in zahtevala uvedbo madžarskega poveljevalnega jezika. Cesar je končno 16. septembra 1903 v Chlopih nastopil z avtoritativno besedo, s slovitim poveljem armadi: »Moja vojska naj ve, da se ne bom nikoli odrekel pravici in pooblastilom, ki so zagotovljena njenemu vrhovnemu vojaškemu gospodu. Skupna in enotna, kakršna je, naj moja vojska tudi ostane: mogočna sila za obrambo avstrijsko-ogrške monarhije proti vsakemu sovražniku.«⁴

Cesarjevo povelje je ponudilo Šušteršiču priložnost, da navzlic nenavadnemu vijuganju v odnosu do topov, potrebnih vojski, izkaže svojo popolno vdanost vladarju. Na slovesni seji kranjskega deželnega zbora 22. septembra 1903, ko so odpirali novo poslopje kranjske deželne zbornice, hkrati pa se je začejala kompromisna etapa v zahtevi po demokratizaciji tega organa, je Šušteršič zboru predlagal izjavo ob cesarjevem armadnem povelju. »Najvišje vojno povelje z dne 16. septembra tega leta daje deželnemu zboru vojvodine Kranjske povod, biti tolmač čustev, ki navdajajo prebivalstvo dežele, in izraziti svoje patriotično veselje nad jasnimi in odločnimi besedami, spregovorjenimi z najvišjega mesta države napram razdirajoči prešernosti, ki se pojavlja v državni polovici onstran Litve.«

Šušteršič je predlog utemeljeval z govorom, ki je bil zelo oster v obsodbi madžarske politike in zelo naklonjen do cesarja in armade. Zadovoljno je ugotovil, da cesar v svojem povelju »ni pozabil svojih narodov in (je) sprejel v povelje stavek, da on hoče, da se spoštuje vsaka narodna individualnost tudi v okviru armade«. Madžare si je privoščil ostro in prav lahkotno, češ da so »tekom zadnjih desetletij obogateli od naših žuljev« in da »ti od nas sutenirani Madžari niso bili zadovoljni, akoravno so imeli stokrat večje pravice kakor mi, kakor si ljubljena metresa napram svojemu ljubljencu, dokler je v njenih verigah, prisvaja vse pravice«. Vodja nemške stranke Schwegel je k temu pripomnil, da sicer soglaša z

³ Slovenec, 20. april 1903, št.88.

⁴ Charmatz, III, 49.

intencijo Šušteršičevega predloga, ne pa z utemeljevanjem, ki je, njegovem mnenju, do Ogrov preostro.⁵

Vprašanje vojske je bilo prvo, pri katerem je Šušteršič zaznal in tudi izrabil priložnost, da nastopi na ravni politika z državniškim formatom. Kot zgled nam lahko rabi njegov nastop februarja in marca 1904 v avstrijski delegaciji, predstavniskem organu, ki naj bi, vzporedno k ogrski delegaciji, nadomestil manjkajoči skupni parlament dvojne monarhije; te naloge sistem delegacij ni mogel uresničiti, saj sta delegaciji zasedali ločeno in delali vsaka zase, brez medsebojne povezave. Šušteršič se je torej na tem mestu vprašal, zakaj je habsburška armada v kritičnem položaju.

V odgovor je orisal zvezo med politično zmedo po letu 1897 in pa krizo v armadi, ki da tudi občuti posledice gospodarskega položaja, ki sili k izseljevanju. Velikopotezno je delil nasvete vladi in samemu cesarju. Namreč: ustava mora spet priti do veljave in vlada mora biti »v ožji dotiki« ne toliko s strankami, marveč z ljudstvom samim, da si to opomore in utrdi svojo gospodarsko moč. Stvar krone pa je, da brani svoje prerogative, saj je dovolj močna, da to stori, če hoče. Vladar ima dovolj moči, da prepreči razcep armade. Nato je spregovoril o finančnih vprašanjih v zvezi z vojsko in ostro nastopil proti še vedno priznani pravici do dvoboja. To vprašanje je vzel kot preizkušnjo npravnega značaja armade in njenega odnosa do ljudstva: »Armada mora soglašati z ljudstvom v glavnih npravnih načelih. Armada je iz ljudstva, iz katerega dobiva svojo moč. Zato naj gospod vojni minister resno pretresa to vprašanje in je reši v smislu pravne zavesti tistih, ki vzdržujejo armado, in to je ljudstvo.« Nastop je sklenil s poudarkom, ki bo v naslednjih letih stopal vedno bolj v ospredje. Prepričan je, da je armadi namenjena velika vloga, ker se pripravlja vojna! »Govoril sem te besede v imenu milijonov zvestih avstrijskih državljanov, ki so bili in so vedno pripravljeni, življenje in imetje žrtvovati za cesarja in domovino. Ako bode – kar pa Bog obvaruj – naša slavna armada morda že v kratkem pozvana, da z orožjem brani naše koristi, potem naj naša armada zmagovito nese zastavo habsburške države v vrste sovražnika!« V teh besedah bi lahko videli predpodobo njegovega stališča v letu 1914.⁶

Prva kritična opažanja slovenskih socialdemokratov na račun Šušteršičevega ravnanja v vojaških zadevah so izvirala predvsem iz njihovih načelnih, pacifističnih preudarkov. V poznejših letih pa so se njihova opažanja že razvila v kritiko Šušteršičevega vojaškega koncepta celo s stališča slovenskega narodnega programa.

Albin Prepeluh se je 1907. leta v svojem pisanju dotaknil misli na vojno z Italijo, ki je bila Šušteršiču tako priljubljena: »So ljudje z rešilno (za Avstrijo)

⁵ Slovenec, 22. in 30. september 1903, št. 218 in 225.

⁶ Armada in ljudstvo. Slovenec, 3. in 4. marec 1904, št. 51-52.

mislijo. Menda celo v bližini dvora!... Nova italijanska vojna naj znova navduši mase. Popularna ideja za mase na jugu, zanimiva za one na severu. Toda, ni ta ideja mnogo bolj nevarna kot ona prva (demokratizacija Avstrije)?... Za Rimom stoji rdeči Pariz (Francija, kjer sta meščanstvo in delavstvo skupaj izpeljala ločitev cerkve od države). In Berlin... ima zadnjo besedo.«⁷

Dušan Kermavner Prepeluhovo pisanje dopolnjuje s pojasnilom, češ da se je z načrtom vojne z Italijo ukvarjal prestolonaslednik Franc Ferdinand. Vojna naj bi izboljšala položaj Avstro-Ogrske kot velesile in okrepila moč centralne oblasti na Dunaju proti ogrski in češki opoziciji. Katoliška Avstrija bi po zmagi obnovila papeško državo.⁸

Državnik Šušteršič je to možnost upravičeno upošteval. Toda socialisti so bili prepričani, da jo hoče kar vključiti v svoj politični načrt. Ko je Prepeluh 1911. leta ocenjeval politiko slovenske državnozborske delegacije pod njegovim vodstvom, ji je priznal, da se je s svojo ostro opozicijo proti pristranski nemški Bienertovi vladi politično uveljavila »prvič, odkar poznamo Slovenci ustavno življenje«. Toda zameril ji je, da je brezpogojno sprejela nove vojne kredite, pri čemer da je Šušteršič, »prvi in upoštevani opozicionalec v parlamentu prehitel celo znane vladne lakaje«. Ta ustrežljivost dvoru je bila Prepeluhu izhodišče za splošno prepoznavanje in oceno Šušteršičeve zamisli: »Cilj (te politike) je: Pridobiti Slovincem s pomočjo katolicizma in armade tisto stališče *en miniature* v državi, ki ga uživajo že od nekdaj Poljaki. Ali je ta cilj mogoč? Dvom je upravičen. Slovenci smo proti buržoaznim Nemcem povsod v defenzivi in nemška vlada... ni nikjer prisiljena ozirati se na slovenske tožbe in prošnje... Zakaj torej navdušenje za militaristične izdatke? Zakaj vedno kazen na italijansko oboroževanje? Morda tiči za tem politična misel! Za slučaj italijansko-avstroogrsko vojske bi Slovenci kot narodnostna skupina prišli do nekake veljave in takrat bi se država ozrla po nas. To bi bil ugoden trenutek in morda bi se dalo v malem posnemati ogrskega Deaka iz leta 1866-7. Četudi je ta politična misel vabljiva, zavreči se mora. Brezpogojno. Sicer moramo – vsaj začasno – sprejeti zahtevano italijansko avstroogrsko vojsko (vojno) kot posebno točko v slovenski narodni program.«⁹

O istem je tega leta pisal tudi Anton Dermota, namreč da je to politično idejo za Slovence in Jugoslovane ustvarila reakcija in »se z interesi narodove celote ne ujema zato, ker so ji merodajni cilji, ki so našemu narodu tuji – cilji Dunaja in Rima«. In še: »Bodisi pa kakorkoli, eno je... gotovo: naša slovenska politika začenja dobivati vpogled v širšo, vnanjo, da, svetovno politiko in začenja v nji dobivati tudi pomen (priznanje Šušteršiču!) – in sicer v toliko, v kolikor je smoter, ki ga z nami hočejo tudi višji faktorji doseči zase, svetoven. Sramota je

⁷ Naši zapiski, 1907, 181.

⁸ Prepeluh, 354.

⁹ Naši zapiski, 1911, 143-145.

le, da Slovenci na tak način vstopajo v svetovno politiko; sramota je le, da jih vodi reakcija.«¹⁰

Na podlagi izsledkov Roberta Kanna glede domnevne usmerjenosti prestolonaslednika k vojni, opozarja danes Lothar Höbelt, da je Franc Ferdinand nasprotoval tudi misli o vojni na Balkanu (kaj šele z Italijo). V vojskovanju je videl nevarnost za razpad Habsburške monarhije. Upal je, da se nevarnih posledic tega razpada celo za ruski prestol podobno zaveda tudi ruski car. Höbelt navaja Kannovo prepričanje, da je bil Franc Ferdinand zato dejavnik miru, in ponavlja zanimivi Kannov historični uvid: »... odločilna usodnost atentata v Sarajevu je bilo to, da je prestolonaslednik umrl, ne pa, da je bil umorjen.« Če sprejmemo to presojo, ki je pač docela nasprotna tedaj tako razširjenemu prepričanju o prestolonaslednikovem vojskoljubju, potem moramo tudi ugotoviti, da se je Šušteršič motil, ko je menil, da s svojo vižo o vojni z Italijo in o nagradi Slovincem in Hrvatom po njej streže namenom bodočega vladarja. On ne z nadvojvodo in ne

s kom drugim (po Jakobu Mohoriču tudi s Krekom ne) vsekakor ni delil tistega predvidevanja, ki se je potem izkazalo kot zgodovinsko točno, da podonavsko monarhijo v vojni zagotovo čaka konec. Bil je prav nasprotnega mnenja in v tem se je usodno zmotil tudi za svojo osebo.¹¹

Jakob Mohorič

¹⁰ Naši zapiski, 1911, 38-39.

¹¹ Höbelt, 12-13.

»EIN KLERIKALER SLOWENE«

Zagon, ki ga je pod Šušteršičevim vodstvom dobivala stranka slovenskega političnega katolicizma na Kranjskem, in njegova lastna vizija o sebi kot velikem političnem voditelju sta ga navdala s tolikšno samozavestjo, da se je v 1904. letu odločil nastopiti v avstrijsko-ogrskih delegacijah še drugič v podobi državnika. Tokrat je šlo za temo, ki je zadevala najvišje sfere monarhije in katoliške cerkve. V delegacijah je 22. januarja govoril o pravici avstrijskega cesarja do izključitve nezaželenega kandidata iz postopka za izvolitev papeža [*ius exclusivae*]. Šušteršič je to cesarjevo pravico spodbijal!

Po smrti papeža Leona XIII. (20. julija 1903) je v odnosih med dvojno habsburško monarhijo in Vatikanom postalo pereče sicer že dolgo odprto vprašanje, ali bo avstrijski cesar pri izbiri novega papeža uporabil svojo pravico in ali ta pravica sploh (še) velja. Izvolitev novega papeža končno ni minila brez cesarjevega posega in je pomenila za monarhijo dogodek velikega političnega pomena. Za papeža ni bil izvoljen državni tajnik Leona XIII. kardinal Rampolla, ampak beneški patriarh, kardinal Giuseppe Melchiorre Sarto, ki si je nadel ime Pij X. (4. avgust 1903).¹

Na Dunaju so o nasledniku Leona XIII. razmišljali tako rekoč že od prvega dne njegovega papeževanja, saj so vsi pričakovali, da ne bo več dolgo živel (ob izvolitvi leta 1878 je štel 68 let). Učakal pa je, sicer le malo pred smrtjo, celo jubilejnih 25 let papeževanja! Avstroogrska diplomacija je v tem času večkrat prečesala sezname njegovih možnih naslednikov. Med kardinali, ki so veljali za »papabile«, je kot sporno ime trajno nastopal kardinal markiz Mariano Rampolla del Tindaro. Veljal je za doslednega izvajalca, celo sosnovalca, Leonove politike. Po tradiciji bi moral biti kot državni tajnik pravzaprav izključen od možnosti, da zasede papeški prestol. Toda Leon XIII. je sam zatrdil, da v novih časih to pravilo ne more več obveljati, in se tako izrekel v prid ohranjanju kontinuitete svoje politike. V očeh Dunaja pa je bila prav ta kontinuiteta nezaželena. Zakaj?

Zunanjepolitični razlogi so tičali v oceni, da je bila Leonova politika že od vsega začetka (1883) nasprotna trozvezi Avstrije, Nemčije in Italije. Nejevolja

¹ Engel-Janosi.

Dunaja se je še poglobila 1887, ko se je Vatikan diplomatsko približal Parizu (v smislu delovanja za »ralliement« – spravo med cerkvijo in državo, tudi na temelju priznanja legitimnosti republikanstva) in St. Petersburgu in povečal svoje zanimanje za slovanski Balkan in jug habsburške monarhije (v smislu ekumenskih želja). Tu je šlo po mnenju dvora za nezaželeno vmešavanje v notranje zadeve Habsburške monarhije, v odnose do narodov, predvsem za preveliko zanimanje Svetega sedeža za (južno)slovanski svet, zlasti za (narodna) stališča djakovskega škofa Strossmayerja, vprašanja o glagolici v bogoslužju in zavod sv. Hieronima v Rimu. Z druge strani je vatikanski državni tajnik Rampolla Avstriji očital, da je kot katoliška dežela izdala Sveti sedež in ga prepustila oblasti masonov in ateistov Italije. Po sodbi Engel-Janosija je bil poseg avstrijskega cesarja proti izvolitvi Rampolle za papeža zadnji odsev boja med Bourboni in Habsburžani, med Francijo in Avstrijo, za vpliv v Italiji.

Nasprotovanje Dunaja Rampolli je imelo vrhu tega še zanimive notranje-politične nagibe. Kot piše Engel-Janosi, je bila habsburškemu dvoru neljuba Rampollova »ljubezen do množic«, njegovo prizadevanje »doseči podporo

katoliških množičnih gibanj«, njegova naklonjenost demokraciji. Očitek je veljal predvsem dejstvu, da se Vatikan ni odrekel podpori mladi (nemško-avstrijski) krščansko socialni stranki, ko je nastopila proti cerkvenopolitični tradiciji, utelešeni v škofih, in ostankom jožefinizma. Dejansko pri tem ni šlo zgolj za verski vidik v položaju nemško-avstrijskih katolikanov, temveč tudi za moderni politični katolicizem v Avstro-Ogrski. Seveda tudi med Slovenci. In videli bomo, da se je Šušteršič dobro zavedal, da z oporekanjem cesarjevi *ius exclusivae* ne brani samo načela o avtonomnosti katoliške cerkve, marveč tudi politično misel slovenske Katoliške narodne stranke.

S stališča italijansko-avstrijskih odnosov kot tudi s slovenskega narodnega stališča je bila izvolitev kardinala Sarta nekoliko dvorezna. Pij X. je utelešal Benetke, mesto, v

Leon XIII

katerem je, kot piše Engel-Janosi, še vedno odmevala tožba Silvia Pellica in donel protiavtstrijski bojni klic Daniela Manina iz časov Risorgimenta. Z avstroogrskim poslanikom je novi papež ob prvi avdienci govoril sicer zelo spravljivo. Poudaril je, da je bil 32 let (t.j. do ločitve Benetk od Avstrije) »zvest podložnik Avstrije«, da pa to zdaj seveda ni več. »Kot Benečan« je obžaloval hujskanje (!) slovanske (slovenske in hrvaške) duhovščine v Istri in Dalmaciji proti italijanski. Slednje je poslanika prijetno presenetilo in brž je pograbil priložnost in se papežu pritožil čez hrvaškega škofa Stadlerja v Sarajevu zaradi njegovega pospeševanja proselitizma, katoličanja pripadnikov islama in pravoslavlja.

Mariano Rampolla del Tindaro

Manj ugodno znamenje za habsburški dvor je bilo dejstvo, da je Pij X. že 18. oktobra 1903 naloge državnega tajnika v nasprotju s tradicijo zaupal Neitalijanu, kardinalu Raphaelu Merry del Valu. Ne le da je bil novi državni tajnik Španec, bil je tudi človek, ki so ga le nekaj mesecev prej na Dunaju odklonili kot možnega kandidata za novega papeškega nuncija!

Po mnenju avstroogrškega poslanika je bil Merry del Val človek Rampollove šole, saj se je svoj čas o cesarskem vetu izrekel kot o posegu v notranje vladanje cerkve. Dejansko se je to potrdilo, kajti še pred koncem 1903. leta se je sestala posebna komisija kardinalov in obravnavala elaborat o pravici veta, ki ga je pripravil Eugenio Pacelli (poznejši papež Pij XII., 1939-1958), že 20. januarja 1904 pa je papeška konstitucija »Commissum nobis« slovesno razglasila, da je veto neveljaven in da bo vsako sodelovanje kardinalov pri takšnem dejanju podvrženo najhujšim cerkvenim kaznim.² V teh okoliščinah nastopi Šušteršič v delegacijah.

V javnem razpravljanju o veljavnosti ali neveljavnosti pravice avstrijskega monarha do veta pri volitvi papeža se je končno moral izreči minister za zunanje zadeve grof Goluchowski. Označil je ekskluzivo za običajno pravo, ki pripada

² Engel-Janosi, 2-55.

nosilcu habsburške krone kot tudi Franciji in Španiji, in poudaril, da ne bi bilo stvarno opravičljivo, če bi se mu nosilec prostovoljno odrekel. Na prvem naslednjem zasedanju avstrijske delegacije so se njegovega stališča kritično lotili trije delegati. Engel-Janosi jih našteje takole: »Neki klerikalni Slovenec (ein klerikaler Slowene), knez Schönburg-Hartenstein za sredinsko stranko gosposke zbornice in grof Zedtwitz kot govornik fevdalcev...« Brezimni »klerikalni Slovenec« je bil seveda Ivan Šušteršič. Poročevalcu Neue Freie Presse, po katerem povzema Engel-Janosi svoj prikaz, je bil slovenski strankarski prvak še nihče.

Stališče vseh treh kritikov je bilo, da so z ravnanjem Avstro-Ogrske ob konklavu prizadeta čustva katolikov v monarhiji. Šušteršič je bil v svoji razčlembi še veliko natančnejši in določnejši. Predstavil je pravicato pravno strokovno mnenje o ekskluzivi kot o pravici avstrijskega vladarja. Poudaril je, da hoče zadevo obravnavati samo s svojega lastnega stališča, namreč »s stališča katoliško, cerkveno mislečega moža«, in da ga k takemu ravnanju zavezuje tudi dejstvo, da je »delegat katoliške dežele«.

Šušteršičeva temeljna teza je bila, da ius exclusivae ni prerogativa habsburške cesarske krone, ker takšna krona obstaja šele od 1804. leta in to kot avstrijska cesarska krona. Cesar Franc je tedaj odložil nemško cesarsko krono in se s tem prostovoljno odrekel vsem prerogativam, ki so bile zvezane z nemško cesarsko krono. Odtlej pa taka prerogativa tudi ni mogla nastati po običajnem pravu, saj je bila medtem uveljavljena le enkrat samkrat (1823). Noben jurist ne bi mogel trditi, da iz enkratne rabe lahko nastane običajno pravo. Vrhu tega nimata takratna (1823) in današnja avstrijska monarhija istega značaja. Prva je bila absolutistična država, v kateri se je državna ideja utelešala v katoliškem vladarju. Od leta 1867 pa je avstrijska monarhija popolnoma drugačna. Ima ustavo, po kateri ni več katoliška, temveč interkonfesionalna država. Nekatere njene temeljne zakone Sveti sedež celo najostreje obsoja. Njena zunanja politika je politika ustavne države, o kateri odloča populus in ne vladarjeva oseba. Intervencija pri volitvi papeža je bila državni akt Avstrije, četudi je zadevno navodilo (»secretum«) podpisalo Njegovo Veličanstvo. Zunanjepolitični akt države pa je podvržen kritiki delegacij. »Veliko preveč ustavnega mišljenja sem,« je vzkliknil Šušteršič, »in imam, četudi sem ultramontanec, veliko preveč občutka za pravice ljudstva v ustavni državi, da bi lahko kdajkoli soglašal s takšnim stališčem [da je šlo le za osebno pravico vladarja]. Šlo je tukaj za državni akt in pravico imamo ta državni akt kritizirati.« Proti aktu samemu pa mora najodločneje protestirati, ker je »brutalno ranil« čustva katoliškega prebivalstva Avstrije.

V nadaljevanju je Šušteršič ugovarjal trditvi, da bi bil Rampolla nasprotnik Avstrije, prijatelj Francije in Rusije, nasprotnik Trozveze, da bi se celo navduševal za prostožidarsko [francosko] republiko. Izvajal je politiko katoliške cerkve, ki je starejša od vseh dinastij in držav Evrope in bo preživela vse, je globalna in ni od danes do jutri. Uveljavitev ekskluzive proti Rampolli, ki je bil 17 let zaupnik

Leona XIII., pomeni po Šušteršičevem mnenju kršitev dolžnega spoštovanja vzvišeni pojavi preminulega papeža. To ne pomeni, da katoliki Avstrije ne bi bili zadovoljni z novoizvoljenim Pijem X. Gre za to, da je bilo ob vsej zadevi omajano zaupanje katolikov Avstrije v vladajoče, v njihovo pripravljenost upoštevati verski interes. Svoj nastop je Šušteršič sklenil s pravicato bojno napovedjo:

»Vemo, da se lahko zanašamo samo sami nase in da je katoliško ljudstvo Avstrije odločeno, da uporabi ustavne svoboščine, ki so ljudstvu zagotovljene, da je to ljudstvo odločeno še naprej se bojevati in si osvojiti, samostojno in samodejavno, tisti položaj v tej državi, ki pripada katoliškemu delu prebivalstva v Avstriji, po vsej zgodovini naše domovine.«³

Ostrina nastopa preseneča. Ne le zato, ker se je Šušteršič tako ostro obrnil do avstroogrske vlade in vladarjevih pravic. Preseneča tudi zato, ker je bilo že 11. januarja 1904 v budžetnem odboru delegacije rečeno, naj se v interesu vseh prizadetih o tej zadevi ne razpravlja več. Vemo tudi, da je Vatikan odsvetoval krščanskim socialcem, da bi se udeležili diskusije o zadevi, in da so se ti takšni nameri potem tudi odrekli.⁴

Lahko bi seveda domnevali, da Slovenci ali KNS v tistem času sploh še niso bili toliko navzoči ali upoštevani na vsedržavni ravni, da bi mogli biti obveščeni o želji Vatikana. Šušteršič sam je v delegaciji zatrdil, da ne govori na lastno pobudo, marveč je »iz volilnih krogov« dobil nalogo, da v govoru z vso odločnostjo nastopi proti vetu. Ko je Slovenski narod Šušteršiču očital, da je s svojim nastopom »briskiral krono«, ga je Slovenec vzel v zaščito brez pridržkov. Mesec dni zatem je kot v potrdilo objavil Šušteršičev govor v celoti.⁵ Stranka je pokazala, da stoji za njim.

Škof Jeglič je bil tiste dni v Rimu, vendar zadeve v dnevniku ni omenil. Obiskal pa je 25. januarja Rampollo samega. Kardinal ga je »jako ljubeznivo sprejel«, ga pospraševal o avstrijskih razmerah, katere je zelo obžaloval. »Rekel je, da je papež Leo XIII. o meni (Jegliču) večkrat jako povoljno govoril,« se je veselil Jeglič in dopisal: »Rampolla sedaj nobenega vpliva nima, tiho zase živi in le kot priprost ud v posameznih kongregacijah dela.«

Že ob smrti Leona XIII. se je škof Jeglič, sodeč po zapisih v dnevniku, namenoma razbremenil vsakršnega premišljevanja in razpravljanja o tem, kdo bo novi papež: »Časniki ugibajo: jaz pa mirno čakam, saj Bog svojo cerkev vodi in ima že zbranega moža, ki bo cerkev vodil, kakor se spodobi.« (23. julij 1903.) Izvolitve Pija X. se je razveselil in takoj mu je poslal vdanostno brzojavko v imenu ljubljanske škofije. Očitno pa le ni bil brez vseh skrbi, saj je pozneje skrbno

³ Stenografski zapisnik 5. seje 39. zasedanja avstrijske delegacije, dne 22. januarja 1904, 165-170.

⁴ Engel-Janosi, 52.

⁵ Slovenec, 14. in 23. januar, 24. in 26. februar 1904, št. 14, 18, 44 in 46.

in zadovoljno beležil znamenja, ki so dokazovala, da Pij X. nadaljuje stališča Leona XIII. do katoliškega političnega delovanja. Če do kritičnega Šušteršičevega nastopa v delegacijah nikoli ni izrazil kakega pridržka, je to moglo biti v zvezi s tako opaženo kontinuiteto v vatikanski politiki glede delovanja katoliških strank na ustavni podlagi, katero je ravno Šušteršičev nastop tako bojevito poudaril.

Takšen potek dogodkov je krepil avtonomni položaj stranke v razmerju do škofa pri sprejemanju taktičnih političnih pobud – neodvisno tudi od nemških krščanskih socialcev. Toda obema, stranki in škofu, je Šušteršičevo ravnanje prineslo na vrhu države oceno, da gre za nezaželen radikalizem, ne sicer v družbenopolitičnem, zato pa v narodnem smislu. To se je izkazalo ob ocenah »puntarske« obstrukcije KNS v kranjskem deželnem zboru.

Nastop proti cesarjevi *ius exclusivae* bi Šušteršiču v očeh rimske kurije najbrž lahko prinesel le ugodno oceno. O čem takem pa ni neposrednega podatka. Matija Škerbec trdi, da je imel Šušteršič v vatikanskih krogih velik ugled, ne pove pa kako in zaradi česa. V dokaz navaja Evgena Lampeta, češ da je Šušteršič (l. 1911) dal izjavo, po kateri bi se dalo sklepati, da je prav on pri papežu dosegel, da je za tržaškega škofa imenoval Andreja Karlina (»V Rimu sem bil pri sv. očetu. Dr. Karlin bo tržaški škof.«) Trdno dokumentirana razprava Walterja Lukana o Karlinovem imenovanju ne vsebuje ničesar, kar bi potrjevalo Šušteršičevo izjavo. V natančno določeni proceduri imenovanja, kakor jo je prikazal, ni videti nobene

Pij X.

možnosti za intervencijo te vrste. Res pa je, da je Šušteršič 1918. omenil, da je pri Piju X. v 1911. letu dejansko bil. O vsebini avdienco pa le, da ga je papež posvaril pred pravoslavljem. Že dejstvo, da mu je papež avdienco naklonil, seveda kaže, da je Šušteršičev ugled v rimski kuriji moral biti znaten. A da bi bil zadosten za odločitev o imenovanju škofa? Prej bi bilo verjetno, da je papež svojemu obiskovalcu le povedal, kar je bilo že sklenjeno. Da se je Šušteršič potem nekoliko dvoumno postavljal pred Evgenom Lampetom, to sodi že bolj k oznaki njegovega značaja.⁶

Novi papež Pij X. je bil na videz preprostejši od Leona XIII. Medtem ko je Leon naklanjal vernikom avdienco le tako, da so pred njim klečali (z izjemo kardinalov, kraljev in princev), jim je Pij dovolil sedeti. Dejansko pa je bil oster, obseden s pravovernostjo. To izraža celo »Disquisitio«, zgodovinska študija, namenjena predlogu o njegovi beatifikaciji. Njegova enciklika »Pascendi« (1907) je prva izumila »modernizem« kot poguben teološki sistem in ga obsodila z veliko silovitostjo. Za njo je do najnovejšega časa ostala dolžnost duhovnikov na pomembnejših položajih, da prisežejo, da ne bodo zapadli modernizmu (t.i. »Modernismuseid«). Sarto je že z izbiro imena nadaljeval tam, kjer je prenehal Pij IX., izročilo Leona XIII. pa je bilo tako prikleščeno »med oba Pija«. ⁷ Kaj bi to utegnilo pomeniti za poglobljanje razlik med obema tokovoma znotraj slovenskega političnega katolicizma, se zgodovinopisje še ni vprašalo.

⁶ Škerbec, II, 72 – 73. – Walter Lukan, Imenovanje Andreja Karlina za tržaško-koprskega škofa. V: Karlinov simpozij v Rimu, »Mohorjeva«, Celje 1996, 35-47. – Resnica, 6. junija 1918, »Ali je pravoslavlje nevarno katoličanstvu?«.

⁷ Peter Hebblethwaite, The next Pope. An Enquiry. »Fount«, London 1995, 36-37. – Lexicon für Theologie und Kirche. Begründet von dr. Michael Buchberger, 2. izdaja, »Herder«, Freiburg, geslo »Modernismuseid«.

KMEČKI PUNT V KRONOVINI KRANJSKI

Spomladi 1903 se je Šušteršič vključil v dolgo vrsto shodov, ki jih je KNS pod geslom »Ljudstvu pravico!« prirejala z razlago, da shodi pomenijo »ljudski parlament«, ki nadomešča bojkotirani deželni zbor. To je bil odgovor na kritične očitke vlade.

Deželni predsednik Hein je prosil ministrskega predsednika vlade za pomoč in Körber je pooblastil grofa Taaffeja, da posreduje med kranjskimi strankami. Šušteršič je na shodu v Ljubljani 19. aprila 1903 izrazil pripravljenost na kompromis, a s pogojem: uvedba velike splošne kurije in razširjenje deželnega odbora s predstavnikom KNS.

KNS je s tako omejenim pogojem že odstopila od zahteve po enakosti volilne pravice, tj. po odpravi vseh kurij. Pripravljenost na kompromis pa ni pomenila tudi pripravljenosti stranke, da bi ustavila politično kampanjo. In ko se je 22. septembra 1903 v deželnem zboru izkazalo, da obe njej nasprotni stranki niti ne nameravata nemudoma vnovčiti njene kompromisne ponudbe, so se shodi še okrepili. KNS je namreč zahtevala, da se volilna reforma v kompromisnem obsegu izpelje nemudoma, brez brez vsakega odlašanja, sicer ponudba premirja ne velja.¹

Nič ni pomagalo, da bil kritični 22. september 1903 za deželni zbor sicer posebno slovesen dan. Seja zbora je bila namreč povezana z odprtjem novega poslopja, deželnega dvorca. Danes je v tem poslopju sedež univerze.

Ljubljanski knezoškof Anton Bonaventura Jeglič je pred sejo blagoslovil stavbo. Priložnost je izkoristil, da je pojasnil, kakšno vlogo ima blagoslov v sistemu odnosov med cerkvijo in državo. Pokazal je, da blagoslov pojmuje kot argument političnega katolicizma. Njegove besede so bile: »Preden prekrasni novi deželni dvorec blagoslovim, zdi se mi umestno, da v tem slovesnem trenutku spregovorim nekoliko besed o posebnem pomenu današnjega blagoslova. Povabil me je za blagoslov plemeniti gospod deželni glavar v imenu deželnega odbora. Blagoslova se hočete udeležiti odposlanci ljudstva vse naše dežele. S tem pa deželni odbor in poslanci priznavate, da stojite na temelju pozitivne vere v osebne Boga,

¹ Slovenec, 15. september 1903, št. 212.

vsemogočnega Stvarnika nebes in zemlje, od katerega prihaja vsaka oblast, torej tudi postavodajavna oblast. Zato se pa gotovo tudi zavedate, da ste kot postavodajavni faktor pred Bogom odgovorni ne le za svoje privatno življenje, ampak tudi za vsak korak javnega svojega delovanja v tem prelepem dvorcu. Odtod izvira Vaša dolžnost in trdno naše zaupanje, da bote po svojem najboljem prepričanju in po vesti svoji delovali v splošni in pravi blagor onega ljudstva, ki Vas je odposlalo in tacega splošno koristnega delovanja od Vas pričakuje. To je značilni pomen blagoslova, naprošenega, da se izvrši po organih one svete cerkve, katera edina ima od Boga samega po Gospodu našem Jezusu Kristusu, Sinu živega Boga, pooblastilo, da blagoslavlja in zagotovi, da njen blagoslov ne bode brez vspeha za vse one, ki so dobre volje. V tem smislu in pomenu pričnem sveto opravilo.«²

Tako je škof brez ovinkov povedal navzočim deželnim poslancem, kaj pomeni njihovo povabilo, naj blagoslovi stavbo, ki jo bodo uporabljali.

Šušteršič je slovesni trenutek izkoristil za besede: »Ta palača, v kateri zborujemo, je zgrajena z ljudskim denarjem, z ljudskimi žulji, in lepše ne moremo praznovati današnjega dne, da na stežaj vrata odpremo onim, ki morajo do sedaj še zunaj stati. To bo najlepši plod božjega blagoslova!«

Deželni zbor je sicer sprejel nujni predlog KNS o volilni reformi in ustanovil potrebni odsek, a pritem je stvar obtičala. Poslanci NNS so namreč že 6. oktobra odklonili načelno glasovanje o nujnih predlogih, vse dokler ne bo zagotovljeno redno in mimo poslovanje deželnega zbora. KNS se je postavila na stališče, da je od vseh vprašanj najnujnejše vprašanje volilne reforme in da zato odklanja vse druge nujne predloge (med njimi predlog NNS za zvišanje plač ljudskošolskih učiteljev). Delovanje ustavnega odseka je bilo 13. oktobra dejansko prekinjeno.

Na vprašanje dunajskega dopisnega urada je Šušteršič zdaj moral avstrijski javnosti pojasniti vzroke kranjske polomije. Šel je v napad navzgor! »Vzrok je v tem, ker merodajni faktorji, večina deželnega zbora in vlada niso pravega položaja prav spoznali, v nedostajanju državniške razsodnosti in zmernosti od zgoraj imenovane strani.« Večina je zapravila ponujeno možnost za kompromis. – In kaj meni o rešitvi krize? »Jaz nisem prerok in ne morem tozadevno ničesar trditi. Eno pa se mi zdi vsekakor gotovo: na Kranjskem se bo veliko spremenilo, predno pridemo do normalnih razmer. Današnji položaj je nevzdržljiv. Deželne finance so razrušene, velika večina prebivalstva je v boju proti v deželi vladajočemu sistemu, beda produktivnih stanov je obžalovanja vredna, zaradi tega izseljevanje grozno naraščajoče... Nekaj se bo moralo zgoditi, da se temu položaju napravi konec.«

V zmagoslavnem prepričanju, da ustvarja nevzdržen položaj, ki ga bodo morali »merodajni faktorji« čim prej rešiti s svojo intervencijo, je KNS pod

² Slovenec, 22. september 1903, št. 219.

Šušteršičem znova sklicala dramatično vrsto shodov pod naslovom »Ljudski deželni zbor«. Šušteršič je s posebnim poudarkom nastopil 8. novembra v Cerknici, 15. novembra v Škofji Loki, 22. novembra v Trnovem, 30. novembra v Ribnici. V težišče je postavil interes kmečkega prebivalstva. »Ljudstvo naj dobi poleg roča v roke tudi sekiro!« je grmel.

Na skupno izjavo nemške stranke in NNS, da pooblaščata deželni odbor za samostojno sklepanje v času, ko je deželni zbor nesposoben sprejeti proračun, in da se zavezujeta, da mu bosta, ko bo le dana priložnost za to, izglasovali zahtevano indemnitet (potrdilo sklepov), je Šušteršič odgovoril 13. decembra na shodu v Žužemberku. Sledil je duhu uvodnika tega dne v Slovincu, ki je zapisal, da bo obstrukcija trajala do uresničitve volilne reforme! »Naj stori nasprotna nam manjšina, ki se hoče predstavljati za večino, karkoli hoče, naše ljudstvo je pripravljeno na najhujši boj. Ljudstvo ve, da se gre tu za njega pravice, in vsak liberalni protinapor bo le povečal našo moč... Ljudstvo bo zmagalo, o tem smo preverjeni, in mi bomo ostali zvesti svojemu narodu ter se borili za pravice slovenskega naroda do skrajnosti... In kaj je sedaj sveta dolžnost Katoliške narodne stranke? Grablje in copata (nemškutarji) proč z naravnega toka našega naroda!... Vsi pošteni rodoljubi na našo stran, da vzdignemo zopet moč slovenskega naroda!... Kdor se bori proti nam v tem boju, se bori proti najvitalnejši politični zahtevi slovanstva. Take ljudi pa proč iz naše politične arene!«

Šušteršič je v Žužemberku govoril docela v duhu tega uvodnika: »Do normalnega glasovanja v deželnem zboru ne pride, dokler ljudstvo ne bo v deželnem zboru imelo večine. Ljudski zastopniki bodo imeli odločevati o idemniteti, pa ne graščinsko-liberalna klika.« Šel je še korak dlje in zagrozil neposredno celo vladi na Dunaju, če bi dovolila odločanje mimo deželnega zbora. »Zoper tako dovoljenje že naprej v imenu ogromne večine ljudstva na Kranjskem slovesno protestiramo, ker po naši deželni ustavi se ne sme niti vinarja deželnih naklad pobirati, ako jih deželni zbor ne dovoli. Če bi osrednja vlada to dovoljenje za leto 1904 zopet dala, odnosno izposlovala, poklicali bomo na odgovor ministrskega predsednika, ki je za to protipostavno odredbo odgovoren.« Besede so bile sprejete »z burnim urnebesnim odobravanjem«.³

Le tri dni pozneje je moral Šušteršič slišati iz ust samega cesarja čisto drugačen odmev na svoja izvajanja. Na sprejemu delegacij 16. decembra 1903 se je med cesarjem in Šušteršičem razvil dialog, ki ga je dopisnik Slovenca povzel takole.

»Cesar je omenil napram dr. Šušteršiču, da je bilo v kranjskem deželnem zboru zelo viharo. Dr. Šušteršič: 'Da, žalibog, Veličanstvo. Ne veseli nas, da moramo tak boj voditi, toda mi ga vodimo v patriotičnem duhu pod geslom Vse za vero, dom, cesarja.' – Cesar: 'Vi se pač preveč med seboj prepirate in tako

³ Slovenec, 14. december 1993, št. 288.

potem v deželnem zboru ne pride do miru, kar je vendar škoda.' – Dr. Šušteršič: 'Veličanstvo, glavni vzrok je zadržanje deželne vlade, katera nas je prisilila k takemu radikalnemu stališču.' – Cesar: 'Deželna vlada Vam vendar ničesar ne stori.' – Dr. Šušteršič: 'Deželna vlada se je, žalibog, podala za eksekutivni organ takozvane večine deželnega zbora, katera reprezentuje malo manjšino dežele. Tako je velika večina dežele polagoma prešla v radikalno opozicijsko stališče. Boli nas voditi boj v tako radikalnih oblikah, ali mi smo že pred leti svarili. Jaz sem pred več kot tremi leti že naprej rekel, da bo tako prišlo, ako se razmere ne spremenijo. Razmere se žal niso spremenile in tako je prišlo do sedanje situacije.'«

Dopisnik je poročilu dodal: »Iz današnjega pogovora med vladarjem in dr. Šušteršičem se jasno vidi, da so izvestni krogi cesarja napačno informirali, ker je menil, da se gre na Kranjskem le za navaden malenkosten prepir. Merodajni krogi so imeli pač svoj vzrok, da so cesarja tako informirali. Po pogovoru z dr. Šušteršičem je dobilo Njega Veličanstvo pravo sliko o razmerah na Kranjskem.« Uredništvo lista se je Šušteršiču zahvalilo »za njegove moške besede, katere je govoril vladarju«.⁴

Res, Šušteršič je cesarju korajžno odgovarjal. Ali pa cesar njegovo razlago sprejema, se je bilo treba vprašati. Dejstvo, da je ostrina političnega nastopanja KNS v tem vprašanju pojenjala za skoraj celo leto, dopušča domnevo, da se je Šušteršič ovedel, da bi ga nadaljevanje taktike napadalnega »prepričevanja merodajnih krogov« utegnilo pripeljati v hudo nasprotje s starim vladarjem. Leto dni pozneje je segel mesto njega v žerjavico J. E. Krek.

Na seji 14. oktobra 1904 je Krek kot nekakšen deus ex machina presenetil deželni zbor z nujnim predlogom, ki je naročal deželnemu odboru, da od deželne vlade ne sme sprejemati dopisov, ki bi bili samo v nemškem jeziku, in obenem je deželnemu zboru predlagal, da izrazi obžalovanje, ker deželni predsednik kot zastopnik deželne vlade govori v deželni zbornici domala brez izjeme v nemškem jeziku. Prvič se je zgodilo, da je nekaj članov narodno naprednega kluba glasovalo za predlog KNS. V tem položaju je deželni predsednik Hein zasedanje deželnega zbora predčasno zaključil in volilna reforma je zopet obtičala. Nemško-slovenska liberalna zveza na Kranjskem je dobila, kakor je bilo takrat ugotovljeno, prvo razpoko. V zgodoviniopisje se je Krekov predlog zapisal na poudarjeno mesto. Fran Erjavec celo piše, da so »glede Kreka začeli na deželni vladi brskati, da bi mu vzeli profesuro, češ da je anarhist in revolucionarec«.⁵

V nekaterih deželnih zbora so dotlej imeli že več sreče. Dodatna kurija na podlagi splošne volilne pravice je bila dopuščena na Koroškem (1902), Vorarlberškem (1902) in Štajerskem (1904). Glavni vzrok za nepripravljenost vlade, da podpre reformo na Kranjskem vsaj v tako omejeni obliki, je treba iskati

⁴ Slovenec, 16. december 1903, št. 290.

⁵ Erjavec, 87.

v narodnostni podobi dežele. V primerjavi z ugodneje obravnavanimi deželami je bila Kranjska edina s slovensko podobo. Za vlado ni bil problem v tem, ali bodo na Kranjskem zavladali klerikalci namesto liberalcev ali ne, četudi je Körber v delu javnosti veljal za robatega nemškega liberalca, ki le nerad in pod pritiskom popušča zahtevam političnega katolicizma. K takšni popustljivosti je bil že primoran nasproti nemškim krščanskim socialcem (priznanje županstva Luegerja na Dunaju in »Gessmanovega« šolskega zakona v deželi Spodnja Avstrija).⁶ Da se kranjske KNS Körber ni zbal dovolj, dokazuje dejstvo, da je od Šušteršičeve stranke toliko grajanega deželnega predsednika Heina zamenjal šele naslednji ministrski predsednik Gautsch von Frankenthurn. Novi deželni predsednik Theodor Schwarz je bil dotlej v.d. cesarjevega namestnika v Trstu. Veljal je za zmernega klerikalca. NNS je to spremembo razglasila za koncesijo kranjski KNS.

Pravi problem za vlado je bil, kako v deželi, ki je 95odstotno slovenska, zagotoviti, da se v njej nič bistvenega ne bi moglo spremeniti brez soglasja nemške manjšine. Predstavljena po načelu splošne in enake volilne pravice, bi ta manjšina pomenila tako majhno količino, da ne bi mogla vplivati na deželno avtonomno politiko. Kurija veleposestva s svojimi glasovi je bila jamstvo, ki je ohranjalo pomen nemške manjšine. V tem obsegu predstavljena je še mogla preprečiti radikalne spremembe v deželni ustavi. Kurialni sistem je resda tudi slovenskim liberalcem zagotavljal pomembno navzočnost v deželnem zboru, a za vlado je bil bistven volilni razred, ki je zagotavljal zadostno navzočnost nemških poslancev.

Skoraj gotovo pa Šušteršič ni mogel vedeti, da ga v nasprotje z vladarjem spravljajo tudi stališča Vatikana do njegovega boja v kranjskem deželnem zboru.

Novi papež Pij X. je na vprašanje, kako združiti slovanski pravoslavni svet z Rimom, gledal drugače kot pred njim Leon XIII., ki je proti koncu svojega življenja napeljeval na zbližanje z Rusijo. Avstrija je to novemu papežu že na začetku kritično omenila in Pij X. je bil pripravljen prisluhniti. Celo sam je avstrijskemu poslaniku, ko ga je sprejel v nastopno avdienco, pripomnil: »Ni dobro prizadevati si za nekaj nemogočega.« On sam da je kot beneški patriarh od blizu opazoval prepir italijanske in slovanske katoliške duhovščine v primorskih avstrijskih deželah. Njegove osebne simpatije očitno niso bile na strani Slovanov, saj je v avdienci govoril o »hujškaštvu slovanske duhovščine«.⁷

Do škofa Jegliča so očitno prihajali glasovi, da papež ni zadovoljen z radikalno taktiko KNS. V liberalnem tisku so poskusili akcijo KNS zavreti celo s tem, da so dokazovali, da nasprotuje papeževemu opozorilu (»motu proprio«, slovenska cerkvena zgodovina ga sloveni »motuproprij«), da mora biti delovanje krščanske demokracije samo dobrodelno, ne tudi politično. V januarju 1904 se je Jeglič odpravil v Rim, da bi stvari pojasnil papežu in dobil njegovo soglasje.

⁶ Charmatz, II, 158.

⁷ Engel-Janosi, 109-125.

Kmalu je vsej javnosti zmagoslavno oznanil, da mu je Pij X. pojasnil, da velja motuproprij samo za Italijo, rekoč, da postopata KNS in Jeglič v vsem pravilno: glede sodelovanja duhovnikov v stranki, glede zahtev po razširjenju volilne pravice v kranjskem deželnem zboru in celo glede obstrukcije. Ko mu je namreč Jeglič pojasnil, »da jaz obstrukcije nisem ne potrdil, ne zavrnil, da pa iz važnih razlogov dopuščam duhovnom pri dotičnih ljudskih shodih sodelovati«, je papež ta njegov postopek odobril. Jeglič se je torej čutil pomirjenega. Enako Šušteršič.⁸

Dejansko pa tudi po tem obisku papeževa nejevolja z »južnimi Slovani« ni bila nič manjša in Jeglič sam je ostal pri njem v zameri. Komaj leto dni pozneje je Pij X. avstrijskemu diplomatu izjavil, da vidi v zahtevah po »glagolitskem cerkvenem jeziku... absolutno sredstvo propagande za slavizacijo« in da so »južni Slovani strastni (arrabiati) in netolerantni politiki«. In pri tem nikakor ni mislil samo na Hrvate. »Za zgled takšne strastne in netolerantne politične dejavnosti njegovih sonarodnjakov služi monsijor Jeglič, ljubljanski škof, ki mu je avstrijska vlada pripisala, da podpira ekstremiste, ki 'že leta onemogočajo delovanje deželnega zbora Kranjske... in ki so njega samega (škofa) pripeljali v neposredno sovraštvo s pomembnim delom pripadnikov njegove škofije'.« – Avstrijska vlada je najbrž bila ohrabrena, da tudi sama pritisne na Jegliča. V njegovem dnevniku je namreč najti zapis: »Dne 12. 4. [1905] sem dobil od nuncija pismo, v katerem pravi, da vlada hude stvari zoper mene namerava...«⁹

Vatikanska diplomacija je, kadar je šlo za Slovence ali Hrvate, akcijo političnega katolicizma slabo razločevala od vprašanja narodne enakopravnosti. Slepila sta jo blišč habsburškega katoliškega legitimizma in njeno lastno, italijanskemu nacionalizmu naklonjeno stališče.

Zaupnih misli Pija X. Šušteršič tisti čas pač ni mogel slišati. Zato pa je bil priča pogovoru, v katerem je svojo sodbo o obstrukciji v kranjskem deželnem zboru prav naravnost in z nejevoljo zopet izrazil cesar sam. Tega se spominja F. Šuklje.

Ko so jeseni 1905. leta odpirali prvi del železnice čez Ture, je cesar na postaji Schwarzach priredil »cercle«. Povabljeni državni poslanci so se postavili v prvo vrsto, za njimi so stali še drugi poslanci. Tako je stal Šuklje v prvi vrsti, Šušteršič pa tik za njim. Šukljeta je cesar presenetil z besedami: »Also ich hoffe, jetzt wird doch einmal die Obstruktion im krainischen Landtage aufhören!« (Torej, upam, da bo zdaj obstrukcija v kranjskem deželnem zboru končno že prenehala!) »Lepa pozicija!« se spominja Šuklje. »Ako pritrdim cesarju, me dr. Šušteršič z vso pravico razmesari po strankinih glasilih, češ, v hrbet nam pada s svojo zlobo ali s svojo strahopetnostjo. Če pa porečem cesarju, obstrukcije bo takoj konec,

⁸ Slovenec, 30. januar 1904, št. 24.

⁹ Iz poročila avstroogrskega poslanika pri Svetem sedežu, 7. februar 1905, Engel-Janosi, 114. – Jagodic, 291.

V Ljubljani 26/XI 1905

Dragi gospod!

Je mega nica Vam čestitam, da ste katoliško stvarilo tako
spretno in energično vodili. Lepih mnogih ste pridobili in niso v
splošni klavir netega ljudstva. Ne pozabite poročati se s
Dugom in tudi Njemi dahi čvalo na poročiti mi jake tiskov
delu.

Pal sem se s početka, da ljudstvo ne bo ustrojalo v odporu.
Vedel sem, da je potrebna vedna agitacija in vedno posiljevanje.
Tako pa tudi mislim brant duhovnikov, da se se vraga gibanja
pod vodstvom Vašim udeleževali. Tudi sem sem se vžibal vsakega
koraka, ki bi mi mogel dobiti naši stvari izboljšati in se tudi razgled
poročestvom in Dugaja, kakor je mogoče, mislim dol razpoložiti. Videl
sem tudi in vidaj sem Duga iz nica Koderšev.

Vašemu prevladujočemu uveljavljanju naravnost se nisem tudi ustavljal.
Ti, da sem mi skrajgati Slovenci v sedajnem splošnem gibanju naj
bolj neopredni. Prosim Vas namre to, da poročite na vse momente, ki
nas ot napadov socijalističnih maršev ločijo in jih javno naglašujete,
da se ljudstvo ne zmede. To je zelo pravo potrebo, ker se nase klavir
vse socijalne gibanje s socijalističnim s marsičem strinja, pa bi
se ločevale nje klavir ločilo preveč.

Intuitivno tve se mislim veseliti. Mnam, da se budo vi govori
delali v mejah prave dostojnosti in plumnosti, nobene! Vam velik

Anton B. Jeglič, pismo Ivanu Šušteršiču 26. novembra 1905 (prva stran)

čuti mnogo večjega veselja, ko Vam bodo naši namniki dali
primerne nadstojaj za vsa razramovanja, kot se to tako
mogoče pretepehi v bolji na pravih stvar.

Imam, da v roki molitvi inite, preprosteznega razsvetljenja in
novote v navedenih borbah naših dni pravice ljudstva tako ne
govorjati, da se blizite pravice Boga stvarstva in Odkritstva.

Tudi za jutranji svet pravi et Boga pravi, razsvetljenja
in blagostava.

Z izrazom oblikovnega opredeljenja

Vam v dan

x kralj Bonaventura

slaf.

P./ Na Dunaju se mi je obljubilo, da bodo Briti razpisali po
Rojstvu hitro dati, samo da se ga izveš. Zaradi pravih
naja duhovar in da je sedaj v Britaniji jako tober upravi
teli, komu zbirajo se le v juniju 1906 razpisal. Prosim, da
kot praviš temu ne prigovarjate. — Glede Gorice nametnih tvojih
in mi praviš pravih inštor, ugovarja se ga. Pri ministertvu je
Dr. Sedaj v opredlu, pri nametnih se bolj za Dr. Nagla, na inštor
flappa se midje ne mišli. Tudi praviš je sedaj, kar Vam razpis
pravi. Glavni besed ima na cesar.)

Anton B. Jeglič, pismo Ivanu Šušteršiču 26. novembra 1905 (druga stran)

ako se odpokliče deželni predsednik (Hein), je gotova največja zamera pri cesarju in najhujša nemilost njegova. Le en trenutek sem premišljeval, potem mirno odgovorim: 'Majestät erlauben mir alleruntertänigst zu bemerken, dass ich seit dem Jahre 1895 dem krainischen Landtage nicht mehr angehöre.' (Veličanstvo naj mi dovoli navdaneje pripomniti, da od 1895. leta ne pripadam kranjskemu deželnemu zboru.) Cesar je obstal; za trenutek ni vedel, kaj bi znova povedal, potem je na lahko prikimal in nagovoril soseda. Pripetil se je tukaj sila redek slučaj, da je bil cesar napačno informiran od kabinetne pisarne. Saj so bila vsa tista vprašanja in vsi tisti nagovori cesarjevi pri takih prilikah že prej natančno določeni in napisani ... Rešil sem se iz zapreke; dr. Šušteršič pa mi je rekel: 'Kak vražji lisjak ste, da ste ušli iz te grde zagate!'¹⁰

Seveda se je Šušteršič blagroval, da je cesar vprašal napačno osebo, ne njega. Dobre volje je Šukljeta povabil, naj prenočita v Salzburgu in si sama »špogata« otvoritveni banket, ki se jima je zaradi nekih organizacijskih okoliščin izmaknil. Šuklje je privolil in po dolgih letih zapisal spomin: »Tisti dan sem videl, kako dober in zabaven družabnik more biti dr. Ivan Šušteršič.« V uglednem hotelu je Šušteršič naročil kosilo »kakor se spodobi« in po peti uri sta sedla s Šukljeto k primerno pogrnjeni mizi.

»Kakor se spodobi pri takih prilikah: plzensko pivo, kozarec sherryja, potem Bordeaux, rensko vino, šampanjec. Oba sva bila še v slavnostni obleki, v fraku itd. Dvorana je bila dokaj napolnjena... Kmalu so začeli pri sosednih mizah pozorni postajati na naju, ker sva brez posebnega dogovora midva vprizorila vse bistvene točke železniških banketov. Prvi govor sem imel jaz ter sem v vznesenih besedah, seveda le napol glasno, napil Njegovemu Veličanstvu, čigar velikodušna inicijativa je omogočila zgradbo te proge, ki jo danes otvarjamo. Diskretno potrkava s kozarci, sedaj prime za besedo dr. Šušteršič. On napije cesarski vladi, jaz nato avstrijskemu parlamentu, potem se dr. Šušteršič spomni šeste svetovne sile, časnikaštva, ter dvigne kozarec na zdravje žurnalistom, ki z gosjimi ali jeklenimi peresi dandanes bijejo svoje borbe za napredek človečanstva! In sedaj se spomnim jaz v polnodonečih besedah še onih skromnih tihih junakov, kateri so z delom svojih rok omogočili izvršitev tega veličastnega kulturnega dela, posebno pa še proslavljam tiste junake delavce, ki so med gradnjo našli smrt pri izvrševanju prevzetih dolžnosti. Čeprav sva govorila polglasno, so naju vendar pri sosednih mizah mogli slišati, seveda slovenskega jezika niso razumeli. Menda so precej mislili, da se nama je pri otvoritveni slavnosti pamet zmešala!«... Zvečer sta sedla na balkon, ki je povezoval njuni sobi, na zrak poletne noči. »Prvič sva se bila našla, govorila sva o politiki do ranega jutra; da je bil razgovor lažji, sva naročila še nekaj butelj in pri tej priliki sva se pobratila. Oba sva sklenila pobratimstvo,

¹⁰ Šuklje, III, 71.

sodil bi čisto nehlinjeno in iskreno. Še danes pravim: škoda, da nisva vztrajala v tem razpeloženju!»¹¹

Tako dobre volje je bil Šušteršič, ko ga je minil strah zaradi cesarjevih besed. Tisto pobratimstvo s svojim rešiteljem je brez težav pozabil. Ko se je v 1911. letu odločil, da postane kranjski deželni glavar, mu je bil Šuklje kamen na poti. Odstranil ga je z zvito premišljeno spletko. Toda tisti trenutek groze ob turski železnici mu je vdihnil spoznanje, da se mora ogniti možnosti, da bi ga cesarjeva jeza doletela ob kaki drugi priložnosti. Že jeseni mu je izhod ponudila odločitev državnega vrha o reformi državnega zbora. To je bila Šušteršiču nova priložnost in zadeva s kranjskim deželnim zborom je lahko počakala. Bil pa je tudi čas za nov politični premislek.

Angleška karikatura cesarja Franca Jožefa I. v letu njegove smrti (1916)

¹¹ Šuklje, Sodobniki, 267-268.

»NAČELNIK SLOVENSKEGA LJUDSTVA«

Konec 1904 se je KNS odločila na novo premisliti svoj politični koncept. Ujela je pravi trenutek in se še bolj usposobila, da v naslednjem letu zajezi veliki val demokratičnega reformiranja državnega zbora. To je bil čas, ko je z mislijo o katoliški ljudski demokraciji burno osvajala slovensko volilno telo na Kranjskem in tudi širše. Šušteršič je bil s Krekom v prvi vrsti bojevnikov zanjo. So pa bile med njima opazne razlike v pojmovanju njene prave vsebine.

Uredništvo Slovenca je 5. novembra 1904 povprašalo bralce za mnenje o predlogu, da se ustanovi »velika slovenska ljudska stranka, ki bi obsegala vse sloje našega naroda in bi se raztegnila čez vse pokrajine slovenskega ozemlja«, ne da bi se morali posamezniki zato odpovedati svojim nazorom in težnjam. Poleg velike, gospodujoče ljudske stranke bi bil dopuščen nadaljnji obstoj manjših strank, »saj stranke morajo biti, kjer so ljudje«. Toda velika, gospodujoča stranka bi bila »neko vrhovno vodstvo, katero bi skrbelo, da posamezne (male) stranke ne prekoračijo mej, katerih se mora držati vsaka narodna stranka«.

Potrebnost vpraševanja javnosti je uredništvo utemeljilo s skrbjo, ki jo zbuja pogled na položaj slovenskega naroda. »Na jezikovnih mejah se umika narodna posest vedno bolj. Glavna moč vsakega naroda, kmet in obrtnik, hirata in propadata od dne do dne. Organizacija delavstva v tovarnah in rudokopih je še preveč pomanjkljiva, da bi se mogla z uspehom ustavljati tujemu nasilstvu. In slovensko uradništvo je vkovano v spone nevrednega hlapčevstva... Ali je čudno, da se loteva malodušnost krepkih mož, ki bi mogli v drugačnih razmerah mnogo koristiti slovenskemu narodu? Ali je čudno, da ljudstvo trumoma zapušča domovino in beži v tujino, iskat si grenkega kruha in težkega zaslužka? Mnogo se jih pa udaja hinavskemu vabilu narodnih nasprotnikov. Kajti tujec se čedalje bolj šopiri med nami in kaže, da je v njegovih rokah moč in prihodnje gospodstvo. Tako že na Kranjskem, v središču Slovenije...«

Uredništvo je ob tem navedlo pismo neimenovanega »somišljenika«, ki je menil, da je za žalostnim razmeram krivo predvsem strankarstvo, sicer ne le politično, tudi pokrajinsko. »Slovenci so kar nezdružljivi. Kranjec gre svoja pota, Korošec politikuje zase, Štajerc ima svojo politiko, Goričan dela tudi zase, Tržačan zopet čisto drugače.« Ker nimajo skupne obrambe, so Slovenci vedno tepeni.

»Predvsem bi bilo treba vzeti sedanjemu strankarstvu ono strupeno ost, katera se samomorilno obrača zoper lastno narodno telo...« Z veliko vseslovensko ljudsko stranko pa »bi se dosegel velik uspeh na periferiji in – last not least – tudi v krajnskem deželnem zboru bi bil zamašen glavni vir prepira...«¹

Anketa je bila torej zastavljena s stališča narodne sloge. Vprašanj, ki so bila posebno pomembna z vidika političnega katolicizma, se izrecno ni lotevala, četudi je bilo očitno, da bi bila temelj vseslovenske ljudske stranke v vsakem primeru obstoječa KNS.

Ljudskost v delovanju KNS je bila nedvomna prav od začetka. Albin Prepeluh je že 1909 Mahničju priznaval: »On je bil, ki si je napravil do ljudstva prvo gaz...«² Razume se, tu gre za ljudstvo v socialnem smislu, za plebejsko plast prebivalstva, ne za pastoralno dejavnost med množicami, ki je bila že od nekdaj. »Organizirano ljudstvo« je bilo v besednjaku aktivistov KNS, kot že rečeno, soznačnica za strankino programsko postavko.³ Osrednja vprašanja so bila za KNS kot stranko političnega katolicizma druga in drugačna. Anketa jih ni navedla naravnost, četudi so se jih bralci v odgovorih dotikali. Ne bo odveč opozoriti na glas nekega Slovenca, ki se jih je tisti čas lotil samostojno in temeljito, docela mimo Slovenčeve ankete in gotovo tudi mimo Šušteršiča kot voditelja KNS. Saj je doživel cerkveno prepoved.

Že na začetku anketnega leta se je razvila drama slovenskega župnika, ki se je s knjigo »Nostra maxima culpa« goreče zavzel za reformo katoliške cerkve. Gre za »zamolčano« dramo Antona Vogrinca, edinega Slovenca in tisti čas tudi edinega Avstrijca, katerega knjigo je papeška rimska kongregacija 3. junija 1904, preganjajoč verske zmote »modernizma«, uvrstila na zloglasni Index librorum prohibitorum. Obsodba je avtorja pripravila do tega, da se je že 22. junija istega leta podvrget rimskemu odloku.

Jakob Richter takole povzema vsebino nevarne knjige: »Zavzeto prikazuje šibkost verskega pouka v cerkvah in šolah, utemeljuje potrebno reformo v liturgiji (narodni jezik), cerkvenem petju, nekaterih zakramentih, postu, celibatu; zavzema se za sodelovanje vernikov pri cerkvenih opravilih, za odpravo raznih pobožnih razvad, poziva Cerkev, naj se poveže z brezpravnim delavskim slojem in pospešuje izobrazbo preprostega ljudstva ter se otrese konservativnosti; nakazuje tudi pot, po kateri bi reformno stremljenje moglo doseči uspeh.«⁴

Anton Vogrinec, doma z Zgornje Pristave pri Ptuj, tisti čas župnik v Libeličah na Koroškem, je s knjigo poskusil poseči v zgodovino. Cerkvena oblast

¹ Slovenec, 5. november 1904, št. 253. – Prim. Drago Kladnik, Preimenovanje Katoliške narodne stranke v Slovensko ljudsko stranko 1905, rkp. sem. dela, FF 1977.

² Albin Prepeluh, Slovenski socialni prerod. V: Socialni problemi, Ljubljana 1912, 22. Cit. pri: Dušan Kermauner, Albin Prepeluh-Abditus, 379.

³ Slovenec, 30. september, 1911, 224.

⁴ Jakob Richter, Anton Vogrinec, SBL.

ga je zaustavila na prvem koraku, ker je prehiteval čas. Zgodovinarka avstrijskega katolicizma Erika Weinzierl ugotavlja: »70 let po izidu knjige in enajst let po koncu drugega Vaticanuma so namreč uresničene vse njene zahteve, z izjemo odprave celibata in predlogov o reformi teološkega študija.«⁵

Pravzaprav imata obe omenjeni izjemi še eno družico: še vedno so daleč od uresničitve tudi Vogrinčeva priporočila glede odnosa Cerkve do politike. Pravzaprav jih tedaj nihče niti opazil ni, četudi bi zagotovo imelo na slovensko zgodovino v 20. stoletju blagodejen učinek, če bi jih bili cerkveni politični aktivisti upoštevali že na začetku svojega podviga. Toda ko so v Ljubljani razpravljali o političnem konceptu in preimenovanju KNS, na priporočila Antona Vogrince nihče niti pomislil ni.

Aleš Ušeničnik je v Katoliškem obzorniku Vogrinčevo knjigo okrcal brez odlašanja, toda omejil se je na formalno teološke argumente. Kakor da Civitas dei ne bi bila tudi politična tema. Knjige se ni lotil z namenom, da bi v njej iskal dobrih misli, četudi jih je menda videl, marveč se je čutil dolžnega o njej pisati svarilno, ker so se je »polastili« liberalci in ker se je baje »močno razširila tudi med slovenskim dijaštvom«. ⁶ Preprečiti širjenje pohujšljive misli! Še pred rimsko komisijo je prišel do sklepa: »Toda poleg vsega idealizma in vseh dobrih misli je vendar duh, ki navdaja knjigo, bloden, in ko bi imela knjiga kak uspeh, bi bil ta uspeh nesrečen in kvaren.«

Kaj je Vogrince predlagal glede razmerja Cerkve do politike?

Politično delo Cerkve je samo nekaj začasnega, zasilnega. Služi naj le temu, da ščiti cerkev do časa, ko se bo okrepila iz svoje notranjosti in bo zopet mogla stopiti v ofenzivo verske vzgoje. Že zdaj pa je očitno, da ima politična dejavnost klera hkrati z zbirajočim tudi razpršujoč učinek, saj velik del ljudstva, tisti, ki je bolj izobražen, vidi v politiziranju klera njegovo prizadevanje, da bi nad ljudstvom vladal, ne pa da bi politično moč uporabil za širjenje resnične vernosti. Zato se ta del ljudstva odvrča od cerkve in prehaja v sovražni tabor. Bližje raziskovanje ciljev duhovske politike navaja na sklep, da je strah ljudstva pred preveliko močjo klera do neke mere upravičen. Očitno je najneposrednejši namen te politike pridobiti kleru vladajoči vpliv. Prav noben stan pa takšne politične premoči ne sme imeti. »Le pomislimo na Srbijo, kjer vojaščina uveljavlja strahovlado!« – Z drugimi besedami, tudi kler je lahko nosilec strahovlade! – Smešno je misliti, da bi se kler umaknil v zakristijo, če bi dosegel politično oblast. Ni tako težko dokopati se do oblasti, kakor pa je težko oblast zadržati. In to velja tudi za cerkev, ki bi se potem morala še bolj zatekati k politiki. Glede na absolutistično organiziranost cerkve bi bilo vse odvisno od absolutizma škofov. Za vsiljevanje volje nadrejenih podrejenim obstaja sto načinov namesto prava in pravice! Prepričan sem, piše

⁵ Weinzierl, 317-329.

⁶ Aleš Ušeničnik, »Nostra maxima culpa.« V: 8, K.O., 1904, 333-336.

Vogrinc, da bi bili v takem primeru nižji duhovniki prvi, ki bi sklenili roki in vzkliknili: »Ab imperio clericali libera nos Domine!« Če vse dobro premislimo, lahko doumemo srdito sovraštvo do vsakršnega političnega prizadevanja klera. V današnjih razmerah to politično delovanje odvrča mnoge katolike in povečuje število nasprotnikov cerkve, sklene Vogrinc poglavje o cerkvi in politiki.⁷

Anton Vogrinc je takrat na nezaželen način »promoviral« Slovence (in Slovenijo). Zabeležimo le to, da je o primeru slovenskega župnika še naslednje leto pisal in javno govoril profesor T. G. Masaryk. Bil je mnenja, da morajo takšni posamezni reformni katoliki ostati osamljeni, kajti množica vernikov je do vere dejansko brezbrizna. Razkril je tudi, da je bil Vogrinc »za svoj reformni poskus kaznovan s karcerjem. Znašel se je za samostanskimi rešetkami, njegovo knjigo pa so v Rimu dali na index«. ⁸ Erika Weinzierl po mnogih letih nekako obžaluje, da se je Vogrinc takoj podvrigel rimski sodbi, tako naglo, da je indiciranje njegove knjige ostalo v avstrijskem zgodovinopisju pozabljeno vse do leta 1969, kajti šele takrat ga je zabeležil Oskar Schröder.⁹

Zahteva po omejitvi politične dejavnosti katoliške cerkve je bila med vsemi Vogrinčevimi zahtevami za Vatikan pač najbolj nesprejemljiva. Nihče je ni hotel niti omeniti. Gotovo ne A. Ušeničnik. Slovenčeva anketa pa tega vprašanja sploh ni zaznala.

Pogled na odgovore v anketi pokaže, da je le manjšina predlagateljev sprememb upala, da se bo v stranki, ki je opuščala versko oznako in sprejemala slovensko in ljudsko, obnovilo nekdanje narodno slogaštvo, da bodo naprednjaki, politično že izrinjeni na rob, ob takšni stranki vrgli puško v koruzo in se utopili v njej. Dominacija katoliške strani bo v tej slovenski stranki neizogibna, nekako po koroškem slogaškem modelu. O tržaškem in istrskem modelu še živega slogaštva niso govorili. Večina predlagateljev je možnost poslogašenja imela za nemogočo, tako s stvarnega kot tudi z načelnega stališča. Glasno in pritajeno pa so seveda upali, da se bo strankarska enotnost naroda uveljavila po čisto nasprotni poti. Na rob izrinjeni liberalni življi naj se iz naroda sami izključijo, narod naj se čimbolj poistoveti s katoliškim načelom.

Vendar sta bila v protislogaški večini opazna dva med seboj nasprotna si koncepta, pomembna za prihodnost. Prvi je pojmoval demokracijo kot najboljšo

⁷ Nostra maxima culpa! Die bedrängte Lage der katholischen Kirche, deren Ursachen und Vorschläge zur Besserung. Wien-Leipzig 1904, 299-308.

⁸ »Naše doba«, februar 1905, 353. – Gl. tudi T.G. Masaryk, V boji o naboženstvu, Praha 1932, 14 in 59-60.

⁹ Weinzierl, 317. – Prim. Josef Wodka, Kirche in Österreich, Wien 1959, 461, op. 14; in Oskar Schroeder, Aufbruch und Mißverständnis. Zur Geschichte der Reformkatholischen Bewegung, Graz-Wien-Köln 1969, 412. – Na avstrijsko literaturo me je opozoril dr. Avguštin Malle s Slovenskega znanstvenega inštituta v Celovcu, za kar se mu lepo zahvaljujem.

možnost, da se politična moč ljudstva, oboroženega z volilno pravico in večinsko zajetega v katoliškem taboru, uporabi tako za uveljavitev ljudskih socialnih in narodnih interesov, kot tudi za krepitev dejavnikov avtoritete, cerkve in vladarja. Takšno misel je na cerkveni strani gojil škof Jeglič,¹⁰ v stranki pa prav izrazito Ivan Šušteršič. Ob tem se Šušteršič ni odrekel svojemu političnemu pridržku, ki ga je izrekel še ob desetletnici Katoliškega političnega društva v Ljubljani: V ljudstvu se lahko vzdigne tudi »živalski instinkt«. Toda pojem demokracije je omejeval ideološko in jo je rad imenoval krščansko ali katoliško, na koncu, ko se bo od stranke ločil, pa po kriteriju zvestobe monarhu še dodatno, »lojalno demokracijo«.¹¹

Drugi koncept, najrazpoznavnejši pri J. E. Kreku, je demokraciji bolj priznaval značaj prvotnega načela in jo je sprejemal kot trajno politično in družbeno vrednoto. V tesnem delovnem stiku z Ljudstvom je postajal v nadaljnjih letih vse bolj razočaran nad avtoritetami, s stališča avtonomnosti interesa ljudstva in naroda. Že v anketi leta 1905 je Krek ugotovil: »Od zgoraj je tema!« Luč torej prihaja od ljudstva, opremljenega z demokratično pravico. To je bilo v še neizrečenem nasprotju s tistim tolikokrat ponovljenim Šušteršičevim aksiomom, da so v narodni politiki odločilna »merodajna mesta« (vladar). A kaj drugega kot drugačno prepričanje izraža dejstvo, da je Krek tedaj poudaril, da je vse dosegljivo le z ljudstvom!¹²

Oznaka »ljudska« v novem imenu stranke je tako že spočetka naznanjala dvojnost pojmovanj in dve možni smeri razvoja. Do javnega razločevanja med njima je do konca habsburške monarhije prišlo le delno, na območju vprašanja o samoodločbi in državi. Bila pa so opazna znamenja tudi na območju družbenega, in to že bolj zgodaj.

Takšno znamenje je bilo denimo že navedena Krekova izjava iz leta 1911, da katoliška stranka svojega socialnega programa in dejavnosti ne razvija zaradi nasprotovanja socializmu. Zanimivi so njegovi poudarki, da hoče SLS ostati zvesta demokraciji tudi v primeru, da ostane v manjšini proti liberalcem in socialnim demokratom v manjšini. Nekatere teh izjav so pač dane v občutju varnosti, porojenem iz »zmage katoliškega gibanja« na Kranjskem leta 1908, ki se je kot vsaka zmaga štela za trajno. Druge pa so bile nedvomno mišljene resno, s stališča, ki se je že močno približalo načelu ljudske suverenosti, kar je slabilo njegovo prvotno prepričanje o neogibnem zadnjem odločilnem spopadu v družbi.¹³

Po anketi, ki še ni dala določnega sklepa, je znova stekla reformna akcija

¹⁰ Pastirsko pismo škofa Jegliča o dolžnostih splošne in enake volilne pravice. Slovenec, 3. februar 1906, 27.

¹¹ Resnica, 22. december 1917, št. 1.

¹² Slovenec, 17. december 1904, 288.

¹³ Slovenec, 11. september 1911, št. 207.

za kranjski deželni zbor in spočetka celo zbudila up na zmago. Priložnost je ponudilo zasedanje deželnega zbora oktobra in novembra 1905. Tokrat so poskusili neposredno vplivati nanj tudi kranjski socialni demokrati. Ker v deželnem zboru niso imeli nobenega predstavnika, je njihov prvak Etbin Kristan 25. oktobra 1905 vložil peticijo. Razume se, zahtevala je splošno in enako volilno pravico; a tudi za ženske. Peticiji so priložili več kot 6000 podpisov. Deželni glavar Oton Detela je peticijo sprejel s pripombo, da v deželnem zboru sicer vlada razpoloženje za sklep o reformi, toda vse je odvisno od tega, kako se bodo stvari razvijale na Ogrskem.

Tudi NNS se je pojavila 25. oktobra 1905 s samostojnim reformnim predlogom. Vendar ne neposredno za kranjski deželni zbor, marveč po ovinku: zahtevala je izvedbo načela o splošni in enaki volilni pravici najprej za državni zbor, »ker je le potem mogoče pričakovati volilne reforme tudi za deželne zборе na istej podlagi.« Vendar je postavila še dodatno zahtevo: »Vsekakor pa vsak volilni red obsegaj tudi najboljše garancije za resnično svobodo in volitev in zlasti tudi zoper zlorabo vere in cerkve v volilne namene.«

Diploma katoliškega akademskega društva Danica

Šušteršič je dobro izkoristil priložnost, da spet nastopi v deželnem parlamentu. Najprej se je porogal nedoslednosti nasprotnikov v NNS. Nato je opozoril na dogajanja v Rusiji, kjer se je državna oblast upirala vsaki reformi. »Vendar je ruski narod kmalu temu konec naredil, danes se mora ruski car, prisiljen od ruskih mas, izrekati za načelo splošne volilne pravice. Ali bo potrebno tudi v Avstriji priti z dvigom ljudstva do volilne reforme?« se je svareče vprašal. Sam seveda želi, da bi se reforma izpeljala še pravi čas, »dokler je gibanje še v postavnih mejah«. Naravnost je opozoril vladarja, da »monarhija mora imeti svojo podlago v srcih ljudstva, drugače se začne prestol majati in je izgubljen...« In navedel kot dovolj zgovoren primer za to leto 1789. na Francoskem.

SLOVENE C

May. 253. POLITIČEN LIST ZA SLOVENSKI NAROD. Leto XXXII.

Prejeto je v Kopitarjevi ulici št. 2.
(na ul. Goriška in Ljubljana).
Kurednikom je moglo govoriti iz dne
11.-12. ure dopoldne.
Nekaj se ne vnašajo; nepravilna pisma
ne se sprejemajo.
Prejeto je v Kopitarjevi ulici št. 2.

V Ljubljani, v soboto, 5. novembra 1904.

Iskajša vnan dan, izveniši nedelje in praznike, ob poči 5. urt popoldne. — Velja po poči prejošan: za eno leto 36 K, za polovico leta 18 K, za četrt leta 9 K, za 1 mesec 3 K 30 h. Vupravništva prejošan: za eno leto 10 K, za pol leta 5 K, za četrt leta 3 K, za 1 mesec 1 K 70 h.

Za počišanje v Ljubljani na dan je doštudeno 30 h. — Plakajo se vnaprej.

[illegible]

„Slovenska ljudska stranka“.

**Povz. k razpravi o vaŕni naredni
sedaji.**

[illegible]

Je no dejstvo, ki moramo spoznati & pre
učenjskega malop. rodoljuba. Ali je židno,
ali se biva malop. moči krasiti po, ki
ki moči & drugemu razmeru mnogo
krišiti slovenskega narodu? Ali je židno,
da židstvo trumoma zapušta domovino in
seži v tujino, kakot si grenkega kruha in teš
eno zahteva?

Moogo so jih pa udaja binavskemu va-
narodnih pasopolnikov. Kajti tujec
medalje bolj šopiri med nami in kate, da je
njevih rokah moč in prihodnje gospod-
stvo. Tako že na Kranjskem, v središču Slo-
vije, kjer so tojli živel očitno krepki in
pravila na vedno nove naskoke. To je
na vse navdaja s strjbo za bodočnost

Zadnji dogodki v kranjskem deželnem
stavu so pokazali, da so razmere postale
tako, da jih ni več mogoče vzdrževati. Do-
segamo mnogo dopisov, kateri se bavijo z
raznimi strankarskimi razmerami, ne le od

strani ožjih sodelavcev, ampak tudi od
glovenskih ročaljubov, ki nam dalej niso
stali tako blizu. V nekem splošnem dopisu
čitamo sledeča razmotrivanja:

»Nase izločene razmere ja pred vsem
mudrevajo strankarstvo, katero se
vedno bolj širi in nas razdvaja. Nimam
v mislih le političnega strankarstva,
katero se vedno nagaja, ampak tudi teri-
torialno strankarstvo, ki je morda še
bolj škodljiva. Slovenci so kar nezdružljivi.
Kranjec gre svoja pola, Korotkec politikuje
nase, Sijerco ima svojo politiko, Gorjanci
dela tudi same. Trilcan zopet delo drugace

Kje so šli onega švartskega narodnega življenja, ko so se vsi Slovenci šutili kot eno skupno armado v boju zoper skupnega sovražnika? Danes smo razcepljeni in zato — umirani banani!

»Ali naj tako ostane vedno? Ali ni sila, katere bi nas sklenila v skupnem odpor, v skupno brambo?

njemu strankarstvu obo strupeno ost. ka-
tem se samomorilno obrača zoper lastno
narodno telo in uničuje vitalne interese celo
kupnega slovenskega naroda.

»Za večkrat se je to poizkušalo. Zlasti obojnji Slovenci so rotili razdvojene brane, naj odloži bojno orožje. Nasvetovalci so namu sredstva in ni manjkalo politnega prizadevanja. A vsak poizkus doslej je bil brezuspešen: To nam kaže, da dosedanja sredstva niso bila sposobna doseči ta smoter. Jas mišlim, da so nasvetovana sredstva bila premalo koristna in so se obračala le soper simptome bolezni, ne pa soper bistvo bolezni. Zato ji globoko in se je polastilo vsega narodnega organizma.

»To nas pa uči, da nam more pomagati samo radikalno sredstvo, če nam je sploh še pomoči. Govorim od krta:

»Tako radikalno sredstvo bi bila, ve-

lika slovenska ljudska stranka, ki b
omsegala vse sloje našega naroda in bi
raztegnila do vse pokrajine slo
venskega ozemlja.

Maznala bi biti prava vsesloven
ska stranka, v kateri bi bila resnično
odgovorna ideja celokupnosti
vsega slovenskega ljudstva.
V tej stranki bi se našlo domačega ču-
stvenega kmet, obrtnik, dela-
vač, trgovec in akademik
izobrazenec.

„Kaj bi bila naloga te stranke? Povzdigi miš moč slovenstva s skupnim delom. Vzel bi v reke narodno vodstvo s vso energijo vseh slovenskih pokrajinah. Podpirala bi vse mejne politične borbe s pomočjo vseh narodnih organizacij, katere bi jej bile podložne. S tem bi se dosegel velik uspeh na politični in — lasti not ležati — tudi v kranjskem delotnem zboru bi bil samemu glavni višji organ, ako bi imela v njem osrednjega gospodstva slovenska vošina — zunaj posledice take vnosovstva stranke.

„Ne materam, da li se morali posramati volod te svoje ograničavanje odpušta od svojih namjera u veljači. Poleg te velike gospodstva ljudske stranke bi gotovo da dalje opstojale manje stranke. Svi stranci moraju biti, hjer se ljudi. A te stranke su bi bile škodljive, ampak keristier, ker na hjer trgalske celokuposti, ampak bi ih stisli...“

Bilo bi tako vrbno vodstvo, kateri bi surabelo, da posamezne stranke ne prekoristijo bivo, kateri so mora dirati vanka narodne stranke. Koristie bi pa bile, ker bi skrbelo za kontrolu, katara je v javnem življenju po treban, da gospodstva stranke ne propadnu...“

...svojim, ali najlo... konstatie...

Tako naš dopis. Moramo reči, da nas je nekoliko presenetil ta predlog, ne zaradi vsebine, ampak zaradi preciznosti, s katero je zamisljen, in zaradi krepkih obrisov, v ka-

terih nam čita prihodnje narodno organi-
zacijo.

Vprašanje je zdaj, ali je ta ideja v naših razmerah pravna in izvedljiva?

Odgovora na to vprašanje mi ne moremo dati, dokler ne vprašamo za svet vse slovenske javnosti.

Obračamo se torej doslovenske javnosti brezraslike misljenja in strank, naj nam pove svojo sodbo o tem predlogu!

Mi se pri tem ne smatramo kot glasilo
neke stranke, ampak prosimo posa-
mne slovenske redoljube,
naj nam pošle svoje zasebne mnenja. Naj
tistim je za to na razpolago.

Stem otvarjamo javno en-
kate oporedem vprašanju, ka-
tere se ravno edel bolj kot
kdaš praj potrebno, da se
stvarno in brek strasti raz,
pravija. Objavili bomo vsako mne-
nje, katero se nam polja.

Stavimo pa en pogoj: Vsek pošiljatelj
se naj podpisje s polnim imenom. Anonimni
dopise odklanjamo. V izjemnih posebnih
slučajih smo na izvezo željo dopisilatelja
pripravljeni, da objavimo dopis brez podpisu.
V tem slučaju sive jamčimo za popolno
diskrecijo.

Bodočnost slovenstva je odvisna od političnih korakov sedanjih strank. Ker nam je sedaj edrta edino le ta pot stvarnega razgovora, bomo hvalešni vsakomu, ki nam dopolnje svoje mnenja. Odkrita beseda bodi oznanevalka rešilnih dejanj!

V Ljubljani, 5. nov. 1904.

100

V bistvu je vse nasprotovanje splošni in enaki volilni pravici izraz strahu pred ljudstvom, je nadaljeval Šušteršič. »Če se pa bomo ljudstva bali, bomo prišli v take razmere, kot so v Rusiji. Ljudstva se ne sme bati, temveč mu je potrebno zaupati, dati mu možnost, da v legalnem okviru izvršuje svoj politični vpliv po svojem prepričanju.« – A kaj, če bi ljudstvo kdaj hotelo kaj drugega, samosvojega? Šušteršič te možnosti ni vzel v razmislek, tako oddaljena mu je bila od stvarnosti slovenskih razmer. Šele integralisti naslednje generacije so bili prisiljeni odgovoriti na to vprašanje.

Šušteršič je prav stvarno odpiral pogled na bodočo, demokratično izvoljeno kranjsko deželno zbornico. Nemcem bi v njej pripadla kvečjemu dva mandata, in ne bi mogli več odločati v sporih med Slovenci. Bil bi to edini deželni zbor s trdno slovensko večino. Slovenci bi v slovenski deželi gospodarili na lastnih tleh. Bili bi v oporo »bratom v periferijah«. In delali bi v prid tudi daljnosežni jugoslovanski politiki, ne tako kakor nedavno na Reki, kjer so Hrvatje sklepali za vse jugoslovanstvo tako važne reči, Slovencev pa tja niso povabili.

Šušteršič je razširil svojo argumentacijo tudi na jugoslovansko vprašanje! Njegova graja reške resolucije »nagodbenih« (ne pravaških) hrvaških strank – ki ostaja strogo v okviru dualizma, pa zato avtorji niso povabili na posvet tudi Slovencev – se je tisti čas že opirala na vabljivo novo ustavnoreformno zamisel. Namreč zamisel o enotni habsburški monarhiji, ki bi odpravila dualizem, zamisel o Veliki Avstriji, ki jo je zdaj povzel prestolonaslednik in v imenu katere je bil na Dunaju celo že ustanovljen »državni odbor Velike Avstrije«.

Šušteršič pač ve, da tiste dni sprejemajo na Dunaju živeči Hrvatje program, ki meni, da so tudi Slovenci del istega naroda kot Hrvatje (s Srbi vred) in sprejema s tega izhodišča načelo Velike Avstrije, ki vsebuje tudi možnost za celovito rešitev južnoslovanskega vprašanja. To je bil program s tremi točkami: Prva, vladajoča habsburška dinastija naj še nadalje vlada skupno državo; druga, zedinjenje države se izvrši z odpravo dualizma; in tretja: »Dovoli naj se samouprava na podlagi svobodne ustave za vsako ljudstvo (narod) v okviru države.« Torej tudi avtonomija vseh »Jugoslovancev naše države«.¹⁴ Šušteršič je tu zaznal možnost jugoslovanstva, ki bi bilo vsebovano v dozdevno aktualni nameri državnega vrha, v njegovem programu preosnove Avstro-Ogrske v Veliko Avstrijo. V tej zaznavi se je napovedala Šušteršičeva preusmeritev k trialističnemu državno-pravnemu stališču, ki je postalo aktualno v času aneksijske krize.

Prav v imenu novo prebujenega jugoslovanskega programa je poziv na naslov NNS k politični enotnosti: »Katoliška narodna stranka poziva Narodno napredno stranko, naj opusti farško gonjo, ki ji ne prinaša ničesar drugega, kot politične neuspehe. Obe stranki naj stopita skupaj in začrtata jugoslovanski narodni program in na našo stran bosta dobili Hrvate in skupaj z njimi bosta lahko delali

¹⁴ Slovenec, 7. november 1905, št. 255.

veliko in odločno narodno politiko, ki bo pripeljala naš narod do boljše in lepše prihodnosti. Poglejmo, koliko terena ob jezikovnih mejah se izgublja, ko silijo slovenske otroke na Štajerskem in Koroškem v nemške šole, v Trstu, Istri in na Goriškem pa v italijanske šole. Zato pustimo to medsebojno gonjo in raje na podlagi velikega narodnega, ne samo slovenskega, ampak hrvaško slovenskega, jugoslovanskega programa stopimo na skupno pot.«

To je bil zanimiv poziv h koaliranju, ne morda k spojitvi obeh strank v smislu anketnega vprašanja o Veliki slovenski ljudski stranki pred letom dni. Toda opaziti je treba, da je Šušteršič za vabilo slovenskim liberalcem k sodelovanju uporabil argument, je bil širši kot slovenski. Znotraj slovenstva, kaj šele zgolj kranjstva, pravega razloga za »skupno pot« s slovenskimi liberalci ni videl. Tu se je oklepal zamisli o izrinjanju. In tudi v času aneksijske krize bo upravičenje klerikalno liberalne Narodne zveze poiskal v jugoslovanstvu. In kako bo v času svetovne vojne?

Ta dan je Šušteršič slovenskim naprednjakom postavljajl za vzor – socialdemokrate v državnem zboru! »Slamica, za katero se (naprednjaki) obešajo, je tisti strupeni repek, katerega je priporočal Hribar, 'kanzelparagraph'. Morda so hoteli gospodje na desnici s tem razdvojiti večino v tej (državni) zbornici za splošno in enako volivno pravico, morda je pa tudi narodno-napredna stranka hotela s tem razdvojiti ljudstvo. A motite se! Socijalna demokracija ni tako politično nezrela, ko tista revna malomestna buržoazija po naših mestih!«

V kranjski deželni zbornici so bili socialdemokrati navzoči le na galeriji, med občinstvom. Ta dan je bil tam Anton Kristan iz Idrije. Šušteršiču, ki je poslanecem veleposestva napovedal, »nič vam ne bo pomagala oslovsko koža (pergament o privilegiju) v roki in lavina ljudstva vas bo strla,« je Kristan zaklical: »In Vas!« Nakar Šušteršič: »O tem se ne bomo sedaj menili. Naj doli pride!«

Pomembno za tedanje razprave je Šušteršičevo pojasnilo: »Hribar ni bil zadovoljen z besedo 'ljudstvo' in je bolj za besedo 'narod'. Meni pa obe besedi ugajata. Vse ljudstvo je treba dobiti za narodno idejo, vse ljudstvo naj obsega narodna politika.«

V nadaljevanju jesenskega zasedanja deželnega zbora so izrekli še marsikaj zanimivega. Tudi o vprašanju proporcionalnega sistema, po katerem bi manjšine iz vseh volilnih okrajev mogle priti do primerne veljave. To je bilo zanimivo predvsem za NNS, a tudi za JSDS. Prišlo je celo do soglasnega stališča obeh slovenskih strank: obe sta priporočili oktroiranje reforme in s tem povzročili demonstrativni odhod poslancev veleposestva! Reforma je spet obtičala na mrtvi točki.

Pod vtisom tega zasedanja se je 27. novembra 1905 v Ljubljani sestal shod zaupnikov (kongres) Katoliške narodne stranke. Dan pred shodom je škof Jeglič že vedel, kakšni bodo njegovi sklepi, in je o tem z velikim veseljem in obenem opominjajoče pisal Šušteršiču.

»Iz vsega srca Vam čestitam, da ste Katoliško stranko tako spretno in energično vodili. Lepih zmag ste priborili in sicer v splošno korist našega ljudstva. Ne pozabite ponižati se pred Bogom in tudi Njemu dati hvalo za pomoč pri jako težkem delu. – Bal sem se s početka, da ljudstvo ne bo vztrajalo v odporu. Vedel sem, da je potrebna vedna agitacija in vedno podučevanje. Zato pa tudi nisem branil duhovnom, da so se vsega gibanja pod vodstvom Vašim udeleževali. Tudi sam sem se ogibal vsacega koraka, ki bi mogel dobri naši stvari škodovati in se tudi raznim pokusom iz Dunaja, kakor je znano, nisem dal zapeljati. Veliko sem molil in sedaj sem Bogu iz srca hvaležen. – Vašemu previdnemu uvaževanju razmer se imamo tudi zahvaliti, da smo mi kranjski Slovenci v sedanjem splošnem (avstrijskem) gibanju najbolj napredni. Prosim Vas samo to, da pazite na vse one momente, ki nas od napačnih socialističnih nazirov ločijo in jih javno naglašujete, da se ljudstvo ne zmeša. To je zato prav potrebno, ker se naše krščansko socialno gibanje s socialističnim v marsičem strinja, pa bi se ločivne meje kar lahko prezrle. – Jutrašnjega dne se močno veselim. Upam, da se bodo vsi govori držali v mejah prave dostojnosti in plemenite 'noblese'. Vam želim jutri mnogo srčnega veselja, ko Vam bodo naši zaupniki dali primerno zadoščenje za vsa zasramovanja, katere ste tako možato pretrpeli v borbi za pravično stvar.«¹⁵

Jegličevo zaupanje je že prav neverjetno, če pomislimo, kako izrazito nezaupljiv je bil do Šušteršiča v začetku svojega škofovanja. Že Jagodic je opozoril na dva takšna Jegličeva dnevniška zapisa. – »Malo se bojim, da me ne bi Šušteršič za kake svoje namene zlorabil« (23. november 1899). – »Bojim se, da nam bo Šušteršič še jako nevaren človek« (24. julij 1902).¹⁶ Pridobljeno zaupanje je imelo predvsem politično podlago. Kajti šele dobri dve leti pozneje se je dogodila tista zgodba, ki jo pripoveduje Škerbec kot ponazoritev neomejenega škofovega osebnega zaupanja v Šušteršiča.

Jeglič se v letih 1907-1908 ni mogel izmotati iz hudih dolgov v zvezi s škofijsko gimnazijo. Posegel je po gornjegrajskih cerkvenih gozdovih in sklenil zelo neugodno pogodbo o izkoriščanju z nekim spretnim podjetnikom iz Milana, ki je gozdove skoraj uničil, dobička pa škofu dajal veliko premalo. Šušteršič, h kateremu se je Jeglič zatekel po pomoč, je izkazal presenetljivo odvetniško sposobnost. Predlagal je škofu, naj mu na osebno zaupanje podpiše odstopno izjavo. Jeglič je to storil in Šušteršič je z izjavo prestrašil milanskega podjetnika, ki je vedel, da bi z menjavo škofa pogodba izgubila veljavo. »Takoj je nasprotnik klonil,« pripoveduje Škerbec, »pogodba je bila razveljavljena in dr. Šušteršič je nato strgal od škofa podpisano izjavo.« Zdaj je vlada škofijskemu kapitlju dala rešilno dolgoročno posojilo (15 let) iz verskega sklada. Dolg je bil poravnán v

¹⁵ A. B. Jeglič, pismo I. Šušteršiču, 26. november 1905. NAL, Jegličeva korespondenca.

¹⁶ Jagodic, 232.

razmerah prve svetovne vojne dosti pred potekom roka, četudi je bilo obratovanje gozdnega obrata takrat zelo omejeno.¹⁷

Vrnimo se k shodu stranke. Sestal se je tri leta po prejšnjem. Odločil naj bi o vprašanju, ki ga je sprožila anketa uredništva Slovenca pred letom dni: Ali je možna Slovenska ljudska stranka? Na to je anketna vprašanja skrčilo poročilo s shoda in nadaljevalo: »Ta velikanski zbor je pa s tisočerimi grli klical, da mi (sami že) imamo slovensko ljudsko stranko... ki gre neustrašeno v boj za svetinje slovenskega naroda in jih ne pusti tlačiti več od nikogar. Ta zbor je ustvaril trdnjavo, ki bo branila slovenski narod. Tu se je pokazalo, kje je naša bodočnost in kam se mora postaviti vsakdo, ki hoče zanaprej veljati za Slovenca in domoljuba.«

Torej stranka, ki v sami sebi združuje narod. Kdor se ji ne pridruži, ne velja ne za Slovenca ne za domoljuba. Tako vsaj je odgovor shoda na svoje vprašanje razumelo uredništvo Slovenca.

Šušteršič je ubral nekoliko blažji glas, smisel pa je bil nedvoumen: »Iz katoliške narodne stranke se je s časom razvila prav demokratična stranka. V naši stranki bo i v bodoče prostora za vsakega poštenega Slovenca, ki hoče delati za blagor ljudstva. Nikogar ne izključujemo, ki hoče pošteno delati: le oni so izključeni, katerih edini program je sirovost in bogoskrunstvo. Proti tem bomo pa vodili boj do uničenja, da izbrisemo s slovenskega naroda ta madež.« – Izpolnil je tudi škofovo željo in razložil, kako je s socialdemokrati: »V tej borbi (za volilno pravico) gremo skupaj s socijalno demokracijo. Res, da nas ločijo bistvene stvari, ker naša stranka ni stranka revolucije, ampak stranka mirnega razvoja in stoji versko na katoliškem stališču. Vendar v tem vprašanju imamo skupen cilj, (toda potem) ko si priborimo splošno in enako volilno pravico, se bo izvojeval veliki boj med krščansko in socijalno demokracijo.« – Glagolska dovršnost, ki jo je uporabil, je tudi ob tej priložnosti izrazila tisto trajno usmeritev k dokončnosti nameravane zmage. – Slovenskim liberalcem je namenil zagotovilo: »Mi nismo klerikalna stranka, ampak čisto avtonomna stranka, ki si svobodno voli svoje vodstvo.« Vendar pa, slovensko ljudstvo seveda ne bo dopustilo, da bi se uresničila zahteva nasprotnikov, namreč, »da bi duhovnik bil mutast pes«. Potem ko je še poudaril pomen enotnosti v vodstvu, enotnosti med poslanci in ljudstvom (»V vojski je treba discipline. Izdajalec se ustrelil!«), je izrazil »veselo upanje, da ko se čez tri leta zopet snidemo, bo že zmagala splošna in enaka volilna pravica, in slovensko ljudstvo bo svoj gospodar na rodni tleh!«. Požel je »burno, dolgotrajno odobravanje«.

Ni bilo dvoma, kdo naj postane načelnik stranke, zdaj imenovane Slovenska ljudska stranka. Soglasno je bil izvoljen Šušteršič, na Krekov predlog. Utemeljil ga je z oceno, »da je on danes eden prvih mož politične javnosti ne le pri nas, ampak v celi Avstriji«, in da se z izvolitvijo »ne klanjamo njegovemu terorizmu...

¹⁷ Škerbec I, 99-100. – Jagodic, 290-293.

ampak njegovemu duhu in njegovi požrtvovalni odločnosti za našo ljudsko stvar«. A zakaj je sploh omenil terorizem?

V zahvali se je Šušteršič sebe zanosno označil kot »izvoljeni načelnik slovenskega ljudstva«. Kar ljudstva, ne le stranke! Obljubil je, da »ostane tisti, kot je bil«, in izrazil prepričanje, »da je v politiki včasih ena kaplja energije več vredna, kakor pa potoki 'modrosti'«.

V vodstvo SLS je bilo poleg načelnika izvoljenih 15 članov: »A. Belec, Ivan Lavrenčič, Ivan Stanovnik, Anton Jeriha, Ivan Kregar, Luka Smolnikar, Oton pl. Detela, profesor Evgen Jarc, A. Kalan, A. Koblar, dr. Janez Ev. Krek, dr. E. Lampe, dr. Vilko Schweitzer, J. Šiška, dr. Fr. Dolšak. – Poleg tega pripadajo v vodstvo vsi državni poslanci stranke, in vodstvo ima pravico, da pokliče (še) 3 gospode v vodstvo.«¹⁸

Pričakovanega zasedanja deželnega zbora v januarju 1906 ni bilo, ta je bil sklican šele aprila. V splošni tišini je deželni predsednik Schwarz prebral vladni načrt za spremembo volilnega reda. Vlada ni dovolila, da bi padla sedanja interesna zastopstva (kuriije), želi jih dopolniti z uvedbo splošne kurije, v kateri bi veljala splošna volilna pravica. O uporabi proporcionalnega sistema ni bilo besede.

Stranke se o vladnem predlogu niso mogle sporazumeti in zasedanje deželnega zbora je bilo 6. aprila 1906 zaključeno brez rezultata, celo brez pričakovanega sklepa o razpustu. Poleti in jeseni tega leta se je vsa pozornost obrnila k vprašanju volilne reforme za državni zbor. Do novega sklicanja kranjskega deželnega zbora vse do izteka njegove funkcijske dobe sploh ni več prišlo. Šušteršiča je osvojitve deželnega zbora še čakala.

¹⁸ Slovenec, 27. in 29. november 1995, št. 272 in 273.

»THE ABLE SLOVENE LEADER«

Opozicijsko stališče madžarskega plemstva in meščanstva, obeh v duhu kossuthovske tradicije neodvisnosti iz leta 1848, je v začetku 20. stoletja terjalo revizijo dualizma v smislu večje osamosvojitve Ogrske pod krono Habsburžanov. Budimpeštanski parlament je pod tem vplivom prihajal v spore z dunajskim dvorom. Sporna je bila zahteva po uvedbi madžarskega poveljevalnega jezika namesto nemškega v ogrskem delu skupne vojske, kar bi seveda pomenilo njeno razdelitev. Sporna je bila razveza trgovinske in carinske unije z Avstrijo, tako da bi Ogrska postala samostojno carinsko ozemlje in bi mogla sklepati lastne trgovinske pogodbe z drugimi državami. In končno, sporna je bila razdelitev Avstroogrske narodne banke.¹

Cesar je 1903. leta odločno zavrnil delitev armade (povelje v Chlopyh). Toda 1905. leta so dotlej opozicionalne stranke dobile na ožjem Ogrskem na volitvah večino. Odmev tega novega političnega položaja je bil močan tudi v Hrvaški in Slavoniji. Tudi tu je prišlo do pregrupiranja v politiki na podlagi reške in zadarske resolucije, uveljavila se je t.i. politika novega kurza. Šlo je za prvo skupno politično akcijo Dalmacije in banske Hrvatske in za prvi sporazum s srbskimi strankami v hrvaških deželah na podlagi soglasja, po katerem so Hrvatje priznali enakopravnost Srbov, Srbi pa državnost celotne zgodovinske Hrvaške kot skupne domovine obojih. Nova strankarska zveza, imenovana Hrvaško-srbska koalicija, je v zagrebškem saboru zavládala z absolutno večino in imela močno oporo tudi v dalmatinski narodni politiki, celo pri dalmatinskih pravaših. Prav to je posredno odprlo tudi vprašanje o državnopravni prihodnosti Slovencev, kar smo že omenili.² Avstrijski cesar oz. ogrski kralj v tem trenutku v Budimpešti ni dopustil vlade parlamentarne večine in je sam postavil vlado barona Fejervaryja. Tej sta izrekli nezaupnico obe zbornici ogrskega parlamenta, vrhu tega so se ji kot neustavni vladi začela upirati tudi oblastva v samoupravnih komitatih

¹ V nadaljnjem zajemam iz dveh polemičnih razprav o problemih slovenske politike v času sprejemanja reforme volilnega sistema za dunajski državni zbor, ki ju je v letih 1950 in 1952 objavil Dušan Kermavner: DK1 in DK2.

(županijah) in v svobodnih mestih. Ustavilo se je pobiranje davkov in novačenje vojakov. Na Ogrskem se je tako porajalo nekakšno uporništvu proti vladarju.

Absolutistično dejanje vladarja, ki je kmalu postalo pomembno tudi za Slovence, je v Naših zapiskih s primerno pozornostjo zabeležil Dragotin Lončar.³ Ugotovil je, da je cesar (ogrski kralj) vlado barona Fejervarya opremil z naprednim programom, ki obsega tudi uvedbo splošne volilne pravice. Privilegirani politični položaj madžarskega plemstva bi se v veletoku množične demokracije razpršil, skupaj z njegovimi ozko političnimi opozicijskimi zahtevami do krone. »Ogrski kralj je prekosil avstrijskega cesarja,« je pikro pripomnil Lončar. Splošno volilno pravico je uporabil kot grožnjo privilegirani opoziciji na Ogrskem, ne da bi jo bil dopustil v avstrijski polovici monarhije!

Že sama grožnja je zadoščala, da se je v 1906. letu ogrska plemenitaška opozicija omehčala in v poglavitnih vprašanjih popustila kroni. Načrt volilne refome za Ogrsko je tako ostal »šiba nad tramom«. Kot takšen je postal sestavni del političnega programa prestolonaslednika Franca Ferdinanda, ki se je ogreval za odpravo dualizma v smislu državno enotne Velike Avstrije in je seveda moral računati na odpor neodvisne ogrske opozicije in iskati način kako ga zlomiti.⁴ Neposredne nasledke je neuresničena napoved ogrske volilne reforme porodila v Avstriji. Skupaj z vplivi revolucije 1905 v Rusiji je pripomogla k temu, da je postala uvedba splošne in enake volilne pravice za državni zbor na Dunaju neposredno pereča.

Najbolj zgodaj in najsiloviteje so zahteve po takšni reformi prihajale iz vrst socialne demokracije po združitvenem kongresu 1889 v Hainfeldu. V gibanje se se vključili vsi narodnostni deli avstrijske socialne demokracije, seveda tudi Jugoslovanska socialno demokratična stranka, ki je bila po osamosvojitvi Dalmatincev le še stranka Slovencev. Do vrhunca je socialdemokratsko kampanjo za reformo volitev v državni zbor prignala objava manifesta ruskega carja 30. oktobra 1905 o demokratični ustavni reformi v Rusiji. Prav tedaj je zboroval skupni vseavstrijski socialdemokratski kongres (zadnji te vrste) na Dunaju in na njem je završalo: »Avstrija ne more biti bolj ruska od Rusije!«⁵

Skoraj sočasno, 3. novembra 1905, je cesar naznanil predsedniku vlade Gautschu, da se je »odločil uvesti splošno in enako volilno pravico v obeh polovicah monarhije«. Naslednji dan je bila objavljena izjava vlade na Dunaju,

² Janko Pleterški, Jugoslovanski problem pri Vseslovenski ljudski stranki do leta 1917. V: Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja jugoslovenske države, JAZU, Zagreb 1969, 121-130. – Isti avtor, Narodi Jugoslavija revolucija, Komunist – Državna založba Slovenije, Ljubljana 1986, 84-101.

³ NZ, 1904/5, 204.

⁴ Heinrich Lammasch. Seine Aufzeichnungen, sein Wirken und seine Politik, 1922, 87-88. Cit. po DK1, 706.

⁵ DK1, 709.

da hoče razpravljati o vprašanju, kako ugoditi željam po volilni reformi. Odločilno za premik je bilo dejstvo, da so se interesi krone in socialne demokracije v političnem prizadevanju za volilno reformo presenetljivo ujeli. Otto Bauer je pozneje ta pojav označil kot »alianso delavskega razreda s krono proti parlamentu privilegirancev«.⁶

Zdaj so prišli do besede predstavniki tistih narodov v avstrijski državni polovici, ki so s stališča demokracije in narodne enakopravnosti tudi sami težili k takšni reformi. Geslo o boju proti parlamentu privilegirancev je imelo demokratično, socialno in narodnostno reformno vsebino in namen. Ko se je začela priprava konkretnih določil reforme, se je odprlo široko polje strankarskih dogovarjanj in kombinacij, kompromisov in izsiljevanj. Nihče se ni mogel ogniti vprašanju, kako zbrati in zagotoviti potrebni dve tretini glasov za reformo v še obstoječem parlamentu privilegirancev. V tem širokem prostoru je razpel krila tudi Šušteršič kot nedvomno najodgovornejši slovenski politik.

Omenili smo že, kako je nova oživitev vprašanj volilnega sistema vplivala tudi na kampanjo SLS v kranjskem deželni zboru. Zdaj so v tem sicer tako sprtem predstavniskem telesu sprejeli z glasovi obeh slovenskih strank, SLS in NNS, predlog ustavnega odseka (pobudnik je bil Šušteršič), da se deželni zbor izreka »za načelo splošne, enake, neposredne in tajne volilne pravice pri volitvah v deželni zbor in v poslansko zbornico državnega zbora« (17. november 1905).⁷

Avstrijska vlada je 25. novembra 1905 naznanila državnemu zboru, da bo zanj predložila načrt reforme volilnega sistema na temelju načela o splošni, enaki in neposredni volilni pravici moških državljanov. Predlog je bil pripravljen 23. februarja 1906. Šele nato je poslanska zbornica izvolila poseben 49-članski odbor, ki naj bi obravnaval vladni predlog z vidika strank in ga pripravil za glasovanje v državnem zboru.

Velika politična debata, v kateri naj bi se stranke sporazumele do tiste mere, ki bi zagotovila vladnemu predlogu potrebno dvetretjinsko večino poslanskih glasov, je pomenila za Šušteršiča pravo priložnost, da se uveljavi ne le kot vodilni slovenski politik, temveč tudi, da se izkaže kot vrhunski avstrijski politik z državnimi lastnostmi.

Dejstvo je, da je bil sprejeti zakon o reformi za Slovence glede deleža njihovih mandatov v celotnem državnem zboru nekoliko slabši od prvega Gautschevega načrta (4,6 % nam. 5,05 %), in je torej pomenil »rahlo poslabšanje okrepljenega položaja v parlamentu«. Vasilij Melik, ki je to dejstvo izračunal, je odgovornost za rezultat naprtil Šušteršiču: »Morebiti drugače ni bilo mogoče,

⁶ Victor Adlers Aufsätze, Reden und Briefe, zv. VI, Wien 1928, XXII. – Cit. po DK1, 712.

⁷ Vasilij Melik, Demokratizacija volilnega sistema – 1907 – in njeni učinki. V: 33, ZČ, 1979, 221-227.

vendar pa se sprašujemo, v čem je bila toliko hvaljena mojstrovina Šušteršičeve diplomacije. Slovenskega položaja mu ni uspelo okrepiti.« K temu je Šušteršiča še obtožil: »Pač pa mu je (Šušteršiču) nedvomno uspelo nekaj drugega: skoraj do kraja uničiti slovenskim liberalcem možnost kaj več kot minimalnega zastopstva v parlamentu.«⁸

Toda kje je ob teh očitkih iskati »okrepljeni položaj« Slovencev v parlamentu? Za olajšanje primerjav: v zadnjem državnem zboru so imeli Slovenci 15 poslancev, Slovanska zveza jih je terjala 26, Gautschev vladni predlog jih je predvidel 23, na koncu so jim jih priznali 24. Torej enega več, kakor je predvidel vladni predlog. Če pa bi Slovenci dobili toliko poslanskih mest, kolikor je pred vladnim predlogom terjala Šušteršičeva Slovanska zveza, bi bil delež slovenskih mandatov v celoti poslanske zbornice 5,2 odstoten. Seveda, če se medtem zbornica ne bi številčno razširila, kakor se je.

Ostaja dejstvo, da je javnost tisti čas Šušteršiču pripisovala veliko politično vlogo pri oblikovanju končne odločitve o volilni reformi. Sodobniki ga pri tem niso le hvalili, temveč tudi hudo grajali. In to ne le z vidika liberalne stranke, ki je bila prikrajšana za primeren delež mandatov v slovenskem zastopstvu, marveč še veliko bolj z vidika celovitosti ozemlja, priznanega slovenskemu narodu pri razdelitvi volilnih okrajev. Pri tem je šlo za očitke Šušteršiču, da ni bil uspešen glede drugega slovenskega mandata na Koroškem.

Kolikor je takrat sploh bilo kake velike hvale na račun uspeha Šušteršičevih »diplomatskih« odlik, je koroški neuspeh gotovo pomenil hudo izgubo ne le za narod, marveč je prizadel tudi notranjo trdnost in ugled stranke, ki ji je Šušteršič pripadal. Za Šušteršiča osebno pa je pomenil skrajno neprijeten in težko ubranljiv udarec njegovi avtoriteti in samozaverovanosti. Gledano nazaj, pa je šlo še za nekaj hujšega. Na tej točki se je začela Šušteršiču krhati možnost, da bi v naslednjih letih nepreklicno zavzel vlogo prvega in nespornega voditelja stranke in prek nje položaj prvega uglednika in političnega dejavnika v narodu.

S tem ni v nasprotju pisanje Franja Šukljeta dve desetletji pozneje, ko se je spominjal predvsem tega, da se je v pogajanjih o volilni reformi »sijajno izkazala Šušteršičeva lokavost, gibčnost in taktična nadarjenost«. S temi besedami je ustrezno nakazal, da je bil Šušteršič kar uspešen pri tistem, česar si je trenutno najbolj želel, namreč pri pridobivanju »imidža« v očeh široke avstrijske politične javnosti: »Sedaj je zanj bil prišel ugodni trenutek, sedaj je prišel do velikega ugleda v parlamentu.«⁹ Ameriški zgodovinar William A. Jenks, ki se je s Šušteršičevim delovanjem srečal izključno le ob preučevanju reformnega dela parlamenta, ga imenuje »the able Slovene leader«.¹⁰ Po pravici!

⁸ Prav tam.

⁹ Šuklje, III, 74.

¹⁰ Jenks, 167.

were not above suspicion; as the leader of a party which depended more and more on bourgeois Czech support, he obviously was fearful of a rigid demarcation which would solidify the power of his rivals, the Czech Agrarians. The Young Czechs could continue to keep their influence in rural areas only if the rivalry of town and country was de-emphasized in the electoral arrangements. For similar partisan reasons, the Slovene Clerical Šusteršič opposed the division of country and city; he reasoned that a town had more in common with the country surrounding it than it did with other towns 20 to 50 kilometers distant.¹⁰⁷ Privately, the able Slovene leader might have been accused of desiring to submerge the relatively few Slovene urban voters in a sea of devout rural voters. His Liberal Slovene colleague Ferjančič openly alleged that Gautsch had delivered the Liberal city-dwellers to the power of the rural Clericals.¹⁰⁸ Perhaps no better tribute could be paid the ministry's labors than this simultaneous criticism from Liberal and Clerical Slovenes. Despite considerable Young Czech pressure, the concept of a division of rural and urban areas was maintained in the final demarcation of districts, for nearly every party seemed to feel that such a division would enhance its own chances of victory in the future.

PROVISIONS FOR CHANGES IN THE ELECTION LAW OF THE
REICHSRAT AND IN THE APPORTIONMENT OF ELECTORAL
DISTRICTS

On October 9, 1906 the electoral committee finished its herculean task of apportioning mandates. Any individual armed with population figures could point out numerous examples of inequality among the nationalities and could prove very easily that the Germans controlled mandates to which they were not entitled on the basis of population. No Slavic leader would deny for a minute that the Germans had done very well for

107 S. P. A., XXXIX, 35425, Mar. 20, 1906.

108 S. P. A., XXXIX, 35459, Mar. 20, 1906.

V celoti je bila sprejeta reforma z gledišča Slovencev nedvomno velik uspeh in Šušteršičevega deleža pri njem ni mogoče izključiti. Očitki sodobnikov na račun njegovega političnega početja v tem dogajanju so se osredotočili na dvoje. Z vidika narodnega položaja Slovencev predvsem na vprašanje drugega slovenskega mandata na Koroškem, ki ga koroški Slovenci niso pridobili, ampak so namesto tega doživeli neusmiljeno razmesarjenje svoje narodnostne substance. Nekoliko v zvezi s tem gre tudi za neuresničeni osmi slovenski mandat na Štajerskem in za vprašanje, kaj je Šušteršič dopustil nemški strani kot koncesijo za končno vendarle pridobljeni sedmi slovenski mandat na Štajerskem (vladni predlog je tukaj predvidel za Slovence le šest mandatorov) oziroma, kaj je od nemške strani dobil v zameno za slovensko privolitev k ustanovitvi nadštevilnega nemškega mandata na Kranjskem.

Z zadnjim vprašanjem se že približamo drugemu sklopu očitkov, ki zadevajo delitev mandatov na Kranjskem med slovenski stranki. Na Primorskem, Štajerskem in Koroškem se to vprašanje še ni odpiralo, na Kranjskem pa je bila delitev mandatov med slovenskima strankama že dolgo v ospredju. Glavni problem za NNS (in za JSDS) je bil sam sistem volitev, ki je v celoti slonel na večinskem načelu za vsak ozemeljsko določen volilni okraj posebej. S tem je bila izključena proporcionalna delitev mandatov po skupnem številu glasov za posamezne stranke. V sistemskem pogledu alternative sploh ni bilo. Tega seveda ni zakrivil Šušteršič. Gotovo pa se je potrudil, da bi dodobra izkoristil ugodnosti večinskega sistema za večinsko stranko, za SLS. Zato je bil v očeh Narodno napredne stranke poglavitni krivec, da se je njena možnost zmage na državnoborskih volitvah skrčila na en sam volilni okraj, na Ljubljano. Šušteršič je ves čas najostreje nasprotoval Plantanovemu predlogu NNS, da bi se na Kranjskem z združitvijo številnih ozemeljsko zelo raztresenih izdvojenih urbanih in industrijskih krajev (po zgledu nemških na slovenskem Štajerskem) oblikovala poleg Ljubljane še dva volilna okraja, kjer bi ta stranka mogla zmagati. Slovenski socialisti na Kranjskem niso imeli nobene možnosti se pa je možnost, da pridobijo večino, prvič nakazala v slovenskem okraju na Koroškem.¹¹

Najbolj dosledna zagovornica demokratizacije, slovenska socialno demokratična stranka, je Šušteršičevo krivdo in nekrivdo pri strankarski delitvi kranjskih mandatov presodila takole: Pri kranjski volilni geometriji so klerikalci »postopali skrajno egoistično«, ker je Šušteršič »a priori odklanjal vsak kompromis z liberalci«, namesto da bi se potrudil pridobiti jih za reformo. S tem bi dokazal, da ni res, »da hočejo reformo samo v interesu svoje stranke«. Skupen nastop vseh slovenskih predstavnikov v parlamentu za reformo, »to bi bilo tudi toliko vredno, kakor eden ali dva kranjska mandata« za SLS!

¹¹ DK2, 451-452.

Tako so slovenski socialni demokrati z narodnostnega vidika opozorili SLS na pomen skupnega slovenskega nastopa! Hkrati pa so pravično ošvrknili tudi kranjske slovenske liberalce: »Ali še nekaj bodi povedano: Volilna reforma res ni idealna. In da ni, tega so slovenski liberalci največ krivi, ker so ji nasprotovali, še preden so mogli slutiti, kakšna bode. Ko je imel dr. Tavčar lani (septembra 1905) svoj žalostni govor proti splošni in enaki volilni pravici, ni (še) vedela živa duša, kako bodo razdeljeni volilni okraji ...«¹²

Vprašanje o zaslugah in o očitkih, ki si jih je Šušteršič pridobil ali zaslužil v široki areni soočanja interesov, je lažje presojati, če se upoštevajo dinamika in posamezne faze pripravljavanja in sprejema zakona o volilni reformi. Vendar bi to vzelo tukaj preveč prostora.

Po 23. februarju 1906, ko je bil poslanski zbornici predložen interno že usklajeni zakonski načrt, je bila prava priložnost, da bi se dosegle večje posamezne spremembe, že mimo. D. Kermavner meni, da je na ta način prišel prepozno tudi tisti izračun koroške slovenske stranke, ki je pokazal možnost, kako popraviti krivico, storjeno Slovencem, in jim zagotoviti drugi mandat na Koroškem.¹³

Po vladnem načrtu razdelitve mandatov na narode bi jih Nemci ohranili enako število (205), pomnožili bi se Čehom, zlasti močno Rusinom, a tudi Slovencem (od 15 na 23), neznatno »Srbohrvatom«, medtem ko bi močno upadli Poljakom (od 72 na 64) in občutno tudi Italijanom (od 19 na 16), za en mandat pa tudi Romunom. Po izračunu češkega zgodovinarja Zdeneka Tobolke bi slovanskim narodom pripadlo skupaj 230 mandatov, po številu prebivalstva pa bi jim jih šlo 273. Slovenci in tudi »Srbohrvatje« bi se glede na število prebivalstva ne mogli pritoževati. Poljaki pa so se čutili zelo prizadete in to je povzročilo, da se je podrobna obravnava reforme v parlamentarnem odseku zataknila do te mere, da je aprila 1906 padla Gautscheva vlada.¹⁴

Naslednji vladni predsednik je postal Slovencem dobro znani cesarski namestnik Primorja, poprej stolujoč v Trstu, princ Hohenlohe (»Rdeči princ«). Ob nastopu je dejal, da volilna reforma ni le stvar pravičnosti do nižjih ljudskih plasti, da tudi ni le postulat parlamentarizma, marveč da mora postati podlaga narodnega miru v Avstriji, požitve avstrijske državne zavesti in avstrijskega demokratičnega parlamentarizma nasploh. Predložil je nekoliko spremenjene številčne osnove in sorazmerja volilne reforme. Povečal je skupno število poslancev na 495 in s tem omogočil povečati število nemških in poljskih poslancev. Uspeha svojega predloga pa ni dočakal na položaju predsednika vlade, saj je že 26. maja 1906 odstopil, a ne zaradi težav z reformo, ampak zaradi zapletov na Ogrskem.

¹²Rdeči prapor, 27. julij in 17. avgust 1906, št. 30 in 33. Cit. po DK2, 261-262.

¹³(Janko Brejc) Aus dem Wilajet Kärnten, Klagenfurt 1913.

¹⁴Tobolka, 421.

Tretjo volilnoreformno vlado je vodil Vladimir Beck (od 2. junija 1906). Ni skrival namena, da hoče reformo zares uveljaviti. Prepričeval je njene nasprotnike v gosposki zbornici z besedami: »Pri splošni in enaki volilni pravici se parlamenti ne radikalizirajo, marveč se radikalci parlamentarizirajo.«¹⁵ Sam cesar se je ob nastopu Beckove vlade javno izrekel v prid volilne reforme, kar je tako navdušilo socialdemokratični »Rdeči prapor«, da je zanosno zapisal: »Kar hoče krona, hoče tudi ljudstvo, sovražniki splošne volilne pravice pa so osamljeni.«¹⁶

Beckova vlada je krepila možnosti kompromisa s tem, da je še povečala število nemških, poljskih poslancev, malce tudi drugih, med njimi je še enega dopustila Slovincem.

Po prvotnem vladnem načrtu naj bi v Istri in na Goriškem dobili Italijani po dva, Slovenci (v Istri s Hrvati) po štiri mandate. Po poznejšem spreminjavalnem predlogu vlade je Slovanska zveza privolila v zmanjšanje svojih in povečanje števila italijanskih mandatov tako, da bi oboji imeli po tri mandate na Goriškem in v Istri. To je pomenilo tudi, da se skrči pravica Slovencev in Hrvatov v Istri in Slovencev na Goriškem do zastopanosti v avstrijskih delegacijah. Po prvotnem vladnem predlogu bi imeli vsakokrat svojega delegata, zdaj pa le pri vsakem drugem zasedanju delegacij. Tudi to je še bilo izboljšanje v primerjavi s prejšnjim položajem, ko delegata sploh niso imeli. Slovenec je v poročilu o kompromisu še povedal, da so Italijani zato s svojim glasom omogočili reasumacijo za Štajersko in s tem tudi izglasovanje sedmega slovenskega mandata tamkaj.¹⁷

Proti koncu dela odseka se je pojavila ovira, ko je italijanski poslanec Bartoli stopil v obstrukcijo. To je spodbudilo socialdemokrate v Trstu, italijanske in slovenske, da so v juliju priredili velike demonstracije proti nacionalističnemu zaviranju reforme. Takšen pritisk demokratične javnosti je olajšal tudi Šušteršiču, da pristane na kompromis z Italijani glede delitve mandatov v Primorju. Laže se je tudi upiral zahtevam svojih strankarskih tovarišev, koroških Slovencev, in pa svojih strankarskih nasprotnikov, kranjskih liberalcev, ki so zaradi prizadetih krivic silili k obstrukciji in celo k zavrnitvi volilne reforme v celoti.

Odsek za volilno reformo je konec julija 1906 dokončal razdelitev mandatov po deželah in narodnostih dokončal. Ni bilo mogoče skriti, da je reforma glede narodov dajala nedvomno prednost Nemcem.

Ni znamenj, da bi se bili nemški socialdemokrati – v smislu pospeševanja sprejema reforme – kaj odločneje upirali nacionalističnim zahtevam nemških poslancev, ki so bili najhujši zadrževalci toka pogajanj. V ugodnejšem upoštevanju

¹⁵Tobolka, 435.

¹⁶Rdeči prapor, 15. julij 1906, št. 24. DK1, 830.

¹⁷Slovenec, 17. julij 1906, št. 161.

Nemcev pri zadnji delitvi mandatov so tudi oni videli ceno za končno izglasovanje reforme.

Slovenci so bili pri delitvi mandatov navsezadnje resnično nekoliko prikrajšani glede na svoja pričakovanja in Šušteršič je bil deležen, kot že omenjeno, hudih kritik kranjske NNS in lastnih ljudi na Koroškem. Rdeči prapor je ob teh prizorih zapisal: »Nelojalno in neodkritosrčno je zanikati to (tj. reformni dosežek). Za Slovence s splošnonarodnega stališča je volilna reforma tudi taka, kakršna je po sklepih odseka, politični napredek prve vrste, tak velik politični napredek, kakor ga še niso doživeli, odkar je mogoče govoriti o slovenski politiki sploh... Da niso (slovenski poslanci) dosegli več, kakor so dopuščale moči, tega jim nihče ne bode očital. Da bi pa preprečili to, kar se sploh da doseči, tega jim nihče ne bi odpustil.«¹⁸

Svarilo v zadnjem stavku je bilo namenjeno Šušteršičevim kritikom s Koroškega in Kranjskega, ki bi bili pripravljeni volilno reformo zavreči. Podobno je posvaril – in tako ščitil Šušteršiča – tudi Janez E. Krek. Obrnil se je predvsem na Korošce, ki so v znamenje protesta sklenili, da se ne udeležijo III. slovenskega katoliškega shoda v Ljubljani. Krekovo delavsko glasilo jim je zamerilo, da na shodu koroške slovenske katoliške stranke, ki je sprejel ta sklep, med 136 zaupniki ni bilo niti enega, ki bi se načelno izrazil za splošno in enako volilno pravico in ki bi povedal, da je resolucija za obstruiranje volilne reforme »izdajstvo najsvetejših delavskih teženj in celega delavskega stanu«.¹⁹ V vrstah SLS pa je Krek zagovarjal volilno reformno politiko proti obstrukcijskim nameram osebno kot strankin podnačelnik. Uvedba splošne in enake volilne pravice mu je bila pogoj za ozdravljenje državnega političnega življenja: »Zato so vsa podrobna vprašanja le drugotnega pomena... zato je slovenski demokrat prepričan, da se samo potem more misliti na izvršitev narodne enakopravnosti, ko se proglasi načelo politične enakopravnosti v volilnem redu.« Grožnja z obstrukcijo je v teh razmerah pomenila Kreku prošnjo za absolutizem, poklon birokratski samovladi, vladanju brez

¹⁸ Rdeči prapor, 20. julij 1906, št. 29. Cit. po DK2, 260.

¹⁹ Naša moč, 3. avgust 1906, št. 34. Cit po DK2, 343. – Tudi Krek zagovarja tukaj reformo zgolj s političnega stališča, ne z versko idejnega. Edini, ki je med slovenskimi državnoborskimi poslanci spregovoril tudi o načelnem, idejnem pomenu reforme, je bil novinec med njimi, štajerski duhovnik Anton Korošec, 20. novembra 1906. Menil je, da politične pravice niso del naravnih (božjih) zakonov, marveč sodijo le »med pozitivne državne uredbe, saj imajo korenine neposredno v državnem zakonu, ki pa mora biti seveda pravičen«. Če ne bi bilo tako in bi to bila naravna pravica državljana, »potem bi bilo treba načelno in dosledno zavreči vsako državno ustavo, če ni demokratična republika, saj potem bi niti v ustavni monarhiji ne bilo mogoče zagovarjati privilegijev prvega državljana, monarha«. Bister, ki na govor opozarja, pripominja: »Za Koroščev duhovni habitus je značilna močna zavest lojalnosti nasproti državi in monarhu, pa tudi katoliško konservativni nazor.« (49-50) – Seveda Koroščevo stališče ni bilo lastno le konservativcem med katoliki, marveč je (bilo?) katoliško kot takšno.

Dunajski parlament na slikani razglednici

parlamenta. Še posebej je opozoril Korošce, da stranka, ki se pregreši proti načelu splošne in enake volilne pravice, odvrča od sebe delavstvo in postane nesposobna, da bi ta »najvažnejši del politične armade« pritegnila k narodnostnemu delu.²⁰

Ob Krekovem svarilu je koroški prvak Janko Brejc presodil, da za neuspeh v volilnem odseku ni več mogoče dolžiti samo v njem delujočih poslancev (Šušteršiča), marveč kar celo stranko, ki terja od njih, da so njeno politično orodje.²¹ Toda celo pri Kreku ni najti misli, da gre pri delitvi mandatov na Koroškem za kaj več kakor pa le za reformno »podrobnost«. Strankarji v Ljubljani niso opazili, da je šlo za odločitev, ki je segala že v prihodnost – ko bi se nekoč utegnila določati severna meja avtonomne Slovenije. Volilni okraji so dejansko zamejili slovensko narodno ozemlje kot celoto, a tega, da so s tem zarisovali meje bodoče Združene Slovenije na politični zemljevid reformirane Avstrije, niso omenjali.

Pridobitev sedmega slovenskega mandata na Štajerskem je imela seveda velik pomen za utrditev slovenskega položaja v deželi Štajerski in še posebej za priznanje slovenskega značaja Spodnje Štajerske kljub dejstvu, da je bil ta del

²⁰ Slovenec, 26. september 1906, št. 220.

²¹ Mir, 8. december 1906, št. 49.

dežele prerešetan s kraji, ki so bili vključeni v nemško volilno območje. Zgodovina je pokazala, da so se tukaj zaradi tako okrepljene slovenske politične moči krepile tudi možnosti, da o meji slovenske države na koncu odloči narodno-politična pripadnost prevladujočega podeželja. Urbana in industrijska središča, kolikor so bila pod nemškim vplivom, so se morala tej pripadnosti končno prilagoditi. Pridobitev sedmega mandata na Štajerskem se je po smislu in pomenu razlikovala od tistega, kar bi pomenila pridobitev drugega slovenskega mandata na Koroškem, ki je ni bilo. Na Koroškem je šlo za boj za priznanje slovenskega značaja širšega ozemlja, ki je ostalo zunaj slovenskega volilnega okraja, na Štajerskem pa sedmi slovenski mandat ni bil pridobljen s širjenjem, temveč z notranjo preureditvijo že priznanega slovenskega ozemlja – pridobljen je bil celo z delno odškernitvijo od tega ozemlja na njegovem severnem robu. Občine Dražen vrh, Ščavnica, Velka, Plitvički vrh, Dedonci, Slovenska Gorica, Potrna, Zenkovci in Žetinci so bile namreč po prvotnem vladnem predlogu pridružene slovenskemu volilnemu okraju Maribor levi breg. Korekturo je dosegla intervencija mariborskega nemškonacionalnega poslanca Wastiana.²² Državna meja je 1919 od slovenskega ozemlja, zamejenega z volilno reformo 1907, ločila še občini Kapla in Gradišče.

Po parlamentarnih počitnicah je volilnoreformni odsek razpravljal le še o tehničnih plateh reforme. Njegovo delo se je končalo 29. oktobra in 1. decembra 1906 je poslanska zbornica reformni zakon sprejela s 194 glasovi proti 63, nato pa ga je 1. januarja 1907 sprejela še gosposka zbornica. S cesarjevo sankcijo je volilna reforma 26. januarja 1907 postala zakon.

Za Narodno napredno stranko skoraj uničujoča razdelitev državnoborskih volilnih okrajev na Kranjskem je imela podoben učinek tudi še 1908. leta, ko se je reformiral volilni red za kranjski deželni zbor. Za splošno kurijo je bila tedaj uporabljena ista razdelitev, kot je že veljala za državni zbor, in to po Šušteršičevem izrecnem navodilu.²³ Še en dokaz za kontinuiteto Šušteršičevega prizadevanja, da bi izrinil liberalce iz kranjskega političnega življenja in s tem tudi iz naroda.

Volilna reforma se je mogla uresničiti samo kot kompromis med narodi, med njihovimi predstavniki v kurialnem parlamentu, izvoljenem še 1901. Preprost račun je dokazoval, da brez Nemcev reforme ni mogoče izpeljati, ker vsi socialdemokratski poslanci in vsi slovanski poslanci skupaj niso zadoščali za dvetretinsko večino. Med osnovna vodila volilnoreformne geometrije je zato spadala predvsem skrb, da bi bilo tudi v novem parlamentu avstrijskim Nemcem zagotovljeno čezmerno zastopstvo. To pa je bilo mogoče le z določanjem ozemlja posameznih volilnih okrajev, tudi ne glede na število prebivalstva.

Navedimo poluradno razlago načel končno sprejetega volilnega reda: »Volilni upravičenci vsakega volilnega okraja sestavljajo eno volilno telo. Toda

²² Melik, 105.

²³ Šuklje, III, 174. – Melik, 111.

volilni red ne razmejuje volilnih okrajev mehanično, tj. tako, da bi vsak obsegal približno enako število prebivalstva in volilcev. V splošnem se namreč naslanja na razčlenitev prebivalstva po sodnih okrajih in občinah... Upošteva tudi gospodarsko in socialno razvojno stopnjo, razlike med mestom in podeželjem, med industrijskimi in kmetijskimi interesi, narodnost prebivalcev in potek jezikovnih mej, da bi ustvaril čimbolj enotne volilne okraje in se kar najbolj izognil nastajanju takšnih manjšin, ki se politično ne bi mogle uveljaviti. Z narodnostno razmejitvijo volilnih okrajev je narodnost izločena iz volilnih bojev znotraj njih. Tako je z razdelitvijo volilnih okrajev vnaprej določena narodnostna sestava poslanske zbornice in ta ni več stvar volilnih bojev, če ni kakega zanemarljivega naključja.«²⁴

Šušteršič je bil že kot predsednik Slovanske zveze odgovoren za to, da se je klub, potem ko je vlada napovedala svoj predlog volilne reforme, katerega podrobnosti pa še niso bile znane, »načeloma postavil na stališče, da nobena onih dežel, v kojih bivajo Slovenci ali Hrvati, ne sme po reformi dobiti manj mandatov, nego jih ima sedaj« in tudi »na edino pravo stališče: varovati pri reformi narodne interese, brez ozira na to, jeli ima trenutni dobiček ta ali ona politična stranka... saj politične stranke se menjavajo, ostane pa narod.«²⁵

Stališče je bilo gotovo ustrezno. Šibkost slovenske politike pa je bila v tem, da slovenske stranke niso oblikovale skupnega narodnega odbora, ki bi enotno uveljavljal slovenske narodne interese v parlamentarnem delu za volilno reformo, četudi se je SLS zavedala, da gre »za politično pozicijo slovenskega naroda za 50 ali 100 let«.

²⁴ Heinrich Rauchberger, Österreichische Bürgerkunde, druga izd., Wien 1912, 100-101.

²⁵ Slovenec, 9. februar 1906, št. 32.

»VOLILNA REFORMA IN JUGOSLOVANI«

Hudi očitki iz vrst NNS, še bolj pa iz ust katoliških koroških Slovencev, so Šušteršiča vznemirili in prizadeli do te mere, da je sklenil nanje odgovoriti strnjeno: edini primer, da je napisal daljši spis, če odmislimo brošuro iz leta 1922.

Gre za trinajst besedil, objavljenih v Slovincu od 19. julija do 21. avgusta 1906 pod naslovom »Volilna reforma in Jugoslovani«. Šušteršič odgovarja na očitke, zraven pa izraža tudi svoje širše poglede na vprašanja političnega življenja na Slovenskem.

Ni dvoma, da je imela Slovanska zveza pomembno vlogo pri nastanku volilne preosnove, vendar od nikogar ni mogoče zahtevati več, kot zmore. To je prva Šušteršičeva misel. Zveza šteje 25 članov, le eno sedemnajstino celotne zbornice. Od moči pa je odvisno, kaj bo državni zbor sklenil, kajti ni pravica tista, ki odloča v politiki. »Politika ni pravda, temveč boj za politično gospostvo, in kakor v vsakem boju, odločuje tudi v politiki v prvi vrsti moč in spretnost v vodstvu, ne pa pravica. Parlament ni sodni zbor, ki deli pravico na temelju postav, temveč je politična korporacija, v kateri odločajo politične moči, ki so utelešene v posameznih strankah.« S tega vidika je treba presoјati tudi delovanje in uspehe Slovanske zveze. Poleg tega je treba upoštevati še posebni položaj Jugoslovanov, ki je dejansko težji od položaja drugih narodnih strank, saj se bojujejo na dveh frontah, proti Nemcem in proti Italijanom. Pri tem je treba še posebej upoštevati, da stoje Slovenci na Štajerskem in Koroškem v neposrednem konfliktu z najmočnejšo nemško stranko v Avstriji.

Ko tako označi meje svojih političnih možnosti, hoče presoditi, ali pomeni dosežena razdelitev volilnih okrajev uspeh za Slovence, oziroma, kolikšen neuspeh pomeni dejstvo, da so koroški in štajerski Slovenci prikrajšani za po en mandat. Ko jih prešteva, deli Šušteršič slovenske mandate v dve kategoriji: v ljudske, to je tiste, ki pripadajo politično njegovi stranki, in v liberalne. S takšnim razločevanjem ponovno izključuje liberalce iz ljudstva. Ob že znanih številkah o napredovanju pravi, da ne bi bilo izključeno, da bi Slovenci mogli napredovati tudi še v okviru starega volilnega reda. Koroški mandat je bil enkrat že v slovenski posesti, pri zadnji volitvi je bil izgubljen le z majhno razliko, ki bi jo bilo mogoče na prihodnjih volitvah spremeniti v zmago. Podobno je razmerje glede celjskega mestnega

mandata na Štajerskem. Tudi na Kranjskem bi si v teku let Slovenci mogli prigospodariti veleposestvo in tako pridobiti dva mandata. Na Goriškem je bil mandat veleposestva enkrat že slovenski, Trst pa je do leta 1897 tudi imel slovenskega poslanca. Do tega leta so tudi v Istri kmečke občine volile Laginjo. Razvoj v zadnjih desetletjih sicer ni šel v smislu napredovanja Slovencev, marveč obratno. »A tudi to me ne straši, ker danes smo Slovenci in Hrvati reducirani na najmanjše možno število mandatov; bolj nazadovati sploh ne moremo ...« V nasprotju s tem zagotavlja reforma gotov, siguren, takojšen in stalen napredek. Slovenski oziroma hrvaški mandati so tako dobljeni, razen morda na Koroškem, v Trstu in kakem istrskem okraju. A vendar poglobitni napredek po Šušteršičevem mnenju ni v povečanem številu poslancev: »Po mojih mislih tiči poglobitna udobnost reforme v socialni enakosti, v odpravi volilnih privilegijev 'višjih' socialnih slojev napram 'nižjim', glavna stvar je, da bode v vsakem volilnem okraju vsak glas enako veljal: glas preprostega revnega moža ravno toliko, kakor glas bogataša, grofa, uradnika ali kogarkoli. Kmet bo na volišču veljal ravno toliko, kakor graščak ali okrajni glavar; delavec ravno toliko, kot lastnik tovarne ali uradnik; mali obrtnik ravno toliko, kakor veliki podjetnik ali veleposestnik. V tej socialni enakosti leži glavni napredek, glavna udobnost volilne reforme. In ta udobnost je tudi najvažnejša z narodnega stališča, posebno za nas Slovence, ki smo po ogromni večini narod kmetov, delavcev in malih obrtnikov. Vsaka odprava volilnih privilegijev nam tedaj tudi narodno koristi, pomenja za nas narodni napredek, poveča politično moč našega naroda.«

Napredek dokazuje Šušteršič s povečanjem slovenskih mandatov v vseh deželah zunaj Kranjske, posebno še v Trstu in na Koroškem: »S tem pa nikakor ne rečem, da so pokrajinski Slovenci dobili vse, kar jim gre. Podpišem in desetkrat podčrtam, da so baš koroški Slovenci hudo prikrajšani in da je tužni Korotan najhujša rana na telesu volilne reforme ...« Zavrača pa očitek, da Slovanska zveza ni storila dovolj za Korošce. Osebnost se je zanje zavzemal »uprav do skrajnosti«. S posredovanjem princa Hohenloheja je ponudil Nemcem, naj se koroški mandati pomnože za dva, tako da bi Koroška imela 12 mandatov in eden od teh bi bil drugi slovenski mandat. »Zares velika žrtev, osobito s kranjskega stališča, ko bi bila potem veliko manjša Koroška dobila več poslancev nego izdatno večja Kranjska«. Nemci so to gladko odklonili. Sploh pa je že od vsega začetka, tako je zagotovil, terjal za koroške Slovence dva mandata. Najprej pred Bylandtom in Gautschom, pozneje pa pred Hohenlohejem in Beckom. V tej razlagi, ki o njeni resničnosti gotovo ni dvoma, se je ognil omembi tistega, kar je bilo na Koroškem za Slovence najbolj kočljivo: ne toliko premajhen delež pri mandatih, marveč ozemeljska omejitev edinega slovenskega volilnega okraja. Večji del Slovencev je bil odtrgan in razkosan.¹

¹ Zavest, 357-360, 420-442.

Ustvaritev nemškega kočevskega mandata je razložil takole: »Kranjska je od vsega začetka pa vse do Hohenloheja veljala kot docela slovenska dežela in tu Nemcem ne bi bil zagotovljen noben mandat. Nemške stranke pa so ta mandat silovito terjale, in stvar se ni dala več ubraniti, potem ko so tudi nemški krščanski socialci in konservativci povedali, da ne bodo mogli glasovati proti njej. Postalo je jasno, da nemškega mandata na Kranjskem ne bo mogoče preprečiti, da pa bi bilo ob tem mogoče doseči kompenzacijo na kakem drugem področju, ob soglasju vlade in nemških krščanskih socialcev in konservativcev. Tudi nemški nacionalci bi bili v principu za kompenzacijo, toda izrecno le na Kranjskem.« Šušteršič je to odklonil na Kranjskem in zahteval kompenzacijo na Koroškem ali na Štajerskem. »Poudarjam pa, da tega nisem storil po lastnem nagibu, temveč zato, ker je to bilo mnenje kluba.«

Po njegovem osebnem, a osamljenem mnenju bi bilo pravično sprejeti kompenzacijo na Kranjskem, in sicer v obliki drugega mandata za Ljubljano. Prvič, ker je kočevski mandat kranjska zadeva in je torej do kompenzacije zanj upravičena predvsem dežela Kranjska, a še bolj zato, ker bi bil drugi ljubljanski mandat s stališča celote Slovencev pomembnejši od sedmega slovenskega mandata na Štajerskem. Kajti: »Ljubljana je politično in kulturno središče vsega slovenstva in ker je tukaj edino resnično slovensko meščanstvo, ki bi ga bilo na ta način mogoče politično okrepiti.« Pa še, takšna kompenzacija bi bila dosegljiva brez boja. Edina zunajkranjska kompenzacija, ki bi bila vredna več kot to, kar je hotel on sam, bi bila Koroška. To pa je bilo popolnoma izključeno glede na stališče nemških krščanskih socialcev in konservativcev, ki so bili tu trdno na strani nemštva. Pri »reasumiranju« (zadnjem povzemanju sklepov v odseku, ko je bilo mogoče še kaj popraviti) je bilo potem s potrebno večino uveljavljeno stališče kluba. Pridobljen je bil sedmi slovenski mandat na Štajerskem kot kompenzacija za kočevski mandat.

Značilno je, da Šušteršič to šteje kot svojo lastno zaslugo, ker se je odrekel kompenzaciji na Kranjskem. »Meni je bilo le z mezincem migniti in ne bi bilo potrebnih 26 glasov za reasumiranje Štajerske. Z veseljem bi se bili krščanski socialci ali konservativci odstranili – in potem bi bila kranjska kompenzacija narejena ...«

Šušteršič v tem prikazu še ne omenja pomena, ki ga je imel za pridobitev sedmega slovenskega mandata na Štajerskem kompromis Slovanskega kluba z Italijani. To objavi šele pozneje, 5. avgusta. Tudi ne omenja, da je bilo vse skupaj povezano še s pristankom na povečanje števila nemških mandatov na Štajerskem. Slednje omeni šele prav na koncu svojih člankov in v drugi zvezi, ko hoče biti pravičen Ploju, ki ga napadajo zaradi novega nemškega mandata na Štajerskem. To ni upravičeno, kajti vse je šlo »po generalnem kompromisu«.

Sredi zagovora je Šušteršiča zadela najhujša in zanj gotovo najbolj boleča kritika: Očitki slovenskih Korošcev, ki so razglasili bojkot III. slovenskega

katoliškega shoda v Ljubljani. Sklep je povzročil pravo osuplost pri vodstvu v Ljubljani, tolikšno, da ga je zapustila sposobnost zares politično razmisliti o stvari. Novico je Slovenec objavil pod prezirljivim naslovom »Celovška otročarija« in ugotovil, da je sklep o bojkotu »velikanska budalost«. Obenem pa je grobo zagrozil: »Vseslovenski katoliški shod je manifestacija vsega slovenskega katoliškega naroda in če se ga Korošci ne udeleže, tedaj se izbrišejo sami iz celokupnosti slovenskega krščanskega ljudstva.« Koroško slovensko katoliško društvo je napadel kot zastarelo in v svoji nemodernosti jalovo organizacijo, ki je zapadla liberalnim frazam in ki sploh ni zmožna voditi družbe v modernem krščanskem ljudskem smislu²

Kritične pripombe koroškega slovenskega vodstva na račun njegove volilno–reformne taktike je Šušteršič zavrnil načelno in z nadrobnim navajanjem okoliščin političnega boja za reformo. Sklepno je takole ocenil svoj politični značaj: »Grem – tudi v koroških zadevah – svojo pot naprej, ki sem jo hodil doslej. Niti za las se ne dam premakniti. Odklanjam pa enkrat za vselej sodbo ljudi, ki niti pojma nimajo o sistematičnem političnem delu, združenem s tisto osebno požrtvovalnostjo, brez katere ni mogoč noben trajen politični uspeh. V svesti sem si pa tudi, da moram zaenkrat eskomptovati [odmisliti] nadaljevanje koroške gonje proti meni in mojim tovarišem. To me pa ne bo prav nič motilo. Jaz se dam voditi le od svojega lastnega prepričanja, od svojega lastnega spoznanja in da se ne strašim nobenega viharja – to ve na Kranjskem že skoro vsak otrok. S tem jemljem za sedaj slovo od celovške afere. Studi se mi cela ta zadeva, zato sklepam!«³

Sploh pa je ugotovil: »Dozdaj smo se bojevali proti veleposestvu, zdaj je na vrsti NNS. Da taka stranka nima dandanes nobenega razloga več za obstoj, je jasno. Kakor je mamut moral izginiti v zgodovinski dobi, tako mora poginiti tudi liberalna stranka v modernem času. Noben kravji zvonec ne da drugačne melodije iz sebe.«⁴

Šušteršičevi članki so pojasnili marsikaj iz zgodovine sprejemanja volilne reforme, niso pa okončali polemik o zakonu in očitkov njegovi osebi. Tega ni zmozel niti njegov robati nastop, ki si ga je privoščil na katoliškem shodu (26.–28. avgusta 1906). Ta seveda ni bil v oficialnem programu shoda, kakor ga je opredelil goriški nadškof in ilirski metropolit Frančišek B. Sedej: »Tretji katoliški shod se ne bo pečal toliko s socialnimi vprašanji, ker ta je že drugi obravnaval, ampak povzdignil bo v prvi vrsti svoj glas za svobodo svete cerkve, za svetost in

² Slovenec, 27. julij 1906, št. 170.

³ Slovenec, 9. avgust 1906, št. 181.

⁴ Slovenec, 6. april 1906, št. 79.

»Slovenski
klub« drž.
poslancev
lěta 1907

Dr. Io. Benkovič

Fran. Demšar

Dr. Ant. Gregorčič

Dr. Janko Hočevar

Franc Jaklič

Josip Pogačnik

Franc Povše

Ivan Rožkar

*Jožef Fon**Jože Gostinčar**Fr. Graßnauer**Dr. Ant. Korošec**Dr. Jan. Ev. Krek**Franc Pišek**Franjo Šuklje**Dr. Iv. Šusteršič**Dr. Ignacij Žitnik*

nerazločljivost krščanskega zakona in za nravno, versko vzgojo mladine,« tj. za priznanje v šoli.⁵

Najbrž bi nič ne moglo Šušteršiču preprečiti, da shoda ne bi uporabil za svoj obračun. Za povrh je dva dneva pred njim od škofa Jegliča prejel celo pismo, ki ga je moglo le še spodbuditi. »Silno me peče nastop gg. Brejca in Podgorca zoper Vas in Vaše prenaporno, požrtvovno in modro delovanje in sicer kljub jasnim pojasnilom, katere ste v Slovencu objavili. Sedaj so se jim še Mariborčani pridružili! Koliko netaktnosti, da, naravnost nespameti v kočljivih vprašanjih in prenevarnih časih. Prosim, da napade možato prenašate... Vsaj pri nas vsaj deloma cenimo – ker popolno ni mogoče – in vsestransko odobrujemo Vaš trud, Vašo okretnost in spretnost, Vašo neustrašenost in stanovitnost. Tudi na Štajerskem in Koroškem bo prodrlo bolje prepričanje...«⁶

Šušteršič se ni mogel iztrgati prizadetosti zaradi očitkov, s katerimi so ga obsipali Korošci. »Celovške modrijane«, kakor jih je podcenjujoče imenoval, je najprej obdolžil konfuznosti nazorov. Ta da je razlog, da so sprejeli sklep o bojkotu slovenskega katoliškega shoda in to ob soglasju 27 duhovnikov! Poučil jih je, da shod ni prireditvev SLS, da »smo tukaj le katoličani in Slovenci« in da tukaj »ne gre za to, ali Koroška ali katerakoli druga dežela po novem volilnem redu dobi en mandat več ali manj«. Tukaj gre le za vprašanje, »ali smo prav storili slovenski katoličani, da smo se zbrali na ta shod, ali imamo pravico in ali imamo vzroke, zbirati se na takih shodih«. Opozoril jih je, da gre za odpor katoličanov proti sovražnikom, slovenskim liberalcem in socialdemokratom, ki se združujejo proti Cerkvi. Vsi slovenski katoličani naj bi se združili v tem odporu. »Ali ne bi mogla, ako družiti na eni strani sovraštvo, na drugi strani družiti ljubezen, bratska ljubezen, vseh tistih, ki priznavajo enega Boga, eno vero, enega Krista?« V imenu »slovenskega katoliškega ljudstva« je pomiloval koroške Slovence, da so se dali zapeljati in se ne udeležujejo slovenskega katoliškega shoda. »Kdo se poniža, če pride tja, kjer je zbran cvet vernega naroda in njegovi prevzvišeni vladike!« jih je zavrnil. Tukaj gre za vero, a »volilna reforma ni verska stvar«.

S takim poudarkom se je skušal izmotati iz zamešane štrene verskega in cerkvenega vprašanja, političnega katolicizma, strankarskega zbiranja in istovetenja z narodom in njegovim interesom, da bi izpodnesel kritiko, ki so jo Korošci sprožili, Vso težo je postavil na dokazovanje svoje privrženosti katoliški veri in cerkvi. V očitovanju verske gorečnosti je bil vse prej kot skromen in ponižen. Njegovi koroški kritiki bi naj občutili, kako jih prekaša celo v tem stališču, ki je daleč pomembnejše od predmeta njihovih pritožb.

⁵ III. slovenski katol. shod v Ljubljani, dne 26., 27. in 28. avg. 1906. Govori, posveti in sklepi. Uredil dr. Evgen Lampe., Ljubljana, 1907. Izdala in založila Katoliška bukvarna.

⁶ NAL, Jegličeva pisma Ivanu Šušteršiču.

V nastopu na shodu je še enkrat strnjeno povedal, kako pojmuje (slovensko) katoliško politiko. Razlog za demokratično usmeritev v tej politiki ni verski. »Dober katolik je lahko za splošno in enako volilno pravico, ali za sedanjost (kurialno) volilno pravico, ali če je proti vsaki volilni pravici in za absolutno gospodstvo vladarja. Mi tudi nismo za splošno in enako volilno pravico, ker smo katoličani, temveč smo zanjo zaradi tega, ker ljudsko in demokratično čutimo.« Razlog za njegovo osebno željo, »da bi vsi katoliški Slovenci brez izjeme se vneli za splošno in enako volilno pravico«, pa je vendar tudi korist vere. Po njegovem občutku in prepričanju »je le krščanska demokracija zmagonosno sredstvo v naših časih zoper brezverski radikalizem«. In, »ne varajmo se, v središču političnih bojov vedno in vedno skozi vsa stoletja stoji vera... Mi slovenski katoliki ne zahtevamo nič drugega kakor svobodo za ljudstvo, svobodo za naše versko prepričanje, za našo vest, za svobodo za sveto katoliško cerkev... Kot svobodni narod (smo) odvisni le od Boga in od tistih, ki jih je On postavil za naše gospode.« To je svoboda. In zgodovina bo nekoč priznala, da pomeni volilna reforma, pomanjkljiva, kot je, in ki bi mogla biti za slovensko ljudstvo še veliko slabša, »uprav velikanski napredek slovenskega naroda«. Za svobodo katoliške Cerkve pa morajo Slovenci biti vneti tudi z narodnega stališča, saj je v teku stoletij, ko je bila povsod zatrta, »le v cerkvi živela naša narodnost, je živel naš slovenski jezik«. To pa je bilo mogoče le zato, »ker je cerkev imela pravice, ki nikdar ne zastarajo, ki so starejše in bolj vzvišene, kakor celo pravice države, ki so višje še celo kakor pravice vladarja samega... Svobodna katoliška cerkev, to je sigurno zavetje za našo narodnost, za milo našo materino besedo.«

V njegovih izvajanjih je opazna hierarhija vrednot: vera, poistovetena s cerkvijo, monarh, država, narod, s pravicami, ki imajo svoje meje v avtoritetah zgoraj; navzdol pa je, njemu in vsej piramidi nad njim, koristna (krščanska) demokracija, če si jo katoliško gibanje osvoji in jo obvlada. Svoje lastno mesto nepogrešljivega katoliškega politika vidi v posredovalni vlogi med narodom in nad njim stoječimi avtoritetami, ki si jo zagotavlja s tem, da pod svojim vodstvom razvija boj naroda za krščansko ljudsko demokracijo. »Jaz imam pravico govoriti tukaj in povsod v imenu SLS, kajti 2000 zaupnikov me je iz svojega svobodnega prepričanja volilo za načelnika SLS, protestujem pa proti temu, da bi današnji shod bil shod SLS, kajti (takega) shoda ne bi smel nihče drugi sklicati, nego vodstvo SLS, kojega načelnik sem jaz.« Uradno objavljeni zapisnik beleži za temi besedami: »Gromoviti živio-klici.«

HOČETE REVOLUCIJO?

Ves liberalno-klerikalni boj glede volilne reforme na Slovenskem v letu 1906 je po besedah Slovenca izzvenel v sklep, da je »liberalec tujec med našim narodom«. In v ugotovitev: »Katoliška ljudska stranka je pravilo, liberalna stranka pa izjema. Izjeme, Narodno napredna stranka, bodo životarile življenje surovega zanikanja. V takih razmerah se pametni liberalci umaknejo iz političnega življenja in kdor bo hotel biti slišan, se bo moral najprej oglasiti znotraj Slovenske ljudske stranke.«¹ Izrinjenje NNS iz političnega življenja ob volitvah v državni zbor na Kranjskem je čakalo dovršitve še z deželnozborsko volilno reformo. Konec slogaštva in liberalno-klerikalna strankarska delitev na Štajerskem sta medtem že odprli možnost za podoben proces tudi v tem delu slovenskega naroda, četudi je bil naraščajoči nemški pritisk tukaj temu huda ovira.

Ob robu vprašanja, kako brez proporcionalnega načela omogočiti primerno sodelovanje v parlamentu strankam, katerih vpliv je raztresen po deželi, je treba omeniti, da se je zunaj kočevskega ozemlja na Kranjskem znašla pred takšnim vprašanjem tudi nemška stranka. Njen predstavnik, poslanec deželnega zbora grof Barbo, je sprva želel, da se ta problem za kranjske Nemce reši z uvedbo glasovanja po posebnem narodnem katastru, po sistemu, ki je od 1905. leta veljal za deželne volitve na Moravskem.² Sistem narodnega katastra seveda ne bi bil uporaben za ločevanje slovenskih strank med seboj, saj se njihovi volilci od drugih niso razlikovali po narodnosti. Tudi kranjski Nemci niso mogli vztrajati pri sistemu narodnega katastra. Njihov problem je rešila vsedržavna moč nemštva, ki je izsilila, da se je na Kranjskem ustvaril po prebivalstvu zelo maloštevilen, a vendar ozemeljsko zaokrožen volilni okraj, kočevski, ki jim je zagotovil poslanca v državnem zboru.

Šušteršič se je dobro zavedal, da ima volilna reforma tudi senčne strani. Seveda jih ni videl v zapiranju vrat v parlament strankam, ki bi lahko prišle do primerne predstavnosti le po proporcionalnem načelu. Zanj je problem obstajal v položaju posameznih narodov. Na volilno pravico za ženske ni mislil, kakor

¹ Slovenec, 31. december 1906, št. 298.

² Slovenec, 21. marec 1906, št. 65.

tudi drugi ne. Izjema so bili socialni demokrati. A ti so bili ekscentrični z vidika vladajočih in prevladujočih v družbi. Ravno na te prevladujoče, organsko z obstoječo družbo zvezane, se je usmeril tudi zadnji Šušteršičev argument, ko je klical k izglasovanju zakona o volilni reformi. Odgovorna politika nima alternative, je menil. »V političnem boju si je brez prelivanja krvi mogoče pridobiti le relativni napredek, nikdar pa ni na en udarec mogoča popolna zmaga, absolutna pravica. Ali hočete z revolucijo doseči popolno pravico? Gotovo ne!«³

Šušteršič je kot vodja Slovanske zveze nedvomno opravil veliko in načeloma zaslužno delo. Ostajal pa je vtis, da je bil prizadeven in spreten predvsem zase, kakor je opomnil levoliberalni in demokratični Naš list.⁴ In tudi ni bilo mogoče zanikati besed Rdečega prapora, da so Šušteršičevi pojasnjevalni članki sicer marsikaj povedali, a vsega pojasnili niso, in da »ne morejo prepričati objektivnega čitatelja, da se je storilo vse, kar je bilo mogoče, in zlasti, da bi bilo vodilo njega kaj drugega, kakor korist klerikalne stranke«⁵

Šušteršičevo stališče podpre 26. septembra 1906 J. E. Krek, ko zavrne zahtevo NNS in Korošcev po obstrukciji. Toda z občutno drugačnimi argumenti, kakor pa je bilo strašenje z revolucijo. Obstrukcija načelno naprotuje strankinemu programu! Bila bi to prošnja za absolutizem. Pri volilni reformi gre za ozdravljenje državnega političnega življenja, v tem smislu pa je potrebna najprej politična enakopravnost in potem bo mogoče doseči tudi enakopravnost narodov. Narodi, katerih moč je edinole v ljudstvu, imajo z volilno pravico priložnost porabiti zadnjega svojega moža za obrambo svojih interesov. Po tej poti bo slovenski proletarec mogel pridobiti mesta, ki so sedaj izgubljena. Slovence more rešiti le politična zavednost ljudstva, in to s Korošci vred. Stranke, ki se pregreše proti načelu splošne in enake volilne pravice, odvrčajo od sebe proletariat. Ta pa je najvažnejši del slovenske politične armade in neuspeh volilne reforme bi preprečil njegovo pritegnitev k narodnemu delu! Kravji zvonec v Krekovem videnju ni pozvanjal.⁶

Za politično pot Ivana Šušteršiča je imel »celovski intermezzo« neizbrisne posledice. Motil se je, ko je menil, da je z njim že opravil.⁷ Ostal mu je pečat »zadovoljnega Kranjca«, ki so mu koroški in štajerski Slovenci obrobnega pomena. Njihova nasprotnost se je odločilno izrazila v končni krizi njegovih odnosov s stranko med svetovno vojno. A treba je biti pozoren še na nekaj drugega, usodnejšega.

Hudovanje koroških slovenskih voditeljev na Šušteršičevo ravnanje v času bojev za državnozborsko volilno reformo ni ostalo brez posledic celo za končni

³ Slovenec, 9. november 1906, št. 257.

⁴ Naš list, 7.-14. avgust 1906, št. 37-39.

⁵ Rdeči prapor, 17. avgust 1906. št. 33. – D.K., 71.

⁶ Slovenec, 26. september 1906, št. 220.

državni položaj Koroške in koroških Slovencev. Med koroškimi kritiki 1906. leta je bil najostrejši in najvplivnejši Janko Brejc. Ni bil Korošec in prihajal je tako rekoč iz istega gnezda kot Šušteršič. Že zgodaj sta prišla navzkriž v Ljubljani in omenili smo, da se mu je Brejc 1903. leta ognil in se preselil v Celovec. Njegova kritičnost do Šušteršiča zaradi koroških volilnih okrajev je bila nedvomno tudi osebna in prav zato je vplivala tudi na Brejčevo poznejše politično ravnanje, konec 1918. leta, ko je bil član Narodne vlade SHS za Slovenijo.

V tej vladi so ga šteli za najvišjo avtoriteto v koroškem vprašanju. V začetku decembra 1918 je dejansko on odločil o stališču slovenske vlade do predloga koroške deželne vlade, da bi sklenili sporazum o avstrijsko-slovenski državni razmejitvi na Koroškem po črti, ki je bila v bistvu črta slovenskega volilnega okraja iz 1907. leta. Takrat se je Brejc moral spomniti svojih nekdanjih očitkov Šušteršiču o izdajstvu. Slovenska vlada je koroški predlog odklonila. Brejc ni hotel storiti tistega, kar je nekoč storil Šušteršič. Pozneje se je izkazalo, da je Slovenija s tem zapravila priložnost, da reši vsaj ta del Koroške. In seveda, da bi ne bilo ne oboroženih spopadov niti strašnega razočaranja ob porazu na plebiscitu. Sam Brejc je o tem pozneje napisal, da je po bitki lahko biti general in da bi ga bili linčali, če bi decembra 1918 sprejel koroško ponudbo. Ni pa omenil, kako je bil sam nekoč pripravljen linčati Šušteršiča, ker je sprejel to isto črto, četudi le kot mejo slovenske politične posesti.⁸

Zgodovina je tako pritrdila Šušteršiču, da v letu 1906. ne njemu niti kakemu drugemu Slovencu ni bilo mogoče na Koroškem doseči kaj več proti politični moči nemškega nacionalizma. Ovrгла pa je njegovo prerokbo o izumrtju liberalnega mamuta. Da ima demokracija tudi v slovenskem liberalizmu še prihodnost, je že takrat kazal pojav Našega lista, ki je bil kritičen ne le do Šušteršiča, temveč tudi do liberalnega strahu pred skokom v povodenj političnega katolicizma na Slovenskem.

V letih pripravljanja volilne reforme so se pojavljali med liberalci duhovi, ki so bili kritični do politike NNS. Skupine so bile nepovezane, toda intelektualno so se med seboj spodbujale. Masarykovci so ustvarjali prosvetno organizacijo Akademija in se usmerjali k slovenski socialni demokraciji in njeni reviji Naši zapiski; narodnoradikalni študentje so z Omladino oblikovali koncept realnega, »drobnega« dela za narod; posamezni politiki, kot je bil Vladimir Ravnihar (prvi Vladimir na Slovenskem!), so se trudili za preosnovo slovenske liberalne stranke, drugi, kot je bil Henrik Tuma, so se, podobno kot »masarykovci«, odločali med možnostjo, da svoje demokratično in socialno reformatorske moči in pobude uveljavijo ali v liberalni ali pa v socialno demokratični stranki. V letih 1905 do

⁷ Slovenec, 7. avgust 1906, št. 179.

⁸ Desetletje, 171. – Janko Pleterski, Drago Druškovič, Der ungleiche Grenzstreit 1918–1920, Drava–Edit. stampa Triestina, Klagenfurt-Trieste 1983, 23–24.

1909 so si nosilci teh različnih zamisli in pobud prizadevali ustvariti skupno glasilo, da bi mogli spremljati slovensko življenje s stališča svobomiselnosti in politične nevezanosti. Tako je nastal Naš list, tednik, ki je izhajal v Kamniku in katerega založnik je bil Hinko Sax, urednik pa Ferdinand Lev Tuma, nečak Henrika Tume.⁹

Prva številka Našega lista je izšla 7. januarja 1905 in oznanila, da se noče vmešavati v strankarski prepir in da se bo zavezamala za slovensko ljudsko prosveto in odpor narodnim nasprotnikom. O tem tedniku, ki je bil več let tribuna prizadevanj za upostavitve liberalne demokracije v slovenskem življenju, še ni zgodovinske študije. Utonil je skoraj v pozabo, ker pač ni izpolnil pričakovanj, ki jih je sprva zbudil. Narodnoradikalna mladina se je, ko je odrasla, pridružila obstoječi NNS, ne da bi v njej izvedla kako korenitejšo preobrazbo, masarykovci so postali poleg Etbina Kristana in Albina Prepeluha intelektualno jedro Jugoslovanske socialno demokratične stranke, posamezniki, kot Tuma, so se sicer tudi pridružili tej stranki, vendar so znotraj nje ostali neodvisni misleci in individualni idejni aktivisti. Drugi, kot Ravnihar, so ostajali samostojni liberalni politiki in iskali opore bolj pri čeških somislečih. Naš list so kot izhodišče za nov podvig zapustili na koncu vsi. V slovo si je 26. maja 1909 zapisal, da je bil neodvisen in da si je prizadeval na narodno-radikalni podlagi spraviti slovensko liberalno politiko v pravo smer. Tednik Rodoljub naj bi bil njegov naslednik.¹⁰

Na demokratično stališče Ivana Hribarja v primerjavi z Ivanom Tavčarjem je opozoril Vasilij Melik (gl. op. 9.) Jurij Perovšek pa je pripravil delo, v katerem opazuje tisto stran odpora proti prihajajoči volilni reformi, ki ni bila izvirno nedemokratična. Izražala je sekularizacijsko prizadevanje, da bi se v (slovenske) politične usmeritve in odločanja neposredno ne vnašali verski argumenti ali se vanje ne vmešavali organi institucionalne katoliške cerkve. Takšne civilno demokratične samoomejitve pa ne katoliške politične stranke ne cerkev v tistem času še niso bile pripravljene sprejeti. Zaradi spleta med politiko in cerkvijo

⁹ Nasprotij med »starini« in »mladini« in pojava različnih struj v NNS se označevalno dotika Vasilij Melik, Ivan Hribar in njegovi Spomini. V: Ivan Hribar, Moji spomini, II. del, Slovenska matica, Ljubljana 1984, zlasti 636-637.

¹⁰ Erjavec (164) nima prav, ko označuje Naš list kar za glasilo nove Ravniharjeve stranke. Dušan Kermavner je Naš list, v zvezi s Cankarjevim podlistkom »Božične zgodbe«, ki je v njem izšel 21. decembra 1906, označil za »takrat radikalen, skoraj na pol socialističen« časopis. DK1, 1037. – Pričakovanega naslednika ni bilo, ne Rodoljuba ne drugega. Nekaj podrobnosti o koncu Našega lista je najti v: Tuma, Pisma, 536-539. – Ravnihar označuje Naš list le kratko: »Pustil je vsakomur svobodno besedo in kritiko o slovenskih, kulturnih in socialnih razmerah in o vladajočih strankah. Neprijazno so ga torej motrili z obeh strani – tako z liberalne kakor s klerikalne. Naši struji... je bil blizu in jo pogodoval. Drage volje nam je dal na razpolago svoje predale, čeprav ni bil... naše glasilo. Vsakdo je smel pisati s svojega vidika in naziranja.« – V: Janez Cvirn in dr., ur., Mojega življenja pot: spomini dr. Vladimirja Ravniharja, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Ljubljana 1997, 66-67.

dejansko nobena nekonfesionalna stranka na Slovenskem ni bila enakopravna v tekmi z SLS. Jedro pomisleka do tega spleta je Ivan Hribar izrazil že v 1902. letu z besedami: »Če ima kaka stranka taka sredstva na razpolaganje, kakor so peklo in nebesa, potem... je to sto in stokrat hujše, kakor pa kupovanje glasov. Kadar bode – kakor danes pri nas ni – res prilika za ljudstvo, da bo prosto volilo in se bo moglo samo odločevati za svoje kandidate, in da duhovniki ne bodo več mogli vplivati nanje, tedaj bodem jaz brezpogojno za prosto in enako volilno pravico.«¹¹ Razmere se do 1905. ali 1906. v tem pogledu pač niso spremenile. Četudi je treba omeniti, da se je v državnem zboru v polemiki z Masarykovim predlogom za svobodo znanosti na univerzi Krek 4. decembra 1907 prvi dotaknil vprašanja o ločitvi cerkve od države, kar bi obseglo tudi vprašanje o razmerju med političnim katolicizmom in politiko.¹²

Naš list je očital NNS nasprotovanje splošni volilni pravici, češ da s tem le pogloblja klerikalno liberalni boj in slabi izpolnjevanje prve naloge slovenske politike, namreč odpor proti avstrijski vladi v boju za narodno enakopravnost.¹³ Poročal je o skupni demonstraciji narodnoradikalnih dijakov in socialnodemokratičnega delavstva v Ljubljani proti Ivanu Tavčarju, ko je ta zavrnil splošno volilno pravico.¹⁴ Pa o resoluciji, s katero so slovenski narodnoradikalni dijaki izkazali solidarnost z dunajskim socialdemokratskim proletariatom, ko je ta demonstriral za splošno in enako volilno pravico.¹⁵ Dijaki so objavili ostro kritiko nenačelnosti slovenskih liberalcev v zadevi volilne reforme.¹⁶ Sam list je posebno grajo naslovil na besede Ivana Tavčarja v državnem zboru, da je volilna pravica le stvar izobraženih ljudi. Zavrnil je tudi socialdemokratski Arbeiter Zeitung, ki je sprejemal kriterij nemških nacionalistov za določanje volilnih okrajev po davčni moči prebivalstva, ne le po njegovi številnosti. S tem hočejo Nemci varovati

¹¹ Izjava na seji kranjskega deželnega zbora 21. julija 1902. – Gl. Jurij Perovšek, Duhovni in idejnopolitični oris Ivana Hribarja. V: »Homo sum...« – Ivan Hribar in njegova Ljubljana, Mestni muzej Ljubljana, Ljubljana 1997, 9-27.

¹² Slovenec, 12. december 1907, št. 287. – Krekove besede so izzvale tiskovno agencijo »Konservative Korrespondenz«, da je prosila Kreka, naj pojasni stavek, ki ga je izrekel v zadevnem govoru: »Moje osebno mnenje je, da je skrajni čas, da verni katoličani čisto odkrito razmotrivajo problem ločitve cerkve od države.« – Krek je pojasnil: »Interes cerkve zahteva možnost, da neovirano izvršuje dušno pastirstvo. Vse drugo, tudi vprašanje, ali ima cerkev v državi javno – ali zasebnopravno stališče, je stranska stvar. Zato so katoličani dolžni, da pazijo na eventualnost, da bi se hotelo razmerje cerkve do države izpremeniti, in da so pripravljeni za slučaj, če bi nasprotniki nastopili z ločitvijo cerkve od države. Zlasti je pred vsem potrebno, da se vsestransko pojasni zamotano vprašanje verskega zaklada.« – Slovenec, 17. december 1907. št. 291.

¹³ Naš list, 16. september 1905, št. 37.

¹⁴ Naš list, 30. september 1905, št. 39.

¹⁵ Naš list, 11. november 1905, št. 45.

¹⁶ Naš list, 18. november 1905, št. 46.

dozdajšnje število mandatov proti drugim narodom, je ugotavljal – in zaostрил: »Če pa boli Nemce tako zelo, da smo tudi mi v državi, pa naj nas vendar izločijo. Mi gremo prav radi pod svojo streho!«¹⁷

Poročal je, kako je Gregor Žerjav februarja 1906 na občnem zboru Slovenije predaval o narodnih zahtevah, in kritično poudaril, da splošna volilna pravica vendar že načeloma pomeni zmago političnega liberalizma.¹⁸ Seveda je to bilo zgodovinsko netočno, saj se meščanski liberalizem ni kar načelno istovetil s široko demokracijo. V Avstriji se ji je nemški liberalizem približal šele postopoma, nekako vzporedno s svojim poistovetenjem z nemškim nacionalizmom kot gibanjem množic. Do leta 1906 je nemški liberalizem v Avstriji to stopnjo že dodobra dosegel in zato svojo stranko že deset let imenoval kar »ljudska« – Deutsche Volkspartei. V tem smislu je imel Žerjav seveda prav.

Ko se je pojavila zahteva po obstruiranju volilne reforme, se je dopisnik Našega lista iz Beljaka uprl s poudarkom, da je volilna reforma velik napredek, in hkrati ugotovil, da so bili slovenski liberalni predstavniki preveč pasivni, zdaj pa je za uspešne proteste prepozno. Nasproti obstrukciji je zahteval, naj celotna slovenska politika proti krivičnim določbam reforme le protestira in sicer skupno.¹⁹

Ob strankarski razločitvi Slovencev na Štajerskem je pogršel na liberalni strani izjavo za »absolutni demokratizem«.²⁰ Poročal je, kako je na shodu NNS Vladimir Ravnihar zagovarjal doslednejše stališče v demokratizmu, in poudarjal, da je treba splošno in enako volilno pravico zahtevati ne le v zakonodajnih telesih, marveč sploh v vseh zastopstvih. Demokratične zahteve naj postavlja slovenski narodni svet, v katerem naj bodo vse stranke, tudi klerikalna in socialdemokratska.

²¹ Na intenzivno agitacijo SLS pred volitvami po novem zakonu je gledal neobremenjeno, s stališča demokracije. Desetletno drobno delo je tisto, kar prinaša tej stranki obilen sad. Čeprav je klerikalna, »vendar ima SLS to pozitivno zaslugo, da je dvignila ljudsko množico, za katero se ni prej nihče brigal, na višjo stopnjo izobrazbe in gospodarskega položaja. V glavnem je to povzročil dr. Krek, ki je ena izmed najpopularnjših osebnosti v slovenski politiki.«²² O kandidatu JSDS Antonu Dermoti je zapisal, da se je tej stranki pridružil kot edini napredni stranki na Slovenskem. »On je realen politik, zmernih izkristaliziranih nazorov, ki vidi v socialni demokraciji pravo zastopnico slovenskega naroda – proletarca. Kadar bi on posegel dejanski v socialdemokratsko politiko ... bi stranka dobila zares tudi individualen značaj kot zastopnica slovenskega naroda.« Žal v »črni Gorenjski«

¹⁷ Naš list, 25. november 1905, št. 47.

¹⁸ Naš list, 17. februar 1906, št. 7.

¹⁹ Naš list, 14. avgust 1906, št. 37.

²⁰ Naš list, 28. september 1906, št. 52.

²¹ Naš list, 23. november 1906, št. 68.

²² Naš list, 15. marec 1907, št. 17.

nima upanja.²³ Še pred izidom volitev je razmišljal o splošni volilni pravici: To je tudi »drugod, kakor pri nas, sfinga in njene uganke ne morejo rešiti niti najizkušenejši in najmodrejši možje.«²⁴

Antagonizem med Šušteršičem in Krekom je razumel kot dvojnost političnega značaja SLS.²⁵ Ko je načelna složnost Kreka in Šušteršiča pri zavzemanju za reformo dosegla vrh, je zapisal: »Koliko ni danes med duhovščino oseb, ki bi se odtrgale rajši danes od dr. Šušteršiča, kakor jutri, dr. Krek bi nastopil brezdvomno proti svojemu rivalu, ali dr. Krek, kakor vsi drugi, so prepričani, čim pride razkol v klerikalni stranki, je tudi slovenskemu klerikalizmu odzvonilo! Molče – ker je to v interesu njihove stranke in ker so dr. Šušteršičevi uspehi brezdvomno veliki.«²⁶

Liberalizem 19. stoletja bi bilo napačno kar istovetiti z idejo demokracije za vse. Problem je že 1863 jedrnato orisal Friedrich Julius Stahl, konservativni teoretik ustavne monarhije v Prusiji: »Res je, da pristaja liberalna stranka na zamisel ljudske suverenosti in enakosti kot na splošno podstavo (meščanske) revolucije... Toda ko pride do tega, da bi zamisel ljudske suverenosti pozitivno uresničila, da bi poklicala celotno ljudstvo k enakopravnemu vladanju... pokliče k vladavini samo srednji stan, premožne, izobražene, to pa je prav ona sama. Liberalna stranka zagovarja zamisel enakosti proti plemstvu, proti vsem stanovom kot takšnim, saj po temeljnem načelu revolucije ne more pristati na organsko strukturiranje (družbe). Toda ko bi bilo treba enakost pozitivno udejaniti, ko bi moral razred nelastnikov dobiti enake pravice kot ona sama, takrat to zamisel zapusti in začne politično ustvarjati pravne razlike v korist premožnih. Zahteva premoženjski cenzus za pravico [do] predstavljenosti, kavcijo za tisk, dopušča v salon samo odličnost, siromaku ne izkazuje enakega spoštovanja in vljudnosti kakor bogatino.«²⁷

Zgodovinske slabosti slovenskega liberalizma bo treba natančneje preučiti tudi v luči slabosti nemškega v Avstriji, ki zopet niso ločljive od slabosti liberalizma v Nemčiji. O slednjem je britanski zgodovinar A. J. P. Taylor 1952 v polemiki z nemškim zgodovinarjem Golom Mannom zapisal, da je kot sestavni del zahodne kulture zgodovinsko sokriv za razdelitev Evrope po drugi svetovni vojni. Sokriv zato, ker v svojem času ni našel demokratičnega in družbeno naprednega odnosa do slovanskih narodov, njihovih nujnih problemov, narodne enakopravnosti pa

²³ Naš list, 22. marec 1907, št. 18.

²⁴ Naš list, 10. maj 1907, št. 25.

²⁵ Naš list, 4. november 1905, št. 44, in 24. februar do 5. maj 1906.

²⁶ Naš list, 17. avgust 1906, št. 40.

²⁷ Friedrich Julius Stahl, *Die gegenwärtigen Parteien in Staat und Kirche*, Berlin 1863, 73. Navedeno pri Stefan Breuer, *Sozialgeschichte des Naturrechts*, »Westdeutscher Verlag«, Opladen 1983, poglavje: *Naturrecht und reine Vergesellschaftung*. Gl. 33, Naše teme, Zagreb 1989, 11, 2946.

agrarne in gospodarske revolucije, katerih rešitev so pozneje izpeljali komunisti po svoje.²⁸

Najpozneje do začetka Taaffejeve dobe (1879) je liberalizem v (nemški) Avstriji zašel v težak položaj, piše Hans-Georg Fleck v letopisu königswinterskega Inštituta Friedrich Naumann za preučevanje liberalizma. »Bolj prav bi bilo govoriti o političnem in intelektualnem zatonu liberalizma. Kajti le premnogi tistih, ki so v naslednjih desetletjih opremljali svojo politično dejavnost med Bodenskim in Nežiderskim jezerom z epiteti 'liberalno', 'napredno', 'svobodoumno' ali 'svobodnjaško' (liberal, fortschrittlich, freisinnig, freiheitlich), so imeli z ideali humanizma in z liberalizmom, zapisanim razsvetljenstvu, toliko skupnega, kot konvencionalni tip 'ljudske demokracije' z ideali svobodnjaške 'ljudske vladavine'.«²⁹

Slovinci so imeli vrhu tega v življenju neposredno opraviti z liberalci z južnega obrobja omenjenega prostora med obema jezeroma, katerih liberalizem se je poleg antiklerikalizma osredotočal predvsem na nacionalistično, »kulturonosno« in osvajalno brambo nemške politične in družbene nadrejenosti nad slovenskim življenjem.

Še l. 1927 je tip »obrobnega« Avstrijca brez zadržkov orisal W. Bauer: »Avstrija je dežela periferije... Vedno malo vstran in zato nekoliko bolj zavestno nemška kot notranja Nemčija... (Avstrijec) je vedno stal kot obmejna straža nasproti jugovzhodu. Biti nemški, to je bil njegov ščit, tako se je glasila njegova čast. Če bi stvari potekale drugače, bi bil že zdavnaj izgubil svojo narodnost, izgubljena pa bi bila tudi njegova legitimacija za voditeljsko vlogo v razmerju do drugih narodov.«³⁰ Koliko je bolehná samopoveličevalnost idejno tako okleščenege nemškoavstrijskega (štajerskega, koroškega) liberalizma vsiljevala svoj format tudi slovenskemu? Gotovo je to, da slovenski liberalizem v začetku 20. stoletja s te strani pač že zdavnaj ni bil več deležen intelektualnega navdiha.³¹

²⁸ A. J. P. Taylor, *Die Realität der Geschichte*. V: *Der Monat*, April 1952, 40-44. – Taylorjev spis so objavili v Ljubljani *Naši razgledi*, št. 13 (108), 7. julij 1956, 314-316 (Resničnost zgodovine).

²⁹ Hans-Georg Frick, *Österreichische Variationen über ein leidvoll bekanntes Thema: Die besitzbürgerliche Erstarrung des Liberalismus*. V: *Jahrbuch zur Liberalismus-Forschung*, 1. Jg., 1989, Friedrich-Naumann-Stiftung, »Nomos Verlagsgesellschaft«, Baden-Baden 1989, 70.

³⁰ Pirchegger, 319.

³¹ Za zgodovino nemškoliberalnih strank Avstrije, nekoliko tudi o njihovih aktivistih na Slovenskem, gl. Höbelt. Za stranke na Spodnjem Štajerskem zdaj zlasti Janez Cvirn, *Trdnjavski trikotnik: Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861-1914)*, Obzorja, Maribor 1997.

NA DUNAJU NOV PARLAMENT, NA KRANJSKEM FINALE

Z velikimi pričakovanji so bile 14. maja 1907 izpeljane volitve v državni zbor po novem volilnem redu. Izid je bil sicer že vnaprej določen z razdelitvijo volilnih okrajev in z večinskim sistemom. Pričakovanja so bila usmerjena k bodočemu delu poslanske zbornice.

V ljubljanskem mestu je bil izvoljen Ivan Hribar, v ljubljanski okolici pa Ivan Šušteršič, oba po predvidevanju in pričakovanju. Šušteršič je kljub gotovosti obeh zmag izrabil volilni boj za dolgovezne tirade zoper edinega bodočega poslanca NNS na Kranjskem. Uporabil je vso zgovornost, da bi ga osmešil kot liberalca in očnil kot župana. Ko mu je Hribar očital, da ga sovraži, ga je krepostno zavrnil: »Ivan Hribar mi do zadnje nedelje nič žalega ni storil, čemu naj ga torej sovražim? Še Tavčarja ne sovražim, ki mi je marsikaj zlega storil ali skušal storiti. Osebnostno sovrašтво je moji naravi čisto tuje.« Toda ni si mogel kaj. Skrivnostno je

Ivan Šušteršič s poslanci SLS kranjskega deželnega zbora

dodal sum zbujujoč očitek: »Kako se pa more Ivan Hribar drzniti trditi, da ga jaz osebno sovražim, ko dobro ve, da sem mu še nedavno storil tako uslugo, kakršne mu v celem življenju nikoli noben liberallec ni izkazal.« In tako je dosegel odziv voljnega občinstva: »Za kruh – kamen!«¹

Če se je pogostoma pritlehne polemike kranjskih liberalcev proti stranki političnega katolicizma dodobra prijela oznaka »farška gonja«, manjka v našem izrazju podobna oznaka za polemične tirade kranjskih klerikalcev proti domačim meščanskim nasprotnikom, četudi niso ne v pogostnosti ne v kakovosti prav nič zaostajale za onimi prvimi. Šušteršič je bil na tem klavnem polju pravi arbiter elegantiarum. Po volitvah je dosegel pohvalo Pijeve korespondence na Dunaju: »Dr. Šušteršič je na Kranjskem že dosegel, kar drugod šele poskušajo: uničil je liberalizem in pospešil krščanski socializem, proti kateremu se bo (tako) borila le (še) socialna demokracija, ki se pa je SLS ne boji.« – Treba je omeniti, da se je v polemiki proti slovenskim naprednjakom znal zelo grobo izraziti tudi Krek (14. maja 1911 v Ljubljani in 24. marca 1912 na Dunaju). Skrajno neprijetno povračilo je moral prenesti l. 1913, ko je bil zaradi afere Camille Theimer ranljiv brez prave možnosti obrambe.²

Ivan Hribar je torej v Ljubljani zmagal, kakor je bilo pričakovano in predvideno. Pa vendar si tudi škof Jeglič ni mogel kaj, da ne bi pripomnil: »Topovi z grada in vpitje po ulicah nam naznanja zmago župana Hribarja: upajmo, da je to zadnja njegova zmaga.« Tako si je lajšal srce v pismu Šušteršiču, z dne 23. maja 1907. Nadaljeval pa je zanosno: »Tekom volilne borbe sem občudoval Vašo požrtvovnost in ono ostalih poslancev. Toliko žrtvovati in trpeti more le mož, ki je za svoje ideale v globočini srca prepričan in za nje kar gori. Bog naj Vam poplača tolikokratno javno izpričevanje sv. vere!« In nato zaskrbljeno razmišljujoče: »Koliko je izvoljenih socijaldemokratov! Mene to kar naravnost veseli: sedaj vidimo globoke in smrtnonevarne rane, na katerih krvavi Avstrija! To poziva vse rodo- in Bogoljube na socijalno delo v parlamentu, da se deroča reka socijalne demokracije zajezi. Ali se Vam bo to posrečilo? Ko bi ne bilo splošne in enake volilne pravice, bi te bolezni še ne spoznali, razjedala bi truplo Avstrije dalje in jo uničila. – Upam, da poguma in odločnosti ne izgubite. Zaupajte na-se... Kar se tiče mene, bom našo krščansko socijalno stranko in njeno delovanje vedno rad podpiral in bom v istem smislu tudi duhovnike naše škofije poučeval in za to vnel. Vsaj je to edina stranka, ki je v stanu prodiranje pogubne socijalne demokracije zaustaviti in za pravo blaginjo ljudstva poskrbeti...«³

¹ Slovenec, 29. april 1907, št. 97.

² Slovenec, 30. julij 1907, št. 173. in Jurij Perovšek, Janez Evangelist Krek in slovenski liberalizem. V: Krekov simpozij v Rimu, Celje 1992, 75-88. – Zanimivo pojasnjuje tudi Finžgar, zakaj je Krek »tako silno preganjal liberalizem«, četudi ni sovražil oseb. Gl. Leta, 228.

³ NAL, Korespondenca A. B. Jeglič – I. Šušteršič.

V prvem letu novoizvoljenega državnega zbora je Šušteršič deloval kot predsednik Slovenskega kluba, v katerem so se zbrali vsi poslanci, izvoljeni kot kandidati SLS oz. njenih podružnic na Štajerskem in Goriškem. Slovenec se je sredi junija 1907 sicer zavzemal za skupen klub jugoslovanskih poslancev, toda brez slovenskih liberalcev. To je bil železni pogoj SLS že od volitev v letu 1901. S takim pogojem seveda združitve ni moglo biti, četudi se je Šušteršič o tem navidezno pogajal. So pa klub z imenom »jugoslovanski« ustanovili Hrvati, s predsednikom Vickom Ivčevićem, dalmatinskim deželnim glavarjem, in vanj sprejeli ravno tiste Slovence, katerih družbe se je Šušteršič tako otepal – slovenske liberalce oz. narodnjake.⁴

Sprva se je v Jugoslovanski klub vključil tudi koroški France Grafenauer, še pod vtisom slogaštva in spora s Šušteršičem. In tudi celovski Mir je tedaj pisal o enotnosti, v smislu sklepov koroške slovenske stranke. Voditelji SLS so Grafenauerja kmalu prepričali drugače. Neomajno pa je v Jugoslovanskem klubu ostal Miroslav Ploj, čeprav izvoljen kot kandidat Koroškeve Kmečke zveze. To je sprožilo hude napade Slovence, dasi ta v času volitev pri njem ni našel nobene napake. Zdaj, ko se je Ploj sprevrgel v »liberalca« in postal celo podpredsednik Jugoslovanskega kluba, je bil na lepem poln napak. Slovenec mu je našteval razne grehe iz predhodne parlamentarne dobe. Posebno vneto je pogreval (Šušteršičeve) očitke o njegovi sokrivdi za porazno razdelitev mandatov na Koroškem. Gre za nazoren zgodnji primer danes udomačene metode strankarskega obračunavanja, ko se proti človeku, ki danes stori kaj »napačnega«, uporabijo v rokavu prihranjeni očitki za dejanja iz prejšnjih let. Le da danes namesto rokava za ta namen rabi nepozabljivi računalnik. Že takrat pa je Naš list pripomnil, da ne gre za načelno, marveč za maščevalno polemiko post festum.⁵

Pod Šušteršičevim vodstvom je Slovenski klub v prvem letu »ljudskega« državnega zbora »mirno in stvarno« ubiral vladi naklonjena pota. Duhovni spodbujevalec kluba Krek je 7. julija 1907 v poslanski zbornici nastopil za volilno reformo še v deželnih zborih, za uvedbo splošne in enake volilne pravice tudi tamkaj. V istem smislu se je oglasil tudi Ivan Hribar iz Jugoslovanskega kluba. Znamenje, da je nastopil čas, da se stranke na Kranjskem sporazumejo o reformi, kakor so to večidel že storile v drugih avstrijskih deželah. Tudi Šušteršiča je ta tema takrat močno zaposlovala. A boj za kranjski deželni zbor se je dogajal v Ljubljani.

Na Dunaju Šušteršič ni zaostroval odnosa do drugega južnoslovanskega kluba, četudi je Slovenec ostro prijemal sedmerico hrvaških duhovnikov, ki so se pridružili temu klubu z liberalnim predznakom, namesto da bi bili v znamenju političnega katolicizma korakali skupaj s Slovenskim klubom. Takšno »nenor-

⁴ Erjavec, 165.

⁵ Naš list, 5. julij 1907, št. 33.

malno« obnašanje dalmatinskih in istrskih hrvaških duhovnikov je bilo izraz dejstva, da se na hrvaški strani dotlej še nikjer, ne v banovini ne v Dalmaciji in tudi ne v bližnji Istri, ni oblikovala stranka političnega katolicizma, kakršno so že zdavnaj kot nekaj za vernike obveznega utemeljili Slovenci pri sebi. Katoliški Hrvatje niso imeli »katoliške« stranke! Za SLS in tudi za Šušteršiča je bil to trd oreh v okviru njune jugoslovanske politike. Šušteršič ga ni strl nikoli – ne sam s strankarsko povezovalnimi kombinacijami na podlagi narodnega in velikoavstrijskega načela ne s pomočjo Kreka, ki se je trudil, da bi kar sam v Dalmaciji in Banovini spodbudil ustanovitev tako željene krščansko socialne stranke po (avstrijsko) slovenskem vzorcu. Zaenkrat je Šušteršičev klub skušal s podpiranjem vladnega predsednika Vladimirja Becka »po drobtinah doseči od vlade razne gospodarske in jezikovne koncesije«. ⁶

Prilagodljiva taktika Šušteršičevega kluba je zbujala nezadovoljstvo na Koroškem. Celo v klubu samem se je pokazala negotovost pri glasovanju o proračunski postavki, ki je vojski določala število rekrutov. Kranjski in goriški poslanci, ki so sprva mahali z opozicijo, so pod Šušteršičevim vplivom glasovali za predlog vlade. Štajerski in koroški pa Šušteršiču niso bili tako poslušni in so se pred glasovanjem odstranili. Podobno se je ob tem vprašanju razdvojila tudi Jugoslovanska zveza. Kar 21 njenih članov se je odstranilo iz zbornice, ko je bilo treba glasovati, le trije Hrvatje so glasovali za. Žitnik je v Slovincu takšno odločanje pospremil z mnenjem, gotovo tudi Šušteršičevim, da zdaj ni trenutek za izzivanje vladne krize. ⁷

Menda niti Krek ni bil zadovoljen z lagodno taktiko podpiranja vlade, četudi se ga Naš list ni obotavljal ošvrkniti kot Šušteršičevega oprodo v klubu. ⁸ Še pred koncem 1907. leta se je namreč odločil sestaviti spis o obnovljenem narodnem političnem programu. V začetku naslednjega leta je svojo tezo objavil v Času: »Narodni politični program mora pri nas obsegati za svoj temelj dosledno in jasno krščansko demokratično načelo v zvezi z državnopravnim ciljem. Demokratična bodi naša realna politika; njen cilj pa ostani v (veliko)avstrijski državi upravno zedinjen slovanski jug.« ⁹ J. Dolenc vidi v tem spisu prvo znamenje nove faze v jugoslovanski politiki SLS. ¹⁰

Tudi sicer se v novem državnem zboru niso uresničila velika pričakovanja, da bo sposoben rešiti temeljna vprašanja državnega življenja Avstrije. Niso se zgostila v kako določno akcijo za ustavno reformo. Nastop slovenskega poslanca

⁶ Erjavec, 164.

⁷ Naš list, 16. maj 1908, št. 20.

⁸ 15. november 1907, št. 52.

⁹ Erjavec, 170.

¹⁰ Ivan Dolenc, Razvoj jugoslovanske misli pri Kreku. V: 20, Čas, 1925/26, št. 3/4, 137 – 179.

Kreka 18. julija 1907 za narodno enakopravnost je bil le deklarativnega značaja. Podobno tudi nastop češkega poslanca Tomaša Masaryka. Ostajal je na ravni razgrinjanja lastnih nazorov. In tudi italijanski poslanec Pittoni se je omejil na poudarjanje italijanskih zahtev v Trstu. Še najbolj se je državni zbor približal vprašanju ustavne reforme z razpravo o volilni reformi za deželne zборе, ki se je začela 5. julija 1907.

Tudi Jugoslovanska zveza ni premogla večjih političnih ambicij. Kakor je kritično omenil Ivan Hribar, je »delala politiko Hrvaško srbske koalicije, odlašala z obstrukcijo v njeno podporo ob nagodbi in zamudila pravi hip notranje neenotna, saj so se pri glasovanju o nagodbi izrazile tri skupine.«¹¹

Šele jeseni 1908. leta so se zvrstili dogodki, ki so pretrgali sorazmerno lagodnost v življenju države in tudi Slovencev. Za državo je bila to aneksija Bosne in Hercegovine, ki jo je Avstro-Ogrska enostransko razglasila in izpeljala 5. oktobra 1908. Slovencem pa so vstop v krizna razpoloženja, ki jih je v širših razmerjih izzival nemški imperializem, naznanili septembrski dogodki na Ptuj in v Ljubljani.

Dne 13. septembra 1908 so nemški oz. nemškutarski meščani Ptuja sovražno pričakali udeležence letnega občnega zbora Družbe sv. Cirila in Metoda, sklicanega v tem mestu, ki je veljalo, poleg Maribora in Celja, za vogelni kamen nemškega »trdnjavskega trikotnika« na Spodnjem Štajerskem. V protest so slovenski narodnjaki priredili 18. septembra velik shod v Ljubljani, nakar so se v mestu razvile večdnevne srdite, tudi razbijaške, protinemške demonstracije. Nastopilo je vojaštvo in 20. septembra sta pod njegovimi streli padli dve smrtni žrtvi, Ivan Adamič in Rudolf Lunder. Dogodki so silovito razburili slovensko javnost, nemška pa je bila nabolj prizadeta, ko so slovenski vlagatelji navalili na Kranjsko hranilnico, trdnjavo kranjskega nemštva, in terjali takojšnje izplačilo svojih vlog in s tem resno ogrozili njen obstoj. Sodeč po aktih v dunajskem upravnem arhivu je bil »run« na nemški denarni zavod tisto, kar je avstrijsko vlado najbolj vznemirilo, četudi je javnosti namenila predvsem preiskavo o ravnanju vojske. Septembrski dogodki so združili v narodnem ogorčenju Slovence vseh političnih usmeritev, tudi proti volji strankarjev. Po naključju se je nekaj dni zatem dogodila aneksija Bosne in Hercegovine s svojimi znanimi posledicami, med katerimi sta bili, kakor bomo še videli, začasna združitev vseh slovenskih poslancev v državnem zboru v klubsko zvezo in skupna programska izjava slovenskih poslancev v kranjskem deželnem zboru.

Demokratizacija avstrijskega državnega zbora je sprva še oživljala upe »katoliških« Slovencev na zavezništvo z nemškoavstrijsko Krščansko socialno stranko. Posebno zato, ker se je nanjo politično oprl prestolonaslednik Franc Ferdinand, od katerega so pričakovali, da bo pri ustavni reformi monarhije

¹¹ Naš list, 20. december 1907, št. 57.

Slovence upošteval skupaj s Hrvati. A 16. junija 1909 je v državnem zboru govornik krščanskih socialcev Wilhelm Miklas razbil vse take upe s prav drastičnimi izjavami v duhu nemškega nacionalizma. Le nemške alpske in sudetske dežele je priznal za resnične nosilke državne misli, na katerih sloni moč cesarstva, in izključil državnopravno osamosvojitvev slovenskih dežel, posebno še skupaj s hrvaškimi.¹²

V nasprotju s tem je bila za nadaljnje Šušteršičevo delovanje ugodna izkušnja sodelovanja s češkimi strankami v volilnoreformnih bojih, med njimi še posebej z liberalno mladočeško. Ponovno se je o tem sodelovanju in o mladočeški stranki izrekel s priznanjem.¹³ Ta izkušnja je v naslednjih letih pripomogla k Šušteršičevim uspehom, ko je ustvarjal veliko opozicijsko strankarsko zvezo, največjo, kar jih je bilo ustanovljenih po reformi 1907. To je bila Slovanska unija (ali jednota) 1909-1911.

Poglavitno Šušteršičevo zanimanje je medtem še veljalo Kranjski. Tukaj se je pred SLS odpirala gotovost, da dobi z volilno reformo absolutno večino v deželnem zboru in s tem v svoje roke vzvode avtonomne oblasti dežele, pred Šušteršičem osebno pa velika priložnost, da postane to, za kar so ga dunajski časnikarji pozneje razglasili, namreč »nekronani kranjski vojvoda«. V takšnih pričakovanjih je krepil sodelovanje z deželnim predsednikom Kranjske Schwarzem. Ta je imel lastne razloge za sodelovanje, saj je moral cesarju končno že razrešiti zagato kranjskega deželnega zbora, ki je že toliko let nemočno drevenel v strankarskem zapletu in je pomenil pravo pohujšanje za celo državo. Preočitna vzajemna ustrežljivost slovenskega prvaka in visokega avstrijskega uradnika je nagnila »mladinskega« opazovalca, da se je drastično izrazil: »Schwarz in Šušteršič lezeta drug drugemu v čreva.«¹⁴

Že v začetku l. 1908 se izkazuje Šušteršič kot odločilni prvak SLS. On je tisti, ki v imenu stranke naznanja izbrancem odločitve o najvišjih nalogah. Konec januarja 1908 obišče Frana Šukljeta na Dunaju in mu ponudi kandidaturo za deželni zbor v črnomaljskem okraju, z obljubo, da dobi po izvolitvi položaj deželnega glavarja. In seveda, ko je Šuklje izvoljen, je treba od vlade doseči, da bo za deželnega glavarja res imenovan. »Tudi pri tej priliki se je dr. Šušteršič izkazal kot zelo premeten in skrajno energičen parlamentarni taktik.« Ni dosegel samo želenega imenovanja, temveč je v teh pogovorih dobil tudi privolitev predstavnikov vlade in NNS v izpeljavo volilne reforme za deželni zbor, pa še dogovor strank o pomiritvi, brez katere se delo zbora ne bi moglo razmahniti.¹⁵

¹² Fritz Csoklich, *Das Nationalitätenproblem in Österreich-Ungarn und die Christlichsoziale Partei*, rkp. disertacija, Wien 1953, 162.

¹³ Slovenec, 28. julij, 8. avgust in 24. oktober 1906, št. 171, 180 in 244.

¹⁴ Naš list, 27. september 1907, št. 39.

¹⁵ Šuklje, III, 104-105.

Zasedanje starega deželnega zbora je bilo mimo že davno, 6. aprila 1906, in to brez rezultata. Zbor ni bil razpuščen, a tudi ne več sklican, in tako se je njegova funkcijska doba iztekla preden je bilo mogoče razpisati nove volitve. Te so bile v februarju 1908, še po starem volilnem redu. Strankarska sestava zbornice se skorajda ni spremenila, le da je SLS zdaj prodrla tudi v treh mestih: na Vrhniki, v Škofji Loki in Tržiču. Toda prav v tem starokopitnem deželnem zboru so 19. junija 1908 vse tri stranke dosegle sporazum o reformi volilnega reda.

Glavno, čeprav kratko besedo v zagovor kompromisa, je imel tokrat Krek. Splošna in enaka volilna pravica za deželni zbor je za sedaj nemogoča, je pojasnil, saj stranka veleposestva naglašja, da je predložena reforma višek koncesij, katere veleposestvo kahko da, in da šteje takšno reformo za dokončno. V tej zbornici nismo samo strankarji, je nadaljeval, ampak tudi poslanci. Zato smo dolžni, da se začne tudi še kaj drugega razvijati – kultura, gospodarska avtonomija... S to volilno reformo pa bo vendar dobljena svoboda za nadaljnje delo, svoboda za agitacijo in svoboda za to, da pokažemo svojo moč vladi, tukajšnji in centralni, pa svoboda še za druga dela. Načelno je zavrnil zahteve (socialistov), naj bi v splošni kuriji imeli volilno pravico samo državljani, ki takšne pravice nimajo v drugih kurijah. V volilni reformi je princip enakosti prvi princip in ta princip je na vsak način v smislu demokratizacije javnega življenja prvi in poglavitni, je menil Krek. Če pa postavimo novo kurijo, v kateri ne bodo vsi imeli splošne in enake volilne pravice, potem to enakost samo obtežimo in postavimo dosedANJI politični neenakosti še novo oporo. Resnično demokratični stranki je nemogoče, da bi privolila v takšno splošno kurijo, je končal zagovor Krek.

Šušteršič je govoril podobno: Uvedba splošne kurije pomeni napraviti luknjo v kurialni sistem in omogočiti, da se sčasoma stavba kurij razdre. Splošna kurija je negacija kurij sploh. Napredek v takšnih stvareh je možen samo korakoma.¹⁶

Še istega dne je deželni zbor reformo soglasno sprejel. Težišče reforme je bilo na ustanovitvi splošnega volilnega razreda z 11 mandati, od katerih je enega dobila Ljubljana, 10 pa kmečke občine. Ljubljana sama je dobila še dva nova mandata v mestni kuriji. Ribnica se je glede razdelitve mestnih volilnih okrajev ločila od Kočevja in se priključila okraju slovenskih dolenskih mest. Na ta način je postalo Kočevje samostojen volilni okraj, zagotovljen nemški stranki, in sicer z daleč najmanjšim številom volilnih upravičencev, 2178, kar je bilo manj kot polovica drugega najmanjšega okraja, Postojne, s 4589 volilci.

Novi deželni zbor je štel 50 poslancev, 1 virilista in 49 izvoljenih. Že vnaprej je bilo jasno, da bo SLS odslej imela v njem absolutno večino, 26 poslancev (z virilnim glasom škofa). NNS in nemška stranka sta lahko računali vsaka na 12

¹⁶ Darinka Kadunc-Magajna, Boj za volilno reformo v deželnem zboru kranjskem od 1901 do 1908. Rkp. diplomatskega dela, FF, Ljubljana 1978.

poslancev. Cesar je novi volilni red sankcioniral 26. avgusta 1908 in dopolnilne volitve so bile konec 1908.¹⁷

Šuklje ugotavlja v Spominih, da je bila z volilno reformo v deželnem zboru Slovenski ljudski stranki »zagotovljena absolutna večina in za vedno je bila odstranjena možnost, da bi se še kdaj ustanovila nadvlada združenih 'naprednjakov' in nemških graščakov«. Šušteršič v pogajanjih ni bil samo premeten, temveč tudi zvijačen, lokav pogajalec, se spominja. Posrečilo se mu je prelistati preveč zaupljive naprednjake. »Vdali so se svojim nasprotnikom na milost in nemilost v slepi veri na prazne besede in mile obljube tako prefriganega pogodbenika kakor je bil Šušteršič! Hoteli so si osigurati določbo, da gre v mestni kuriji volilna pravica le krajnim [krajevnim], a ne političnim občinam. Njih zahteva je bila povsem upravičena, torej bi jo bili morali predlagati jasno in precizno v besedilu volilnega reda. Če bi to storili, brezdvomno bi se jim tedaj bilo ugodilo, ali zanemarili so to previdnost, zadovoljili so se s praznimi besedami dr. Šušteršiča in prav kmalu so na lastni koži občutili, koliko v politiki velja – opreznost!«¹⁸

Na Kranjskem je nastopila nova doba. Fran Erjavec jo imenuje »zmaga katoliškega gibanja«. Bilo pa je to tudi Šušteršičevo zmagoslavje. Težko bi si ga bilo predstavljati brez njega. A dočakal ga je že nekoliko obtolčen v bitkah za državnozborske volilne okraje. Naslednje leto je doživel ustanovitev Vseslovenske ljudske stranke (VLS) in svojo izvolitev za njenega načelnika. Tako se je njegovi stari skrbi, vzporednosti z J. E. Krekom v SLS, zdaj v VLS pridružil še izrazit štajersko-kranjski interesni dualizem, ki ga je poosebljala nova konkurenčna politična figura, Anton Korošec.

¹⁷ Melik, 111.

¹⁸ Šuklje, III, 108.

NA VIŠINI TRENUTKA

V razmerah, ko je zaradi aneksije Bosne in Hercegovine grozila vojna na Balkanu, ki ob njej Rusija ne bi mogla ostati mirna, in ko se je zaradi enostranskega dejanja svoje zaveznice Avstro-Ogrske čutila v interesih na Balkanu prikrajšano tudi Italija, so se začele stvari premikati tudi v avstrijskem državnem zboru. Vedno ostreje so se v njem »križala stremljenja osmih različnih narodov, sedemnajstih dežel, dvajsetih različnih parlamentarnih teles in sedemindvajsetih političnih strank«, kakor je problem nazorno izrazil Fran Erjavec.¹

Že po prvem mesecu aneksijske krize je odstopila vlada Vladimirja Becka, četudi bolj pod težo nerešenega nemško-češkega vprašanja (nemška obstrukcija v češkem deželnem zboru, odstop dveh čeških ministrov). Malce pa celo pod vtisom vladi neprijetnih septembrskih dogodkov v Ljubljani. Nasledila jo je vlada barona Richarda Bienerttha, ki se je oprla na nemške stranke, vključno krščanske socialce, in na Poljake, deležna pa je bila tudi simpatij nemških socialdemokratov.

Bienertthov kabinet je hotel biti po svoji sestavi nekaj vmes med uradniško in parlamentarno vlado, da bi bil širše sprejemljiv. S tem pa ni pridobil nikogar, kar je bilo kočljivo še posebej zato, ker je grozil vojni požar na Balkanu. Za Čeha (ter Slovence in Hrvate) ni bilo sprejemljivo, da so bili vladni resorji, odločilni za položaj narodov, zaupani ljudem, ki niso zagotavljali narodne pravičnosti, ampak ravno obratno. Minister za pravosodje je postal Slovencem nemilo znani Viktor Hochenburger, ki se je upiral enakopravni rabi slovenskega jezika v sodstvu. Minister za uk in bogočastje je bil stari nasprotnik Čehov in Slovencev Karl Stürgkh, predstavnik štajerske »ustavoverne« (centralizmu naklonjene) veleposesti. Za svojega starega narodnega nasprotnika so šteli Čehi tudi ministra za trgovino, dunajskega krščanskega socialca Richarda Weiskirchnerja.²

Proti novi vladi se začne zbirati opozicija od Bienerttha prezrtih »slovanskih« strank, tj. Čehov pa Rusinov na severu, in Slovencev, Hrvatov in dalmatinskih (oz. bokeljskih) Srbov (Črnogorcev) na jugu. Poljaki, ki niso niti deklarativno

¹ Erjavec, 160.

² Tobolka, 532.

jemali slovanstva kot družilne ideje, so bili še naprej bistvena vrzel v bloku slovanskih strank.

Ne glede na to se je opozicija zbirala po merilu slovanstva. Najprej nenačrtno, kmalu pa že načrtno, z vse bolj razločno zamisljivo. V prvi vrsti pobudnikov je bil Šušteršič. Kljub zadregi, ki jo je čutila SLS po ljubljanskih septembrskih dogodkih, ki so jo potisnili v nezaželeno bližino narodno radikalnejših liberalcev, se je Šušteršič uveljavil kot sposoben in parlamentarno izkušen pobudnik združevanja.

Najprej pa je moral upravičenost do takšne vloge dokazati na domačih tleh. To pomeni, razveljaviti je moral v imenu narodne solidarnosti taktiko bojkotiranja slovenskih naprednjakov, ki je trajala že od 1901. leta. Škof Jeglič ga je opozarjal na kočljivost trenutka (pismo, z dne 4. oktobra 1908): »Čujem, da Vam je liberalna stranka odposlala zaupnika, ki naj bi se [z] Vami razgovarjal o skupnem postopanju v nekaterih, posebno v narodnostnih vprašanjih. – Položaj je nekoliko kočljiv. Upam, da zadenete pravo pot in ne bote pripustili, da bi naša stranka liberalni na noge pomagala. Od nje nas loči vsaka točka našega programa. Tudi narodnostno vprašanje ni točka, v kateri bi se z liberalno stranko popolnoma strinjati mogli. Vsaj je vendar postopanje liberalcev proti Nemcem krivično in grešno in sicer ravno tako, kakor ono nacionalnih Nemcev proti Slovanom sploh in Slovencem posebej. Na takem potu, ki vodi k vedno večji medsebojni sovražnosti, pač mi z liberalno stranko iti ne moremo...«³

Pragmatično potrebni politični korak si je Šušteršič olajšal s tem, da je postavil pred slovenske stranke »višji« narodni cilj, ki naj bi se mu vse podredile. Osvežil je jugoslovanski (trialistični) državni program, ki ga je nakazal Krek leto poprej in ki je bil hkrati legitimacija za parlamentarno skupnost s Hrvati. Celo Srbom je omogočil sodelovanje s tem, da se je odmaknil od avstrijske protisrbske kampanje na Hrvaškem, ki je tisti čas dosegla vrh v tako imenovanem veleizdajalskem procesu v Zagrebu proti 53 srbskim duhovnikom, učiteljem, trgovcem in kmetom.

F. J. Bister je izbral značilne besede tega odmika: »Ti Srbi, ki so danes obtoženi, da so ruvali proti obstoju monarhije, so svoj čas kot graničarji kakor levi branili Avstrijo bodisi na Balkanu, bodisi na laških ravninah, ki so z njihovo krvjo prepojene!«⁴

Aneksija je razgnila jugoslovansko vprašanje v habsburški monarhiji v vsem obsegu in ga napravila za nujen problem države. Prav ustrezno je to opisal F. Erjavec: »Tiste dni so zborovale delegacije in važnost trenutka je namah združila jugoslovanske delegate obeh klubov za skupni nastop. V imenu njih je 7. oktobra 1908 Šušteršič pozdravil aneksijo, zahteval takojšnjo priklonitev Bosne in

³ NAL, Korespondenca A. B. Jeglič – I. Šušteršič.

⁴ Slovenec, 24. april 1909. Gl. Bister, 77.

Hercegovine k Hrvaški in zedinjenje vseh jugoslovanskih pokrajin monarhije v posebno državno telo pod habsburškim žezlom.«⁵

V tem prelomnem trenutku se je odločil poročati vladi o jugoslovanskem vprašanju v zvezi s Slovenci tudi kranjski predsednik Schwarz, ki se je drugače dosti nerad oglašal s političnimi ocenami. Strogo zaupno je 9. novembra 1908 poročal notranjemu ministru na Dunaj o velikosrbski in panslavistični propagandi. V Ljubljani in na Kranjskem ni kaj dosti vidna. Slovenska ljudska stranka jo odklanja tudi aktivno, ne le pasivno, pri čemer je pomembno tudi versko nasprotje do pravoslavja. A vendar: »Jugoslovanska ideja obvladuje vse avstrijske Slovence brez izjeme in kot politični ideal jo delijo tudi z versko sorodnimi Hrvati. Ta ideja pa nima z velikosrbskimi tendencami nič skupnega. Njen cilj je politično zedinjenje vseh južnoslovanskih plemen znotraj okvira habsburške monarhije. To stališče je delegat dr. Ivan Šušteršič, vodja Slovenske ljudske stranke, preciziral z zadostno jasnostjo na seji delegacijskega odbora za zunanje zadeve in okupacijski kredit, dne 7. oktobra 1908. Tudi inteligenca liberalnih Slovencev na Kranjskem zastopa enake poglede. Nedavno izpeljana aneksija Bosne in Hercegovine utegne dokončno odstraniti tudi tisto dovzetnost za velikosrbske aspiracije, ki je morda bila navzoča pri radikalni skupini liberalnih Slovencev.«⁶

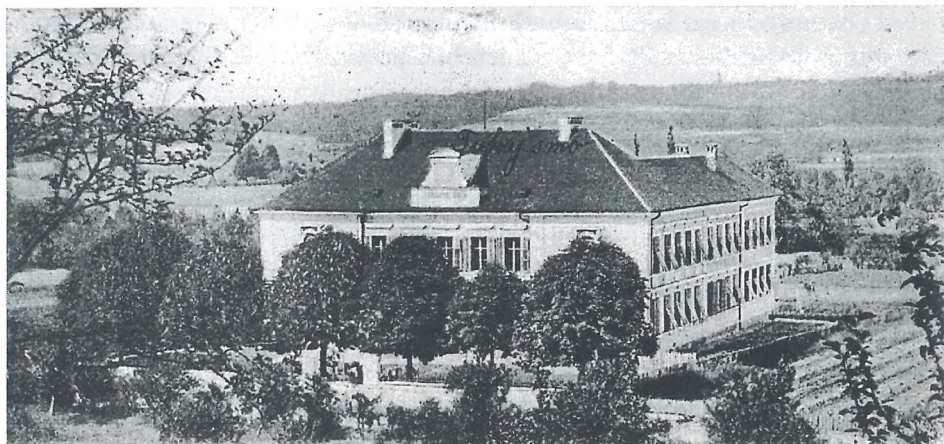
Schwarzovo poročilo govori nenavadno sproščeno in brez one globoke sumničavosti do vsega slovenskega, slovanskega in še zlasti južnoslovanskega, ki je bila sicer tako značilna za avstrijsko birokratsko elito, da je pojave vsakršnih narodnih prizadevanj zlahka in prostodušno prepoznavala le kot »slawische Umtriebe« – slovanska rovarjenja, na jugu pa vrhu tega še kot srbofilstvo, če že ne kar naravnost kot velikosrbsko dejavnost. Schwarz je nedvomno zaupal Šušteršiču. Brez zgražanja je opozoril na vsezajemajoči zamah južnoslovanske državnopravne misli pri Slovencih v splošni politični razburkanosti, ki jo je povzročila aneksija Bosne in Hercegovine in mednarodna kriza po njej. Ustrezno je orisal na okvir habsburške monarhije omejeni (malojugoslovanski) značaj slovenskega jugoslovanstva.

Šušteršič se izkaže kot osebnost, ki je kos višini trenutka. Nemudoma zazna, da mu aneksija in dogajanje v zvezi z njo odpirata možnost, da nastopi pobudniško v velikem državniškem slogu, z velikimi idejami o usodnih vprašanjih, ki zadevajo preosnovo habsburške monarhije. Tu je na voljo državni zbor, vzporedno z njim pa tudi delegacije, kjer je mogoče govoriti »merodajnim faktorjem« na ravni skupne zunanje politike monarhije.

Jugoslovanska misel, ki jo je 7. oktobra ponudil v delegacijah, seveda ni bila porojena šele v tistem trenutku in ni bila samo njegova. Toda znal jo je ob tej resnični priložnosti vreči v razburkani politični obtok na učinkovit govorniški

⁵ Erjavec, 171.

⁶ AVA, 9/12 PN 11152/MI ex 1908, karton 2019.

Slovenska narodna šola na Ptuju (1904)

način. Od tega trenutka naprej je Šušteršič priznan generator političnih pobud v parlamentarnem življenju na vseh njegovih ravneh, od kranjskega deželnega, prek avstrijskega državnega, do delegacijskega na vrhu dvojne monarhije. Zajezdil je val vsesplošnih pričakovanj, da bo demokratizirani državni zbor storil prave korake k preosnovi monarhije, in politično se je utrjeval na črti ideje o Veliki Avstriji, konsolidirani pod habsburško dinastijo na temelju enakopravnosti narodov. Njegova želja je bila postati državnik, ki ga priznavata oba, parlament in »merodajni faktorji« – dinastični državni vrh. In začutil je, da ga val nosi. Zazdelo se mu je, da ve kaj storiti in kje začeti. Parlament bo storil prvi korak k tistemu preoblikovanju državnega življenja, ki ga velikoavstrijska javnost in dinastija od njega pričakujeta, toda le če bo obvladal in sam nadomestil birokracijo kot državotvorni faktor. To bo mogel doseči, če se v njem uveljavi dovolj močna opozicija proti sistemu uradniških vlad, ki parlament v bistvu prezirajo. Oborožen z vseavstrijskimi izkušnjami iz časa bojev za volilno reformo se je Šušteršič čutil sposobnega in poklicanega, da takšno opozicijo tudi zbere in požene k dejanjem. Nagib za zbiranje opozicije in dokaz za to potrebo mu v tem trenutku ni bila akcija za demokracijo ali za reševanje socialnih vprašanj. Celo sam politični katolicizem ne. Arhimedovo točko je Šušteršič zaznal v vprašanju enakopravnega upoštevanja narodov, ki so odrinjeni od vladanja državi. To je tista ideja, ki ta hip sama po sebi prešinja celoten državni organizem, saj se zastavlja že celo vprašanje njegovega obstoja.

To je bila ideja, ki izhajala od obstoja narodov v večnarodni državi, ne od dvoma o njih, ideja, da obstaja v narodih možnost, da se prek udejanjenja enakopravnosti med njimi doseže stanje, ko se bodo njihove posamezne moči združevale in bodo pomenile moč Velike Avstrije kot evropske velesile ki ji je po naravi dano, da je katoliška.

Osebnostno oviro je Šušteršič čutil v majhnosti naroda, ki mu je dajal politično podlago in upravičenost. Tu se je zanesel na prepričanje, da Slovenci vendarle presegajo svojo majhnost s tem, da so politično dvakrat del slovanstva, po jugoslovanstvu in po avstroslovanstvu. Zato so življenjsko in interesno navzoči celo v obeh delih dvojne države, sploh pa v monarhiji Habsburgov kot organski celoti. Zato občutijo prav oni uveljavitev velikoavstrijske državne celovitosti kot svojo lastno potrebo in lahko najbolj avtentično tolmačijo pravi interes Velike Avstrije. Zato zamore ravno Slovenec – tako se je Šušteršič po vsem videzu intimno hbral in si sam natovarjal to zgodovinsko vlogo – odlično biti državnik Velike Avstrije. Izrazi takšnega prepričanja se v njegovih nastopih ponavljajo ob različnih priložnostih, podprti s primernimi dokazi.

Šlo je v tem razmišljanju za nekakšno ekstrapoliranje interesov najmanjšega naroda kot »pravih« interesov celokupne države, če hoče biti skupnost enako-pravnih narodov. Gotovo ni bil Šušteršič edini med Slovenci, ne tedaj ne pozneje, ki je verjel, da bo država, ki bi zmogla biti pravična vsem, prava in pravična tudi za Slovence. Tu je izvir tiste na Slovenskem donedavna pogoste, a drugim narodom tuje presoje, da je slovenski politiki potrebno govoriti čimveč o celoti države in kar najmanj o zadregah svoje male eksistence.

V praksi treh mnogonarodnih držav, v katerih so Slovenci v moderni dobi zapovrstjo živeli, se je takšno ekstrapoliranje ponavljalo, a se je vsakokrat tudi izkazalo kot iluzija, četudi so se je po njegovi zaslugi slovenski politiki večkrat prebili v prvo vrsto v širši državi. »Neustoličeni kranjski vojvoda« Ivan Šušteršič je s Slovansko unijo prvi dosegel to čast, četudi le na ravni življenja strank v parlamentu brez prave oblasti. Še višje kot on in še bolj v osrčje državne ideje in odločanja v njenem imenu nad narodi, tudi nad slovenskim, so se pozneje po tej poti prebili na vrh posamezni slovenski politiki tako v prvi kot tudi v drugi velikojugoslovanski državi. V slednji morda še najbolj. Da pa bi se preizkusili še v malojugoslovanski državi, kakršno so si do 1918. leta najbolj želeli, to razočaranje jim je zgodovina prihranila. Tudi Šušteršiču samemu, ki je bil med njenimi najvztrajnejšimi zagovorniki.

Šušteršič je kot vodja SLS vstopal v čas aneksijske krize iz razmer, kakršne so ustvarili ljubljanski septembrski dogodki. Na shodu Kmečke zveze na Viču v Ljubljani je konec tega zgodovinskega meseca razložil svoj pogled na te dogodke.⁷ Po njegovem prepričanju je vojaštvo streljalo brez pravega povoda. Velik del krivde za incident leži na avstrijskem sistemu, ki ne postopa enako odločno z Nemci. Tudi javna oblast ni dovolj skrbela za red. To je bil očitek ljubljanski

⁷ Po Ivanu Prijatelju se je s septembrskimi dogodki 1908 in aneksijo Bosne in Hercegovine začejala »osvoboditeljna doba« v slovenski zgodovini. – Prim. D. K. [Dušan Kermavner], Obdobja slovenske politične in kulturne zgodovine. V: Sodobnost, 1952, 72-77.

oblasti, županu Hribarju. Toda v položaju, ko so pritisku izpostavljeni Slovenci kot celota, se nakazuje možnost, da se slovenske stranke zbližajo. On sam je že dosegel, da sta se oba južnoslovanska kluba skupno posvetovala o vprašanju, kdo bo podpredsednik državnega zbora.⁸

V dneh razmahujoče se aneksijske krize je Šušteršič mogel delati za zbližanje slovenskih strank, ker se mu je to zdaj zdelo potrebno in ker je že 7. oktobra v delegacijah ubral ustrezno smer. Aneksijo Bosne in Hercegovine je mogoče prav razumeti in presoditi edinole v zvezi z jugoslovanskim vprašanjem, je tam dejal. »Mi smatramo aneksijo za etapo v razvoju jugoslovanskega vprašanja.« Anektiranimi deželema je treba neodložljivo zagotoviti svobodno demokratično ustavo, bosanskim Srbom pa je treba njihov »izgubljeni paradiž« [priključitev k Srbiji] nadomestiti s kar najbolj dobrohotnim obravnavanjem, z odprtim srcem in odprto roko, da bi mogli od njih zahtevati lojalnost in pristanek na razvoj v okviru habsburške monarhije, kjer imajo 5 milijonov slovanskih bratov, ki z njimi nacionalno simpatizirajo ne glede na versko različnost. Res obstaja tudi v Beogradu žarišče jugoslovanskega življenja, vendar ni edino. Nekaj takšnih je tudi v habsburški monarhiji in treba je zahtevati, da Srbi ta žarišča brez zavisti priznajo in spoštujejo.⁹

Po poročilih iz Budimpešte je Šušteršičev govor »učinkoval uprav senzacionalno«. Sprva nezaupljivi delegati zdaj poudarjajo, da je njegovo stališče »nadvse korektno v patriotičnem, narodnem in državnopravnem oziru«. Menda je bilo posebnega priznanja deležno njegovo izvajanje o Srbih, o katerih da je govoril kot krvni brat, vendar tudi kot resen prijatelj.¹⁰

Podobna stališča je Šušteršič razvijal tudi v plenarni seji avstrijske delegacije 27. oktobra 1908. V francoskem jeziku je citiral iz Chamberlainove knjige stavek o Bosni pod avstrijskim protektoratom, ki bi bil uporaben še danes: »Ce petit pays peut devenir d'un jour à l'autre un des pivots, sur lesquels évoluira toute la politique européenne.«¹¹ – Z argumenti meddržavnega prava je dokazoval zakonitost aneksije in njeno upravičenost v razmerju do Srbije in Črne gore. Habsburška monarhija je njun pravi prijatelj že zato, ker nima na Balkanu sicer nobenih aneksionističnih interesov. Njej in balkanskim narodom naj bi bil skupen interes, da živijo v sodelovanju in sporazumu. Zatrnil je celo, da bi bila prihodnost

⁸ Slovenec, 28. september 1908, št. 222. – Za septemberske dogodke: Marjan Matjašič, Stališče vojaških oblasti do nemirov septembra 1908 v Ljubljani. V: 32, Kronika, 1984, 28-35.

⁹ Slovenec, 10. oktober 1908, št. 233.

¹⁰ Slovenec, 12. oktober 1908, št. 234.

¹¹ Najbrž gre za knjigo Houstona Stewarta Chamberlaina, v nemškem svetu popularnega zagovornika rasizma, »Die Grundlagen des 19. Jahrhunderts«, ki je do 1915 doživela že 11 izdaj. A ker je Šušteršič navedel stavek v francoskem jeziku, gre morda tudi za kako drugo delo tega ali pa drugega pisca z enakim priimkom.

slovanskih narodov na Balkanu najbolj zagotovljena, če bi se ustanovila balkanska federacija pod vodstvom habsburške monarhije! Saj ta monarhija v svoji moderni obliki šele nastaja in ravno zunanjepolitični poudarki bodo pripomogli k njenemu notranjemu prerodu.¹²

Svoje avstrijsko državniško stališče je še utrdil, ko je v delegacijah govoril o ljubljanskih dogodkih. Izgrede je odklonil, a poudaril, da so bili ljubljanski le nasledek tistih, ki so se dogajali drugje. Obravnaval je vojaško plat dogodkov in vprašal, spet z državniškega stališča: »Ali torej glasovati zaradi neustreznega postopka vojaščine v Ljubljani proti vojaškemu proračunu? To skušnjavo smo premagali. Resna doba je in treba se je obnašati tako, da bo v blagor države.«¹³

Na shodu zaupnikov (kongresu) SLS 15. novembra 1908 je kot načelnik poročal o položaju. V danem trenutku nastaja potreba po enotni jugoslovanski zvezi v državnem zboru, je dejal. V vseh narodnih taborih se združujejo pripadniki iste narodnosti, četudi pripadajo različnim strankam. Računati je treba z močnim nemškim, poljskim in češkim blokom. Tembolj upravičeno je zato delovati tudi za jugoslovanski blok: »Ustvariti jugoslovanskemu življu močno pozicijo, ki je sposobna v vseh okoliščinah, naj pride, kar hoče, zavarovati interese slovanskega juga, to je važna naloga, ki nas čaka.« Aneksija Bosne in Hercegovine je po njegovem dejanje, ki načenja vprašanje bodoče zgodovinske vloge avstrijskih Jugoslovancev in torej tudi Slovencev. Najprej priključitev Bosne in Hercegovine sosednjim hrvaškim deželam, potem se odpre perspektiva, da se tudi slovensko vprašanje definitivno reši pod žezlom habsburške dinastije. Svetu je treba pokazati kolikor mogoče enotno jugoslovansko individualnost. Zbližanje obeh klubov slovanskega juga je torej potrebno. Ali pa je s stališča SLS tudi mogoče, se je vprašal. »Načelnih pomislekov nikdar ni bilo, ker načelno stoji tudi Zveza južnih Slavena, četudi šteje liberalce v svoji sredi – na krščanskem temelju. V nobenem klubu ni toliko duhovnikov, kot ravno v tem. [Kar je bil leto poprej očitek, je zdaj pohvala!] Omajani so tudi praktično politični zadržki SLS do liberalnih slovenskih poslancev, saj se je medtem marsikaj spremenilo. Naša liberalna stranka je opustila brezupni boj zoper deželnozborsko volilno reformo, priznala je lojalno, da gre SLS večina v našem deželnem zboru. Tudi protiverska gonja v glavnem glasilu naše liberalne stranke je v zadnjem času ponehala.« Poglavitna pa je vendar politična potreba in zaradi nje predlaga zbližanje strank. Seveda je prvi pogoj, da zadrži SLS popolno svobodo za izvrševanje svojega (katoliškega) programa.

Shod je reorganiziral vodstvo stranke. Šušteršič je najprej pojasnil dotedanje stanje. Stranko so vodili trije dejavniki: zbor zaupnikov, glavni osrednji odbor, strankino vodstvo. Zbor zaupnikov se je obnesel in naj bi ostal naprej, osrednji odbor pa ni prišel do veljave in je »vsa moč stranke ležala v (ožjem) vodstvu«.

¹² Protokoli, 2. seja 3. sesije, 27. oktober 1908.

¹³ Slovenec, 14. november 1908, št. 263.

Zdaj naj bi se vodstvo razširilo »v nekaj strankin parlament, v katerem bodo delegati cele dežele. Za vsakdanje podrobno delo naj se izbere iz vodstva izvršilni odbor.« Shod je soglasno sprejel Šušteršičev predlog in se takoj lotil izvolitve vodstva po novem ustroju. Na predlog državnoborskega poslanca (in Krekovega delavskega zaupnika) Gostinčarja so bili brez razprave izvoljeni Luka Smolnikar, vikar, Ljubljana, Andrej Kalan, prelat, kanonik, Ljubljana, dr. Viljem Schweitzer, odvetnik, Ljubljana, Josip Šiška, kanonik, Ljubljana, Anton Jeriha, delavec, D. M. Polje, Ivan Kregar, pasar, svetnik trgovske in obrtne zbornice, Ljubljana, Alojzij Čatar, delavec, Ljubljana, Anton Belec, župan, Št. Vid nad Ljubljano, Anton Koblar, dekan, Kranj, dr. Aleš Ušeničnik, prof. bogoslovja, Ljubljana, Janez Kalan, župnik, Zapoge, Rajko Marenčič, trgovec in posestnik, Kranj, Ivan Podlesnik, posestnik, Ljubljana. Zapletlo se je ob predlogu za Ivana Stanovnika, župana v Horjulu. »Proti Stanovnikovi kandidaturi v vodstvo se je vnela ostra debata, nakar je bil Stanovnik skoro soglasno izvoljen. Zbor je priredil Stanovniku prisrčno ovacijo.« O značaju nasprotovanj ni nič objavljeno.

Razume se, za načelnika stranke (in predsednika njenega izvršilnega odbora) je bil izvoljen Ivan Šušteršič, soglasno, »ob velikanskem navdušenju«. Predlagalec, državni poslanec Povše, je poudaril njegovo zaslugo, »da je S.L.S. dospela na ono stališče, da more izvrševati svoj program na blagor naroda. Ob dr. Šušteršiču bomo lahko mirno gledali v bodočnost domovine. Tako vodstvo pa potrebujemo posebno sedaj, ko gremo nasproti resnim časom, v katerih bo v parlamentu tudi zatiran slovenski rod stopil na plan in zahteval pravice Jugoslovanom.«¹⁴

Tudi Slovenski klub v državnem zboru je sprejel Šušteršičev predlog o jugoslovanski povezavi. Toda omenjeno je bilo, da namen združitve ni doseči imenovanje jugoslovanskega ministra in tudi ni v povezavi z ljubljanskimi septembrskimi dogodki! – Ta Šušteršičev odmik od narodnega radikalizma liberalcev se je v nadaljnjem še stopnjeval, tja do odkritega nasprotovanja in sodnega obračunavanja. A to je bilo še daleč. V tem hipu je Šušteršič pripravil pravila za skupno delovanje v zvezi. Oba združena kluba se posvetujeta o skupnem nastopanju v vseh važnih vprašanjih, izjema so le lokalne, čisto gospodarske in osebne zadeve. Vsak ohrani v zvezi avtonomijo. Narodna zveza bo štela 37 poslancev, torej vse južne Slované, tudi oba pravoslavna.¹⁵ Ustvarjena je bila »združena jugoslovanska falanga, važen faktor, preko katerega nihče ne bo mogel na dnevni red«, je Šušteršič opredelil neposredni taktični pomen združitve.

Narodna zveza je 16. decembra 1908 vložila nujni predlog, da dobita Bosna in Hercegovina popolno ustavo, na podlagi katere bo imel bosensko-hercegovski sabor tudi temeljno pravico, da sam odloča o državnopravni pripadnosti obeh dežel. (Take pravice ta sabor, ustanovljen šele 1910. leta, nikoli ni dobil.)

¹⁴ Slovenec, 16. november 1908, št. 264.

¹⁵ Slovenec, 26. november 1908, št. 273.

Zgodovinski je ta trenutek za usodo Jugoslovanov, je govoril Šušteršič, ravno tako pa je ura odločilna tudi za monarhijo. Srečna rešitev jugoslovanskega vprašanja je za monarhijo življenjskega pomena, kajti to vprašanje je mogoče rešiti tako v njeno korist kot tudi proti njej! Trenutno je v ospredju bosensko-hercegovsko vprašanje kot središče evropske konstelacije (!) in habsburška monarhija naj bo tista, ki ga bo srečno rešila.

Šušteršič je dosledno govoril v imenu »Jugoslovanov«, Slovencev posebej ni omenjal. Puščal je ob strani odgovor na vprašanje, ki se je vsiljevalo celo iz izjav drugih govornikov. V imenu nemških krščanskih socialcev je princ Alois Liechtenstein ob jugoslovanskem vprašanju poudaril narodnostno idejo kot živo in nepremagljivo moč, ki druží narode v samosvoje skupine. Toda narodno pravico Jugoslovanov je izrecno označil kot pravico »srbsko-hrvatskega naroda«. Ko je o narodnostni ideji govoril Hrvat Juraj Biankini, ki je bil kot duhovnik zelo blizu SLS, ni omenil Slovencev in poudaril je, da mora »samovlada združenega srbo-hrvatskega naroda pod žezlom cesarske hiše biti smoter vseh pametnih rodoljubov«. Edino istrsko-hrvaški predstavnik Matko Laginja je imel kot Istran bolj razvit občutek za etnično narodnostno načelo, saj je mogla Istra narodno združenje s Hrvaško terjati le po tem in ne po zgodovinskem. In edino on je omenil tudi slovenske dežele: s Hrvaško in Bosno-Hercegovino sestavljajo »zemljepisno in etnografsko enoto« in so udeležene v vprašanju »našega narodnega združenja«. Izrazito neubran je bil glas srbskega člana Narodne zveze Dušana Baljaka, saj je izjavil, da ne bo glasoval za nujnost Šušteršičevega predloga.

Obtoženci na sojenju »veleizdajalcem« v Zagrebu

V takšnem položaju se je dogodila koordinacija s Čehi glede aneksijskega vprašanja. Izkazala se je koristnost že svojčas ustanovljenega Slovanskega odbora nekaterih slovanskih strank v poslanski zbornici. Očitno na Šušteršičevo pobudo se je zdaj ta odbor sestal pod predsedstvom Kramařa. Jugoslovanski poslanci so prosili, naj vsi slovanski poslanci glasujejo za nujnost vladnega aneksijskega predloga in še posebej za Šušteršičev nujni predlog. Odbor je sklenil, da bo med posvetovanjem o aneksijskem predlogu zdržema delal, da bi usklajeval taktiko slovanskih strank v državnem zboru. Šlo je za zarodek Slovanske unije, kakor so jo imenovali Nemci, ali Slovanske jednote, kakor so jo imenovali Čehi in Slovenci. Proti koncu so se vsi približali rabi »unija«.

Tako se je začelo postopno združevanje slovanskih parlamentarnih klubov. Najprej so se z Jugoslovani začeli pogajati »katoliško-narodni Čehi«, ki so pravkar izstopili iz češkega kluba, zapadlega v notranjo krizo.¹⁶ Šušteršič je Narodni zvezi predlagal, naj jih povabi v ožjo parlamentarno zvezo. Menil je, da je ravno zdaj »slovanski blok« največjega pomena za sestavo bodoče koalicijske vlade. Prav tedaj je razširil Narodno zvezo tudi s pritegnitvijo Starorusinov. Nastop njihovega predstavnika Hlibovickega je bil priložnost, da parlamentarni dopisnik Slovenca natančneje zariše udeležbo Slovencev v jugoslovanskem načrtu.

Hlibovicky je namreč priznaval aneksijo le pogojno. V takšni, kakor je bila izpeljana, je videl posledico vsenemškega pritiska proti vzhodu in dokaz, da je Avstrija na Balkanu le sekundant pruskega kralja. Habsburška monarhija je z aneksijo prelomila tudi dogovor z Rusijo iz 1897. leta in s tem ogrozila evropski mir. Zato se naj aneksija šele legitimizira s tem, da se Avstrija loči od Berlina in njegove politike zidanja vsenemškega mostu do Adrije. Slovencev dopisnik je k temu stališču pripisal: »Po naši (pač Šušteršičevi) sodbi se moti gospod dr. Hlibovicky, ako meni, da je Avstrija z aneksijo pripravila gradivo za vsenemški most do Adrije. Nasprotno je istina. Ako se tudi le Dalmacija združi z ostalimi hrvaškimi zemljami, je že to močna obramba proti vsenemškim težnjam. Naša zahteva pa je, da se temu novemu tretjemu telesu habsburške monarhije pridružijo tudi slovenske pokrajine. S tem bi bila Vsenemčiji zaprta pot tudi do Trsta.«¹⁷ – Seveda so to bile le sanje.

¹⁶ Slovenec, 17. december 1908, št. 290.

¹⁷ Slovenec, 19. december 1908, št. 292.

CAVOUR V SLOVANSKI JEDNOTI

Zdi se, da je nedoločnost v Šušteršičevih nastopih glede pripadnosti Slovencev jugoslovanskemu političnemu in narodnemu kompleksu Krek občutil kot pomanjkljivost. V na Dunaju izhajajočem biltenu Pijeva korespondenca je objavil pogovor, v katerem je največ pozornosti zbudila njegova izjava: »Za nas Slovence je aneksija še posebne važnosti. Še bolj kot prej čutimo, da spadamo skupaj s Srbi in Hrvati, čutimo potrebo, da se ustvari velika jugoslovanska država v okviru Habsburške monarhije in smemo upati, da pride čas, da bomo z našimi brati na lastnih tleh pod skupnim vladarjem tvorili opirališče avstrijskega gospodstva ob Adriji in se bomo kulturno ter gospodarsko okrepili in razvijali.«¹ Zdaj je pohitel tudi Šušteršič. V kranjskem deželnem zboru je 15. januarja 1909 nastopil z velikim govorom in razvil svojo vizijo.

»Res je, da naš narod tudi na Kranjskem še ni dosegel ravnopravnosti, kar je v zvezi s splošnim sistemom v državi; res je, da je še veliko hujše na Štajerskem, Koroškem in drugod. S tem, če bomo pobijali okna [Nemcem] in [jih] psovali, pa ne pridemo naprej, ampak s sistematičnim složnim delom za blagor in napredek našega ljudstva. Toliko smo se ojačili, da nas Nemci pri tem motiti ne morejo. [Izjava pred objavo rezultatov štetja 1910!] Naš boj mora biti ustaven boj za ustavne pravice, postavno delo za kulturno in gospodarsko povzdigo našega ljudstva. Ustvarimo tu predpogoje za življenje našega naroda in se tudi tistega marša Nemcev proti Adriji prav nič ne bojimo. Tisto nemško velesilo, ki je sanjarila o mostu do Adrije, so Angleži in Francozi potisnili v ozadje in mora biti zadovoljna, da si ohrani to, kar ima. Kompas Avstrije pa kaže proti slovanskemu jugu! In tukaj hočemo roko v roki z našo dinastijo, koje pravi interesi so identični z interesi avstrijskega juga, tukaj hočemo roko v roki ž njo z realnim delom in z vsemi močmi stremeti za tem, da bo kmalu – ali da to vsaj naši potomci dožive – plapolala ponosno v zraku zastava jugoslovanske države pod žezlom habsburške monarhije!«

To izjavo je Šušteršič po vojni navedel v »Odgovoru« kot dokaz svoje jugoslovanske zavesti. Izjava je res izraz njegovih političnih nazorov, ki jih je dosti ponavljal. In najbrž je le pomotoma pozabil med slovenskimi deželami

¹ Slovenec, 22. december 1908, št. 294. – Prim. Ude, 41.

izrecno omeniti tudi Primorje. Tisto, kar lahko razločimo iz zgodovinske perspektive kot poglavitno njegovo zmoto v tej in drugih podobnih njegovih izjavah, je podcenjevanje nemškega imperializma in njegova vera, da se je Avstrija zmožna od njega odtrgati in se interesno približati Angliji in Franciji. Dejansko se je kompas Avstrije res obračal proti jugovzhodu, vendar ne v Šušteršičevem kooperativnem, marveč v osvajalnem smislu, prav po želji Berlina. To je bilo tisto, kar je končno spodneslo njegovo vizijo tudi glede jugoslovanske države. Na dan izjave pa je prihodnost še zavijala rožnata meglica optimizma. In Šušteršič v kranjskem deželnem zboru ni bil edini, ki jo je videl tako obarvano.

Naslednjega dne, 16. januarja 1909, je zbor na Krekov predlog sprejel izjavo državnopravnega značaja v Šušteršičevem smislu, kratko, a razločno: »Deželni zbor pozdravlja aneksijo Bosne in Hercegovine v trdni nadeji, da je s tem zvršen prvi korak k združenju vseh južnih Slovanov naše monarhije v državnopravno samostojen organizem pod žezlom habsburške dinastije.«

V primerjavi s trialistično politiko, ki jo bo Šušteršič tako energično razvil dve leti pozneje in ki je načelno izrecno omejena na temelj hrvaškega zgodovinskega državnega prava, je izjava kranjskega deželnega zbora širša: naslonjena je na etnični, narodnostni argument južnega slovanstva, v katerem nastopajo Slovenci samo kot njegova neimenovana sestavina in, seveda, kot avtorji izjave. Razumljivo, da so nemški poslanci v deželnem zboru glasovali proti njej.

Izjava je gotovo bila usklajena med Krekom in Šušteršičem, tudi če je bil njen pobudnik slednji, kakor je po vojni trdil. Ali je bilo kaj razlik med njima glede vprašanja, na kateri načelni temelj izjavo postaviti, na zgodovinsko ali na narodno pravo, ni podatka. Gotovo je le, da je Šušteršič komaj tri mesece pred tem, 10. oktobra 1908, Istranu Vjekoslavu Spinčiču razlagal svojo presojo, da je sicer treba govoriti o trializmu, a ne še javno zahtevati, da se morajo tudi slovenske dežele in Istra vključiti v hrvaško državo. Za to naj bi se delalo le za kulisami. V tem pogovoru je torej izhajal še od zgodovinskega prava. Sklep, da se zahtevo po pridružitvi slovenskih dežel izreče javno, je tri mesece pozneje izražal novo presojo položaja.²

V razpravi o Krekovem predlogu se je Šušteršič dotaknil najbolj kočljive plati trialistične ideje za Slovence. Treba je ločiti ožji in širši trializem, je dejal, pri čemer je širši tisti, ki zahteva združitev jugoslovanskih dežel »do [sic!] Trsta, do Drine, ali pa še naprej«. Trializem, za katerega se izrekajo nemški krščanski socialci in nekateri voditelji nemške liberalne stranke, je ugotovil, se omejuje na Hrvaško, Slavonijo, Dalmacijo, Bosno in Hercegovino. Takšen ožji trializem bi bil, če bi se uresničil, celo v škodo Slovincem, saj bi izgubili (v državnem zboru na Dunaju) del južnih Slovanov (poslance iz Dalmacije), ki se zdaj nanje Slovenci v Avstriji lahko opirajo. Za uresničitev širšega trializma, za katerega se zavzema

² Odgovor, 60. – Gross, 1962, 265.

Narodna zveza v državnem zboru (pač do Trsta in Drine, a ne »še naprej«), pa so za zdaj težave velikanske. »O tem si moramo biti na jasnem, da je ta ideja izvršljiva le v slučaju kakšne izvenredne evropske komplikacije, le v prav izrednih razmerah, le ob svetovno zgodovinskih dogodljajih. To pa nam ne daje pravice, da bi se postavili na stališče 'kismeta' in mirno čakali, da nam zreli sad pade v naročje.«

Zanimivo je, da Šušteršič v tem trenutku nikakor ne naznačuje možnosti, da bi »širši trializem« lahko udejanil tudi prestolonaslednik ob svojem vladarskem nastopu. Ni prav jasno, katere politične moči bi bile v izredni evropski krizi tiste, ki bi hotele uresničiti trializem do Trsta in do Drine ali pa celo »še naprej«. Ali je tu mislil na rezultat vojaškega prispevka, ki bi ga Jugoslovani dali za zmago Avstrije, če bi se ta začela vojskovati na jugu?

Jasen pa je bil v tem, da je treba ohraniti pobudo: »Kajti, gospoda moja, če pridejo kaki veliki dogodljaji – in evropska atmosfera je precej napolnjena elektrike – moramo biti pripravljeni, moramo takoj vedeti, katero stališče zavzamemo vsi kot en mož.« Ni omenjal dinastije in drugih dejavnikov v Avstriji, marveč je ponovil svojo oceno o Nemčiji, ugnani od Anglije in Francije v kot. Omeniti je treba, da je zagotovil nemškim manjšinam na tleh Jugoslavije vse garancije, s pogojem, da se postavijo na stališče trializma. Glede takšnega pričakovanja je bil neogibno v zmoti. To vemo danes. Tisti dan pa si je Jeglič navdušeno zapisal v dnevnik: »Šušteršič nadkriljuje vse ostale poslance in sicer v vsakem oziru; zares, on je za voditelja kakor ustvarjen. Bog naj ga še dolgo ohrani.«³

³ Slovenec, 16. in 20.-21. januar 1909, št. 12 in 15-16. – Jagodic, 231. – Šušteršičevo izražanje »do Trsta, do Drine ali pa še naprej« navaja program (širšega) trializma, sestavljen v Zagrebu oz. gledanje iz tega mesta: na zahod »do Trsta«, do kamor je 1859 postavljal meje Zvonimirjevega kraljestva že Evgen Kvaternik, na vzhod pa »do Drine ali pa še naprej«, tj. v Srbijo. Program države, ki bi ob udeležbi Slovencev in po njihovem predlogu segala na ozemlja še čez Drino, bi bil za Šušteršičevo osebo tisti čas kar neverjeten, četudi je ni izključeval kot posledico vojne. V obravnavanem kontekstu jo le opaza kot že obstoječo, a ne kot svojo lastno. Vidi in odobri pa njeno lastnost, da obsega tudi Slovence. – Težava pri razčlenbi Šušteršičeve izjave nastaja iz dejstva, da so ključne besede v uradnem stenografskem zapisniku deželnega zbora podane drugače kot v Slovincu, namreč: »... to je tistega (trializma), ki zahteva združitev vseh habsburških jugoslovanskih dežel od (sic!) Trsta do Drine« (zv. 47, str. 275). Zamenjavo besedice »do« z »od« bi zlahka pripisali pomoti. Toda dejstvo je, da so v uradnem zapisniku izpadle v tej besedni zvezi štiri pomembne besede, ki jih preberemo v Slovincu: »ali pa še naprej.« To že ne more več biti preprosta pomota. Očitno gre za popravek prvotno izrečenih govornikovih besed. Kdor se drži pravila, da kot edini pravi vir velja uradni zapisnik in ne objava v dnevnem tisku (četudi zgodnejša), mora seveda sklepati, da se Šušteršičev program glasi preprosto »od Trsta do Drine«, ne zazna pa besed »ali pa še naprej«, ki naznačujejo, da Šušteršič komentira program hrvaških pravašev. To je najbrž vzrok, zakaj je v nemški razpravi Vasilija Melika Šušteršičevo izvajanje izraženo: »von Triest bis zur Drina an«. – Vasilij Melik, *Die Reformpläne Österreich-Ungarns und die Slowenen*. V: Richard G. Plaschka et al., ur., *Mitteleuropa – Konzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*, Wien 1995, 79. – Po njem tako še Rahten, 358.

V mislih je torej imel Jugoslavijo (ali veliko Hrvaško) v vsem obsegu južnoslovanskih dežel znotraj meja Habsburške monarhije, morda z izjemo Vojvodine. Tik pred aneksijo Bosne in Hercegovine so hrvaški pravaši predvideli ožjo različico trialistične Hrvaške (Hrvaška, Slavonija, Dalmacija, Bosna-Hercegovina, Medjimurje, Reka in Istra) in širšo, ki bi obsegla tudi slovenske dežele (Štajerska – politični okraji Celje, Ljutomer, Maribor, Ptuj, Brežice, Slovenji Gradec, mesta Celje, Maribor, Ptuj; Koroška – politični okraj Velikovec; Kranjska; Trst z okolico; Goriška-Gradiška). Za veliko Hrvaško so izračunali narodnostno strukturo: 35,5 % Hrvatov, 21,6 % Srbov, 17,6 % Slovencev in 8,6 % muslimanov (slednji v tem izračunu nimajo etničnega imena, a so nedvomno istovetni s tistimi, ki so se v času SFRJ imenovali Muslimani in se dandanes imenujejo Bošnjaki). Drugih (gotovo največ Madžarov, Nemcev, Židov) bi bilo torej 16,7 %. Skoraj toliko kot Slovencev!⁴ Velikohrvaško državno enoto je 1912 upodobil H. Hanau na zemljevidu, izdanem na Dunaju.⁵

Vse to je bilo seveda politična fantastika. Ali je Šušteršič res mogel verjeti, da bi šla Avstrija na Balkanu v akcijo kar sama, brez Nemčije? In da bi habsburški Jugoslovani mogli potem brez Nemčije pobirati sadove svoje dinastične zvestobe in bojnega junaštva? Razume se, da je vodja nemške stranke v deželnem zboru Jožef Schwegel naprotoval vsakršnemu trializmu. In enako, da so slovenski naprednjaki misel podpirali. Bili pa so bolj kot Šušteršič trezni pri oceni o Nemčiji in o Avstriji v navezavi z njo (Ivan Tavčar).

Socialdemokrat Etbin Kristan je ironiziral trialistično izjavo deželnega zbora glede na mednarodne težave, ki bi jih povzročila, če bi se navsezadnje le uresničila: »Ampak vodja Slovenske ljudske stranke je s svojega visokega mesta olajšal težave z nonchalantno gesto in s pripombo, da pride 'razširjeni' trializem morda šele čez sto let.« In še: »Dr. Šušteršič je naš Cavour, Kranjska je jugoslovanski Piemont... Kranjski deželni zbor je plezal s svojo trialistično debato po prav visokih zvonikih.«⁶

Šušteršičeve besede o možnosti uresničitve trializma le v primeru evropske vojne se danes poudarjajo kot nekakšno znamenje njegovega realizma, češ da je na ta način hotel povedati, da je uresničljivost jugoslovanskega programa za Slovence zelo majhna in da je tak program – kot spremni pojav evropske vojne – dejansko neustrezen. Skrita misel teh opomb je, da je Šušteršič s takšnim poudarkom že vnaprej nasprotoval odločitvi Slovencev »proti Avstriji« v letu 1918. Če pobliže pogledamo Šušteršičevo misel in politiko v naslednjih letih, vidimo, da je šla glede uresničenja jugoslovanskega (bolj prav: hrvaško-

⁴ Gross, 1962, 250.

⁵ H. Hanau, Neue Trias-Karte der Habsburger Monarchie, Wien, brez letnice.

⁶ Razprave VII. rednega zbora Jugoslovanske socialno-demokratske stranke v Avstriji, Ljubljana 1909. In: Naši zapiski, 1909, št. 3-4., 56 sl.

slovenskega) programa dejansko ravno v smer pričakovanja vojne, v smer računanja na učinke krize, ki bi jo povzročila. Toda ne osvajalna vojna na Balkanu, temveč z Italijo.

Dovolj prepričljiva jasnost glede Slovencev, da »spadajo skupaj« z drugimi južnimi Slovani habsburške monarhije, ni bila potrebna samo programsko, temveč tudi kot utemeljitev prizadevanj za skupno parlamentarno nastopanje Slovencev s Čehi. Zdenek Tobolka odmerja v svoji politični zgodovini »češkoslovaškega« naroda veliko pozornost temu sodelovanju in Šušteršiču v njem. Težišče njegove zgodovinske pozornosti so seveda peripetije češko-nemškega soočanja v čeških deželah. Za Čeha je bil neposredni nagib za sodelovanje z Jugoslovani predvsem vprašanje, kako bo sestavljena vlada, ki bo nasledila Beckovo. Vprašanje aneksije je Čeha manj zanimalo z vidika notranjeavstrijskih in avstrijsko ogrskih odnosov, temveč bolj kot problem zunanje politike habsburške monarhije. Za Čeha, ki so po tradiciji že imeli možnost udeležbe v avstrijskih vladah, je bilo v prvi vrsti pomembno, ali bo mogoče v demokratiziranem državnem zboru uveljaviti načelo, da se brez njih v Avstriji vladati ne more.⁷

V želji, sestaviti močno opozicijsko skupino poslancev v državnem zboru, se je že 18. decembra 1908. ustanovil Slovanski centrum. To ni isti »centrum« kot nekoč, saj mu zdaj manjka oznaka »krščanski«. V njem so se združili Češki katoliško narodni klub, jugoslovanska Narodna zveza in Starorusini. Nastopi Šušteršiča v kranjskem deželnem zboru, posebno pa misel, da je za splošni neenakopravni položaj slovenskega ljudstva (besede narod v zvezi s Slovenci se Šušteršič v tem času ogiba) kriv splošni sistem v državi, so mu bili izhodišče za širokopoteznejši nastop v državnem zboru. Na njegovo pobudo se je Slovanski centrum 29. januarja 1909 organizacijsko še bolj utrdil kot zveza treh osnovnih klubov. To se je izrazilo v tričlanskem predsedstvu, ki so ga sestavljali Šušteršič, Ivčević in Mořic Hruban. Slovanski centrum je štel 58 poslancev. Tobolka pravi, da je bil njegova duša Ivan Šušteršič. Katoliški Čehi so šli s tistimi, s katerimi so sodelovali še v časih, ko so imeli le enega ali dva poslanca.

Slovanski centrum je dal potem 11. februarja 1909 pobudo za oblikovanje velikega protivladnega bloka za enotno postopanje. Pobuda se je uresničila 17. februarja 1909 z ustanovitvijo Slovenske jednote, ki je s 123 člani postala najštevilnejša parlamentarna skupina. Po Tobolkovem naštevanju so v njej sodelovali češki agrarci, češki narodni socialisti, staro- in mladočeški klub, Hrvatje, napredni Slovenci, slovenski in češki katoliki, češki državnopravni naprednjaki, Starorusini, moravska napredna ljudska stranka (»pokrokovci lidovci« – v češkem jeziku je napredek »pokrok«, ljudstvo pa »lid«) in češki naprednjaki (»pokrokovci«). Nista pa se ji pridružila Poljsko kolo in rusinski klub.

⁷ Tobolka, 523-562.

Pobudo so sprožili Jugoslovani, je povedal Šušteršič v izjavi za tiskovno agencijo Centrum in razložil: Takšne velike zveze strank so potrebne, saj so edino učinkovito sredstvo proti taktiki nekaterih malih strank, ki tekmujejo v radikalizmu in štejejo obstrukcijo za najpripravnejšo obliko narodnega boja. Obstrukcija hromi parlament, Slovani pa hudo pogrešajo parlamentarni oder, gotovo bolj kakor Nemci, ki imajo za vse primere trdno zaslombo v velikem delu uradništva. Slovanska jednota želi tudi v obnovljenem avstrijskem parlamentu uresničiti pravilo, da se programi strank uveljavljajo po parlamentarni poti, s parlamentarnimi sredstvi, ne z izgrede, marveč z glasovanjem. To bi pomenilo tudi ozdravitev ustavnega življenja. Trenutno niso v ospredju političnih vprašanj razmere v češkem deželnem zboru, marveč rekrutna predloga, bosensko vprašanje in vprašanja zunanje politike, tj. vprašanje miru ali vojne kot posledice aneksijske krize.⁸

Najbolj reprezentativno delo češke historiografije zadnjih desetletij, »Češka družba 1848-1918« Otta Urbana pravi, da je Slovanska jednota pomenila za češko meščansko politiko »splošni okvir delovanja« tja do l. 1910. Njena strategija se je glasila: Vse za monarha in državo – previdnost in zadržanost do vlade. Urban sicer omenja, da so se v Jednoti zbrale vse slovanske stranke z izjemo Poljakov in dela Ukrajincev, vendar obravnava le dejavnost Čehov v njej, in to le v zvezi s češkimi problemi (razen splošnodržavnih). O pomenu južnih Slovanov ali celo Šušteršiča v njej sploh ni besede.⁹ Stari Tobolka je v tem pogledu neprimerno bolj informativen in tudi bolj realen v ocenah stališč in vrednotenju problemov drugih, nečeških sestavin Jednote. Pri Urbanu gre pač za nacionalni solipsizem kot pojav današnjega časa, ko se Slovani sramujejo drug drugega.

Slovanska jednota se ni hotela vnaprej zavezati za nobeno taktično načelo. A Šušteršič je imel prav, ko je kot prvo vprašanje omenil vojaške novince. Jednota se je znašla pred resno preizkušnjo 10. marca 1909, ko je vlada predložila rekrutni kontingent za to leto. V Jednoti so se pokazali različni pogledi. Večina ni želela, da bi bil z odporom predlogu prizadet cesar ali da bi bila vlada potisnjena v naročje Nemcev. Del Čehov je nato pripomogel, da je Jednota z večino sklenila glasovati za predlog.¹⁰

Na seji državnega zbora 19. marca 1909 je Šušteršič v imenu Jugoslovanov izjavil, da bodo glasovali v smislu sklepa Slovanske jednote. S posebno vnemo je pojasnil, da je to potrebno, ker se bo na ta način doseglo, da bo vojska dobila novince iz rok parlamenta in ne po načelu, da je to njena ustavna pravica. Zato takšno glasovanje ni v nasprotju z najostrejšo opozicijo vladi, je pribil. Še več!

⁸ Slovenec, 23. februar 1909, št. 43.

⁹ Otto Urban, Česka společnost 1848-1918, »Svoboda«, Praha, 1982. – Povzeto po dopolnjenem nemškem prevodu tega dela, Die tschechische Gesellschaft 1848 bis 1918, I in II, »Böhlau«, Wien-Köln-Weimar 1994, 798.

¹⁰ Tobolka, 525. – Prim. prikaz nastopanja Slovanske jednote, Erjavec, 173-175.

Jugoslovane vodi želja, da se ohrani mir, kajti prav njim grozi z vojno nevarnost, da bi se »moralo sinovi našega ljudstva z orožjem v roki boriti na bojišču proti lastnim bratom. Gospodje, to vsakdo od nas globoko občuti. Kajti četudi so Srbi zavzeli tačas sovražno stališče proti Avstriji, izjavljam vendar odkrito in glasno: To so naši bratje (živahno odobravanje in ploskanje). To so naši bratje, ki imajo pravico do naših bratskih čustev. Ker je temu tako, ker se hočemo ogniti boju zoper brate, zato in prav zato želimo z vsakim vlaknom našega srca, da se ohrani mir.« Najzanesljivejši način ohranjanja miru v tem kritičnem trenutku pa je pokazati, da je Avstrija močna. Močna je tudi zato, ker so Jugoslovani tukaj pripravljeni izpolniti svojo dolžnost, če bi prišlo do vojne, in to tudi nasproti Srbiji. Naivna zmota je mnenje, da bi Slovani, posebno pa še Jugoslovani v Avstriji, v primeru vojne pomagali Srbiji. »Sicer pa smo avstrijski Jugoslovani ravno tako dobri Jugoslovani, kakor Srbi.«¹¹

L. Udetu se ta govor ne zdi zanimiv samo zaradi stališča do vojne nevarnosti v tistem trenutku, »ampak je zanimiv tudi, če ga primerjamo z govorom, ki ga je imel isti Šušteršič 5. julija 1914 po sarajevskem atentatu«.¹²

Ob tej primerjavi je treba videti, da je bil Šušteršič pri obeh priložnostih dosleden v konceptu in postavljanju prioritet. Bratovski ton do Srbov v letu 1909 se je napajal iz pričakovanj, da se uresniči misija Velike Avstrije na Balkanu, skladne z idealom avstrijske Jugoslavije do Trsta in do Drine in morda še čez. V letu 1914 veje iz njegovih sovražnih besed do Srbov nekaj več, ne le ogorčenje nad zločinom v Sarajevu. V temelj je vdelano razočaranje nad razpadom njegovih »jugoslovanskih« pričakovanj.

Slovenec je Šušteršičev »bratovski« govor označil kot velik realen uspeh Jugoslovanov in posebno Slovencev. »Govor je bil kratek, trajal je komaj deset minut, prednašan prosto, brez zapiskov. A poslušala ga je napeto cela zbornica, cela vlada – še nikdar ni našel govor Jugoslovana tolike pozornosti. Govor je bil zajedno strogo opozicionalen, strogo naroden in patriotičen. Prav zato je zadel sedanjo vlado v živo – povzdignil pa ugled Jugoslovanov v Avstriji.«

Prav tiste dni je vojna nevarnost minila, največ zato, ker Rusija še ni bila pripravljena tvegati spopada. In Šušteršič je mogel 25. aprila 1909 na shodu SLS z zadoščenjem ugotoviti, da se je za mir treba truditi z dokazovanjem avstrijske moči, ne pa na način antimilitarizma socialdemokratov. Spogledljivo z armadnim vrhom je zagotavljal, da bi brez vojske sovražniki Avstrijo razbili, Slovenci pa prišli pod nemškega cesarja ali italijanskega kralja. Avstrija je v srednji Evropi potrebna za to, da se v njej morejo razvijati mali narodi. Slovenci naj v tem sklopu stremijo po realizmu, saj so najbolj eksponiran jugoslovanski rod (tudi to pot se je izognil pojmu narod). Vse seveda »v sporazumu z našim vladarjem«. – Zdaj,

¹¹ Slovenec, 24. marec 1909, št. 69.

¹² Ude, 43.

ko je zunanja nevarnost minila, bo Slovanska jednota, tako je naznanil, delovala predvsem za to, da se razrešujejo problemi notranje politike. Slovanska jednota je trdna, dolgo bo držala. Potrebna je ljudstvu, potrebna je državi in potrebna je slovanskim narodom.¹³

Sklepu Slovanske jednote, da je treba glasovati za rekrutni predlog, niso sledili češki naprednjaki (pokrokovci), češki narodni socialisti, češki radikali in moravska ljudska stranka (lidovci). Za Čehe je imelo to vprašanje še drug pomen. Povezovali so ga z vprašanjem podržavljenja železnic. Tri dni po tistem, ko je bil predlog sprejet, je vlada v državnem zboru to podržavljenje uveljavila in zadostila češki zahtevi.

Na Masarykovo pobudo so vsi češki, jugoslovanski in rusinski klubi 7. maja 1909 podali v državnem zboru nujni predlog o zagrebškem veleizdajalskem procesu. Akcija je bila širša od Slovanske jednote, četudi ni zajela Poljakov.¹⁴ Za predlog je v tem zboru glasoval tudi Šušteršič, ne da bi se posebej izrekel o procesu.

Slovenec je o procesu pisal že dotlej zelo zadržano in ga prikazoval kot posledico velikodržavne politike Madžarov. Priporočal je Srbom na Hrvaškem lojalnost do habsburške monarhije (bodoče Velike Avstrije), kajti to je najboljše jamstvo njihovega svobodnega obstoja. Še pred glasovanjem o Masarykovem predlogu se je list izrekel za abolicijo procesa¹⁵

Slovanska jednota je morala do predčasnega sklepa zasedanja državnega zbora 10. julija 1909 prebiti nekaj pojavov notranjih nasprotij, piše Tobolka. Prvo tako preizkušnjo je prestala ob sprejemanju državnega proračuna. Ker je hotela vzeti vladi možnost, da bi uveljavila pravico vladati po § 14 ustavnega zakona brez parlamenta, se je odrekla obstrukciji, ki bi preprečila sprejetje proračuna. Glasovala pa je 26. junija 1909 proti, zavedajoč se, da to sprejetja proračuna preprečiti ne more. Toda vlada je od parlamenta obenem terjala, da ji odobri pooblastilni zakon za trgovinska pogajanja z Romunijo. Ob tem vprašanju pa bi češki agrarci, češki radikali in SLS radi Jednoto vendarle nagnali v obstrukcijo. Ker se jim to ni posrečilo, so 30. junija 1909 začeli obstruirati kar sami. To je pomenilo očitno kršenje solidarnosti v Jednoti. SLS je povezala obstrukcijo z zahtevo po zemljiški odvezi v Bosni in Hercegovini, ki se naj izpelje brez ogrske banke. Bienerth je vse to odklonil in razpravljanje presekalo s tem, da je 10. julija 1909 predčasno sklenil zasedanje državnega zbora.¹⁶

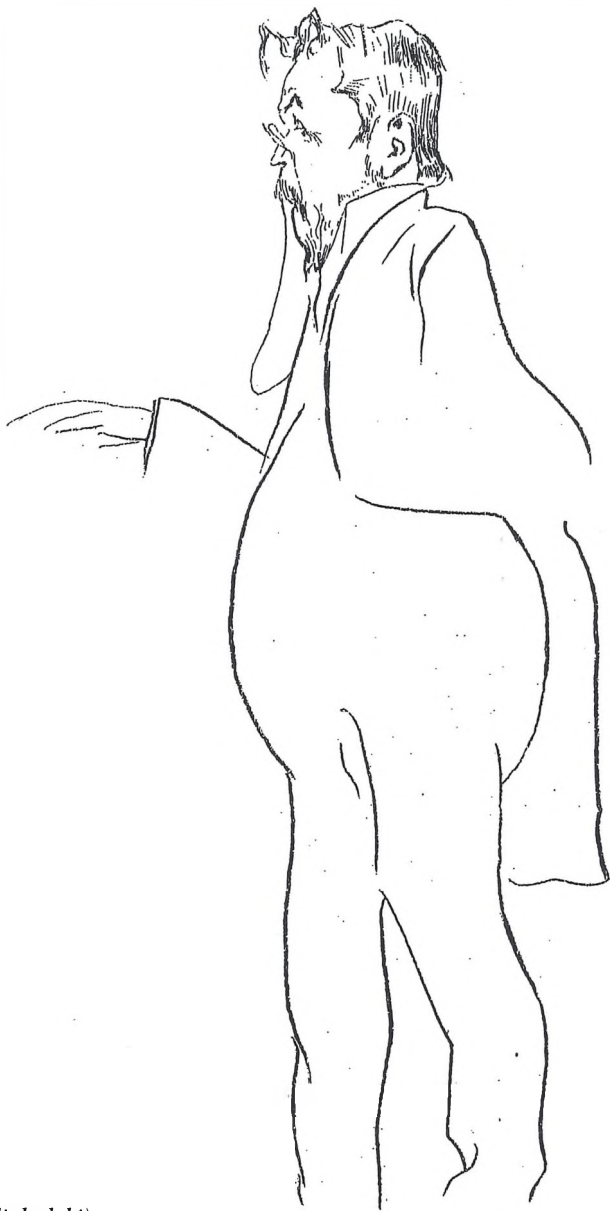
¹³ Slovenec, 27. april 1909, števil. 94.

¹⁴ Tobolka, 626.

¹⁵ Erjavec, 171-175.

¹⁶ Tobolka, 326. – Glej zdaj tudi: Rahten. – Ta avtor spremlja dogajanje v državnem zboru nadrobno in natančno; kljub v naslovu izraženi nagnjenosti, da bi poudaril le akcijo in zaslužnost Slovenskega kluba samega, se dejansko ne ogne prikazu okvirnega obstoja in delovanja Slovanske jednote (unije). Tobolkove zgodovine ne pozna. Morda tudi zato zastane že v trenutku domnevnega »pravega preobrata« v državnem zboru s

V tem trenutku Šušteršič nikakor ni izgubil upanja, da bo vlado končno vendarle spravil v zagato. Samozavest mu je pač krepilo tudi pismo, ki mu ga je 27. julija 1909 napisal škof Jeglič: »Jako me veseli, da se Vaš nastop in Vaše taktike v Beču pri nas splošno odobrava; v naših duhovniških krogih še nisem slišal prigovora. Molite, da, prav zaupno molite, da vse dobro izpeljete, kakor je pravično pred Bogom in pred ljudmi. Treba je, da ostanete na vrhuncu politične in diplomatiške spretnosti in modrosti...«¹⁷

*Vicko Ivčević
(karikatura, Casimir Sichulski)*

sprejetjem »Krekovega« predloga za spremembo poslovnika 18. decembra 1909. leta. Zazna pa tudi sam, da je šlo bolj za »božično premirje« kot za konec boja.

¹⁷NAL, Korespondenca A. B. Jeglič – I. Šušteršič.

TARČA SE IZMAKNE STRELU

To, kar se Tobolki kaže le kot postransko vprašanje taktike (obstrukcije), je bilo za jugoslovanske poslance, posebej za Šušteršiča osebno, prvovrstno vprašanje izpeljavanja trialistične zamisli, čemur naj bi smotrno služila tudi Slovanska jednota. Skladno s Šušteršičevim prepričanjem, da ima vsak še tako majhen korak v smislu trialističnega cilja pomen realnega koraka k njegovi uresničitvi, je v marcu, aprilu in juniju vsa njegova pozornost obrnjena k problemu agrarne banke za Bosno in Hercegovino. Možnosti, da bi se ti deželi takoj državnopravno priključili hrvaški kraljevini, ni bilo, niti ni bila uresničljiva ambicija Ogrske in Avstrije, da bi se državno pridružili njima, tej ali oni. Bilo pa je mogoče preprečiti realno prislanjanje Bosne in Hercegovine k Ogrski.

Madžari so ustanovili agrarno banko, ki bi bila pooblaščen, da prevzame finančne zadeve v zvezi z odkupom kmetijskih zemljišč v Bosni in Hercegovini od fevdalnih obveznosti (šlo je za zemljiško odvezo; v Avstriji je bila uzakonjena že v l. 1848). Predvideni sistem bi kmečke posestnike, ki se odkupujejo, privedel v roke banki.¹ Izključno madžarski značaj banke je Šušteršiču in njegovim omogočil, da navzlic dualistični delitvi monarhije začne akcijo v avstrijskem državnem zboru. Njihove kritične pripombe na račun madžarske banke, ki bi njen privilegij morala potrditi tudi avstrijska vlada, so merile tako k izboljšanju stvarnih pogojev odkupa v korist kmetov kakor tudi – če ne še bolj – k presekanju navezanosti Bosne in Hercegovine na madžarski kapital. Trialistična politika naj pokaže, da je prijazna kmetom, in naj ohranja v Bosni in Hercegovini realno možnost, da se nekoč ta misel uresniči tudi v državnem smislu.

Zato je Šušteršič 11. marca 1909 utemeljil nujni predlog, naj avstrijska vlada uporabi vsa zakonita sredstva, da prepreči koncesijo ogrski agrarni banki za Bosno. F. J. Bister, ki o Slovanski jednoti piše v zvezi s parlamentarno dejavnostjo Antona Korošca, pravi, da je Šušteršič s svojim predlogom »sprožil startni strel za odprt napad združenih Slovanov na vlado«.² Tega Tobolka niti ne omenja, saj se zanima bolj za motivacije Čehov.

¹ Podrobneje o banki in parlamentarnem dogajanju gl. Rahten.

² Bister, 78.

Poslanska zbornica je predlogu nemudoma soglasno pritrdila. Toda vlada je navzlic temu privolila h koncesiji, ker se je zadovoljila z obljubo, da bo mesto podpredsednika v ravnateljstvu banke zagotovljeno Avstrijcu in da bo banka začela poslovati šele potem, ko bo o tem zaslišan bodoči bosanski sabor. Šušteršič je nato v začetku maja sklical sejo bosenskega odseka državnega zbora, katerega načelnik je bil. Zbor naj bi terjal od vlade pojasnilo. Ob podpori čeških poslancev in socialdemokratov sta Šušteršič in Krek s svojimi izvajanji dosegla, da je odsek vladno odločitev grajal. Večina v odseku res ni sprejela njunih resolucij (obsodba ustanovitve privilegirane agrarne komercialne banke za Bosno in Hercegovino kot škodljive koristim in ugledu skupne države Avstrije in koristim bosenskega prebivalstva; zahteva, da se razveljavijo vse garancijske obveznosti za posojila te banke; in končno zahteva, da vlada ne pritrdi nobeni ustavi za Bosno in Hercegovino, če v njej ne bo jasno zapisano, da je zemljiška odveza v Bosni javna zadeva in ne stvar privatnih bank). Ni pa ta večina preprečila ponovne Šušteršičeve pobude, ko je 14. maja s tovariši vložil naštete resolucije kot nujen predlog zbornici državnega zbora. Vlada je skušala preprečiti novo razpravo v zbornici o bosanski banki in s tem namenom je sejo zbornice odgodila. Namera se ji ni obnesla. Tretjega junija 1909 je namreč v državnem zboru nastopil Šušteršič z drugim velikim govorom. Tudi tokrat mu je imenitno pomagal Krek.

Šušteršič je ponovno razložil problematiko zemljiškega odkupa v Bosni in Hercegovini, predvsem pa je napadel vlado, ker je ignorirala soglasni sklep državne zbornice. »Naš parlament se osmeši pred vsem svetom, ako ne varuje svojih pravic, ako pusti, da vlada prezira soglasne njegove sklepe. Parlament ostane, vlada pa je od danes do jutri. Ako naš parlament pokaže svojo moč, ni se nam treba bati, kako se konča ogrska kriza. Mi hočemo preprečiti oderuško banko, pa če pade 20 avstrijskih vlad!« Če pa bi zbornica vladno stališče potrdila, bi dan aneksije pomenil začetek novodobnega suženjstva in beraštva za bosenskega in hercegovskega kmeta.

Krek se je obrnil na Poljake, celo z ustreznimi citati iz Mickiewicza in Slovackega, da bi jih odvrnil od glasovanja v podporo vlade. Brez uspeha.

Šušteršičev govor je zadel v živo. K besedi se je priglasilo nad tristo poslancev. Parlamentarni poročevalec Slovenca je naznanil, da so Jugoslovani v tem vitalnem vprašanju pripravljeni iti do skrajnosti, tj., zateči se k obstrukciji. Vladni mešetarji da ponujajo Šušteršiču kompromise, grozijo s § 14, z »odgodenjem zbornice« in podobnim. Ob teh prizorih se je poročevalec navduševal: »Vendar enkrat so postali Jugoslovani v dunajski zbornici pod spretnim vodstvom faktor, s katerim morajo računati vlada in stranke.«³

Osmega junija 1909 je napočil dan velikega bojnega glasovanja. Ali bo Slovanska jednota pripravila parlament do tega, da se bo postavil za svoje pravice?

³ Slovenec, 4. junij 1909, št. 125.

Saj o vprašanju banke je vendar že odločil! Ali bo ugnala vlado, ki ravna kot od parlamenta neodvisna? V tem trenutku se je izkazalo, da ne odločajo argumenti demokratičnega parlamentarizma, temveč stari, nepremakljivi argumenti nemške narodne hegemonije, kateri pomeni dualizem le neogibno delitev nadoblasti v dveh državnih delih, nemškem in madžarskem. Vlada je s pomočjo glasov poljskega plemstva dobila sicer le pičlo večino (242 proti 237), zmagala pa je vendarle. Ni pomagalo, ko je Šušteršič tisti dan še tretjič nastopil v državni zbornici z velikim govorom in ko se je tudi Krek oglasil kar dvakrat. »Veliki boj Slovanske unije za pravice bosanskega kmeta proti oderuštvu« ni bil zmagovit. In dogodilo se je tisto, pred čimer je vodja Unije (Jednote) svaril vlado in njene podpornike, namreč, da bo s porazom »izgubljena stvar bosenskih kmetov, izgubljeno naše moralno stališče na Balkanu«.⁴

Prestolonaslednik Franc Ferdinand

Moralno stališče na Balkanu pa avstrijskih državnih vrhov pač ni skrbelo dovolj, da bi bili voljni poslušati nasvete velikega avstrijskega patriota in državnika dr. Ivana Šušteršiča. Da bi presekala nadaljnje natezanje, je vlada kratko malo zaprla vrata parlamenta, pred iztekom sklenila zasedanje državnega zbora. Sproženemu strelu se je izmaknila. Šušteršiča je to tako raztogotilo, da je izjavil, da takšen državni zbor nima za Jugoslovane nobenega pomena več! To seveda ni pomenilo kakega protiustavnega upora, temveč napoved obstrukcije.

Ni čudno, da se je ob takšnem stališču znotraj Slovanske unije znova odprlo vprašanje o taktiki. Da stvar ne bo minila brez posledic, je nakazal članek češkega voditelja Kramařa, ki je ošvrknil dejstvo, da je češka politika prešla v roke

⁴ Slovenec, 19. junij 1909, št. 137.

slovenskega klerikalca.⁵ Z idejnopoličnim barvanjem je Kramar pač skušal prepleskati razpoko, ki v Slovanski uniji ni nastajala ob vprašanju liberalno–klerikalnega nasprotja, temveč dejansko spričo različnih prioritet češke in slovenske (jugoslovanske) narodne politike. Razpoka bi ostala, tudi če bi se bil tedaj Šušteršič čez noč prelevil v najhujšega kulturnobojnega liberalca...

V tej zagati je kaj malo pomagalo, da je Šušteršič s poslanci Slovenskega kluba naslovil spričo avtoritarnega zaprtja državnozborskega zasedanja »slovenskemu ljudstvu« (ne narodu!) manifest v slogu pravcatega bojnega poročila. Kakor je že običajno v takšnih poročilih, tudi on ni govoril o uspehu nasprotnika, ampak o lastni odločnosti v boju za obrambo kmečkih interesov. Tistih v Bosni⁶

Z idejo o obstrukciji se je Slovanska unija zamerila tudi socialdemokratom. To je Bienenrthovo vlado le še ohrabilo. Ni več poskušala, kakor še mesec dni poprej, posredno barantati s Slovansko unijo. In tudi ni mirovala. Na skrivaj se je obrnila na vrh, na prestolonaslednika, naj on posvari Šušteršiča, v katerem je videla pravega voditelja Slovenske unije. In prestolonaslednik je to tudi nemudoma storil.

Šele po vojni je Šušteršič v »Odgovoru« razkril, da je vendarle dosegel, če že ne uspeha, pa vsaj odziv. Ministrski predsednik Bienenrth se je ob navalu Slovenske unije »obrnil na svojega velikega pokrovitelja, prestolonaslednika Franc Ferdinanda. Činjenica je, da je poslednji poslal poleti 1909. k meni svojega zaupnika, naprosujoč me, naj omilim svoj brezobzirni boj zoper Bienenrthovo vlado. To mi je dalo povod, da sem podal nadvojvodi – prestolonasledniku obširen memorandum, datiran iz Toblacha na Tirolskem, dne 25. julija 1909. V tem dokumentu sem označil državnopravni program slovenskega ljudstva...«⁷

V brošuri je objavil bistvene odlomke spomenice:

»Naš državnopravni program je trializem. Zavzemamo se zanj ne le iz narodnih, temveč tudi iz dinastičnih vzrokov; kajti pretežna masa slovenskega ljudstva je cesarju zvesta in stremi za veliko, mogočno monarhijo pod žezlom habsburške dinastije. – Združitev jugoslovanskih dežela in pokrajin v tretje državnopravno telo v okviru monarhije je dinastična potreba, ker se tem potom ustvari uspešni protiutež zoper tri najnevarnejše sovražnike dinastije: proti madžarskemu šovinizmu, proti laški in srbski iredenti. – Jugoslovanska država v okviru monarhije, obsezaajoča Hrvatsko in Slavonijo, Bosno in Hercegovino, srbske pokrajine Ogrske, potem slovenske in hrvatske dežele Cislitvanske, osobito Dalmacijo, Primorsko, Kranjsko, slovenske dele Štajerske in Koroške – bi postavila od dne do dne naraščujoče jugoslovanske narodne struje v službo dinastične svetovne politike. Habsburška jugoslovanska država bi bila sigurna podlaga prihodnje balkanske in jadranske politike monarhije.«

⁵ Slovenec, 12. julij 1909, št. 155.

⁶ Prav tam.

⁷ Odgovor, 63.

In naprej: »Velika habsburška jugoslovanska država bi male vlekla k sebi, medtem ko je sedanje razmerje obratno, ker pogosto male sosednje jugoslovanske države učinkujejo narodno-privlačno na jugoslovansko prebivalstvo monarhije. – Naravni mirni razvoj bi privedel monarhijo do obvladanja položaja na Balkanu in jugoslovanski Jadran bi bil sigurna domena dinastije. – Prihodnost naše monarhije leži na Jadranu in Balkanu. Baš tam pa leži tudi narodna prihodnost Jugoslovancev. Dinastični interes se tedaj krije z narodnim interesom Jugoslovancev z absolutno popolnostjo. – Predvlada na Balkanu pristoja... naši monarhiji, kajti ta je jugoslovanska last par excellence in le ona sama je v položaju, potem carinske unije s sosednjimi balkanskimi državami, na kojoj treba s sigurnostjo meriti, omogočiti balkanskim narodom ono pravo blagovno menjavo, ki je predpogoj narodnega blagostanja.«

To je tisti memorandum, ki je po tej in takšni objavi dolgo buril duhove nekaterih zgodovinarjev, saj so v njem videli dokaz, da je Šušteršič svoje politično početje uravnaval kot zaupnik prestolonaslednika, če ne že kar kot agent po njegovih navodilih. Umestno je L. Ude 1966. leta, še predno je mogel v knjigi Vladimirja Dedijerja več novega prebrati o prestolonasledniškem krogu, opozoril: »Nobenega dokaza ni, da je bil katerikoli slovenski politik res v kakšnih tesnejših stikih s Francem Ferdinandom, da je imel od njega ali od kogarkoli na Dunaju resno obljubo, da bo ustoličena državna tvorba obsegala tudi slovenske dežele. Šušteršič je prišel najdalje do prestolonaslednikovega cerberja Broscha, pozneje menda Bardolffa. Do prestolonaslednika ni prišel, kolikor vemo, nikdar.« Pri tem se je Ude skliceval na spomine avstrijskega krščansko-socialnega politika in publicista Friedricha Funderja. O spomenici prestolonasledniku pa je pripomnil: »Če je že obstajal kakšen tak (prestolonaslednikov) načrt (za ustoličeno državno tvorbo, s slovenskimi deželami vred), pri katerem bi bil Šušteršič sodeloval ali za katerega bi bil Šušteršič vedel, zakaj naj bi mu potem pošiljal tako spomenico? Tudi na to spomenico je dobil Šušteršič le potrdilo, da jo je Franc Ferdinand dobil, vendar brez kakšnega povabila na razgovor.«⁸

Šušteršič vabila v prestolonaslednikov krog resnično ni dosegel in to je bil zanj najbolj mučen neuspeh. Kako bi se šele počutil, ko bi bil tudi bral, kar je razkril Dedijer (1965) in potrdil L. Höbelt (1994) o resničnem prestolonasledniškem odnosu do načrtov za (Šušteršičevo) »veliko habsburško jugoslovansko državo«. Šef prestolonaslednikove »vojaške pisarne« (vlade v senci) A. Brosch je to zaupno, a zelo razločno povedal 17. junija 1910: »Geslo ustalizem je čisto dobro za strašenje Madžarov, kaj več pa se resno ne sme zgoditi.« Pojasnil je tudi, zakaj je ustalizem celo nevarno geslo, če se razvije v samostojno gibanje: »Ne bi se smeli igrati z geslom ustalizma, če prihaja od spodaj [podčrtal J. P.]...

⁸ Ude, 39-40. – Citirana knjiga: Friedrich Funder, Vom Gestern ins Heute, Wien 1952, 392.

Kdo bi mogel jamčiti, da bo nova državna enota... vodila zares lojalno politiko do cesarja, podpirala Avstrijo in dinastične koristi?... Podčrtati moram, da imam idejo trializma za skrajnje nevarno...⁹ Šušteršičeva akcija je lahko prestolonaslednika celo odbijala, saj je nedvomno dobila značaj gibanja, ki prihaja od spodaj. Z nedvoumnim zavzemanjem za to rešitev narodnega vprašanja Slovencev si je vstop v prestolonaslednikov krog sam zaprl. Tam na besede o zvestobi niso dosti dali.

Misel o habsburški (trialistični) Jugoslaviji je bila konec 1908. leta, torej še pred izjavo kranjskega deželnega zbora, privlačna tudi za t.i. liberalne »mladine«. Gregor Žerjav je takrat objavil načrt za »Jugoslovansko kraljestvo« v okviru habsburške monarhije. Od Šušteršičevega načrta se ni razlikoval po ozemeljskem obsegu, marveč, zanimivo, po tem, da je predvidel federativno strukturo jugoslovanske države! Sestavljala naj bi jo štiri enakopravna kraljestva: Slovenija, (troedina) Hrvatska, Bosna-Hercegovina in Vojvodina.¹⁰ O notranjih odnosih v trialistični (veliki) Hrvaški (Jugoslaviji) Šušteršič ni nikoli rekel nič določnega. Po vseh znamenjih si jo je zamišljal kot enotno državo enotnega jugoslovanskega (hrvaško-slovenskega) naroda, verjetno z deželnimi avtonomijami.

Akcija Slovanske unije torej ni imela tistega učinka, ki si ga je bil Šušteršič gotovo najbolj želel. Težko si je zamisliti, da bi moglo biti drugače, saj je Slovanska unija glasno izjavljala, da namerava z opozicijo najodločneje nadaljevati. Ali bi se Šušteršič zavzel za prilagodljivejšo taktiko, če bi mu bil prestolonaslednik izkazal večjo naklonjenost, o tem je mogoče samo ugibati. Vsekakor je moral doumeti, da je opozicijska taktika v očeh vladarja in še bolj prestolonaslednika kočljiva in da mu prej odmika kot pa približuje zaželeno osebno priznanje velikega državnika. A volje, da bi se prilagodil, ni pokazal.

⁹ Dedijer, 7. poglavje, Nadvojvoda Franc Ferdinand in vprašanje reorganizacije monarhije, 115-165, cit. mesto 197. – Höbelt, 12.

¹⁰ Gregor Žerjav, Jugoslovansko kraljestvo v okviru habsburške monarhije, Naš list, 12. in 19. december 1908, št. 49 in 50. – Prim. J. Pleterški, O nekaterih vprašanjih slovenske politične zgodovine v zadnjem desetletju pred prvo svetovno vojno. V: 33, ZČ, 1979, 203-220. – Študije, 103.

V SLOVANSKI UNIJI – VZTRAJNO!

Do 20. oktobra 1909, tj. do novega zasedanja državnega zbora, je Šušteršič v dveh velikih nastopih na domačih tleh pojasnjeval in utemeljeval svojo taktiko in dal jasno vedeti, da se pripravlja nova bitka. Na velikem demonstracijskem zborovanju SLS 18. julija v Ljubljani se ni omejil na manifestiranje hrvaško-slovenske vzajemnosti, marveč je svojo politiko utemeljeval na tezi o hrvaško-slovenski narodni enotnosti, istovetnosti. Kako je Šušteršičev bojeviti duh preveval zborovalce, je razbrati iz poročila v Slovincu: »Predsednik Kregar podeli besedo načelniku SLS dr. Šušteršiču. Govornik izpregovori: 'Gospoda!' Tu ga prekinajo burni živio-klici, ploskanje, ovacije ne prenehajo, z balkonov se vsujejo na načelnika SLS cvetlice. Navdušenje se pomnoži. Živio-klicev noče biti konec. Med zborovalci zadone zvoki jugoslovanske narodne himne 'Liepa naša domovina'. Zborovalci pojo stoje krasno pesem. Slede še viharnejše ovacije načelniku SLS.« – Hrvaško himno so torej peli kot svojo, ne da bi bil navzoč kak hrvaški predstavnik, da bi mu jo Slovenci zapeli iz prijaznosti kot gostu. Nasprotno, »Liepo našo« so namenili sami sebi kot delu hrvaškega naroda. Da je prav to njegova misel, je poudaril Šušteršič takoj na začetku govora.

»Niso zaman zadoneli ob početku današnjega šoda mili in krasni glasovi hrvatske narodne pesmi. Hrvatje in mi smo v resnici bratje, mi smo en narod in, gospoda moja, ravno zadnji meseci našega parlamentarnega delovanja so pričali, da se mi Slovenci čutimo kot veja hrvatskega naroda, hrvatskega debla. Za hrvatsko pravo smo šli v boj, ker smo si v svesti, da ako Slovenci hočemo igrati vlogo v svetovni zgodovini, je to le mogoče roko v roki, ramen ob ramenu s hrvatskim bratskim narodom. Naš ideal je, to znate vsi, da v tesni zvezi s Hrvati zasnujemo pod mogočnim žezlom habsburške vladarske rodbine veliko jugoslovansko državo od Soče do Drine, od Mure in Drave do Jadranskega morja. Na to meri naš boj!«

O nastopih Slovanske unije v državnem zboru je govoril kot o prvi etapi boja, zatrjeval njeno veliko zmago. Povzel jo je z besedami, da je »vlada morala iti s praznimi rokami na počitnice«. Seveda je govoril o parlamentarni zvezi s Čehi: »Boj smo započeli v tesni bratski zvezi s Čehi, zastopniki naroda češkega. Vsa čast tem možem, ki so naše želje, naše težnje smatrali kot svoje težnje, ravno tako, kakor mi njihove želje, njihovo pravdo, njihove težnje smatramo za svoje in

ni je moči na svetu, ki bi pretrgala to vez, ki veže slovenski narod z narodom češkim.«

Kljub temu izrazu zaupanja se je nato kar obširno pečal z nesoglasji v Slovanski uniji, ki so se pokazala po zaključku državnega zbora. Nekateri poslanci so zunaj okvira Slovanske unije podvomili o tem, da je v državnem zboru sploh kaj dosegla. Menili so celo, da je bila »tepena«. V zvezi s tem so dvomili o smotnosti obstrukcijske taktike in se razglasili za protiobstrukcioniste. Šušteršič je njihov nastop obsodil z očitkom, da niso govorili ne o pravem času ne na pravem mestu, tj. v organih unije. »Nadaljnjih podrobnosti ne bom razkladal, ker te podrobnosti spadajo v parlamentarno komisijo Slovanske jednote in niso namenjene za javnost. In uverjen sem, ko se Slovanska jednota snide k seji, da se bodo takrat vsa ta nespোরazumljenja odstranila in da bo jednota zopet storila soglasne sklepe in šla edina in močnejša kakor kdaj, v jesensko državnozborsko kampanjo.«

Dobršen del govora je namenil tudi napadom na svojo osebo, »ki jih zadnje dni kar mrgoli v javnosti«. Govoril je predvsem o očitku, da je obstrukcijo začel s sebičnimi nameni, ker da hoče postati minister. Tako da ga sumničijo ljudje, ki o drugih mislijo, kot mislijo sami o sebi. »Jaz se vendar lahko sklicujem na izpričevalo svojih tovarišev v državnem zboru pa tudi na izpričevalo vas vseh, kar je izpričevalo celega slovenskega ljudstva, da je meni vsako 'štreberstvo' popolnoma tuje... Meni ne pride niti v sanjah na um, da bi se potezal za en portfelj... Jaz sem preveč ministrov videl in poznam preveč penzionistov, kakor da bi zame imel ministrski sedež kaj vrednosti. Grem še naprej. Če bi kdaj slovenska delegacija prišla v položaj, da bi imela odločevati o tem, da stopi slovenski narodni zastopnik v svet krone [vlado], potem rečem danes tukaj, da enega bom pri tej priliki na vsak način brezobzirno izključil, in ta sem jaz sam! Te pravice si od nobenega vzeti ne dam: to je moja osebna pravica... Mi se bijemo za pravice našega ljudstva, ne pa za portfelj. Kar se mene tiče, jaz stojim na tistem mestu, na katero me je postavilo ljudstvo, na tem mestu stojim, na tem mestu padem. Na tem mestu je moja sveta dolžnost, boriti se za popolno enakopravnost našega ljudstva v svetu avstrijskih narodov. In če v tem oziru svojo dolžnost izpolnjujem odkrito, brez strahu, potem delam z egoističnega stališča proti svoji osebi, delam pa, in ta zavest me drži kvišku, napram vsem napadom, napram vsemu psovanju in sumničanju, delam za pravice, za blagor, za prihodnost našega ljudstva.« Po teh besedah omenja zapisnik shoda nepopisne ovacije, živio-klice in ploskanje. Toda govornik se ne ustavi: »Slovensko ljudstvo bo in mora zmagati v gigantskem boju, ki ga je začelo! In ako se nas v to prisili, organizirali bomo narodni odpor notri do zadnje koče v naši domovini, odpor od Drave in Mure do Adrije, od Soče do Drine, in naj traja ta odpor leta in leta, mi moramo in bomo premagali sovražne nam sile.«

Ali se je zavedal, da bo s to grožnjo prišel neogibno v nasprotje prav s tisto

dinastično avtoriteto, kateri je obljubljal neomajno zvestobo? Gotovo pa je, da je v tem trenutku terjal neomajno zvestobo vseh Slovencev začetemu narodnemu boju: »Jaz bom le en apel izrekel na adresu slovenskih liberalcev. Dvanajsta ura bje. V brezobzirnem boju smo proti nemškemu nasilnemu sistemu v Avstriji, v brezobzirnem boju, kojega izid bo odločeval o usodi našega naroda za desetletja. Tukaj ni nobenega strankarstva, nobene osebnosti.« Apel je podprl z grožnjo »narodno naprednim rojakom«: »Pomnite, da imate sodnika, ki je strog in neizpros, in ta sodnik je slovensko ljudstvo«. Še posebej je apeliral na »Savez južnih Slavena« ob govoricah, da hoče izstopiti iz skupnega kluba. »Vsa odgovornost za posledice, vsa krivda v tem slučaju bi padla na vas, možje v Savezu južnih Slavena! Še enkrat kličem vsem, tudi najljutejšim domačim nasprotnikom: Bodimo edini v tem boju! Edinost, edinost, edinost in še enkrat edinost!«

Poročevalec opiše trenutek: »Burno pritrdjevanje, živio-klici in ploskanje. Velikanske, dolgotrajne ovacije govorniku. Z galerije se vsipajo nanj cvetlice. Iz zbora se dvignejo mogočni glasovi pesmi Hej Slovani! Vse vstane. Ponovljene nepopisne ovacije načelniku SLS.«¹

Protiobstrukcioniste so tedaj zavračali tudi Korošec, Brejc in Krek. Podporo obstrukciji so izrekli tržaški Slovenci z Otokarjem Rybařem.

V podobnem duhu in z enakih stališč je Šušteršič govoril tudi na tretjem zasedanju SLS, 22. septembra 1909, v Ljubljani, ki je sprejelo tudi ustrezno resolucijo. Razložil je, kako je mogoče, da slovenska katoliška stranka prihaja do tolikšnega narodnega radikalizma: »V ospredju političnega vprašanja je zdaj narodno vprašanje. Kakor smo odkritosrčna krščanska stranka, tako smo tudi odločna, odkrita narodna stranka. Zdaj je v ospredju narodno vprašanje, ne po naši krivdi, temveč po krivdi naših narodnih nasprotnikov, ki nam odrekajo naše naravne narodne pravice.«

Pojasnil je stališče do italijanske fakultete, ki tedaj še ni bilo sporno v odnosu s Čehi, a je kmalu postalo. Čutil je že, da je težišče prihodnosti Slovanske unije pri Čehih.² Ni rekel, da je to za Slovane na jugu kočljiv moment. A že 11. julija 1909 je Istran Matko Laginja jedrnatu ugotovil: »Slovani na severu [so] od Slovanov na jugu v marsičem tako daleč, kakor nebo od zemlje.«³

Češke poslance so zanimali predvsem njihovi lastni problemi in se niso zapletali v navdušenost in patetiko bitke za rešitev jugoslovanskega vprašanja v smislu trializma. Načelno so dvomili o tem konceptu, saj ni upošteval njihovega, češkega državnega prava, ki bi bilo temelj za četrto državno enoto monarhije. Očitno je tudi, da Čehov ni mikalo, da bi svoj narodni problem, ki je bil rešljiv

¹ Slovenec, 19. julij 1909, št. 161.

² Slovenec, 22. september 1909, št. 216.

³ Bister, 78.

brez trializma, zgolj v okviru avstrijske državne polovice, brez problematiziranja dualizma, zapletali s problemi južnoslovanskih dežel, ki so ležale zunaj Avstrije, s problemi Hrvaške in Slavonije, Bosne in Hercegovine, celo Vojvodine v ogrski državni polovici. Bili so v podobnem položaju, v kakršnem so bili Hrvatje in vojvodinski Srbi 1870. leta, ko je šlo za vprašanje, ali se naj njihov problem, rešljiv v okviru zgolj ogrske državne polovice (položaj Dalmacije je bil pravno še odprt) zaplete z vprašanjem Slovencev (in Istre) na zgodovinskem ozemlju Nemčije, v avstrijski državni polovici. O tem se je mogoče prepričati iz Tobolkovega prikaza nadaljnje usode Slovanske unije.

Prav v tem istem času je doživel Šušteršič veliko zadoščenje na domačem strankarskem prizorišču. Tiste jeseni, 17. oktobra 1909, so se namreč združile vse deželne slovenske katoliške stranke (kranjska, štajerska, goriška in koroška; v Trstu in Istri takšne stranke ni bilo) v enotno Vseslovensko ljudsko stranko (VLS). Dan pred združitvijo mu je pisal škof Jeglič navdušeno pismo: »Čestitam, da ste mogli v kratkem času in pri tolikem klubovanju toliko izredno važnih predlogov točno obravnavati in konečno skleniti, da se kot zakon uveljavijo... Tudi jutrišnjega [dogodka] se močno veselim! Torej vsi pošteni Slovenci združeni v eno ljudsko stranko na programu naših katoliških shodov! Škoda, da ne bom doma. – Dosedanji Vaš nastop, hitra orijentacija v položaju in modri, položaju primerni sklepi so mi poroštvo, da bote tudi na tej višini kos prevažni nalogi in bote mnogo dobrega in koristnega za Boga in ljudstvo izpeljali.«⁴

Iz pisma razberemo, da je bilo že poprej odločeno, da pripade vodilni položaj v združeni ljudski stranki Ivanu Šušteršiču. Zatorej je le ex post razumljiva rahla nejevolja zgodovinarja, ki beleži: »Za načelnika je bil seveda izvoljen dr. Šušteršič.«⁵

Ideja narodno samosvoje katoliške stranke za Slovence je bila s tem še bolj utrjena. Kot takšna celota se je VLS pod Šušteršičevim vodstvom kmalu usmerila k združevanju s hrvaškimi pravaši. To je bilo med razlogi, zakaj po letu 1910 kak vseavstrijski katoliški shod ni bil več možen.⁶ Nihče pa ni mogel takrat predvideti, da bo v 1917. letu ravno široka, vseslovenska razsežnost VLS postala vzvod, s katerim bo »fronda« dosegla strankarsko detronizacijo Šušteršiča tudi na Kranjskem.

Jeseni 1909 razglase štirje deželni zbori (spodnjeavstrijski, zgornjeavstrijski, salzburški in vorarlberški), da je nemški jezik edini jezik njihovega poslovanja in da velja to v teh deželah tudi za poslovanje vseh drugih avtonomnih oblasti pa učiteljišč in realk. To je prizadelo češke interese, saj je na Dunaju živela velikanska češka migracijska manjšina, celo blizu 300 tisoč ljudi! Slovanska unija glasuje

⁴ NAL, Korespondenca A. B. Jeglič – I. Šušteršič.

⁵ Erjavec, 242. Prim. Bister, 84–85.

⁶ Sutter, Die Deutschen, 66.

28. oktobra proti predlogu vlade za sankcioniranje teh zakonov. Vlada vztraja pri predlogu, saj se je Bienenrth v tem vprašanju zavezal nemškoavstrijskim krščanskim socialcem. Zakoni so potrjeni 1. novembra 1909, na kar sprejme Slovanska unija 3. novembra soglasno Šušteršičev predlog izjave: »Slovanska jednota ni v položaju razpravljati z vlado v njeni sedanji sestavi, pač pa je pripravljena pospeševati mirno rešitev krize in v tem oziru razpravljati s tako vlado, ki bi dala jamstvo za sistem popolne pravičnosti napram vsem avstrijskim narodom. S tem soglasnim sklepom je smatrati Bienenrthovo ministrstvo za odpravljenno.«⁷

Šušteršič se je vživel v vlogo velikega krmarja politike, pomembne za državo. S svojim prvim temeljem, z domačo politično podstavo, se mu ni zdelo potrebno posvetovati se. Gotovo ne s škofom Jegličem, ki mu je 26. oktobra 1909 pisal zaupljivo dvomeče: »Zasledujem z največjim zanimanjem Vašo taktiko na Dunaju, v kolikor jo moremo iz časopisov uganiti. Sodil bi, da postopate izredno previdno, kakor prežalostni in prevažni časi zahtevajo. Daj Bog, da v prevažnem času pravo zadenete in tudi po 'Jednoti' izpeljete.«⁸

Prvega branja proračunskega provizorija, piše Tobolka, Slovanska unija ni obstruirala na željo Poljskega kola. Slovanska unija se je namreč v tistem času prek tega kola pogajala z nemškimi strankami o »čeških portfelijskih«. Uspeha ni bilo, zato odreče unija 13. decembra 1909 vladi vsak proračunski predlog in stopi 15. decembra 1909 v obstrukcijo. V tem položaju nastane možnost absolutističnega vladanja s § 14. In Čehi izstopijo.⁹

Po Šušteršiču in Slovincu je treba Tobolko dopolniti: »Češki portfelijski« dejansko niso bili samo češki. Prek načelnika poljskega kluba Glambinskega, ki se je trudil za sporazum vlade s Slovansko unijo, je slednja naznanila nemškim strankam, da dopusti prvo branje začasnega proračuna, če zagotove takšno sestavo vlade, ki bo pravična vsem narodom. Češkim radikalcem takšna taktika ni bila pogodu in zagrozili so, da bodo Slovansko unijo zapustili. Unija je terjala, naj vlada po prvem branju odstopi in naj se sestavi nova, v kateri bo poleg 5 nemških ministrov še 6 slovanskih: 2 Poljaka, 3 Čehi, 1 Jugoslovan. Vlada je odgovorila, da bi bila pripravljena izvesti rekonstrukcijo kabineta, a šele potem, ko bo proračunski provizorij sprejet v vseh treh branjih. Sploh pa bi bila pripravljena vključiti le 5 slovanskih ministrov. V govoru 10. decembra je Šušteršič poslanski zbornici povedal, da so se 7. decembra sestali predstavniki Slovanske unije, Nemške narodne zveze in poljskega kluba. Premirje, ki so ga ponudile nemške stranke, se je izkazalo za nemogoče, saj so pozneje postavile še dodatne pogoje, vse po želji vlade, ki je glavna ovira parlamentarnega dela. Slovanska unija izjavlja, je dejal Šušteršič, »da se s sedanjo vlado niti ne pogaja in ji tudi ne dovoli niti

⁷ Tobolka, 531, in Slovenec, 4. november 1909,

⁸ NAL, Korespondenca A. B. Jeglič – I. Šušteršič.

⁹ Tobolka, 533.

beliča in niti enega vojaškega novinca«. Malo zatem so poslanci Slovanske unije začeli obstruirati. Tak izhod v sili je bil seveda v nasprotju z njihovim splošnim zavzemanjem za parlamentarno delo. Opozicijska taktika Slovanske unije je dosegla vrhunec. Razvil se je najbolj vroč boj, kar jih je tvegala v svoji zgodovini. Dne 16. decembra je seja zbornice trajala 24 ur. Policija je peš in na konjih obkolila parlament. Velika nervoza se je še stopnjevala.

V tem položaju, ki je bil kritičen tudi za Slovansko unijo samo, je v dogajanje posegel Slovenski klub. Soglasno je 16. decembra sklenil vložiti nujni predlog za začasno spremembo poslovnika, ki bi onemogočila obstrukcijo do konca 1910. leta. To je bila Krekova ideja, piše Erjavec. Podobno beremo pri Tobolki: To je trenutek, ko v parlamentarno taktiko neposredno poseže J. E. Krek. Predlaga, naj Slovanska unija poda državnemu zboru nujni predlog za začasno spremembo poslovnika, ki bi v bistvu onemogočila obstrukcijo. To bi razvozlalo položaj. Kramar je navdušen. Kajti mnenja je, da izgubi s tem vlada možnost, da se večno izgovarja na nevarnost (nemške) obstrukcije, s katero so Nemci grozili za primer, če bi vlada rešitev jezikovnega vprašanja na Češkem vsilila po upravni poti. Slovanska unija poda 17. decembra 1909 nujni predlog v Krekovem smislu (nasprotovali so češki radikalci, ki se menda niso hoteli odreči orožja lastne obstrukcije) in 20. decembra je revizija poslovnika sprejeta. Obstrukcija je sicer deloma še možna, toda izgubila je sloves vselej zanesljivega sredstva, komentira Tobolka.

O. Urban o Krekovi pobudi molči. Piše, da je bila ideja Kramarjeva in da je predlog podal on sam. A. Czedit pa piše, da sta bila predložena dva skoraj enaka vzporedna predloga, Krekov in Kramarjev, in da je zbornica končno odločala (pač po sporazumu med obema predlagateljema) le o Kramarjevem. Zdi se, da je zmedo o avtorjih in predlagalcih končno pojasnil A. Rahten. Ne da bi bil za zmedo vedel, je stvar prikazal natanko po tisku in zapisnikih državnega zbora. Pobudnik predloga naj bi bil Šušteršič v dogovoru s Krekom in Korošcem. Za že izdelani predlog je Šušteršič potem dobil soglasje čeških agrarcev in nato so vsi skupaj vložili predlog, ki je dobil ime po prvopodpisanem – Kreku. Kramar pa je zatem izdelal spremenjevalni predlog in prišlo je do vložitve še drugega, skupnega predloga Kramarja, Udržala in Šušteršiča. Ob meritornem glasovanju so obojni predlagatelji združili »Krekov« predlog s »Kramarjevim«. – Tako je ta zgodovinsko pomembni predlog mogoče imenovati različno, vsekakor pa se je treba zavedati, da ni izključna intelektualna last tega ali onega izbranca.¹⁰

Krek je nujni predlog za spremembo poslovnika v poslanski zbornici utemeljil v velikem govoru. V njem je povzdigoval pravo parlamentarno delo in obsodil obstrukcijo. Ko je končal, »vstane sam baron Bienerth in najprisrčneje pozdravi dr. Krekov predlog in ga prizna«. Slovanska unija se je spravila v skrajno

¹⁰ Urban, 799. – Czedit, 31-32. – Rahten, 365-366.

protislovno situacijo in njena velika bitka se je končala s političnim uspehom, ki je bil čudno protisloven. Uspeh je pomenilo to, da so Krekovemu predlogu aklamirali vsi (»razen nemških šovinistov«) z vlado vred! Vsi so se z navdušenjem izmotali iz skrajno neprijetnega položaja – tudi sama Slovanska unija in Čehi v njej – ne da bi se v državnem življenju v resnici kaj premaknilo.

Neposredni učinek tega uspešnega umika je, da Bienertova vlada 23. decembra 1909 končno doseže odobritev proračunskega provizorija. Vsi ostanejo na svojih položajih, Bienert in njegovi na vladi, Slovanska unija pa v formalni opoziciji. Toda ko gre v naslednjem letu – 1910 – za redni proračun, se Slovanska unija ne upira več njegovi obravnavi. Zdaj ugotavlja spravljivo, da so v njem postavke, ki so v gospodarskem in kulturnem pogledu za Čehe in Slovence pomembne. In tako je 24. junija 1910 proračun sprejet, Slovanska unija pa ostaja v stvarni opoziciji.¹¹

V vseh teh peripetijah se češkim in slovenskim politikom (Šušteršiču) še vedno posreči ohraniti solidarnost znotraj Slovanske unije, četudi interesi niso vselej skladni, ali pa so samo enostranski. Šušteršič se trudi ohraniti vsaj perspektivo. Konec marca 1910 govori v Mariboru. Glede odnosa s Čehi poudari geslo »Zvestoba za zvestobo«. Načelno podpira prizadevanje za nemško–češko spravo. Ni sicer verjetna, a tudi če bi se dogodila, opozarja, bi ostalo odprto tisto vprašanje, ki bo usodno za celo monarhijo. To je pa jugoslovansko vprašanje. Ker Nemci v resnici nočejo narodne enakopravnosti, čaka Slovansko unijo še dolga doba bojev. Vse to ni sporno v odnosih znotraj unije sporno pa bi bilo taktiziranje glede (italijanskega) univerzitetnega vprašanja. A naj bo, kakor hoče. Če ne drugače, ostane Vseslovenska ljudska stranka v boju tudi sama, zagotavlja Šušteršič Štajercem.¹²

Poudarek na »sama« je pomenil, da so težave tudi v odnosih znotraj Narodne zveze. Znano je bilo, da je »Savez južnih Slavena« venomer pod protislovnimi vplivi »protinagodbениh« hrvaških pravašev z ene, in bolj »nagodbene« Hrvaško-srbske koalicije v Banovini z druge strani. (V praktičnem jeziku pomeni prvo nevezane roke v odnosu do Budimpešte in sporazumevanje Hrvaške z Dunajem, drugo pa ravno obratno.) V njem pa so tudi slovenski liberalci, ahilova peta slovenske katoliško ljudske politike. In prav o tem je Šušteršič nekaj dni po mariborskem govoru dejal, da se bliža za Savez južnih Slavena nujna odločitev: ali sodelovati z VLS ali razhod! »Claire obscur«, tako se je izrazil Šušteršič, še kar naprej, je – nemogoč.¹³

V zadevah odnosa do avstrijske vlade, do jezikovnega vprašanja na Češkem in do vladajoče politike v Bosni in Hercegovini se razlike v Slovanski uniji ne

¹¹ Tobolk

¹² Slo... 30. marec, 1910, št. 71.

¹³ ...ec, 5. in 16. april 1910, št. 75 in 85.

sprevrčajo v nasprotja. Takšno nasprotje pa se pokaže, ko gre za slovenski interes, ki se izrazi ob vprašanju italijanske pravne fakultete. Prav je bil Šušteršič svaril v Mariboru!

Toda Šušteršič je spomladi 1910 v državnem zboru še prvak in to izrablja za krepitev položaja stranke tam, kjer je njen vpliv ogrožen. Tako je bilo v gorenjskem kotu. Zanimiva je epizoda, ko je 10. aprila 1910 – prvič po štirih letih – zopet nastopil na Savi (Jesenice). Shod SLS je bil tokrat zaprtega tipa, zaradi neprijetnega spomina na to, kako so na prejšnjem socialdemokrati, zvezani s Sokoli, Šušteršiču z motenjem preprečili govoriti. Mešano občinstvo ga je pričakovalo na železniški postaji na Jesenicah, Šušteršič pa se mu je izmaknil tako, da se je pripeljal na Savo z avtomobilom. Bilo je menda prvič sploh, gotovo pa na Jesenicah, da se slovenski politik pripelje na strankarski shod z avtomobilom. Prava senzacija! Nasprotniki so skušali novost spremeniti v politični očitek. Rdeči prapor ga je ošinil po plebejsko: »Šušteršič je bogat gospod, graščak, ki ima obilo denarja, in... prihod v avtomobilu je napravil slab vtisk na jeseniško delavstvo.« Liberalni Gorenjec pa je z zavistnim posmehom varčnega meščana napovedal, da bo Šušteršič prišel »kar z balonom, kadar pride zopet«.

Na jeseniški »manifestaciji vseslovenske ljudske misli« je Šušteršič prav učinkovito opozoril na delo, ki ga je stranka opravila v državnem zboru. Samozavestno je zagotovil, da »bomo pomedli z vsakim, ki si bo upal nastopiti v naši deželi proti ljudski volji«. Z delavskemu okolju primernim besednjakom je zahteval, da »morata delavec in kmet korakati skupno, ker imata oba istega sovražnika: velekapital. Oba si morata pravico priboriti od kapitala.« Potem seveda »ni prostora za socialno demokracijo in ni ga za liberalce«. Zato ima Vseslovenska ljudska stranka eno samo programsko točko: »Delovati z vsemi silami na to, da slovensko krščansko ljudstvo postane svoboden gospodar na svojih tleh!« To pa pomeni zlasti: Šolstvo mora biti urejeno na krščanski podlagi; proč morajo učitelji, ki šolo izrabljajo v politične namene in hočejo v mladino zasejati kal brezverstva. Prvo besedo morajo imeti pri vzgoji otrok starši, učitelj mora vzgajati sporazumno z njimi.¹⁴ Oblast krščanskega ljudstva ima torej namen uresničiti idejni program stranke.

¹⁴ Gorenjska, II, 218-222, in III, 83-92.

VSE JE V IMENU SLOVENEK

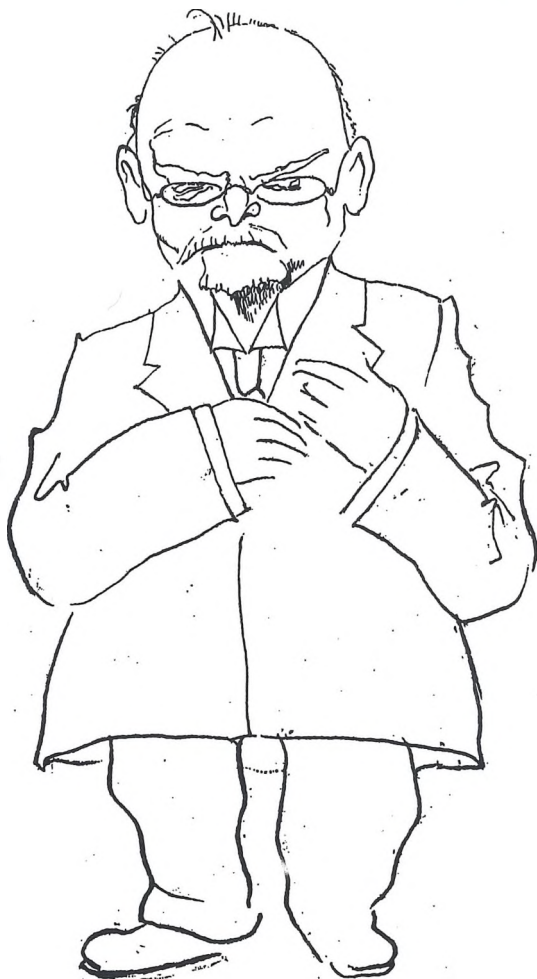
Vprašanje, kako naj se Slovanska unija obnaša ob italijanski zahtevi po pravni fakulteti, je postalo pereče, ko je Bienenrth dosegel od nemških nacionalcev, da so opustili nasprotovanje tej italijanski terjatvi, piše Tobolka. Slovenci v Slovanski uniji so postavili pogoj, da se morajo, predno bi Unija privolila v italijansko fakulteto, izpolniti tudi slovenske univerzitetne zahteve, med drugimodobritev slovenskih vzporednih kateder za pravne in državne vede na češki univerzi v Pragi. Vlada je takšno povezavo vprašanj odklonila. Šušteršiču se je le z največjo težavo posrečilo doseči v Slovanski uniji sklep, da stopi v obstrukcijo. Njegovi taktiki so bili naklonjeni češki agrarci in radikali, saj so želeli v vsakem primeru doseči padec vlade. Upirali pa so se ji mlado- in staročehi, a tudi narodni katoliki, saj so že prej sami priznali upravičenost italijanske zahteve. Podpirali so jo, da bi pridobili Italijane na svojo stran v vprašanju druge češke univerze. Svoj posebni račun so zdaj seveda zavili v lepo načelno stališče. »Nobenemu narodu niso hoteli odreči ničesar takega, kar so si sami želeli, da bi se jim izpolnilo,« piše Tobolka. Ob obstrukciji Slovenske unije so ostali pasivni.¹

Slovanska unija je obstrukcijo uveljavljala od junija 1910 naprej, tako v proračunskem odboru kot tudi v plenumu državnega zbora. Čim dlje je trajala, piše Tobolka, tem bolj nevarna je postajala za vlado. Nemški nacionalci so jo gledali s tihim odobravanjem, saj so sami le neradi sprejemali italijanski predlog. Tudi Poljaki so bili vladi nezanesljivi, saj so prišli z njo navzkriž v drugih vprašanjih (zakon o vodnih poteh). V tej stiski se Bienenrth 13. julija 1910 odloči za odgoditev državnega zbora. Šušteršič nemudoma komentira v »Zeit«, da odgoditev ni presenetila in da je to dosegla »slovenska stvar«. Korošec v »Reichspost« je manj navdušen. Odgoditev zbornice ni razvozlala kritičnega položaja, piše. Vzrok boju je bilo dejstvo, da je vlada briskirala stališče južnoslovanskih poslancev, da se mora z njimi pogovoriti o njihovih vseučiliških željah še pred parlamentarno razpravo o italijanski fakulteti. Korošec avstrijski javnosti pojasnjuje, da Južni Slovani ne žele preprečiti italijanske fakultete, marveč le vzporedno doseči tudi zadovoljitev lastnih visokošolskih potreb. Kajti sicer bi

¹ Tobolka, 540.

ugoditev kulturnim zahtevam zgolj »južnemu narodu, ki ima tako že prednost, preveč premaknila paralelogram v škodo drugih narodov«.

Dejansko se je vladi odgovitev parlamenta obnesla. V premoru se je ob vprašanju, ali tudi v nadaljevanju parlamentarnega dela vztrajati pri obstrukciji ali ne, nasprotje med češkimi in slovenskimi interesi zaostriilo do te mere, da je

*Matko Laginja
(karikatura, Casimir Sichulski)*

prišlo do razpada Slovanske unije. To je bil v veliki meri tudi Šušteršičev osebni neuspeh, meni Tobolka: »Slovenska obstrukcija je postala klica razpada Slovanske unije. Čehi so težko prenašali, da ne bi določali taktiko Slovanske unije oni, ki so najštevilnejši, ampak da so jo začeli uravnavati Slovenci. Bili so siti vodstva dr. Šušteršiča in začeli so preudarjati, ali ne bi bilo zanje bolje, da ustanovijo trdno organizacijo čeških nacionalnih poslancev v državnem zboru, enoten češki klub.«² Vse je bilo v imenu Slovenec...

Šušteršič je še 12. julija videl težišče položaja v zadregi vlade, kako naj pokrije finančne potrebe, in napovedal, da se »slovenska obstrukcija ne zlo-mi«, da »mirno pričakujemo, kako se razvije položaj« jeseni, ko bo s snidenjem zbornice napočila »velezanimiva perioda notranje političnega razvoja«.³ Mrzla ploha pa se je v Pragi zlila nanj že dan pred tem, 11. julija. V reviji Naše doba je Masaryk objavil članek z obetavnim naslovom »Zmagovita obstrukcija«. Toda vsebina je pokazala, da se za lepim naslovom skriva ironiziranje politike Slovanske unije.

² Tobolka, 541.

³ Slovenec, 12. julij 1910, št. 155.

Ne želi raziskovati, piše Masaryk, ali je češko-agrarna in slovenska obstrukcija dosegla uspeh ali ne. Tudi z vseučiliškim vprašanjem se noče pečati. Ukvarjati se hoče s prihodnostjo. Meni, da je potrebno, da se začne jeseni na Dunaju zopet delati češka politika. To, kar se je do zdaj delalo na Dunaju, »niti politika ni bila, kaj šele češka ali celo slovanska. V zadnjih dveh letih je o češki politiki, o taktiki čeških strank, odločal voditelj klerikalnih Slovencev gospod dr. Šušteršič, toda ob vsej simpatiji za skupno dejavnost obeh strani vendarle mislimo, da skoraj izključno uveljavljanje ravno tega vpliva češki politiki ni v prid. Navzlic začetni okrepitvi z jugoslovanskim glasovi je vpliv češke delegacije padel na ničlo in to zaveznitvo je specifično češka vprašanja in interese odrivalo, če že ne oškodovalo. Vodstvo dr. Šušteršiča je pripeljalo češke stranke do sporov, ki so bili večji kakor pa tisti, ki so jih te stranke prinesle s seboj od doma, a prav zdaj jim je na Dunaju potreben pravi sporazum. Češko vprašanje je že samo po sebi dovolj zapleteno, preveč, da bi se lahko obremenilo z jugoslovanskimi zahtevami, večidel nezrelimi in negotovimi. A ravno od tega, kako je treba in kako se bo v češkem vprašanju postopalo, bo v veliki meri odvisen nadaljnji razvoj celotne avstrijske notranje politike. Pri tehtanju o tem, kako postopati jeseni, ne sme manjkati spoznanje, da utegne velikanski vpliv prihodnjega razvoja stvari na Ogrskem tako mogočno poseči v notranje avstrijske razmere, da bi se lahko zgodilo, da bomo za dolgo dobo, morda za dolga leta, izključeni in odrinjeni, če se ne bomo pravočasno odločili, kdaj in kako poseči vmes. O tem moramo odločati sami, brez tujih vplivov, četudi slovanskih – *primum vivere, deinde philosophari*,« je sklenil Masaryk.⁴

Masarykov članek je Slovenec 26. julija povzel. Najprej z ogorčenjem nato pa se je pisca lotil še s kolom, v pristnem stilu »kranjskega boja«: Masaryk »ni kdosi gave kako bistroumen politik, kakor sploh niso bili nikdar vseučiliški profesorji dobri politiki«, marveč je »malopomemben politik«, »praški profesorski politični diletant«, ki bi »menda rad postal minister, pa zato dela na to, da se loči jo Čehi od Jugoslovancov«. In naprej, Masaryk je človek, ki je »popolnoma pod sugestijo Slovanom sovražnega Bienertrovega nemškega sistema« in ki »hoče, da naj jugoslovanski 'tujci' poginejo pod čermi, s katerimi Nemci grade svoj most ne samo do Adrije, marveč na Balkan«, in to »ob časih, ko se pripravlja vsemestvo, da maščuje nad avstrijskimi Slovani Grunewald«.⁵

S takšnim tonom gotovo ni bilo mogoče v mednarodni politiki uveljavljati nobenega slovenskega interesa. Užaljena hrupnost je odvrčala pozornost od dejstva, da obstajajo resnične razlike med češkimi in slovenskimi (pa širše jugoslovanskimi) interesi, da celo ne gre le za preprosto vprašanje, kateri naj bodo trenutno prednostni, ampak da se ti interesi tudi križajo. Tako je bilo namreč

⁴ 17. № 17, Praha 1910, 718-719.

⁵ S1, 26. in 27. julij 1910, št. 167 in 168.

ravno ob vprašanju, ki je zadevalo Slovence in njihovo prihodnost najbolj v živo, ob vprašanju italijanskega jadranskega iredentizma, ki ni ogrožal le avstrijske, marveč tudi – in predvsem – slovensko celostnost. Slovenska politika tistega časa ni bila zrela, da bi ta problem vsaj razločno opredelila, niti v razmerju do Čehov niti do drugih »Jugoslovanov«. Do tega se ni dokopala niti do trenutka, ko so Slovenci ob koncu prve svetovne vojne s padcem meje habsburškega cesarstva na Soči in Kaninu doživeli svojo nacionalno katastrofo na zahodu. Takrat so se posamezniki odpravili k Masaryku, da mu dopovedo, kaj to Slovincem pomeni. Zdaj seveda že zagotovo brez haska.

Tistega poletja 1910 pa se je stvar končala tako, da je Češki svaz 2. septembra ugotovil, da Slovanska unija ne ustreza potrebam češke politike. In 25. novembra 1910 se je namesto Češkega svaza, o katerem so menili, da pomeni prerahlo medsebojno povezavo, ustanovil Enotni češki klub. V njem so bili vsi češki poslanci z izjemo enega, vodil pa ga je mladočeh Fiedler.⁶

Kaj je Šušteršič sodil o tem poenotenju čeških sil? Trudil se je, da bi ob dvoumnem prizoru kazal prijazen obraz. Seveda je lahko tak vtis dosegel le, če je omalovaževal svoj dosedanja ponos, Slovansko unijo samo. Ta parlamentarna zveza, je nenadoma zatrdil, do zdaj sploh ni imela akcijske zmožnosti. Zdaj šele, z ustanovitvijo enotnega češkega kluba, jo bo dobila, saj bo to pomenilo njeno krepkejšo organizacijo! Enotni češki klub bo sicer okrepil češko politiko, a to ne bo pomenilo oslabitve jugoslovanske politike. Nasprotno, okrepila se bo tudi ta. Kajti: »Za svojo osebo smatram politično solidarnost koristi med Čehi in Jugoslovani kot politično dogmo. Tudi obstoj Slovanske unije kot take z ustanovitvijo češkega kluba ni tangiran, nasprotno, okrepila se bo organizacijsko.«⁷

Šušteršič ni povedal, da so se s poenotenjem Čehov skrčile dotlejšnje njegove možnosti, ko je med Čehi izbiral tiste, ki so bili bližji njegovim nameram, in jih izigraval nasproti tistim, ki so jim bili bolj oddaljeni. To pa je jasno Tobolki, ki ugotavlja, kaj je iz tega sledilo. Dejstvo, da so se Čehi trdno strnili v enotnem klubu, jim je omogočilo, da bodo zdaj oni narekovali bodočo parlamentarno povezavo s Slovenci oz. južnimi Slovani. Saj se povezanosti kot takšni seveda tudi oni niso hoteli odreči. Tako so 9. februarja 1911 (Šušteršiču) dopustili formalno obnovo Slovanske unije, vendar so z vsiljenim načelom večinskega odločanja uveljavili premoč svojega števila nad številom Slovencev in Rusinov. Da so bistveno oslabil vpliv Ivana Šušteršiča, s tem so bili še posebno zadovoljni, piše Tobolka. Mesto predsednika unije je bilo v tem sistemu zagotovljeno predsedniku Enotnega češkega kluba Fiedlerju. Obnovljena Slovanska unija je štela 125 poslancev in je bila slej ko prej najmočnejša taktična enota v državnem zboru, ni pa bila več tista, za kakršno se je trudil Šušteršič. Stala je sicer na opozicijskih stališčih,

⁶ Tobolka, 554.

⁷ Slovenec, 5. december 1910, št. 277.

vendar kake določne akcije ni več razvila. Po državnoborskih volitvah 1911 Čehi ne sodelujejo v prizadevanjih za obnovo Slovanske unije in se omejijo na ponovno ustanovitev Enotnega češkega kluba 28. junija 1911, ugotavlja Tobolka.⁸

Seveda bi bilo zmotno domnevati, da se Šušteršič ni zavedal, kaj se s Slovansko unijo in njegovo zamislijo v resnici dogaja. Reševal je, kar se je rešiti dalo, hkrati pa si je zidal nove mostove. In pri tem uziral kdaj pa kdaj celo kako ugodno znamenje. Za novo leto 1911 je dobil od škofa Jegliča že običajno spodobudno pismo: »Vesel sem, pa tudi ponosen na to, da se Vaše vrline vedno bolj vsestransko priznavajo in imamo Slovenci tako uglednega voditelja. Hvala Bogu, da ste veren mož, da se zavedate svojih verskih dolžnosti in tudi veste, 'da zidajo zastonj, ki brez Boga zidajo'.«⁹ Naklonjenost škofa Jegliča je bila zvezda stalnica na Šušteršičevem nebu.

Na drugi strani se je obenem s krhanjem solidarnosti v okviru Slovanske unije neogibno širila tudi razpoka v Narodni zvezi. Ni pomagalo, da je Šušteršič spomladi 1910 predlagal kar združitev obeh klubov in pri tem celo ponudil, da bi bila načelnik in drugi podpredsednik združenega kluba iz Saveza južnih Slavena in da bi Slovenskemu klubu (Šušteršiču) ostal le položaj prvega podpredsednika. Savez južnih Slavena je predlog o združitvi zavrnil. Nadomestilo, ne sicer enakovredno, za neuresničljivo jugoslovansko koncentracijo pa je Šušteršič vendarle našel. Konec novembra 1910 so štirje hrvaški pravaški poslanci iz Dalmacije (Dulibić, Ivanišević, Perić in Prodan) prestopili iz Saveza južnih Slavena v Slovenski klub. »Načelnik Slovenskega kluba dr. Šušteršič je pozdravil novovstopivše poslance, katere so navzoči burno pozdravili.«¹⁰

Prestop četverice Hrvatov ni le številčna okrepitev Slovenskega kluba, ki šteje zdaj 22 poslancev. To pomeni veliko več, tolmači Slovenec 3. decembra 1910. To ne pomeni tistega, kar trde nasprotniki, namreč, da se Šušteršič vsiljuje v hrvaško politiko. Saj, »da sede Hrvatje in Slovenci skupno v klubu na Dunaju, ni nič novega. To se je vsled medsebojne vzajemnosti in navezanosti jugoslovanske politike že večkrat dogajalo. Vendar je bila ta zveza vedno nekaj rahlega, nekaj mehničnega, zunanjega; ta zveza je pomenjala samo neko skupno reprezentanco nasproti vladi in drugim strankam. Zato pa moramo z največjim veseljem pozdraviti vstop hrvaških poslancev v Slovenski klub na Dunaju.« Kajti tokrat gre za novost. Zdaj se »na jugu dela dan«! »Cilji hrvaške in slovenske politike so čim dalje jasnejši. Jugoslovani smo si v zadnjih letih natanko zarisali načrt svoje bodočnosti. [Namig na Šušteršičevo spomenico prestolonasledniku.] Hrvati in Slovenci imamo isti cilj, iste verske in kulturne težnje, isti politični cilj: združeno jugoslovansko državo v habsburški monarhiji.«

⁸ Tobolka, 562.

⁹ NAL. Korespondenca A. B. Jeglič – I. Šušteršič.

¹⁰ Slovenec, 29. november 1910, 272.

Ojunačen z dejstvom takšne »novosti« je Slovenec zavrnil splitsko Slobodo, ki je menila, da igrata v hrvaški politiki vse večjo vlogo oba, Šušteršič in Masaryk, in ki je v primerjavi obeh slednjega celo pohvalila: »Masarykov vpliv je samo moralen, njegove intencije nimajo strankarskih ali sebičnih ciljev, dočim stremi dr. Šušteršičev vpliv naravnost za strankarsko političnimi smotri in interesi.« Od Šušteršičeve taktike, je zapisala Sloboda, je vedno bolj odvisno ravnanje klerikalno pravaških elementov v Dalmaciji, njegov vpliv je določujoč za klubske odnose hrvaških poslancev na Dunaju, Šušteršič vpliva tudi na Bosno, Hercegovino in Istro. Nedavni spor med njim in Masarykom je vplival tukaj tako, da so »naprednejše narodne skupine bolj naklonjene Masaryku«. Končno je splitski list opozoril, da »vedno bolj in bolj izgubljam v naših stvareh samih iniciativo, vodstvo in predstaviteljstvo«.

Slovenec se ob tem članku, ki smo ga povzeli v njegovem prevodu, najprej razveseli: »Jasno je iz teh besedi, da je krščanski svetovni nazor tisti, pri katerem se je začela ločiti hrvaška politika.« Seveda pa zavrača očitke na Šušteršičev račun in v njegovo obrambo navede pisanje glasila banovinskih pravašev Hrvatska država z dne 26. novembra 1910, ne da bi opazil, da ta list navaja izključno narodno in ne »krščanske« argumentacije. Bila je pa zanimiva: Masaryka so na Hrvaškem koval v zvezde »srbofilske in srbske novine«, medtem ko so Šušteršiča ti isti časopisi zavračali, ker da je v delegacijah »posegel po starih aktih in adresah hrvaškega sabora« in dokazoval izključno pripadnost Bosne in Hercegovine troedini hrvaški kraljevini »po božjem, zgodovinskem in narodnem pravu« ter državniško pribil: »Za trializmom moramo iti, gospoda moja, ako hočemo uspešno računati s politiko na Balkanu.« Zato je uredništvo Hrvatske države poslalo Šušteršiču v imenu »vseh poštenih Hrvatov« brzojavko z zahvalo za nastop »v prilog državnopravnim zahtevam hrvaškim«.

Slovenec končuje obrambo Šušteršiča pred očitki Slobode z napovedjo novih časov, z naznanilom velike akcije za uresničitev zamisli, ki je bila, kot se je kmalu izkazalo, nova velika Šušteršičeva taktična narodnopolitična in ideološko-strankarska zamisel: »Mi pa upamo, da so časi prav blizu, ko bode korakala skupna Slovenska in Hrvatska Ljudska Stranka od Drave doli do Kotorja skupno roko v roki, pod eno zastavo v boj za svoje ideale!«¹¹

Trinajstega decembra 1910 se je na prvi pogled udejanil cilj Slovanske unije – padec Bienertrove vlade. Toda Šušteršičeve misli so bile že druge. V pogovoru za Neue Freie Presse je izrazil dvom, da bi avstrijski parlament sploh bil sposoben »vzdrževati kak politični sistem«. Odloča izključno krona, je trdil.¹² Izgubil je bil zaupanje v zmožnost državnega zbora, četudi demokratiziranega.

Izkušnja s Slovansko unijo ga je prepričala o dvojem. O preosnovi države

¹¹ Slovenec, 3. december 1910, št. 276.

¹² Slovenec, 14. december 1910, št. 284.

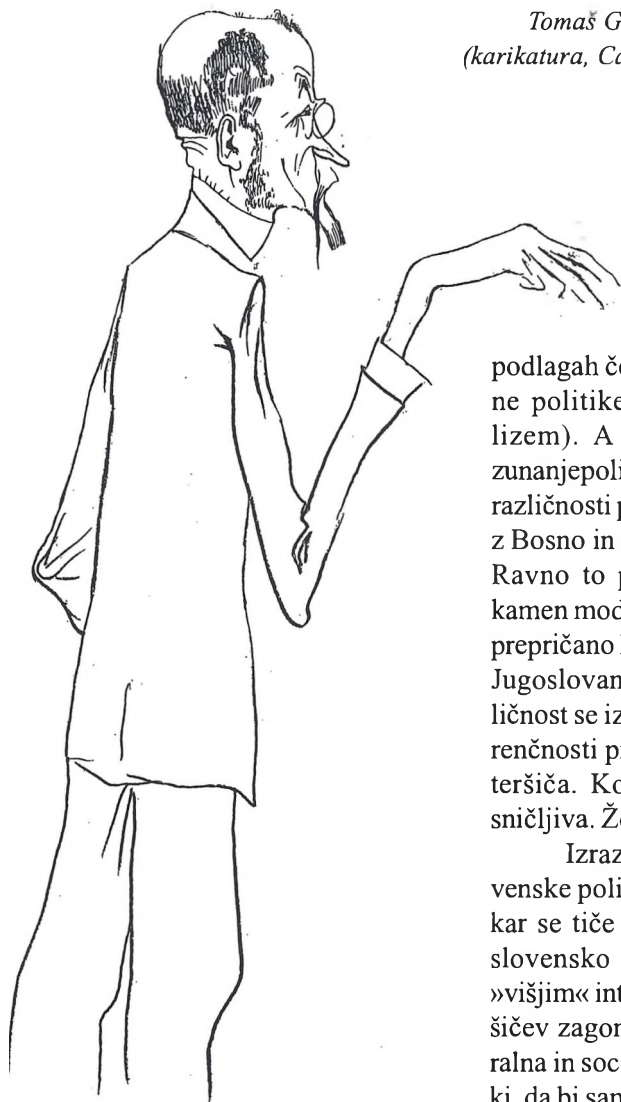
bo odločala krona, seveda ob izkazani politični volji in moči največjih narodnih blokov. To je bilo prvo. Narodni blok, ki se ga naj oprimejo Slovenci in on kot slovenski prvak, pa ni omahljivo in razdrobljeno slovanstvo, temveč blok, ki ga je mogoče oblikovati na tezi o enotnem hrvaško-slovenskem narodu in na njegovem programu zgodovinskega državnega prava Hrvaške. To je bilo drugo. Hrvaško-slovenski blok naj pomaga kroni do pravih odločitev. Prednost tega narodnega bloka pred vsemi drugimi je dejstvo, da sega na obe strani dualistične notranje državne meje in da je s tem vnaprej določen kot faktor na poti k Veliki Avstriji. Šušteršičev trializem ni sam sebi namen. Postane naj nov realni vzvod za razbitje dualizma, ki se postavlja po robu Veliki Avstriji.

Kako bi se dala povzeti zgodba o Šušteršiču in Slovanski jednoti – uniji? Tvorba, ki je nastala na pobudo Narodne zveze in Jugoslovanov, pomeni v zgodovini edini (prvi in zadnji) poskus, da bi demokratizirani državni zbor pripravili do delovanja v prid izboljšanja odnosov med narodi v monarhiji (za začetek v Cislajtaciji). Začelo bi se z zahtevo po vzpostavitvi parlamentarne vlade, odgovorne državnemu zboru in sestavljene po načelu enakopravnosti narodov. Tu še ne gre za konkreten načrt ustavne reforme. Slovanska unija hoče uveljaviti v državnem zboru blok slovanskih poslancev proti birokratski vladi, ki uveljavlja – kot državo ohranjujoči faktor – hegemonijo nemških nacionalnih strank. Doseči hoče postavitve vlade narodov. V državnem zboru naj to pomeni realno reševanje sprotnih državnih problemov ob enakopravnem upoštevanju interesov vseh narodov. Za prihodnost pa upanje, da bo atmosfera kooperativnosti, izsiljena s slovansko večino v državnem zboru, pospešila sporazumno reševanje narodnih odnosov v dvojezičnih deželah: kronični problem Češke, Moravske (ublažen 1905), Štajerske (slovenski bojkot deželnega zbora) in Primorske. Brez opredeljenega koncepta ostaja Koroška. V perspektivi bi se potem dosegla revizija državnopravnega statusa Dalmacije oz. njena priključitev Hrvatski.

Načrt se sreča s težavami pri izpeljavi. Že v izhodišču je akcija izvotlena zaradi stališča Poljakov. Namesto vplivanja s parlamentarno večino ji preostaja tako spet le orožje obstrukcije. To pa ji odtuja socialdemokrate. Obstrukcija neogibno izničuje avtoriteto in zmožnost demokratičnega parlamenta kot institucije.

V ospredje zato stopijo brezperspektivni problemi v zvezi s taktiko Slovanske unije. Nastaja spor med Čehi in Jugoslovani (Slovenci) pri odločanju, katerim izmed vprašanj, ki naj bodo predmet obstrukcije, gre prioriteta. Vlogo ima pri tem temeljna različnost interesov (historični ali narodni princip, razmerje do jadranskega vprašanja). Spor se napaja tudi iz različnosti v pretežnih ideoloških

*Tomaš G. Masaryk
(karikatura, Casimir Sichulski)*

podlagah češke oz. slovenske narodne politike (liberalizem : klerikalizem). A tu je tudi že razlika v zunanjepolitični usmeritvi. Najprej iz različnosti pogledov na vprašanje kaj z Bosno in Hercegovino po aneksiji. Ravno to pa je za Šušteršiča tisti kamen modrosti, od katerega začenja prepričano kovati zlato prihodnost za Jugoslovane. Češko-slovenska različnost se izraža tudi v osebni konkurenčnosti prvakov Masaryka in Šušteršiča. Kohabitacija obeh ni uresničljiva. Že leta 1911 je upov konec.

Izrazita zaostalost tedanje slovenske politike v primerjavi s češko, kar se tiče sekularizacije, privezuje slovensko politiko k tradicionalno »višjim« interesom in ustavlja Šušteršičev zagon. Ker sta slovenska liberalna in socialna demokracija prešibki, da bi sami ponudili sekularizirano alternativno politično vodstvo, ki bi

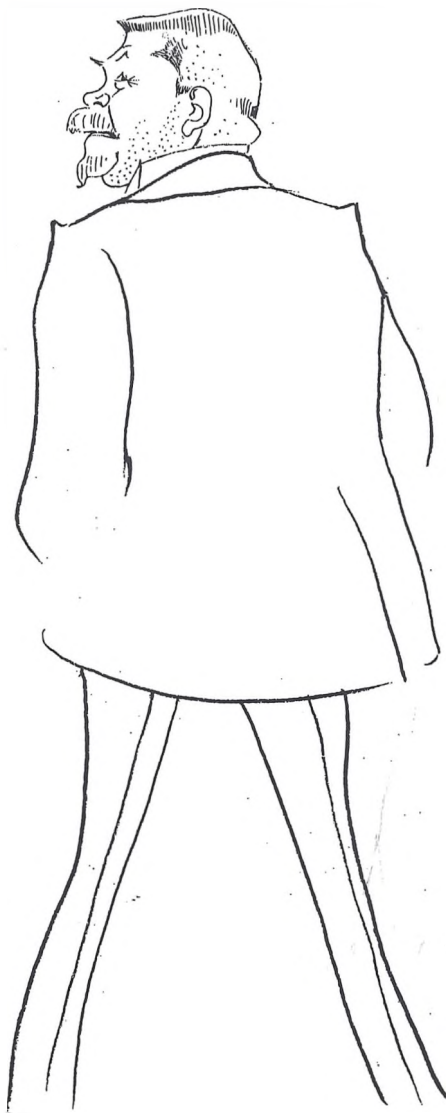
moglo prevzeti pobudo v narodu, se odpira prostor drugemu toku v VLS sami. To je tok, ki je bolj pripravljen uvideti in priznati potrebo, da se mora slovenska politika opirati manj na zgodovinske avtoritete in bolj na avtonomni interes naroda, ki ga novi čas postavlja pred nove izzive. To so seveda predvsem izzivi družbene modernizacije, ki so v bistvu občecivilizacijski, evropski. Toda, če naj v tem občem družbenem spreminjanju prevlada na Slovenskem posebni interes ljudi, ki tod prebivajo, se mora spreminjanje dogajati predvsem z lastnimi močmi naroda. To pa je takrat za male narode habsburške podonavske monarhije, še posebej za

južnoslovanske med Sočo in Drino, dosegljivo edino po poti narodno-političnega osamosvajanja. Po modelu in vzoru drugih v Evropi, ki so že bolj napredovali na tej poti, v domačem cesarstvu pa najbolj po modelu Čehov.¹³

Geslo »Zvestoba za zvestobo«, ki ga je za razmerje med Slovenci (Jugoslovani) in Čehi v Slovanski uniji skoval Ivan Šušteršič, je zato imelo globlji pomen od zgolj politično taktičnega, ne da bi se avtor tega res zavedal. Mimo njega je geslo postalo aktualno zlasti na prelomu v letih 1917-1918, pozneje pa se ga je oprijela slovenska liberalno demokratična stran. Ohranjalo je realen pomen vse do evropskega poloma v Münchnu 1938. leta. In zdi se, da se z ožvljenjem evropske celote po 1989. letu spet vrača v civilizacijska razmerja med Slovenijo in Češko.

Na podjetje s Slovansko unijo imamo možnost pogledati tudi skozi oči avstrijskega zgodovinarja. Berthold Sutter pravi takole: Bienenrthova vlada je naletela na težave na slovanski strani in Slovanska unija bi jo bila zares utegnila vreči. Že zato je vlado popirala Nemška narodna zveza (Deutscher Nationalver-

band), in to dejstvo je odločalo. Dogodki za časa zadnje Gautscheve vlade (1904-1906) so namreč že pokazali, da krona ne bi dovolila nobenega kurza, ki bi bil usmerjen proti tej zvezi nemških strank. Po Sutterju je bil cilj Nemške narodne zveze ohranjati nemško posest. Torej ohranjati zloglasni

Karel Kramář
(karikatura, Casimir Sichulski)

¹³ Prim. Janko Pleterski, *Politika naroda v krizi družbe, države in idej*. V: Slovenska trideseta leta, Simpozij 1995, Slovenska matica, Ljubljana 1997, 43-57.

»Besitzstand«, ki je pomenil, da se Slovenci na Štajerskem in Koroškem ne morejo iztrgati svoji številčni in strukturni narodni podrejenosti, na Kranjskem pa morata ostati v veljavi dvojezičnost in politični privilegij nemške veleposesti v deželnem zboru.

V luči Sutterjevega podatka bi bil torej Šušteršič s Slovansko unijo lahko uspel le, če bi se sporazumel z Nemško narodno zvezo, pristajajoč na njene cilje. Ker takega sporazuma ni bilo (ga ni moglo biti), njegova opozicijska taktika nikakor ni mogla biti uspešna in je s Slovansko unijo prihajal v nasprotje ne toliko z vlado kot s krono, s cesarjem, a tudi s prestolonaslednikom: v nasprotje s pojmovanjem krone, kaj da je pravi državni interes. Morda se je Šušteršič tega protislovja v lastni politiki zavedel že v času, ko je državni zbor z nasilnim, predčasnim zaključkom izgubil deviški blesk demokratične ljudskosti.¹⁴

Tudi Sutter ugotavlja, da se v narodnem vprašanju z akcijo Slovanske unije ni prav nič premaknilo. Opozarja pa, da je takrat to vprašanje prodrlo v mednarodno javnost. Najbrž ima v mislih izid knjige Setona Watsona (Scotus Viator) »The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy«, ki je izšla 1911. v Londonu. Morda je ravno Šušteršičeva akcija s Slovansko unijo malce pripomogla k spodbudni in hkrati pikri opombi avtorja, da posveča knjigo tistemu avstrijskemu državniku, ki bi rešil jugoslovansko vprašanje. Prav gotovo pa »potujočega Škota« – takrat in pozneje zelo vplivnega v britanski zunanji politiki – Šušteršič s to akcijo ni odvrnil od presoje, da so Slovenci pregloboko v objemu nemštva, njegovih interesov, da bi mogli biti udeleženi pri rešitvi jugoslovanskega vprašanja.

Velika zamisel Ivana Šušteršiča, da bi v korist in z argumentom veličine Avstrije in tudi za lastno promocijo zbudil možnosti demokratiziranega državnega zbora, v končnem izidu ni uspešna. Zveza s Čehi se razide, prestolonaslednikov krog ga ne sprejme kot svojega človeka. Na vseavstrijski državni ravni ne more prodreti v prvo črto državne politike. zato se vrne na domače izhodišče, na jug.

¹⁴ Sutter, *Die Deutschen*, 298. – Razlogi za trdo držo krone naj bi po avtorju izvirali večidel iz zunanje politike. Pritisk Berlina na Franca Jožefa je bil masiven in dovolj vztrajen! Sutter pa ne pove naravnost, kateri naj bi bili tisti razlogi (sicer v manjšem delu) za cesarjevo protislovansko držo, ki bi izvirali iz notranje politike. Posredno zvemo od njega, da gre gotovo tudi cesarju za nemški »Besitzstand«, ki je vendar glavni smoter Nemške narodne zveze.

EMISAR NA JUGU?

Še preden se je veliko podjetje s Slovansko unijo prav končalo, se je Ivan Šušteršič že lotil novega na jugu monarhije – in to je imelo veliko usodnejše in trajnejše posledice. Tudi zanj osebno. Stopil je bil namreč v smer, ki se je zanj na koncu izkazalo, da je za habsburško monarhijo nevzdržna. Katoliško politiko na Slovenskem je kar najdejavnije vključil v sicer pri Slovencih vedno tleče prizadevanje po združevanju moči s Hrvati onstran dualistične državne meje med Avstrijo in Ogrsko. Poprijel je staro idejo o južnoslovanski državnopravni enoti v podonavski monarhiji.

V letih 1911 do 1913 je Šušteršič v dinamičnem zaletu ustvaril novo politično dejstvo, slovensko-hrvaško strankarsko zvezo, ki je pomenila načelno, a tudi praktično zanikanje dualizma v zahodnem južnoslovanskem prostoru. To je bila zveza VLS z združeno stranko hrvaških pravašev. Hrvaška stranka prava (HSP) je tedaj prvič v zgodovini združila svoje privrženca z vseh hrvaških območij in obeh državnih delov monarhije v enotno politično organizacijo, ki je bila najbolj izrazita nosilka hrvaške državne ideje in programa. Šušteršič je ustvaril položaj, ko politična in gospodarsko organizacijska navzočnost slovenskega političnega katolicizma v hrvaških deželah ni bila več omejena le na Istro in Dalmacijo, marveč je kot dejavnik nastopala tudi v banovini, v Zagrebu. Tu je se je vmešala v politične odnose okrog hrvaškega sabora, četudi v njem samem neposredno ni bila navzoča. Ime Ivana Šušteršiča kot dejavnika, pomembnega za hrvaško politiko, je postalo tako rekoč vsakdanja snov, ki jo je obravnaval tisk v vseh hrvaških deželah, od Zagreba do Zadra in Splita.

V duhu tihega dogovora o delitvi dela med Krekom in Šušteršičem je slednji postajal za hrvaško javnost najvidnejši politični dejavnik, medtem ko je Krek snoval v ozadju. Seveda se Krek priložnostno tudi sam ni odrekal javnim nastopom na hrvaški strani. Večidel pa je raje govoril o idejnih vprašanjih in gospodarsko organizacijskem delu.

Kakor je v okviru Slovanske unije postajala Čehom vse bolj neprijetna misel, da dejavnik zunaj njih usmerjevalno posega v njihovo politiko, in se je to nazadnje izrazilo v političnem razdoru unije, se je podobno dogajalo tudi na hrvaški strani, ko je ta močneje začutila politično navzočnost Slovenca Šušteršiča v

odločanju o njenih zadevah. V hrvaškem saboru, zlasti v krogu Hrvaško srbske koalicije, se je kmalu pojavil očitek, da Šušteršič ne opravlja samo vloge narodnega Slovence, ki se prilagaja starčevićanski misli o Slovencih kot »planinskih Hrvatih«, marveč da je njegov pomen za Hrvate dosti bolj kočljiv, ker je povezan z državnimi vrhovi na Dunaju, zlasti s prestolonaslednikovim krogom. Pripisovali so mu kar vlogo emisarja tega kroga.

Po drugi svetovni vojni se je teza o domnevni agenturni ali emisarski vlogi Ivana Šušteršiča ponovila v hrvaškem zgodovinopisju. Šušteršič je zlasti v delih Mirjane Gross postal protagonist velikoavstrijskih prizadevanj prestolonaslednika Franca Ferdinanda na Hrvaškem, nekakšen tujek, ki je poglobljajal, če že ne kar sam ustvarjal notranja nasprotja in razklanost v hrvaški politiki: vse v interesu Dunaja.¹

V Šušteršičevem političnem življenjepisu je bilo treba poglavje o zvezi VLS s hrvaškimi pravaši v letih 1911-13 pozorno obdelati. Zgodovina te strankarske zveze se je pri tem pokazala kot pomembna celo za boljše razumevanje celotnega obnašanja Slovencev in njihovih strank med prvo svetovno vojno, ko je šlo za jugoslovansko državno osamosvajanje.²

Nastanek zveze VLS – HSP, dne 20. oktobra 1912, je že v svojem času doživel zanimivo oceno Ivana Cankarja v njegovem tolikokrat navajanem, a dokaj različno razumljenem predavanju »Slovenci in Jugoslovani« (12. aprila 1913). Cankar je namreč dejal: »Razen socialnodemokratske stranke je stopila preko slovenske meje tudi SLS. Storila pa je to na zelo ozkosrčen način. Morda so njeni voditelji ob tej priliki sami občutili, kako fatalno je, če ima konfesija važno besedo v politiki. Dejansko je ta stranka uveljavila svoje jugoslovanstvo s tem, da se je združila, naravnost spojila s starčevićansko stranko v Banovini. S tem, da si je naprtla zaprašen pravaški program, si je sama postavila mejo, preko katere ne more nikamor.«

Cankarjeva ocena torej ni bila kar negativna: priznal je SLS udeležbo v jugoslovanskem gibanju. Ni pa mu bil jasen interkonfesionalni značaj doktrine o hrvaškem državnem pravu in zato ni opazil dejstva, da je v tej povezavi tudi slovensko katoliško politično gibanje priznalo interkonfesionalnost kot upravičeno.

¹ Mirjana Gross, Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906-1907 (Beograd 1960). – Ista: Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine; V: Istorija XX veka 3 (Beograd 1962), 153-374. – Ista: Osnovni problemi pravaške politike 1878-1887; v: Historijski zbornik 15 (1962), 61-120. – Ista: Geneza Frankove stranke; v: Historijski zbornik 17 (1964), 1-83. Ista: Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878; v: Historijski zbornik 19-20 (1966-1967). – Ista: Hrvatska politika velikoustrijskog kruga oko prijestolonaslednika Franje Ferdinanda; v: Časopis za suvremenu povijest 2 (1970), 9-74. – Ista: Uloga šibenskog pravaštva u dalmatinskoj i općehrvatskoj pravaškoj politici uoči prvog svjetskog rata; v: Radovi Instituta za hrvatsku povijest 1 (1971), 259-285. – Ista: Povijest pravaške ideologije (Zagreb 1973).

² Zveza VLS–HSP.

Zgodovinopisje SLS se je pozneje (1928) dosti sklicevalo na to strankarsko zvezo. Služila mu je kot dokaz, da je bila slovenska klerikalna stranka jugoslovansko usmerjena že v predvojnih letih.³ Ko pa se je slovenski klerikalizem v letu 1934 pripravljal na vstop v centralistično vlado in na »obkolitev Hrvatov«, je v zgodovinskem dokazovanju svojega jugoslovanstva zvezo VLS s hrvaškimi pravaši kratkomalo zamolčal.⁴

Slovensko zgodovinopisje po drugi svetovni vojni se je precej časa zadovoljevalo z ugotovitvijo, da ima tudi slovenska klerikalna stranka svoje mesto v zgodovini jugoslovanskega gibanja in da je njena vloga v tem smislu postala aktualna ob koncu 19. stoletja, ko je že bilo jasno, da sodelovanje slovanskih strank z nemškimi klerikalci ni več mogoče v nacionalnih vprašanjih ter da si je treba ustvariti nov program in poiskati novih zaveznikov pri Hrvatih. Fran Zwitter je o tem med drugim dejal: »Pri slovenski klerikalni stranki odloča konfesionalni moment; ona hoče paralizirati nemški pritisk s tem, da bi se Slovenci združili s katoliškimi Hrvati... Avtorji programa so upali, da bo trializem uresničil prestolonaslednik Franc Ferdinand... Slovenska klerikalna stranka se je sicer zavzemala za trializem, ni pa imela nikakih garancij, da bi hotel Franc Ferdinand ta program uresničiti, posebno pa ne za vključitev Slovencev v tretjo (državno) enoto.«⁵

Podobno je še v letu 1965 o pravaštvu in njegovem zbliževanju s slovensko klerikalno stranko v letih 1911-1913 pisal hrvaški zgodovinar Jaroslav Šidak.⁶ Leo Valiani, izredno poučeni italijanski preučevalec razpada habsburške monarhije, pa je v tej strankarski zvezi opazil dejanje, ki je »prebilo (dualistično) diafragmo, ločujočo Slovence... od Hrvatov«.⁷

Drugačno je gledanje Mirjane Gross. Hrvaško-pravaška in slovensko-klerikalna strankarska zveza je zanjo najpoprej rezultat t.i. velikoavstrijske politike prestolonaslednika na Dunaju, šele drugotno izraz avtonomnih prizadevanj znotraj hrvaškega in slovenskega narodnega gibanja.

Jedro nazora Mirjane Gross razberemo v njenem prikazu problema, napisanem za nemško beroče zgodovinarje, ko pravi: »Edina konstanta velikoavstrijske politike na Hrvaškem so zato bila prizadevanja za ustvaritev politične opore bodočemu vladarju, to pa se je moglo zgoditi le prek pravaških strank. Toda tradicija teh strank je bila... želja po suvereni hrvaški državi v okviru (habsburške)

³ Erjavec, 201-205. – Silvo Kranjec, Kako smo se zedinili, Celje 1928, 29-37.

⁴ Jugoslavicus (Fran Erjavec), Borba Slovenaca za Jugoslaviju (Beograd 1934). Bister dešifrira psevdonim kot Fran Smodej, kar se mi ne zdi verjetno.

⁵ Fran Zwitter, Slovenci in habsburška monarhija, predavanje aprila 1966 univerzi v Indiani, Bloomington. V: O slovenskem narodnem vprašanju, Slovenska matica, Ljubljana 1990, 5-25.

⁶ Jaroslav Šidak, Prilog razvoju jugoslavenske ideje do 1914. godine; v: Pouk zgodovine (1972), št. 2, 20-36.

⁷ Valiani, 58.

monarhije. Celo razcepljena duhovščina ni mogla biti deležna popolnega zaupanja prestolonaslednikovega kroga. Zato je ta poskušal svojo oporo organizirati pod vodstvom klerikalne Slovenske ljudske stranke... Po združitvi vseh pravaških strank hrvaških dežel ter Bosne in Hercegovine je bila na dnevnem redu skupna organizacija s Slovensko ljudsko stranko, katere emisarji (dr. Ivan Šušteršič) so to združitev udejanili. Zedinjevalna konferenca (s SLS) je bila 20. oktobra 1912.«⁸ Najširšo publiciteto je dobil takšen pogled na hrvaško-slovensko strankarsko zvezo in na značaj vloge Ivana Šušteršiča v njej v univerzitetnem učbeniku iz leta 1968.⁹

Teza ne zdrži kritike z dveh, zanjo bistvenih gledišč. Prvič, nihče v Avstriji – ne državni vrhovi, ne vlada, ne stranka nemških krščanskih socialcev – nikoli ni dopuščal možnosti, da bi pri morebitni (veliko)hrvaški državni enoti smeli biti udeleženi tudi Slovenci oz. dežele, ki jih naseljujejo. Vsaka akcija katerekoli slovenske politične stranke, ki je težila k odtrganju slovenskih ozemelj iz okvira avstrijske državne polovice in k njihovi priključitvi v osamosvojeno južno-slovansko državno enoto, je bila za vse avstrijske dejavnike popolnoma nesprejemljiva. Že to dejstvo izključuje možnost, da bi katerikoli avstrijski dejavnik mogel biti pobudnik akcije za državno-politično združitev Slovencev in Hrvatov, četudi le v velikoavstrijskem (tj. celoto monarhije obsegajočem) smislu. In drugič, ne drži, da bi osebnost Ivana Šušteršiča uživala takšno zaupanje prestolonaslednika in njegovega kroga, ki bi bila potrebna, da bi se kdorkoli iz tega kroga hotel opreti nanjo v akciji za ustavno reformo monarhije, kolikor bi zadevala hrvaške dežele.

Nasploh je neustrezna predstava, da so bili slovenski klerikalni politiki na Dunaju zaželeni osebnosti v najvišjih krogih že kar zaradi svoje katoliške politične usmerjenosti in da bi bili zato primerni za opravljanje zaupnih navodil v zvezi z državnimi interesi. Bili so resnično katoliškega nazora, a bili so tudi – plebejci. Prav to jih je izključevalo z dunajskega parketa. Le posamezniki so v redkih trenutkih smeli stopiti nanj.

Vladimir Dedijer si je prizadeval ugotoviti, kateri Slovenci so bili v stiku s prestolonaslednikovo pisarno (Militärkanzlei). Rezultat je pičel. »Če sodimo po arhivih, se nadvojvoda Franc Ferdinand za politične probleme Slovenije ni toliko zanimal kakor za Hrvaško, Bosno in Dalmacijo. Od takratnih slovenskih politikov se največkrat omenjata Franc Saleški Povše in Jožef Pogačnik; oba sta bila v pripravah za prevzemanje prestola nadvojvodi kandidata za visoke državne položaje.«¹⁰ Ne Povše ne Pogačnik nista imela nobene vidne vloge v slovensko-hrvaških stikih in tudi drugače nista bila v stranki v ospredju.

⁸ Mirjana Gross, *Erzherzog Franz Ferdinand und die kroatische Frage*; v: *Österreichische Osthefte* 8 (Wien 1966) 277-299.

⁹ Povijest, zlasti 273-279 in 287-288.

¹⁰ Dedijer, 725.

Novembra 1911 – prav na začetku združevanja pravašev in njihovega zbliževanja z VLS – je nastopil v prestolonaslednikovi »Militärkanzlei« nov načelnik, Karl Bardolff, in ostal tam do konca. V knjigi spominov je skrbno popisal, kakšne politične stike je gojila ta pisarna in kdo so bili politiki v vrstah nemadžarskih in nenemških narodov, na katere se je obračal prestolonaslednik (pisarna). Potem ko našteje vse, kratko ugotovi v samostojnem odstavku: »Stika s Slovenci ni bilo.« Glede slovenskih zadev ali bolje glede zadev nemških alpskih dežel s Slovenci vred se je Bardolff obračal na Paula Samasso.¹¹

Paul Samassa je bil sicer Ljubljčan, iz znane zvonolivarske družine, toda izrazit nemški nacionalist in odločen nasprotnik slovenskega političnega osamosvajanja. Še posebno je nasprotoval vključevanju Slovencev v jugoslovansko vprašanje, torej tudi državnopravnemu povezovanju Slovencev s Hrvati.¹²

O splošnem mnenju prestolonaslednika o Slovencih piše Bardolff: »Kot zaenkrat še zanesljive je Franc Ferdinand presojal skoraj docela katoliške Slovence Štajerske, Koroške, Kranjske in Istre. Bilo mu je pa znano, da se tudi v teh območjih skuša ukoreniniti jugoslovanski nacionalizem.«¹³ Prestolonaslednik torej ni bil prepričan, da mu bodo Slovenci zanesljivo ostali zvesti. Tudi zato ni čudno, da v Bardolffovi knjigi ni sledu o kakem prestolonaslednikovem računanju na Slovence pri načrtih s Hrvati.

Drugače opiše Bardolff prestolonaslednikovo mnenje o Hrvatih: »Večina Hrvatov in Slavoncev je v zgodovini potrdila svojo zvestobo. Nanje je Franc Ferdinand računal s popolnim zaupanjem. Morda je njihovo privrženost precenjeval.« Bardolff nato doda svoje mnenje, ozirajoč se nazaj: »Če bi se početju srbskih nacionalistov, velikosrbski misli, še dalo postaviti protiutež, potem bi se to brez dvoma moglo doseči samo s popolnim odtrganjem Hrvatov izpod vsakega vpliva Madžarov in z avtonomiziranjem Slovencev v Avstriji in pa Srbov na Ogrskem.«¹⁴ Četudi bi Bardolffovo mnenje odsevalo takratna prestolonaslednikova razmišljanja, je takšno, da je iz njega mogoče razbrati le misel o trializmu, ki bi bil omejen na Hrvate, brez Slovencev. Obenem pa tudi ni dokaza, da bi bil Franc Ferdinand sam načrtoval avtonomijo Slovencev v avstrijski državni polovici. To bi bilo v nasprotju s stališči njegovega zaupnika Samasse. Očitno gre le za

¹¹ Bardolff, 122.

¹² O Samassi: Plebiscit, 86-89, 125; – Günter Schödl, Paul Samassa. v: Südostdeutsches Archiv, 1978, 75-104. – Günter Schödl, Paul Samassa. V: 43 Zgodovinski časopis, 1989, 365-385; Höbelt.

¹³ Bardolff, 157. – Prestolonaslednik se je zanimal za predavanje Ivana Cankarja 12. aprila 1913 v Ljubljani »Slovenci in Jugoslovani«. Gl. Kriegsarchiv, Wien, 3. Korpskommando, Präs. Nr. 2355, 2422, 1824 in 4025 ex 1913. O tem: Janko Pleterski, Avstrija in Slovenci leta 1912-1913. V: 23, Kronika Ljubljana, 1975, 110-120. – Tudi Študije, 169.

¹⁴ Bardolff, 160.

zaposneli uvid Bardolffa samega. In drži, da je že 1906. leta izšla v zvezi z idejo o velikoavstrijski reformi knjiga A. Popovicija, v kateri je med avtonomnimi enotami predvidena tudi slovenska (z imenom »Kranjska«).

Ali pa naj bi morda kaj takega svetoval prestolonasledniku sam Ivan Šušteršič? Najprej je očitno, da tudi zanj velja isto, kar pravi Bardolff za Slovence na splošno. Res pa je v hrvaškem in srbskem zgodovinoписju Šušteršič prišel na glas nekakšnega zaupnika Franca Ferdinanda. Toda neutemeljeno! Že Lojze Ude je pokazal, da ni nobenega izpričanega stika med obema in da je edina podlaga za tak glas tisto, kar je Šušteršič sam napisal leta 1922 v brošuri »Moj odgovor« o svoji trialistični spomenici prestolonasledniku v letu 1909 in kar smo že navedli.¹⁵ Takrat mu je prestolonaslednik sprejem spomenice le pisno potrdil s pripombo, da jo je bral z velikim zanimanjem. Ponovimo še, da v spomenici ni misli o avtonomiji za Slovence v Avstriji.

Vse kaže, da Šušteršič sam tudi v naslednjih letih ni prodril kaj bliže prestolonasledniku in njegovi pisarni. Znamenja za to najdemo v dnevniku škofa A. B. Jegliča (16. november 1911). S tem se ujema tudi Koroščeva trditev, da jugoslovanskim politikom vrata pri prestolonasledniku niso bila odprta na stežaj; da je bil večkrat pri njem edino Joško Pogačnik, podpredsednik državnega zbora. In še izrecno: »Šušteršič ni prišel k Francu Ferdinandu.« Sam Korošec je bil pri prestolonasledniku le enkrat, in to zaradi politike do Italije.¹⁶

Drži pa, da je prestolonaslednik Šušteršiča sam omenil v spomenici, ki jo je kmalu po začetku balkanske vojne izročil cesarju v zadevi komisariata na Hrvaškem in ki jo v podkrepitev svoje teze navaja M. Gross. V njej je izrazil prepričanje, da je večina hrvaškega prebivalstva zvesta cesarju in cesarstvu. V dokaz je navedel pravkar sklenjeno »zedinjenje Hrvatov in avstrijskih južnih Slovanov [ni zapisal Slovencev!] na temelju programa hrvaške stranke prava pod vodstvom zelo lojalnega dr. Šušteršiča«¹⁷

Prestolonaslednik je torej zares ugodno sodil o Šušteršičevi lojalnosti in je tudi v ljubljanskem pravaško-klerikalnem sklepu o zedinjenju videl najnovejši dokaz lojalnosti predstavljenih strank. Vendar to še ne dokazuje, da bi bil ta sestanek del njegovih lastnih zamisli. Če preberemo neko drugo njegovo pismo, ki ga je napisal dva meseca pozneje (1. februarja 1913), tokrat zunanjemu ministru Berchtoldu, ne dobimo vtisa, da bi mu zveza, sklenjena v Ljubljani, pomenila kaj več kot dobrodošel, a naključen sad političnega razvoja. V pismu se hvali, da bi si kar sam upal na Hrvaškem in v Dalmaciji napraviti mir in red ter doseči privrženost monarhiji, in to v 48 urah.¹⁸ Ivan Šušteršič torej gotovo ni bil zaupnik niti politični

¹⁵ Ude, 39-40.

¹⁶ S. Kranjec, Koroščevo predavanje, 220.

¹⁷ Gross, 1970, 48-49.

¹⁸ Hugo Hantsch, Leopold Graf Berchtold, Graz 1963, 388-390.

emisar prestolonaslednika Franca Ferdinanda, ne poprej ne v letih ustvarjanja strankarske zveze HSP-VLS, četudi bi si bil sam take njegove zaupljivosti silno želel. Šuklje piše, kako je »kar zdivjal... ko je izvedel, da je prestolonaslednik postal pozoren na Pogačnika [kot načelnika odseka državnega zbora za obrambo] ter ga začel klicati k sebi na zaupne pogovore v dunajski Belvedere«. In kako »malo da ni znorel od jeze, češ, mari ne ve Franc Ferdinand, 'da sem jaz načelnik, da edino jaz smem govoriti v imenu slovenske skupine!'«. – Pri ustvarjanju zveze s Hrvati je Šušteršič pač ravnal, ali moral ravnati po lastnem preudarku voditelja združene stranke slovenskega političnega katolicizma in predvsem v sporazumu s stranko samo. Misel o zvezi pa ni bila toliko sad prevelike samozavesti ali kar samozagledanosti njega samega in stranke, marveč bolj izraz nepremakljivega dejstva, ki ga je moral Šušteršič vedno znova obžalovati, da namreč državnih vrhov (dinastije) ni bilo mogoče »prepričati o kongruentnosti obojnih interesov«, tj. interesov habsburških Jugoslovanov in dinastije (Franca Ferdinanda).¹⁹

Omenili smo že težavo slovenske klerikalne stranke pri ustvarjanju političnih stikov s hrvaškimi deželami, ker v banski Hrvaški ni imela idejno in organizacijsko primerne partnerke, saj tam ni bilo moderne množične stranke političnega katolicizma. Nobena od tamkajšnjih strank ni bila podobna VLS (SLS). Omahovala je sprva med pravaši-domovinaši (delom pravašev, ki se je pozneje, 1. 1905, vključil v Hrvaško-srbsko koalicijo) in med Frankovo Čisto stranko prava. Do slednje, ki je bila vezana na Dunaj oz. na vladarja osebno, je bila še do 1908. oz. 1909. zadržana, ne zaradi njenega vladnega oportunizma, ampak zaradi njenega izrecnega protisrbstva! »Tako nikoli ne boste dosegli svojega hrvaškega državno-pravnega programa, ker Srbov ne boste utajili in iz zgodovine izbrisali!« je frankovce opominjal Slovenec 3. marca 1909.

VLS (SLS) se je spogledovala tudi z novoustanovljeno Hrvatsko pučko seljačko stranko Stjepana Radića (1905). Ta je bila kmečka, usmerjena k širjenju volilne pravice in prva, ki je začela politično in organizacijsko delovati na vasi med ljudmi kot (potencialnimi) volivci, podobno kot SLS. Ni pa bila navezana na cerkev. Le zasilen je bil up na možnost, ki so nanjo mislili J. E. Krek in njegovi, da sami spodbudijo v banovini ustanovitev sebi sorodne stranke. Res so dosegli ustanovitev Hrvaške krščanske socialne stranke, ki pa je ostala majhna.

V času mednarodne krize po aneksiji Bosne in Hercegovine se je VLS najprej odločila za Stjepana Radića. Toda zbliževanje z njim, ki je večkrat nastopil kot oster kritik klerikalizma, je zbuvalo grajo in ugovore v njenih lastnih vrstah. Pa vendar je povezovanje trajalo tja v leto 1910. Še 14. maja tega leta ga je Krek zagovarjal z besedami, ki pomenijo novo stopnjo v razvoju njegovega pojmovanja o razmerju med demokracijo in političnim katolicizmom. »Nekateri nam zamerijo, da se vežemo z Radićevo stranko na Hrvaškem. Ti popolnoma prezirajo značaj

¹⁹ Odgovor, 65. – Za Šušteršičevo jezo gl. Sodobniki, 251-252.

naše stranke in načela, ki se jih drži. Za nas je neizpodbojno, da ima samo demokracija prihodnost. Demokratično načelo na krščanskem in protikrščanskem temelju se bosta borili za zmago. Radićeva stranka je edina ljudska stranka na Hrvaškem. Ali naj jo tisti, kateri ljubijo cerkev in religijo, tišče v nasprotno plat, ali pa naj njeno zdravo ljudsko gibanje prekvasijo z živim krščanstvom? That is the question! mi smo za drugo!«

Očitno je Krek upal, da bi bilo mogoče Radićevo stranko katoliško politično »prekvasiti«, in očitno je tudi, da je neizpolnitev takih upov pripomogla k temu, da je povezovanje z Radićem pojenjalo, čeprav ni nikoli prenehalo. – Radić sam pravzaprav ni imel kakih posebnih namenov, ko se je 17. novembra 1909 v Ljubljani udeležil ustanovitve Vseslovenske ljudske stranke. Vtis pa je bil ugoden in glavni odbor njegove stranke (HPSS) je obisk naknadno odobril »z navdušenjem«. Odbor je ugotovil, da so skupna podlaga sodelovanja z VLS: »Zvestoba enotnosti našega naroda in slogi Slovanov v cesarstvu, vdanost cesarstvu in avstrijski vladarski hiši, nad vse pa resno prizadevanje in delo za politične pravice, gospodarski napredek in prosveto najširših plasti naroda, posebej kmetov.« Nič več. Radić je od stikov z VLS in Šušteršičem imel predvsem to, da je 1910 dobil od Ljudske posojilnice v Ljubljani 50.000 kron posojila za svojo Pučko seljačko tiskaro. Pogoji za posojilo so bili trdi, a dolg je poravnal do začetka 1918. leta.²⁰

Izjemna neustaljenost strankarskih razmer v banski Hrvaški, ki je izvirala iz silne ožine volilnega sistema, je pri SLS zbujala nelagodje in večkrat tudi kar pesimizem. Drugačne so bile možnosti za VLS v Dalmaciji, s katero sta jo zbliževala podoben politični sistem in skupni državni zbor na Dunaju. Preden nadaljujemo, kaže zaradi lažjega razumevanja orisati v najbolj skopih potezah državopolitično sestavo takratne Hrvaške, s kakršno je Šušteršič imel opraviti.

Po pojmovanju hrvaškega zgodovinskega državnega prava so Hrvaško sestavljale tri zgodovinske dežele: Hrvaška, Slavonija in Dalmacija (»trojedina kraljevina Hrvatska«). Dejansko je živela Dalmacija ločeno, »začasno« vključena v avstrijsko državno polovico Avstro-Ogrske. V Avstriji je bila tudi (habsburška) hrvaška Istra. V ogrski državni polovici sta živeli ožja Hrvaška (z Zagrebom in Primorjem) in Slavonija, ki sta obe skupaj imeli v ogrski državni polovici položaj samostojne kraljevine, ki ji je načeloval od ogrskega kralja imenovani ban. To tvorbo so kratko (neformalno) imenovali »banovina« ali »banska Hrvaška«. Imela je skupen, hrvaško-slavonski sabor v Zagrebu, ta pa je bil s posebno deputacijo predstavljen tudi v ogrskem državnem parlamentu v Budimpešti. Odnosi med »bansko« Hrvaško in Ogrsko so temeljili na t. i. »nagodbi« iz l. 1868. in hrvaške stranke so se po različnih stališčih do nje delile, kakor prej omenjeno, v »nagodbene« in »protinagodbene«. Vse hrvaške stranke so nagodbo vendarle štejele za akt ustavnega značaja, medtem ko jo je ogrska (madžarska) vlada obravnavala

²⁰ Krizman, 1, 37, 60 in 479.

kot upravni akt, ki ga lahko sama suspendira, če sodi, da opozicija hrvaškega sabora presega dopustne politične meje. Namesto bana je v takem primeru samovoljno postavljala svojega komisarja. Prav v letih 1912-1913 je v banovini vpeljala komisiariat Slavka Cuvaja in s tem izzvala širok odpor Hrvatov. Ogrska si je izgovorila neposredno državno oblast nad Reko, izločeno iz Hrvaške, t. i. reški *corpus separatum*. Bosna in Hercegovina sta tudi po aneksiji ostali ločeni od Hrvaške in obenem ločeni tako od Avstrije kot od Ogrske. Bili sta nekakšen kondominij obeh državnih polovic, pri čemer nista dobili resnične avtonomije. Njune zadeve je upravljal skupni avstroogrski finančni minister.

VLS (SLS) je že desetletje navezovala realne stike z Dalmacijo in tam širila svoj politični vpliv. To prizadevanje se je navezovalo tudi na delovanje krškega škofa Antona Mahničja, četudi njegova škofija ni obsegala Dalmacije. A tudi v Dalmaciji ni prišlo do liberalno-klerikalne polarizacije, podobne kranjski. Nasprotno, tukaj se je udomačil pojem »kranjskega boja« kot nečesa nezaželenega. Liberalna stran je imela v Dalmaciji zapleteno strukturo. Nastopala je v dveh strankah. Prva, Hrvatska stranka, je vključevala tudi pravaško tradicijo, druga, Demokratska stranka, je bila izraziteje liberalno usmerjena. Klerikalizem sam strankarsko ni bil organiziran. Opiral se je na drugo krilo dalmatinskih pravašev, organiziranih v samostojni Stranki prava (Prodan), ki pa je združevala tudi izrazite protiklerikalne elemente (Drinković). Vsa ta raznolikost strank se je oblikovala tudi ob razmerjih do dalmatinskih Srbov, ki so potem ko so opustili avtonomistično stališče, začeli hoditi povsem svoja pota. Šele s t. i. zadarsko resolucijo 1905 so pogojno privolili v hrvaški državni okvir, a ne z naslonitvijo na hrvaške pravaše, temveč na hrvaške stranke, ki so z reško resolucijo istega leta povedale, da žele samostojnost Hrvaške krepi na podlagi ugodnejšega izvajanja državnopravne pogodbe z Ogrsko (»nagodbenjaki«) in ki so v Banovini ustanovile Hrvaško-srbsko koalicijo (od 1906 večinska grupacija v saboru). O Šušteršiču in reški resoluciji smo nekaj že omenili.

Aktivnost VLS v Dalmaciji se je kazala predvsem na gospodarskoorganizacijskem in kulturno-prosvetnem terišču. Na obeh se je najbolj uveljavljal Krek. Pod njegovim vplivom je prišlo do organiziranja zadrug v Dalmaciji, povezanih s slovenskimi zadrugami. Krek je večkrat potoval v Dalmacijo in predaval v mnogih krajih. V Dalmaciji je deloval pododbor Zadružne zveze v Ljubljani. Konec leta 1912 je obsegal skupno 90 zadrug (58 rajfajznovk, 8 hranilnic, 8 konzumnih zadrug, 11 ribiških, 2 oljarski, eno gospodarsko centralo in po eno klesarsko in vrtnarsko zadrugo).²¹

Po aneksiji Bosne in Hercegovine se je v vseh hrvaških deželah začela pri strankah zunaj Hrvaško-srbske koalicije, zlasti med razdeljenimi in razkropljenimi pravaši, krepi težnja po strnitvi hrvaških političnih moči. Ta težnja je postopoma

²¹ Hrvatska kruna, 16. april 1913, št. 31.

pripeljala do omenjenega združenja pravaških strank in skupin iz vseh hrvaških dežel in iz Bosne-Hercegovine v enotno stranko. Proces je bil dopolnjen konec avgusta 1911. Krščansko socialna skupina v banovini, zbrana okrog lista Hrvatsstvo, se je že leta 1910 pridružila Frankovi Čisti stranki prava in se je z njo vključila tudi v celotno združeno Hrvatsko stranko prava (HSP). To okoliščino so v VLS sprejeli z zadovoljstvom, kajti olajšala je sodelovanje s pravaši v celoti. Podoben učinek je imel septembra 1910 skupinski vstop katoliških duhovnikov v Dalmaciji v dalmatinsko Stranko prava.

Druga težnja hrvaških strank (zunaj Hrvaško-srbske koalicije) v vseh hrvaških deželah je bila usmerjena k sodelovanju s Slovenci. Ta nagnjenost je v VLS naletela na simpatije in tudi na pripravljenost sodelovati s Hrvati, zlasti v dunajskem državnem zboru. Navedli smo že, da so štirje državnozborski poslanci dalmatinske Stranke prava (Dulibić, Ivanišević, Perić in Prodan) izstopili iz liberalnega državnozborskega kluba (Savez južnih Slavena) in se 29. novembra 1910 pridružili klubu VLS. Kmalu zatem so se podobno odločili tudi istrski hrvaški poslanci, ki so bili po izročilu sicer v najboljših odnosih s slovenskimi narodnjaškimi politiki. Zveza vseh teh hrvaških in slovenskih poslancev v novem skupnem Hrvaško-slovenskem klubu (27 poslancev, poleg desetih drugih Slovencev, Hrvatov in Srbov) je odtlej obstala skupaj, kljub nekaterim kritičnim trenutkom, do konca predvojnega delovanja avstrijskega parlamenta. – Po novem sklicu državnega zbora v letu 1917 je Hrvaško-slovenski klub pomenil celo jedro, okrog katerega so se zbrali prav vsi južnoslovanski državnozborski poslanci v »Jugoslovanski klub«.

Takšno zbiranje sil v hrvaških deželah in na Dunaju je zbudilo hudo kritičnost Hrvaško-srbske koalicije v banovini in pa slovenskih liberalcev. Za nevšečno dogajanje je bilo treba najti grešnega kozla. Osebnost Ivana Šušteršiča se je zdela za to vlogo zelo primerna. Koalicijski tisk je zatrjeval, da je pravaško zedinjevanje stvar, ki so vanjo vmešani dunajski krščanski socialci, zaupniki Madžara Khuena in madžarona Tomašića, v ozadju vsega pa da je »klerikalni Šušteršič«. Proti takšnim in podobnim očitkom je glasilo starčevičancev izrecno izjavilo: »V to našo akcijo niso bili vključeni, kakor tvezite v svojih blodnjah, niti avstrijsko klerikalni maherji niti Khuenovi in Tomašićevi zaupniki. O vsem tem se Šušteršiču še sanjalo ni, kaj šele, da bi on vedel za to, kakor hočete vi zavestno lažno prikazati.«²²

Ob volitvah v državni zbor junija 1911 je dvakrat v Dalmacijo prispel tudi Šušteršič. Za koalicijski tisk je bil to prvi dokaz, da je pravaštvo v Dalmaciji klerikalno usmerjeno. Že takrat je glasilo Mileta Starčevića prav nedvoumno odgovorilo: »Gospoda mladomadžaroni [slabšalno označevanje pripadnikov Hrvaško-srbske koalicije] pač pozabljajo, da je stranka prava že od svojega začetka sku-

²² Hrvatska sloboda, 8. avgust 1911, št. 180.

šala vzdrževati najboljše in najtesnejše vezi z brati plavinskih Hrvati [tj. Slovenci] in da jih hoče pritegniti v isto kolo skupaj z nami; pozabljajo, da je danes dr. Šušteršič dejanski predstavnik velikkanske večine slovenskega naroda; pozabljajo, da se je tudi on nešteto krat jasno izrazil v prid hrvaškega državnega prava in za uresničitev trialistične misli... Pa naj bo dr. Šušteršič kakršenkoli že klerikalec, če se on strinja z našo politiko, z našim narodnim programom, če hoče za ta program resno in iskreno delovati, postaja s tem naravni zaveznik pravašev.«²³

Razmerje Šušteršiča do pravašev in posebej do starčevičancev je bilo jasno opredeljeno. Šušteršič sam pa ne na splošno ne v tistem času ni ravno prikrival svojih političnih nazorov, in kdor se je družil z njim, je dobro vedel, s kom ima opravka.

Jožef Pogačnik
(karikatura, Casimir Sichulski)

²³ Hrvatska sloboda, 20. april 1911, št. 91.

SKRIVNOST DEŽELNEGA GLAVARSTVA

Po odstopu Frana Šukljeta prav na koncu 1911. leta je Kranjska potrebovala novega deželnega glavarja. V sistemu avstrijskih kronovin je deželni glavar predstavljal vrh avtonomnih oblasti. Toda imenoval ga je cesar, navadno izmed poslancev najmočnejše stranke v deželnem zboru. Bil je predsednik deželnega odbora (avtonomne deželne vlade) in predsednik deželnega zbora.

Nedvomno je bil Fran Šuklje uspešen na položaju kranjskega deželnega glavarja, ki ga je prevzel 27. marca 1908. »Ne samo red, nego prav res navdušenje za blagonsko delo v blagor deželi je zavladalo [ob njegovem nastopu] pri odbornikih in pri uradništvu,« je Krek zapisal Šukljetu v slovo. »Dobra avtonomna uprava je najboljši varuh ustave, boljši nego parlament. V naši deželi je uprava na višku. Ta vesela reč je v čast deželi in narodu, in priča o višini naše kulture, pa tudi narodne politične etike. Šef deželne uprave je izražal v svoji službi to višino na naravnost izreden način in s tem izkazal našo samozavest in samostojnost, hkrati pa tudi ž njo zvezano sposobnost in voljo do moči, do samovlade.« Bil je uspešen tudi za stranko, ko je, »mož izredne darovitosti, obenem pa tudi neizprosne odločnosti in neustrašenosti, zmel in strl zadnji poskus liberalnega nasilja v deželnici. Slovensko ljudstvo in njegova stranka tega ne bosta pozabila.« Bogat je bil »na praktičnih političnih idejah in jih je v razkošni radodarnosti razvijal v blagor dežele in njenemu ljudstvu.« In še enkrat: »... ni poznal vpliva pogubnega, malenkostnega, vsakemu napredku protivnega slovenskega liberalstva.«¹

Čemu je potem tako zaslužni mož sploh odstopil, ko pa je tako rekoč izpolnjeval upanje, ki ga je gojila njegova stranka?

Sam Šuklje namenja v svojih spominih odgovoru na to vprašanje posebno poglavje. Nadrobno navaja, kako je Šušteršič, s katerim sta bila »au fond« različna značaja, s spretnim manevrom dosegel, da se je prenašanje nasprotij v njunem razmerju, ki jih je Šušteršič ustvarjal s svojim fanatičnim strankarstvom, pri Šukljetu v nekem trenutku sprevrglo v notranji spopad z vestjo. Šlo je za (po Šukljetovem mnenju) protiustavno razveljavljanje mandatov dveh liberalnih deželnih poslancev, in to po sklepu vodstva SLS – Šušteršiča. Ker stranka od

¹ Šuklje, III, 144-146.

svoje namere ni odstopila, je Šuklje 30. decembra 1911 sporočil deželnemu predsedniku Schwarzu, da odlaga svoj deželnozborski mandat. S tem je postalo nemogoče, da bi ostal na položaju deželnega glavarja, četudi je bilo imenovanje na ta položaj prerogativa cesarja.²

»In vendar se je s tem mojim korakom,« se spominja Šuklje, »začela peripetija v usodi dr. Ivana Šušteršiča! Ko se je odpravil na Dunaj, da se dogovori z vlado zaradi mojega nasledstva, je dobil od kluba deželnih poslancev Slovenske ljudske stranke strogi nalog, naj doseže, da bo novi glavar Fran Povše. A zgodilo se je čisto drugače. Prinesel je z Dunaja seboj novega deželnega glavarja, ta ni bil nihče drug nego – *on sam*.«

Šuklje navaja prepričanje nekdanjega notranjega ministra Haerdta, da je Šušteršič hotel postati deželni glavar, ker je v tem videl možnost, da postane minister, in da je zato nastavljal past, ki se je Šuklje vanjo ujel. Od Jožefa Pogačnika pa je Šuklje slišal, da mu je ministrski predsednik Stürgkh kmalu po tem dogodku povedal, da je Šušteršič od njega zase zahteval, da mora postati deželni glavar, drugače v kranjskem deželnem zboru ne bo reda in miru.

Fran Erjavec piše o dogodku na podoben način. Sodi, da je bilo imenovanje Šušteršiča za deželnega glavarja prvi korak na njegovi novi poti, ko se njegove »višje kombinacije niso mogle več kriti z interesi slovenskega naroda in s tem posredno seveda tudi ne z interesi njegove odgovorne politične predstavnice«, Slovenske ljudske stranke.³

Nejevoljo Šušteršičevih kritikov v vodstvu SLS je še posebej stopnjevalo dejstvo, da je takoj sporočil, da zaradi glavarstva ne namerava odložiti državnozborskega mandata. To je pomenilo, da hoče še naprej voditi tudi parlamentarni klub in določati njegovo politiko. V stranki je sicer veljalo pravilo, da deželni glavar ali deželni odbornik ne more biti obenem državnozborski poslanec.

Vse to, piše Erjavec, je močno razburilo »vse tisto mlajše katoliško izobraženstvo, katero sta že prej odbijali Šušteršičeva visokost in pa instinktivna slutnja, da je premalo narodno čuteč«. In nadaljuje: »Tudi Krek je smatral mesto deželnega glavarja, ki je po svoji funkciji vendarle nekak zaupnik vlade, nezdružljivo z mestom načelnika stranke in državnozborskega kluba, ki mora biti predvsem zaupnik ljudstva; zato je ostro obsojal ta samolastni Šušteršičev korak in ga nazval felonijo.«⁴

O Šušteršičevem imenovanju za deželnega glavarja je bilo napisano marsikaj, kar je temeljilo na posrednih dokazih in domnevah. Zadnji je tako Silvo Kranjec prevzel verzijo, da je Šušteršič, potem ko je Stürgkh odklonil imenovanje

² Šuklje, III, 136-148.

³ Erjavec, 245.

⁴ Erjavec, 246.

Evgena Lampeta za kranjskega deželnega glavarja, zamolčal kandidaturo Frana Povšeta in »sprejel (Stürgkhovo) ponudbo zase«.⁵

Od 1980 imamo na voljo podatek iz prvega vira, ki Kranjcu še ni bil znan. Deželni predsednik Schwarz je namreč že 5. januarja 1912, še preden je Šušteršič odšel na Dunaj, predložil vladi prav njega za novega deželnega glavarja.⁶ Predlog deželnega predsednika je bil za vlado in za cesarja po običaju odločen.

Schwarzovo priporočilo je prepričljivo. Navede, da mora tudi novi deželni glavar, tako kot prejšnji, pripadati najmočnejši stranki v deželnem zboru, to je SLS. Glede na to, da je Šušteršič nesporno priznani voditelj stranke, se njegova kandidatura postavlja sama po sebi. Vrhu tega pa ima Šušteršič tudi posebne odlike: natančno poznanje dežele in njenih ljudi, izkušnje v parlamentarnem delu, posebno pa še to, da je dostopen tudi drugim strankam, kar je dokazal z novo deželno ustavo in novim deželnim volilnim redom, ki določata tudi nemški jezik kot delovni jezik in zagotavljata nemški stranki zavarovan položaj v primeru novih sprememb deželne ustave in deželnega volilnega reda; njegovo imenovanje kranjskim Nemcem ne bi bilo nesimpatično. Za Narodno napredno stranko in za Nemce bi bilo tudi ugodno, saj bi imeli opravičiti z možem, ki ima polno avtoriteto v svoji lastni stranki. Morebitni pomislek, da je bil Šušteršič v državnem zboru nasproti vladi večkrat tudi robot, deželni predsednik zavrne z opozorilom, da je bila Šušteršičeva taktika v zadnjem času bolj ustrezljiva. Potem ko Schwarz poudari veliko Šušteršičevo politično talentiranost, končno ugotovi: »Njegova lojalnost in cesarju zvesto mišljenje sta vzvišeni nad vsak dvom.«

Šušteršič je torej že sam poskrbel za ta poglobitni adut, saj je bil najverjetneje sad dogovora med njim in deželnim predsednikom. Na Dunaj je odšel tako rekoč s svojim imenovanjem v žepu. Vnaprej je vedel, kaj mu bo predsednik vlade Stürgkh predlagal. Stvar je bila seveda zaupna, saj Šušteršič tega ni povedal niti škofu. To je očitno iz Jegličevega zapisa v dnevniku 14. januarja 1912: »... novi glavar pa je dr. Šušteršič. Nekoliko pred Novim letom je bil pri meni in sva o novem glavarju govorila; sebe ni omenil. Zato me je hitro imenovanje presenetilo...«

Ustreznost zapisa potrjuje tudi pismo, ki ga je Jeglič napisal Šušteršiču 8. januarja 1912: »Ravnokar doznam iz Slovenca Vaše imenovanje za deželnega glavarja. – Prvi vtis je presenečenje. Ne dvomim, da ste Vi prvi za to mesto poklicani in ga zaslužite. Za vso deželo je imenovanje prekoristno. Čestitam. – Le enega sem se ustrašil: ali bote mogli voditi ono veliko državno politiko na Dunaju, kakor ste jo vodili do sedaj? In Vaša ter nas vseh jugoslovanska, ali bolje, slovensko–hrvaška stremljenja? Brez Vas vse propade. – Ne vem od kod

⁵ Kranjec.

⁶ AVA, Dunaj, fond Ministrstva za notranje zadeve, 421 MI ex 1912, poročilo kranjskega predsednika št. 35/pr., 5. januar 1912.

to, da me že več časa v srcu nekaj skrivnostnega nagiba, da se v molitvah ravno Vas posebno spominjam.«⁷

Imenovanje je bilo presenečenje za stranko in za vse sodobnike, ki so pozneje ugibali, kako se je pravzaprav dogodilo. Prizadevanja, da bi se uveljavil pri vladi, Šušteršiču ni mogoče očitati, neodkrit odnos do lastne stranke, do lastne politične baze, pa vsekakor.

V strankinem vodstvu se je razmerje do Šušteršiča takoj kritično zaostri. Erjavec piše: »Dne 10. januarja (1912) se je vršila seja vodstva stranke. Na njej je Šušteršič poročal, da je bil za deželnega glavarja imenovan on sam. 'In jaz te bom pa vrgel!', mu je odvrnil Krek ves ogorčen. Toda ko je opazil, kak silen vpliv so naredile te besede na Šušteršiča, jih je skušal ublažiti s tem, da je potem sam predlagal, naj se glede njegovega državnoborskega mandata napravi izjema (Krek je imenoval pozneje ta predlog svoj edini neodpustljivi greh), češ da je glede na svoje velike sposobnosti v parlamentarni taktiki nepogrešljiv na Dunaju. (Do trenutnih, tudi ostrih konfliktov med Krekom in Šušteršičem je prišlo večkrat tudi poprej, vendar sta vedno visoko cenila drug drugega.) Krekov predlog je bil pohvalno sprejet, toda Šušteršič ni navedenih Krekovih besed pozabil nikdar več.« Erjavec pod črto pove, da nekateri udeleženci te zgodovinske seje odločno zanikujejo to Krekovo opombo (npr. A. Ušeničnik, dekan I. Lavrenčič), medtem ko jo drugi (nenavzoči) sodobniki odločno potrjujejo (npr. msgr. Steska, župnik Mrkun). Župniku Mrkunu jo je baje povedal Krek sam. Da bi protislovje odstranil, Erjavec ponuja možnost, da jo je izrekel Krek tako tiho, da je niso vsi slišali, vsekakor pa da »tvori nekak ključ do razumevanja poznejšega nasprotja med Krekom in Šušteršičem«.

Tu moramo omeniti mnenje, ki ga je l. 1928 izrazil Aleš Ušeničnik, ko je poročal o Erjavčevi knjigi. Tudi zanj se »nesrečna doba«, ki mu traja do prevrata, začenja z letom 1912. Podrobno pa pripominja: »Tisti Krekov klic na seji, ko je Šušteršič sporočil svoje imenovanje za glavarja, je več kot problematičen. Nihče se ne oglasi, ki bi ga bil slišal. A poglavitno je to: kako naj bi bil Krek par trenutkov po takem vzkliku zapel slavospev na Šušteršiča, kakor ga je, kar smo vsi slišali? Tak dvomljiv klic torej ne more biti 'nekak ključ do razumevanja poznejšega nasprotja med Šušteršičem in Krekom'. Nekaj drugega je, da Krek v svoji duši bržčas ni bil zadovoljen in je to morda nasproti prijateljem tudi odkrito povedal, a je kot uvideven politik spoznal, da je bolje še potrpeti. Začetek večjega nasprotja bi torej v tem dogodku lahko bil.«⁸ Mi bi rekli, da gre najbrže za trenutek, ko so se že obstoječa konceptualna, ne le osebna nasprotja med obema dodobra zaostрила.

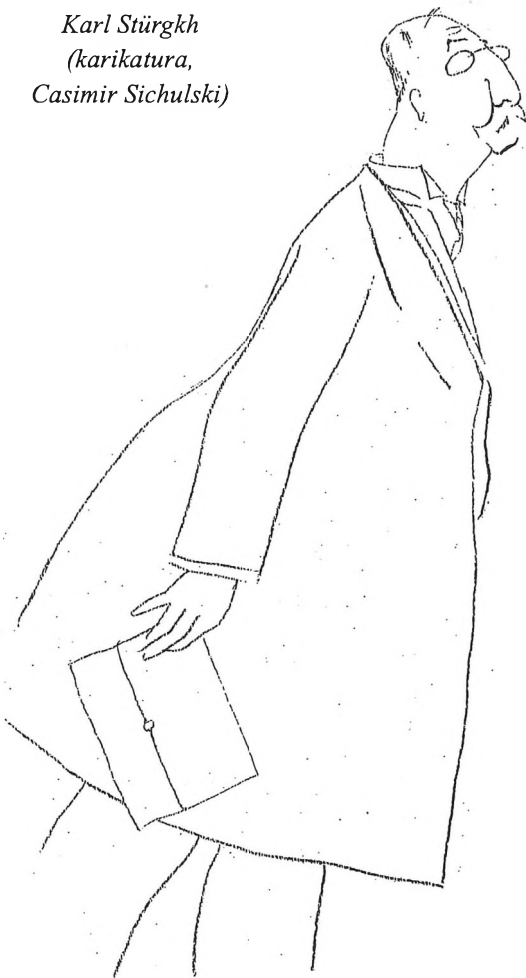
⁷ NAL, korespondenca Jeglič-Šušteršič.

⁸ Erjavec, 246. – Aleš Ušeničnik, (poročilo o knjigi Frana Erjavca). V: 23, Čas, 1928/29, 188 – 190.

Matija Škerbec stoji na Šušteršičevi strani, ko piše 1957 o tem dogodku.⁹ Prikaže ga, kot da je bila kar Krekova pobuda, da naj Šušteršič obdrži tudi državnozborski mandat, četudi se pri Erjavcu prebere, da je to bilo le Krekovo popuščanje Šušteršičevi nameri.

Krekova popustljivost pa ni pomirila kritikov v stranki do Šušteršičevega osvajanja položajev, ki so po njihovem mnenju med seboj protislovni. O tem je pozneje med vojno pričal svojemu prijatelju Evgenu Lampetu sam Šušteršič. Povedal je, da je konec 1912. leta prejel dopisnico Andreja Kalana in povzel

*Karl Stürgkh
(karikatura,
Casimir Sichulski)*

vsebinsko dopisnice z besedami, da je prišla je od tiste »struje v stranki, ki trdi, da imam kot deželni glavar posebne dolžnosti proti vladi in dinastiji.«¹⁰

Krek in Šušteršič sta v kontroverznem odnosu drug do drugega našla vsak »svoj neodpustljivi greh«, tj. zamujeno priložnost, da onemogočita konkurenta. Krek 1912. svojo koncesijo Šušteršiču, da obdrži državnozborski mandat, Šušteršič 1913. to, da je (za poplačilo) pomagal Kreka reševati iz težav, ki so mu jih povzročile obtožbe Camille Theimer. Matija Škerbec šteje to pomoč za »morda tudi največjo njegovo [Šušteršičevo] napako«.¹¹ V letih 1912-1913 sta si bila tako hkrati upnika in dolžnika, a tudi že bot! Morda se zato Krek v odločilnem 1917. letu ni čutil Šušteršiču nič dolžnega.

Fran Erjavec, ki je Kreku privržen brez zadržkov, je uporabil dogodek iz januarja 1912, da je širše razložil Šušteršičev položaj v zgodovini slovenskega

⁹ Škerbec, II, 74.

¹⁰ NAL, Dnevnik Evgena Lampeta, zapisnik dne 2. septembra 1916.

¹¹ Škerbec, II, 74.

katoliškega gibanja. »V njem [Šušteršiču] je dozoreval sklep, da se mora za vsako ceno iznebiti te najnevarnejše [Krekove] kontrole svojih političnih potov, na katera je že stopal, obenem se je pa tudi v Kreku in v njegovem krogu pojavilo ob tej priliki proti Šušteršiču nezaupanje, ki ni potem nikoli več izginilo. – Pri agrarni večini strankinih pristašev zlasti na Kranjskem je ohranil Šušteršič spričo svojega dotedanjega dela in zaslug tudi še nadalje svojo neomejeno avtoriteto; zato je lahko hodil mimo in preko pojavljajoče se opozicije. Toda pri obmejnih Slovencih, zlasti pri Korošcih, ki so mu bili gorki še izza l. 1906, sta začela vzbujati njegova samolastnost in nerazumevanje za težke nacionalne boje obmejnih Slovencev sicer tih, a vedno bolj žilav odpor. Pojavljajočo se opozicijo je skušal udušiti Šušteršič s tem, da je začel vedno poredkeje sklicevati seje strankinih organov. Polagoma je tako uvedel nekako oligarhijo najožjega kroga svojih privržencev (Lampeta, Pegana idr.) To je nujno vodilo stranko v degeneracijo, pojavljalo se je klikarstvo in politično koritarstvo (proti temu je nastopil dr. Al. Ušeničnik l. 1913. v 'Času'). – Očitne konflikte sta v tej dobi preprečila na eni strani kritični zunanjepolitični položaj, ki je nastal zaradi balkanske vojne, na drugi strani pa tesnejša politična zveza, ki se je porajala med Slovenci in Hrvati,« sklene Erjavec.¹²

Erjavčevo presojo zaviralnih momentov glede na spore v SLS kaže popraviti toliko, da je moment vojne na Balkanu nastopil precej po Šušteršičevi »feloniji«, šele oktobra 1912, medtem ko je vprašanje zveze s Hrvati postalo pereče že kar leto dni prej, v začetku 1911.

Upoštevati je treba tudi tisto, kar izhaja iz dejstva, da sta se zadeve imenovanja za deželnega glavarja Jeglič in Šušteršič dotaknila tudi v pismih, ki sta si jih izmenjala deset let pozneje, v 1922. letu.¹³

Jeglič je 25. julija 1922 Šušteršiču med drugim poočital: »Kot načelnik državnozborskega kluba mu niste bili odkritosrčni; za njegovim hrbtom ste z ministrom Stürgkhom politiko delali in vodili... ko ste proti naročilu in volji kluba na čuden in skrivnosten način postali deželni glavar, se je odpor proti Vam hitro povečal.« Na očitek je Šušteršič odgovoril 24. avgusta 1922: »Klub mi ni v zadevi deželnega glavarstva nikdar nič naročil in ni v tem oziru nikdar izrazil kake svoje volje ali le želje. Sploh se s to zadevo niti pečal ni. Kdo Vas je tako grozno mistificiral? Skrivnost postanka mojega deželnega glavarstva je pa bila tako velika, da sem o tem poročal izvršilnemu odboru SLS, ki je to skrivnost vzel brez ugovora na znanje in me na predlog pok. dr. Kreka soglasno pozval, da obdržim tudi svoj državnozborski mandat, katerega sem bil v smislu strankinih pravil dal stranki na razpolago. Državnozborski klub pa je bil tako ogorčen, da me je vnovič izvolil soglasno svojim načelnikom.«

Jeglič je bil res toliko nenatančen, da je v svojem očitku pomešal dvoje

¹² Erjavec, 247.

¹³ Jagodic, 232 in 235.

stvari: vedenje Šušteršiča kot načelnika Hrvaško-slovenskega kluba v državnem zboru in njegovo razmerje kot načelnika SLS s strankinim izvršilnim odborom in z njenim deželnozborskim klubom. V kompetenco državnozborskega kluba vprašanje deželnega glavarstva vsekakor ni sodilo in gotovo je točna Šušteršičeva trditev, da ta klub o njem sploh ni razpravljal. Toda nedvomno je takšno vprašanje sodilo v kompetenco deželnozborskega kluba in izvršilnega odbora SLS. Slednji je o njem razpravljal, celo po lastnem Šušteršičevem priznanju. Le da je on zdaj pisal samo o tem, kako je strankin organ sprejel njegovo poročilo o imenovanju za deželnega glavarja, zamolčal pa je, kaj mu je vodstvo stranke v tej zadevi naložilo pred odhodom na Dunaj in kako je v resnici prišlo do njegovega imenovanja. Skratka, Šušteršič je izkoristil škofovo nenatančnost, da je lahko osmešil njegov očitok, ne da bi bil o njem spregovoril »in merito«. Dejstvo je, da ni zanikal, da je izvršilnemu odboru SLS o svojem imenovanju za deželnega glavarja le poročal, in še to potem, ko je bila stvar že izvršena. In dejstvo je, da ni črhnul besede o bistvenem očitku, da je proti naročilu in volji deželnega strankinega vodstva (gotovo ne državnozborskega kluba, kakor se je napačno izrazil Jeglič) na čuden in skrivnosten način postal deželni glavar. Njegov odgovor škofu o jedru vprašanja ni bil odkritosrčen, marveč se je pojasnilu izognil premišljeno in na »advokatski« način.

Z glavarstvom je Šušteršič povečal svojo politično težo na vseh območjih in ravneh, saj je obdržal vse svoje dotedanje politične vloge v stranki, deželnem in državnem zboru. Toda na tej točki se je pospešilo njegovo osebno oddaljevanje od dotlej veljavnega pravila v slovenski politiki. Slovenski politični prvaki so se, ne oziraje se na različnost idejnih usmeritev in ne glede na svojo konservativnost ali naprednost, na večji ali manjši oportunitizem ali radikalizem, namreč dotlej držali moralnega načela, ki ga je opazil Henrik Tuma in ugotovil ob primeru Janeza Bleiweisa. Bil je (Bleiweis) »lojalen ne le navzgor, temveč tudi navzdol«, zato pa tudi »pravi predstavnik domače politične osnove«¹⁴

Zdi se, da je prav v času vstopa v območje južnoslovanskega vprašanja v Šušteršiču zorelo prepričanje, da je njegov položaj tako močan, da se lahko čuti samostojnega tudi v velikih političnih odločitvah. Toda ker so bile te njegove osebne odločitve tisti čas skladne s splošnim političnim tokom v stranki, je njegov način odločanja ostajal manj opazen.

¹⁴ D. K. (Dušan Kermavner), Neobjavljena Tumova študija o našem narodnem razvoju. V: Sodobnost, 1938, 195-202 in 253-262.

SOLDAŠKA VIŽA

Šušteršič je bil o svoji zaslužnosti za »zmago katoliškega gibanja« na Kranjskem tako prepričan, da je v tem videl pooblastilo za neomejeno vladanje v deželnem zboru in v deželi tudi osebno. »Deželni zbor je zdaj udarjen na soldaško vižo,« je opisal 23. februarja 1912 to stanje Krek v pismu Franu Šukljetu. »Kdor se gane, brž špange! Zajc, Pegan, Jarc [člani SLS] trpe pod novim regimentom... Kam smo prišli?«¹ Discipliniranost poslancev SLS v deželnem zboru je seveda v prvi vrsti služila vladanju stranke same. V tem smislu »soldaška viža« ni imela le osebnega namena, četudi jo je Šušteršič znal dobro osebno obarvati.

Liberalci so poslanca SLS »prav radi očitali, da so naši poslanci na Dunaju v opoziciji, doma pa podpirajo deželno vlado, oziroma njenega predsednika«. Tako je septembra 1913 ugotavljala knjižica Izvršilnega odbora SLS »Dejanja govore«. (Sestavil jo je Krek.) Očitek je bil nelogičen, četudi je bil deželni predsednik resnično organ državne vlade na Dunaju. Saj je moral Šušteršič še 29. oktobra 1910 (ko še niti ni bil deželni glavar) zavrniti nasprotni očitek, da je deželni predsednik Schwarz kar ekspozitura SLS. To izključuje že Schwarzov položaj državnega uradnika, je dejal Šušteršič. Če pa predsednik izpolnjuje našo zahtevo, »da vestno in objektivno vrši svojo dolžnost in da se zlasti ozira na potrebe in želje ljudstva... potem smo mu gotovo hvaležni za to in priznavamo njegovo delovanje«.²

Kakšno je bilo dejansko osebno razmerje med predstavnikoma obeh vzporednih vej oblasti na Kranjskem, kakor ju je poznal avstrijski sistem (avtonomne deželne in centralne državne), je označil Šuklje v opisu položaja, ki si ga je do tistega časa pridobil Šušteršič: »Brezpogojno je vladal v stranki. Škofa je znal pridobiti za se, deželnega predsednika barona Schwarza je strahoval, da je kar trepetal pred nasilnežem...«³

Kolikor je bilo opozicijske politike SLS v državnem zboru, je bila sicer načelna, tj., gotovo ni bila v nasprotju z načeli političnega katolicizma, a je

¹ Šuklje, III, 266.

² Dejanja, 230.

³ Šuklje, III, 119.

vsebinsko in taktično izhajala predvsem iz stvarnih narodnostnih, gospodarskih in socialnih potreb ter argumentov. Če je iste argumente SLS uveljavljala v prid pozitivne bilance svojega strankarskega delovanja tam, kjer je v ustavnem sistemu imela tudi nekaj oblastne moči, tj. v kranjskem deželnem zboru, potem ni bilo v tem nobenega protislovja. V teh dejstvih ni razloga za to, da bi politiko SLS in Šušteršiča v letih 1908-1914 delili na načelno na Dunaju in v domačo, ki bi bila zgolj v znamenju discipline.

Gotovo pa je imela vloga strankinega biča, ki se je vanjo Šušteršič učinkovito vživiljal, močno odbijajoče poteze, povezane z njegovim značajem. V tem se strinjajo vsi pričevalci, z izjemo tistih, ki so, vsak iz svojih razlogov, vztrajali na njegovi strani tudi po razkolu v stranki. Zadovoljimo se z enim samim pričevanjem iz tistega časa.

Franjo Šuklje je v letu 1912, ko že ni bil več deželni glavar, izzval hudo jezo Šušteršiča in Lampeta s kritiko njune deželne finančne politike (»rdeča brošura«). Ko je Janez Kalan brošuro prebral, je 27. junija 1912 napisal avtorju osebno in zelo zaupno pismo. V njem pove, da je Šukljetu posebno hvaležen za stvarne nasvete, zraven pa še »za to, da ste naši stranki odkrito povedali, kar ni prav v njej. – Nisem popolno Vašega mnenja glede učiteljev... in ne popolnoma glede nastavljanja strankarjev v deželni službi. – Splošno pa vsi – z malimi izjemami – čutimo, da v naši stranki marsikaj ni prav in da mnoge osebe, ki se rivajo naprej niso baš ideal – pa si tega nihče ne upa povedati, ker vlada v stranki tak absolutizem in terorizem, da je že neprenesljiv. – Dokaz temu terorizmu je ravno to, ker so Vam zažugali z izključitvijo iz stranke, zato ker ste govorili odkrito besedo! – Iz tega vzroka Vas tudi prosim, da bi me zaenkrat ne 'izdali', ker drugače postanem v naši stranki 'nemogoč', toda človek čuti potrebo, če vidi kako sorodnost mišljenja, da se približa. In to je en vzrok, da Vam pišem. – Prosim 'zaenkrat' me ne izdati. Kajti vedno ne bo moglo biti tako in enkrat bomo morali to komando streti. Potrebo po tem občutimo mnogi, a nihče se ne upa vmes poseči, ker se vsak boji, dobiti jo 's kolom po glavi'. – Toda prišel bo čas in upam, da se že bliža, ko bomo vendar naskočili ta absolutizem.«⁴

V celem je bila SLS nedvomno nekaj, čemur so njeni privrženci lahko s ponosom rekli »velika stranka«.⁵ In v mnogočem so bili gospodarski dosežki njenega vladanja na Kranjskem v letih 1908 do 1917 pod vodstvom Šušteršiča impozantni. Albin Prepeluh je po deželnozborskih volitvah 1913 v Naših zapiskih ugotavljal, da je »klerikalna stranka na Slovenskem danes izrazita gospodarska

⁴ Šuklje, III, 151.

⁵ Le majhen osebni spominski utrinek. Po izidu moje knjige Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo (1971) me je na Filozofski fakulteti na Aškerčevi cesti obiskal dr. Jakob Mohorič. Knjigo je prebral »z zadoščenjem«. Tako je rekel in pojasnil še to in ono stvar, ki zanjo ali nisem vedel, ali pa je nisem prav videl. Po sproščenem pogovoru mi je na koncu dejal: »Ampak Slovenska ljudska stranka, to je le bila velika stranka, kajne?«

stranka«, četudi nagnjena predvsem h koristim kmečkih gospodarjev. »Se v nobeni dobi se (zanje) ni toliko zidalo,« je dodajal.⁶ In gotovo drži tista ponosna bilanca, ki jo je spisal J. E. Krek avgusta 1913 in nato objavil v že omenjeni knjigi.⁷ Krek je v »zmagi« na Kranjskem videl tudi svoj življenjski uspeh, čeprav je dovolj očitno pokazal ne le na vlogo Šušteršiča, temveč tudi na veliki gospodarski prispevek Evgena Lampeta, ki je osnove tega delovanja pripravljal že leta poprej. Tudi »rdeča« brošura Frana Šukljeta, ki je na delo SLS na Kranjskem zrl s položaja deželnega glavarja, »odstopljenega« po Šušteršičevi spletki, ne zanika veliko-potezne gospodarske dejavnosti stranke. Le da bolj dvomi o vprašanju, ali gre nabava denarja zanjo po pravi poti.⁸ Podobna stališča zavzema sočasna razprava Ivana Mandlja.⁹ In seveda zgodovina Frana Erjavca.

Doslej edina študija o tem vprašanju v novejšem zgodovinoписju sklepno ugotavlja: »V nasprotju s koalicijo Narodne napredne stranke in nemške stranke... je SLS zastavila po prevzemu oblasti širok delovni načrt, ki naj ustvari iz dežele nekakšno slovensko jedro in hkrati vzorec za delo stranke v ostalih deželah.« Z združništvom je SLS zavirala hitro deagrarizacijo podeželja in s tem povezano izseljevanje v tujino. Združništvo je skušala spremeniti v normo kmetijskega združevanja, izboljšala je kmetijstvo s financiranjem meliorizacij, s pospeševanjem modernega kmetovanja, še posebej živinoreje. Pospševala je gradnjo železnic in posodabljanje cest, začela je graditi električni sistem v deželi. In da bi pridobila sredstva, je posodabljala deželni davčni sistem in razvijala lastne bančne in zavarovalne zavode. Opravila je dobro delo na gospodarskem področju, ki je po učinkovanju na poznejši razvoj preseglo pomen zadoščanja strankinih interesov.¹⁰

Iz vseh navedenih spisov je očitno, da ima gospodarska in splošna kulturna in družbenorazvojna zgodovina Kranjske v letih vladavine SLS (in Šušteršiča osebno) tolikšen pomen, da jo bo treba temeljiteje raziskati in razčleniti. Že zdaj pa je tudi očitno, da ima zgodovinoписje tukaj opraviti s primerom strankarskega monopoliziranja oblasti na vseh območjih družbenega življenja, dostopnih deželni avtonomiji. Monopoliziranja, ki se udejanja z močjo stranke, ki je izrazito usmerjena k ideološkemu izključevanju drugače mislečih. Kranjska deželna avtonomija v rokah SLS v letih 1908-1914 pomeni v nekem smislu zgodnji (pred)pojav sistema s totalitarističnimi potezami na slovenskih tleh. Sistema, ki se je v drugi zgodovinski dobi in z drugim nosilcem moči razvil v dominanten politični in družbeni sistem, seveda z drugačnim ideološkim predznakom, a ne

⁶ Prepeluh, 420.

⁷ Dejanja.

⁸ Fran Šuklje, Deželni zbor Kranjski in deželne finance, Ljubljana 1912.

⁹ Ivan Mandelj, Nekaj števil iz kranjskega deželnega gospodarstva. V: 2, Veda, 1912, št. 3, 228-248.

¹⁰ Damijan Guštin, Odnos deželnozborske večine SLS do poglavitnih gospodarskih vprašanj Kranjske v letih 1908-1914. V: 31, Kronika, 1983, št. 1, 45-54.

brez posledične zveze s prvim. Šušteršičevi sodobniki novega značaja tega (pred)pojava še niso opazili. Pojem »totalitarizem« v politološkem smislu še ni bil ustvarjen. (Podobno je s pojmom »fašizem«, katerega elementi so tudi bili opazni že pred prvo svetovno vojno.)

Sodobnike, tudi nekatere pripadnike SLS, pa je vsa tista leta vendarle že marsikaj motilo. Celó do »neprenesljivosti«, kakor smo prebrali v pismu Janeza Kalana. Motila sta predvsem »absolutizem in terorizem« voditelja in njegove skupine. Pa tudi sistem uporabe struktur avtonome deželne oblasti za krepitev voditeljskega absolutizma, ki po samolastnem merilu »nastavlja strankarje v deželni službi«. Kritičnih duhov v SLS takrat še ni dovolj motilo dejstvo, da sta se ta terorizem in absolutizem obračala še bolj drastično kakor navznoter tudi navzven iz stranke, proti bitju in žitju idejnih nasprotnikov. V tem primeru najotipljiveje proti liberalnemu učitelstvu.

Šuklje je to že opazil kot problematično za celoto, ne samo za neposredno prizadete, Janez Kalan pa še ni popolnoma njegovega mnenja. Ne vidi še, kaj pomeni ogrožanje avtonomije učiteljskega poklica po sebi. Zdi se mu, da prizadeti učitelji svojo kazen kar zaslužijo, saj so »tako satansko zlobni in odurno predrzni«. Najprej bi se morali poboljšati, potem bi bili šele vredni demokratičnega zagovora. Slovenski liberalci pa so v Šušteršičevem režimu videli predvsem klerikalnega zmaja, konkretnega nasprotnika, ki jim ne da dihati in ki se okorišča z demokracijo brez »kancelparagrafa«. Podobno socialdemokrati, ki se otepajo spomina na zavezništvo s »klerikalci« izza bojev za demokratično volilno reformo in pri katerih se zdaj krepi upanje, da bodo osvojili bodočnost s tem ko se vračajo k boju za »prave« razredne interese. V vladajočem sistemu tudi oni še ne zaznavajo tiste grožnje demokraciji, ki bo postala prvo vprašanje v osrednjih krizah 20. stoletja. Vse je še preveč pod vtisom zgodovinskega vladarskega absolutizma – ki v habsburški monarhiji sploh še ni zgolj preteklost – da bi bilo kot nova grožnja zaznavno tisto novo zanikanje demokratičnega načela, ki se komaj začenja razlikovati od starih absolutističnih običajev, ki so še živeli, zasidrani celo v ustavi.

Treba je le pomisliti na znameniti § 14 iz ustavnih zakonov 1867. leta, ki je državni vladi omogočal še vse drugačno samovoljo, kakor pa si jo je lahko privoščil absolutizem Šušteršiča v deželi Kranjski. Deželne ustave namreč takih zasilnih pripomočkov za vladanje niso predvidele. Pa tudi zgodovinska ocena § 14 samega je šele v novejšem času pripeljala do sklepa, da ima ta paragraf bistven delež v krivdi za propad velike podonavske države, »ker je vlade odvezoval prisile, da bi se bolj zavzeto pogajale z vsakokratnimi opozicijskimi tokovi«.¹¹

Tej ugotovitvi zgodovinopisja današnjega časa bi bilo umestno dodati za slovensko zgodovino skoraj še pomembnejšo tezo, ki je zgodovinopisje še ni

¹¹ Gernot D. Hasiba, *Das Notverordnungsrecht in Österreich (1848-1917). Notwendigkeit und Mißbrauch eines »Staatserhaltenden Instrumenten«*, Wien 1985.

premotrilo, namreč, da je tudi »ustavni absolutizem« SLS 1908-1914 na Kranjskem, v Šušteršičevi totalitarni izpeljavi, najbrž kar precej sokriv za tisto lahkotno opuščanje deželne avtonomije Kranjske, ki se je dogodilo 1918. leta, ko bi bilo mogoče to že dano avtonomijo neposredno uporabiti kot oporo za avtonomijo Slovenije v Državi SHS, po 1. decembru 1918 pa tudi v Kraljevini SHS. Na to zapravljeno možnost je, kakor bomo še videli, opozarjal Šušteršič sam, ko je v letih po prevratu tako ostro grajal politično početje SLS. Razumljivo, da ob tem nikakor ni bil pripravljen sprejeti graje za svojo predvojno vladavino na Kranjskem ali celo uvideti, da je pripomogla k zmotam SLS v prevratni dobi.

Čas še ni bil zrel za zaznavanje totalitarizma kot nove politološke kategorije, hujše od staroznane vladavine močnejšega in od preprostega političnega strahovanja. In seveda, še manj je bil zrel za zaznanje, da lahko tudi ideološko napajana »ljudska« oblast prinese razvojno težnjo k njemu. To je mogoče opaziti celo ob umetniškem spomeniku iz tega časa po 1908, ob »Hlapcih« Ivana Cankarja.

»Hlapci,« je 1932. leta menil Izidor Cankar, »so bili zamišljeni kot satirična drama s tendenco proti brez značajnosti slovenske inteligence, toposti kmetijskih mas, divjemu gospodarjenju narodno-napredne in katoliške politične stranke.« Drama vsebuje zanašanje na »zmagovito bodočnost demokracije« socialistov, opozarja na človeško nedostojnost »naprednih« ljudi (liberalcev), na zapečarske nasvete, ki jih ljudstvu dajejo »konservativni narodni voditelji«. Reprezentantu socializma postavlja nasproti kot edinega antagonistu reprezentanta klerikalizma, župnika, ki »je simbol velikega sistema, je opremljen s preizkušeno filozofijo in taktiko ter z jasno zavestjo, kaj hoče«. Ta župnik ceni možatost, »neprikrito zagovarja teorijo avtoritativne oblasti, potrebne sile, diktature; od premaganih nasprotnikov ne želi hinavščine, potuhovanja, konverzij, a terja pokorščino«. Prepričan je, da je namera, hlapce v ljudi spreobračati, brezuspešno početje, »ker nikoli ni mogoče vzgojiti človeške mase tako, da bi vsakdo posebej med njimi bil polno-

Evgen Lampe

vredno etično bitje«. Jerman se nalomi v dvomu o dopustnosti svojega boja, če mora njegova mati-svetnica toliko trpeti zaradi njega. »Drama, prvotno zasnovana kot objektivna satira [satira o sistemu, ki lomi ljudi], je tako postala izraz individualnega etičnega boja.«¹²

Če premislimo besede Izidorja Cankarja, se je drama, začeta kot kritika vladavine SLS po 1908. letu, zaobrnila v tehtanje etičnega problema posameznika, ki se upira, in pustila sistem na ravni povoda. Tri desetletja za Izidorjem stopi Lino Legiša še korak naprej. Težišče drame vidi sploh le še v pojavu, kako »se učiteljstvo, ki je še med volitvami gorelo od naprednih gesel, po zmagi klerikalizma na mah obrne po vetru in pred župnikom – novim gospodarjem razgali svojo hlapčevsko naturo«. ¹³

Ivan Cankar je umetnik, ne sociolog, še manj politolog, od katerega bi mogli pričakovati zapažanje in razčlenbo novega družbenopolitičnega pojava. On zaznava predvsem, kar je v pojavu problem (posameznega) človeka. In tako napiše »Hlapce«, ne morda »Totalitaristov«. Naloga zgodovinopisja pa bo razčleniti dobo 1908-1914 na Kranjskem z vidika, ki bo opazoval systemske elemente, ki tudi na naših tleh naznanjajo prihajajoči problem stoletja, systemski totalitarizem idejno izključujoče stranke. Z vidika, ki bo pokazal, da vir pojava ni Šušteršičev osebni značaj, da je ta vir treba iskati v imanenci gibanja, ki je tega politika vrglo na izpostavljen položaje, in da je na koncu koncev sistem tisti, ki ne more shajati brez hlapcev. Da ne gre pri kranjskih učiteljih, ne pri Slovencih sploh, kar za hlapčevstvo po naravi ali usodi.

Poglejmo – če že nimamo na voljo novodobnega zgodovinskega prikaza – kakšen je bil čas po zmagi katoliškega gibanja na Kranjskem v očeh kritičnega sodobnika. Skoraj pozabljeni (v slovenski jezik še neprevedeni) so dopisi masarykovca Antona Dermote, gostujočega pri slovenskih socialnih demokratih, iz let 1898-1912, namenjeni praškemu Slovanskemu prehledu. V njih poroča le o prvih letih vladavine SLS, saj nadaljevanja žal ni dočakal. Prehudo je zbolel in maja 1914 umrl – za tuberkulozo, tako kot tolikeri.¹⁴

Za boljše razumevanje je Dermota Čehom navedel odlomek iz uvodnika, ki ga je Slovenec objavil po dopolnilnih volitvah v deželni zbor konec leta 1908, ko se je izpolnila zmaga SLS. »Ne bratovska ljubezen ne 20. september [krvavo zatrte slovenske demonstracije v Ljubljani], samo zavest šibkosti je prisilila liberalno stranko, da je proglasila abstinenco na deželi. Liberalizem v svoji stari formi se je preživel in izgubil moč... Volitve so pokazale, da danes SLS ni več samo stranka, ampak da je ime stranka tukaj dobilo ime organiziranega ljudstva.

¹² Izidor Cankar, *Leposlovje – Eseji – Kritika*, Slovenska matica, Ljubljana 1969, 319-323.

¹³ Lino Legiša, *Obdobje moderne, Zgodovina slovenskega slovstva V*, Slovenska matica, Ljubljana 1964, 87.

¹⁴ Dermota.

Zato se tudi od danes naprej Ljudska stranka ne more več sporazumevati, dogovarjati z nobeno drugo stranko... Kar ni v Ljudski stranki, ne pripada več slovenskemu narodu.«

Leto pozneje pa opiše novo stanje: »Sugestija neprestanega napredka klerikalne moči in umikanja liberalnih je povzročila številne prebege naprednjakov h klerikalcem. V enem letu jih je bilo toliko, da jih imajo tudi naši neizbirčni klerikalci ravno dovolj. Zanimiv primer je učiteljska 'Slomškova zveza', katere zbor je bil na Brezjah na Gorenjskem. Udeležencev je bilo 400, med njimi 250 učiteljev, ki so še do nedavnega bili pripadniki liberalne smeri. Dotlej namreč, dokler učiteljstvo ni spregledalo, da si od liberalne stranke ne more obetati izboljšanja učiteljskih plač. SLS je tako rekoč načelna nasprotnica vsakega zvišanja plač, pomaga pa posameznikom vsaj v tem smislu, da jim preskrbi vsa boljša delovna mesta. Član deželnega odbora dr. Pegan razglša: Dokler učiteljstvo ne preide v našo stranko, nima upanja na izboljšanje svojih gmotnih in drugačnih razmer. – Dejansko se v praksi dogaja, da učitelja, ki po šoli deluje za kako neklerikalno stranko in si pridobi vpliv med ljudmi, premestijo z dobrega mesta v skrit kot. Razlog: izgubil je zaupanje ljudstva...«

Pa shod katoliških študentov: »Med študenti se klerikalci dolgo časa niso mogli zasidrati... Šele ko so začeli agitirati po zgledu narodno radikalnih študentov tudi med slovensko srednješolsko mladino, so začeli beležiti večje uspehe. Večje uspehe imajo tudi zato, ker je v zadnjih dveh letih deželni šolski svet v klerikalnih rokah, zaradi česar se liberalni profesorji in učitelji ne smejo ganiti, medtem ko klerikalni lahko prosto in neprikrito propagirajo svoje nazore. Deželni odbor podeljuje štipendije in podpore... Tudi tako imenovana študentovska kuhinja za srednješolsko mladino je postala klerikalno orodje, tako da so proti njej letos ustanovili drugo kuhinjo pod liberalnim vodstvom. Letošnjega shoda klerikalnih študentov se je udeležilo blizu 400 študirajočih. Uspešnost klerikalnega gibanja med akademiki je povečevala tudi politika liberalne stranke, ki se je trudila, da bi prenovitvena gibanja med študentovsko mladino na Dunaju, v Gradcu in Pragi dobila pod svoj strankarski vpliv.«

Masarykovec Dermota je kritičen tudi do slovenske liberalne stranke na Kranjskem in razpozna sociologijo njenega nazadovanja. In ni slep za »samovladno« obnašanje stranke, ki je na Kranjskem na oblasti. Dodatno k akciji proti Cankarjevim »Hlapcem« omenja še vladno cenzuro, ki zahteva, da se v drami Etbina Kristana »Samosvoj« na koncu spremeni ime Ljubljana, da dela ne bi bilo mogoče lokalizirati. Podobno je bilo treba v Alešovčevi farsii »Eno uro doktor« spremeniti ime zdravnika, ker je enako z imenom deželnega odbornika SLS Zajca. Deželni odbor, ki je v rokah SLS, piše Dermota, ravna enako samovoljno tudi v drugih kulturnih zadevah. Socialdemokratskemu društvu Vzajemnost v Ljubljani je onemogočil, da bi v deželnem gledališču na predvečer prvega maja predvajalo Cankarjevega »Jakoba Rudo«.

In še: protizakonitosti proti učiteljstvu so na dnevnem redu, učitelji javno povedo, da nimajo več nobenega urada in nobene inštanca na Kranjskem, ki bi jim bila pravična. Ostaja le še ministrstvo na Dunaju. Personalne odločitve so odvisne le od pripadnosti klerikalni stranki. Deželni predsednik Schwarz pa je ob teh pritožbah izjavil: »Proti dr. Šušteršiču ne morem nič storiti.« – Napredno učiteljstvo zbira dejstva, da bi jih predložilo ministrstvu prosvete. Malo verjetno je, da bi doseglo kak uspeh pri grofu Stürgkhu.

Občine, ki so volile protiklerikalno, so izgubile svoje občinske odbore in postavljeni so jim po vladi in deželnem odboru gerenti, seveda privrženci SLS. Tako na Jesenicah, tako v Šiški in v Mostah pri Ljubljani. Deželni odbor je šikaniral občino, kakor je Idrija. Posameznikom in deputacijam so dali razumeti, da se deželni odbor ne bo oziral na nobeno prošnjo in na nobeno zahtevo iz nobene občine, če je ne bodo prinašali klerikalni zastopniki. Prisedniki deželnega odbora so se v tem smislu izražali tudi na shodih. Dermota navaja primere, ko so klerikalne oblasti raje postavljale na določena mesta tujce, tudi Nemce, samo da jim ni bilo treba nastaviti slovenskega liberalca. Celo gasilska društva ne dobivajo podpore, če predsednik ni privrženec SLS. Zato pa dajejo podporo klerikalnim organizacijam, tudi kadar ne bi bila umestna. Največja je bila dodeljena zvezi klerikalnih

Anton Dermota

zadrug, in to iz javnih sredstev – 700 tisoč kron – ki so jih vzeli iz sklada za ustanovitev slovenske univerze v Ljubljani. Deželni odbor je odobril posojilo brez določenega roka in jamstva, tako da malokdo verjame, da bo denar končno res porabljen za prvotni namen. Večina v deželnem zboru je hotela kritiko preprečiti na ta način, da so poslanci SLS dosledno zapuščali seje, kadar so nastopali liberalni kritiki.

V zadnjem dopisu, ki ga je še zmogel, 19. julija 1912, piše Dermota o žalostnem položaju deželnega kranjskega gledališča. Izgubilo je najboljše svoje moči, ki so se odselile v Trst in Zagreb, Nemci pa so si postavili svoje lastno gledališča iz privatnih sredstev. 17) Konca slovenskega gledališče pod Ivanom Šušteršičem ni več dočakal. Tudi ta konec je spomenik dobe in samega Šušteršiča.

Zgodovinarji slovenskega gledališča vedo o njegovem izhiranju v letih vladavine SLS veliko. Za oznako odnosa do ljudi iz prizadete kulturne srenje pa se raje spet zadovoljimo s pričevanjem, četudi izvira že iz prvih let svetovne vojne. V zapiskih namestnika deželnega glavarja Evgena Lampeta preberemo, kako so slovenski igralci, ki so bili spričo zaprtega gledališča v hudi stiski, prosili, da jim deželni glavar dovoli prirediti v gledališču proslavo cesarjevega rojstnega dne in tako nekaj zaslužiti. Glavar jim tega ni dovolil, ker ni verjel, da bi bili sposobni proslavo izpeljati na primerni ravni. In 7. septembra 1916 si Lampe zapiše: »Pisatelj Ivan Cankar me je poiskal v kavarni Union in me prosil kot odposlanec slovenskih stradajočih umetnikov, da bi jim dežela pomagala v njihovih hudih stiskah. Župančič je hudo zadolžen, postavljen na eksistenčni minimum, zarubljen od rodoljubov, ki so mu posodili, pa ga, dasi sami bogataši, preganjajo radi poroštev in posojil. Golar, itd., stradajo. Brez kosila. Rekel mu, da bom že glavarju to naznanil, a se morajo posamezniki oglasiti. Cankar dejal, da tega ne morejo, raje lakote poginejo. Ko sem mu pojasnil, da drugače stvar ne gre, rekel, da jim to pove.«¹⁵

¹⁵ NAL, ZAP j. 102/ Evgen Lampe.

»ČUTIMO SE KOT DEL PLEMENITEGA NARODA HRVATSKEGA«

Konec februarja 1911 je Šušteršič nastopil v delegacijah proti Kramarju, ker je ta ugovarjal trializmu in priključitvi Bosne in Hercegovine hrvaškim deželam ter opozoril na protitrialistično izjavo bosenskih srbskih saborskih poslancev, ki žele avtonomijo Bosne pod dualistično monarhijo. Ob tej priložnosti je Slovenec v smislu Šušteršičevega nastopa poudaril naravno težnjo vseh Jugoslovancev po strnitvi pod historično hrvaško državo, s slovenskimi deželami vred, ki po naravi tudi sodijo v to skupino. Nasprotovanje Srbov izvira iz tega, »ker se boje skupine jugoslovanskih katolikov na Balkanu. Njim še sedaj roji po glavi Velika Srbija s kraljem Petrom Karadjordjevičem na čelu in s prostim dohodom k morju, kar hočejo doseči s pomočjo Lahov.« Takšna politika, je sklenil list, bi vrgla Hrvate in Slovence v žrelo njihovim najhujšim sovražnikom, Madžarom, Italijanom in Nemcem.¹

Dovolj razumljivo je, da je VLS s Šušteršičem vred z zadoščenjem gledala na nastajanje velike, združene Hrvaške stranke prava, ki je zajela vse hrvaške dežele, hrvaško Istro in povrh še Bosno-Hercegovino. V takšni stranki je videla političnega nosilca ideje o jugoslovanski, trialistični državni tvorbi na jugu monarhije. Še posebej ji je bila ta stranka pomembna, saj je edina med Hrvati zelo jasno izražala tudi interes ne le za malo obvezno splošno sodelovanje s Slovenci, marveč tudi za njihovo pridruženje jugoslovanskemu (velikohrvaškemu) državnemu načrtu. Tega VLS ni mogla pričakovati od Hrvaško-srbske koalicije, ki se je držala »popravljenega« dualizma in bila vrhu tega še poudarjeno protiklerikalna. Po drugi strani je imel od pravaške strnitve Šušteršič tudi neposredno korist, saj se je v dunajskem državnem zboru občutno okrepila njegova pozicija z ustanovitvijo Hrvaško-slovenskega kluba, katerega načelnik je postal (s podnačelniki Dulibićem, Korošcem in Spinčićem).

Hrvaško-slovenski klub je po volitvah 1911 sprva združeval vse slovenske državnozborske poslance, z izjemo kranjskega liberalca Vladimirja Ravniharja. Od drugih južnoslovanskih poslancav so bili zunaj kluba peteri dalmatinski hrvaški liberalci in oba dalmatinska Srba. V nadaljnjem sta po želji tržaškega političnega

¹ Slovenec, 28. februar in 4. marec 1911, št. 48 in 52.

društva »Edinost« iz Hrvaško-slovenskega kluba izstopila Rybař in Gregorin. Objavila sta pismo, v katerem odobravata idejo združenja v en jugoslovanski klub, in pojasnjujeta, da sta morala izstopiti zaradi pritiska.² Razlika med imenovanjem kluba »hrvaško-slovenski« in »jugoslovanski« za te izstope ni imela pomena. SLS (VLS) je v vseh teh letih brez pomisleka in z jasno zavestjo, da je treba upoštevati tudi Srbe, rada uporabljala v besedi in tisku »jugoslovansko« ime. Uradna raba »hrvaško-slovenski« je bila popušćanje hrvařkim pravařem.

Konferenca Frankove (čiste) in Starćevićeve (milinovske) stranke prava 24. julija 1911 v Zagrebu, ob navzoćnosti dalmatinskih pravařev, predstavnikov katoliřke »Udruge« iz Bosne in Hercegovine in tudi predstavnikov Hrvaško-slovenskega kluba na Dunaju, je soglasno sklenila storiti odloćilen korak k pravařkemu zedinjenju. Posebna toćka sklepov je zadevala Slovence: »Uprava celokupne Stranke prava bo stopila takoj po svojem konstituiranju v stik z brati Slovenci z namenom sporazumeti se za skupno delo na temelju programa Stranke prava.«³

Slovenec je konferenco in njene sklepe sprejel z velikim navduřenjem. Pisal je o epohalnem pomenu pravařkega zedinjenja za Jugoslovane [!], zlasti glede na sklep pravařev, da je treba delati skupno s Hrvaško-slovenskim klubom na Dunaju. Ugotavljal je, da je s tem dana enotna smer narodni politiki Hrvatov in Slovencev, ki jo je opisal takole: »Cilj te politike je edinstvena jugoslovanska drřavna skupina pod habsburřkim řezlom, kakor jo zajamćuje pragmatična sankcija, cetinska pogodba in druge historične listine in kakor jo zahteva naravni razvoj teh narodov ter skupni blagor vse naše drřave.« Ob hlinjeni zaskrbljenosti grařkega lista Tagespost za Srbe, čeř da bi v takřni drřavni enoti utegnili biti zatirani sprićo njenega katoliřkega znaćaja, je ře nedvoumno poudaril: »Kakor se vidi, ima Tagespost zoper hrvařko slovensko pravařko edinstvo iste razloge, kakor naři in hrvaři liberalci... Združenja Hrvařke in Slovenije pa se nimajo ne Srbi ne Mohamedanci nić bati, ker katoliřka Jugoslavija nima niti najmanj namena kratiti komurkoli versko in politično enakopravnost v tem okviru. Mi smo trdno preprićani, da bomo ta svoj cilj dosegli in da ne bo to samo Jugoslovanom v korist, ampak vsem avstrijskim Slovanom sploh in pa celi Avstriji in pa vsem njenim narodom. Nemci ne bodo s tem prav nić prikrajřani, samo svoje sanje o nadvladi nad Avstrijo bodo pać morali opustiti...«⁴

Koalicijski in liberalni tisk na Hrvařkem in v Sloveniji je zedinjenje pravařev predstavljal kot delo slovenskih klerikalcev, v prvi vrsti řuřterřića samega. »Hrvatska sloboda« Mileta Starćevića je to odloćno zanikala: »Ni res niti to, da bi se bil dr. řuřterřić zanimal za to naše gibanje. Nasprotno, mi hoćemo in řelimo

² Edinost, 27. julij 1911.

³ Hrvatska sloboda, 25. in 26. julij 1911, řt. 168 in 169.

⁴ Slovenec, 29. julij 1911, řt. 122.

zainteresirati naše brate Slovence in Hrvate v drugi polovici monarhije... da bi se vsi poslanci, kolikor je mogoče, združili v eno falango in se v danem trenutku skupno bojevali za osvoboditev Hrvaške izpod ogrskega jarma. V tej podpori Slovencev in Hrvatov imamo močno jamstvo, da bomo svoje namere udejanili...«⁵

Isti milinovski list je konec novembra 1911 v imenu zdaj že združenih pravašev objavil programski uvodnik z naslovom »Stranka prava o Slovencih«.⁶ V njem je vnovič zavrnil laži o tem, da je Stranka prava pod komando Šušteršiča in Jegliča, da je v službi dunajskih krščanskih socialcev, da so jo slovenski klerikalci kupili itn. Da bi dokazal pripadnost Slovencev Hrvatom, se je sklical na Anteja Starčevića in Evgena Kvaternika, na zgodovinske državnopravne listine, zlasti pa na dejstvo, da je zavest o skupnosti že zdavnaj prodrla v slovenske duše. Danes čutijo potrebo skupnosti s Hrvati vsi slovenski rodoljubi, je zagotavljal. Zveze s slovensko politiko so bile že od nekdaj dobre; resda so bili pravaši v letih 1894 in 1895 v stiku s slovenskimi liberalci, toda zdaj se je slovenski narod od liberalcev odvrnil. »Mi za to nič ne maramo, saj mi nismo vodili politike s Hribarjem in Tavčarjem zaradi njihovih oseb, marveč smo vodili politiko s slovenskim narodom.«

*Zborovanje poslancev Vseslovenske ljudske stranke in Hrvatske stranke prava
20. oktobra 1912 v Ljubljani*

⁵ Hrvatska sloboda, 27.-30. julij 1911, št. 170-172.

⁶ Hrvatska sloboda, 13. november 1911, št. 234.

Zdaj, ko slovenski narod v večini zaupa v drugo stranko, računamo pravaši z novimi predstavniki slovenskega naroda, s Šušteršičem in drugimi. Zato so Hrvati iz Dalmacije in Istre vstopili v Hrvaško-slovenski klub. Če bodo Slovenci jutri izvolili druge ljudi, pa bomo pa v stiku z njimi. Za zdaj hočemo najprej doseči gospodarsko organizacijo in vzajemno gospodarsko podporo, kajti to bo najhitreje in najuspešneje pripeljalo do politične organizacije Slovencev s Hrvati. Dozdaj se Stranka prava politično s Slovensko ljudsko stranko še ni zedinila, sodelovala pa bo z njo složno in sporazumno, zlasti v Hrvaško-slovenskem klubu. »Najbrž se bodo politične razmere toliko razvile nam v prid,« je sklenil list, »da bomo z enotnim življenjem fuzionirali tako stranki kot tudi naroda, da bomo oblastnike v monarhiji tako prisilili, da bodo računali s tem dejstvom.«

Šušteršič je 10. novembra 1911 v tej zvezi izrekel pač najpomembnejšo slovensko narodnopolitično izjavo tistega časa. In sicer v govoru med proračunsko debato v državnem zboru. Govor je dal posebej natisniti in ga nato z Jegličevim posredovanjem poslal prestolonaslednikovi pisarni, da bi opozoril nase.

V njem je Šušteršič poudaril potrebo, da bi avstrijski parlament moral priti do tvorne večine, ki bi se ustvarila na temelju avstrijskega duha. Ta duh pa je definiral takole: »Ta avstrijski duh, to je smisel za velikost in moč te države, to je smisel za enakopravnost vseh narodov te države, to je prepričanje, da more ta država obstajati le, ako se v njenih mejah vsak njen narod dobro počuti in more svobodno razvijati, ne samo tzv. veliki in bogati narodi, ampak tudi majhni narodi, vsi narodi brez izjeme!« Nato je govoril o pomenu jugoslovanskega vprašanja za monarhijo, zlasti še v primeru napada Italije na Albanijo ali celo na habsburške jadranske dežele. »Takrat bo vprašanje, v koliki meri dinastično zvesto čustvovanje Jugoslovanov še živi, oni činitelj, ki bo morda odločilen za usodo naše monarhije kot velesile!« Nakazal je, kje nastaja zunanji dejavnik, ki spodjeda takšno čustvovanje: Nastajanje balkanske zveze odpira drugo možno usmeritev habsburških Jugoslovanov. Toda problem je tudi notranji, je poudaril. Sistem avstrijske politike temelji na tezi, da brez popolnega upoštevanja stališč nemških nacionalcev ne gre in da je poleg njih kvečjemu treba upoštevati še Čeha. Temu nasproti pa, da je treba upoštevati tudi jugoslovanski dejavnik: »Brez nas tudi ne gre, če mi hočemo!«⁷

Priznati je treba, da je Šušteršič dobro zadel v bistvo državnega problema podonavske monarhije. Njegova šibka stran je bil naslovnik: apeliral je na dinastični faktor kot na tistega, ki bi lahko uveljavil njegov »avstrijski duh« kot temelj države. Zgodovina je dokazala, in sam Šušteršič je pozneje moral uvideti, da ta faktor tega ni bil zmožen niti doumeti, kaj šele uveljaviti v državni politiki. Seveda je bilo zastarelo tudi izhodišče Šušteršičeve argumentacije. Že od marčne revolucije ni šlo več za to, da vladar skrbi za zadovoljnost narodov, marveč za to,

⁷ Slovenec, 13. november 1911, št. 260.

da narodi sami ustvarjajo državo in ustavne razmere, v katerih bi hoteli še naprej družno živeti. Nekaj je v tej smeri sicer tudi Šušteršič nakazal v poudarku, da brez Jugoslovancev ne bo šlo, če bodo to le dovolj hoteli sami.

Šušteršičev koncept so prav v tej točki zavrnili tisti, ki so prvi določali usodo podonavske države – nemški nacionalci. A ne le oni. Užaljeno so reagirali tudi mladočeški »Narodni listi«. Glasilo zedinjenih pravašev v Zagrebu pa je Šušteršičev govor objavilo in ga označilo za »pomembnega... posebno z državnopravnega stališča«.⁸

»Vaši želji sem prav rad ustregel in odpošljem še danes Vaš govor na Dunaj,« je pisal Jeglič Šušteršiču 21. novembra 1911. »Vaše govore rad prečitam,« ga je pohvalil, »tega sem pa dvakrat prečital, ker spada med Vaše najboljše govore. Ne le misli in trditve o nas Jugoslovancih se mi dopadejo, ampak še bolj izraženi nazor o lastnostih večine, da bo res prava, za življenje sposobna.« – Prvega decembra pa mu je že poslal pismo prestolonaslednikovega »Oberhofmeistra«, z dne 29. novembra 1911, v katerem je potrdil prejem poslanega govora.⁹

Edini vidni politik iz vrst hrvaških pravašev, ki v tistem času povezovanju s Slovenci ni bil naklonjen, je bil Mate Drinković iz Šibenika. A s svojimi pomisleki je nastopal le zaupno, ne javno. V pismu Miletu Starčeviću, 13. septembra 1911, je trdil, da Hrvatje ne smejo postati privesek Slovencev in da nikakor ne smejo prenašati svoje narodne politike iz banovine, iz Zagreba v Ljubljano.¹⁰ Javno pa je tudi on zagovarjal vsepravaško zedinjenje in zanikal, da bi bilo to Šušteršičevo delo.

Shod zaupnikov kranjske SLS je nato 4. januarja 1912 Šušteršiču, zdaj tudi novemu kranjskemu deželnemu glavarju, naložil nalogo, da kot strankin načelnik nadaljuje politiko hrvaško-slovenske vzajemnosti. Če je bil torej Šušteršič v naslednjem poldrugem letu med slovenskimi klerikalnimi politiki najaktivnejši pri spletnju strankarske zveze s Hrvaško stranko prava, je to bilo ustrezno navodilom in razpoloženju strankinega vodstva. Toda postopoma, zlasti v naslednjem letu, se je vendarle pokazalo, da navidezna istovetnost političnega cilja ne temelji na enakih političnih izhodiščih vseh.

Priložnost pokazati, da misli ostati prvi med prvimi v vrsti delavcev za zvezo s HSP, je Šušteršič dobil, ko je v odgovoru na pozdravno brzojavko prve seje osrednjega vodstva združene HSP jedrnatu zagotovil: »Čutimo se kot del plemenitega naroda hrvatskega in hočemo vedno skupno delovati za blagor in napredek našega ljudstva.« Razmerje VLS do pravašev pa opredelil kot razmerje »najožjih somišljenikov in sobojevnikov«.¹¹

⁸ Hrvatska, 11. in 13. november 1911, št. 10 in 11.

⁹ NAL, Korespondenca Jeglič-Šušteršič.

¹⁰ Hrvatska rieč, 2. december 1913, št. 902.

¹¹ Slovenec, 15. januar 1912, št. 11.

Vodstvo HSP je poslalo o svojih političnih namerah »trialistično« spomenico cesarju. Slovenec jo je objavil 5. februarja 1912 na uvodnem mestu. Toda prav tu se je izkazalo, da sam pojem »trializem« nikakor ne obsega nujno tudi Slovencev. V spomenici namreč o Slovenceh ni bilo besede! Govoriti o HSP in o VLS kot o »najožjih somišljenikih« je bilo pač nekoliko prisiljeno.

Prav kmalu nato so Hrvati od Slovencev vendarle zahtevali tesno politično solidarnost, ko je šlo za njihov neposredni interes v banovini. Madžarska vlada je namreč v Hrvaški-Slavoniji suspendirala ustavno življenje in ustoličila namesto tega svojega komisarja, uvedla t. i. komisariat. Za povod ji je rabila politična pogodba, ki so jo pravaši sklenili s Hrvaško-srbsko koalicijo v pričakovanju novih saborskih volitev.

Komisariat Slavka Cuvaja je ustvaril v banovini razmere, ki so tudi Hrvaško-slovenskemu klubu na Dunaju postavljale vprašanje, kako reagirati v dunajskem državnem zboru, ki po dualistični ustavi za zadeve na Ogrskem ni bil pristojen. VLS je na tej novi stopnji svojo taktiko uravnavala po dveh političnih presojah. Najprej po presoji razvoja na Hrvaškem in obetov za rešitev jugo-slovanskega vprašanja v luči splošnih razmer v monarhiji predvsem v luči najnovejše zaostritve krize dualizma, ko je madžarska vlada znova zavrla reformo obrambnega zakona s tem, da je cesarju oporekala pravico do vpoklica rezervistov po zakonu iz leta 1888. »V Avstroogrski smemo v doglednem času pričakovati zelo resne državne krize,« je trdil Slovenec. »To, kar se je sedaj pojavilo, je le grom pred nevihto. Ogrska magnatska klika, ki je izvor vseh homatij in držav-nopravnih konfliktov, se bo morala streti, ali s pomočjo ljudstva [tj. z demokratično volilno reformo], ali pa s silo. [Oboje bi oktroiral vladar!] Na vsak način stojimo pred veliko državno krizo in takrat se bo pokazalo, da je federalistična [velika, ne dualistična] Avstrija edina državna oblika, ki je v Avstriji mogoča.«¹²

Druga temeljna presoja vodilnih ljudi v VLS pa je bila, da je ravno vprašanje »brambne reforme« tisto, pri čemer morajo Slovenci oz. Hrvaško-slovenski klub v državnem zboru neomahljivo podpirati vladarja in prestolonaslednika, in sicer zato, ker je »brambna reforma« poglobilni interes vladarja in se utegne razviti v vzvod za oktroiranje ustavnih sprememb pa tudi zato, ker Slovenci in Hrvati potrebujejo močno veliko Avstrijo kot zaščito pred italijanskimi ozemeljskimi poželenji.

Nedvomno je bila takšna presoja v veliki meri izraz tudi Šušteršičevega osebnega mnenja in verjetno jo je nasvetoval prav on. Še bolj neposredno so se s to presojo skladni Šušteršičevi nazori izražali v delovanju Hrvaško-slovenskega kluba, katerega predsednik je še naprej ostajal.

Klub se je v tem položaju odrekel najmočnejši obliki protesta proti komisariatu v banovini. Ni začel obstruirati dela državnega zbora, četudi so

¹² Slovenec, 3. april 1912, št. 76.

dalmatinski liberalni poslanci želeli prav to. Odločil se je za drugo obliko protestnega nastopa, za interpelacijo vladi (18. aprila 1912), in se zadovoljil z odgovorom predsednika vlade Stürgkha nanjo. Takšna taktika je tedaj sprožila hude očitke na račun kluba in njegovega predsednika osebno. M. Gross v svojem zgodovinskem prikazu Šušteršiča celo dolži, da je on preprečil obstrukcijo in da se je za redukcijo protesta na obliko interpelacije dogovoril z avstrijsko vlado.

Med dalmatinskimi pravaši, zlasti onimi iz Šibenike (M. Drinković), se je kmalu razvilo proti Šušteršiču ostro nasprotovanje in hudo očitanje vladnega oportunitizma. Podrobnejša zgodovinska razčlemba pa pokaže, da so idejo o obstrukciji dejansko onemogočili poslanci Hrvaško-srbske koalicije v Budimpešti, ki so se ognili vsakemu sodelovanju v protestni akciji. Četudi tega že takrat ni bilo mogoče skriti, se je odij vseh nezadovoljnejšev s taktiko Hrvaško-slovenskega kluba v Banovini in v Dalmaciji uperil proti Šušteršičevi osebi.¹³

Očitke na svoj račun je Šušteršič suvereno prezrl, ker je bilo zanj ugodno, da je položaj preprečil možnost vsehrvaške in vseslovenske narodne akcije in mu tako ni bilo treba stopiti v sodelovanje s Hrvaško-srbsko koalicijo in še manj s slovenskimi liberalci. Za odpor proti obstrukciji pa je bilo v Hrvaško-slovenskem klubu tudi več drugih nagibov. Najpomembnejši je nedvomno bilo upanje na zunajustavno intervencijo prestolonaslednika v smislu trializma, razširjeno med (slovenskimi) člani kluba.

Krivičnega hudovanja ni ublažilo dejstvo, da je interpelacija Hrvaško-slovenskega kluba izzvala odgovor predsednika vlade Stürgkha, ki je proti vsem pravilom dualističnega ravnanja izrazil stališče, da se tudi avstrijske državne polovice tiče tisto, kar se dogaja v Banovini, onstran dualistične državne meje. Dogodilo se je nekaj docela izjemnega: domala celotna avstrijska poslanska zbornica, vključno z nemškimi nacionalci, je bila enotna v obsodbi komisariata na Hrvaškem!

Spodbujen spričo takšnega odziva zbornice je Krek 19. aprila 1912 v državnem zboru izrekel misel, da je protest avstrijske poslanske zbornice uvod v boj za svobodo v celi monarhiji. Svojega optimizma ni oprl na izjavo predsednika vlade ali kakega drugega visokega faktorja, marveč izključno le na demokratično vlogo parlamenta, zraslega iz splošne in enake volilne pravice. Izrazil je prepričanje, da mora parlamentarizem na demokratični podlagi zmagati tudi na Ogrskem. V tem primeru bo ponovitev absolutističnih ukrepov na Hrvaškem nemogoča. »Ako bi se pa to ne zgodilo,« je vzkliknil, »bi bilo vse izgubljeno. Ministrski predsednik, zakonodajni zastopi in tudi drugi faktorji v tej državi, bi zaman iskali avstrijske zavesti med Jugoslovani.« Pozval je k nadaljevanju začetega, »ne v zaupanju na besede ministrskega predsednika in vlade, ampak v zaupanju, da v sedanjem času pravi državni interesi najdejo v tej zbornici svoje

¹³ Študije, 146-149.

zastopnike, v prepričanju, da more ta ljudska zbornica podpirati in pospeševati pravico in naloge te države... Ko bode tudi na Ogrskem in na Hrvatskem zmagala ljudska volja, potem napoči dan, ko bodo mogli poleg svobodne Hrvatske [s Slovenci] tudi svobodni narodi v tej državi [Veliki Avstriji] složno delati v blagor domovine. In tedaj v tej državi ne bodo ne zatiranci, ne zatiratelji, ampak prosti bratje med seboj.«¹⁴

Pod istim vtisom je 3. maja 1912 v delegacijah, sklicujoč se na primer plebiscitarne odcepitve Norveške od Švedske, spodbujal Avstrijo (vladarja) k dejanjem z besedami: »Spominjamo se nesrečnega kralja, ki se je ob šumnih pozdravih ljudstva pokril z jakobinsko kapo, ki pa je kmalu potem ob šumni zadovoljnosti ljudstva izgubil svojo glavo. Dandanes ta reč ni tako nevarna; godi se brez krvi. Glej Norveško!«¹⁵

Kritične glasove Hrvatov je list Slovenec preslišal. Raje je spodbujal strankarsko sodelovanje. »Samo po sebi je umevno, da tudi mi želimo, da se naše razmere do Hrvatov, stoječih na pravaškem programu, še bolj pojasni in tako utrdi in poglobi, kar ne bo težko, saj težimo oboji za istim vrhovnim ciljem.«¹⁶ To je bila spremljava k sočasnemu sklepu vodstva kranjske SLS, sporočenem javnosti v dveh točkah: »1. Izvršilni odbor SLS odobrava v vsakem pogledu politiko Hrvaško slovenskega kluba v državnem zboru, izreka poslanca SLS popolno zaupanje in zahvalo za njihovo pametno, odločno in smotno politiko, v kateri vidi jamstvo najboljših uspehov za hrvatsko-slovenski narod. – 2. Izvršilni odbor SLS smatra slejkoprej hrvaško vprašanje kot najvažnejše politično vprašanje na slovanskem jugu monarhije in izreka, da so v tem vprašanju zadeti najvitalnejši interesi vesoljnega slovenskega naroda. SLS se hoče slejkoprej odločno boriti za hrvatsko državno pravo in po potrebi tudi primerno poostriiti svojo taktiko.«¹⁷

Šušteršič je izkoristil obe najbližji priložnosti, da v javnih nastopih potrdi takšno usmeritev; 14. julija na shodu v Mostah, avgusta 1912 pa na sestanku slovenskega in hrvaškega dijaštva v Ljubljani.

Ali se Slovenci strinjajo s tem, da bi tvorili s Hrvati enotno državno telo, ali sprejemajo v tem smislu državnopravni program Hrvaške stranke prava in ali sprejemajo njeno dosedanje kulturno-versko stališče, ki izraža dejstvo konfesijskih razlik v hrvaškem narodu? Takšna so bila bistvena vprašanja, ki jih je Hrvaška stranka prava septembra 1912 zastavila Vseslovenski ljudski stranki. O teh in drugih vprašanjih je potem razpravljajal sestanek obeh strank 18. in 19. septembra v Opatiji.

Na sestanek je bil povabljen tudi škof Jeglič. Odobravajoče je 18. septembra

¹⁴ Slovenec, 20. april 1912, št. 90.

¹⁵ Slovenec, 4. maj 1912, št. 102.

¹⁶ Slovenec, 12. julij 1912, št. 157.

¹⁷ Slovenec, 13. julij 1912, št. 158.

1912 napisal Šušteršiču: »Vidim, da energično nastopate, da se izvršuje program o Jugoslovanih, kakor ste mi ga pred par leti razvijali. Le pogumno naprej! Vsa zadeva je silno važna v verskem in patriotičnem oziru. Razume se, da na sestanek ne morem priti, ker imam še kanonično vizitacijo...« Nato je rahlo očitajoče pristavil: »Veselilo bi me pa, ko bi me svoječasno izvolili (v)saj nekoliko informirati o stanju jugoslovanskega, ali bolje prav hrvaško-slovenskega vprašanja.«¹⁸

Komunike z opatijskega sestanka je sporočal: »Pretresavalo se je temeljito ves politični položaj hrvaško slovenskega naroda in pa iz tega položaja izvirajoče posledice ter se je doseglo v vseh točkah popolno soglasje. – Konstatiralo se je, da stremita obe stranki tako v narodno političnih, kakor v kulturnih ozirih za enakimi cilji v duhu programa Stranke prava in sklenilo se je soglasno, ustvariti skupno organizacijo s tem, da se ustanovi Hrvaško slovenski izvršilni odbor. – Nadalje se je sklenilo, da se skliče na dan 20. oktobra tega leta v Ljubljano skupščina vseh državnih in deželnih poslancev, ki pripadajo sedaj združenim strankam. – Vršilo se je temeljito posvetovanje o politični taktiki bližnjega časa v javnih nastopih in tudi v tem pogledu se je izkazalo popolno soglasje. – Ukrenilo se je vse potrebno, da se stalni Hrvaško slovenski izvršilni odbor konstituira v teku prihodnjega tedna in prevzame vodstvo poslov.«¹⁹

V Opatiji so bili od Slovencev navzoči Šušteršič, Povše in Jarc s Kranjskega, Brejc s Koroškega, Korošec, Benkovič in Hohnjec s Štajerskega in Fon z Goriškega. Kreka ni bilo. Iz Spinčičevih zapiskov je videti, da se je oglašal predvsem Šušteršič, na hrvaški strani pa je imel prvo besedo starčevičanec iz banovine, Cezar Akačić.

Šušteršič je brez omahovanja in podrobnejšega razlaganja sprejel program HSP in takoj tudi konkretiziral oblike zedinjevanja. Omenil je poglobljeno težavo za Slovence, namreč, da jih na odločilnem mestu (v prestolonaslednikovem krogu) ne štejejo za del jugoslovanskega vprašanja. Prav zato se mu je zdela manifestacija hrvaško-slovenske politične enotnosti največja potreba. Ko je Drinković zastavil vprašanje o Srbih in Hrvatih izključno le kot versko, ne tudi narodno vprašanje, mu je Šušteršič odgovoril, da tudi VLS ni verska, katoliška! Hrvatom se ne more zameriti, je rekel, da žele v svoj narod vključiti tudi muslimane, Srbe in Žide, pa je te zato treba priznati. Na Kranjskem, kakor sploh pri Slovencih, pa je ta stvar drugačna [slovenskih evangeličanov med Muro in Rabo ni omenil]. V razpravi o politični taktiki in političnih ciljih je v imenu Slovencev kratko ponovil, da res želijo biti del hrvaške države. VLS pa ni konfesionalna stranka, temveč politična, zato tudi Slovenci priznavajo, da morajo Hrvatje računati s Srbi in muslimani. Vendar pa Slovenci s svoje strani želijo, da se spoštujejo njihova verska načela, in se na tem temelju tudi organizirajo. To dopuščajo tudi drugim. Namesto

¹⁸ NAL, Korespondenca Jeglič-Šušteršič.

¹⁹ Slovenec, 20. september 1912, št. 216.

neposrednega vstopa Slovencev v upravo HSP je Šušteršič predlagal ustanovitev novega organa, hrvaško-slovenskega izvršilnega odbora, ki bi bil vodilno telo le po svoji avtoriteti, ne pa po položaju. Končno je izrecno pojasnil, da VLS ne bi privolila v to, da bi v HSP vstopili tudi slovenski liberalci.²⁰

Šušteršič torej ni zahteval, da bi moral biti politični katolicizem podlaga strankarske zveze VLS s HSP. Vprašanje odnosa pravašev do pravoslavni Srbov in muslimanov Bosne in Hercegovine je prepuščal njihovim odločitvam. Seveda v okviru načela hrvaškega državnega prava, ki je poznalo in priznavalo v zgodovinskem hrvaškem državnem okviru le en politični narod – hrvaški. V tem smislu je o opatijski konferenci, že kot o zgodovinski reminiscenci, dobro desetletje pozneje govoril Anton Korošec: »Ob posvetovanjih radi tega ljubljanskega shoda [ki se je potem dogodil 20. oktobra 1912] se je vnel med Hrvati prepir, ali naj se opusti v resoluciji ime Srbi ali ne. Vidite, da ga ni. Mi smo bili tihi opazovalci.«²¹

»Ideja, ki se je oživotvorila te dni v Opatiji, je naravnost zgodovinskega pomena,« je bil prepričan Slovenec. »Slovenci in Hrvatje nočemo več biti dva naroda, temveč samo eden edinstven narod v duhu programa blagopokojnega Ante Starčevića in drugih naših narodnih veljakov. En narod živi od benečanske planjave do romunske meje [pisec vključuje Vojvodino!] in od Drave in Mure doli do turške meje, do Albanije [Sandžak!]. To je rešilna ideja, ki se je mnogokrat poudarjala od najrazsvetljenejših mož našega naroda, ki se pa žalibog doslej ni nikdar oživotvorila. Opatijski dnevi pa so dali tej ideji realno življenje... ustanovivši stalen Hrvaško slovenski izvršilni odbor, ki naj vodi odslej edinstvene politične posle hrvaško slovenskega naroda... To se pravi: odslej se bo delala skupna hrvaško slovenska realna politika v okviru habsburške monarhije.«²²

Velikopoteznost vizije je omamljala. Najbrž tudi Šušteršiča samega. Verjel je v možnost in zaželenost zlitja Slovencev s Hrvati v en politično, morda kdaj tudi jezikovno enovit narod, ki bo pod njegovim pobudniškim (so)vodstvom mogočen faktor v ustavno preosnovani, federalistično centralizirani Veliki Avstriji. Kako si je pravzaprav predstavljal enotno hrvaško-slovensko politiko brez sodelovanja Hrvaško-srbske koalicije, ki je imela še naprej absolutno večino v saboru v Zagrebu, o tem ni govoril. Očitno mu je bilo najpomembnejše, da iz državnopravne akcije zagotovo izključi vsaj slovenske liberalce. V tej točki se je njegova širokopoteznost neustavljivo skrčila na strankarsko izključnost.

Kaj bi uresničenje te vizije pomenilo za prihodnost Slovencev, o tem tukaj ne kaže razmišljati. Dejstvo je, da je temeljila na nekem manjšem južnoslovenskem narodnem unitarizmu, ki se je potem že 1918. leta brezšivno zlil z večjim. »Bili smo v duzeljnu [omamnem vzhičenju, evforiji],« je to zlitje pozneje opisal Anton

²⁰ Povzetek razpravljanj po Spinčičevih zapiskih. Gl. študije 159-161.

²¹ S. Kranjec, Koroščevo predavanje, 221.

²² Slovenec, 21. september 1912, št. 217.

Korošec v pravkar omenjenem predavanju. Samostojnega slovenskega državnega cilja pa tudi manjši unitarizem ni poznal. Nihče ni poprijel misli kneza Schwarzenberga, ki je takrat v delegaciji priznaval, da je dualizem resnično treba nadomestiti s trializmom, a opozarjal, da naj bo tudi ta federalističen²³

Že v trenutku rojstva je bila ta vizija Velike Hrvatske postavljena na hudo politično preizkušnjo. Ne v notranjih odnosih v habsburški monarhiji, kjer je tako ali tako nihče na oblasti nikoli ni resno jemal, temveč v okviru mednarodnega dogajanja. Balkanska zveza, katere nezaželene možnosti vpliva na habsburške Jugoslovane s Slovenci vred je slutil tudi Šušteršič (govor v državnem zboru, dne 10. novembra 1911!), se je odločila za vojaški izgon Turčije z Balkana. Že osmega oktobra 1912, dva tedna pred napovedanim »hrvaškim saborom« v Ljubljani, je počila prva (črnogorska) puška v balkanski vojni in zmedla marsikatero računo.

Tega se izvršilni odbor hrvaško-slovenske stranke prava, ob svojem prvem zasedanju, 9. oktobra 1912 na Dunaju, še ni prav zavedel. V odbor so bili imenovani s hrvaške strani Mile Starčević, Cezar Akačić, Vjekoslav Spinčić, Srećko Perišić in Mate Drinković, iz VLS Šušteršič, Korošec, Brejc, Fon. Končno se je za vstop odločil tudi Krek. Kljub že občutni negotovosti spričo balkanskega dogajanja so sklenili ustanoviti stranko z imenom Hrvaško-slovenska stranka prava. Imela bi dva načelnika, Mileta Starčevića in Ivana Šušteršiča. Za posvet v Ljubljani so sestavili predlog resolucije. Hrvaško-slovenski zbor v Ljubljani, 20. oktobra 1912, jo je sprejel v nespremenjenem besedilu.

»Izjavljamo, da tvorimo Hrvati in Slovenci eno narodno celoto. Vsled tega hočemo pristaši Stranke prava in Vseslovenske ljudske stranke skupno delovati v duhu in pravcu programa Stranke prava za jedinstvo, pravice in svobodni razvoj hrvatsko slovenskega naroda v okviru habsburške monarhije. V svesti smo si, da so hrvaško slovenske dežele odločilnega pomena za pozicijo monarhije kot velevlasti in kot se zavedamo svojih dolžnosti napram monarhiji, tako odločno zahtevamo in pričakujemo, da se zave tudi monarhija svojih dolžnosti napram našemu narodu.«²⁴

Ko so 19. oktobra prišli v Ljubljano predstavniki hrvaških pravašev, jih je Slovenec toplo pozdravil. Toda članek je že odseval spremenjena občutja in ubiral radikalnejše tone: »Dualizem je nestvor, ki nas najbolj tlači... Politična združitev s Hrvati pa nam da svobode, oddih, široko polje za našo dejavnost, nam olajša severno mejo germanskega pritiska, nam odpre pot do večje bodočnosti... Nova politična tvorba, ki se jutri udejestvi, nima konfesionalnega značaja, marveč ima zgolj političen cilj.« Uvodnik ni omenjal ne monarhije ne njenega okvira, na spremenjene mednarodne razmere pa je reagiral z besedami: »V Evropi se pripravljajo važne politične spremembe. Najbolj bodo tangirale jug, našo državo,

²³ Slovenec, 4. maj 1912, št. 101.

²⁴ Slovenec, 21. oktober 1912, št. 242.

Balkan, h kateremu tvorimo vrata Slovenci in Hrvati. To daje našemu sestanku izredno važnost. Prepričani, da vsi do zadnjega to umevamo in da se jutri polože temelji za novo epoko v zgodovini avstrijskih Jugoslovanov, pozdravljamo sestanek...«²⁵

Na sestanku je med Hrvati prišlo so spora o tem, kako reagirati na nove politične razmere spričo dogajanja na Balkanu. Položaj so rešili tako, da so Hrvatje privolili v skupno resolucijo v besedilu, sestavljenem na Dunaju (glej zgoraj), in obenem objavili tudi svojo posebno resolucijo v obliki komunikeja vrhovne uprave HSP. Te razprave odmevajo v Koroščevem predavanju: »Druga stvar, o kateri se je mnogo debatiralo, je bila okvir monarhije. Sploh ime monarhija, ali naj se imenuje ali ne. Za takratne politične razmere je zanimivo, da je bilo mnogo glasov, da se sploh ne omenja monarhija niti okvir, ampak samo želja po združenju.«

Ločena resolucija HSP se je od skupne razlikovala po tem, da je bila precej daljša, da je omenjala pripadnike drugih ver, da je posebej izrazila bolečino zaradi razkositosti Kraljevine Hrvatske, pri čemer ni bilo jasno, ali s tem razume tudi slovenske dežele, da se je ognila besedi 'okvir', čeprav je priznavala legitimnost habsburške dinastije in izražala tudi zavest o svojih dolžnostih do nje. Ni pa izrazila simpatije do balkanskih zaveznikov.

Šušteršič je na plenarnem zasedanju poudaril skupno delo za enoten hrvaško-slovenski narod v okviru habsburške monarhije. V tem je bil nepremakljiv. Zlahka pa je popustil kritikom, ko je dejal: »Prištevati pa seveda moramo našemu narodu tudi tiste rojake v posameznih deželah, ki pripoznavajo drugo vero. Obžalujemo, da nas je nemila zgodovina v tem raztrgala, naše moči ne zadostujejo to spremeniti. Računati moramo s tem realnim dejstvom. Kakor pa zahtevamo od slehernega, da spoštuje naše nerazrušljivo versko prepričanje... tako spoštujemo vsako drugo pozitivno versko prepričanje, pravo svobode vesti in verskega življenja in tako pošiljamo danes, v tem slovesnem trenutju, srčne pozdrave versko ločenim bratom z željo, naj se združijo z nami v skupno delo za blagor starodavne skupne domovine.«²⁶

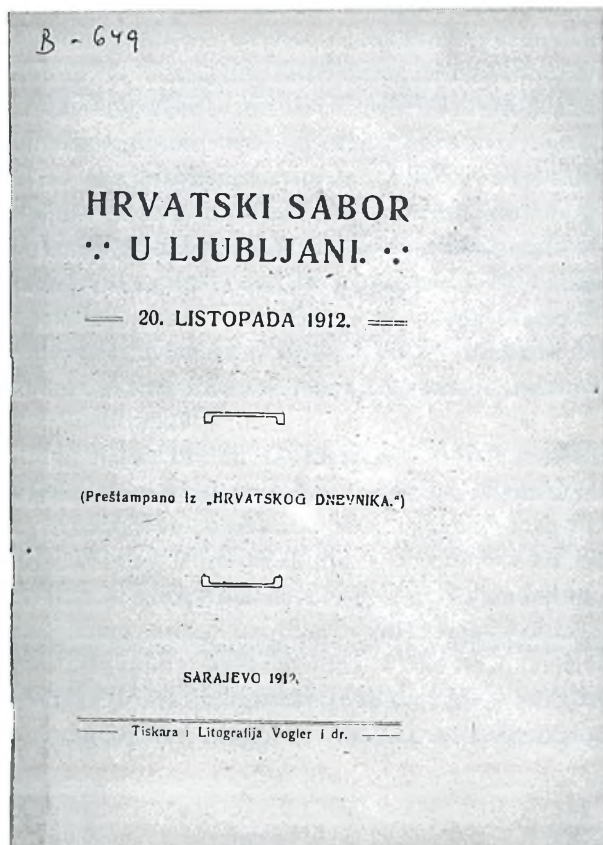
Sklepi hrvaško-slovenske konference v Ljubljani so ostali to, za kar so bili neposredno zasnovani: temelj strankarsko omejene hrvaško pravaško in slovensko klerikalne akcije, opozicijske proti dualističnemu sistemu, kolikor so ga predstavljali vladni dejavniki na Dunaju, v Budimpešti in v posameznih južnoslovanskih deželah monarhije, ne pa proti monarhiji kot takšni in tudi ne proti dinastiji. Politična akcija, ki so jo opredelili v Ljubljani, je bila zamišljena predvsem kot akcija za vrnitev ustavnih razmer v banovini in kot priprava na tisto pričakovano zaostroitev krize dualizma, ko bi vprašanje reforme monarhije v smislu njene splošne federalizacije postalo aktualno. Politični dosegi akcije je bil omejen

²⁵ Slovenec, 19. oktober 1912, št. 241.

²⁶ Slovenec, 21. oktober 1912, št. 242.

z njeno načelno pravaško osnovo. Ta pa je vendarle vsebovala bistveno zahtevo po lastni državnosti, odvezovala hrvaški politiki roke v zvezi s hrvaško-ogrsko »nagodbo« in edina programsko podirala zid med Hrvati in Slovenci. Izključevala je liberalce, kar pa na Slovenskem za množičnost akcije ni bila ovira.

Neposredni pomen hrvaško-slovenske konference v Ljubljani (Hrvatje so o njej govorili in pisali kar kot o »hrvaškem saboru«) je zbledel zaradi vojskovanja na Balkanu. Toda ne samo to. Zanimanje za to zborovanje je prekrilo veliko razburjenje, ki ga je prav tiste dni povzročila avstrijska oblast v Dalmaciji, ko je razpustila občinska odbora v Šibeniku in Splitu, ker sta dopustila manifestacije v podporo balkanskim zaveznikom. Težišče pravaško-slovenskega sodelovanja se je spet preneslo na Dunaj, v državnozborski Hrvaško-slovenski klub. Tukaj pa sta se začeli v zaostrenih mednarodnih in notranjepolitičnih razmerah razhajati poti Ivana Šušteršiča in njegovih konkurentov znotraj VLS. Vprašanje hrvaško-slovenske narodne enotnosti in dogajanja v zvezi z njo pomenijo temu razhajanju poslej le še nekakšno ozadje. Pospeški so prihajali z balkanskega vojnega prizorišča.

Hrvatski sabor u Ljubljani

ŽAL IMAMO LASTEN JEZIK

Javno mnenje SLS je v načelu odobravalo osvobodilni boj balkanskih narodov, toda obžalovalo je, da vodilne vloge v boju proti Turčiji na Balkanu ni prevzela Avstrija.¹ Balkansko vojno so pisci odobraval kot pripadniki slovenskega naroda, ki je del velike družine slovanskih narodov. S takšnim izhodiščem so prihajali v nasprotje z avstrijsko nemškimi klerikalci. Kot državljani Avstrije pa so se privrženci SLS znašli v precepu, ko je šlo za uskladitev njihovih pogledov z uradnimi avstrijskimi državnimi interesi.

Idejno stališče SLS je razločno izrazil Aleš Ušeničnik: »Ko bi mi vodili politiko, bi bila naša krščanska politika prav ta, da se Avstrija zveže z balkanskimi državami ter jih osvobodi ne le posledic turškega robstva, temveč tudi sužnjih vezi ruskega pravoslavja! To je bila zgodovinska misija Avstrije in take politike si želi naš krščanski idealizem.« V boju Balkanske zveze je videl Ušeničnik poleg narodne osvoboditve in zgodovinskega spopada med križem in polmesečem tudi element krščanstva v boju z liberalizmom: »V turško armado so zanesli mladoturki zapadno svobodomiselstvo brez religioznih idealov in tako ubili v njej tisto divjo moč, ki jo je Turkom dajal islam, balkanski narodi pa so šli v boj s sveto močjo krščanskega idealizma.« Ob vsem navdušenju nad zrnago križa pa je ta križ zaradi razkola med vzhodom in zahodom za Ušeničnika problematičen, ker krepi največjega sovražnika balkanskih narodov, to je Rusijo. »Nje ljubezen je sovraštvo! Rusija želi svobodo balkanskim Slovanom, a le zato, da bi svobodni njej služili. Z Avstrijo bi se balkanski Slovani gotovo sporazumeli, ko bi ne stali za njimi neprestano ruski Hartwigi. Seveda tudi Avstrije ni mogoče oprostiti velikih napak.«²

List Slovenec je pred izbruhom balkanske vojne pisal v podobnem smislu. Na začetku vojne pa je starosta Slovenčevih časnika Ignacij Žitnik poudaril kot pglavitni učinek vojne, da je z njo pokopana misel na status quo – na ohranitev evropske Turčije. Kajti ta vojna ni le boj za osebne koristi balkanskih vladarjev,

¹ Dušan Biber, Balkanske vojne v luči slovenske publicistike 1912-1913. Rkp. diplomskega dela. Filozofska fakulteta, Ljubljana 1957, 10. – Skrajšana objava v Istorija XX veka, Zbornik radova I, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1959, 285-326.

² »Balkanski problem in krščanska načela«, Čas 1913, 60.

marveč vstaja ljudstva, ki zahteva svojo staro pravdo in ki hoče živeti pod svetlim soncem kot kulturen narod. Pokop politike statusa quo pa pomeni tudi zanikanje tradicionalne avstrijske politike. »Avstrija je v preteklem stoletju prepustila Rusiji prvenstvo na Balkanu...«³

Že v prvih dneh, ko so Črnogorci slavili prve zmage, je Slovenec opisoval navdušeni odmev, ki so ga zbudile med slovenskim ljudstvom: »Ves slovenski narod je danes edin v tem, da vojsko balkanskih držav proti Turčiji pozdravlja. SLS kot politična predstavica Slovencev se tudi v tem oziru čuti eno z našim ljudstvom. Zmage črnogorskih junakov, ki so prvi za orožje zagrabili, so tudi naše zmage.« Popolnoma nedvoumno je svetoval državnim vrhovom: »Naši monarhiji spričo sedanjega položaja ne preostaja drugega, kakor da se postavi s svojimi simpatijami na stran balkanskih narodov. Edino to je v interesu naše države.« Takšno stališče v zunanji politiki pa mora temeljiti tudi na notranji ustavni reformi v smislu zadovoljitve južnih Slovanov: »Prva skrb Avstrije je danes ta, da ustvari v svojih lastnih mejah vzdržljive razmere. Pasti mora dualizem, ukiniti se mora brezpostavno stanje na Hrvaškem, storiti korak za ujedinjenje Jugoslovancev. Potem moremo stopiti v stik z Jugoslovani na Balkanu, se lahko sporazumemo z Rusijo, lahko govorimo tehtno besedo v Orientu.«⁴

Ker avstrijska politika ni hotela stopiti na pot sporazumevanja, je Slovenec v uvodniku »Nočemo rožljanja s sabljo« avstroogrsko diplomacijo prav naravnost posvaril: »... v imenu celega slovenskega ljudstva... odločno svarimo našo diplomacijo, da bi se zopet vdinjala v službo liberalnemu nemštvu in madžarstvu ter izzvala konflikt med Avstro-Ogrsko ter balkanskimi državami, ki bi se utegnil spremeniti v konflikt s celo Evropo... Mi opozarjamo tu samo na to... da bi Avstrija, katera bi se zdaj postavila na pot osnutju zgodovinske Velike Bolgarije in Velike Srbije, ki bi hotela preprečiti končno zmago krščanstva nad islamom – do skrajnosti razburila svoje Slovane, da bi s tem popolnoma odbila od sebe zlasti svoje Jugoslovane.«⁵

Dogajanje na Balkanu in posebno še njegov odmev v slovenskih in hrvaških deželah sta postavila Šušteršiča pred nenavadne in nepričakovano težavne odločitve. V kočljivem položaju se je znašel tudi zato, ker je bil Hrvaško-slovenski klub sredi odločanja o opozicijski, celo obstrukijski taktiki proti komisariatu na Hrvaškem.

Že ob tem vprašanju so se stvari toliko zapletle, da je Šušteršič v okviru kluba posegel po skrajnem sredstvu. Vedel je namreč, da o komisariatu ne odloča predsednik avstrijske vlade Stürgkh, s katerim je bil v dokaj zaupnih stikih, marveč cesar sam. Jeglič si je 15. novembra 1912 zabeležil, kar mu je Šušteršič povedal

³ »Status quo – pokopan«, Slovenec, 6. november 1912, št. 255.

⁴ »Vsi edini«, Slovenec, 12. oktober 1912, št. 235.

⁵ Slovenec, 29. oktober 1912, št. 249.

o političnem položaju: »Cesar je ministru Stürgkhu obljubil, da do 5. novembra Cuvaj pojde: toda pregovorili so ga Madžari in je obljubo preklical. Kako madžarski framasoni cesarju lažejo: kar preslepili so ga; dobrih mož neče poslušati, samemu prestolonasledniku je obrnil hrbet, ko mu je začel razlagati razmere na Hrvaškem.«

Tako poučeni Šušteršič ni bil razpoložen za obstrukcijo Hrvaško-slovenskega kluba proti predsedniku avstrijske vlade, ker je vedel, da bi to pomenilo nastopiti proti cesarju, tega pa ni bil pripravljen vzeti nase kot načelnik kluba. Ko je spoznal, da obstrukcije ne more preprečiti, se je odločil za skrajno sredstvo. Na seji kluba 12. novembra 1912 je ponudil odstop s položaja predsednika! Tvegal je lojalnosti navzgor dati prednost proti lojalnosti navzdol!

Nekateri člani kluba so bili presenečeni, Krek pa je ponudbo zagrabil in kar nemudoma priporočil novega predsednika – Dalmatinca Dulibića. Vendar je ta ponudbo odklonil, češ da ni sposoben prevzeti takšne naloge. Poleg Kreka je podpiral Šušteršičev odstop le še Jarc.

Tako je prišlo na dan nasprotje med Krekom in Šušteršičem, a tudi dejstvo, da Šušteršičevi nazori v klubu slej ko prej prevladujejo in da se mu je s ponudnim, a ne sprejetim odstopom posrečilo to dokazati. Posebno odločno so bili proti

Vjekoslav Spinčić

Šušteršičevemu odstopu hrvaški poslanci. Značilno je stališče Matka Laginje, kakor ga je zabeležil Spinčič: »Moramo biti iskreni. Ni vselej [Laginja] pristajal na vse, kar je dr. Šušteršič govoril in delal. Toda njegov sklep [o odstopu] bi bil začetek propada našega kluba... Cela akcija v parlamentu je vendar vezana na ime dr. Šušteršiča. Če bi prenehal biti načelnik, bi se pretrgala tudi tradicija vsega tistega, kar je govoril s predsedniki vlade.«

Razpravljanje v klubu, ki ga poznamo iz Spinčičevih zapiskov, s tem vendarle ni bilo presekano. Štajerski poslanci s Korošcem so omahovali, Krek pa je nastopil naravnost proti stališču Laginje. Še po Spinčiču: »To kar Laginja govori, je politika čustev, ne pa politika realnega dela. Misli [Krek], da je dobro, da bi sedaj izvolili Dulibića za predsednika. Prosi Šušteršiča naj ostane pri svojem sklepu.«

Položaj so začasno rešili tako, da so izvolili vodstvo, ki bi predsedovalo klubu vsakokrat, kadar bi bil Šušteršič odsoten; sestavljali bi ga Dulibić, Jarc, Gostinčar, Krek, Spinčič in še en štajerski poslanec. Pozneje so na to mesto postavili Antona Korošca. Tako je Šušteršič dosegel, kar mu je bilo trenutno potrebno. Odložil je s svojih ramen odgovornost za klubovo obstrukcijo, sklenjeno v njegovi hoteni odsotnosti. A ne brez velikega tveganja za svoj položaj!

Anton Korošec (1914)

Gotovo mu je bilo prijetno brati pismo, ki mu ga je 16. novembra 1912 napisal škof Jeglič: »V hudih, nevarnih in izredno imenitnih časih živimo. Kaj bo z našo državo? Bo li kos nalogam, preimenitnim nalogam na jugu? Bojim se, da zmagajo njeni notranji sovražniki in jo spravijo na rob prepada. Želim Vam posebno pomoč božjo, da sedaj zadenete to, kar je prav in da vzdržite sklenjeno edinost na jugu.«⁶

Očitno ohrabren je Šušteršič v naslednjih dneh še večkrat uspešno uporabil takšno taktiko. Najprej, ko je šlo za vprašanje, ali naj klub obstruira proti vojaškemu proračunu. Tako je 5. decembra 1912, tik pred odločilno sejo parlamenta, brez pojasnila in soglasja članov zapustil klub in morali so odločati brez njega.

Šušteršič se je torej že v tem času znašel v težavnih razmerah. Zaradi svojega omahovanja med izkazano privrženostjo vladarju in sploh državnemu vrhu ter med avtonomnim stališčem Hrvaško-slovenskega kluba kot temeljnim političnim izhodiščem, obveznim tudi zanj, je mogel svoj položaj reševati le še s skrajnim tveganjem, z grožnjami z odstopom in bežanjem s sej, kadar je klub odločal. Takšna taktika mu je trenutno omogočala, da se ne kompromitira pred cesarjem. V nadaljevanju pa je prav takšno njegovo ravnanje olajšalo Kreku, da je 4. marca 1914 dosegel sklep, s katerim je predsedstvo kluba prevzel Anton Korošec.⁷

Šušteršičev odmik od stališč kluba se je moral ustrezno izraziti tudi v vprašanih zunanje politike. Upreti se je moral tistim vladarju in avstroogrski zunanji politiki tako nevšečnim izrazom simpatij Slovencev za balkanske zaveznike, ki so preplavljali tudi SLS. Na presenečenje javnosti je 7. decembra 1912 objavil v Slovincu uvodnik »Zunanji položaj«, pozneje v zgodovinopisju velikokrat omenjan. V njem je ugotavljal, da Avstrija noče vojne, da pa ne more biti za mir za vsako ceno. Če bi bila Avstrija prisiljena poseči v vojno (na strani Turčije) zaradi vprašanja srbskega dostopa do Jadranskega morja, bi bila za to odgovorna edinole Srbija sama. In »vsakdo, naj si boče kdor hoče, bi izgubil naše simpatije – naj si bodo še tako žive – ko bi zakrivil vojsko z našim cesarstvom«. Tako je Šušteršič tudi s tega vidika reševal svoje osebno razmerje do vladarja.

Jeglič je to beležil 10. decembra 1912: »Položaj politični je še izredno napet; skoraj gotovo bo vojska. Naš 'Slovenec' je preveč pisal v prilog Srbije proti avstrijski diplomaciji, kar so nam zgoraj jako zamerili; zato je minule sobote deželni glavar Šušteršič napisal vanj jako lep članek o 'položaju', ki naj vse prepriča, da smo Slovenci zares lojalni...«⁸ Navzlic škofovemu zadovoljstvu pa Šušteršičevo pisanje vendarle ni spremenilo splošnega razpoloženja, ki ga je list izražal.

Kakor je konec poletja 1916 Šušteršič razodel Evghenu Lampetu, so njegovi

⁶ NAL, Korespondenca Jeglič–Šušteršič.

⁷ Bolj izčrpno Študije, 151–154.

⁸ Jagodic, 215, piše, da je Šušteršič takrat baje ovadil Kreka, da je on spisal »najkorenitejše jugoslovanske članke«. – Pojem »jugoslovanski« je torej tudi v teh krogih že segal čez meje habsburške monarhije.

nasprotniki že ob tem sporu, ko je šlo na videz le za zunanjepolitično usmeritev Slovencev, svoje nasprotovanje povezali tudi z očitkom, da je kot deželni glavar posebej zavezan vladi in dinastiji! Lampe si je zapisal njegove besede: »Bil sem v tisti dobi opetovano v Marijanišču pri Kalanu in sem ga prosil, naj naredi konec tej pisavi [Slovenca], a zaman. Kalan mi je pisal karto, v kateri pravi, da je v stranki struja, ki trdi, da imam kot deželni glavar posebne dolžnosti proti vladi in dinastiji. Na to nisem odgovoril nič in sem za več mesecev pretrgal zveze s Slovincem.«⁹

Slovenec je tako še naprej odločno zavračal teženje k vojni proti Srbiji. Pa tudi sicer je vztrajal pri zavračanju turkofilstva, ki ga je priporočal sarajevski Hrvatski dnevnik, glasilo vrhbosenskega škofa Stadlerja, zaradi ozirov do islamskega prebivalstva v Bosni in Hercegovini. Slovenec je dokazoval, da imajo tudi muslimani v Bosni vse razloge, da zažive v slogi z vsemi Jugoslovani in da ne žalujejo za propadlo Turčijo. Slovenec je vztrajal tudi pri zavračanju glasila nemških krščanskih socialcev Reichspost, ki je slovenskemu katoliškemu glasilu očitalo pisanje, prijazno balkanskim zaveznikom. Šušteršiču je grozila osama.

Balkanske vojne so v krogu SLS ponovno odprle vprašanje o pravici naroda do samoodločbe, tudi slovenskega, četudi pojmovanega kot del hrvaškega. Vprašanje je bilo za katoliško politiko dozdevno trajno rešeno v Mahničevem času, v smislu podrejanja te pravice dinastičnemu in obenem katoliškemu načelu. Zdaj pa se je zaostriло tudi ob stališčih slovenske, pa tudi hrvaške narodno revolucionarne mladine (Preporodovci) in nekaterih Slovencev starejše generacije, med njimi duhovnika Leopolda Lenarda, izdajatelja dnevnika Jugoslavija, ki je izhajal v Trstu 1914. V slovenskem katoliškem taboru se je spričo akcije Hrvaško-slovenskega kluba odprlo vprašanje, komu velja lojalnost v prvi vrsti, dinastu in njegovi državi ali zaznanemu interesu naroda. V Zori, reviji slovenskih katoliških študentov, se je Krek močno približal stališču, da gre narodu prednost. Podobno kakor v svojem zadnjem velikem nastopu pred vojno, 17. maja 1914 pri Sv. Katarini pri Pliberku na Koroškem.

S stališča katoliške politične doktrine se je v članku »Kam plovemo?« potrudil o tem vprašanju spregovoriti Aleš Ušeničnik.¹⁰ »Kje je rešitev?« se je vprašal in odgovoril: »Po našem globokem prepričanju je rešitev Avstrije le še katoliška ideja. Živo moč dinastične ideje je ubil liberalizem z Rousseaujevimi teorijami in nacionalitetnim načelom, avstrijsko misel pa nespametna politika nemštva in dualizem. Le še katoliška ideja je zmožna dati dinastični ideji in avstrijski misli novega življenja... Le katoliška ideja more premostiti narodna nasprotja...« Kako pa je s pravico naroda?

V članku »Nacionalizem in Jugoslovani« je Ušeničnik narodnostno načelo

⁹ NAL, Evgen Lampe, Dnevnik, 2. september 1916.

¹⁰ Čas, 1913, 223-229.

zavrnil. Meni, da je neresnično, nemoralno, revolucionarno in nesocialno, saj bi legitimiralo trajno revolucijo. Po njegovem so večnarodne države višja oblika socialno-političnega razvoja, s pogojem, da se morejo narodi v njih svobodno razvijati. Nacionalizem je ena najprevratnejših zmot sodobnosti. Jugoslovansko združitevno gibanje se more odločati le med dvema alternativama: ali v Habsburški monarhiji, ali v velesrbski državi. Ob tem Ušeničnik jasno ugotovi: »Dokler bomo Slovenci in Hrvati katoličani, dotlej bomo verni [zvesti] tudi katoliškemu načelu, a katoliško načelo zahteva od nas zvestobo. Le če bi brez naše krivde, po krivdi onih, ki jim je izročena skrb narodov, zgodovinski dogodki raztrgali Habsburško monarhijo ter nas vrgli v svetovni metež, bi morda za nas nastalo vprašanje, kam tedaj...«¹¹

Takšno problematiziranje načela zvestobe do habsburške monarhije opozarja, da tudi Ušeničnik sluti, da bi razvoj dogodkov utegnil Slovence postaviti pred samostojne državopolitične odločitve. Obstoja habsburške države se mu ne zdi toliko trden in zagotovljen, da ne bi na svoj način predvidel tudi možnosti njenega razpada. Kaj takega zagotovo ni njegova želja, zato postavlja na prvo mesto kar zanikanje pravice naroda do samoodločbe z argumentom, da etično ni upravičena, niti tedaj ne, če bi šlo za odcepitev od obstoječe večnarodne države in ustanovitev lastne narodne. Kaj takega je bilo po njegovem mogoče v prejšnjih zgodovinskih dobah, ko so si ljudje svoje razmere ustvarjali še nevezani, po svoji prosti volji. Nekako v smislu videnja Prešernovega še nekrščenega Črtomirja o možnosti poti tja, kjer se prosto volijo vera in postave, pa tudi država. Toda potem, ko se je narod že svobodno ali pa zaradi zgodovinskega razvoja, ves ali le deloma, združil z drugimi narodi v večnarodno državo (mišljena je pač habsburška monarhija), »nima [več] pravice uničiti te države in si ustanoviti svojo narodno državo ali samostojno se odtrgati od one države in pridružiti se državi bratskih narodov«, podčrta Ušeničnik. In seveda tudi narodna država nima pravice samo v imenu narodnosti nasilno »osvoboditi svojcev«, ki živijo po drugih državah, in si posamezne dele teh držav prisvojiti in pridružiti. To je bil, kajpak, njegov pogled na iredentizem Srbije in Italije.

Na tem razpotju obeh vse jasneje oblikujočih se tokov v stranki Šušteršič ni izrekel ničesar, kar bi bilo kakorkoli v nasprotju z Ušeničnikovim naukom. Ob vsaki priložnosti je tudi sam ponavljal in poudarjal podobne teze. Lahko pa bi rekli, da med njim in Ušeničnikom vendarle obstaja razlika. Šušteršič v razliko od Ušeničnika v nobenem trenutku ne razmišlja resno o možnosti, da bi habsburška monarhija razpadla. Njegova opozorila o drugačnih privlačnostih za Jugoslovane ostajajo vedno le v mejah pozivanja »merodajnih krogov« k pravi državniški pameti, imajo vedno le značaj koristnega svarila, nekakšne »šibe nad tramom.« (Andrej Einspieler je 5. maja 1870 svetoval Janezu Bleiweisu: »'Slovenija' bodi

¹¹ Čas, 1913-14, 289-311.

šiba nad tramom, strašilo Nemcem in vladi...«)¹² Šušteršičevo prepričanje o trdnosti habsburške Velike Avstrije je tako neomajno, da ga že hromi, kadar hoče prosto politično razmišljati. Ali ni ravno v tem ključ do razumevanja njegovega končnega poloma ob koncu svetovne vojne?

Toda 1913. leto je bilo še njegovo. Še vedno velja v očeh dunajskih faktorjev za najbolj legitimnega predstavnika Slovencev in Hrvatov, tega bizarnega, dinastiji zvestega narodnega plemena Jelačićevega kova, ki tako rekoč po svoji zgodovinski profesiji brani cesarja in ki pravzaprav ne potrebuje nič drugega kot priložnost za to opravilo – še zlasti ne tisti del plemena, ki živi v avstrijski državni polovici!

Še vedno je Šušteršič formalni, četudi dejansko suspendirani predsednik Hrvaško-slovenskega kluba, ki ima sicer v rokah neprijetno orožje, možnost obstruiranja dela državnega zbora, kar je še posebno nezaželeno, kadar gre za vojaške denarje, a ki pri odločitvah omahuje. Klub se vede opozicijsko v znamenju protesta proti ustavnim tegobam Hrvatov v banovini in Dalmaciji in ponemčevalskemu zatiranju Slovencev na Štajerskem in Koroškem. V klubu se je Krek sicer zoperstavil Šušteršičevi metodi bolj ali manj skrivnega pogajanja s predsednikom vlade Stürgkhom in glasno opozoril, da so vse zakulisne akcije brez možnosti in da je najbolj pomembno, da dobro delujejo med ljudstvom.¹³ Toda Šušteršič je še pri krmilu in še žanje uspeh z vladi všečno taktiko.

Pred koncem 1912. leta je cesar odpravil komisariat v banovini. Polemika med zgodovinarji, ali se je tako odločil samo zaradi bojazni pred vplivi balkanske vojne in na prestolonaslednikovo željo ali pa tudi pod vtisom opozicijske dejavnosti Hrvaško-slovenskega kluba in taktike njegovega predsednika, še ni dognana.¹⁴ Pomena delovanja Hrvaško-slovenskega kluba gotovo ni mogoče kar izključiti, in tudi pomena Šušteršiča ne. Akcijo na Dunaju so tedaj banovinski pravaši, zlasti Mile Starčević, visoko cenili.¹⁵

V začetku 1913. leta je Šušteršič še vedno prvi avstrijski voditelj hrvaško-slovenske pravaške stranke. Še se je uveljavil kot glavni govornik na dveh pomembnih sestankih te zveze, 10. januarja in 27.-28. marca 1913, obakrat v Opatiji.

Na prvem je pripomogel k temu, da stranka ni sprejela izjave o razmerah na Balkanu, ki bi neogibno imela značaj izjave v podporo balkanskih zaveznikov. Jeglič je po sestanku napisal (15. januarja 1913) Šušteršiču pismo: »Veseli me, da se hrvaško-slovenska zveza utrjuje in se javno izpričuje, da stoji popolnoma v soglasju s katoliško vero kar se tiče dela in programa. – Strašno hudi so naši časi. Na delu so sovražniki cerkve, sovražniki Avstrije in sovražniki nas južnih Slovanov.

¹² Dragotin Lončar, Dr. Janez Bleiweis in njegova doba, 92.

¹³ Spinčičev zapis s seje kluba ob vrnitvi Šušteršiča in Korošca iz Budimpešte, kjer je bilo 5. novembra 1912 zasedanje delegacij.

¹⁴ M. Gross, 1973, 401.

¹⁵ Hrvat, 19. marec 1914, št. 217.

Sveti Križ ne sme zmagati – Slovan pa tudi ne! Čehov in njihove politike kar trpeti ne morem. – Prosim, ne opešajte in ne izročite drugim vodstva naše politike!»¹⁶

Krek in Korošec na januarskem sestanku v Opatiji nista bila navzoča, ker sta v Splitu predavala na političnem tečaju. Njunjo stališče je bilo drugačno od Šušteršičevega. Poročilo Hrvatske krune je kipelo od navdušenja nad »takšnima Slovencema«. V njej se je bralo: »Največji vtis na Splitčane je napravilo to, da iz njunih govorov diha vroča slovanska duša, iz njunega dela pa: nesebično hotenje zares pomagati ljudstvu. Veliko je bilo navdušenje, ko se je iz njunih ust, predvsem pa od dr. Kreka, slišal tolikšen entuziazem za balkanske brate Črnogorce, Srbe in Bolgare. Toda njun entuziazem ne izvira iz trenutnih razlogov določenega razpoloženja, marveč je utemeljen na globokem in natančnem poznavanju razmer v Srbiji in v Bolgariji.«¹⁷ Krek je svoje predavanje priostрил v okrepljen klic po državnopravni osamosvojitvi Jugoslovanov habsburške monarhije in kot prvi korak zahteval pridružitve Bosne in Hercegovine jugoslovanski enoti. Ni govoril o interesih monarhije, ki da takšno rešitev zahtevajo, temveč že kar o njeni eksistenci.¹⁸

Mile Starčević je bil tisti čas po (ne)odločnosti bližji Šušteršiču. »Pričakovati je, da se bo velika važnost hrvaških in slovenskih dežel in narodov v bodočnosti po pravi vrednosti in zaslugah vedela ceniti tudi od strani dinastije ter da se bo zato hrvaško slovenskemu narodu dalo, kar mu gre v prirodnem in zgodovinskem pravu,« je dejal v intervjuju za Slovenca.¹⁹

Drugi sestanek v Opatiji je bil že močno v znamenju notranjih sporov med hrvaškimi pravaši, ki so se netili zlasti ob vprašanju priznanja ali nepriznanja Srbov na Hrvaškem. Vprašanje se je ostrilo ob navdušenju nad uspehi balkanskih zaveznikov. Slovenec je tisti čas do tega vprašanja ponovno izražal stališča, ki so bila daleč od frankovskega zanikanja Srbov. V Opatiji sta bila tokrat navzoča tudi Krek in Brejc, govoril pa je Šušteršič.

Pozval je (po Spinčičevem zapisu) k potrpežljivosti pri odpravljanju razlik (med pravaši), zaradi katerih po njegovem ne kaže biti nervozen. »Ne moremo naenkrat biti vsi enaki. Samo imejmo pred seboj program dr. Anteja Starčevića.« V nadaljevanju je obžaloval, da so se Slovenci svoj čas odločili za lastni knjižni jezik! O najnovejše času pa je menil: »Odkar sta Slovenska ljudska stranka in Hrvaška stranka prava v skupnosti, se krepí prepričanje, da morajo Hrvatje in Slovenci skupaj živeti ali umreti. Hrvaško slovenski klub je izraz te ideje.« Mimogrede je opazil, da se je klub več ukvarjal s hrvaškimi kot s slovenskimi zadevami. Nato pa prešel k osrednji politični temi sestanka: »Vprašanje glede

¹⁶ NAL, Korespondenca Jeglič-Šušteršič.

¹⁷ Hrvatska kruna, 11. in 18. januar 1913, št. 4 in 6.

¹⁸ Slovenec, 18. januar 1913, št. 14.

¹⁹ Slovenec, 28. januar 1913, št. 22.

dogodkov na Balkanu in gibanja v narodu za srbsko idejo. Tukaj moramo jasno izraziti svoje stališče. Smo v pomembni historični fazi. Možno je storiti usodne napake. Mladina na celem jugu, tudi med Slovenci, je kakor hrvaška, ter stoji na strani srbstva, na strani Balkana. Do tega je treba opredeliti stališče in to mora biti jasno, četudi posamezniki z njim ne bi bili zadovoljni. Predvsem: vsi mi smo narodna in državnopravna stranka. Versko prepričanje ne pomeni ovire. Vsakršen vernik nam je dobrodošel, če je naroden in za hrvaško državno pravo. Pozdravlja prvega Muslimana tu v našem krogu. Svobodni smo v pravem pomenu besede. Najpomembnejše je vprašanje srbstva in hrvaštva. Srb kot Srb narodno ni naš nasprotnik, lahko je pravaš, tudi pravoslavni Srb. Srbska državnopravna ideja je ta, ki izključuje hrvaško državno idejo. Lahko bi rekli: hrvaška državna ideja je propadla, državnopravno smo Srbi. Ali pa, hrvaška državna ideja ni propadla, hočemo hrvaško državo. To ni proti Srbiji niti proti Črni gori. V hrvaških deželah naj velja hrvaško pravo, hrvaška država. Prijateljstvo s Srbi da, toda zato ne bomo Srbi. Dr. Šušteršič ni izgubil upanja na hrvaško državo, ker zaupa v hrvaški in slovenski narod. Slovenska ljudska stranka je izbojevala zmago nad vsemi nasprotniki. Tudi hrvaška javnost je bila proti nam. Oprli smo se na najmočnejši živelj: kmečki in delavski. Z bojem in vztrajnostjo smo zmagali, toda šele po dvajsetih letih. Tako se lahko vzdigne tudi hrvaški narod po vseh deželah. Od nikoder ne pričakujmo dobrot, od nobenega tujca. Ne belimo si glave, kaj je rekla kakšna visoka oseba, samo nase se zanašajmo in delajmo za narod. Organizirajmo ga. Jasno povedati: naš cilj je, da dosežemo hrvaško narodno individualnost. Izključuje tiste, ki so za srbsko idejo. Slovenci iz ljudske stranke hodijo v vrstah Stranke prava. Pridružili so se zedinjeni Stranki prava.«

Tako zapisek. Očitno je Šušteršič znal ujeti razpoloženje in reči kako besedo tudi drugače, kakor pa je bila njegova navada (takšna je bila tista o manjši pomembnosti »visokih oseb«). Komunique opatijske konference je vseboval njegova izvajanja skoraj dobesedno. Zgrešeno je mnenje, da je konferenca svojo dozdevno glavno misel, odpoved politiki prestolonaslednika, sklenila v nasprotju s Šušteršičevimi stališči. Njegova glavna misel je vztrajanje na hrvaškem državnem pravu, a ne proti Srbiji in Črni gori, vztrajanje pri večverskem pojmovanju pripadnosti temu pravu, ob priznanju tudi narodne posebnosti Srbov in Muslimanov in sporazumno z njimi.

Šušteršič se je pač že zavedal, da prestolonaslednik ne misli integralno na Hrvate s Slovenci in njihovimi deželami vred, da torej ne more biti »visoka oseba«, ki bo vsem njim to darovala. A bil je tudi upravičeno prepričan, da vztrajanje pri hrvaški državni ideji ni v nujnem nasprotju s prestolonaslednikovim veliko-avstrijskim načrtom. Frankovsko absolutno antisrbstvo državnega prava ni zadevalo. Pri tem so med pravaši samimi že nastajale globoke razlike, ki so ostale tudi še po tem, ko ni bilo več ne »okvira« monarhije ne habsburških dinastov.

Hrvaško-slovenski obroč je počil v Banovini. Frankovski »čisti« pravaši

so se odcepili od HSP. Ko je Slovenec prvič poročal o razkolu v Stranki prava, je bilo očitno, da ni na strani secesionistov: »Frankovci da nameravajo nov kurs pod gesli 'čistega hrvatstva' in absolutnega antisrbstva po intencijah [bana] Raucha.«²⁰

Ni bil Šušteršič tisti čas edini, ki je obžaloval jezikovno samostojnost Slovencev. To so bila leta novoilirizma v vseh slovenskih političnih taborih. Naprednjaki so upali z njim okrepiti položaj naroda, socialdemokrati pospešiti »skupni boj jugoslovanskih siromakov«. Iz tabora SLS je posebno znana novoilirska izjava Aleša Ušeničnika o potrebi, da Slovenci sprejmejo hrvaški jezik, češ, Slovenci bodo žrtvovali samo jezik, zato pa bodo Hrvatom vtisnili svoj značaj. Danes jemljejo nekateri to res čudno izjavo kot dokaz za novo tezo, da Slovenci sploh niso imeli pojma, kaj so Hrvatje, in zato še manj, kaj so Srbi, in da je bila celotna trialistična (jugoslovanska) ideja Slovencev čista zmota, vsa dejanja v tej smeri pa zgodovinska napaka.

Ob teh tolmačenjih kaže opozoriti, da pomeni pojem »slovenski značaj, duh itn.« v jeziku SLS slovenski tip poistovetenja političnega katolicizma z narodom. Pri Hrvatih pogreša SLS sebi podobno politično smer, stranko, čeprav so Hrvatje prav tako »katoliško« ljudstvo kot Slovenci. Na začetku prvega desetletja 20. stol. se je v SLS okrepilo upanje, da bo mogoče na Hrvaško zanesti misel o katoliški stranki slovenskega tipa. Govorjenje o enotnem hrvaško-slovenskem narodu (hrvaški sabor v Ljubljani 1912) je najtesneje povezano z iluzijo o »pokranjčenju« Dalmacije in banovine. Pod vtisom balkanske vojne 1912 pa se (pri Kreku) že pogloblja spoznanje, da je trializem neuresničljiv brez nepravaškega priznanja Srbov in da v južnoslovanskem prostoru habsburške monarhije ne bo mogoče uveljaviti dominacije političnega katolicizma, kakršna je tipična za Slovenijo. To je že občutiti v globini razlik med Šušteršičem in Krekom, ko se v letih 1913-1914 glede razcepa HSP v milinovce in frankovce opredeljujeta vsak za svojo pravaško stranko. Ko je Ušeničnik govoril o uveljavitvi slovenskega duha na Hrvaškem, ni šlo za etnografske značilnosti slovenske identitete niti za nepoznanje narodnega značaja Hrvatov. Šlo je bolj za preveč optimistično presojo možnosti za strankarski uspeh političnega katolicizma (klerikalizma) v hrvaških deželah. Zato je Ušeničnikova izjava pravzaprav svojevrsten odgovor na vprašanje, v čem vidi njegov katolicizem prvo in pravo odliko slovenskega naroda: to nista ne jezik ne kultura, temveč mogočno prevladujoči politični vpliv modernega klerikalizma v njem! Jezika se je mogoče odreči v prid temu, da bi bila zagotovljena »zmaga« političnega katolicizma v celem slovensko hrvaškem prostoru!

O pomembnosti stališča VLS za starčevčance je Cezar Akačić 26. maja 1913 pisal Spinčiču: »Včeraj sva Mile in jaz odposlala pismo dr. Šušteršiču, s katerim ga vabiva na sejo uprave v Trst dne 1. in 2. junija, s prošnjo, da tja povabi

²⁰ Slovenec, 20. maj 1913, št. 113.

tudi svoje slovenske tovariše iz hrvaško slovenskega izvršilnega odbora. Njihova navzočnost je zelo nujna zaradi naše javnosti in zato Vas s svojim pismom v imenu prijateljev in v svojem imenu prosim, da jih pridobite, da pridejo na sejo uprave.«²¹ Milinovci so očitno trdno računali, da bodo Slovenci na njihovi strani.

Iz celotne politike VLS do tega časa bi se dalo sklepati, da je bil razdor v HSP zanj nezaželen. Državnopravna akcija je bila z razdorom oslABLJENA. Sam Šušteršič je moral računati, da bo njegov politični položaj na Dunaju – položaj predstavnika združenih hrvaških in slovenskih pravašev oz. privržencev VLS – s tem oslABLJEN. Nedvomno je bilo za VLS politično kočljivo, da so skušali frankovci svoje milinovske nasprotnike prikazati kot srbofile. Šušteršič pa ni reagiral tako, da bi se zato od milinovcev distanciral, marveč je nastopil v njihovo obrambo in pred javnostjo skušal z njih zbrisati »madež« srbofilstva (30. maja 1913 v »Reichspost«). Milinovcem je le priporočil, naj tudi sami kaj store v tem smislu.

To je mogoče razbrati tudi iz Šušteršičevega pisma, z dne 29. maja 1913, Janku Brejcu kot članu hrvaško-slovenskega izvršilnega odbora. V pismu, ki je že odmev na Akačičevo povabilo v Trst, je napisal: »Pravaši zborujejo 1. t. m. [pač: prihodnjega meseca] in ponedeljek 2. t. m. v Trstu – Excelsior Palace. Začne se v nedeljo ob 10h dopoldne. Silno želijo Slovencev zraven. Jaz bi šel, pa imam ministra tu, sedaj ne morem. Povše je bolan, Krek v hribih 'unerreichbar'. Prosim te lepo, pojdi Ti gotovo doli in vzemi vse ad referendum. Prav je pa, da se, kakor nameravajo nekateri, sklene patriotska izjava za monarhijo. – Mi moramo gledati, da vsaj večino disidentov pritegnemo zopet v skupno organizacijo. Spor naj se po možnosti poravna. Pazi, kaj rečejo Bosanci.«²²

Sestanek v Trstu Šušteršiču ni dišal, zato je tja pošiljal druge. Njegova omemba o nedosegljivosti Kreka potrjuje znano okoliščino, da je v tem času Krek preživel hudo politično in osebno stisko zaradi napadov razvpite Camille Theimer, pred katerimi je zbežal v gorsko zatišje na Prtovču. Stranko in njene probleme je prepustil drugim in s tem tudi vprašanje odnosov s pravaši. Iz pisma je tudi očitno, da bi Šušteršič želel poravnavo pravaškega spora, da pa se je zavedal, da najhujši frankovci v to ne bodo privolili.

Sestanka v Trstu sta se končno udeležila Korošec in Grafenauer. Korošec, ki se Šušteršič nanj ni obrnil, je tako že prevzemal njegovo vlogo, četudi ga je v državnozborskem klubu formalno nadomestil šele naslednje leto.

Večja Šušteršičeva bližina frankovcem, ki je nastajala zaradi podobnega odnosa do dinastije in njene države, se je pokazala pozneje, v trenutku sarajevskega atentata, ko se je vprašanje »okvira« prvič zares postavilo. Tedaj so frankovci izrazili solidarnost s Šušteršičevim patriotskim, k vojni spodbujajočim in

²¹ Arhiv Hrvatske, Zapuščina V. Spinčiča.

²² Zapuščina Frana Erjavca, Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. Rokopisni oddelek.

protisrbskim nastopom. Mnenje, da je na Hrvaškem »edina pomenljiva stranka frankovska«, je Šušteršič izrazil Jegliču šele 8. novembra 1915.

Šušteršič je bil v 1913. letu v očitni defenzivi pred drugimi tokovi v VLS (SLS). Krek osebno je bil sicer tja do konca leta politično in osebno skrhan zaradi afere Theimer, a si je na koncu vendarle že nekoliko opomogel. Tako si je Jeglič 10. novembra 1913 zapisal v dnevnik, da ne more izpolniti svojega namena, da bi Kreka »porinil v pokoj«, in sicer »radi dobrega imena, ki ga ima pri ljudstvu«!

Na seji odbora koroškega Katoliškega političnega društva, tj. koroškega dela VLS, je 19. oktobra 1913 o tem govoril Janko Brejc po zapisniku takole: Korošci so nezadovoljni s taktiko Hrvaško-slovenskega kluba, kakor jo vodi Šušteršič. »Za državni zbor zahteva [načelnik društva] Brejc od [poslanca] Grafenauerja [člana Hrvaško-slovenskega kluba] odločnega nastopanja proti vladi. Ako se od vlade doseže kje podpora, to še ne more biti razlog, da se vlada podpira, dokler Slovenska ljudska stranka ni vladna stranka. Navidezno smo v opoziciji, v resnici pa se vlado podpira. Hochenburger [pravosodni minister, nasprotnik enakopravnosti slovenskega jezika v sodstvu na Štajerskem] mora pasti... Obmejni Slovenci ne smejo biti stranki le neki žirant. Stranka nastopa kot vseslovenska, vlada pa ji zato daje koncesije na Kranjskem. Obmejni Slovenci pa ne pridemo ne za korak naprej.«²³

Položaj načelnika stranke je Šušteršič ohranjal skoraj le še ob podpori škofa Jegliča. Nasprotniki so ga skušali odstraniti tudi s tega položaja. Ko se je po Žitnikovi smrti (28. decembra 1913) izpraznil notranjski državnozborni mandat, sta Andrej in Janez Kalan začela akcijo, da bi kandidaturo za ta mandat prevzel Janko Brejc, ki naj bi nato prevzel Šušteršičev položaj načelnika SLS.²⁴ Načrt se je izjalovil, ker Brejc ni privolil v kandidaturo in ker je vmes posegel sam škof Jeglič. Janezu Kalanu je naravnost prepovedal politično delovanje in tako rešil Šušteršiča.²⁵ Kljub tej podpori je Šušteršič 4. marca 1914 izgubil položaj predsednika Hrvaško-slovenskega kluba. Kako se je to v podrobnostih dogodilo, je malo znano.

Odstavil ga je sklep vodstva Veslovenske ljudske stranke, v katerem so imeli večino njegovi nasprotniki. Če bi o tem sklepalo vodstvo kranjske SLS, bi bil izid gotovo drugačen. Začetek konca je bilo tisto Šušteršičevo izmikanje odgovornosti za obstrukcijo Hrvaško-slovenskega kluba, ki je udarilo na dan 12.

²³ Kronika slovenske Koroške, rokopis Valentina Podgorca, deloma ohranjen v njegovi zapuščini, ki jo hrani Slovenski znanstveni inštitut v Celovcu. Zahvaljujem se direktorju dr. Avguštinu Malleju, da mi je dal odlomke na voljo. – Prim. tudi: Avguština Malle, Valentin Podgorc in koroški plebiscit. Odločitev za Avstrijo, Mohorjeva, Celovec – Dunaj 1990.

²⁴ Pismo Janeza Kalana 16. februarja 1914 Janku Brejcu, zapuščina F. Erjavca, NUK.

²⁵ Jeglič, 5. julij 1914. – Nadomestna volitev na Notranjskem je bila 19. maja 1914. Izvoljen je bil Lovro Pogačnik. – Melik, 365.

novembra 1912 celo z njegovo lastno ponudbo, da odstopi s položaja predsednika kluba. O tem smo že govorili in tudi povedali, da je odtlej Šušteršič sicer ostal na položaju predsednika, a v nekakšnem stanju začasne odvezanosti od obveznosti, da se sej kluba udeležuje in da prevzema odgovornost za vse njegove sklepe. Ta nerazrešeni položaj je dobro izkoristil Anton Korošec, da je vodstvo kluba dobil kmalu trdno v roke. Rešitev je po Bistrovem mnenju bila diplomatska in dobra, »da bi ventil narodne nezadovoljnosti lahko piskal po mili volji«. To je, da se je klub lahko prosto in neodvisno od navzočnosti visokega cesarsko-kraljevega uradnika Šušteršiča odločal o obstrukciji v poslanski zbornici. Bister torej poprijemlje tezo Šušteršičevih nasprotnikov, da je kot deželni glavar zavezan vladi in ne more prosto odločati kot predsednik kluba.

Nedvomno je teza obveljala kot glavni razlog za Šušteršičevo odstavitev, saj ji je sam poskrbel za prepričljivost s svojimi taktičnimi postopki, kakor smo že omenili. Kako se je odstavitev potem 5. marca 1914 v podrobnostih izvršila, o tem ni pravega poročila. Vsi trije avtorji, ki o tem največ vedo, Erjavec, Škerbec in Bister, se strinjajo v podatku, da je Šušteršič odstopil sam. Gotovo pod težo razmer, ki so mu jih pripravili in pogrevali nasprotniki, a sam. Bister to sicer pove le posredno, ko pravi, da je bil po 15-mesečnem začasnem vodstvu [ki je bilo nasledek Šušteršičeve namere] »postavljen« za novega predsenika Korošec, in ko (edini) pove, da je zatem Šušteršič »odložil« tudi svoj delegacijski mandat. – Šušteršiča so pač prignali v kot, da je funkcijo v klubu in mandat v delegacijah odložil. A vendar je za to moral obstajati tudi formalen sklep vodstva VLS. Žal zapisniki stranke niso ohranjeni in seveda tudi ni zapisnika o tem sklepu. Le po naključju se je v Celovcu ohranil spominski drobci v zvezi s tem vprašanjem, iz katerega razberemo, da so Šušteršiča odstavljali na posebni seji stranke in da je dogajanje postalo burno.

Kako silovito prizadet je bil Šušteršič v trenutku, ko so ga na seji Vseslovenske ljudske stranke odstavljali od vodenja državnoborskega kluba, je povedal svojim koroškim tovarišem Janko Brejc. O tem si je Valentin Podgorc zapisal: »Dne 4. marca 1914. Sinoči smo imeli konferenco pri Trabesingerju [lokal v Celovcu, kjer se je shajalo vodstvo koroških Slovencev]. Dr. Brejc je poročal o seji Vseslovenske ljudske stranke. S Šušteršičem so obče nezadovoljni, odkar je Š. deželni glavar, bi moral stranko voditi kdo drug – dr. Korošec! Brejc je na konferenci [na seji VLS] izrekel vodstvu stranke nezaupnico Korošcev. Slovenci smo sploh popolnoma izolirani. Šušteršič je izprva mlačno odklanjal, češ, da ni povoda, potem je sledil buren nastop: z dvignjeno palico je šel nad Brejca, ni dosti manjkalo, da brahijalno nastopi.«²⁶

Na velikem shodu Katoliškega političnega društva za Slovence na Koroškem 22. aprila 1914 v Velikovcu v protest »proti vdiranju Nemcev v

²⁶ Valentin Podgorc, gl. op. 23. – Erjavec, 215. – Škerbec, 2, 59. – Bister, 141.

slovensko ozemlje«, je Brejc, kot poroča vladni komisar, »odkrito priznal, da je on kriv (schuldtragend) za spremembo jugoslovanske taktike.« Komisar je te besede pospremil s komentarjem: »Očitno je mislil na padec dr. Šušteršiča.« Brejc je zamenjavo Šušteršiča s Korošcem v govoru označil kot spremembo jugoslovanske taktike, po kateri klub ne bo [več] puščal na cedilu koroških Slovencev.²⁷

Ob odstavitvi je Jeglič Šušteršiču 8. marca 1914 sporočil svoje prav nedvoumno mnenje in ga tolažil: »Torej Dr. Korošec na čelu našega kluba na Dunaju! Zraven Dr. Krek in Spinčić! Kako žalostno! Res, Vi ne morete biti vsemu kos in prav je, da se žrtvujete za našo deželo. Parlament na Dunaju pa tako ni prav nič vreden; ni mogoče mu zaupati. – Čujem, da imate tudi Vi pritožbe zoper Slovence. Ako bi jaz vedel, v katerem oziru, bi morda mogel vplivati, da Vam bolj ugoti.«²⁸

V razmerju do hrvaških pravašev je VLS po njihovem razcepu v banovini ohranila zvezo z združeno Stranko prava, katere glavnina so bili »milinovci« (privrženci Mileta Starčevića). Nedvomno je bil eden prvih in najpomembnejših razlogov za to Hrvaško-slovenski klub na Dunaju, sad tudi Šušteršičevih ambicij. Če bi bila VLS v skladu s Šušteršičevimi skrivnimi simpatijami potegnila s frankovci, bi se klub zagotovo razšel. Dejstvo, da se je klub obdržal, je pomemben rezultat zedinjenja VLS-HSP v letu 1912. Na podlagi tega se je v letih 1917-1918 razvila državnopravna akcija Jugoslovanskega kluba, od katere pa se je Šušteršič moral naposled ločiti, če je hotel ostati zvest svojemu vodilu o brezpogojni lojalnosti navzgor. Že sproščenegega toka v narodnem gibanju ni bilo več mogoče poljubno usmerjati.

Vtis, ki ga je zapustilo veliko gibanje za združitev Vseslovenske ljudske stranke in Hrvaške stranke prava za enoten državnopravni cilj, je močno učinkoval na celoto državnopravnih gibanj na jugu monarhije. Pripomogel je tudi k temu, da se je začelo spreminjati stališče Dalmatincev Trumbića in Supila, začetnikov »novega kurza« v hrvaški politiki, katerega sad je bila večinska stranka v hrvaškem saboru, Hrvaško-srbska koalicija. Dotlej nista verjela, da bi se Slovenci mogli pridružiti zaželeni hrvaški (jugoslovanski) državni enoti. Zato sta v letih 1905-1906 prepuščala Slovence samim sebi in se poskušala celo mimo njih dogovarjati z italijanskimi iredentisti, tudi na račun slovenskega ozemlja ob Jadranu. Zdaj, konec 1914. leta, pa sta kot politična begunca v Italiji ocenila, da brez Slovencev ne bo šlo. Njihovo pridružitev gibanju za jugoslovansko državno združitev proti Avstriji sta štela kot neogiben pogoj za to, da bi to gibanje moglo dobiti soglasje tudi večine Hrvatov, zlasti tistih v banski Hrvaški-Slavoniji. Po izkušnji gibanja VLS-HSP sta bila prepričana, da velik del Hrvatov ne bi hotel svoje usode ločiti

²⁷ Poročilo okrajnega komisarja Matth. Kakla, Koroški deželni arhiv, Pr. Fasc. 715/1911 de 1914. – Zahvaljujem se dr. Avguštinu Malleju za kopijo.

²⁸ NAL, Korespondenca Jeglič-Šušteršič.

od Slovencev, a da bi nasprotno, skupaj s Slovenci morda tvegali združitev s Srbijo. Misli, da »morajo biti vse slovenske in hrvaške dežele v eni državi pa naj bo to katera koli«, se morajo Hrvatje držati »kot temeljnega kamna, kajti če bo Slovenija od nas ločena, Hrvatje – in to večina – ne bodo hoteli priti pod srbskega kralja in bodo zahtevali za sebe posebno državo«, je pisal Trumbić 31. decembra 1914 Supilu.²⁹

Pod vtisom povezovanja hrvaške in slovenske politike 1911-1914 je začel spreminjati svoje sodbe tudi stari britanski poznavalec jugoslovanskega vprašanja R. W. Seton-Watson. Še 1911. leta je prepuščal Slovence usodi³⁰ Tik pred vojno je že nekoliko omilil svojo skepso glede njihovih možnosti. List Slovenec je o tem objavil informacijo Leopolda Lenarda kar na uvodnem mestu. Britanec je v pogovoru z njim razglabljal o dveh možnih rešitvah jugoslovanskega vprašanja, integralni in znotrajavstroogrski. Obe sta za Slovence problematični. Slednja zlasti zaradi Trsta in poti do njega. A vendar je dopustil vsaj delno možnost: če bi Trst postal neposredno državno mesto z zagotovljeno prosto potjo čez slovensko ozemlje do morja, bi »ostali del slovenskih dežel ne tvoril nobene večje težave«. ³¹

Po izbruhu vojne je izrazil Seton-Watson 1. oktobra 1914 svoje popravljeno mnenje o možnostih Slovencev britanskemu zunanjemu ministrstvu. V spomenici je razložil nujnost, da jugoslovanska državna združitev obseže tudi Slovence! »Nobena ureditev ne bo popolna, če bo prezrla Slovence... Oni morajo deliti usodo svojih hrvaških in srbskih sorodnikov.« Svoje novo spoznanje je utemeljil z dokazi, ki so se neločljivo navezovali na nekdanjo bučno Šušteršičevo dejavnost za zvezo s Hrvati. »Morda je najčudovitejša poteza celotnega (jugoslovanskega) gibanja ravno način, kako je zajelo Slovence, ki so med vsemi južnimi Slovani zemljepisno najbolj oddaljeni od Srbije, ki govorijo drugačno narečje in ki so bili vedno posebno vdani katoliki, prežeti z ultramontanskimi nagnjenji. Pa vendar prekašajo ravno klerikalni Slovenci v svojem srbofilskem navdušenju in v svojih sanjah o združenju celo Hrvate.«³²

Ivan Šušteršič bi se bil – če bi mogel brati te besede – gotovo zgrozil ob tako ocenjenem sadu njegovega dela. Saj je v svojem zadnjem javnem nastopu pred vojno Slovincem in Avstriji sporočil čisto drugačen memento.

²⁹ Trumbić, 111-118.

³⁰ Seton-Watson – Scotus Viator, *The southern Slav question and the Habsburg Monarchy*, 1911: »Slovenci nimajo nobene lastne zgodovine, iz nujnih strateških, geografskih razlogov pa ni mogoče, da bi bili pridruženi zedinjenim južnim Slovanom. (Avstrija in Dunaj bi bila odrezana od morja.)« Cit po Henrik Tuma, *Iz mojega življenja*, Naša založba, Ljubljana, 1937, 447.

³¹ Slovenec, 16. junij 1914, št. 134. (»J. W. Seton-Watson (Scotus Viator) o Slovencih in jugoslovanskem vprašanju.«)

³² R.W. Seton-Watson, *Korespondencija*, 1, Zagreb 1972, 184.

ZADNJI MEMENTO IZ ŠE VELIKE AVSTRIJE

Kakšna so bila izvirna pričakovanja Ivana Šušteršiča v zadnjih dneh mirnega življenja habsburške monarhije, nesojene Velike Avstrije?¹ Podobo o tem je ohranil zadnji njegovih velikopoteznih nastopov v delegacijah.²

Govor Ivana Šušteršiča v avstrijski delegaciji 19. maja 1914 je sploh njegov zadnji nastop v kakem parlamentarnem telesu monarhije pred začetkom prve svetovne vojne. Bil je široko zastavljen, pa vendar je strnjeno izrazil njegov pogled na prihodnost habsburške države in Slovencev v njej. V njem moremo gledati nekakšno testamentarno sporočilo iz velikega časa še nedotaknjene Habsburške monarhije.

Največjo težo je Šušteršič namenil odnosom habsburške monarhije z Italijo. Povod so mu bile bučne demonstracije italijanskih iredentistov v Benetkah, kjer so demonstranti zažgali avstrijsko zastavo. Opozoril je na popolno različnost med očitno prevladujočim protiavtstrijskim ljudskim razpoloženjem v Italiji, zraslim na stališču jadranskega iredentizma, in med pogodbeno zavezniškim odnosom uradne Italije do Avstrije. Italija je demokratična parlamentarna država in nobena vlada v takšni državi ne bo mogla v odločilnem zgodovinskem trenutku vztrajati pri drugačni politiki, kakor pa jo izraža volja naroda, je prepričan govornik. Avstrijski odgovorni dejavniki se naj zato ne vdajajo iluzijam in naj poskrbe, da bo Avstrija nasproti Italiji uravnavala svojo politiko izključno na temelju svojih lastnih državnih interesov. Da se ne bo uklanjala interesom Italije, ki skuša Avstrijo le izsiljevati na račun zavezniške pogodbe. Habsburška monarhija je Italiji v zadnjih letih dejansko dopustila koncesije, ki niso bile v njenem lastnem interesu. Tako je ob libijski vojni in še posebej v mednarodni krizi ob balkanskih vojnah glede Albanije sprejela italijansko stališče na svojo škodo, saj jo je to spravilo v sovražno razmerje z državami na Balkanu. Ob tem pa v Italiji prav do monomanije

¹ Šušteršič se je tudi tu izogibal imenovati habsburško monarhijo z njenim običajnim dualističnim imenom »Avstro-Ogrska«. Najraje jo je imenoval Avstrija, pri čemer je imel v mislih celoto monarhije, v smislu ideje in ustavno reformnega načrta o »Groß-österreich« – »Veliki Avstriji«.

² Slovenec, 25. maj 1914, št. 117.

narašča smrtno sovraštvo iredentistov do Avstrije, ne le na severu, temveč po vsej Italiji. Italijanski iredentizem se odreka svojim ambicijam na zahodu, nasproti Franciji, zato pa je tembolj napadalen proti vzhodu in na Balkanu. Iz tega položaja se mora habsburška monarhija iztrgati, naj stane, kar hoče. Čakanje, umikanje, pogajanje, zamazovanje razpok, vse to je glede na evropsko in svetovno situacijo najslabši način v resnem položaju, ki se v njem nahajamo. Slabotnost v politiki ne bo zagotovila miru, izboljšanje lahko prinesejo samo trdnost, odkritost, jasnost. Priznati je treba, da je Italija kljub vsem papirnatim pogodbam najbolj nevarna zunanja sovražnica Avstrije, in zato je treba takšno nevarno zavezniško razmerje razvezati. To še ne pomeni vojne z Italijo, pomeni pa jasnost razmerja.

Šušteršič pregleduje še druge zunanjepolitične odnose habsburške monarhije. Najprej odnos do Nemčije. Nemški in avstrijski interes v razmerju do Italije nista enaka. Spomin na vojno s Prusijo v letu 1866 opozarja, da se Nemčija kaj lahko sporazume z Italijo na škodo Avstrije. Na drugi strani je Avstrija v zelo slabih odnošajih s Francijo, ki bi mogla biti njena zaveznica, vsaj na podlagi realnih interesov. Pa tudi z Rusijo se je treba sporazumeti. Toda pot v Petersburg, ki jo je treba čimprej ubrati, pelje prav odločilno čez Pariz. Šušteršič sam ni načelni nasprotnik Trozveze, toda habsburška monarhija naj ne ubira politike, ki je nemška, tu in tam tudi italijanska, nikoli pa avstrijska. »Več neodvisnosti nasproti Nemčiji, popolna jasnost in varnost nasproti Italiji, to mora biti naša parola, sicer Trozveza nima za nas nobenega pomena.«

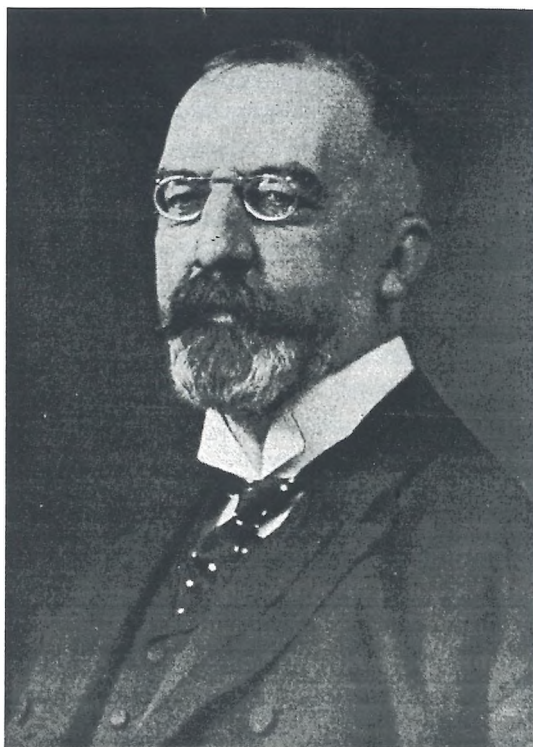
Skoraj natanko leto dni pozneje je Italija kljub vsem popuščanjem avstrijske diplomacije (ponudila je Italiji tudi Gorico) napadla 25. maja 1915 svojo skoraj polstoletno vzhodno zaveznico. Italija se je namreč medtem (26. aprila 1915) ugodneje pogodila z Anglijo, Francijo in Rusijo za vstop v vojno na njihovi strani (»londonski pakt«). Avstro-Ogrska je dotlej že do vratu zabredla v morijo evropske vojne ne le v Srbiji in Črni gori, marveč tudi na bojiščih proti Rusiji in vsej Antanti, a ob boku Nemčije in po njenem navodilu. Šušteršičev nasvet, utemeljen na razčlembi resničnih avstrijskih interesov, je ostal govorjenje v veter. Bolj jasno kakor on ni o interesu Avstrije govoril v najbolj pristojnem parlamentarnem telesu tedaj noben avstrijski politik, a »merodajna mesta« države, ki jim je bil vedno tako poudarjeno zvest, niso nikogar poslušala manj kakor prav njega. Interes Slovencev ni smel veljati za skladnega z avstrijskim, slovenski plebejec pa ne biti poklican, da svetuje starodavni aristokratski državi.

Pa ni bilo tako samo na področju meddržavnih odnosov, ampak tudi na področju notranjih ustavnih odnosov v monarhiji. V teh je Šušteršič videl drugo slabost njene celotne politične zasnove. V govoru je poudaril svoje mnenje, da je celotno delovanje avstrijskega parlamenta, kakor se je oblikovalo od 1897. leta naprej, ostajalo dejansko zgolj formalno in da zato ni reševalo bistvenih vprašanj. Po njegovem bi morale odločati žive moči, moči narodov. Če se te ne upoštevajo, je dejal, ni mogoče voditi nobene avstrijske, nobene dinastične notranje politike.

Dejansko se v Avstriji vodi samo enostranska [nemška] nacionalna politika, kar povzroča vselej jezo narodov, ki se čutijo odrinjene in pritisnjene ob zid. To je napačna smer, ki jo vladajoči dualizem le še poslabšuje.

Celo ta dualizem že zdavnaj ni več isti, kakršen je bil v začetku. S tem je Šušteršič očitno mislil na to, da je bil dualizem spočet kot pot k notranji okrepitvi habsburške monarhije, da bi bila po porazu v vojni l. 1866 sposobna za povračilni boj proti Prusiji! Današnji dualizem [ne krepi, marveč] razdvaja, je ugotovil. Razdvaja celo hrvaško-slovenski narod, ki je vendar najbolj zanesljiva opora vsakršne daljnovidne južnoslovanske politike habsburške monarhije, ga politično degradira in slabi na največjo škodo te monarhije.

Iz ustavnih razlogov Šušteršič noče govoriti o Ogrski, saj za njegovo trditev o vlogi dualizma zadostuje že kratek pogled na narode v avstrijski državni polovici. Začenja z Istro, ustavi se ob Trstu, največ pa govori o Koroški. Vse tri dežele, posebno pa Koroška [imenuje jo ječo, grob slovenskega naroda], so dokaz nespametne državne politike. Ta se zaradi ozirov na zavezništvo z Italijo laska italijanski manjšini, ki je že tako popolnoma enakopravna in je nihče ne želi utesniti niti je nihče ne sovraži. Marveč ta manjšina sama utesnjuje in celo posiljuje avtohtone, državi zveste Slovence. Popolno gospodovanje nemškega Narodnega

Karl Stürgkh

sveta na Koroškem poraja prakso, ki je na škodo državi, na škodo celotni monarhiji. Problem je tudi Češka. Vendar je, to poudarja, cesarski Dunaj središče še vedno močne monarhije, in na tem dejstvu mora biti težišče vseh prizadevanj notranje politike. V vseh narodih je mogoče najti moči, ki bi se lahko združile v enotnem namenu, da napravijo monarhijo močnejšo.

Šušteršičev sklep je dramatičen: »Gospodje! Avstrija kliče, Avstrija kriči po združitvi teh sil v mogočno celoto! Velika Avstrija, neka velika monarhična Švica, mogočna zaščitnica poštenemu razvoju vseh narodov na znotraj, mogočen faktor evropskega ravnotežja in miru na zunaj – to pomeni zagotovljeno in častno prihodnost našemu cesarstvu in naši od vseh narodov čaščeni dinastiji. Kar Avstrija potrebuje, to je avstrijska politika, gospodje, avstrijska dinastična politika na znotraj, avstrijska dinastična politika na zunaj.«

Razumen je bil Šušteršičev memento, a obsojen, da izzveni v prazno. Nikomur, ki je bil na oblasti v državi – tudi vladarski hiši ne – ni prihajala na misel takšna rešitev avstrijskega vprašanja. Konservativne sile za kaj takega niso bile ne voljne ne sposobne. In tudi nove marčne revolucije ni bilo. A ravno tej bi bil sam Šušteršič ostro nasprotoval iz idejnih razlogov. Z močmi dinastije in njene vojske, na idejni podlagi političnega katolicizma, četudi modernega, ni bilo mogoče uresničiti ideje, ki se je kot ideja Palackega že enkrat prej izkazala za neuresničljivo. Če bi kak tujec hotel raziskati, zakaj se je habsburška država razsula, bi se kar dobro lotil svoje naloge, če bi najprej pogledal, kakšni so bili Šušteršičevi nasveti v tem govoru in v čem je pri državnih vrhovih naletel na gluha ušesa.

Šušteršič ni bil dramatičen samo zaradi govorniškega učinka. Bil je pretresen v sebi. Vedel je, da bo čez nekaj dni moral storiti še zadnji korak na poti svojega umika od vodenja parlamentarne politike. Na to pot ga je zrinil kakor smo videli, pritisk nasprotnikov v lastnem taboru. Tej bridkosti ni mogel ubežati, lahko pa ji je dal manjšo sorazmerno težo. V svojem zadnjem govoru na vsedržavni ravni monarhije se je zato tem raje vdajal zanosnemu občutku, da ga premaguje veliko večja moč, pravzaprav veliko večja tragična nemoč – usodna nemoč avstroogrškega parlamentarizma, zvezana z dinastijo, ki ne uvideva, da je zmožnost narodov prava prihodnost velike države. Spričo tega vseмогоčnega dejstva Šušteršič lažje potlači v sebi bridkost žrtve spletkarskih nasprotnikov in zaživi kot tragični junak po volji močnejše usode.

Izsiljenega koraka pa ni mogel odložiti. Komaj teden pozneje, 26. maja 1914, je na seji avstrijske delegacije predsednik grof Silva-Tarouca naznanil: »Sporočiti moram visoki delegaciji, da je gospod delegat dr. Šušteršič mandat odložil in da je bil kot njegov namestnik na ta položaj poklican gospod poslanec dr. Krek.«

Seveda je ostal Šušteršič še naprej zelo mogočen. Še je bil načelnik Vseslovenske ljudske stranke in še je bil načelnik kranjske Slovenske ljudske stranke. In še je bil kranjski deželni glavar, kateremu je služila tudi zadružna

organizacija. In še ga je neomajno podpiral ljubljanski škof Jeglič. Toda njegov ugled je bil nepopravljivo načet, poraženca v državnozborni politiki je zagrinjala dušeča osama. Seveda pa na dan, ko je brez pojasnila javnosti, kolikor mogoče po tistem oddajal svoj delegacijski mandat v roke najhujšemu tekmeču, Kreku, Šušteršič ni mogel vedeti, da bo strašna mora le kratka, da se bo razpršila že 28. junija 1914. Sarajevski atentat in vse, kar se je nato v notranjih državnih odnosih dogodilo, so Šušteršiču omogočili, da vnovič vzame vajeti trdno v svoje roke in da spet zasede najbolj izpostavljeno mesto v domači slovenski politiki, zdaj poln ogorčenja pravičnika in samozvesti jasnovidca. Kako bi si mogel misliti, da se bo končalo vse drugače?

Delegacije so prenehale delati zadnje. Državni zbor je bil cesar odgodil že 16. marca 1914 »do nadaljnega«, ker ga vlada zaradi češke obstrucije ni mogla pritegniti k delu. Lažje je bilo vladati s § 14. Biograf Antona Korošca Bister ugotavlja prav ustrezno: »Zaprte parlamenta ni bila zapoved trenutka. Ko bi bila cesarska vlada mislila predvsem parlamentarno, kar bi bila pravzaprav njena dolžnost, bi se bila morala tudi takrat še najti kakšna demokratična pot, saj bi še tako zanič politični kompromis ne mogel bolj škodovati monarhiji, kakor sprejeti avtoritarni sklep... v trenutku, ko so že začeli debatirati o biti in ne biti starodavnega cesarstva... Ko so izključili vsem narodom v najpristnejšem smislu besede skupni državni zbor, se je likvidiranje monarhije še pospešilo... Veliko rok je podpisalo smrtno obsodbo, katere razglasitev je bila postranska. Cesarski in kraljevi vojski se je sicer še posrečilo do zadnjega uspešno zadrževati zunanje sovražnike, vendar nasprotnikom v notranjosti ni bila kos, čeprav njeni rablji niso ravno postajali križem rok. Samomor donavske monarhije se je začel leta 1914. Natančni trenutek smrti ni ugotovljiv, ker je predolgo ležala v komi.«³

Nikakor pa ni zapadel v komo Šušteršič. Prav nasprotno. Vsa štiri vojna leta je žilavo bojeval svojo osebno bitko. Zmagati s svojim upanjem ni mogel. Verjel pa je vanj do zadnjega.

³ Bister, 136-137.

FUROR PATRIOTICUS

Atentat na prestolonaslednika Franca Ferdinanda 28. junija 1914 v Sarajevu, usoden tudi za njegovo soprogo Zofijo, ni bil le povod za prvo svetovno vojno, marveč je sam in s svojimi nasledki postavil na odločilno zgodovinsko preizkušnjo tudi slovensko narodno politiko. Odprlo se je vprašanje, ali bodo Slovenci zmožni stopiti v zgodovino kot političen narod in se v prihajajoči svetovni krizi postaviti za svojo usodo, postati državni narod. Težko, da se je tisti trenutek kdo tega do kraja zavedal, saj je bila novica dne iz Sarajeva predvsem tragična. In le redkokomu bi mogla priti na misel trditev, da so zarotniki v Sarajevu posnemovalci Atencev Harmodija in Aristogejtona, ki sta natanko 2400 let prej ustanovila na starogrških tleh svetovno veljavni vzorec »umora tirana« – vzorec, ki umor upravičuje s škodljivim javnim značajem žrtve.¹

Razume se, da tisti čas atentata ni mogel nihče javno odobravati, še posebno ne glede na osebi, ki sta bili njegova žrtev. Toda med Slovenci gotovo ni le strah pred cenzuro in sploh pred oblastjo povzročal, da atentat ni bil deležen njihovega odobravanja. Za široko slovensko javnost ni imel dovolj očitnega videza osvobodilnega dejanja, gotovo še veliko manj dejanja za svobodo Slovencev, čeprav je bilo demokratično mislečim ljudem jasno, da je poglavitni vzrok za atentat zgrešena politika habsburške monarhije v Bosni in Hercegovini, nasprotna prizadevanjem za samoodločbo. Na odlonilno stališče je močno vplival tudi vtis, da gre za dejanje, storjeno pod vplivom zunanje politike Srbije. In tudi to ni pomenilo priporočila za atentatorje. Skoraj nedeljene simpatije, ki jih je bila Srbija deležna v prvi balkanski vojni, so se medtem zelo ohladile zaradi njenega vojskovanja v drugi, tokrat z Bolgarijo za Makedonijo. Še najbolj pa je med velikim, najbrž večinskim delom politično mislečih Slovencev odločal ugled žrtve, prestolonaslednika Franca Ferdinanda.

Pričakovanja, da bo prestolonaslednik ob prevzemu cesarske oblasti razrešil notranja protislovja v okosteneli monarhiji in da se je pri tem pripravljen ozirati

¹ Sarajevskemu umoru je moralno kvalifikacijo »umora tirana« izrecno pripisal Vladimir Dedijer, zgodovinar, ki je o tem dogodku napisal po drugi svetovni vojni gotovo najtemeljitejše delo, prevedeno tudi v slovenski jezik. To je: Sarajevo 1914, DZS, Ljubljana 1966.

tudi na jugoslovansko vprašanje pa tudi na Slovence, so bila dokaj razširjena. Nikakor se niso omejevala samo na »katoliški« tabor. Ideja o monarhu kot ustavnem faktorju, ki naj s svojo avtoriteto razreši protislovja države, katere parlament je onesposobljen zaradi nacionalnih nasprotij, je bila opazna tudi pri (slovenskih) socialdemokratih. Ti so odklonili atentat kot metodo političnega boja, obenem pa opozorili, da je dejanje v Sarajevu sad razmer v anektirani Bosni in Hercegovini.

Da sta atentat obsojali obe meščanski slovenski stranki, se je razumelo samo po sebi. Toda med njunimi poudarki o vzrokih zanj so bile razlike.

Kranjski deželni glavar Ivan Šušteršič je 1. julija 1914 sklical izredno sejo deželnega odbora. Soglasno je odbor izrazil žalost »zvestega naroda v Kranjski vojvodini«, ogorčenje nad hudodelsko velesrbsko propagando in proti njenim »v krvi namočenim zločinskim rokam«. Takšnega mnenja je bil v deželnem odboru tudi predstavnik NNS Karel Triller. Trditev S. Kranjca, da so naprednjaki pri žalovanju za prestolonaslednikom ostali rezervirani, drži bolj glede tona kot glede sodbe o dejanju.²

Očitna razlika med obema strankama se je pokazala v trenutku, ko je Šušteršič žalovanje SLS za prestolonaslednikom spremenil v spodbujanje vojaškega nastopa proti Srbiji. Najbolj znan dogodek v tem smislu je bil žalni shod SLS v unionski dvorani v Ljubljani dne 5. julija 1914. Šušteršič se kot govornik ni zadovoljil le s tem, da je risal podobo umorjenega prestolonaslednika kot državnika, ki je »sklenil, kadar bo dobil moč v roke, zadovoljiti Jugoslovane avstrijske«. Jasno je napadel Srbijo, njen sistem in vse, ki so v Sloveniji gojili do nje simpatije. Ni pozval le k avstrijskemu patriotizmu, ampak kar k vojni proti Srbiji.

Močno so odmevale besede: »Naša žalost ne sme biti melanholična, nas ne sme zapeljati v brezdelno melanholijo, naša žalost nam mora dati energijo do podvojenega, do potrojenega dela za spas našega naroda, za spas naše monarhije... Mi se ne oklepamo nobene vlade, temveč v trdni zavesti, kje je iskati bodočnost našega naroda, se oklepamo države in v tej trdni zavesti nudimo našemu presvitlemu cesarju kot glavnemu zastopniku te države svojo moško zvestobo. Ta zvestoba mu ni nikdar manjkala, naši regimenti pred sovražnikom še nikdar niso ušli in kadar bo naš cesar nas klical, da obračunimo s hudodelci, ki so zakrivali sarajevsko katastrofo, takrat bodo ti takozvani 'bratje Srbi', ki spominjajo na tiste janičarje, ki so svoj čas klali svoje brate in dejali, 'Ne boj se, brate!', takrat bodo ti 'bratje' čutili našo pest, takrat bo težka pest slovenskega vojaka, slovenskega fanta, razdrobila črepinjo tistega Srba, v katerem živi požrešna megalomanija, ki ni zadovoljna s tem, kar mu je Bog dal, ampak bi rad ugrabil in hoče požreti vse, kakor požrešni otroci, ki nikdar ne vedo, kdaj imajo zadosti.«³

² Kranjec, Slovenci, 44.

³ Leta 1920 so slovenski liberalci izdali izbrane protisrbske odlomke iz slovenskega

V naslednjih dneh je Šušteršič, baje brez vednosti strankinega vodstva, izdal skrivno okrožnico zaupnikom SLS, naj sporočajo vse pojave velesrbstva oziroma protiaustrijskega, pa tudi podatke o razširjenosti »nepatriotičnega tiska« (Slovenski narod, Dan, Slovenski dom, Naš glas, Učiteljski tovariš, Sava, Zarja), »da bo vedelo strankino vodstvo ob pravem času ukreniti vsa potrebna odporna sredstva«. ⁴

Završalo je, ko je okrožnica po nekaj dneh prišla v javnost. Zbudila je odpor pri drugih strankah, pa tudi v širši javnosti. Socialdemokratska Zarja je Šušteršičevo početje jedko označila kot »furor patrioticus« in opozorila, da je njegovo bistvo hujskanje na vojno proti Srbiji in Srbom pod plaščem patriotizma. Liberalni Slovenski narod se je čutil neposredno prizadetega, zapisal je, da »slovenski klerikalec ni ne Slovenec, ne Slovan in je stokrat slabši od vsakega narodnega sovražnika. Nemec, Madžar, Italijan so odkriti sovražniki, slovenski klerikalec je podel izdajalec, za katerega ni več mesta v slovanski družini in se ga mora z zaničevanjem izbrcati, če bi se hotel še kdaj izdati za Slovenca in Slovana.« ⁵

Značilnost življenja v cesarskokraljevi Avstriji je bilo tudi to, da se je izraz patriotizem navadno nanašal na širšo državo, medtem ko so Slovenci glede svoje ožje domovine raje govorili o rodoljubju ali domoljubju. Ni bil vsak domoljub tudi patriot, pa tudi obratno ne.

klerikalnega tiska, posebej še iz Šušteršičevih govorov v letu 1914, v brošuri z naslovom »Dokumenti Koroške stranke iz leta 1914«. Seveda iz čisto strankarskih, brez znanstvenih nagibov.

⁴ Iz prepisa v arhivu Odvetniške zbornice v Ljubljani. V celoti se okrožnica glasi: »G.g. zaupnikom S.L.S.! – Grozodejstvo v Sarajevu, živinsko surovi umor plemenitega in mogočnega zaščitnika Slovencev in Hrvatov ter njegove soproge, je razkrilo rak – rano na narodnem telesu Jugoslovanov: Hudodelsko velesrbsko zaroto. – Nobenega dvoma ni, da deluje ta zarota tudi na Slovenskem in skuša na prikupljiv način zvesti slovenski narod odtujiti svoji veri in Avstriji. – V istem smislu delujejo razni listi, ki se sicer včasih potuhujejo, njihova glavna smer je pa dosledno obrnjena na razkristjanjenje ljudstva in otrovanje s strupom velesrbskega protiaustrijskega nacionizma. – Gre se za novo zaroto zoper obstoj katoliškega slovenskega naroda. – V tej resni uri je v prvi vrsti dolžnost Slovenske Ljudske Stranke, da obvaruje naše ljudstvo preteče mu nevarnosti. – Obračamo se do vseh naših zaupnikov z nujno prošnjo, da posvečajo tej zadevi največjo pozornost in o vsem, kar izvedo, nemudoma poročajo Tajništvu S.L.S. v Ljubljani. – Zlasti se prosi poročila o sledečih točkah: 1. Ali se opaža v Vašem kraju kak pojav v smislu velesrbstva odnosno protiaustrijskega? Od ktere strani? – 2. Ali se razširja v Vašem kraju slabo časopisje? Kdo je razširja? – 3. Kdo je v Vašem kraju naročnik kakkega slabega lista, kakor so: »Slovenski narod«, »Dan«, »Slovenski dom«, »Naš glas«, »Učiteljski tovariš«, »Sava«, »Zarja«? – 4. V katerih gostilnah ali drugih javnih prostorih je kak tak list razporejen in kateri? – Prosimo za najnujnejši odgovor na ta velevažna vprašanja, da bo vedelo strankino vodstvo ob pravem času ukreniti vsa potrebna odporna sredstva. – Domovina je v nevarnosti, tedaj vsi možje na krov! – Vse za vero, dom, cesarja! – V Ljubljani, meseca julija 1914.«

⁵ Za odmeve sarajevskega atentata in za stališča slovenskih strank do vojne glej Odločitev, 9-19.

Najbrž nikoli ne bo mogoče do konca dognati vprašanja, koliko je Šušteršič tedaj izražal mnenje celotne SLS, kdo med vidnimi njenimi delavci in kako pa je bil morda drugačnega ali celo nasprotnega mnenja. Šušteršič sam je pozneje trdil, da so mu svoje soglasje izrazili z razglednico »razni somišljeniki, med katerimi se je nahajal tudi pokojni dr. Krek, ki je svojemu podpisu lastnoročno pristavil besedo: Vsi smo tvoji!«. ⁶ Ni upravičeno dvomiti o resničnosti njegove trditve. Imenuje pa vendarle samo Kreka. In tudi ne omenja okoliščine, da so nekateri, zlasti pa Krek, začeli po prvi negotovosti svoja stališča spreminjati in so s tem kmalu prišli v nasprotje z njegovim. Temeljne ugotovitve o tem razvoju vsebuje že knjiga podpisanega »Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo« (1971). Posebej glede Kreka in posebej glede Korošca sta to vprašanje pozneje raziskovala še Walter Lukan in Feliks Bister (mestoma brez upoštevanja knjige). Njuna dognanja niso ne bistveno drugačna ne dokončna. ⁷

*Sophie von Hohenburg,
žrtev atentata v Sarajevu*

⁶ Odgovor, 106.

⁷ Walter Lukan, Janez Ev. Krek in nacionalno vprašanje. V: 22, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1982. – Bister. – Glej tudi referata obeh avtorjev na simpoziju o

Nedvomno izpričano in jasno je glede Šušteršičevega govora stališče škofa Jegliča, zapisano v dnevniku 6. julija 1914: »... silno ostro, toda prav.« Jeglič – nekoč skoraj naturalizirani »Bosanec«, je vendarle tudi pogodrnjal proti »pretiranim demonstracijam proti Srbom v Bosni in Hercegovini, kjer jim vse demolirajo«.

In izpričano je tudi, da glasila VLS zunaj Kranjske niso krenila po Šušteršičevih »vojskoljubnih« stopinjah. Korošču najbližja mariborska Straža je o shodu SLS v Ljubljani objavila le drobno novico, ki kratko ugotavlja: »Velikanski vtis je naredil na zborovalce govor deželnega glavarja dr. Šušteršiča.« Ni brez pomena, da je omenila njegov položaj v oblasti, ne pa načelstva v VLS. V naslednji številki je izšlo opozorilo, da je večina prebivalstva Bosne in Hercegovine svoj čas odklanjala aneksijo, med dejavniki politične krize pa je omenjeno nemodro ravnanje skupne avstroogrške vlade. Straža je seveda odklonila velikosrbsko idejo, toda zahtevala je rešitev avstrijskega in jugoslovanskega vprašanja »v mejah prava in v pravih kulturnih mejah«. – Slovenski ljudski tabor v Št. Jakobu v Rožu na Koroškem, teden dni po unionskem v Ljubljani, je obsodil sarajevski atentat, vendar brez protisrbske osti in vnetosti za vojno. Njegov glavni poudarek je bil kritika vladne politike do Slovencev na Koroškem, in sicer v tolikšni meri, da je vmes posegla cenzura. Glede goriških Slovencev piše F. Erjavec, da novostrujarski [krščansko socialni] Novi čas »ni sledil dr. Šušteršičevemu protisrbskemu hujskanju, za katero med narodno bolj zavednimi Goričani, nego so bili Kranjci, itak ni bilo nobenega razpoloženja«.⁸

Staro nezaupanje »obmejnih« Slovencev do »zadovoljnega Kranjca« Šušteršiča se je uveljavljalo tudi v tem kritičnem trenutku, seveda na škodo njegovih stališč. Nasprotno pa se je na Hrvaškem v teh dneh pokazala politična sorodnost frankovske Čiste stranke prava in Radićeve Pučke seljačke stranke s Šušteršičevo smerjo. Od skupnega saborskega kluba obeh strank je Šušteršič dobil navdušeno brzojavko, ki je pozdravila njegovo »odločno, modro, daljnovidno in patriotično politiko«. Tiste dni je Slovenec obširno poročal o skrajno surovih frankovskih izpadih proti Srbom v hrvaškem saboru, omenil pa je tudi, da se pravaši smeri Mileta Starčevića te gonje ne udeležujejo.⁹

Za slovensko javnost je bila nedvomno najbolj problematična Šušteršičeva skrivna okrožnica zaupnikom SLS. Kmalu je postala znana med ljudmi in le cenzuri je bilo pripisati, da je Dan ni objavil že 24. oz. 26. julija 1914.¹⁰ Iz njene vsebine je lahko vsakdo razbral ovaduški namen. Veliko pozneje, leta 1923, je odbor

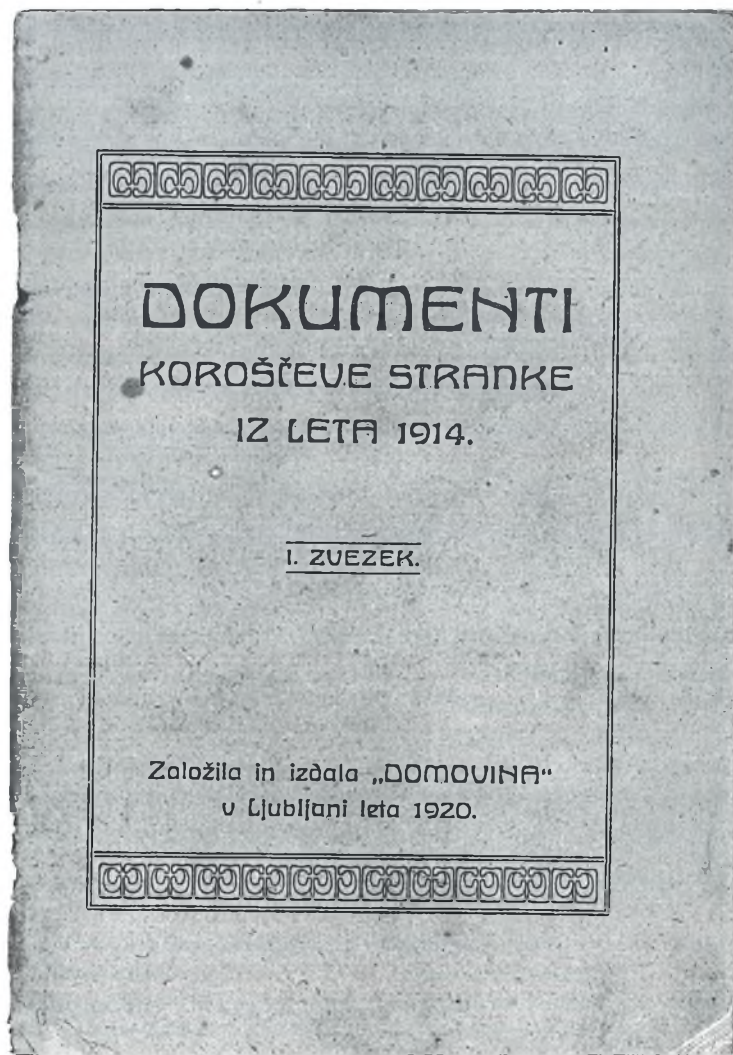
Antonu Korošču in moje pripombe. V: 31, Prispevki za novejšo zgodovino, 1991, št. 2. – In tudi Lukan.

⁸ Straža, 6. julij in 19. julij 1914, št. 38-39. – Plebiscit, 74-75. – Mir, 25. julij 1914, št. 29. – Erjavec, 295.

⁹ Slovenec, 30. junij 1914, št. 145, in 8. julij 1914.

¹⁰ Dan, 24. in 26. julij 1914, necenzurirani izvod v NUK.

odvetniške zbornice v Ljubljani tak namen in tudi dejanje dokazoval prav na podlagi tega dokumenta. Takrat je šlo za vprašanje, ali bodo Šušteršiču priznali pravico, da zopet odpre odvetniško pisarno v Ljubljani. (Glej poglavje »Brez subjektivne krivde ...«) Vendar odbor ni našel pravega dokaza, s katerim bi ovrgli Šušteršičev zagovor (15. januarja 1923), da je okrožnica »služila informativnim namenom in ni imela drugih posledic«, in tudi ne dokaza proti ponovnemu Šušteršičevemu zatrjevanju (9. aprila 1923), da je »brez vsake stvarne podlage« trditev, da je tajništvo stranke z njegovo vednostjo in privolitvijo iz zbranih ovadb pripravljalo obširna poročila za pristojne oblasti, tako proti društvom kakor tudi

Dokumenti Koroščeve stranke iz leta 1914

proti zasebnikom, in da so bila ta poročila podlaga za kazenske in disciplinske preiskave. »Nijedna teh trditev ni resnična!... Ne vem niti za en sam slučaj, da bi bilo tajništvo SLS ob mojem času napravilo kako ovadbo ali poročilo na oblastvo. Tudi mi je takratni tajnik Kolenec še letos [1923]... izrecno na moje vprašanje zatrdil, da se tudi brez moje vednosti ni napravila ne ena taka ovadba ali poročilo.«¹¹

Nekatera dejanja so težko dokazljiva. Toda vtis, ki ga je okrožnica pustila sama po sebi, je bil neizbrisen. V povezavi z unionskim govorom mu je prinesel porazen sloves vojnega hujskača in Judeža. Takemu glasu se ni mogla ogniti niti stranka. Celo sam Šušteršič je ohranil pisan spomin na to, da so v času manifestacij v Ljubljani na začetku vojne dijaki širili po mestu listke z besedilom, ki se je približno glasilo: »Doli z vojno! Doli s klerikalci! Smrt Šušteršiču!«¹²

Če bi bili v letih 1914 ali 1923 znani drobci, ki jih je najti danes v oblastnih arhivih, bi bila Šušteršičeva zagotavljanja še bolj sporna. Tako je 3. avgusta 1914, potem ko je Avstro-Ogrska že napovedala vojno Srbiji, v pismu predsedniku vlade Stürgkhu priporočil, da naj si vlada pridobi pooblastilo, da sme delovanje društev ne le ustaviti [suspendirati], ampak jih celo razpustiti. »Priložnost je treba izkoristiti,« je menil Šušteršič v tem pismu, »da razčistimo zrak. Po vojni se bo in se mora pri nas začeti novo življenje. Stara dobrodušnost, s katero smo puščali plevelu, da se je bohotil v imenu 'objektivnosti', mora dokončno prenehati, če nočemo, da bi vse orjaške žrtve ostale zaman.« In kar naravnost je povedal predsedniku vlade, kje raste in kaj je tisti plevel: »Ganljivo je, kako Kranjska stoji ob strani črnožolte zastave. Toda brez domišljavosti lahko rečem: to je delo naše stranke. Če te ne bi bilo, potem bi Kranjska kazala čisto drugačno podobo. To je očitno dejstvo. Saj to se vidi že na ljudeh, ki so bili aretirani zaradi veleizdajalskih izjav. Ni jih veliko, toda njihova barva je čisto nedvomna.«¹³

Malo zatem se je Šušteršič deželnemu predsedniku Schwarzu v pogovoru pritožil, da izhajanje Slovenskega naroda ni bilo ustavljeno in da sokolska društva navzlic svojemu do države nelojalnemu zarotniškemu razmerju s prepovedanimi srednješolskimi organizacijami niso bila razpuščena. Pri tem se je skliceval na določilo v statutu [preporodovske] srednješolske organizacije, po katerem naj bi

¹¹ Arhiv Odvetniške zbornice Slovenije v Ljubljani, sveženj 1922 in 1923. – Leta 1971 sem ugotovil: »... strahovanju po državi in nemški... politiki se je na Kranjskem pridružil še drug, prav otipljiv strah: deželni glavar in načelnik SLS Šušteršič in njegov krog. Domači Judež, ki mu je le malokaj ostajalo skrito, je že tedaj bil nevarnejši od tujega Pilata, ki je grabil bolj na slepo.« (Odločitev, 15.) To je 1996 komentiral Igor Grdina: »Še ostreje (od Antona Novačana) je Šušteršiča sodil Janko Pleterski, ki ga je razglasil kar za Judeža in se v svoji moralistični ihti zgražal nad njegovimi političnimi mahinacijami.« (50, Zgodovinski časopis, 1996, 369.) Kdor prebere navedene stavke in širše besedilo, vidi, koga so se ljudje tiste dni v juliju 1914 bali in zakaj. To je bila njihova sodba in njihova razglasitev.

¹² Odgovor, 109.

¹³ AS, 9427/MI ex 1914.

člani telovadili pri Sokolu in se seznanjali z njegovim programom. Sam deželni predsednik Schwarz je v poročilu notranjemu ministrstvu menil, da so Šušteršičeve zahteve pretirane in da na temelju njegove pravne argumentacije razpust sokolskih društev ni mogoč.¹⁴

Visoki avstrijski uradniki so Šušteršičev »superpatriotizem« sprejemali z nezaupanjem. Poročilo višjega državnega pravdnštva [tožilstva] v Gradcu o političnem razvoju v slovenskih deželah v 1914. letu pripominja, da je bilo vedenje vodstva SLS v [sumljivem] nasprotju z jugoslovanskim mišljenjem v prejšnjih letih, zlasti v času balkanske vojne.¹⁵ Nemškemu uradništvu je bilo ljubše vztrajati pri podobi splošne politične nezanesljivosti Slovencev – in imeli so prav, ko so domnevali, da Slovenci vojne v splošnem nočejo, četudi so slovenske stranke, z izjemo delavske JSDS, uradno govorile drugače.¹⁶

Po avstroogrski vojni napovedi Srbiji je Šušteršičeva SLS vojno pozdravila z velikim navdušenjem in Slovenec je pomagal netiti sovraštvo do Srbije. Po razglasitvi mobilizacije je 27. julija 1914 objavil hujskaško pesem »Bojni grom«, ki so jo pozneje nasprotniki SLS tolikokrat navajali kot dokaz strankine militaristične politike pod Šušteršičevim navdihom: »S kanoni vas pozdravimo, vi Srbi; dom hladen vam postavimo ob vrbi...«

Tudi vodstvo NNS se je pridružilo patriotičnemu vojnemu navdušenju. Ljubljanski župan Ivan Tavčar je z balkona mestne hiše vojakom zatrjeval, da gre »v boj tudi za slovenski narod«, saj »vsak kamen na tej hiši glasno govori, da bi slovenskega naroda že davno ne bilo, da ga ni pod svoje varstvo vzela naša preslavna habsburška dinastija«.¹⁷

Znani so spomini Ivana Hribarja in Ivana Laha na črno–žolte patriotične manifestacije v Ljubljani. Pa vendar je sam Šušteršič ohranil vtis o veliki razliki med zunanjo podobo Ljubljane in podobo širšega podeželja. Ljubljana je bila res vsa v zastavah, večinoma cesarskih, pravi Šušteršič, »medtem ko po vaseh in podeželskih mestih nisem bil opazil nič izvanrednega.«¹⁸ Na Štajerskem je Koroščeva Straža čutila, da grozi Slovincem nevarnost, da bodo nemški nacionalisti izkoristili sistem vojnega absolutizma za pogrom proti njim. V tej bojazni je opozarjala: »Nemcem moramo povedati v tem resnem trenutku, [da] Avstrija in njen cesar ne nastopata proti Srbom, ker so Slovani, ampak, ker so naši sovražniki. Ne gre se torej za boj proti Slovanom, ampak za boj proti sovražnikom...«¹⁹ Takšna in podobna opozorila so bila bob ob steno.

Ni dvoma, da je Šušteršič v krizi po sarajevskem atentatu in ob začetku

¹⁴ AS, 11144/MI ex 1914.

¹⁵ AVA, 4555/MI ex 1915.

¹⁶ Kranjec, Kako, 58.

¹⁷ Hribar, 109. – Lah, Knjiga, 100 – 102.

¹⁸ Odgovor, 108.

¹⁹ Povzel Slovenec, 28. julij 1914.

Vpoklicani rezervisti v Ljubljani 1914

vojne proti Srbiji videl trenutek, ko se uresničujejo njegova pričakovanja, da pride moment, ko bodo Slovenci in Hrvatje dokazali svojo potrebnost za veličino habsburške monarhije, svojo zvestobo državi in monarhu, in tako dosegli odločilne spremembe v svojem državnopravnem položaju znotraj federalizirane velike Avstrije. Treba je opaziti, da je v tem kritičnem položaju vztrajal – kljub napadom nemškonacionalnega tiska – pri programu hrvaško-slovenske državne posebnosti. Celo v svojem toliko obsojanem unionskem govoru! Toda resničnost se je od njegove zamisli razlikovala v bistveni točki: Avstrija ni bila napadena in vojna se je začela na Balkanu, ne v obrambi pred Italijo. Agresijo pa je bilo težko zagovarjati. Ko so se ljudje pozneje zavedeli, kaj ta vojna v resnici zanje pomeni, so Šušteršiču in njegovi stranki najbolj zamerili prav to spodbujanje vojnega, napadalnega duha. Sredi leta 1917 se je tega dodobra ovedela tudi stranka sama, in sklenila je rešiti svoj politični kapital na najbolj samoumeven način. Ločila se je od Šušteršiča in ga prepustila ljudski jezi. To jezo bi si bil zares zaslužil, toda že na začetku vojne. Pozneje pa kratkomalo ni mogel verjeti, da je stopil na napačno pot, da je njegova celotna politična zamisel zgrešena.

»SAMO AVSTRIJA JE NAŠE UPANJE«

Avstrijski vladni krogi so v vojni proti Srbiji videli tudi priložnost za to, da posežejo v notranjepolitične odnose v državi. Na jugu je predsednik vlade v vojni videl možnost, da se »pretrgajo vezi med slovanskimi strankami v Avstriji in velikosrbskim in jugoslovanskim gibanjem«.¹ Uvedba ustavno predvidenega vojnega absolutizma je zaradi takih namenov dobila na Slovenskem (podobno kakor na Češkem) še dodatno razsežnost in posebno ostrino. Ukrepi avstrijskih oblasti se tukaj niso omejili samo na preganjanje protidržavnih in protivojnih pojavov, ampak so dobili tudi značaj preganjanja Slovencev kot političnega naroda.² Razmere po posameznih slovenskih deželah so se med seboj močno razlikovale, vendar je konec koncev občutek narodnostne ogroženosti postal pri Slovencih velik ne glede na krajevne okoliščine.

Protislovenska gonja ni obšla niti superpatriotičnega Šušteršiča. Ob ponatisu članka iz zaplenjene številke Zore (v tem glasilu katoliških študentov je tik pred vojno izšel članek narodnorevolucionarnega značaja, pa je bila številka zaplenjena) je Grazer Tagblatt 2. julija 1914 razglašal, da je »dr. Šušteršič voditelj in bodoči bojevnik za uresničenje velikosrbske misli in razbitje monarhije!«.

Vsaka, še tako konservativna in avstrijskopatriotična misel na južnoslovensko avtonomijo je bila za nemške nacionaliste, zlasti koroške in štajerske, docela nesprejemljiva, saj bi to pomenilo uveljavitev tudi Slovencev kot političnega naroda, čemur bi sledila zahteva po njihovi avtonomiji mimo starih deželnih meja. Zato je nemška politika tudi na formulo hrvaško-slovenske državnoopravne osamosvojitve znotraj habsburške monarhije, kakršno je priporočal Šušteršič, gledala izključno le kot na prvi in obenem odločilni korak h končnemu padcu nemške politične oblasti nad slovenskim ozemljem. Slovenci morajo brezpogojno

¹ Valiani, 127.

² Odločitev, poglavje II. – Dušan Kermavner, O aretacijah Slovencev med prvo svetovno vojno. V: 27, Zgodovinski časopis, 1973, 343-362. – Janko Pleterški, Nekaj nepričakovanega odgovora Dušanu Kermavnerju. V: 28, Zgodovinski časopis, 1974, 367-380. – Janko Pleterški, Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914-1917. Poročili vojaške in vladne komisije. Arhivsko društvo Slovenije, Viri 1 in 2, Ljubljana 1980 in 1982.

ostati v sklopu avstrijske državne polovice, ločeni od Hrvatov in razcepljeni ter povsod preglasovani v mejah starih kronskih dežel, z edino izjemo Kranjske. Zato je rotnje Slovenca (4. 7. 1914, št. 149), da je »ravno SLS vedno propagirala združitev Slovencev in Hrvatov v eno celoto, da se tako napravi jez velikosrbski propagandi in ustavi to povodenj pred našimi mejami«, lahko pri nemških nasprotnikih doseglo samo neželjen učinek.

Val persekucij se je prelil čez vidnejše slovenske ljudi, ne oziraje se na njihovo osebno politično usmeritev. Posebno izrazito je na Štajerskem in Koroškem prizadel tudi slovensko duhovščino. Vzlic dotlej trdno priznanim izjemnostim stanu je doživela takšno preganjanje, sramotenje in strahovanje, kakršnega v Srednji Evropi ni bilo že od časov reformacije. Izgon slovenskih duhovnikov med drugo svetovno vojno z ozemelj, ki so jih zasedli nacisti, je imel v dogodkih na Štajerskem in Koroškem v prvi svetovni vojni svojo predpodobo. Število aretirancev in preganjancev drugih poklicev je sicer večkrat preseгло število

*Politično osumljene
ženejo po Poljanski cesti
v Ljubljani*

aretiranih duhovnikov, a vendar je imel ravno nemško-nacionalistični obračun s slovensko duhovščino najboljčutnejše politične posledice.

Posebno porazno za verne Slovence – in kmalu obremenjujoče tudi za vojno propagando avstrijske vlade – je bilo dejstvo, da se je s postopki proti slovenski duhovščini javno strinjal tudi del nemško-avstrijske duhovščine. Pokazalo se je, kako globoke korenine je pognalo protislovenstvo med elitami nemškoavstrijske družbe.

Pravcata politična afera v cerkvenih krogih je nastala ob članku z naslovom »Nacionalizem. Veleizdajstvo!«, ki ga je 1. septembra 1914 objavil v praškem listu Bonifazius Korrespondenz Johannes Ude, zelo ugleden teolog, domačin iz slovenske okolice Pliberka na Koroškem. Ude je vsej slovenski duhovščini očital veleizdajstvo, nacionalni fanatizem, zmedenost pojmov v narodnem vprašanju in simpatiziranje z morilci prestolonaslednika Franca Ferdinanda. Slovenska duhovščina lavantinske škofije je tožila oba, Udeja in izdajatelja Bonifazius Korrespondenz patra Augusta Galena. Zadeva je postala neprijetna tudi oblastem, saj je proti izbruhom toženega lista in še drugim podobnim, 5. oktobra 1914 nastopil sam kardinal dr. Friedrich G. Piffl s pridigo v cerkvi sv. Štefana na Dunaju. Opozoril je, da se zaradi posameznih primerov ne sme osumiti nepatriotičnosti kar cela slovenska katoliška duhovščina, podobno kot v primeru vohuna Riedla niso osumili vsega avstrijskega častniškega zbora. Kardinalov nastop je odmeval v vsem tisku, slovenski duhovniki z ljubljanskim škofom Jegličem, pa tudi Korošec v imenu Slovenske ljudske stranke (zakaj tega ni storil načelnik SLS in VLS Šušteršič sam, ni bilo pojasnjeno), pa so poslali kardinalu Pifflu zahvalno adreso.

Zadeva je avstrijske notranje razmere nepričakovano osvetlila v luči, ki nikakor ni bila ugodna za avstrijsko vojno propagando. Ni čudno, da se je vmešal štajerski deželni namestnik Clary. Vplival je na mariborskega škofa Mihaela Napotnika, naj se tožba konča s poravnavo, in ponovno je govoril z Udejem. Ta je, potem ko se je tega večkrat ubranil, končno vendarle privolil, da bo preklical svoje pisanje. Sodna poravnava je bila dosežena šele 3. avgusta 1915, preklicna izjava Udeja pa je bila objavljena v Bonifacijevi korespondenci 15. avgusta. Zadeva je bila na ta način sicer pospravljena, zamera pa je ostala. Povrhu tega se je vmešala tudi vojaška oblast s svojim zastraševalnim načinom. Ministrstvo za obrambo je od pravosodnega ministrstva terjalo, da uvede kazenski postopek proti mariborskemu odvetniku dr. Henriku Haasu, ki si je drznil prevzeti pravno zastopstvo slovenskih duhovnikov v njihovi tožbi proti Bonifacijevi korespondenci!

Odvetnik Haas je bil cenjen v delavskih krogih v Mariboru, režimu pač malo naklonjenih. Slovenske duhovščine na Štajerskem to ni motilo. Pomembno je bilo dobiti odvetnika, ki jih bo voljan zastopati v tej nacionalno in politično kočljivi zadevi. Pravosodno ministrstvo je zahtevo vojske odklonilo. Obrambno ministrstvo pa je še naprej, tudi po izvršeni poravnavi, vztrajalo, da se proti Haasu uvede vsaj disciplinski postopek. Stvar so nazadnje odstopili disciplinskemu senatu

štajerske odvetniške zbornice.³ – Takrat seveda nihče ni mogel slutiti, da bo Henrik Haas nekoč še postal zanimiv na čisto drugačen način.⁴

Očitno je Šušteršič vso zadevo obravnaval kot izključno cerkveno in ne politično. Njegovo patriotično stališče, da mora javno strankarsko delovanje med vojno počivati, je bilo preveč trdno, tako da je javni narodni protest prepustil kar kleru samemu. Gotovo je takšno ravnanje le še poglobilo nerazpoloženje Štajercev (in Korošca) do njega.

Bolj kot preganjanje nemških nacionalistov, ki je imelo dolgoročne posledice, so v tistem trenutku silile k politični dejavnosti neuradne novice o avstrijskih ponudbah Italiji, ki so bistveno prizadevale tudi Slovence, ne da bi bili ti kakorkoli obveščeni ali celo vprašani za mnenje.⁵

Postajalo je očitno, da bodo Slovenci morali začeti skrbeti sami zase, pa četudi mimo vladne ali celo cesarske politike. V zraku je bila misel na splošni sestanek južnoslovanskih politikov habsburške monarhije. Končno se je 4. februarja 1915 sestala v Ljubljani vsaj parlamentarna komisija Hrvaško-slovenskega kluba. Poleg predsednika Korošca in drugih članov je bil tu tudi Šušteršič. Spinčiča sicer ni bilo, a si je po Koroščevih zapiskih pozneje zabeležil podatke o njej v svoj dnevnik:

Nekateri udeleženci so bili za to, da v primeru, če bi Italija prodrla, ostanejo doma, drugi pa so se zavzemali za umik v notranjost Avstrije, češ, sicer ostanemo talci in ne bomo mogli narodu nič pomagati. Končno so sklenili, da stori vsak, kakor hoče. Šušteršič je na seji izjavil: »Samo Avstrija je naše upanje.«

Primorski Slovenci in mladoliberalci s Kranjskega so februarja 1915 skupaj z nekaterimi hrvaškimi politiki poslali pooblastilo vsejugoslovansko usmerjenemu krogu političnih emigrantov, zbranim pod vodstvom Anteja Trumbića v Rimu. To je bil nedolgo zatem ustanovljeni Jugoslovanski odbor.⁶ Pooblastili so ga, naj deluje za pridobitev antantnih vlad za ustanovitev Jugoslavije. Na dveh skrivnih konferencah aprila 1915 so se v Trstu posvetovali, kako bi bilo mogoče delovati proti zahtevam Italije po Primorski in Dalmaciji. Obravnavali so celo Trumbićev predlog, da bi v okviru avstroogrške vojske ustanovili prostovoljske enote za odpor proti pričakovanemu napadu Italije. Vendar so nato pod vplivom ruske politike, ki je tako kot tudi angleška in francoska hotela pridobiti Italijo za zaveznico v vojni, od načrta odstopili. Poslali pa so Hrvata Dinka Trinajstića in

³ AVA, 13255/MI, 12754/MI ex 1914, 10210/MI, 13549/MI, 18049/MI in 23922/MI ex 1915.

⁴ Kot oče Herte Haas je postal Henrik Haas skrivni tast ilegalca Josipa Broza, pozneje maršala in predsednika jugoslovanske socialistične federacije Tita. Pa seveda tudi ded njegovega sina Miše Broza. Podatek mi je prijazno posredoval France Filipič.

⁵ Rok Stergar, »Lahu niti pedi naše zemlje«. Slovenski pogledi na Italijane ob napovedi vojne, 23. maja 1915. V: 44, Kronika, 1996, 69-73.

⁶ Trumbić, 111 – 118.

Slovenca Bogumila Vošnjaka kot svoja delegata v medtem ustanovljeni Jugoslovanski odbor v tujini.

Vzporedno s tem je tekla tudi akcija katoliškega kroga. Tudi nanj je spričo bojazni pred vstopom Italije v vojno na strani Antante vplivala misel o možnem porazu in razpadu Avstro-Ogrske. Celo pri načelnih avstrijskih patriotih, škofu Jegliču in kranjskem deželnem glavarju Šušteršiču. Iz te misli je izvirala spomenica papežu konec marca 1915.⁷

Besedilo spomenice ni znano, njen najzgodnejši povzetek je zabeležen v Jegličevem dnevniku, 31. marca 1915. »Pred par dnevi mi je prinesel ravnatelj [Zadružne zveze] Traven spomenico na svetega očeta za hrvaško in slovensko ljudstvo. Podpisali naj bi hrvaški in slovenski škofje (Maribor in Trst nista upoštevana) in pa zastopniki raznih verskih, socialnih in političnih društev. Opisuje se zvestoba Hrvatov do Rima, opisujejo njihove politične, tudi od Dunaja priznane pravice, opisuje krivični pritisk od Madžarov in silna nevarnost srbstva, katero so avstrijski diplomati vzgojili. Prosi se: za slučaj, ki se želi, da Avstrija zmaga: hrvaške dežele vse in pokrajine slovenske naj bi se politično združile v okviru Avstrije, da nas ne bodo tlačili Nemci in Madžari. Slovenci naj bi se pridružili, ker so katoliški narod, čvrsti v veri, v moralnem življenju in dobro organizirani, pa bi katoliški element v tej skupini izredno pokrepili. Ako bi pa na našo žalost Avstrija propadla: potem naj bi Slovenci in Hrvati tvorili posebno hrvaško kraljestvo.« Jeglič pripominja: »To je strogo zaupno. Jaz sem izrazil željo za neke popravke. Podpisal pa sem rad, ker nam Slovencem preti popoln pogin. Kakor sedaj Nemci govorijo in še avstrijski, dunajski, le Nemčijo povečujejo etc., se more sklepati, da nas bodo še bolj zatirali, ako ostanemo v zvezi z njimi. Pa tudi v verskem oziru bi se nam slabo godilo.«

Iz vseh podatkov, kar jih je najti o spomenici in v zvezi z njo, izhaja, da je bil dokument pripravljen marca 1915 na Reki, na sestanku nekaterih hrvaških in slovenskih duhovnikov in Matka Laginje kot edinega laika. Od Slovencev sta se ga udeležila Janez Krek in Anton Korošec. Ne pa tudi Šušteršič. Pa ne le zato, ker je bil laik: pri tamkaj zbranih Hrvatih namreč ni užival potrebnega zaupanja. Pobudniki so spomenico pozneje predložili v odobritev še Jegliču in tudi Šušteršiču v Ljubljani, predstavlja jo kot pobudo škofa Mahničja, a ne da bi omenili, da sta jo Krek in Korošec že odobrila. Iz Ljubljane je spomenico potem odnesel Mahnič, a ne naravnost v Rim, ampak jo je tja poslal s posredovanjem dveh hrvaških frančiškanov. Tadvaj sta v Rimu za papežem obiskala tudi Trumbičja in ga obvestila o tajnem duhovniškem sestanku na Reki in dejstvu, da na njem niso sprejeli le zahteve, da morajo hrvaške in slovenske dežele ostati v vsaki kombinaciji nerazdeljena celota, marveč tudi stališče, da naj bi Hrvati in Slovenci (v primeru

⁷ Odločitev, pogl. 4. – Dragoljub S. Živojinović, Vatikan i prvi svetski rat, Narodna knjiga, Beograd – Cetinje, 1978, 306-308. – Prim. Lukan.

Alle diese Anträge sind dahin gerichtet
 die gegenwärtigen Verhältnisse zu verbessern, die sich
 aus allen Seiten darbieten, selbst
 die gegenwärtigen politischen Verhältnisse der Dinge
 möglichst zu bessern und zu verbessern
 sich zu bemühen, die mit der
 Gegenwart aller Verhältnisse und Verhältnisse
 und der gegenwärtigen Verhältnisse die sich
 aus allen Verhältnissen an sich selbst
 der Verhältnisse zu verbessern.

[illegible]

Wichtigste Eigenschaften haben
geheißt, dass man sie für sich selbst,
für seinen Ballen, und für seinen Fuß,
dieser und obersten Kräfte, zum
Tode und zum Verfall der Seele,
von denen für die Seele und die Seele
und die Seele.

[illegible][illegible]

propada Avstrije) prišli s Srbi v eno jugoslovansko državo, četudi pod dinastijo Karadjordjevičev. Kajti za glavnega sovražnika štejejo Italijo, ki hoče razkosati Južne Slované.

Zadnji podatek je svoj čas zbujal dvome srbskega zgodovinarja Milana Djordjevića, ki si ni mogel priznati, da bi bili katoliški duhovniki zmožni takšnih političnih sklepov na temelju narodnih koristi. Danes pa je skeptičen tudi Walter Lukan, ker dvomi, da bi misel na jugoslovansko združenje takrat mogla biti pri Slovencih že tako močna. Momenta, da bi bil vmes strah pred nedvornimi italijanskimi aspiracijami, ne pritegne v razmislek. Ni še natančnega pregleda in samostojne razčlenbe vseh razpoložljivih podatkov, da bi se sklepi mogli izogniti vsakršnemu apriorizmu, vendar pa nihče ne dvomi, da so reški zborovalci sestanek pred Šušteršičem skrivali in da je Krekova in Koroščeva politična akcija ob njem tekla ločeno od njega.

Vstop Italije v vojno proti Avstro-Ogrski in pozneje tudi proti Nemčiji je po eni strani pospešil prizadevanja za okrepitev Krekove in Koroščeve akcije v

slovenskem katoliškem taboru, po drugi pa zavrl dejavnost slovenskih (mlado) liberalcev. S tajno pogodbo Anglije, Francije in Rusije, sklenjeno z Italijo 26. aprila 1915 v Londonu (londonski pakt), je postala državna delitev slovenskega narodnega ozemlja eden izmed vojnih ciljev Antante. Apatičen odnos Slovencev do vojne se je na soški fronti spremenil v večjo vojno pripravljenost, obenem pa so bili politično ohromljeni tisti (liberalni) krogi, ki so simpatizirali z Antanto. Ivana Šušteršiča kot glavarja dežele v frontnem zaledju je novi položaj pehal v nove težave.

Italija odslovi Avstrijo

KRANJSKI PILSUDSKI?

Vrhovno poveljstvo avstroogrške vojske je v svojih predvojnih vojaških načrtih redno predvidevalo možnost vojne tudi z Italijo, četudi je bila ta država od leta 1881 v zavezniškem razmerju z Avstro-Ogrsko. Načelnik generalnega štaba general Franz Conrad von Hötzendorf, ki je na ta položaj prišel (1906) po prestolonaslednikovi volji, je bil celo zagovornik preventivne vojne z Italijo in je padel zato pri cesarju v nemilost. Moral je konec 1911 odstopiti, vendar se je po prestolonaslednikovem prizadevanju čez leto dni spet vrnil na isti položaj.¹ Svojih nazorov glede Italije ni spremenil in zato je razumljivo, da je po začetku vojne poveljstvo takoj mislilo na obrambo pred napadom z jugozahoda, četudi je bila Italija takrat še nevtralna. Pri tem je oživila stara misel na ustanavljanje deželnih prostovoljskih enot ob mejah – nekako po tradiciji tirolskih prostovoljcev v bojih proti Francozom na začetku 19. stoletja.

Prostovoljske enote, ki bi ostale na domačih tleh tudi po morebitni sovražni zasedbi in bi se bojevale naprej na »partizanski« način, so hitro in učinkovito postavili na noge na Tirolskem. Ko je potem zares prišlo do italijanskega napada, so bili tirolski prostovoljni strelci zelo učinkoviti. Vojaško poveljstvo je mislilo na takšno možnost tudi v drugih obmejnih ali bližnjih deželah. Na Koroškem so se zanašali na nemško prebivalstvo, v deželi Avstrijsko primorje (Trst, Goriška-Gradiška in Istra) pa so bili seveda postavljeni pred vprašanje o državljski zanesljivosti tamkajšnjih Italijanov – pa tudi Slovencev. Spričo razpoloženja, ki se je med Slovenci pokazalo v času prve balkanske vojne 1912, se je poveljstvo 3. armadnega zbora, ki je zajemal Štajersko, Koroško, Kranjsko in Primorje, namreč že takrat odločilo, da bo v primeru vojne z Italijo uvedlo varnostne ukrepe (aretacija sumljivih državljanov po pripravljenih seznamih) ne le proti Italijanom, temveč tudi proti Slovincem.²

V začetku leta 1915 je avstrijsko vlado vznemiril članek v goriški Soči, ki je govoril, da je med Slovenci in Italijani na Goriškem »mogoč sporazum, ki

¹ Hans J. Pantenius, *Der Angriffsgedanke gegen Italien bei Conrad v. Hötzendorf*, Köln – Wien 1984. – V. Dedijer, Sarajevo, 175-177.

² Janko Pleterski, *Avstrija in Slovenci leta 1912-1913*. V: 23, Kronika, Ljubljana 1975, 203-220. Študije, 167-179.

zagotovi mir in prijaznost za vse slučaje«, in da »mora biti tako trden, tako resničen, da ga ne more omajati noben veter, pa bodi že burja ali scirocco: torej popoln sporazum za vsak slučaj, za vsako sedanje in bodoče razmerje med nami in – nad nami«. Članek, ki ga je krajevna cenzura prezrla, je ponatisnil Slovenski narod, nato pa se je razširil po tisku Avstro-Ogrske in Italije.³ Vlada je bila vznemirjena tudi zato, ker je tisk v Nemčiji trdil, da so Slovenci nezanesljivi.

Spričo takih dvomov je avstrijska vlada izpeljala anketo. Deželne vlade naj bi ji pomagale odgovoriti na vprašanje, ali je v slovenskih deželah umestno ustanavljati enote prostovoljskih strelcev.⁴ Iz gradiva te in še druge ankete, ki jo je po vstopu Italije v vojno proti Avstro-Ogrski izpeljalo s podobnim namenom tudi vrhovno poveljstvo armade, je razvidno, da so posebno enoto (legijo) prostovoljnih strelcev (Freischütze) ustanovili kljub vsem dvomom tudi na Kranjskem. Toda stvar s »frajšici« se je na Kranjskem dvojno zapletla.

Najprej se je izkazalo, da kranjskemu slovenskemu ljudstvu prav malo diši, da bi se prijavljalo za takšno prostovoljsko in tvegano vojskovanje in da celo duhovniki ne sledijo željam vlade. List kranjske duhovščine Vzajemnost (marec 1915, št. 3) je nastopil proti ustanavljanju enote prostovoljskih strelcev, češ sovražnik bo te vojakke imel za »franktirerje«! Cenzura je list zaplenila!⁵

Nato se je stvar zapletla ob – Ivanu Šušteršiču! Pri ustanavljanju legije strelcev je imel deželni glavar posebno vlogo. Tako rekoč po uradni dolžnosti je v pričakovanju napada Italije 21. maja 1915 objavil poziv k ustanovitvi enote »prostovoljnih strelcev«. Zdaj je za tem stal tudi škof Jeglič in v ta namen napisal okrožnico duhovnikom in vernikom. Toda Šušteršiču je ta vloga prinesla vse prej kot zaupanje vojaških oblasti. Sumničile so ga celo, da hoče nastopiti na Kranjskem s podobnim namenom in v podobni vlogi, kakor si jo je tisti čas med Poljaki izsilil Jozef Pilsudski! Pilsudski je mimo avstroogrške armade ustanovil posebno poljsko legijo za boj proti Rusiji, a seveda v imenu prizadevanj za ustanovitev poljske države. Legija je bila na bojišču učinkovita in Avstro-Ogrska jo je morala končno priznati.

Kako je bilo mogoče sumničiti nadvse avstrijskopatriotičnega Šušteršiča, da hoče na slovanskem jugu posnemati Pilsudskega? Državne in vojaške oblasti je presenetila Šušteršičeva zahteva, da mora v kranjski legiji veljati slovenski poveljevalni jezik in da mora ta enota imeti slovensko (kranjsko deželno) zastavo.

³ Andrej Gabršček, Goriški Slovenci: Narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice, II. knj., Od leta 1901 do 1924, Samozaložba, Ljubljana 1934, 489.

⁴ V Arhivu Slovenije je o tem gradivo, prevzeto iz fonda ministrstva za notranje zadeve na Dunaju.

⁵ AVA, Poročilo državnega pravdnštva Ljubljana za leto 1915, fond Ministrstva za notranje zadeve, karton 2058, št. 5657/M.I. ex 1916 (4. marec). – Franc-tireur pomeni v francoščini civilista, ki strelja na redno vojsko in s katerim se opravi po kratkem postopku mimo vojnega prava.

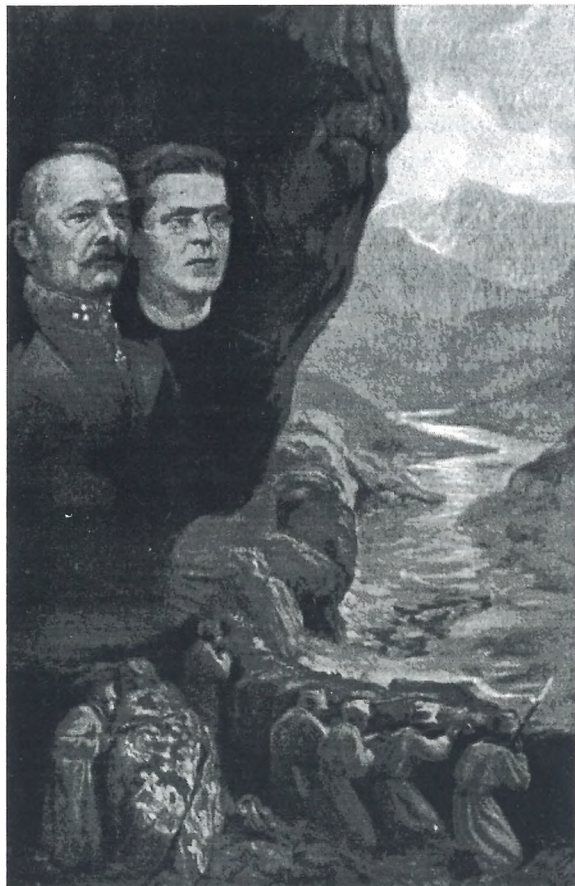
To je bilo v očeh nemških nacionalistov v armadi in zunaj nje že samo po sebi nekaj nezaslišanega. In zato je ostal Šušteršič zanje sumljiv tudi še potem, ko je njegova mlačnost pri zbiranju prostovoljcev dovolj očitno pokazala, da nima z njimi prav nobenih političnih načrtov. Mlačnost je bila celo tako porazna, da so vojaške oblasti vso stvar izročile vnemi in organizacijskemu talentu viteza Jožefa Pogačnika, svojega starega znanca in nekoč zaupnika pokojnega prestolonaslednika. Pogačnik se je močno potrudil in poveljstvo jugozahodne fronte (nadvojvoda Eugen) si je zaželelo, da bi kar on prevzel tudi položaj kranjskega deželnega glavarja namesto Šušteršiča, ki naj bi ga odžagali. Izkazalo pa se je, da je Šušteršič pretrda grča celo za vojaško žago. Zlasti potem, ko so vrhovno poveljstvo zaposlile čisto druge in dosti širše skrbi: Italija je odprla na jugozahodu Avstro-Ogrske novo fronto.

Na Kranjskem torej nove izdaje Pilsudskega ni bilo. Korak k zagotovitvi narodnega položaja Slovencev pa je v tistem času poskusil narediti Šušteršičev štajerski tekmeč, Anton Korošec. V njegovem življenjepisu je iz dni pred vstopom Italije v vojno proti Avstro-Ogrski namreč zabeležena epizoda, ki jo je povezal z nekoliko poznejšo akcijo proti Šušteršiču v okviru SLS (VLS) Matija Škerbec.

Iz knjige Friedricha Fundra (urednika glasila nemško-avstrijskih krščanskih socialcev Reichspost) »Vom Gestern ins Heute« (Wien 1952, str. 529) je Škerbec v dokaz, da je bil Korošec do Šušteršiča že tedaj nekorekten, če že ne vključen v spletko proti njemu, navedel odlomek: »Bilo je po veliki zmagi nad Rusi pri Gorlicah 5. maja 1915. En teden po veliki bitki je prišel k meni (Fundru) v uredništvo slovenski poslanec dr. Korošec... Brez kakih ovinkov je načel predmet: Po veliki zmagi osrednjih sil na vzhodni fronti, ki bo verjetno odločilnega pomena, se mu zdi, da je prišel čas za politike in voditelje strank, da pripravljajo mir. Slovenci – trdil je, da govori v imenu največje in odločujoče stranke – hočejo napraviti ponudbo za bodoči red. Nato je dr. Korošec poudarjal vsak zlog: 'Ako da vlada in nemške stranke Slovencem narodno šolsko avtonomijo v njihovem zaokroženem jezikovnem ozemlju, je moja stranka pripravljena priznati nemški državni jezik.'«⁶

V svoji knjigi o Korošču navaja F. Bister ta podatek, ne da bi omenil Škerbčevo objavo. Tako seveda tudi ne izrazi svojega mnenja o Škerbčevih tolmačenjih. Matija Škerbec je o stvari pisal, ker je iskal zgodovinske vzroke za gorje, ki so vanj v času druge svetovne vojne zabredli kolaboracionisti iz območja nekdanje SLS na Kranjskem. Ti so krivdo res iskali le pri drugih. Škerbec celo že pri Kreku in Korošču v času prve svetovne vojne in pri njuni akciji proti Šušteršiču in njegovi politiki. Z navedkom iz Fundra je hotel dokazati, da je Korošec že maja 1915 »naravnost zatajil strankin narodno politični program« in da je govoril v imenu stranke, katere priznani vodja ni bil on sam, temveč Šušteršič. Neodvisno

⁶ Škerbec, II, 115-6.

*Svetozar Boroević in
Simon Gregorčič
naj hrabrita branitelje na Soči*

nezanesljivega! Nastala je tedaj kopica skrajno negativnih ocen o njegovi vlogi v deželnem gospodarstvu. Črnile so ga na podlagi nešteti, a nedokazanih govoric o njegovi koruptivnosti.

Vse to je danes na dlani, če se seznanimo z obsežno zbirko dokumentov iz avstrijskega vojnega arhiva, ki jih je odkril in zbral Walter Lukan.⁹ Iz nje je mogoče

⁹ Že moja knjiga *Odločitev* je 1971. leta zabeležila iz fondov avstrijskega notranjega ministrstva na Dunaju in iz dokumentov v Arhivu Slovenije akcijo avstroogrskih vojaških oblasti, znano pod skupnim naslovom »Haltung der Slovenen im Kriege« (Obnašanje Slovencev v vojni). Zabeležila je tudi odmeve te akcije v dejavnosti Hrvaško-slovenskega kluba in ugotovila nagnjenost Janeza E. Kreka k možnosti, da bi se Slovenci in Hrvatje politično naslonili na vojsko, ki da namerava preurediti državo. V naslednjih letih je Walter Lukan poiskal v avstrijskem vojnem arhivu številne vire o tem dogajanju in zadevo vključil v svojo že omenjeno, a še ne objavljeno disertacijo o Janezu E. Kreku. Zbrano in še dopolnjeno dokumentacijo pripravlja dr. Lukan zdaj za objavo v knjižni vrsti »Viri«, ki jo izdaja Arhiv Slovenije. Iz prijaznosti mi je omogočil, da pripravljeno gradivo preučim še pred objavo, za kar se mu toplo zahvaljujem. Povzetek, ki ga podajam

Italijani na Soči

povzeti zgodbo, ki zadeva v zgodovini Slovencev dosti več kakor le Šušteršiča samega in dogajanje v zvezi z njim.

Vojaške oblasti so raziskovale možnost, da bi se v oporo obrambi na soški fronti naslonile na več kakor le na enote prostovoljnih strelcev. Te so se kakor smo omenili, že ustanavljale. Uspeh ni bil ravno velik, saj so večino prijavljenih prostovoljcev na Kranjskem sestavljali – kočevarski Nemci. Toda redno mobilizirani slovenski vojaki na soški fronti so se držali dobro, in to je navedlo vojaško vodstvo, da začne razmišljati o značaju slovenskega življa nasploh, o morebitni smotnosti krepitve njegovega položaja v državi, ki jo dejansko pomaga ščititi pred Italijo že samo s svojo navzočnostjo na širokem ozemlju ob meji. Misel, ki jo je slovenska politika, zlasti Šušteršič, že dolgo in vztrajno ponujala, a so bili zanjo državni vrhovi do tega trenutka kakor gluhi. Saj je minilo že dolgih 45 let,

v pričujoči knjigi, opiram na Lukanovo gradivo, ne da bi navajal posamezne dokumente, zbrane v njem.

odkar se je prvič in zadnjič pokazalo v avstrijski vladi zanjo nekaj razumevanja. Davnega februarja 1869 sta se v Ljubljani srečala notranji minister Giskra in slovenski prvak Bleiweis. Vsebina pogovora sicer ni bila objavljena, a so na Dunaju časniki trdili, da bi upravno združenje Slovencev lahko postalo potrebno glede na državno mejo.¹⁰

Zdaj pa, sredi leta 1915, je Vrhovno armadno poveljstvo (AOK) sprožilo na Kranjskem in v Primorju priprave na to, da bi tukaj organizirali ljudsko vstajo, če bi Italijani vdrli v notranjost države! Le omenimo, da je bilo pričakovanje takšnega vdora pri vojaških izvedencih precej razširjeno in da je pozneje, ko je italijanska armada obtičala tako rekoč na prvem koraku čez mejo, to bilo pravo presenečenje.

Že leta 1905 je na Dunaju izšla knjiga o izmišljenem napadu Italije na habsburško monarhijo, ki bi jo danes uvrstili med politično znanstveno fantastiko. Neimenovani avtor, očitno dober poznavalec vojaških vprašanj, opisuje v njej dramatičen vdor italijanskih vojska globoko v državo in postavi obupni »zadnji boj« v neposredno bližino Dunaja! S stališča izključne zvestobe monarhu nastopa proti parlamentarizmu, strankarstvu, liberalizmu, socialni demokraciji, ljudstvu kot drhali, proti težnjam Madžarov po neodvisnosti in sploh proti narodnim gibanjem, ker so sad ščuvanja malih duš. Slovenci nastopijo v zgodbi le enkrat, ko dobri »Windische« 87. (tržaškega) polka uničijo italijansko desantno enoto pri Kanfanarju!¹¹

Zdaj, 1915., je avtor nove utopije AOK sam. Akcijo zaupa Slovincu, obveščevalnemu častniku stotniku Viktorju pl. Livnograjskemu, sinu častnika Jerneja Andrejke, znanega pisca mohorjanske knjige o slovenskih fantih v Bosni in Hercegovini leta 1878, in bratu Rudolfa Andrejke, visokega uradnika v avstrijskem notranjem ministrstvu. Stotnik Viktor Andrejka-Lukan ga označuje kot zavednega, a »skoz in skoz« črno-žoltega (cesarju zvestega) Slovenca – sklene raje sam poseči v zgodovino Slovencev, kakor o njej le pisati. Kot nekakšen predhodnik drugega vojaka, majorja oz. generala Rudolfa Maistra. Ne nastopi sicer po uporniško, a na začetku z zamislijo vendarle na lastno pest.

V juliju in avgustu 1915 je Andrejka informativno stopil v stik z nekaterimi slovenskimi (katoliškimi) politiki, da bi si ustvaril podobo, kakšne obljube AOK za bodoči narodni položaj bi jih (s Hrvati vred) zadovoljile in zagotovile pripravljenost Slovencev na sodelovanje z vojsko. Prva postavka je seveda bilo prepričanje, da je vojska edini, a najmočnejši dejavnik oblasti v monarhiji, ki nedvoumno nasprotuje dualizmu, državni delitvi monarhije v Avstrijo in Ogrsko.

¹⁰ Jera Vodušek, Koncepti zedinjene Slovenije od 1848 do 1873, V: 25, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1985, št. 1-2, 3-30.

¹¹ Unser letzter Kampf. Das Vermächtnis eines alten kaiserlichen Soldaten. »C. W. Stern Verlag«, Wien – Leipzig 1907.

Andrejka je menda posamič govoril z Jožefom Pogačnikom, Evgenom Jarcem, Vladislavom Peganom, Krekom in tržaškim škofom Andrejem Karlinom. Očitno se je Šušteršiču in škofu Jegliču ognil. Izsledke svojih pogovorov je kmalu nato strnil v nekaj različic rešitev, odvisno od prihodnjega razvoja, zlasti pa od vprašanj, ali bo Srbija priključena habsburški monarhiji in kakšna je prihodnost dualistične ureditve monarhije.

V pogovorih je prišel do nekaterih sklepov in zamisli. Slovenci ne bi želeli biti priključeni Hrvaški, če bi bila ta združena s Srbijo. Svoj položaj bi reševali sami zase v okviru avstrijske državne polovice, in sicer tako, da bi jim bila na Koroškem zagotovljena šolska avtonomija, na Štajerskem poleg šolske tudi gospodarska, da bi se Istra in Goriška priključili Kranjski, medtem ko bi bila Trst in Pulj kot avtonomni mesti vključena v državo neposredno; Furlanija bi pri tem dobila furlansko kulturno in gospodarsko avtonomijo. Slovenci bi si prizadevali tudi za vključitev slovenske Benečije in Rezije. Torej zamisel nekakšne Velike Kranjske, razširjene na jugozahod, a brez slovenskega dela Štajerske in Koroške, ki bi ostala v območju nemške oblasti, vendar pa s posebnim statusom glede šolstva in na Štajerskem tudi gospodarstva. Sicer pa bi Slovenci še vedno menili, da bo tudi ob takšni prvi rešitvi nujno potrebno rešiti celotno jugoslovansko vprašanje (v habsburški monarhiji). Vseslovenska ljudska stranka ima neke povezave s pravaši na Hrvaškem in s sorodnimi strankami v Dalmaciji in v Bosni-Hercegovini, nima pa državnopravnega programa, čeprav daje načelnik Šušteršič razumeti, da se nagiba k trializmu. Slovenski sogovorniki stotnika Andrejko očitno niso opozorili na hrvaško-slovensko programsko izjavo z dne 20. oktobra 1912.

Izraz teh in podobnih pogovorov z vojaškimi osebami je najbrž tisto Krekovo stališče, ki ga je 10. avgusta 1915 v polemičnem dialogu v Gospodarski zvezi izrekel Evgen Lampetu in si ga je ta zapisal takole:

»Krek: Deželni odbor je sedaj napoti, bolje da bi bil v dvorcu vojaški komisar. Samo vojaštvo more izvesti združenje Slovencev in Hrvatov. Je že vse pripravljeno. Stürgkh v nekaj tednih pade, njegov naslednik bo vojak iz okolice Franca Fedinanda. Jaz že imam zveze s temi vojaškimi krogi in imam zagotovila. – Jaz [Lampe]: V kaki obliki se pa namerava združitev Slovencev in Hrvatov? Ali mislijo iz nas narediti vojaško granico pod komando orožnikov in feldvebljev, ali nam bodo pustili avtonomijo? Meni se zdi, da če se v sedanjih razmerah izvrši taka sprememba, izgubimo z enim mahom vse, kar smo si priborili v dvajsetih letih. – Krek: Glavna stvar je, da se združimo s Hrvati. – Jaz: Le tedaj bi bilo to dobro, če oboji pridobimo. Sicer je pa to le fantazija, kajti dokler je Tisza ogrski ministrski predsednik, je vendar izključeno, da bi Hrvati [prišli] izpod ogrske oblasti. – Krek: Tisza je mrtev mož, v kratkem pade. – Jaz: Kaj bo pa po tej teoriji z obmejnimi Slovenci? Ali bodo prišli štajerski in koroški Slovenci tudi v to novo državo? – Krek: Žrtve bodo pač morale biti. Jaz: Pri tem jaz nočem biti zraven. – Krek nato govoril o rekvizicijah, deželni glavar ne sme biti voditelj stranke. –

Krek me je povabil, naj grem z njim v Zagreb. Rekel mu, da ne grem tam v vsako družbo, moral bi vedeti, s k(o)m se snidem.«¹²

Krekovo stališče je najbrž izražalo že novo stopnjo v zamislih, ki so se medtem še naprej oblikovale v stikih z Andrejko. Iz Lampetovih vprašanj in ugovorov je mogoče domnevati, da je o teh stikih in njihovi vsebini že nekaj vedel. Prav gotovo je o vsem obvestil Šušteršiča. In ta je dosegel, da so ga v pogovore z Andrejko poslej vključevali. Zamisli so se postopoma razvijale naprej in obveščevalni oddelek AOK jih je v končni fazi predložil 19. decembra 1915 načelniku generalnega štaba Conradu von Hötzendorfu.

Zamisel je bila Conradu nedvomno predložena v besedilu, ki ga je napisal Andrejka sam, kot svoj izsledek. V tem smislu bi bilo neustrezno o tem besedilu govoriti že kar kot o programu VLS. Dokument AOK je to izrazil takole: »Najpomembnejši rezultat akcije pomeni poizvedba o političnih ciljih Slovencev v nadaljnji prihodnosti, pridobljena v nenehnem stiku z vodilnimi politiki.« (»Das wichtigste Ergebnis der Aktion bildet die aus dem fortwährenden Kontakt mit den leitenden Politikern gewonnene Orientierung über die politischen Ziele der Slovenen in weiterer Zukunft.«) Koristnost poizvedbe o ciljih Slovencev je, da je sredstvo, s katerim bi si lahko vlada na jugozahodu države zagotovila zanesljivo obmejno stražo in hkrati rešila na ugoden način tudi jugoslovansko vprašanje.

Conradu končno predložena verzija slovenskih ciljev se močno razlikuje od prvega opisa (omejenega na »Veliko Kranjsko«).

Z namenom okrepiti habsburško državo, ki je tesno zvezana z Nemčijo in Veliko Bolgarijo, naj se v okviru te države združijo vsa ozemlja, kjer bivajo Slovenci, po možnosti tudi Furlani, in Beneški Slovenci in Rezijani v strnjeno avtonomno provinco z imenom »Slovenija«, po možnosti naj pride tudi do združitve vseh južnih Slovanov, toda nikakor s položajem samostojne jugoslovanske države, temveč kot samostojnega dela cesarstva in brezpogojno pod habsburškim žezlom. Temu naj služita za podlago popolno iztrebljenje (Ausmerzungen) srbskega in italijanskega naroda iz monarhije in odstranitev dualizma. Najprimernejša oblika državne ureditve bi bila centralni federalizem z nemškim državnim jezikom in z eno mogočno osrednjo vlado, ki bi zajemala armado, ljudsko predstavništvo, gospodarsko in carinsko ozemlje, z enotnim civilnim pravom in s skupnimi prometnimi napravami. Če pa bi po vojni še obveljal sedanji dualizem, naj se ustanovi ilirsko cesarsko namestništvo s sedežem v Ljubljani, ki naj združi vsa slovenska ozemlja (Gorico, Trst, Kranjsko, južno Koroško in južno Štajersko) z Dalmacijo in Istro. Znotraj tega ozemlja naj se doseže sporazum z nemškimi

¹² NAL, Zapuščina Evgena Lampeta. – V zgodovinopisje je zapuščino pritegnil Igor Grdina, Iz dnevnika Evgena Lampeta. V: Tretji dan, november 1996, 32. Tu je objavil tudi glavnino navedenega pogovora Lampe – Krek. – Glej tudi razpravo istega avtorja, Nekronani vojvoda kranjski – dr. Ivan Šušteršič, v: 50, ZČ 1996, 369-382.

strankami na pravični podlagi, medtem ko naj se vsi drugi življi poslovenijo ali pohrvatijo. Za Slovence bi ostalo v bistvu enako tudi v primeru, če bi v ogrski državni polovici nastopile različne variante notranje ureditve glede na Srbijo, Hrvaško in Bosno-Hercegovino (ev. tudi Dalmacijo). V primeru, da bi dualizem padel (kar pa za življenja cesarja ni verjetno) in bi se združile vse južnoslovanske dežele, potem naj hrvaško-slovenski blok strank (VLS, Frankova stranka, dalmatinski pravaši in Stadlerjeva stranka v Bosni) docela izniči srbski vpliv. S tem namenom in za vse primere nameravajo Slovenci združiti vse slovenske stranke v eno samo.

Očitno gre za novo stopnjo v razvijanju zamisli, ki naj bi se ponudila vojaškimi vrhovom. Na tej stopnji priprav je sodeloval že tudi Šušteršič in sta bila

Jožef Pogačnik

torej pri njej udeležena oba, on sam in Krek. Lahko bi rekli, da je Šušteršič odločneje uveljavil – drugače kakor na žrtve preveč pripravljeni Krek – misel na zadinjenje vseh slovenskih ozemelj v upravno enoto Slovenijo, s slovensko Štajersko in Koroško vred, a še vedno brez ogrskih Slovencev med Muro in Rabo. Slednjih brez sesutja dualizma vključiti pač ni bilo mogoče. Odstranitev dualizma, ki je bila seveda bistvena za interese enotne armade, pa naj bi pomenila tudi združitev Slovenije, Istre in Dalmacije z drugimi južnoslovanskimi deželami. Toda v orisu raznih možnosti so odstranitev te ovire predvideli šele za konec, po zmagi centralnih držav in – po smrti cesarja Franca Jožefa! Le v robatem vojaškem jeziku je bilo mogoče smrt cesarja tako odkrito vračunati med nove možnosti za prihodnost. To izreči v programu strank bi bilo skrajno nedostojno. Stotnik Viktor Andrejka pl. Livnograjski je pomakal pero pač v vojaški črnilih. Pogovori s kranjskimi klerikalnimi politiki so ga seveda pri tem navdihovali. »Navdihnjen« pa je bil že tudi sam!

»Slovenci so predvsem zvestodinastičen, vladarski hiši slepo vdan narod,« je zapisal za izhodišče svojega ponovljenega predloga vrhovnemu poveljstvu, z dne 25. oktobra 1915. Prvi predlog iz začetka avgusta ni najden. »Njegovi sinovi na bojnem polju, drugi državljani v deželi, ki leži v operacijskem in etapnem območju, so svojo dolžnost do armade vselej izpolnjevali z veseljem in nesebično. Nikoli in nikdar ne bodo Slovenci zapustili svojega cesarja in svoje avstrijske domovine.«

Vojaško vodstvo, celo poveljnik jugovzhodne fronte nadvojvoda Eugen v Mariboru, je to krasno odkritje o njemu skoraj neznanem, a slepo vdanem narodu, ki živi na strateško tako pomembnem ozemlju, sprva kar rado vzelo na znanje in celo sklenilo v prid tega dobrega naroda nemudoma kaj ukreniti. Naročilo je podrejenim poveljstvom, da je treba s Slovenci ravnati obzirnó! To pa je pri možeh v poveljstvih, ki so bili dobri nemški nacionalisti, izkušeni v dolgih desetletjih bojov s slovenskimi nebodijihtraba, izzvalo silovito reakcijo. Strastno so začeli pisati ugovore in poročila, ki naj bi dokazala, da so Slovenci čisto drugačni, kakor pa jih je opisal slovenski stotnik. Da so nevarni slovanski nacionalisti, katerih politika je docela nasprotna interesom nemštva in države in da armadi mečejo polena pod noge. Za slednje so kot najboljši dokaz navajali armadi in deželi tako škodljivo ravnanje kranjskega deželnega glavarja Ivana Šušteršiča. Prav njega!

V tem »bombardiranju vrhovnega poveljstva z negativnimi poročili o slovenskih politikih in slovenski inteligenci« (W. Lukan) je najti kopico poročil, ki skušajo posebej očrniti Šušteršiča. Kranjskemu deželnemu glavarju so bili za petami najspretnější obveščevalci, da bi izbrskali o njem kaj obremenjujočega. Med njimi celo neki potomec Žige Zoisa, Michelangelo. Eden višjih obveščevalnih častnikov je predlagal, da se razišče, ali je Šušteršič »dejansko imel namen, da se obnaša kot drugi Pilsudski«. Drug pa je poročal takole: »Moram priznati, da si prej [pred poizvedbami] nisem predstavljal, da ima Šušteršič tako umazane roke,

da je gospodarstvo v deželi takšno, da lahko mirno uporabimo izraz 'škandalozno' in 'Panama'. Korupcija je naravnost strašljiva (erschreckend).«

Šušteršič je zaman uradno protestiral proti »nadzorovanju samega deželnega glavarja po obveščevalnih oficirjih 10. armadnega poveljstva«. Poveljnik soške fronte Svetozar Boroevič se je zavzel za njegovo odstavitev, zamenja ga naj Jožef Pogačnik; deželni odbor naj se razpusti, zamenja ga naj »komisija za upravo dežele« (23. avgust 1916).

Naš Viktor Andrejka se znajde v težavah. Kmalu ga pošljejo na novo službeno mesto – v okupirano Črno goro! AOK izgubi vse veselje nad zamisljivo o Slovencih kot straži na Jadranu proti Italiji. In 19. septembra 1916 romajo zadevni akti v arhiv.

Nedvomno bo to gradivo pomembno tudi za izpopolnitev podobe o stališčih in politiki Janeza E. Kreka v tem črnem času po napadu Italije in do jeseni 1916, ko se je začela pripravljati nova parlamentarna doba, ki pa se opira na novo oživilo upanje na ugoden mir. Gradivo dopolnjuje zelo jasno že dozdej ugotovljene podatke o Krekovi pripravljenosti v letih 1915 in 1916, da opre politiko Hrvaško-slovenskega kluba na edini vplivni državni vrh, ki je razporežen protidualistično, na armado. In dodatno pojasnjuje tudi njegov nagib za pisanje knjige o Slovencih (in A. Milčinovića o Hrvatih). Po drugi strani pa bo s podatki iz tega gradiva treba bolje razložiti dogajanje v zvezi s sporom znotraj VLS oz. SLS, med tandemom Krek-Korošec in Šušteršičem z njegovimi.

Gonja bližnjih vojaških dejavnikov proti premalo ustrežljivemu kranjskemu deželnemu glavarju pa niti jeseni 1916 ni šla v arhiv med akte. Bila je vztrajna in dolgotrajna. Šele 4. julija 1918 je študija obveščevalnega oddelka Vrhovnega armadnega poveljstva vedela o Šušteršiču povedati tudi nekaj »dobrega«, namreč, da je izstopil iz Jugoslovanskega kluba in da je njegovo delovanje obsodil na javni seji kranjskega deželnega odbora.¹³

¹³ Studie über die südslavische Frage und ihre Rückwirkung auf die Armee. Kriegsarchiv, AOK/Evidenzbüro 1917/1918. – Kopijo dokumenta mi je prijazno posredoval dr. Walter Lukan, za kar se mu lepo zahvaljujem. – Prim. tudi Janko Pleterski, Odnos avstroogrskih vojaških vrhov do Slovencev in njihove težnje po enakopravnosti. V: Večer (Maribor), 2. do 11. november 1992.

»FRONDA« V STRANKI

Šušteršič si ni mogel obetati varnih dni niti v krogu lastne stranke. V novem zaledno-obrambnem ozračju je Krek razmišljal o novi politični pobudi in o tem, da bi prešel v odkrit napad proti Šušteršiču. Ta je to hitro začutil in zato škofu Jegliču, svojemu zaščitniku, še pred koncem leta 1915 ponovno pojasnil značaj svojega spora s Krekom in njegovimi privrženci. Povedal mu je za »togoto Kreka radi letošnjega oklica o prostovoljnih strelcih« in izid oklica ocenil kot trenutek, ko je začel »Krek javno govoriti, da ga [Šušteršiča] vrže«.¹

Krek akcije ni snoval glede na trenutna razpoloženja, marveč dolgoročno. Opiral jo je na tri območja delovanja: v Zagrebu na poživitev zvez s Hrvati, zlasti s starčevičanskimi pravaši, nerazpoloženimi do Šušteršiča, ki prijateljuje z njihovimi nasprotniki »frankovci«; na Dunaju (ali vsaj v smeri proti njemu) na mobilizacijo Hrvaško-slovenskega kluba, ki mu načeluje Korošec in so v njem močni zunajkranjski, do Šušteršiča nerazpoloženi poslanci; in končno, na možnost izrabe vse bolj perečega vprašanja o koncentraciji slovenskih strank, ki ji je Šušteršič načelno in praktično trdovratno nasprotoval.

Škof Jeglič je akcijo proti Šušteršiču spremljal pazljivo in s skrbjo. Predvsem pa je skušal gledati pod prste Kreku. Svojemu dnevniškemu zapisku za 19. julij 1915 je dal zelo določen naslov: »Dr. Krek in pogubno delo njegovo«. Zapisal je takole: »Krek hujska mlade akademike proti Šušteršiču. To [sta] potrdila kanonik Lampe in Štefe.« A ne le Krekovo nasprotovanje Šušteršiču, tudi njegova siceršnja politična dejavnost ga je bila vznjejvoljila: »Krek odšel v Zagreb, ko bilo zasedanje sabora, kjer je nahuškal neko stranko za skrajni odpor; govori dotične stranke, Radić etc. so bili kar prekucijski. Krek je bil na galeriji in se Hrvatom kazal. – Iz tega vidim, da je delo Krekovo destruktivno in pogubno. Moram nekaj zoper storiti.«

Vsekakor je šlo za Krekov stik s starčevičanci. Eden njihovih govornikov, Stjepan Zagorac, tudi katoliški duhovnik, je v saboru 25. junija 1915 terjal ustanovitev hrvaške države v okviru habsburške monarhije, v katero bi bile vključene tudi slovenske dežele. Odgovorne faktorje monarhije je pozval, naj v

¹ Jeglič, 14. december 1915.

tem smislu takoj, še v času vojne rešijo nacionalno vprašanje.² Slovenec je Zagorčev nastop povzel in omenil, da se je v govoru skliceval na Šušteršičeve besede, izrečene pred vojno v Opatiji: »Slovenci hočemo s Hrvati živeti in umreti!«

Šušteršiču takšni spomini pač niso bili dobrodošli. Vedel je, da je to puščica proti njegovim sedanjim stališčem. Krek sam pa se ni obotavljal, zakaj že 29. julija 1915 je škofu Jegliču dokazoval, da mora Šušteršič odstopiti kot poslanec in prepustiti vodstvo stranke dr. Brejcu.³ Omenil mu je, da se proti Šušteršiču pritožujejo ne le štajerski, temveč tudi hrvaški poslanci.

Hrvaško-slovenski klub se je morda tudi zaradi Šušteršičevega odpora prvič sešel šele 28. oktobra 1915, in sicer v Mariboru, v Šušteršiču nasprotnem okolju torej. Jegličevi dnevniški zapiski iz avgusta in septembra kažejo, da se je medtem spor v SLS vse bolj ostril, do te mere, da je bil ogrožen že kar strankin obstoj. Med akademskimi starešinami se je proti Šušteršiču krepilo nerazpoloženje ne le zaradi njegovega absolutističnega vodenja stranke, temveč tudi zaradi občutka, da se SLS z njim preveč veže z Nemci. Mladi so potegnili s Krekom, medtem ko so starešine bili glede njega deljenega mnenja, češ da je nestanoviten. Šušteršiču se niso odpovedovali, zanašali so se na njegov politični talent. Šušteršiču je ostajal zvest ravnatelj Zadružne zveze Traven, prepričan o njegovih sposobnostih in odločnosti. Predvsem pa je na njegovi strani vztrajal škof Jeglič. V njem je videl jamstvo za trdnost in enotnost stranke. Nasprotno pa je moteči element videl v Kreku, tudi če je ta imel v čem prav. Svetoval mu je, naj se upokoji, in Krek je odgovoril pritrdilno (17. septembra 1915), pa le nekaj dni zatem spet sklical nekaj poslancev na sestanek zoper Šušteršiča. Ta je nemudoma odgovoril s shodom svojih zaupnikov, pred katerimi je ponovno zagrozil z odstopom. Zavedal se je svoje politične veljave, ki je bila tudi veljava SLS, in z grožnjo odstopa je izsiljeval odločitev proti Kreku.

Na sestanku Hrvaško-slovenskega kluba v Mariboru je bila politična pobuda glede državnopravnih zahtev v rokah hrvaških članov. Dosegli so izjavo kluba za hrvaško-slovensko državno zedinjenje v okviru monarhije. Cenzura je poskrbela, da zahteva ni prišla v javnost. Slovenski člani so bili preveč razdvojeni zaradi spora s Šušteršičem, da bi bili aktivnejši. Tudi k predsedniku vlade Stürgkhu ni šel noben Slovenec, v imenu kluba sta k njemu odšla Hrvata Spinčić in Laginja. Poleg zadovoljitve Hrvatov in Slovencev v bodoči ureditvi monarhije sta zahtevala tudi takojšen sklic parlamenta, kar je Stürgkh gladko zavrnil.⁴ Šušteršiču k njemu

² S. Zagorac je bil prijatelj vodilnega politika v jugoslovanski emigraciji Frana Supila; ta je 15. novembra 1914 resno razmišljal o tem, da bi Zagorca povabil v krog bodočega Jugoslovanskega odbora. Prim. Dragovan Šepić, Pisma i memorandumi Frana Supila 1914-1917, Beograd 1967, 22, in Konstantin Bastajić, Hrvatski sabor i Jugoslavenski odbor. V: Jugoslavenski odbor u Londonu (zbornik), Zagreb 1966, 311-312.

³ Gorenjska, III, 264.

⁴ Spinčić, 453.

niso pustili. Koliko je on sam skrivaj prihajal do Stürgkha, svoje stare opore v vladi, ne vemo.

Šušteršič je v nasprotju s Krek-Koroščevo smerjo priznaval na Hrvaškem kot politične partnerje samo frankovce, znane po svojem protisrbstvu in bučno izražani zvestobi Dunaju. To je zabeleženo tudi v Jegličevem dnevniku, 8. novembra 1915. Škof je sklical zaupen sestanek. »Želel ga je škof tržaški [Karlin], naj bi se zaupno pogovorili, kaj bi se moglo storiti na Dunaju za našo slovensko in hrvaško politiko. Povabil sem glavarja Šušteršiča, prelata Kalana in kanonika Lampeta; zraven je prišel metropolit Sedej in škof tržaški. Bilo je dolgo zaupno posvetovanje. Konstatiralo se je, da nam Slovencem preti nemški nacionalizem, ki se bo po vojni silno razvil in bomo Slovenci veliko trpeli. Zraven je nevaren madžarski šovinizem, ki hoče zatreti Hrvate in mu ni mar za Avstrijo, le da bi sam imel vso nadvlado; celo za Habsburžane mu ni mar, če se tudi od njih odtrga in bi imel na čelu princa iz hiše Hohenzollern. Zato moramo delati na to, da se zedinimo s Hrvati, **pri katerih je edina pomenljiva stranka Frankova; drugi ne pomenijo ničesar.** (Podčrtal J. P.) Najbolj nevarno pa je za Avstrijo framazonstvo, ki uporablja čezmerni nacionalizem v svoje Bogu zoprne namene. K cesarju se ne more... Dobro bi bilo, ko bi se kaj vplivati moglo na prestolonaslednika.«

Dejansko gre tu za Šušteršičevo analizo in oceno položaja, Jeglič jo le povzema. Frankovci so bili na Hrvaškem v veliki manjšini in računati edinole nanje kot na partnerje pri ustanavljanju protidualistične hrvaško-slovenske države v okviru habsburške monarhije je pomenilo, da se krog imenovanih nadeja kaj doseči le z avtoriteto dinasta. Obe ti za kaj takega so bili neznatni, držalo pa je, da je ogroženost od nemškega nacionalizma, ki se Slovencem in Hrvatom pripravlja z zmago centralnih držav, zelo velika. Razume se, da se z argumentom narodnostne ogroženosti pri dinastu ni dalo kaj opraviti, zato je pač bilo treba pritegniti argument o nevarnosti prostozidarstva, a to je bilo navzočim na posvetu zelo po srcu. Framazonstvo je bilo zanje sinonim za liberalizem, vendar bolj za nemški in madžarski.

Škof Mahnič je v prvih dneh novembra 1915 odpotoval s Krka na Dunaj in tam 11. novembra obiskal predsedstvo vlade in visokega slovenskega uradnika Ivana Žolgerja, ki mu je vlada naložila spremljanje jugoslovanskega vprašanja. Mahnič se je z Dunaja vrnil z drugačnim političnim sklepom, kakor je bil nekaj dni poprej dogovorjen na posvetu pri Jegliču. Namreč, da v tem trenutku ni umestno zahtevati ustanavljanja skupne hrvaško-slovenske države.⁵ O tem je zelo verjetno obvestil Jegliča, saj je ta 29. januarja 1916 odpotoval na Dunaj s spomenico škofov goriske province, v kateri pa ni bilo več državnopravne zahteve. Spomenico je izročil vladi, kopijo pa prestolonasledniku, ki je prejem potrdil v veliko Jegličevo zadovoljstvo.

⁵ Spinčić, 464.

Ali je Šušteršič pri sestavljanju spomenice sodeloval, ni znano. Gotovo pa je za vsebino spomenice vedel. V dneh, ko je Jeglič spomenico izročal, ga ni bilo v Avstriji. S svojo soprogo se je napotil v Švico, »da se umirita«, kakor je obvestil škofa. To je bilo menda prvo medvojno Šušteršičevo potovanje v nevtralno Švico. Ali je že imel tudi kake politične namene, kakor jih je pozneje imel pri svojih nadaljnjih potovanjih v 1917. in 1918. letu, ne vemo. Težko pa si je predstavljati, da potovanja ne bi bil izkoristil tudi za politične stike vsaj s švicarskimi katoliškimi politikami.

Da je bil Šušteršič v prvih tednih 1916. leta potreben »umiritve«, ni čudno, saj je ob koncu prejšnjega leta preživel prvi vrhunec boja s Krekom. Od škofa Jegliča je terjal, da prepove Slovincu pisati o Krekovi 50-letnici. Na Jegličevo pomirjevalno prizadevanje je 14. decembra odgovoril s pismom, v katerem ga je opozoril na načelni pomen nasprotij: »Ob tej resni uri pa pribijem na merodajno mesto Vaše prevzvišenosti, da je avstrijsko in samo avstrijsko vprašanje tisto, ki je [v stranki] privedlo do fronde. Brezpogojna zvestoba do dinastije in sicer tudi v težavnih časih je pa temeljni program SLS, s katerim stojim in padem. Dixi et salvavi animam meam. Želim, da bi bila Vaši prevzvišenosti prihranjena mnogo težja razočaranja kot so bila vsa dosedanja. A bojim se, da pot, na katero so sedaj spravili Vašo prevzvišenost, pelje v brezдно. Zahvaljujoč (se) za vso naklonjenost, katero sem užival skozi mnogo let od Vaše prevzvišenosti, prosim, da mi ne jemljete v zlo preresne odkrite besede, zapisane v preresni zgodovinski uri.«⁶

Jeglič je bil presenečen nad tako dramatičnim pismom. Zato je prosil za pojasnilo Šušteršičevega privrženca kanonika Lampeta. Ta mu je navedel dokaze o domnevni Krekovi nepatriotičnosti, zaradi katere predsednik vlade Stürgkh dolži tega vse slovenske duhovnike. Jeglič se je nato napotil k Šušteršiču samemu in ga vprašal, kaj pomeni »pot v brezдно«, ki jo je omenil v pismu. Šušteršič je škofu, kakor si je ta zabeležil, »razlagal položaj slično opisovanju gospoda Lampeta. Opozoril me je na srbofilstvo Krekovo (v člankih Slovenčevih) pred tremi leti, kar so zgoraj celi stranki strašno zamerili in še sedaj ne pozabili. Omenil je nasprotovanje Krekovo gospodu glavarju [Šušteršiču] zaradi članka zoper srbofilstvo...« [Gotovo je mišljen uvodnik v Slovincu 7. decembra 1912.] Nato sledijo tiste, že navedene besede o Krekovem hudovanju zaradi oklica o prostovoljnih strelcih in njegova grožnja Šušteršiču, »da ga vrže«. In končno: »Krek je celo očitno [javno] rekel, da je zanj razžaljenje časti, ako ga kdo imenuje avstrijanca.« Argumenti tožnikov so bili torej vsi avstrijsko-patriotičnega značaja. Bili so uspešni, kajti škof je pisanje o Krekovi 50-letnici res prepovedal.

Zakaj je Krek izbral tisti čas za napad na Šušteršiča in kako je mogel Šušteršič doseči do začetka 1916. leta novo utrditev svojega položaja, je mogoče razumeti z vojnim dogajanjem v ozadju. Pričakovanje, da bo vstop Italije v vojno

⁶ Jeglič, 14. december 1915.

pospešil njen konec, ki je pri Kreku najbrž vplivalo na izbiro trenutka, je kmalu splahnelo. Habsburška monarhija ni klonila in na jugozahodni (soški) fronti celo pokazala, da lahko še vedno zmaguje. Bolgarija je 7. oktobra 1915 napadla Srbijo ob boku nemško-avstrijskih armad, srbska vojska, kralj, vlada in del skupščine so zapustili državo. Ruska fronta se je umaknila daleč proti vzhodu, na zahodni fronti pa je upanje na končno zmago Nemčije še živelo. Stopnjevani pritisk političnega in vojaškega absolutizma je označeval notranji politični položaj v habsburški monarhiji, posebno v avstrijski državni polovici. Prve dni decembra 1915 se je začel zloglasni veleizdajalski proces proti češkemu politiku Karlu Kramarju in njegovim tovarišem, in še dolge mesece je potem opredeljeval politično ozračje. V teh razmerah so, kakor smo videli, episkopat goriške cerkvene province, škof Mahnič na Krku in del pravašev na Hrvaškem opustili v svoji spomenici vsako določno zahtevo po hrvaško-slovenskem državnopravnem zedinjenju.

Prav vstop Bolgarije v vojno »na naši strani« je Šušteršič izkoristil za javen politični nastop, ne da bi bil s tem kršil načelo, da mora v času vojne (slovensko) politično življenje mirovati. V Slovincu je 18. oktobra 1915 objavil poslanico »bratom Bolgarom« in v njej trdil, da »Slovenci in Hrvatje z velikim navdušenjem pozdravljamo ta čin bratskega naroda bolgarskega«. Kakor, da bi jih bil imel vse v žepu! Stopil pa je še korak dlje. Ugotovil je, da srbska država nima več ne pravice ne možnosti obstoja! Izrekel se je za njeno odpravo, ne le za vojaško pokoritev. In popolnoma nedvoumno je opredelil narodnopolitični program za Slovence, ne oziraje se na vse druge dejavnike in njihova prizadevanja v slovenski politiki. »Le dve narodni ideji zamoreta pod svojim čistim praporjem v bodoče živeti med jugoslovanskim rodом: hrvatsko-slovenska in bolgarska – prva v okviru starodavne Habsburške monarhije; s katero stoji in pade, a druga v okviru neodvisne Velike Bolgarije.« V poslanici je očital Rusiji, da je 1915. prodala najlepše hrvaško-slovenske dežele ob Jadranu Italiji, torej londonski pakt!

Tako je še enkrat do kraja nedvoumno izkazal svoj neomajni patriotizem v vojni in obenem domnevno dotolkel politične konkurente v stranki, ki avstro-patriotizmu javno niso mogli ugovarjati, kaj šele spregovoriti o lastnem pogledu na aktualni narodnopolitični program. Podobnost besed v tem članku in pa v že navedenem zaupnem pismu škofu Jegliču dober mesec dni pozneje, kaže, da je šlo za dejanji v isti akciji (»v okviru starodavne Habsburške monarhije; s katero stoji in pade« oziroma »temeljni program SLS, s katerim stojim in padem«). Lahko bi rekli, da je Šušteršič v postavljanju vojnih ciljev v tem članku celo prekosil vrhove habsburške države. Medtem ko so ti Slovincem zaupno sporočali, da mislijo na aneksijo Srbije,⁷ je Šušteršič javno napovedal kar likvidacijo te države.

⁷ Odločitev, 68-69. In isti avtor, Slovenci v politiki dunajske vlade in dvora med prvo svetovno vojno. V: 24, Zgodovinski časopis, Ljubljana 1970, 177-189. – Študije, 228-238.

S svojo poslanico Bolgarom je Šušteršič gotovo dosegel še en učinek: zagrenil je slovenskim liberalnim poslancem misel na politično koncentracijo z SLS glede narodnih vprašanj. Dokler bo v stranki odločal on, je SLS za liberalce nesprejemljiva partnerka. In jasno je bilo, da bo odločal še naprej, saj Avstrija zmaguje, kakor to dokazuje in zagotavlja vstop Bolgarije v vojno. Kaže, da se je takega razvoja takrat zbal tudi Krek...

Končno se je v Mariboru 16. decembra 1915 Hrvaško-slovenski klub sestel tudi drugič. Sestanek naj bi bil namenjen vprašanjem narodnopolitičnega programa. Izkazalo se je, da se za kako državnopravno zahtevo ne more odločiti, četudi so nekateri Hrvatje poskušali spodbuditi tak sklep. Ni ugotovljeno, ali se je seje udeležil tudi Šušteršič. Toda tudi brez njega je slovenska stran odnehala pri državnopravnih zahtevah. Iz Krekovega nastopa je očitno, da je v tem času pričakoval zmago centralnih držav in da je prav pesimistično presojal možnost za hrvaško-slovenski državnopolitični nastop. Razglabljal je, da bi se morda dalo kaj doseči, če bi se Hrvatje in Slovenci naslonili bodisi na Nemčijo bodisi na Madžare ali na vojsko.⁸ Nekaj upov je zbujalo obravnavanje poljskega vprašanja. Vse kombinacije pa so imele značaj prej iskanja izhoda v sili kakor oblikovanja nove politične zamisli.

Šušteršič je lahko bil pomirjen. Njegovim nasprotnikom je kazalo slabo. Edino to mu ni ustrezalo, da je Hrvaško-slovenski klub pri slovenskih liberalcih, pri Ravniharju in Rybařu, tipal, kakšne bi bile možnosti sodelovanja. Predsednik kluba Korošec je Hrvatom 28. januarja 1916 dejal, da Štajerci ne bi imeli ničesar proti obema, a da se Krekovi Kranjci boje, da bi Šušteršič in Jeglič mogla sodelovanje s slovenskimi liberalci uporabiti v boju proti njim. Sam je bil sicer prepričan, da pri tem ne bi bila uspešna, »ker je ves narod in preprostejši ljudje za to, da vsi Slovenci složno nastopajo«.⁹

Šušteršič je skupnemu nastopu z liberalci v narodnopolitičnih vprašanjih trdovratno nasprotoval, saj bi to pomenilo omajanje njegovega stališča, da mora politika v času vojne mirovati, in s tem tudi spodkopavanje njegovega položaja v SLS. V tem smislu je bil uspešen, saj je do novega (tretjega) sestanka Hrvaško-slovenskega kluba prišlo šele 28. novembra 1916, potem ko se je politični položaj v monarhiji že močno spremenil, po atentatu na ministrskega predsednika Stürgkha, dne 21. oktobra. Zazdelo se je, da je obnova parlamentarnega življenja pred durmi. Pa vendar so se že dotlej v tem na videz politično omrtvičenem letu pletle pomembne vezi v hrvaški in posredno tudi v slovenski politiki.

S posredovanjem zagrebškega profesorja teologije Frana Baraca so se starčevičanski politiki seznanili z načrti Jugoslovanskega odbora in srbske vlade in prišlo je do posvetov o koordinaciji narodnopolitičnih programov. To ni moglo

⁸ AS, 27505/MI ex 1915. – Prim. tudi W. Lukan, delo v pogl. Furor patrioticus, op. 7.

⁹ Spinčič, 452.

ostati brez vpliva na Slovence. Po drugi strani je bila v Trstu spočeta nova pobuda za hrvaško-slovensko strankarsko koncentracijo. Prek tržaškega škofa Karlina so skušali njeni zagovorniki v tem smislu vplivati na Jegliča. In Šušteršič je spet moral prek Lampeta vplivati na Jegliča in doseči, da pobude ni sprejel. Šušteršič se je dobro zavedal, da je vprašanje koncentracije že postalo vprašanje o tem, kdo bo obvladoval SLS. Škofu je zatrjeval, da on sam dela še za kaj več kakor zgolj za koncentracijo strank. Dela namreč že kar za njihovo zlitje, obeh slovenskih namreč!

V začetku septembra 1916 je skušal škofa nagovoriti, naj poseže v politično dogajanje s posebnim [pastirskim] listom [pismom]. Kaj naj bi bila njegova vsebina, lahko sklepamo samo iz Jegličevega osebnega pisma Šušteršiču, napisanega dne 6. septembra 1916. V njem je zavrnil predlog »za moj list« z besedami: »... odbil bi od sebe duhovnike, ki bi nevoljo v srcu kuhali; odbil bi naše inteligentne lajike, ki bi tako diktaturo odbijali; dal bi povod zasmehovanju od strani liberalcev; da, jaz osebno bi nosil odgovornost za nadaljni razvitek vseh naših notranjih zadev, ki so od dne do dne bolj usodepolne. Ne upam! – Ko Vam to pišem, Vas prav nujno prosim, ostanite načelnik stranke in voditelj ljudstva v naših prenevarnih časih! Ako bi odstopili sedaj v najbolj kritičnem času, bi izgubili vso s krajnimi posebnimi vrlinami pridobljeno in zaslužno veljavo Vi, mi bi pa bili sedaj na političnem polju ovce brez pastirja. V Imenu božjem Vas prosim: premagajte se in uravnajte prihodnje korake tako, da duhove pomirite, ako bi se tudi morali nekoliko ponižati.«¹⁰

Iz pisma torej lahko sklepamo, da je Šušteršič želel škofa pripraviti k temu, da bi s svojo cerkveno avtoriteto javno (z »listom«) posegel v strankarski spor in morda celo prevzel vodenje SLS. Pa tudi, da je škof slej ko prej presojal, da se stranka Šušteršiču ne more in ne sme odreči. Ta pa je reagiral drugače, kakor je pričakoval škof. Še na misel mu ni prišlo, da bi se »nekoliko ponižal«.

Namesto da bi »duhove pomiril«, je 18. septembra 1916 objavil v Slovincu udaren članek o koncentraciji. V njem je najprej usekal po liberalcih, češ da se hočejo prek koncentracije okoristiti z velikim političnim kapitalom, ki si ga je pridobila SLS. Nato pa je za koncentracijo postavil dva načelna pogoja. Prvič, absolutna zvestoba do habsburško-lotarinške dinastije in skupen odpor zoper vsako strujo, ki bi nastopala v nasprotnem smislu ali ki bi bila v tej točki nejasna. In drugič, spoštovanje naukov in ustanov katoliške cerkve in popolne svobode njenega gibanja. S tema pogojema in samo z njima bi bila možna trdna enotna organizacija in sodelovanje strank v vseh slovenskih pokrajinah.

Jegliča je članek presenetil. »Nisem vedel, kaj ta članek pomeni.« Očitno je pričakoval od Šušteršiča kaj drugega. Seveda je vedel, kako gorak je Šušteršič Kreku, saj je škofa že od poletja 1916 venomer prepričeval o nepatriotičnih, srbofilskih Krekovih nagnjenjih. Krek je škofu to seveda vsakokrat urno zanikal

¹⁰NAL/zap. fasc. 44, A. B. Jeglič–I. Šušteršič, Korespondenca 1903 – 1917.

in dokazoval, da ima ravno on pri vladi več ugleda kakor Šušteršič, kajti »merodajni krogi« upajo, da jim bo Krek pomagal rešiti vprašanja Slovanov in juga.¹¹ Jeglič zdaj očitno ni hotel videti, da Šušteršič v članku o koncentraciji – s svojim pogojem o zvestobi dinastiji – pravzaprav javno zbuja sume o možni nezvestobi drugih. A 30. septembra 1916 je Andrej Kalan škofu izrecno pojasnil, da Šušteršičev pogoj o zvestobi zadeva njega (Krekovo strujo). In ker je znano, da je bil Šušteršič že pred tem v stiku z liberalci, a da do dogovora ni prišlo, je bila objava takšnega pogoja nekakšna ovadba nasprotnika. Prelat Kalan je škofu povedal, da mu je liberalni dr. Triller razkril, kako se je Šušteršič z njimi pogovarjal in kako se ga bojijo, da jih ne bi ovadil.

Dan za prelatom Kalanom je prišla k škofu še deputacija treh strankinih »mladinov«: profesor Remec, profesor Šarabon in odvetniški kandidat Jež. Prinesli so mu spomenico o nesoglasjih v SLS. Glavna pritožba je bila, da se je v stranki opustila skrb za narodne zadeve.

Vse skupaj je moralo tudi pri Jegliču ustvariti vtis, da se Šušteršič nikakor ne namerava »premagovati« in postaviti »veljavo stranke« pred svojo osebo. A ne glede na to je Jeglič še vedno cenil Šušteršičevo politično izkušnost in se je obračal nanj za nasvete v državnih zadevah. Ko je npr. dobil vabilo na sejo desničarskega kluba gosposke zbornice, ki je bila 6. oktobra, je še 30. septembra Šušteršiča vprašal, kaj misli o sklicanju državnega zbora in delegacij. In ta mu je rade volje ponudil svoje poglede na politični položaj v državi.

»On kot poslanec ne more biti zoper sklicanje državnega zbora; koristno bo, ker bodo sijajno manifestirali v patriotičnem smislu zastopniki vseh narodov, kar bo važno za inozemstvo. Tudi ljudstvo naj po svojih zastopnikih pove svoje velike pritožbe, za njegovo nevoljo mora biti ventil, da jo pove, kar je ravno v državnem zboru mogoče; to bo tudi ost proti Tiszi [predsedniku ogrske vlade], ki je preoblasten in hoče Ogrsko od nas popolnoma odcepiti; tudi delegacije so potrebne, ker je Burian popolnoma nesposoben za ministra zunanjih zadev; toda popred se mora odstraniti postava o redu poslovanja v zboru, da se prepreči kak mogoč škandal, ki bi ga utegnili povzročiti nemška Wolfova stranka zoper Čehe in nezveste češke polke.«

Šušteršič je torej priporočil obnovo dela parlamenta, prepričan, da bo v njem Avstrija pred svetom pokazala zvestobo svojih narodov. Skrbelo ga je le, da ne bi beseda o nezvestobi Čehov pokvarila patriotične manifestacije. Zavedal se je pomena parlamenta kot ventila za sproščanje ljudskega nezadovoljstva. Možnosti takega novega narodnega programa ni nakazal. A prav to so njegovi kritiki najbolj terjali.

Jeglič pa je tehtal in že skoraj izmeril, kateri od obeh, Šušteršič ali Krek, ima več političnega vpliva v SLS. Opazil je, da je Šušteršič politično v krogu

¹¹ Jeglič, 27. januar 1916.

Hrvaško-slovenskega kluba vedno bolj osamljen. Zdelo se mu je, da je bila njegova prepoved pisanja o Krekovi 50-letnici slabo sprejeta in da spor v stranki narašča do točke, ko se bo (Jeglič) moral odločiti tudi sam. Pomemben se mu je zdel Krekov ugled pri hrvaških politikih katoliške smeri. In tako si še istega dne, 30. septembra 1916, zapisal v dnevnik: »Strašno mi je težko, da sem zoper glavarja [Šušteršiča]; skoraj nemogoč mi je bil korak zoper njega, toda preveč čudno postopa, preveč od mene zahteva!«

Kateri je bil ta korak, ki ga omenja Jeglič, ni zapisano. Očitno pa je tudi po njem Jeglič še skušal doseči poravnavo spora v stranki. S tem namenom je poklical k sebi Kreka. V njegovem dnevniku, z dne 29. oktobra 1916, beremo: »Krek je prišel: približevanje k Šušteršiču naravnost odbil.« Dejal je škofu, da je Šušteršič nesreča za slovensko ljudstvo in da mora iti. V SLS da vodi »pasjo politiko«. ¹² Še istega dne je škof pisal Šušteršiču in ga takole obvestil o svojem neuspehu pri Kreku in o stališčih slednjega: »Krek je prišel danes k meni. Odločno je odbil mojo nujno željo, da bi v dosego edinosti v stranki šel k Vam na razgovor, češ, preveč ste grešili kot načelnik stranke in kot glavar, pa poravnava ali spregled vsega storjenega v minulosti ni mogoče; on noče nič agitirati zoper Vas, naj se stvari razvijajo same. – Jaz sem silno žalosten, izida ne vem, kamorkoli posežem, zadevi slope le škodujem.« ¹³

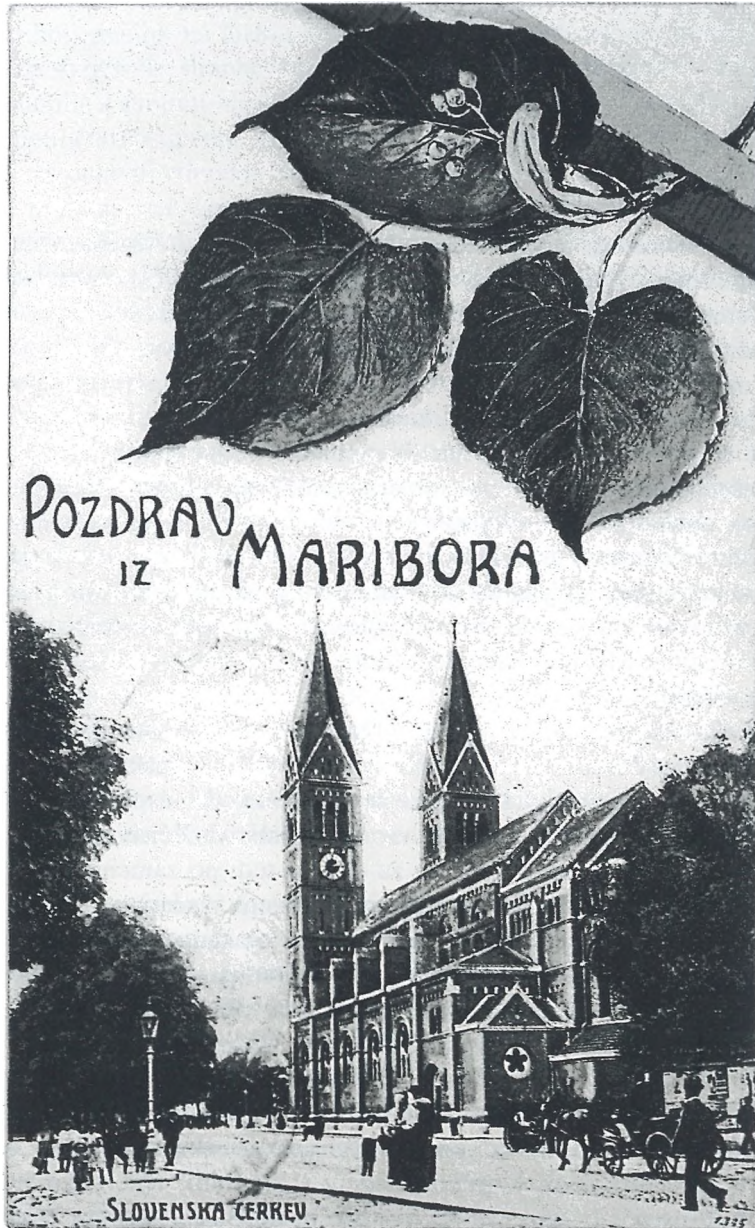
Z vzdihom o svoji žalosti je Jeglič morda še upal omečiti Šušteršiča, a hkrati mu je dovolj jasno nakazal, da se bo končno odločil z vidika »sloge«, tj. koristi stranke same, ne pa več glede na pomen Šušteršičevega voditeljstva.

Z odporom zoper vsak narodnopolitični nastop in s taktiko, ki je preprečevala koncentracijo slovenskih strank v narodnem vprašanju, je Šušteršič prihajal v vse težji in težji položaj. Nemški nacionalisti namreč niso molčali. Glasno so terjali, da se mora nemudoma okrepiti nemški značaj države. Za veliko noč 1916 so nemški narodni sveti objavili zahteve v dokumentu »Deutsche Belange« (Nemške zadeve, interesi), z imenom, ki je kmalu postalo zlovešče geslo nenemškim narodom. V zunanji politiki so terjali najtesnejšo zvezo z Nemčijo, v notranji pa ohranitev dualizma obenem z odstopom Dalmacije Ogrski, Galicije pa bodoči poljski državi, vse v smislu starega nemškonacionalnega linškega programa. Takšna omejitev avstrijske državne polovice naj bi Nemcem zagotovila prevlado v dunajskem parlamentu. Poleg tega so zahtevali uvedbo nemškega jezika kot državnega, narodnostno delitev čeških dežel, utrjevanje položaja nemštva v slovenskih deželah, katerih edina naloga je, da služijo nemški poti do Trsta, njihova prihodnost pa je v germanizaciji. Spremembe državne ureditve v tem smislu naj cesar takoj uveljavi po zunajparlamentarni poti, z oktobrajem.

¹² Jagodic, 216.

¹³ Gl. op. 10.

»Belangi« so med Čehi in Slovenci zbudili veliko vznemirjenje. Ni se dalo več odlagati razglasitve lastnega narodnega programa.

Pozdrav iz Maribora (1914)

»NAJ BOG OHRANI KRASNO DEŽELO KRANJSKO«

Šušteršiča so začeli prehitevati tudi dogodki na državnem vrhu: najprej nasilna smrt predsednika vlade Stürgkha 21. oktobra, nato 21. novembra 1916 še naravna smrt cesarja Franca Jožefa I. Državnim vrhovom ni bilo več mogoče še naprej vztrajati pri stališču, da je treba javno politično življenje (sklicanje parlamenta) odložiti na čas po koncu vojne. V ospredje je stopilo vprašanje, ali naj Avstro-Ogrska vztraja v vojni, kakšni so njeni vojni cilji, in še zlasti ali so potrebne in možne ustavne reforme, še preden se vojna konča. Še najmanj se je tem vprašanjem mogel ogniti prestolonaslednik Karl. Ob prevzemu vladarskega položaja v obeh državnih polovicah se je moral opredeliti do ustavnih določil o avstrijskem in ogrskem državnem dualizmu. S tem da je brez odlašanja prisegel na ustavo kot ogrski kralj in da obenem ni dal ustrezne vladarske zaobljube na ustavo, veljavno v avstrijski državni polovici, je potrdil obstoječo dualistično državno ureditev. Možnost ustavne reforme je sicer pustil odprto, toda omejeno samo na Avstrijo.

Vsaka zahteva po reformi Avstro-Ogrske v smislu ustanavljanja posebnega jugoslovanskega državnega telesa, ki bi zajemalo poleg hrvaških dežel, Vojvodine in Bosne z Hercegovino tudi slovenske, je zato pomenila nasprotovanje stališčem novega vladarja in tako so ostale vse slovenske različice jugoslovanskega državnopravnega programa kočljive za državo tudi po zamenjavi na prestolu. Vse so pomenile dejansko in načelno kritiko novega vladarja.

Šušteršič do tistega časa ni hotel privoliti v koncentracijo slovenskih strank, še posebno pa se je upiral temu s strankami iz Dalmacije. Dobro je vedel, da bo vsak narodni program, ki bi ga te stranke sprejele, neogibno naperjen proti obstoječemu dualizmu vsaj glede Dalmacije. Oklepал se je upanja, da bodo Slovenci in Hrvatje dobili državno priznanje v okviru revizije dualizma po zmagoviti vojni, kot vladarsko nagrado za izkazano patriotično držo. Celotna monarhija naj bi dualizem odpravila v velikoavstrijskem smislu, v znamenju vladarjevega centralizma, kombiniranega z (narodnim) federalizmom. In ena avtonomnih narodnih enot Velike Avstrije bi po Šušteršičevem pričakovanju pripadla enotnemu hrvaškoslovenskemu narodu. Varianta katoliškega jugoslovanstva torej, a ne z neposrednim nasprotovanjem dualizmu, ki ga je vladar

pravkar potrdil, temveč z usmeritvijo k odpravi dualizma »od zgoraj«, po vladarjevi volji. Do pričakovanega velikega dne pravičnega plačila pa ne bi smel patriotizem Slovencev – in še posebno ne SLS – tvegati nobenega madeža. Prezgodnje državnopolitične zahteve, postavljene še pred dnevom zmage, bi pomenile, da Slovenci bolj mislijo na lastno korist kakor na korist celotne monarhije. Niti dejstvo, da so nemške stranke – prav nič podobno po rahločutnosti – že spomladi 1916 nastopile s svojimi »Belangi«, Šušteršiča ni omajalo v stališču patriotične narodnopolitične abstinence. Toda konec 1916. leta so očitno postajali drugačnega mnenja celo državni vrhovi in Šušteršič se javni oživitvi slovenskega političnega življenja ni mogel več uspešno upirati. Seveda je čutil, da se s tem izpostavljata veliki preizkušnji tudi njegov osebni položaj v stranki in njegova, resda že omajana, pa vendar avtoriteta nekoč nespornega narodnega voditelja. V okviru ohranjanja lastnega temeljnega državnopolitičnega koncepta je bila Šušteršičeva dejavnost po tem času le še obramba, sprva še taktično prilagodljiva, od konca 1917 pa vedno bolj brezupno toga.¹

Najprej se je s poudarkom poistovetil s stališčem Hrvaško-slovenskega kluba in SLS, češ da je treba parlament sklicati. Star dogovor mu je dal možnost, da je pospremil predsednika kluba Korošca na sestanek predsednikov vseh parlamentarnih klubov, ki ga je takoj po Stürghkovi smrti sklical predsednik državnega zbora Sylvester. Na njem je prevzel celo prvo besedo in Korošec je mogel za njim le izjaviti, da se v imenu kluba strinja z njegovim izvajanjem. Hrvatje pa s Šušteršičevo navzočnostjo niso bili zadovoljni in so od Korošca terjali pojasnila.

Da bi ohranil pobudo pri določanju smeri, je za 21. november 1916, po naključju prav na dan cesarjeve smrti, sklical sejo izvršilnega odbora VLS. Člani odbora so sejali, ne da bi zvedeli za usodno novico. Šušteršiču se je na tem sestanku menda posrečilo obvladati položaj in osamiti Kreka, tako da je ta začel obupavati. Še pred sejo je Andrej Kalan javno napovedal, da bodo duhovniki nastopili enotno proti Šušteršiču.²

Deželni predsednik Attems je ministru za notranje zadeve opisal, kako se je Šušteršič ubranil očitkov svojih nasprotnikov s tem, da je opozarjal na »zunanjega sovražnika«, pri čemer je mislil na nemške nacionaliste in njihovo gonjo proti celotni VLS kot nelojalni in srbofilski. Tolmačil je, da je ta gonja naperjena proti slovenskemu narodu kot celoti, da je trenutek zgodovinski in da je zato treba pozabiti na razprtije.³

In res je izvršni odbor VLS sprejel zahtevo po sklicu parlamenta in načelno stališče v prid koncentraciji slovenskih strank, ne da bi prišlo do obračuna s

¹ Odločitev, 76-77.

² Erjavec, 267.

³ AVA, 28045/MI ex 1916.

Šušteršičevo dotedanjo politiko. Izzvenelo je celo, da je seja to politiko odobrila kot podlago za sklepanje, predvsem za sklep, da je treba parlamentarno življenje v Avstriji obnoviti.⁴ Kakor da se ne bi bil Hrvaško-slovenski klub pod predsedstvom Antona Korošca že dotlej zdržema zavzemal za sklic parlamenta.

Proti sklicu parlamenta so bili vojaški in dvorni krogi. Sam stari cesar je bil že večkrat prosil ministrskega predsednika Stürgkha, naj mu prihrani mučne prizore, do katerih bi najbrž prišlo, če bi se parlament sestal. Nemške stranke, celo socialdemokratska, so dolgo odsvetovale sklic parlamenta, vse iz bojazni, da nemška politika ne bi mogla več obvladati položaja, omajanega zaradi vojne. Nemški nacionalisti so, kakor že omenjeno, zahtevali oktroiranje zanje ugodnih ustavnih sprememb še pred sklicem parlamenta.⁵

Videli smo, da Šušteršič tedaj, ko je Jegliču pojasnjeval položaj, ni bil proti sklicanju parlamenta, vendar s pogojem, da se prej spremeni poslovnik, da bi se preprečil kak nezaželen nastop. Očitno ni računal na možnost, da bi bil sklic celo priložnost za slovenske in sploh južnoslovanske poslance, da nastopijo z narodnopolitičnim programom. Želel si je le »sijajnega manifestiranja v patriotičnem smislu«. Želja pa ni ustrezala ocenam vlade. Ko je predsednik Hrvaško-slovenskega kluba Korošec od Stürgkha naravnost zahteval, naj odpre vrata v parlamenta, mu je ta odvrnil: »Vem, da je treba, vem pa, da če odprem parlament, da to pomeni začetek razpada Avstrije.«⁶

Kljub bojznim odgovornih so se stvari v habsburški monarhiji začele premikati. Nastopil je trenutek, ko so celo najodgovornejši tvegali premikanje tistega »črvojedega« pohišstva, o katerem je na začetku vojne (po Jakobu Mohoriču) govoril Krek in baje dejal, da ostane celo le, dokler miruje, ko pa ga premakneš, se razsuje. Pri tem je seveda mislil na notranjo ureditev habsburške države. In prav tu se je res začelo.

Avstrijski in nemški cesar sta 5. novembra 1916 izdala razglas o ustanovitvi samostojne poljske države iz tistih poljskih dežel, ki so bile prej ruske, avstrijska Galicija pa bi ostala v mejah habsburške monarhije. Da bi pomirili poljske iredentiste, je posebno cesarjevo pismo obljubilo Galiciji državno (ne le deželno) avtonomijo z lastnim parlamentom. V dunajskem parlamentu Poljakov (prihajali so iz Galicije) torej ne bi bilo več. To pa bi neogibno povzročilo bistveno spremembo razmerja moči v njem. Poslanci nemškega rodu bi prešli v večino, preostali Slovani pa v manjšino (1911. leta je bilo v državnem zboru 232 Nemcev ali 45 %; z odhodom poslancev iz Galicije bi se njihov delež povzpел na 53 %). Spričo tako slabih obetov se je 16. novembra 1916 sestala konferenca nenemških

⁴ »Izvršilni odbor je sprejel na znanje poročilo načelnika o konferenci parlamentarcev na Dunaju dne 23. oktobra 1916 z zadovoljstvom in še posebej odobrava njegov odločni nastop za obnovo parlamentarnega življenja v Avstriji.«

⁵ Odločitev, 78-80.

⁶ Korošec, predavanje, 221.

strank (brez Poljakov) in zahtevala sklic parlamenta, da bi v njem razpravljali o vseh zadevah ustavne reforme monarhije – tudi o Galiciji. Sredi novembra 1916 so Čehi že ustanovili svoj enotni državnozborski klub in tudi Narodni odbor v Pragi. Pobuda je pri Čehih prišla iz vodstev strank, medtem ko pri Slovencih take pobude zaradi razdvojenosti v SLS ni bilo. Bilo pa jo je čutiti v parlamentarnem Hrvaško-slovenskem klubu in v izrazih širše javnosti. V državi se je sprožil plaz, ki ga ni bilo več mogoče ustaviti. Sprva je polzel le počasi, a kmalu mu je pospešek dalo mednarodno dogajanje.

Še pod vtisom konference nenemških strank se je, kot že omenjeno, 28. novembra 1916 v Gradcu sestal Hrvaško-slovenski klub. Debata se je razvila predvsem o treh vprašanjih: o sodelovanju s Čehi; o sodelovanju s Hrvati v banovini pri sestavljanju programske adrese sabora novemu vladarju; o koncentraciji slovenskih strank. V razpravi o prvem vprašanju je Šušteršič svetoval pasivnost, da ne bi storili česa, kar bi moglo razdražiti Nemce. Ti bi gotovo podprli novega predsednika vlade Körberja in avtonomija Galicije bi bila odložena brez parlamenta. Nato je prešel k svojemu glavnemu poudarku: »Nasproti Čehom se je treba držati zelo rezervirano, ker so v politiki zelo spremenljivi. Oni so bili tisti, ki so razbili Slovansko jednoto [unijo], ko so začeli govoriti, da morajo delati kot Čehi, ne pa kot Slovenci...« Če pa že pride do kakšnega sodelovanja z njimi, je treba vzajemne obveznosti zapisati; podobno je menil tudi o sodelovanju tudi s Poljaki.

Šušteršič je spretno igral na v spominu še živo razočaranje nad Čehi v akciji Slovanske unije. Seveda ni omenil, da je šlo takrat tudi za Masarykovo nasprotovanje njegovemu voditeljstvu. Toda vsak si je bil na jasnem, da je tudi zdaj šlo za Masaryka in njegovo protiavtstrijsko delovanje v antantni tujini, ki je bilo v ozadju delovanja Čehov na domačih tleh. Šušteršičeve nasvete sta zavračala Štajerca Korošec in Karel Verstovšek. Nemške stražke, zlasti socialdemokrati in krščanski socialci, niso tako enotne, sta govorila. Nemcem so kremplji že preveč zrastli, a jih je konferenca nenemških strank vsaj nekoliko skrajšala. Predvsem bi bilo treba vladi čimprej predložiti zahteve Slovencev in Hrvatov. Najbolj jasen v tem stališču, tudi v smislu zavrnitve Šušteršičeve dotlej vsiljevane taktike pasivnosti, je bil novomeško-metliški poslanec Evgen Jarc: »Dosedanja politika se ni obnesla. Slovenci in Hrvati smo osamljeni. Treba je iti s Čehi! Potrebno je tudi, da se med seboj koncentriramo!« Jarčeve besede si je Spinčić v zapiskih podčrtal. To je pomenilo, da je bil končni sklep sprejet v njihovem smislu. Spinčić sam je čisto določno predlagal, da naj v obeh državnih polovicah, v saboru in v državnem zboru, nastopijo vzporedno in z zahtevo po državnopravnem zedinjenju Slovencev in Hrvatov. To je bil tisti odločilni trenutek, o katerem govori tudi F. Erjavec.⁷

⁷ Erjavec, 267-268.

Šušteršič je vsekakor začutil, da mu grozi osamitev, zato se je pridružil Spinčičevim izvajanjem in se nato ognil neposredni pritrditvi Jarčevemu predlogu o nujnosti koncentracije. Te zoprne besede ni hotel niti izgovoriti, zato je rekel: »Za konsolidacijo kluba naj se povabita Ravnihar in Rybař na bodočo sejo kluba.« Ni ugovarjal predlogu, da se je treba dogovoriti tudi z dalmatinskimi liberalnimi poslanci. Toda vsi nadaljnji stiki in dogovori med slovenskimi in hrvaškimi poslanci na avstrijski in na ogrski strani dualistične državne meje, ki so postopoma pripeljali do državnopravnih izjav v saboru (četudi še brez poslancev Hrvaško-srbske koalicije) in končno do dne, ko je Jugoslovanski klub poslancev v dunajskem državnem zboru sklepal o Majniški deklaraciji, so odtlej potekali brez vodilnega vpliva Šušteršiča, večidel celo v njegovi odsotnosti.⁸

Šušteršič pa vendar ni izpustil nobene priložnosti za osebno politično pobudo in nastop v javnosti. V začetku 1917. leta mu je takšno priložnost ponudila vojna diplomacija.

Šlo je za diplomatsko pobudo ZDA, ki naj bi pospešila sklenitev sporazumnega miru. Ameriški predsednik Woodrow Wilson je vse vojskujoče se države povabil, naj jasno povedo, kakšen je cilj njihovega vojskovanja, da bi mogel potem začeti diplomatska posredovanja za mir. Antanta je odgovorila prva. V noti dne 10. januarja 1917 je vojni cilj med drugim opredelila tako, da je bilo mogoče razumeti, kakor da namerava doseči razbitje habsburške monarhije. Poleg obnovitve Belgije, Srbije in Črne gore, evakuacije francoskih, ruskih in romunskih ozemelj, ki so jih zasedle centralne države, plačila odškodnine za zasedbo, vrnitve Alzacije in Lotaringije Franciji in sploh reorganizacije Evrope je zahtevala tudi »osvoboditev Italijanov, Slovanov, Romunov in Čehoslovakov izpod tujega gospodva« (»the liberation of Italians, of Slavs, of Roumanians and of Czechoslovaks from foreign domination«).⁹ Noto je 13. januarja 1917 priobčil avstrijski in tudi slovenski tisk.

Čudno izražanje v antantni noti, ki poleg osvoboditve Slovanov govori tudi o osvoboditvi Čehoslovakov, je izviralo iz nasprotovanja Italije, da bi Antanta govorila o jugoslovanskem vprašanju. Bilo je skladno s splošno italijansko rabo pojma Slovani za Slovence in Hrvate. Bilo je skratka očitno, da Antanta ločuje habsburške (južne) Slované od vprašanja Srbije in Črne gore. Seveda pa je bilo očitno tudi, da z osvoboditvijo Italijanov izpod tujega jarma ne misli na nič drugega kakor na njihovo državno združitve z Italijo, četudi to ni bilo omenjeno.

Za slovenske in hrvaške politike v habsburški monarhiji je nota pomenila, da morajo spregovoriti o svojem stališču do namer Antante, ki želi vprašanje teh narodov rešiti z razbitjem podonavske države. Spregovoriti, pa najsi kakorkoli

⁸ Podrobneje: Odločitev, poglavji 6 in 7.

⁹ Victor S. Mamatey, *The United States and the dissolution of Austria-Hungary*. V: 10, *Journal of Central European Affairs*, 3, 257-258. – Paulova, 76-80. – Janković, 15.

že. Za veliko večino slovenskih politikov (z izjemo tistih, ki so se pridružili jugoslovanski politični emigraciji v antantni tujini) pa razbitje habsburške države ni bilo tisti čas ne želja ne sprejemljiva namera, posebno še, ker sta vojaški napad Italije in strašna jugozahodna (soška in tirolska) fronta neposredno opozarjala na osvajalni pohlep italijanskega imperializma do bistvenih delov slovenskega narodnega ozemlja, antantna nota pa je zahtevam Italije puščala pri tem vrata na stežaj odprta.

Razume se, da je avstrijska vlada skušala od predstavnikov vseh narodov, in sicer od vsakega posebej, dobiti izjavo, da zavračajo razbitje monarhije. Na jugu so se s takšno zavrnitvijo antantne note prvi oglasili dalmatinski poslanci, ki so se prav tiste dni zbrali v Zadru, da bi razpravljali o koncentraciji doma in v državnem zboru. Dalmatinsko zborovanje je 14. januarja 1917 sprejelo vdanostno izjavo cesarju in zahvalni pozdrav bratom in junakom na Soči ter se izreklo proti vsakemu ropu narodne posesti in razkosavanju hrvaških in slovenskih dežel, saj morejo te narodno, kulturno in gospodarsko napredovati le pod vladarstvom Habsburžanov.¹⁰

Druga zavrnitev vojnega cilja Antante je nato prišla od predsednika Hrvaško-slovenskega kluba Korošca osebno in posebej še od Šušteršiča kot načelnika SLS in kot deželnega glavarja Kranjske. Korošec je 16. januarja stopil

Novi cesar Karl (gleda obrambnemu ministru Stödger-Steinerju v papir)

¹⁰ Slovenski narod, 19. januar 1917, št. 15.

do štajerskega deželnega namestnika Claryja in ga prosil »v imenu (štajerskih) Slovencev, naj sporoči na pristojnih mestih, da avstrijski Jugoslovani z ogorčenjem odklanjajo antantno ponudbo osvoboditve avstrijskih Slovanov. Avstrijski Jugoslovani hočejo graditi svojo prihodnost samo pod močnim žezlom Habsburgov.«¹¹

V istem smislu, le da s položaja predsednika Hrvaško-slovenskega kluba, je Korošec 19. januarja 1917 pisal še zunanjemu ministru Czerninu. Pismo se je glasilo: »Vaša Ekselenca! Kot predsednik Hrvaško slovenskega kluba imam čast zagotoviti Vaši Ekselenci v imenu hrvaško-slovenskega naroda, ki ga klub zastopa, da je hinavsko zagotavljanje Antante, dano gospodu Wilsonu, o osvoboditvi Slovanov v Avstriji, izzvalo pri Jugoslovanih samo ogorčenje in da je naš hrvaško-slovenski narod kakor vedno, tako tudi zdaj trdno in popolnoma odločen ostati v življenju in smrti zvesto vdan monarhiji in jasnemu habsburškemu vladarskemu domu. Prav tako prosim Vašo Ekselenco, da uporabite to naše zagotovilo po želji in lastni uvidevnosti. Z izrazom najpopolnejšega velespoštovanja dr. Korošec.« – Slovenski tisk je pismo objavil 27. januarja 1917.

Toda Koroščevo pismo ni bilo edino takšno s slovenske strani. Istega dne je slovenski tisk objavil tudi pismo enakega namena izpod peresa Ivana Šušteršiča. Po vojni je Šušteršič povedal, da ga je novi ministrski predsednik Clam Martinic povabil k sebi in ga prosil, da napiše izjavo, ki bo preklicevala namene antantne note. Dal mu je prebrati Koroščevo pismo, o katerem ni Šušteršič dotlej nič vedel. Šušteršič je potem res še sam napisal pismo zunanjemu ministru Czerninu. Njegovo pismo, piše Šušteršič po vojni, je bilo politično veliko boljše od Koroščevega. »Iz mojega pisma je Wilson prav lahko čital, da Jugoslovani z razmerami v Avstriji nismo zadovoljni, medtem ko je moral sklepati iz Koroščevega pisma, da vlada med Slovenci in Hrvati pod habsburškim žezlom sama zadovoljnost in bojno navdušenje!« Korošču je očital, da takrat ni hotel priti na Dunaj, da bi pismo sestavila skupaj.¹²

Šušteršičevo pismo Czerninu pravi v glavnem odstavku: »Slovenski narod protestira proti temu, da ga antantna nota zlorablja kot pretvezo za nadaljevanje te strašne vojne. Slovenski narod ne živi pod nobenim tujim gospodstvom, temveč pod dednim gospodstvom habsburške dinastije, kateri je vdan s popolno ljubeznijo in nespremenljivo zvestobo, kar je v tej vojni sam pokazal z dejanji na bojnih poljih. Pač pa hoče antanta hrvaško-slovenski narod prisiliti pod tuje gospodstvo, ko hoče velike dele hrvaško-slovenskega ozemlja priključiti deloma Italiji, deloma Srbiji.«

Pismo torej ni ravno takšno, da bi bilo iz njega mogoče razbrati nezadovoljnost Slovencev in Hrvatov v habsburški monarhiji. Drži pa, da je politično bolj izdelano kot Koroščevo. Razumeti daje namreč, da se omemba »Slovanov«

¹¹ Slovenski narod, 22. januar 1917, št. 17. – Paulova, 83.

¹² Odgovor, 88-90.

v antantni noti nanaša le na južne Slovence, antantne namene pa zavrača z izrecno ugotovitvijo, da ti nameni pomenijo za Slovence in Hrvate narodno razkosanje. In drži tudi Šušteršičeva povojna trditev, da je pismo »odgovarjalo *takrat* brez dvoma mišljenju velike večine našega naroda.« Tisti »takrat« je poudaril sam.

Predsednik Wilson sam je nemudoma zavrnil antantno namero o razbitju habsburške monarhije. V ameriškem senatu je 22. januarja 1917 zahteval sklenitev miru brez zmagovalcev, kar je lahko pomenilo le kompromisen mir, za habsburško monarhijo pa ohranitev njenega obstoja. Kot podlago takšnega miru je postavil načelo, »da lahko vladarji ohranijo svoje pravice samo s privolitvijo vladanih narodov in da vladarji nimajo pravice predajati si narodov med seboj kot lastnino«. To je naznanjalo, da bo mirovna konferenca mesto, kjer se bo lahko odločalo tudi o morebitni notranji preureditvi habsburške monarhije.

Druga priložnost za Šušteršiča v tem času, da se politično še samostojno pojavi v javnosti, je bila znotrajdržavne narave. Avstrijske dežele so se na slovesnih avdiencah poklonile novemu cesarju Karlu I. Poklonitev dežele Kranjske pod vodstvom deželnega glavarja Ivana Šušteršiča je zbudila posebno pozornost zaradi velikega števila članov odposlanstva.

Češka zgodovinarica Milada Paulova je poklonitev Kranjske novemu cesarju, dne 31. januarja 1917, neposredno povezala z antantno noto. Vendar takšne povezave ta avdienca ni imela. Res pa je, da se je glavar Šušteršič potrudil, da bi bila poklonitev kar najsijajnejša manifestacija dinastične vdanosti Kranjcev, ker je na ta način skušal podkrepiti svoje stališče do narodnodržavnih zadev.

Kranjsko odposlanstvo je bilo formalno le člen v vrsti poklonitev novemu cesarju, ki so jih januarja 1917 priredili za dežele avstrijske državne polovice ne glede na narodnost. Omejila se je na izražanje vdanosti novemu vladarju. Šušteršič v svojem nagovoru ni omenil ne Slovencev ne narodnih vprašanj, govoril je le o deželi Kranjski. Tudi antantne note ni omenil. Deputacijo je zbral po uradni dolžnosti novi deželni predsednik grof Heinrich Attems, vendar gotovo po nasvetu deželnega glavarja. V njej so bili poleg klerikalnih politikov tudi predstavniki liberalcev, poleg »starih« Karla Trillerja in Ivana Tavčarja tudi »mladi« Vladimir Ravnihar, katerega intimna antantna usmeritev je izpričana že od tržaških sestankov spomladi 1915. Ravnihar je bil edini, ki je vljudnostni pogovor s cesarjem tudi politično obarval. Izrazil je željo svojih volivcev po sklicanju parlamenta.¹³

Ne glede na vse drugo je bila kranjska deputacija že sama po sebi pravcati kuriozum. Šušteršič je kot deželni glavar pripeljal v Laxenburg pred novega cesarja kar 29 uglednih Kranjcev. Druge dežele, tudi največje, so se zadovoljile z nepri- merno manjšim številom poklonstvenikov, med 4 in 9. V arhivskih zapiskih je

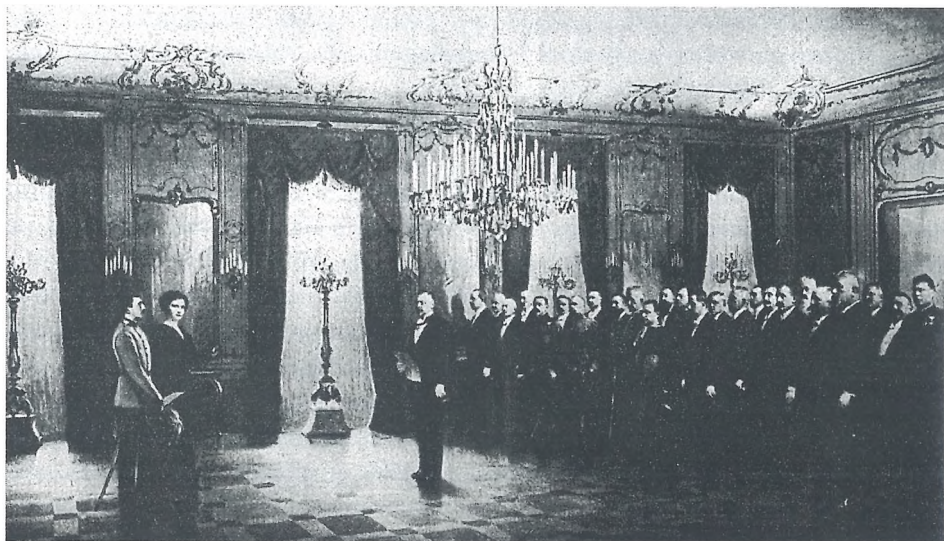
¹³ F. Šuklje opaza pri deputaciji s Kranjskega kot spotikljivo le njeno preveliko številnost in neuglajenost, omenja porog uradništva. Sodobniki, 318-319. – Slovenski narod je 16. in 17. februarja 1917 objavil devoten podlistek, katerega konec pa je – cenzuriran.

sicer omenjeno, da je bila velika deputacija naznanjena tudi iz Bosne in Hercegovine, 25 članov, prišlo pa jih je le 10. Ni pa zapisano, da bi sploh prišla deputacija Čeeške, in tudi ne Istre in Trsta. V deputaciji Kranjske je bil tudi predstavnik Nemcev. Zunaj Kranjske sta po enega Slovence premogli deputacija Štajerske (Karel Verstovšek) in Goriške (Anton Gregorčič), medtem ko koroška deputacija ni imela niti enega.

Cesar se je zahvalil vsaki deželi posebej. Za vsako je imel pripravljeno posebno besedilo zahvale, vsakokrat malce prilagojeno značaju dežele. Pri nemških deželah ni omenjal njihove narodnosti. Tudi pri Štajerski ne. V besedilu zahvale Goriški sicer tudi ne, a z roko so na koncu pripisane besede kratke zahvale še v italijanskem in slovenskem jeziku (»e trasmettete loro i miei piu graziosi saluti« in »ter jim prinesti [!] moje blagovoljne pozdrave«). Pri Tirolski ni omembe Italijanov in seveda tudi ne Slovencev pri Koroški. Pač pa je bila zahvala Moravski dvojezična, pol nemška, pol češka. To je bilo priznanje narodnostnega sporazuma, doseženega na Moravskem v letu 1905. V nemški zahvali Šleziji Čehi in Poljaki niso omenjeni, podobno je zahvala Bukovini zgolj nemška. Nemški zahvali Galiciji sta dodana odstavka zahvale in pozdrava v poljskem in rutenskem jeziku. Samo v zahvali cesarja Kranjski je rečeno, da v njej bivata dve narodnosti. Sestavljena je v nemškem jeziku, z dodanimi slovenskimi besedami: »Naj Bog ohrani krasno deželo Kranjsko!«¹⁴

Omenili smo že, da se novi cesar, ki so se mu Kranjci poklonili v takšni trumi, ni ravnal po zamisli Franca Ferdinanda. S prisego na ogrsko ustavo je potrdil sistem dualizma, in ker ni prisegel na avstrijsko ustavo, si je obdržal možnost, da ustavne spremembe v avstrijski državni polovici oktroira. Pač na liniji nemških prizadevanj. Razlogov za posebno navdušenje Slovencev nad novim cesarjem ni bilo. Pa vendar so neko mero upanja v zvezi z njim porajale razvijajoče se mednarodne razmere. Kot skoraj še neobremenjena osebnost bi utegnil pospešiti vsaj končanje vojne in obenem morda kaj storiti za notranjo ustavno reformo v svoji monarhiji. Slovenci so čutili, da bi bili po svojem krvnem davku upravičeni do pravičnega deleža v novi delitvi avtonomne oblasti.

¹⁴ HHStA, Karton 314. Neu. Zeremon. Abteilung. R. XIV. Audienzen etc. 1917-1918. – Besedilo cesarjeve zahvale deputaciji Kranjske, 31. januarja 1917: »Ich danke Ihnen für die loyale Kundgebung. Die Bevölkerung des Landes Krain hat in der jahrhundertelangen Zugehörigkeit dem angestammten Herrscherhause wiederholt ruhmvolle Beweise ihrer dynastischen Treue und Anhänglichkeit gegeben. Das opferwillige Verhalten beider, das Land bewohnenden Volksstämme in dem gegenwärtigen schweren Kampfe, sowie die mit Heldenmut gepaarte Pflichttreue des krainischen Soldaten bieten Mir die sichere Gewähr, daß Mein geliebtes Herzogtum Krain, das sich Meiner landesväterlichen Huld und Fürsorge versichert halten kann, immerdar eine feste und zuverlässige Stütze Meines Thrones und Meines Reiches bleiben werden. – Naj Bog ohrani krasno deželo Kranjsko! – Vermitteln Sie Ihrem Heimatlande Meinen kaiserlichen Gruß.«

Deputacija Kranjske pred cesarjem Karlom

Tule kaže omeniti, da je dvoumno besedilo antantne note zbudilo omahovanje tudi v krogu jugoslovanske politične emigracije, v Jugoslovanskem odboru. Srbski zgodovinar Djordje Stanković navaja o tem podatek iz poročila srbskega poslanika v Londonu. Rodd, britanski veleposlanik v Rimu, je obvestil Clerka, načelnika v Foreign Officeu, da obstajata med jugoslovansko politično emigracijo vidno omahovanje in celo dejavnost, usmerjena k sprijaznjenju z Avstro-Ogrsko. Clerk je potem govoril s srbskim veleposlanikom in mu priznal, da je za takšna nagnjenja med drugimi kriva tudi britanska vlada. Dejal je: »Jugoslovani nimajo od nas [Britancev] nobene podpore in zato jim je ljubše, da ostanejo v okviru Avstrije kot čvrst blok, kakor pa da bi si jih razdelile in jih raznarodile Italija, Avstrija in Srbija.«¹⁵

Britanski diplomat je pač dojel in jedrnat opisal dilemo avstroogrskih »Jugoslovanov«. Če bi znal razločevati še med Hrvati in Slovenci, bi bilo to še natančnejše naznanilo, kako kočljive bodo odločitve, ki so se Slovencem prej kot v dveh letih vsilile ob dejstvu, da se je habsburška monarhija končno razsula in da je celo tisti argument za Avstrijo, da lahko pomeni manjše zlo kakor pa odcepitev, kratkomalo izginil.

Dejstvo, da so se vrhovi habsburške monarhije v tistem januarju usmerili k prizadevanjem za sporazumen mir, je pomenilo realno možnost za ohranitev tega državnega sklopa. Novi zunanji minister Czernin je še pred Wilsonovo izjavo, že

¹⁵ Djordje Stanković, Nikola Pašić i jugoslovensko pitanje, »Nolit«, Beograd 1984, 181.

12. januarja 1917, na seji skupne vlade pod predsedstvom cesarja in kralja Karla vpeljal pojem miru brez zmagovalcev in premaganih.¹⁶ Če ni verjel, da ima Antanta namen Avstro-Ogrsko kar razbiti, je imel prav.

Ameriški zunanji minister Lansing je februarja 1917 prosil Lloyda Georgea za pojasnilo, ali pomeni antantna nota načrt za razbitje Avstro-Ogrske. Britanski ministrski predsednik je to izrecno izključil, rekoč, da se čuti zavezanega samo za odcepitev Italijanov, Romunov in Srbov Bosne in Hercegovine.¹⁷ Podobno je nečak in svetovalec ruskega carja veliki knez Nikolaj Mihajlovič 8. avgusta 1916 nameraval prepustiti (po razmejitvi z Italijo) ostanek slovenskih dežel usodi, to je Avstriji, in to celo v primeru, če bi habsburško monarhijo razkosali: »Če izvršimo popolno razdelitev Avstrije, dobimo takšnole podobo: Ogrska postane samostojna, morda tudi Češka; Galicija in del Bukovine pripadeta Rusiji, Sedmograška verjetno Romuniji, vse drugo pa vzamejo Srbi, Črnogorci in posebno še Italijani. Kaj torej ostane od Avstrije? Kranjska, Koroška, Tirolska in predvsem nadvojvodstvo avstrijsko.«¹⁸ Ne Britanci ne Rusi (enako kot ne Francozi) niso v svojih razmišljanjih tako o »razbitju« kot o »ohranitvi« Avstro-Ogrske prav nič upoštevali Slovencev kot posebnega političnega subjekta.

Usmeritev Avstro-Ogrske k ohranitvi državne celostnosti po poti sporazumnega miru, miru brez zmagovalcev in premagancev, sprejeta na seji skupne vlade 12. januarja 1917, seveda ni bila povezana z narodnopolitičnimi načrti, podobnimi načrtom Hrvatov in Slovencev. Navzven so se tedaj začela skrivna pogajanja z Antanto, misel na možnost oktroaja nemških ustavnih zahtev pa cesar in vlada Clama Martinica opustita šele sredi aprila 1917. Pa vendar se je ravno v ozračju upov in celo pričakovanja posebnega miru končno uresničila tista za Šušteršiča tako sporna strnitev vseh južnoslovanskih poslancev v dunajskem državnem zboru in se nato izoblikoval njihov prvi skupni državnopravni program – znan z zgodovinskim imenom Majniška deklaracija.

¹⁶ Paulova, 79.

¹⁷ A. J. P. Taylor, *The War Aims of the Allies in the First World War*, v zborniku *Essays presented to Sir Lewis Namier*, London 1956, 490. Cit. po Valiani, 285.

¹⁸ Karl H. Peters, *Briefe zur Weltgeschichte*, München 1964, 207.

ŠELE KO PRIDE ČAS

V diplomatsko razgibanem februarju 1917 se je Šušteršiču ponudila priložnost, da se razgleda po svetu. Gre za njegovo potovanje v Švico. To sicer ni bilo prvič, da je med vojno skočil v to oazo miru, vendar je zdaj potoval v zvezi z neko mednarodno politično akcijo.

Šele leta 1936, dve desetletji po dogodku, je Ernest Krulej objavil zanimivo epizodo. Krulej je kot politični emigrant med prvo svetovno vojno bival v Ženevi, delal v organih srbske vlade in predsedoval slovenskemu društvu »Janez Krek«. V začetku 1917. leta so jugoslovanski emigranti izvedeli, da se Šušteršič mudi v Švici »na katoliškem kongresu« in Krulej je dobil nalogo, s soglasjem prof. dr. Lazarja Markovića, delegata vlade Kraljevine Srbije, in dr. Anteja Trumbića, predsednika Jugoslovanskega odbora, da poskusi priti z njim v stik. Po značilnih skrivnih ovinkih – skrivnih pred avstrijsko obveščevalno službo – je Šušteršič privolil v srečanje in določil kraj in čas sestanka. Krulej ne navaja datuma, pove, da sta se sešla v hotelu »Bellevue«, vendar ne omenja v katerem kraju. Verjetno v Bernu, morda tudi v Rigiju.

Kruleja je Šušteršič pričakal v družbi svoje soproge. »Pogovor se je razpletal,« piše Krulej, »in ko sem jaz zatrdil, da mi odločno vztrajamo na izvenavstrijski rešitvi jugoslovanskega vprašanja in da se ne bojimo nobenih sredstev za doseg lastne državnosti, me je nenadno prekinila gospa z vzklikom: 'Ravno tako kot naši mladi doma!' Dr. Šušteršič jo je kratko ošvignil z očmi, nakar je takoj vstala in se poslovila... Po njenem odhodu sem dr. Šušteršiču razložil namen svojega obiska. Povedal sem, od koga sem pooblaščen za ta razgovor in da je pravzaprav njegova dolžnost, da služi kot Slovenec naši skupni jugoslovanski misli. On pa je bil še vedno prepričan o zmagi centralnih sil. In najbrž je zato tudi odklonil mojo ponudbo. Preden pa sva se poslovila, je še stopil pred mene, me prijel za obe rami, mi gledal v oči in mi tiho dejal: 'Gopod Krulej, sporočite gospodom, v katerih imenu ste prišli k meni: zame še ni prišel čas, da se pridružim vašemu naziranju, ker je tako sedaj potrebno. Ko pa ta čas pride, bom prvi na vaši strani.'« Krulej je imel vtis, da je njegova izjava odkritosrčna.¹

¹ Ernest Krulej, Vse za Jugoslavijo. V: Dobrovoljci kladivarji Jugoslavije, ur. E. Turk idr., Ljubljana 1936, 207-8.

Šušteršič tega stika ne omenja, četudi bi se bil lahko nanj sklical, ko je pozneje, že v Jugoslaviji, opravičeval svoje postopke med vojno. To ne zmanjšuje verodostojnosti Krulejevega spomina, ki je gotovo tudi natančen. Edini, ki je še omenil Šušteršičev obisk v Švici, a na podlagi njegovega lastnega pripovedovanja, je njegov somisleči, dekan Matija Škerbec. Vendar je ta to storil šele v letu 1957, ko je bil tudi sam v politični emigraciji.

Škerbec o stvari menda nikoli ni govoril neposredno s Šušteršičem, pač pa je slišal od Evgena Lampeta, kaj je Šušteršič njemu povedal po svoji vrnitvi iz Švice. To, da je bil Šušteršič v Švici večkrat, ostaja v tem spominjanju neopaženo. Škerbec piše, da je bila konferenca v Švici v zvezi s papeževim prizadevanjem, da se sklene mir. Njegov spomin se nanaša samo na potovanje v Švico konec februarja 1917. »Med slovenskimi parlamentarci je bil dr. Šušteršič edini povabljen tja, kar je seveda dalo netiva ljubosumju,« piše Škerbec in dodaja: »V Švici je imel dr. Šušteršič politične razgovore zlasti s francoskimi politiki.« Vrnil pa se je z zelo dobrimi vtisi. »Francoski politiki so mu zatrjevali, da želi Francija ohraniti in še bolj okrepiti podonavsko monarhijo, ki naj bi, reorganizirana v federacijo svobodnih narodov, postala dovolj močan protiutež proti Nemčiji. Pred dr. Lampetom se je Šušteršič izrazil tedaj: 'Jugoslovansko vprašanje je postalo mednarodno in se bo rešilo v okviru podonavske federacije.'«² – Škerbec je informacijo, ki jo je dobil od Lampeta, objavil po spominu šele 40 let pozneje.

Kakšen je bil tisti kongres v Švici in kakšen njegov pravi namen, na to vprašanje niti v 1917. letu ni bilo lahko odgovoriti. V aktih avtroogrskega zunanjega ministrstva je omenjeno, da je bil pravi pobudnik nemški katoliški poslanec in prvak Zentruma Mathias Erzberger.³ On sam je zamisel in izpeljavo opisal v svojih spominih dokaj kratko in očitno brez posebnega zadovoljstva nad doseženim.

»Zelo živahno sem se zanimal za 'Internacionalno katoliško unijo'. Toda napačna je trditev, da bi to bila moja ustanova.« S prvo pobudo zanjo je prišel k najuglednejšim švicarskim katolikom neki imeniten katoliški voditelj iz Italije, pojasnjuje še vedno nekoliko skrivnostni Erzberger. V Švici so stvar podprli, ker so v njej videli sredstvo za doseg trajnega svetovnega miru. Na prošnjo Švicarjev je Erzberger prevzel vabljenje udeležencev iz Avstrije in Ogrske in posebej Čehov, Poljakov, Litvancev in Holandcev za prvi kongres, ki naj bi se sestal februarja 1917. Vabljenje Italijanov, Špancev in Francozov so imeli v rokah Švicarji sami. Holandci so udeležbo odrekli, Španci niso mogli priti zaradi potovalnih težav. Prvi kongres, imenovan »Katoliško-politično-socialni svetovni kongres«, se je sestal v Zürichu februarja 1917 in potekel zelo zadovoljivo, piše Erzberger. Sprejel

² Škerbec, II, 61.

³ Zanj gl. H. Lutz, Die deutschen Katholiken in und nach dem ersten Weltkrieg, Hochland 55, 1962/63.

je vdanostno adreso na papeža in započel akcijo za lajšanje usode vojnih ujetnikov in civilnih internirancev. Nemškemu vojnemu vodstvu so 'Internacionalno katoliško unijo' zatožili kot škodljivo nemškim interesom in Erzberger jo je moral zagovarjati v posebni spomenici. Novembra 1917 je bilo razposlano vabilo za drugi kongres, ki je takole označilo njegov namen: »Stik med političnimi in socialnimi voditelji katolikov vseh dežel in vplivanje na mirovna pogajanja v smislu splošnih krščanskih in katoliških interesov, zvesto sodelovanje pri obnovi svetovnega in družbenega reda.« K temu še »ugotovitev nekaterih enotnih političnih, socialnih in gospodarskih smernic, a brez omejevanja akcijske svobode katolikov posameznih držav«. Ustanovljeni so bili organi IKU: generalno tajništvo v Zürichu, petčlanski poslovodni odbor, sestavljen iz Švicarjev, in centralni komite, sestavljen iz predstavnikov vseh dežel. Konec januarja 1918 se je sestal drugi kongres z lepo udeležbo predstavnikov iz Danske, Nemčije, Litve, Avstro-Ogrske, Bosne[!], Liechtensteina, Rusije[?], Češke in Švice. Kongres je pozdravil mirovno noto papeža Benedikta XV., z dne 1. avgusta 1917, in terjal za Sveti sedež [državno] svobodo in neodvisnost in pravico, da bo zastopan na mirovnih pogajanjih. Priporočil je tudi ustanovitev »sekcij za obnovo mednarodnega prava«. Po sklepu tega kongresa se je spomladi 1918 v Luzernu sestal še mednarodni kongres katoliških krščansko socialnih organizacij delavcev in delavk.⁴

Že iz tega Erzbergerjevega spominskega prikaza je videti, da sta bila oba kongresa IKU zelo enostranska, da se ju niso udeležili predstavniki iz antantnih držav (1918 Rusija ni bila več članica Antante) niti ne iz Španije. Predvsem pa ne iz Belgije, ki je bila nekakšen preizkusni kamen vsakršne tedanje evropske mirovne politike, tudi katoliške. Belgija je bila pod nemško zasedbo in šlo je za vprašanje, ali se bo njena neodvisnost obnovila ali ne.

Prvi kongres IKU se je sešel v Zürichu 12. in 13. februarja 1917.⁵ Pobuda zanj očitno ni prišla iz kroga avstrijske vlade. Zunanjega ministra Czernina je o nameri obvestil vodilni politik nemškoavstrijske krščansko-socialne stranke, poslanec Albert Geßmann. S tem namenom je 30. januarja 1917 prišel k njemu osebno, naslednjega dne pa mu poslal še pismo. Avstroogrsko zunanje ministrstvo je nemudoma vprašalo svoje poslanstvo v Berlinu in 7. februarja dobilo brzojavno informacijo grofa Larischa: nemška vlada za nameravani kongres sicer ve, a ni obveščena o njegovih domnevnih postranskih namenih (pospeševanje mirovne

⁴ Erzberger, 17 in sll.

⁵ O kongresih IKU in o dejavnostih v zvezi z njimi obstaja dokumentacija v fondu Ministrstva za zunanje zadeve v avstrijskem državnem arhivu na Dunaju, v Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA). Gre za Politische Abteilung des Ministeriums d. Äussern. Karton 709, Generalia IX/6, Diverse Angelegenheiten 1913-1918, »Katholisch – politisch – sozialer Welt – Congress« in Zürich, 1917 (-18)«, in pa za Karton 86, Gesandtschaft Bern, Subfaszikel 32, »Internationale Katholische Union in Zürich«, in Subfaszikel 34, »Südslawische Bewegung«. V nadaljnjem kratko: HHStA-MdA.

akcije) in ima do zadeve pasivno stališče. Avstroogrsko zunanje ministrstvo je na nameravani kongres opozoril tudi vojaški obveščevalni urad (Kriegsüberwachungsamt – KŮA), ki je 30. januarja prestregel brzojavko iz Berlina, v kateri je Erzberger sporočal češkemu klerikalnemu politiku M. Hrubanu v Olomouc, da je zaželena njegova navzočnost na kongresu kot zastopnika »katoliških Čehov« in da naj se za potni list in za potovanje poveže z Geßmannom.

Nič podobnega ni najti v zvezi s Šušteršičem. Geßmann je v svojem pismu, z dne 31. januarja 1917, sporočil zunanjemu ministru imena le »nemškoavstrijskih« udeležencev. Omenil pa je, da je nemški »Zentrum« mnenja, naj pridejo tudi katoliški parlamentarci slovanskih narodnosti, in da zato dodatno predlaga dr. Mořica Hrubana in msgr. Johanna Šrameka iz Brna. Geßmann piše še o Poljaki, nič pa o Slovencih. Šele pozneje je na aktu dopisanih nekaj imen, od Slovencev edinole Šušteršičevo. Nemškoavstrijski katoliški politiki so torej krog udeležencev razširili na Slovane šele na posebno pobudo Nemcev. Takšen potek izbora delegatov iz Avstro-Ogrske izključuje možnost, da bi bil Šušteršič med načrtovalci kongresa v Zürichu.

Nasploh je bil namen kongresa nejasen. Ko je vršilec dolžnosti avstro-ogrskega poslanika v Bernu 18. februarja 1917 poročal o njegovih rezultatih, je posebel omenil, da si delegati še med potovanjem v Švico niso bili na jasnem, kaj se s kongresom namerava, in da so vedeli le to, da za prireditvijo stoji Erzberger. Šlo je za namerno skrivnost. Zakaj? Namere, da bi pripomogli k akciji za mir, pobudnikom pač ne bi bilo treba skrivati. tako ravnanje pa bi bila zagotovo terjala namera, da ne bi nastopali zgolj kot predstavniki katoliških strank svojih držav, temveč bi hoteli mednarodni mirovni akciji katoliških politikov zagotoviti tudi njeno osrednjo pravno in politično os, tj. doseči priznanje meddržavnopravne sposobnosti Vatikana.

Meddržavnopravni položaj papeške države je bil še nerešen, posebno kar se tiče Italije same. In že od vstopa Italije v vojno na strani Antante je bilo Vatikanu znano, da so antantne vlade Italiji v tajnem londonskem paktu (26. aprila 1915) zagotovile, da mu ne bo dovoljena udeležba na mirovni konferenci po končani vojni. Kočljivost položaja Vatikana v mednarodni politiki v času svetovne vojne je narekovala pobudnikom kongresa veliko previdnost, saj niso vedeli, kakšen bo uspeh in učinek njihove akcije. Če bi se poskus z mednarodno organizacijo omejil le na centralne države in kvečjemu še na nekatere nevtralne, bi preveč očitna povezava z Vatikanom utegnila državnemu položaju slednjega bolj škoditi kot koristiti.

Erzbergerjev biograf Klaus Epstein je l. 1962 objavil podatek, da je Erzberger pobudo za IKU sprožil v zimi 1916/1917 po posvetu z nuncijem v Münchnu Frühwirtom. Epstein piše, da je bil glavni namen akcije zainteresirati svetovno javnost za rešitev rimskega vprašanja v prid papeža. Vatikan je v bojazni pred sitnostmi z italijansko vlado svetoval organizatorjem kongresa zmerne

formulacije in pa naj se IKU za oči javnosti ukvarja z drugimi vprašanji, npr. s socialnim vprašanjem.⁶ Povsem skladen s takšno taktiko je bil način, kako je o züriškem kongresu IKU obvestil slovensko javnost Slovenec. Ta je 13. februarja 1917 sporočil, da se je v Zürichu sestal »mednarodni socialni kurz«!

Šele tri četrta stoletja pozneje, v letu 1993, se je pravi značaj zadeve končno pojasnil z neuradno objavo avtentičnega dokumenta vatikanske diplomacije.⁷ Gre za zapisnik sestanka vatikanske Posebne kongregacije (Congregazione speciale) dne 29. marca 1917, na katerem so najvišji kreatorji cerkvene zunanje politike razpravljali o vprašanju, kako se vesti do pobude Nemčije, posredovane prek Erzbergerja, po kateri naj bi Nemčija pospešila rešitev vprašanja papeške države na mirovni konferenci po zmagi. Pobuda je bila kljub prizadevanjem navzočega Frühwirtha zavrnjena, kajti Vatikan ni želel – tudi če bi centralne države v resnici zmagale – priti do priznanja državnosti na tak enostranski način, ki bi mu otežil odnoe z drugimi državami, zlasti pa bi ga spravil v zelo težaven položaj sredi ozemlja (premagane) Italije. Nobenega zoprvanja ne sme biti narodnemu čutu Italijanov! Takšno je bilo njegovo stališče. Iz dokumenta je torej očitno – in za presojo Šušteršičeve dejavnosti v Švici pomembno – da konferenca IKU ni imela namena posredovati med katoliki vojskujočih se držav v smislu iskanja sporazumne mirovne rešitve, kaj šele razpravljati o možnih rešitvah za takšna vprašanja, kakršno je bilo jugoslovansko (slovensko).

Gotovo se Erzbergerju s prizadevanji za rešitev rimskega vprašanje ne bi bilo tako mudilo, če bi prizadevanje za mir ne bilo tako pereče. Rešiti Nemčijo in z njo tudi celovito Avstro-Ogrsko iz uničujočega vojnega vrtinca, preprečiti socialno revolucionarno krizo in zagotoviti obnovo avtoritete starih oblastnih vrhov v posameznih državah in v mednarodnih odnosih, to je bil nagib, ki mu je bila za izpeljavo potrebna za diplomacijo usposobljena, mednarodnopravno priznana papeška država.

Najbolj se je približal začetku pobude za IKU Geßmann v poročilu o prvem kongresu v Zürichu, ki ga je poslal zunanjemu ministru Czerninu 19. februarja 1917. Vendar je tudi on poročal le po pripovedovanju Erzbergerja in nekaterih švicarskih udeležencev.⁸

Udeleženci so bili torej izključno z območja Nemčije in Avstro-Ogrske, od

⁶ Klaus Epstein, Mathias Erzberger und das Dilemma der deutschen Demokratie, Berlin-Frankfurt a. M. 1962, 164.

⁷ Francesco Margiotta Broglio, »Marzo 1917: uno stato per il papa«; »Circa la situazione della Santa Sede in Italia, verbale a cura di Eugenio Pacelli«. V: Limes – Rivista italiana di geopolitica, n. 3./93, giugno-agosto, Editrice Periodici Culturali, Roma 1993, str. 105-122.

⁸ HHStA-MdA, Pismo dr. A. Geßmanna zunanjemu ministru, 19. februarja 1917, s prilogami. – Podrobneje: Janko Pleterski, Dejavnost dr. Ivana Šušteršiča v Švici v letih 1917-1918. V: 46, ZČ, 1992, 211-223.

LE CITTÀ DI DIO

CIRCA LA SITUAZIONE DELLA SANTA SEDE IN ITALIA

verbale a cura di *Eugenio PACELLI*

Sperare in una vittoria degli imperi centrali affinché il papa torni sovrano oppure far cadere l'offerta tedesca di uno Stato per il papa? Alcuni alti prelati affrontano la spinosa questione in questo documento inedito, scritto dal futuro Pio XII.

Relazione

NELLA PARTICOLARE ADUNANZA DI QUESTA Sacra Congregazione, tenuta il 26 Marzo 1917 le Eminenze Vostre Reverendissime presero ad esame la qui unita Ponenza a stampa, -circa la situazione della Santa Sede in Italia-, ed espressero al riguardo le sagge considerazioni riassunte nel Verbale dell'Adunanza medesima, riportato interamente in Sommario ¹.

Ora però l'Emo Sig. Cardinale Bourne, Arcivescovo di Westminster, ha inviato all'Emo Signor Cardinale Segretario di Stato la seguente lettera confidenziale:

-Il parait certain qu'à la conférence qui se tiendra pour déterminer les conditions de paix on doit prendre en considération les grandes questions qui comme des plaies toujours ouvertes ont depuis des années troublé la tranquillité de l'Europe.

Je serais heureux de savoir si l'on serait d'accord avec la pensée de Sa Sainteté en tachant de faire entrer parmi ces questions l'indépendance Pontificale.

Il serait très difficile de soulever cette question prise séparément et isolément, mais il me semble que les catholiques des différentes nations pourraient agir sur leurs gouvernements en leur disant: "vous allez réparer les injustices qui ont troublé la paix européenne et amené la guerre terrible qui vient de nous affliger, en reconstituant l'unité de la nation Polonaise injustement divisée en trois sections, en restituant au Danemark le Schleswig-Holstein, en rendant à la France l'Alsace-Lorraine etc. etc.; pourquoi ne pas donner en même temps à la Papauté une indépendance nécessaire et suffisante, réparant ainsi le grand tort fait en 1870 aux droits des catholiques du monde entier". Il me semble qu'aucune occasion si favorable ne se présentera jamais à l'avenir. Il serait probablement plus facile

1. Trattasi di una relazione -Circa la situazione della Santa Sede in Italia-, in data marzo 1917, presentata ai cardinali della Congregazione e contenente sei -voti-, cioè pareri, di altrettanti cardinali, sulla questione, espressi su richiesta di Benedetto XV negli ultimi mesi del 1915 per essere sottoposti, anonimi e *Sub secreto S. Officii*, all'esame della Congregazione degli Affari ecclesiastici straordinari, (F. Margiotta Broglio)

nevtralnih držav pa edinole iz Švice same. Špancem Francozi niso pustili čez mejo. Podobno menda ne Nemci Holandcem. Francozi so udeležbo takoj odklonili, a vljudno, medtem ko so Belgijci odvrnili, da z Nemci ne bodo nikoli sedli skupaj za konferenčno mizo! Z Irci ni bilo stika. Najbolj pa je prireditelje kongresa razočaralo dejstvo, da ni bilo nikogar iz Italije.

Vršilec dolžnosti avstroogrškega poslanika v Bernu Palffy v svojem poročilu (18. februarja 1917) ugotavlja, da še zdaleč ni šlo za kak svetovni kongres, kot so napovedovali nekateri – tudi ob udeležbi vseh pričakovanih delegatov ne. Kljub temu je prireditev imela širši kakor zgolj krajevni »kolorit«. Odsotnost predstavnikov iz Italije je onemogočila, da bi prišlo do kakega političnega zблиžanja, ki bi šlo čez rob sicer poudarjeno nepolitičnega značaja kongresa. Tak značaj se je razločno uveljavil ob poskusu švicarskega predstavnika Pythona, ki je v svojem nagovoru načel vprašanje miru »v politični luči«. Nejevoljni obrazi vseh udeležencev, piše Palffy, so njegov poskus zatrli v kali.

V brošuri, izdani po drugem kongresu leto dni pozneje, je prav določno rečeno, da je prvi kongres sklenil, da se ne bo ukvarjal s »teritorialnimi vprašanji«.⁹

Rezultati kongresa so bili sicer zelo mršavi, nekaj pa je bilo vendarle doseženo, piše Palffy. Ustanovili so osrednji urad v Zürichu, katerega naloga naj bi bila po vojni povezati stranke in omogočiti izmenjavo njihovih kulturnih, socialnopolitičnih in etičnih prizadevanj. Sprejeta je bila tudi adresa na papeža. »Da bi kongres zapustil za seboj kako vidno znamenje,« tako si je stvar razložil Palffy. Ni vedel, da je bila ta adresa sploh prvenstven namen prireditve. Pri Palffyju je najti podatek, ki ga je Geßmann zamolčal. Pri sestavljanju adrese so namreč nekateri avstrijski delegati zahtevali, da izpustijo besedo »suverenost« (papeške države), sklicujoč se na »občutljivost naših liberalnih krogov« in na ozire do Italije. Beseda je vendarle ostala v adresi na zahtevo delegatov iz Ogrske!

Poročilo poslanika von Gagera, z dne 17. februarja 1917, opisuje incident ob poskusu Pythona, državnega svetnika iz kantona Fribourg-Freiburg, da bi načel politična vprašanja. Python »je izrazil željo«, piše Gager, »da bi se Avstro-Ogrska razvila [razširila] na Balkan, da bi tako okrepljena monarhija lahko sprejela boj s pravoslavno Rusijo. Ta izvajanja gospoda Pythona v celoti ustrezajo razmišljanjem mnogih [nam] naklonjenih francosko-švicarskih katolikov, ki vidijo v Avstro-Ogrski katoliško silo par excellence, do Rusije pa čutijo odpor kot do dednega sovražnika katolicizma, spričo njene nasilniške pravoslavne propagande. Ta rusofobija katoliških Švicarjev nam pride zelo prav, ker nam je zaradi nje njihov tisk razmeroma dostopen.«¹⁰ Značilno je, da je Šušteršič obdržal trajen stik prav s Pythonom, tem izrazitim frankošvicarskim avstrofilom in rusofobom.

⁹ Die zweite Konferenz der Internationalen katholischen Union in Zürich vom 29.-31. Januar 1918, 21.

¹⁰ HHStA-MdA, Gager Nr.24/P.-A., 17.februar 1917.

Zadnji sočasni odmev züriškega kongresa v gradivu ministrstva za zunanje zadeve je poročilo predstavnika tega ministrstva Ugrona iz Varšave. Udeleženci so se s katoliškega kongresa v Zürichu, piše Ugron, vrnili z vtisom, da je Sveti sedež, zlasti glede poljskega vprašanja, »popolnoma pridobljen za Antanto«. ¹¹

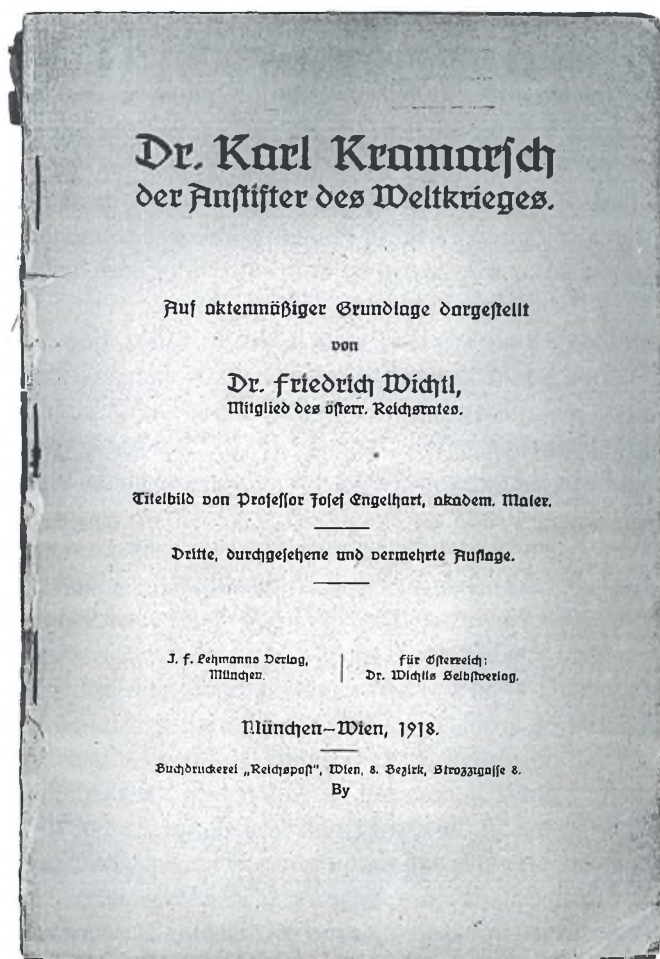
Erzberger je avstrijskim in ogrskim delegatom šele 11. februarja 1917 zvečer razložil, da je namen kongresa povezava katolikov različnih držav, zlasti za čas po vojni. Avstrijski in ogrski delegati so poudarili, da se mora v današnjem času katoliška konferenca kar najbolj odločno izreči za mir. V nasprotju s to potrebo se je švicarski osnutek adrese na papeža, s katerim jih je seznanil Erzberger, vprašanja miru le bežno dotikal in še to v nekem stranskem stavku! Erzberger je pojasnil, da Švicarji menijo, da kot predstavniki nevtralne države ne morejo reči česa več. Avstroogrski delegati so bili nasprotnega mnenja, da namreč Švicarji tu ne govorijo le kot državljani Švice, temveč predvsem kot katoliki. Vsak katolik pa se mora zavzemati za mir. Oni sami da ne morejo biti pobudniki mirovne izjave, saj bi se to lahko ocenjevalo kot znamenje šibkosti centralnih držav, glede na to, da na kongresu ni delegatov iz antantnega tabora, zato morajo ravno nevtralci predlagati izjave o miru. Geßmann je k temu dodal, da je bilo to stališče avstrijskih in ogrskih delegatov upoštevano in da sta bila v tem smislu dodana dva stavka tretjemu odstavku švicarskega predloga adrese papežu (»Ves katoliški svet se zahvaljuje Vaši svetosti za venomer ponavljano prizadevanje za obnovo miru, za izpolnitev najbolj vroče želje, kar jih navdaja narode zemeljske oble. Krščanstvo zida svoje staro upanje na blagoslovljeno delovanje Vaše svetosti za ta veliki, vzvišeni in resnično katoliški smoter in moli, da bi skorajšnji uspeh kronal to delovanje.«).

Naslednjega dopoldneva, 12. februarja, so se ločeno sestali še avstroogrski delegati. Zedinili so se, da naj kongres sprejme, poleg adrese papežu, še poseben razglas katolikom vsega sveta, ki bo klical k delovanju za mir. Zamisel so sprožili potem še na posebnem posvetu z nemško delegacijo. Ta pa se je odločno uprla, češ da bi lahko takšen razglas zbudil vtis o šibkosti centralnih držav glede na okoliščino, da je Antanta njihove mirovne ponudbe grobo zavrnila – namreč v izmenjavi pogledov na mirovne pogoje v javnih notah ene in druge strani v januarju 1917, izvršeni na pobudo predsednika ZDA Wilsona. ¹²

Po teh predhodnih razčiščevanjih se je šele začel pravi kongres. Najprej so sprejeli (že dopolnjeno) addresso na papeža. Nato so odobrili smernice, ki jih je predložil tajnik Baumberger, a ne da bi že kar začeli razpravo o gospodarskih in socialnih vprašanjih. To so prepustili komiteju, ki so ga izvolili pozneje. Takoj pa so na švicarsko pobudo obravnavali vprašanje vojnih ujetnikov in civilnih internirancev, pa tudi vprašanje mednarodne zaščite delavcev. Končno so izvolili

¹¹ Isti fond, Ugron, 8. marec 1917.

¹² Glej poglavje »Naj bog ohrani...«.

*Obtožbe proti Karlu Kramaru, nekoč Šušteršičevemu poslanskemu tovarišu iz
Slovanske unije*

komite z imenom IKU, ki so ga sestavili trije delegati iz Nemčije (Erzberger, Porsch, Spahn), trije iz Avstrije (Hruban, Mataja, Šušteršič), trije iz Ogrske (Emszt, Giesswein, Zichy) in pet iz Švice (Dejeunaux, Nosedá, Python, Streng in Wirz). Iz Poljske se je vključil le en delegat in to začasno (Kowalski). Katolikom iz Nizozemske in Španije so ostala odprta po tri mesta, katolikom iz Bolgarije, Luksemburga in Turčije pa po dve. Komite je izvolil izvršilni odbor s sedežem v Zürichu. Vanj so določili vseh pet švicarskih članov, za predsednika Švicarja Wirza, za generalnega tajnika pa urednika Baumbergerja. Izvršilni komite je dobil nalogo, naj se poveže s katoliki vseh držav in po možnosti doseže, da bi se včlanili v unijo. Ukvarjal se bo tudi z vsemi sprotnimi stvarnimi vprašanji.

Kongres je o svojem delu sklenil objaviti le kratek komunike, adresu papežu pa priobčiti šele potem, ko bi Sveti sedež odgovoril nanjo ali pa bi bila natisnjena v »Osservatore Romano«.¹³ Šlo je za veliko obzirnost po eni strani do vojne diplomacije centralnih držav, po drugi pa do zunanje politike Svetega sedeža.

O skrivnem stiku Šušteršiča z jugoslovansko emigracijo v gradivu zunanjega ministrstva ni sledi. Tako tudi ne moremo zanesljivo trditi, da ni imel tedaj ali pa kdaj pozneje zares stika tudi s kakimi Francozi, kakor je to menda trdil Evghenu Lampetu. Verjetno pa to ni – glede na splošno odklonilno stališče francoskih katolikov do akcije centralnih držav prek IKU. Ugotovili pa smo, da je Šušteršič postal član osrednjega komiteja IKU in da je ohranil stik z njegovo aktivnostjo.

Še pred odhodom v Švico je Šušteršič škofu Jegliču povedal, kam gre, kaj pa je tam počel, si je Jeglič zapisal šele 1. julija 1917. »V Zürichu je [Šušteršič] predložil brzojavko na cesarja Viljema; šele Nemci sami so brzojavko preprečili, rekoč, da se s takega shoda vendarle ne sme brzojaviti predstavniku protestantizma.«

Avstrijski in ogrski udeleženci konference so tako sami poslali pozdrav samo cesarju Karlu in ta se je zahvalil vsakemu posebej. Razume se, da je Šušteršič cesarjev odgovor nemudoma objavil.¹⁴ Po tako izkazanem odobravanju konference z najvišjega mesta se je odločil tudi za osebno izjavo o njej.¹⁵ Najbrž gre njemu tudi pripisati tematski uvodnik v Slovincu o katoliški mirovni politiki.¹⁶

Poslanico IKU papežu so v Vatikanu odobrili in Slovenec jo je objavil konec marca. Nekaj dni zatem je objavil tudi odgovor vatikanskega državnega tajnika Gasparrija, z dne 2. marca 1917, s katerim je Vatikan izrazil soglasje in podporo tej akciji in preciziral namen mirovne akcije. Ta naj bi bil več kot le končanje sovražnosti. Gre tudi »za obnovitev razrušenega javnega in družabnega reda na temelju vere in pravičnosti«. Tu je šlo že za odmev »februarske« [marčne] revolucije v Rusiji, ki je papeževo mirovno prizadevanje postavila v nov okvir, v okvir družbeno restavrativne politike.¹⁷

Značilno za konservativno stališče Vatikana je, da na rusko demokratično revolucijo javno reagira zgolj z restavrativnim poudarkom, ne da bi omenila ali kakorkoli zaznala tisto spremembo v mednarodnem položaju, ki je za katolike nastala s padcem carizma kot glavne opore pravoslavja. Pri Slovencih je to spremembo nemudoma ugotovil Fran Grivec v Času. V Šušteršičevi politiki pa ni zaznati, da bi upošteval to veliko spremembo v evropski konstelaciji.

¹³ HHStA–MdA, Geßmannovo poročilo.

¹⁴ Slovenec, 23.2.1917, št.44, Dnevne novice. Udeležniki curiške konference in cesar Karel.

¹⁵ Slovenec, isti datum, Dr. Šušteršič o zboru katoliških parlamentarcev v Curihu.

¹⁶ Slovenec, 3.3.1917, št. 51, Katoliška vera, vojska in mir.

¹⁷ Slovenec, 31.3. 1917, št. 74, Akcija Mednarodne Katoliške jednote za mir (poslanica papežu). – 2.4.1917-75, Odgovor vat. državnega tajnika kardinala Gasparrija.

VSE V ROKAH NASPROTNIKOV

Dejavnost za pripravo usklajenega narodnoprogramskega nastopa v hrvaškem saboru in v dunajskem državnem zboru, za strnitev slovenskih, hrvaških in obeh dalmatinskih srbskih poslancev v enoten državnozborski klub in za končno ustanovitev Jugoslovanskega kluba – vse to je bilo poslej v rokah Šušteršičevih nasprotnikov v stranki: Krekovega in Koroščevega toka. Njega samega so odrivali ob stran, v bojazni, da jim ne bi mešal šten.

V hrvaškem saboru se strnitev strank ni posrečila in sprejete so bile kar tri različne adrese novemu vladarju (1. marec 1917). Adresa večinske Hrvaško srbske koalicije (HSK), adresa Starčevićeve stranke prava (SSP) in adresa Čiste stranke prava (ČSP), frankovcev, stranke, s katero je Šušteršič ob razcepu HSP 1913 ostal v politični zvezi in jo potem med vojno označeval škofu Jegliču kot edino verodostojno.¹ Vse tri adrese so se sklicevale na hrvaško državno pravo in nobena ni govorila o Srbih na zgodovinskem ozemlju Hrvaške. Bistven rezultat sodelovanja SSP s Hrvaško slovenskim klubom je bil, da je njena adresa terjala tudi državno zedinjenje s Slovenci »v samostojno in neodvisno državno telo pod žezlom Vašega Veličanstva...« In to brez sklicevanja na dualizem [subdualizem], marveč na temelju zgodovinskih pravic Hrvaške in pravice do samoodločbe [hrvaško-slovenskega] naroda. Državno policijski urad na Dunaju je nemudoma analiziral vse tri adrese in kot negativno označil zahtevo starčevićanske po državnem združenju s Slovenci, medtem ko je menil, da ostajata drugi dve v okviru dualizma. V Ljubljani je cenzura objavo te adrese preprečila. Povzetek je objavila Grazer Tagespost kot dokaz nepatriotičnega razpoloženja Jugoslovancev. Tudi Pester Lloyd je natanko opazil, da adresa večine (HSK) ostaja v okviru dualizma in državne skupnosti z Ogrsko, medtem ko opozicijska izključuje eno in drugo. Starčevićanski adresi se je pridružil tudi Stjepan Radić.

Po okoliščinah svojega nastanka in po temeljnih potezah svojih državnopravnih zahtev je adresa starčevićanske stranke neposredna predhodnica deklaracije Jugoslovanskega kluba, z dne 30. maja 1917. Izključnost hrvaškega

¹ Odločitev, 96-100.

državnega prava je bila torej omajana že tedaj, ne šele v dneh neposredno pred sprejemom Majniške deklaracije.²

Splošne politične razmere v avstrijski državni polovici so bile vse do srede aprila 1917 pod udarom prizadevanj nemških strank za ustavni oktroa njihovih narodnih zahtev. V neuradnih razpravljanjih, brez udeležbe Čehov, Slovencev in Hrvatov, je nastal osnutek zakona o razdelitvi večjezičnih dežel v narodno razmejena okrožja. Sprva so nameravali notranje deliti vse dvojezične dežele, po protestu alpskih Nemcev pa so sklenili pripraviti zakon o delitvi samo za češke dežele. Nemški Štajerci so se zbal, da ne bi sicer tudi pri njih ustanovili slovenskega okrožja, Tirolci so se bali ustanovitve italijanskega. Koroška sploh ni bila omenjena. Tega dejstva ne gre pozabljati, saj pove, česa so se Slovenci lahko nadejali od avtonomije narodov v avstrijski državni polovici, ko so o njej tik pred razpadom monarhije spregovorili državni vrhovi. Slej ko prej je šlo le za to, da dobijo Nemci svoj del čeških dežel, na Slovenskem pa obdržijo celotno svojo »posest«.

Vzroka, da oktroa ni bil sprejet še pred sklicem parlamenta, sta bila februarska revolucija v Rusiji in vstop ZDA v vojno proti Nemčiji (6. aprila 1917). Tudi cesar Karl sam baje ni bil naklonjen avtoritarnim rešitvam. Njegovo odločitev, da oktroaja ne bo, je zunanji minister Czernin pojasnil na seji vlade s tremi razlogi: 1. Spričo revolucije v Rusiji ničesar storiti, kar nasprotuje demokratičnim tendencam. 2. Ne storiti ničesar, kar bi ne moglo biti sprejeto na bližnji mednarodni socialnodemokratični konferenci v Stockholmu ali kar bi Rusom dokazovalo, da so Slovani v Avstriji zatirani.³ Ogniti se vsemu, kar bi kazalo na tesno povezanost z Nemčijo, kajti z vojno napovedjo ZDA je vojna postala križarski pohod proti tej državi.⁴

Ta čas je cesar Karl prek svaka Sixta Bourbonskega skrivaj ponudil Antanti separatni mir. Kljub skrivnosti, se je sama misel o separatnem miru pojavljala

² Tako namreč meni in poudarja Walter Lukan, Zbornik Korošec, 27-33. – Lukan ne ločuje jasno poskusov Kreka in Korošca, da bi vplivala na formulacije zaželene enotne adrese hrvaškega sabora (še utemeljene na stališču subdualizma), od dejansko zapisanih formulacij separatne starčevićanske adrese. Treba je tudi upoštevati, da je bila »prioriteta hrvaškega državnega prava« omajana že v letih trialističnih načrtov pred vojno. Trialistična izjava kranjskega deželnega zbora, 16. januarja 1909, temelji na južnem slovanstvu, torej na etničnem argumentu, in hrvaškega državnega prava sploh ne omenja. Tudi ljubljanska izjava VLS in HSP, 20. oktobra 1912, ne govori o hrvaškem državnem pravu, marveč o pravici in svobodi enotnega hrvaško-slovenskega naroda, četudi »v duhu in pravcu programa Stranke prava«. Ne slovenski ne dalmatinski liberalci niso sprejemali hrvaškega državnega prava v temelj narodnega programa in vse prizadevanje za koncentracijo s temi in onimi v državnem zboru je zato moralo že vnaprej temeljiti predvsem na narodnem načelu in izključevati prioriteto hrvaškega državnega prava.

³ AVA, 2408/MI ex 1917. – Odločitev, 101-102.

⁴ Höglinger, 136-147.

tudi v javnosti. Nekatere časnikarske vesti so nakazovale, da so skrivna pogajanja v teku.⁵ Separatni mir bi pomenil ohranitev habsburške monarhije, a tudi verjetnost, da pride do njene notranje ustavne reforme, oblikovane pod vplivom Antante in ZDA. Kmalu zatem je Nemčija že pritisnila na zaveznico in preprečila take njene namere. A v času priprav na sklicanje avstrijskega državnega zbora so bili pričakovanja in upi toliko živi, da so opredelili značaj programskih nastopov Čehov in Jugoslovancev v državnem zboru. Za cesarja Karla pa ni postalo usodno to, da je s svojimi mirovnimi prizadevanji skušal rešiti prestol in monarhijo, marveč dejstvo, da je popustil grožnjam svojih nemških zaveznikov do te mere, da se svojega poskusa s Sixtom ni upal niti priznati, ko bi se moral izkazati za mož besedo. Tako imenovana »Sixtova afera«, leto dni pozneje, je cesarju in kralju vzela verodostojnost v trenutku, ko bi se sicer na zaupanju v njegovo besedo morda mogla še skrojiti pripravljenost narodov, da dopuste stari državi še eno priložnost.⁶

O »Jugoslovanih« je mogoče konec maja 1917 že tudi formalno govoriti, saj so se prizadevanja za koncentracijo končno iztekla v ustanovitev enotnega državnozborskega kluba vseh njih, z imenom Jugoslovanski klub. V njem je bil seveda tudi Šušteršič, četudi je skoraj vse dogovarjanje potekalo mimo njega, celo proti njemu. Slovenski in hrvaški socialdemokrati, ki na Dunaju niso imeli poslanca, pri koncentraciji v državnem zboru seveda niso mogli imeti nikakršne neposredne vloge. Bili pa so tehten politični dejavnik v življenju naroda in imeli so dovolj pomembne stike s socialdemokratskimi poslanci drugih narodov na Dunaju. Tako je Krek aprila 1917 tudi pri njih iskal politično podporo proti Šušteršiču. Ni je dobil formalno, marveč dejansko.⁷

Koncentraciji je koristil pospešek iz območja mednarodnega dogajanja, ki ga je temu dogajanju dala prva ruska revolucija. Padec avtokratičnega pravoslavnega carizma v Rusiji sam je bil pomembno dejstvo tudi za politične

⁵ Paulova, Hra, 99.

⁶ V pismu, z dne 24. marca 1917, je Karl svojega svaka Sixta pooblastil, da francoskemu predsedniku Poincaréju zaupno sporoči, da bo »z vsemi sredstvi in z vsem svojim vplivom podpiral pri svojih zaveznikih pravične zahteve Francije, da se ji vrne Alzacija in Lotaringija«. Naslednje leto je Francija javno naznačila, da se je tajno pogajala z Avstrijo o posebnem miru in o stališču glede Alzacije in Lotaringije. Zunanji minister Czernin je vprašal cesarja Karla, ali francoske trditve držijo. Cesar mu je zagotovil, da niso resnične, nakar je Czernin 2. aprila 1918 to javno zatrdil. V tem trenutku je francoski ministrski predsednik objavil zadevno Karlovo pismo v celoti. Cesar je nemudoma brzojavil v Berlin, da so Clemenceaujeve obtožbe tako nizkotne, da nanje ne bo odgovarjal. Svojemu zunanjemu ministru je v navzočnosti nemškega vojaškega opolnomočenca s častno besedo zagotovil, da je objavljeno pismo lažno. Czernin je s tem, da je odstopil z ministrskega položaja, pokazal, koliko mu verjame. (F. M. Mayer – H. Pirchegger, *Geschichte und Kulturleben Deutschösterreichs*, W. Braumüller, Wien – Leipzig, 1937, 296-7, 302-3.) Cesarja se je prijel vzdevek »Karel Lažnivi«.

⁷ Tuma, Pisma, 363-364.

usmeritve v slovenskem katoliškem političnem taboru. Omenili smo že Grivčevo presojo, da je z rusko revolucijo pravoslavna nevarnost prenehala obstajati.⁸ Tudi ne gre prezreti spominskega zapisa Albina Prepeluha, da je Krek marca 1917 verjel, da se bo habsburška monarhija obdržala, in je zato zavračal njegovo mnenje, da je proti Nemcem jugoslovansko vprašanje mogoče rešiti samo s Srbi in v srbskem smislu. Kreku misel na združitev s Srbijo zaradi notranjih razmer v tej državi ni bila simpatična: »Pomislite, pod kakšno streho bi prišli!« Takšna solucija bi mogla biti prava le, če bi Avstrija razpadla. Krek torej glede »kvalitet« Srbije ni bil slep, predvidel pa je, da bi položaj Slovencev in Hrvatov po razpadu Avstrije vendarle utegnil terjati združitev z njo (kakor se je ob koncu vojne tudi v resnici zgodilo).⁹

V prvi polovici meseca maja je Krek poiskal na Dunaju osrednjo osebnost liberalnega pola južnoslovanskih poslancev v državnem zboru, dalmatinskega poslanca Josipa Smodlako. Po Smodlakovem pričevanju ga je nagovoril z besedami: »Sklican bo državni zbor, bodimo složni. Bližajo se zgodovinski dogodki.« Smodlaka je odvrnil, da je sporno preteklost treba pozabiti, in slišal v odgovor: »Jaz sem že pozabil.« Sešla sta se potem v nekem zasebnem stanovanju in pripeljala s seboj vsak po enega zaupnega prijatelja: Krek je pripeljal istrskega Hrvata Vjekoslava Spinčiča, Smodlaka pa Dubrovčana Melka Čingrijo. Sklenili so dogovor, da ustanovijo v državnem zboru skupni klub in ob odprtju zasedanja zbora izdajo programsko izjavo. Klub bi se imenoval Jugoslovanski klub, kot vzporedje k Jugoslovanskemu odboru za mejami. Smodlaka je kot pogoj postavljal, da morata biti v deklaraciji izraženi dve ideji: 1. Da so Slovenci, Hrvati in Srbi en narod. In 2. Da imajo pravico sami odločati o svoji usodi. O Šušteršiču je Krek rekel, da se boji, da bo akcijo razbil, ker noče skupne hiše s Srbi. Zato je hotel, naj bi ga »pretipali« in vplivali nanj Dalmatinci. Smodlaka je to nalogo zaupal Čingriji in to se je po Smodlakovem pričevanju v celoti posrečilo.¹⁰

Sredi maja 1917 se je na pobudo avstrijskega vojaškega časnika na vladnega zaupnika Karla Danzerja pripravljala anketa o jugoslovanskem vprašanju v okviru Avstrijskega političnega društva na Dunaju. K sodelovanju so povabili tudi SLS. Osebnostno so vabilo naslovili na Kreka in ta ga je sprejel, ne da bi predlagal, da povabijo tudi Šušteršiča, ki je bil tisti čas v Ljubljani. Okoliščine in vsebina razprave in sklepov na sestanku društva so znane. Avstrijski organizatorji so želeli pridobiti izjavo hrvaških in slovenskih politikov za aneksijo Srbije in Črne gore k Habsburški monarhiji. Na sestanku 19. maja 1917 v Avstrijskem političnem društvu pa je bila sprejeta resolucija, ki so jo predlagali hrvaški in slovenski udeleženci.

Ni spregovorila o Srbiji in Črni gori, pač pa o tem, da bi bila Avstro-Ogrski potrebna »privlačna politika na Balkanu«. To je mogoče doseči le z zadovoljtvijo

⁸ Mandić, 55.

⁹ Prepeluh, 78.

¹⁰ Paulova, 236-248.

December 1915

715

14

Decembru glavarja nam pise: da ne moremo prepovedati, nismo ni čist
 kleriki, da ne bomo pa omagili ni se ne dopusti nobena demonstracija zoper njega. Jaid šit
 nam, karle se mi zdi, da je vsaj nekajda dogovor v stranki in družini noli.
 La družina bode v njegovi vili, naj jo preloja iz vsjega stališča, ker Bog
 take bratstva dopusti v korist našo in v korist naših nasled, naj se vsi
 priro. maši in pred tobovosteljem, tam ko stoji hči in mati, da ho vse ravnj.
 dole pravi medel. Gospod nam ga ne zadržuje, ki ga imamo do njegove in glavarja,
 ki ga najiti obad enino nobenim tudi imeli, ko se bi postopal tako na,,
 naselje in bi vsi vti hči naj stali in se posvetoval.

Nikoli nam, naj to vse povsem. Toda tako nam nadejati. Pivati dohnu
 priro. stališča vselike, karle nam... nismo, in letnega naselje, da Priznanci
 ministrata zadno let zavada vselike noli, se pa let vsi stališča zadno, ki
 je oblika se prihodnost stranke. V tem tui nenačrtuje stališča noli
 na ravnoje. Ne preostan mi bode nič drugega, let najiti priro. stališča
 ci. Ob tej stvari pa priro. stališča noli, da je Priznanci, da je
 avstrijsko in vsi avstrijsko noli, ki je priro. stališča noli. Priznanci
 zavada do stališča in noli tui v letnega tui je priro. stališča noli. Priznanci
 stališča noli in noli. Obi stališča noli noli. Zato, da bi bila Vsi
 Priznanci priro. stališča noli, letu bode vsa noli. Obi
 re, da got. na stališča se redaj priro. stališča noli, noli v letu. Zato, da
 bode se vsa noli, letu nam noli stališča noli letu V.P., priro. stališča, da
 ni se priro. stališča noli, oblika hči priro. stališča noli.

To bit me je iznenadil. Nisi ga noli razumeti, ker se mi ni zlo v noli
 ni noli stališča noli z noli priro. stališča. In, ako se hči stališča: kako bi bit stališča
 priro. stališča noli z noli stališča. In, ako se hči stališča: kako bi bit stališča
 go stališča noli. V tem stališča noli vse noli stališča, se hči stališča
 priro. stališča noli. Zato, da bi bit stališča noli
 ni se bit, da je noli priro. stališča. Zato, da naj stališča noli stališča
 ker se vsa stališča noli, oblika hči noli, oblika hči noli in se noli
 Priro. stališča noli, naj noli stališča, da se stališča, naj stališča noli.

Anton B. Jeglič, dnevnik, 14. december 1915

pravic hrvaškega naroda. Resolucija je zato zahtevala: »Takojsnje zedinjenje celokupnega hrvaškega in slovenskega naroda pod žezlom Habsburžanov v popolnoma avtonomno državnopravno področje in, skladno s tem, takojšnja izpeljava paritete med zedinjenim hrvaškim kraljestvom in Ogrsko.«¹¹

Četudi resolucija glede dualizma ni izrecna, je popolnoma jasno, da je terjala ločitev Slovencev od avstrijske državne polovice, kar je bilo za vse avstrijske nemške stranke, za vladu in za cesarja a priori nesprejemljivo. V skladu z načeli hrvaškega državnega prava resolucija ni omenjala Srbov v hrvaških deželah in v Bosni Hercegovini, bilo pa je jasno, da bi bili tudi oni vključeni v hrvaško državo. Enako, kakor bosensko hercegovski muslimani [tj. Muslimani, danes imenovani Bošnjaki].

Videli bomo, da je Šušteršič leto dni pozneje to neimenovanje Srbov uporabil kot argument v svojem političnem boju. S sprejeto resolucijo ga je seznanil Krek, ko je 20. maja 1917 prišel v Ljubljano, v spremstvu Spinčiča in drugih Hrvatov. Krek je ta dan Šušteršiču in drugim Slovencem povedal, da bodo verjetno izpeljali hrvaški predlog o izjavi v državnem zboru.¹²

Že naslednji dan, 21. maja 1917, je Šušteršič spet srečal Kreka, na Dunaju, ker je to bil dan, ko je cesar vabil v ločene avdiience voditelje vseh parlamentarnih skupin. Želel jih je pridobiti za »koristi skupnosti«¹³ Avdiience za jugoslovansko skupino so se udeležili Korošec, Krek, Šušteršič, Pogačnik in Spinčič.

Govorili so s cesarjem o vprašanju miru, prehrani, uradništvu, zaprtih, interniranih in konfiniranih rojakih in pa »o našem zedinjenju. Treba je zediniti naše dežele«, si je zapisal Spinčič. Kot piše I. Dolenec, je potrebo, da se vsi Jugoslovani monarhije združijo v eno celoto, omenil Krek. Iz Spinčičevega zapisa je videti, da je predgovorniku [Kreku] pritegnil tudi Šušteršič: »Dr. Šušteršič pravi – to bi bilo nujno, marsikateremu zlu bi se odpomoglo.« Cesar se je v odgovor samo nasmehnil in potem dejal, da se mu »nikoli niti sanjalo ni, da se bodo med nami našli ljudje, ki so izvršili atentat na Franca Ferdinanda – našega prijatelja«. To je bil hud poper! Cesar je izrazil dvom o koristnosti zedinjenja južnih dežel za monarhijo. V tem kočljivem trenutku se je prvi znašel Šušteršič. Razložil je cesarju stvar takole: »Franc Ferdinand je hotel okrepiti naš del [monarhije] proti propagandi od zunaj, a tej so atentatorji pripadali.« – Šušteršič je torej vso krivdo zvrnil na agitacijo iz Srbije. Spinčič s tem ni bil zadovoljen, a je molčal, pa tudi vsi drugi. Šele pozneje je k svojemu zapisu pripisal tisti del pojasnila, ki ga pred cesarjem ni izgovoril: »In hotelo se je vojevati proti Srbiji.«¹⁴

¹¹ Janković, 122. – Šepić, 200. – Odločitev, op. 250.

¹² Resnica, 4. maj 1918, št. 20.

¹³ Höglinger, 179.

¹⁴ Bister, 172, daje v zadevi jugoslovanskega vprašanja drugačen prikaz tistega, kar je bilo izrečeno na avdienci, četudi se sklicuje tudi na mojo knjigo. Ne upošteva vsega, kar se prebere v Spinčičevem zapisu niti prikaza avdiience pri Ivanu Dolencu.

Jugoslovanski klub se je ustanovil 29. maja 1917 in še istega dne zvečer je soglasno sprejel programsko državnoopravno izjavo, ki jo je predsednik kluba Anton Korošec naslednjega dne podal v državnem zboru. V zgodovino je prišla z imenom Majska ali Majniška deklaracija.¹⁵

Pred vojno je bilo v državnem zboru 37 južnoslovanskih poslancev: 23 Slovencev, 12 Hrvatov in 2 Srba. Največ se jih je združilo v Hrvaško-slovenskem klubu: 20 slovenskih katoliške politične smeri (10 kranjskih, 7 štajerskih, 2 goriška, 1 koroški), 7 hrvaških (4 dalmatinski pravaši pa 3 iz Istre, slednji posebej združeni tudi v Narodnem klubu). Druga skupina je bila združena v Dalmatinskem klubu: 5 liberalnih dalmatinskih Hrvatov in 2 Srba, od teh dveh eden iz Dalmacije, drugi iz Boke Kotorske. Trije Slovenci, poslanec kranjske Narodno napredne stranke Ravnihar, poslanec Edinosti iz Trsta Rybař in poslanec goriške Narodno napredne stranke Gregorin, so gostovali v mladočeškem klubu. Do maja 1917 sta umrla dva poslanca iz Hrvaško-slovenskega kluba (Mandić in Povše), eden je bil v ječi (Grafenauer), samostojni Gregorin pa je bil v emigraciji, član Jugoslovanskega odbora.

O ustanovnem sestanku Jugoslovanskega kluba in sestavljanju Majniške deklaracije je veliko napisanega. F. Bister je vključil v literaturo še osnutek izjave iz arhiva Melka Čingrije v Dubrovniku in ga označil kot »protodeklaracijo«. Domneva namreč, da je besedilo napisano s Koroščevo roko in da gre za prvo od treh verzij v nastajanju deklaracije, ter opozarja, da so bili že v tej verziji omenjeni Srbi, »kar pomeni odklik od uradne linije VLS in popoln presuk na program skupine Korošca in Kreka.«¹⁶ O stališčih Šušteršiča razberemo iz drugih opisov, da je

Andrej Kalan

¹⁵ Imenovanje »Majniška deklaracija« je v zgodovinopisju dovolj udomačeno, da bi ga danes lahko upravičeno uporabljali kot edino. S tem bi deklaracijo iz leta 1917 tudi po imenu ločili od »Majske deklaracije« iz leta 1989.

¹⁶ Odločitev, 114-119 in gradivo v opombah št. 270-278 na straneh 287-290. – Bister, 176.

v debati o imenu kluba in tudi že o njegovi izjavi rekel: »...meritum je, da smo združeni, vsi smo si edini, da smo en narod, ki hoče samostojnost, ki se združuje v državno celoto; to lahko objavimo; kdaj to storimo, ali v parlamentu ali v komunikeju, to je postranska stvar.« – V odbor, ki je redigiral deklaracijo, Šušteršič ni bil izvoljen. K sprejetemu besedilu ni imel nobene pripombe. Bil pa je proti temu, da bi deklaracijo podpisali vsi, in je predlagal, da jo podpiše Jugoslovanski klub kot celota. Njegovega predloga niso sprejeli in pod deklaracijo so se podpisali posamezni člani kluba. Iz zapiskov izhaja, da se ni oglasil niti ob vprašanju »habsburške klavzule« niti ob vključitvi narodnega načela in hrvaškega državnega prava v besedilo izjave. Habsburško žezlo je predlagal Rybař, hrvaško državno pravo pa Tresić Pavičić in Prodan. Hrvasko državno pravo so vključili obenem s poudarkom narodnega načela na prvem mestu. Habsburška klavzula je bila sprejeta brez ugovora, ker je bilo vsem jasno, tudi tistim, ki bi si je ne želeli, da drugače ne bi šlo.

O tej klavzuli je bilo v poznejših letih, po ustanovitvi Jugoslavije pod dinastijo Karadjordjevićev, veliko besed, češ, koliko je bila mišljena iskreno, koliko je bila le taktične narave, kdo je bil še za rešitve v okviru habsburške monarhije, kdo že za državno ločitev od nje in za združenje s Srbijo. Neprijetne odgovornosti zanj so se nekateri skušali otresti s tem, da so jo zvrčali na Šušteršiča, a vsi viri govore, da Šušteršič ni bil pobudnik habsburške klavzule, da jo je sprejel kakor vsi drugi člani kluba, brez debate. Gotovo pa jo je vzel zares in je to s svojimi stališči pozneje tudi dokazal.

Povojna moda obdolževanja Šušteršiča ni obšla niti zgodovinarjev. Celo sicer kritični Josip Mal je bil sprva menda pripravljen sprejeti trditev, da je Majniški deklaraciji habsburško klavzulo dodal šele Šušteršič. Verjel je pričanju nekoga, da se je nekoč Krek pohvalil, da je bil njegov osnutek Majniške deklaracije prvotno brez te klavzule in da je bila ta dodana šele na Šušteršičevo zahtevo.¹⁷ Vsekakor je bila res šele dodana, vendar, kakor smo že omenili, na predlog Rybařa in ne s Šušteršičevo pobudo.

Izjava Jugoslovanskega kluba, ki jo je 30. maja 1917 prebral predsednik kluba Anton Korošec v državnem zboru (Majniška deklaracija) se v slovenskem (neuradnem) prevodu glasi: »Podpisani poslanci, združeni v Jugoslovanskem klubu, izjavljajo, da zahtevajo na temelju narodnega načela in hrvaškega državnega prava, naj se vsa ozemlja monarhije, v katerih prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, zedinijo pod žezlom habsburško-lotarinške dinastije v samostojno državno telo, ki bodi prosto vsakega narodnega gospodstva tujcev in zgrajeno na demokratičnem temelju. Za uresničenje te zahteve svojega enotnega naroda se bodo zavzeli z vso silo. S tem pridržkom se bodo podpisani udeleževali parlamentarnega dela.«

¹⁷ Bogo Grafenauer 26. maja 1993 v pogovoru s tu podpisanim.

ZGOLJ DOBRA POLITIČNA POTEZA!

Majniško deklaracijo so podpisali vsi aktivni člani Jugoslovanskega kluba. Tudi Ivan Šušteršič.¹ Glede na besedilo samo mu odločitev, da podpiše, sploh ni mogla pomeniti težave. Že vsaj od 1909. leta je bil soavtor več programskih izjav, ki so tako ali drugače zahtevale ustanovitev južnoslovanske državne enote v habsburški monarhiji. V takšnem smislu je ponovno govoril v kranjskem deželnem zboru, v državnem zboru, v delegacijah, in sestavil 1909 v imenu te misli celo lastno spomenico prestolonasledniku. Res je bilo zdaj prvič, da je deklaracija izrecno imenovala Srbe enako kakor Hrvate in Slovence. Seveda ni bila pri tem mišljena Srbija, temveč Srbi z ozemlja habsburške monarhije. In te Srbe so mislile tudi vse druge, starejše izjave te vrste. Vselej, prej in zdaj, s stališča o narodni enotnosti (unitarnosti) vseh treh, pa naj je bil enotni narod imenovan kot »južni Slovani« ali »Jugoslovani«, bodisi kot hrvaški ali hrvaško-slovenski v smislu zgodovinskega hrvaškega državnega prava, včasih kombiniranega z naravnim, narodnim pravom tega enotnega naroda (1912). Tudi v svojem spisu »Moj odgovor« je Šušteršič izenačeval smisel jugoslovanskih izjav v kranjskem deželnem zboru 1909 in deklaracije Jugoslovanskega kluba 1917: »Naj se mi pojasni stvarna razlika med temi besedami (1909) in majsko deklaracijo!« (59-60) Edino v 1918. letu je Šušteršič našel v imenovanju Srbov »dokaz« Krekove nelojalnosti. Toda to je bilo v času najostrejšje polemike z voditelji njegove nekdanje stranke, od katere se je novembra 1917 ločil, v položaju, ko mu je bil tudi takšen argument dobrodošel.

Videli bomo, da vzrok za ločitev ni bilo besedilo Majniške deklaracije, temveč njena uporaba, njena instrumentalizacija v taktiki radikaliziranega narodnega gibanja, ki je postopoma spreminjala tudi strateški cilj sam. Ta cilj je

¹ Do najnovejšega časa srbsko zgodovino pisje dvomi o tem, da sta Majniško deklaracijo podpisala tudi oba srbska poslanca. Tako še Mitrović. Lojze Ude je to vprašanje S. Budisavljeviću pojasnil že 1960. v Zgodovinskem časopisu v razpravi, ki je bila med zgodovinarji, tudi srbskimi, sicer zelo odmevna. Dušan Baljak je med podpisniki deklaracije Jugoslovanskega kluba celo prvi. Božo Vukotić pa je deklaracijo podpisal po 30. maju. Tako sta zatrdila Fran Erjavec v Ilustriranem Slovencu, št. 25/1925, in Evgen Jarc v Času, 1925/27, str. 251. »Ni razloga, da jima ne bi verjeli,« meni Ude.

Abgeordneter Dr. Korošec (beginnt in kroatischer Sprache, fährt in slowenischer Sprache fort und verliest sodann folgende Erklärung):

„Die gefertigten, im Südslawischen Klub vereinigten Abgeordneten erklären, daß sie auf Grund des nationalen Prinzips und des kroatischen Staatsrechtes die Vereinigung aller von Slowenen, Kroaten und Serben bewohnten Gebiete der Monarchie zu einem selbständigen, von jeder nationalen Fremdherrschaft freien, auf demokratischer Grundlage aufgebauten Staatskörper unter dem Gepter der Habsburgisch-Bohringischen Dynastie fordern (lebhafter Beifall und Händeklatschen) und daß sie für die Verwirklichung dieser Forderung ihrer einheitlichen Nation mit allen Kräften eintreten werden. (Beifall.)

Mit diesem Vorbehalte werden die Gefertigten an den Arbeiten des Parlaments teilnehmen. (Lebhafter Beifall und Händeklatschen.)

Wien, 30. Mai 1917.

Dr. Valjak.	Dr. Korošec.
Dr. A. Gregorič.	Dr. M. Laginja.
Dr. Krel.	Dr. Karl Berstovšek.
Dr. Sefardič.	Fon.
Dr. Fr. Jankovič.	Dr. A. Dulibić.
Šušteršič.	Dr. Benkovič.
Vjatoslav Spinčić.	Juraj Biankini.
Dr. Dofar Hybát.	Dr. B. Jurevič.
Dr. Vlabimir Ravnišar.	Dr. A. Trešić-Pavičić.
Eugen Jarc.	Fr. Demšar.
Dr. Ivo Brodan.	Prof. J. B. Perić.
Janez Gladnik.	Dr. Jošip Smoblaka.
Franz Pišek.	Jallić.
Jovan Roškar.	Još. vitez Pogačnik.
Još. Gostinčar.	Dr. Lor. v. Pogačnik.
Michael Brenčič.	Dr. Melko Čingrija.

Majniška deklaracija v Stenografskih protokolih poslanske zbornice

postal namreč samoodločba naroda, celo za ceno, da se državna osamosvojitev uresniči zunaj meja habsburške monarhije.

List koroške slovenske stranke Mir je prvi opazil, da Šušteršič pravzaprav ne želi neposrednega uresničevanja Majniške deklaracije. Zabeležil je 6. julija 1917, da je čestital grofu Zichyju, voditelju »katoliških« Madžarov, ko ga je madžarska vlada imenovala za ministra za Hrvaško. Mir je opozoril, da je Zichy v zvezi s tistimi Hrvati [s frankovci], ki nasprotujejo Majniški deklaraciji in štejejo Slovence za balast, ki ovira Hrvate v njihovem lastnem boju za državnoopravno združenje. Zaradi te čestitke in zaradi Šušteršičevega predloga IKU, da pošlje

vdanostno izjavo nemškemu cesarju, je Mir od njega terjal javno pojasnilo ali pa odstop kot načelnika Vseslovenske ljudske stranke.

Pričevalci so radi poudarjali, da deklaracija ni bila namenjena neposredni politični akciji in da je svojo vlogo mobilizacijskega programa v gibanju za samoodločbo dobila šele pozneje. Novejše raziskave so pokazale, da se je gibanje za politično uporabo majniške deklaracije začelo že zelo zgodaj, in sicer »na terenu«, in da je formalni začetek deklaracijskega gibanja – sredi septembra 1917 – bolj nasledek dejansko že nastalega gibanja kakor pa šele pobuda zanj. Z vidika dejavnosti Ivana Šušteršiča bi to ugotovitev mogli dopolniti celo tako, da je sam Jugoslovanski klub začel majniško deklaracijo politično uporabljati že takoj po njenem nastanku, le da je to bilo javnosti malo vidno, ker je Slovenec o njemu neljubem razvoju raje molčal, kakor da bi kaj poročal.

Majniška deklaracija je, ko je postala program široke politične akcije med ljudstvom, pokazala lastnost, ki je bila hudo in neposredno kočljiva za vladajoče v Habsburški monarhiji. Državnopravne izjave Čehov, Poljakov, Rusinov takšne lastnosti niso imele, četudi so bile istega datuma. Zahteve Majniške deklaracije so že same po sebi načenjale sistem dualistične ustavne ureditve.

In zato se je v kočljivem položaju znašel tudi Šušteršič, ko se je izkazalo, da deklaracija ni le neškodljiv ideal, namenjen nedoločni prihodnosti, marveč postaja neposredna politična zahteva, program politične akcije. Moral se je torej odločiti med dvema možnostima. Ali vztrajati pri stališču, da se slovenski interesi uveljavljajo po poti zvestobe dinastiji in lojalnosti njeni državi v vojni – ali pa pristati na politično izbiro nasprotnikov v VLS, ki so se začeli odločneje nagibati k samostojnemu interesu naroda kot izhodišču za akcijo v parlamentu in v odnosu do vlade? Seveda vse to tudi zato, da bi vrnili učinkovitost svojemu strateškemu načrtu, kako zaječiti sekularizacijo javnega življenja, načrtu, ki so ga vplivi vojne nevarno izpodjedali.

Že prve dni junija 1917 je Vekoslav Kukovec organiziral na Štajerskem sestanke zaupnikov Narodne stranke: 2. junija v Šmarju, 4. junija v Sv. Juriju pri Celju, 5. junija na Vranskem, 6. junija v Gornjem gradu in v Žalcu, 8. junija v Središču. Na vseh zborovanjih je bila sprejeta resolucija, ki je pozdravljala združitev vseh jugoslovanskih poslancev v državnem zboru in jim obljubljala podporo na podlagi njihove državnopravne izjave.

Lojze Ude je opozoril na zapissek v Jegličevem dnevniku, da je bil za 1. julija 1917 sklican shod tudi v Ljubljani, »da bi pred ljudstvom razpravljali o jugoslovanskem vprašanju«, a da je vlada shod prepovedala.² Ker ni vedel za prepoved, je z namenom, da se shoda udeleži, v Ljubljano že prispel iz Celovca Fran Smodej, predstavnik koroške slovenske katoliške stranke. Pobudniki preprečenega shoda so bili poslanci, člani Jugoslovanskega kluba. Ali je bil

² Ude, ZČ, 191.

Šušteršič med njimi? Prav malo verjetno. V Trstu je 1. julija državnozborski poslanec Rybař poročal na sestanku političnega društva Edinost o delu v državnem zboru in sprejeta je bila resolucija v podporo Jugoslovanskemu klubu in njegovemu »jugoslovanskemu programu«, z zahtevo, da je treba od besed preiti k dejanjem. Odtlej so se julija in avgusta vrstili politični shodi s podobnimi izjavami na Štajerskem in v Primorju. Začetek gibanja je torej veliko zgodnejši kakor pa izjava duhovnikov črniške dekanije konec avgusta za Majniško deklaracijo (pobudnik je bil dr. Anton Breclj), ki je dolgo veljala za začetek akcije.³

Tudi politična taktika Jugoslovanskega kluba je že v tem zgodnjem času dobila pomembne nove poteze v smeri radikalizacije, deklaracija sama pa nove programske poudarke. Z vidika splošnega položaja habsburške države je očitno, da je Majniška deklaracija, kot tudi druge sočasne državnopravne deklaracije v državnem zboru, izhajala iz pričakovanja, da pride do kompromisnega (posebnega) miru, in iz prepričanja, da bo sklepanje miru povezano z notranjo ustavno reformo habsburške države. Splošna amnestija političnih obsojencev in aretirancev, ki jo je cesar sklenil 2. julija 1917 navkljub hudim ugovorom nemških nacionalistov, je bila sprejeta kot znamenje, da namerava cesar v resnici ukrepati ustrezno zgodovinskemu trenutku. Že naslednji dan je sprejel Josefa Redlicha, ki so ga priporočali najuglednejši pacifisti. Ta je izdelal načrt za sestavo vlade, ki bi vanjo stopili vsi narodi in tudi socialdemokrati na temelju programa reform v duhu avtonomij. Cesar je načrt odobril. Besedilo Bistrove »protodeklaracije« razločno potrjuje, da je zamisel nastala v prepričanju, da se cesar trudi za sklenitev miru za Habsburško monarhijo in da bo temu sledila notranja reforma države po demokratičnih načelih.⁴

Pričakovanja slovanskih politikov, da se državna politika usmerja k miru in k ustavni reformi, so povzročila, da so Čehi v državnem zboru predlagali ustanovitev ustavnega odbora, ki naj izdela predlog ustreznih rešitev. In že 14. junija 1917 je bil tak odbor res ustanovljen. Vanj sta bila poleg Hrvata Smodlake in Srba Vukotića, dveh oseb, ki sta bili dotlej politično preganjani, izvoljena tudi dva Slovenca, Benkovič in Jožef Pogačnik, Šušteršiča so v tem izboru obšli, kar je bila za človeka s tako poudarjenimi državnimiškimi ambicijami pač huda nezaupnica, posebno še, ker je izvoljeni J. Pogačnik veljal za njegovega tekmeča še iz prejšnjih časov.⁵

Šušteršič se je na to fazo razvoja cesarjeve politike v novi parlamentarni dobi ozrl leto dni pozneje. V programskem uvodniku svojega novega dnevnika Novice je trdil, da bi se bila tedaj dala doseči zedinjena Slovenija, Majniška deklaracija pa bi ostala program za prihodnost: »Tedaj se je resno mislilo [na

³ Erjavec, 227. – Odločitev, 137-140.

⁴ Glej nemško izdajo Bistrove knjige, 215, oz. slovensko, 176.

⁵ Gorenjska, III.

dvoru] na Združeno Slovenijo. V tem hipu je bila Majniška deklaracija, izrečena v državnem zboru, dobra politična poteza, ki je pozornost obrnila na razmere na jugu in je opozorila avstrijsko javnost na važnost naših pokrajin v notranje- in zunanjepolitičnem oziru. Na tem temelju bi se bilo moralo modro zidati naprej, in slednjič bi se bila našla rešitev, ki ne bi sicer izpolnila vseh zahtev Majniške deklaracije, pač pa bi bila dala Slovincem vsaj izpolnitev njihovih najnujnejših narodnih zahtev.«

Verjetno je imel v mislih združeno Slovenijo v okviru avstrijske državne polovice. Toda nobenega dokaza ni imel za trditev, da je takšna možnost obstajala. Saj bi bil drugače konkretnější že poleti 1917, ko je bil na kocki šele njegov položaj v stranki in v slovenski politiki. Posebno pa bi moral predstaviti tak dokaz vsaj zdaj, sredi leta 1918, ko je to pisal in ko je stalo na kocki že čisto vse, celo cesar in država.

V prvih dneh poletja 1917 so imeli ključ do razrešitve položaja v rokah še avstrijski državni vrhovi. Če bi se bili resnično hoteli odkrižati jugoslovanskega gibanja v slovenskih deželah, bi zadostovalo, da ponudijo Slovincem ozemeljsko narodno avtonomijo, pa bi stvar bila opravljena. Podprle bi jih vse slovenske stranke, s Šušteršičem, Krekom in Korošcem vred. Podprl bi jih seveda tudi ljubljanski škof Jeglič.

Slovinci so tisti čas namreč le predobro čutili, da se hrvaška politika še zdaleč ni zares odločila za državno solidarnost z njimi, ki bivajo za Hrvate »onkraj« dualistične meje. Večina v saboru, Hrvaško-srbska koalicija, je nemudoma, že 6. junija 1917, odklonila Majniško deklaracijo in potem malone do konca vojne trdovratno vztrajala pri svoji posebni, »oportunistični« politiki na temelju priznavanja dualizma in ogrske ustave. Njen predstavnik Dušan Popović je tistega dne Slovincem prav razločno povedal, koliko v resnici veljajo v očeh koalicije. Zahteve Jugoslovanskega kluba, je dejal, pomenijo popolno pretrganje z dosedanjim političnim življenjem in so ustvarjanje novuma, to pa ogroža pogodbeni položaj Hrvaške v okviru ogrske državne polovice, medtem ko Slovenci, ki so v Avstriji, tako ali tako nimajo ničesar izgubiti!⁶

Če bi bila Avstrija tedaj Slovincem res ponudila narodno avtonomijo, bi bili tudi oni dobili v roke nekaj, česar bi pozneje nikakor ne hoteli izgubiti. In podobno kot Hrvaško-srbska koalicija bi tudi oni ostali »oportunisti«, Majniško deklaracijo z jugoslovanskimi cilji pa vložili v družinski album lepih spominov na neizpolnjena mladostna hrepenenja. Šušteršič bi bil sam samcat mogel obrniti tok slovenske zgodovine, če bi bil junija 1917 resnično imel v rokah tisti argument za Avstrijo, o katerem je leto dni pozneje trdil, da je obstajal. Izigral ga ni – ne, ker bi bil taktiziral, ampak zato, ker takega argumenta nikoli bilo ni. Če je res

⁶ Bogdan Krizman, Hrvatska u prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi, Zagreb, 1989, 111.

kdaj nanj po tihem upal, je moral gledati, kako ga že prve dni nove parlamentarne dobe zavrača tudi cesar sam. Šušteršič se zato ni hudoval na pravega krivca, ko je v svojem novem glasilu očital Slovencem: »Politika večine državnih poslancev slovenskih pa je vse to podrla. Storili so vse mogoče politične nerodnosti, po katerih so tekom enega dobrega leta dosegli, da se je podrł ves temelj, na katerem se bi mogla graditi pametna slovenska politika. Namesto da bi bili gradili v okviru Majniške deklaracije stavbo naše [slovenske] domovine, so pa zašli v meglene daljave in tavajo v temi blodnih fantazij... Sedaj moramo gledati, da iz tega političnega poloma rešimo, kar se rešiti da.«⁷

Habsburžan na prestolu je bil tisti, ki je izneveril Šušteršičeve upe in zakrivil, da so slovenski državnozborski poslanci brez njega »zašli v meglene daljave«. Ustrašil se je bil svaril zunanjega ministra Czernina, ki mu je govoril o nevarnosti, da nemško vrhovno poveljstvo nasilno poseže vmes. Odrekel se je tvorni politiki in ustanovil namesto vlade narodne koncentracije le začasno uradniško, Seidlerjevo vlado. Ta je kmalu postala tudi definitivna. Čeprav so bile Karlove dileme in odločitve v tistem času skrivne, je zlom njegove pobude kmalu postal očiten v stvarni vladni politiki. Seidlerjeva vlada je bila sama po sebi vidno znamenje dejstva, da so se avstrijski državni vrhovi odločili za politiko negibnosti in se ponovno usmerili k pričakovanju konca vojne brez notranjih sprememb. Kdo bi mogel verjeti, da bi bila mogla kakršnakoli taktika Jugoslovanskega kluba odvrniti cesarja od odločitve, da odstopi od politike miru in ustavne reforme? Spričo te cesarjeve odločitve je nastajal položaj, v katerem se je Jugoslovanski klub nagnil k opozicijski taktiki, ki jo Šušteršič graja za nazaj. Strateški cilj opozicijske taktike se je na koncu neodvrtljivo vsilil kar sam od sebe.

Prepričanje, ki se je utrdilo v našem zgodovinopisju, da je deklaracija postala orodje politične akcije šele dosti pozneje in tako rekoč nepredvideno, je ustvaril Šušteršič s svojo taktiko. Slovenec, ki je bil še vedno pod njegovim vplivom, je namreč o deklaraciji več tednov molčal. Ta molk je izražal v bistvu odklonilno stališče Ivana Šušteršiča do deklaracije.

Tedaj in pozneje je Šušteršič moral izražati svoje odklanjanje na tako prikrit način, saj bi mu odkrito nasprotovanje le še huje omajalo položaj v slovenski politiki. Svojo kritiko bistva deklaracije je taktično spreminjal, vedno glede na različne faze politike Jugoslovanskega kluba.

Na začetku in spet pozneje je poskušal izpodnesti jugoslovansko demokratično jedro deklaracije, to je priznanje enakopravnosti vseh treh narodnih sestavin, o katerih je govorila. Skušal je skržiti njeno priznavanje Srbov in vse vrniti na stari pravaško-klerikalni program nominalno zgolj hrvaško-slovenskega zedinjenja. To je bil del njegovega boja proti prevladovanju smeri Krek–Korošec v slovenskem katoliškem taboru. Še tik preden je Andrej Kalan odtegnil list

⁷ Novice, 3. julij 1918, 1. – Uvodnik Naprej slovenska zastava!

Šušteršičevemu vplivu, je Slovenec 4. julija 1917 ob napovedani krfski konferenci in proti emigrantskemu Jugoslovanskemu odboru – še najbolj pa proti svojim nasprotnikom v lastni stranki – zaklical: »Naš program je ... [cenzurirano] združitev Hrvatov in Slovencev pod habsburškim žezlom!«

Jugoslovanski klub je vodil opozicijsko taktiko že proti vladi Clama Martinica, postavljeni še pred Majniško deklaracijo. Namen kluba ni bil poglobljati notranjo krizo monarhije, marveč pospešiti zamenjavo vlade, od katere ni mogel pričakovati pripravljenosti za reformo. Cesar je svoj prestolni govor prebral v državnem zboru dan po majskih državnopravnih izjavah. Nihče ni dvomil o tem, da skozi njegova usta na zahteve narodov odgovarja Clamova vlada. In cesar je bil nedoločen in dvoumen. Izrazil je upanje, da bodo poslanci skupaj z njim ustvarili razmere, ko bo mogoče v okviru enotnosti države in ob trdnem varovanju njenih funkcij dati več možnosti tudi za prosti narodni in kulturni razvoj enakopravnih narodov. Pri najboljši volji ni bilo mogoče v cesarjevih besedah razbrati kakega upoštevanja jugoslovanske in češke državnopravne izjave. Dokazano je, da je Clam poskrbel, da so cesarjeve izjave ostale v mejah izrazov, ki jih ni bilo mogoče razumeti niti kot obljubo narodne avtonomije.⁸ Rahlo upanje s tem vendarle še ni bilo izključeno, dokler ni na koncu izustil nedvoumo: ne bo še prisegel na (avstrijsko) ustavo!

To je bila ena izmed redkih odločitev, ki jih je Karl sploh sprejel v času svojega vladanja. Pomenila pa je, da ni izključil ustavnega oktroaja. Ob vladi Clama Martinica bi to lahko bil le oktroaj v smislu nemških zahtev. Tako ni čudno, da sta proti sklepu o odgoditvi prisega nemudoma protestirala tako češki kot jugoslovanski klub.

Toda vlada je podporo Čehov, Poljakov in Jugoslovancev potrebovala, ker je bilo treba odobriti proračun in vojaške kredite. Ponudila je oblikovanje nekakšne pluralistične vlade, tako da bi Jugoslovani in drugi dobili v njej svojega ministra. Prvič v zgodovini so Slovincem oz. avstrijskim južnim Slovanom ponujali ministrsko mesto. Po vojni je Korošec povedal, kako velik vtis je ponudba napravila na Kreka, da ji je naprotoval Smodlaka in da je klub udeležbo v vladi končno odklonil – soglasno.⁹ Torej tudi s Šušteršičevim glasom, če je bil seveda navzoč.

Clam Martinic je stvari uravnal tako, da je bil predsednik Jugoslovanskega kluba 21. junija sprejet pri cesarju. Upal je, da bo avdiencia omehčala odklonilno stališče kluba. Učinek pa je bil ravno nasproten. V telefonskem pogovoru s cesarjem neposredno po avdienci je Clam Martinic začutil, da se je Karlovo zaupanje vanj omajalo. Še isti večer je zato cesarju izročil prošnjo za odstop vlade.¹⁰

⁸ Höglinger, 186.

⁹ Prim. tudi Ruda Jurčec, *Skozi luči in sence*, I, Buenos Aires 1964, 273-281; in *Odločitev*, op. 285.

¹⁰ Höglinger, 199.

Nenavadni uspeh je pripravil Jugoslovanski klub do tega, da je kljub močnim pomislekom – dalmatinski poslanec A. Tresić Pavičić je iz kluba celo izstopil – 26. junija 1917 glasoval za proračun in za vojaške kredite. Za nagrado je imel samo upanje v cesarjevo dobro voljo in njegovo zmožnost, da bi ustvaril nov politični položaj v državi. Šušteršič je bil v tem trenutku očitno zadovoljen. Slovenec je tega dne opozoril vlado – medtem je bila postavljena začasna vlada Ernsta Seidlerja – naj ve, da je Jugoslovanski klub pripravljen na sodelovanje, če vlada v resnici želi uresničiti njegov program.

Že naslednji dan je prišla mrzla prha. Na izzivalno vprašanje poljskega socialdemokratskega poslanca Daszynskega [trdil je, da se je zunanji minister Czernin izrekel za mir na temelju pravice narodov do samoodločbe] je Seidler 27. junija odgovoril, da ni točno, da bi bila vlada sprejela pravico narodov do samoodločbe kot temelj trajnega miru. Sklepanje miru je pravica, ki pripada suverenu, cesarju.

Nihče ni dvomil, da pomeni odklonitev pravice do samoodločbe v mednarodnih odnosih tudi to, da vlada tega načela ne priznava niti v notranjih odnosih med avstrijskimi narodi. V imenu Jugoslovanskega kluba je zato nemudoma protestiral tržaški poslanec Rybař. Opozoril je, da narodi niso več predmet v rokah vlade, marveč se morajo vladati sami. Jugoslovani ne bodo dopustili, da bi jim kdo odvzel pravico do samoodločbe, in bojevali se bodo proti vsaki vladi, ki te pravice ne bi priznala. O kakem posebnem Šušteršičevem stališču ne vemo ničesar. Skoraj gotovo pa je v takšnem posrednem ugovoru proti izključni pravici vladarja videl eno tistih političnih nerodnosti Jugoslovanskega kluba, o katerih je pozneje v Novicah trdil, da so podrle temelj dobre slovenske politike.

Razglasitev amnestije političnih obsojencev in zapornikov je tiste dni še vedno grela upe v cesarjevo rešilno dejanje. Toda že 7. julija so jugoslovanski politiki vnovič doživeli neprijetno presenečenje. Seidler je načelnikom parlamentarnih klubov naznanil, da namerava ustanoviti ustavno komisijo, vendar zunaj parlamenta. Smer dela in omejitev njenih predlogov za ustavno reformo je določil z izjavo, da morajo rešitve temeljiti na narodni avtonomiji v okviru starih kronovin in v smislu rezultatov juristične ankete iz leta 1916.¹¹ Se pravi, v okviru ohranitve dualizma, izključujoč možnost zedinjene Slovenije.

Jugoslovanski klub je predlog o ustanovitvi zunajparlamentarne ustavne komisije zavrgel. Ni pa odklonil vsakega sodelovanja pri pripravah na spremembo ustave v okviru že 14. junija ustanovljenega parlamentarnega ustavnega odbora, četudi je bil ta vezan na nedotakljivost dualizma. Voljnost za sodelovanje je trajala, ker so bile priprave za ustanovitev vlade narodov še aktualne. Češki »svaz« pa že ni hotel več odločati sam in je sklenil, naj 25. julija o taktiki odloči seja novo-

¹¹ Kosnetter, 43 – 53; in: 3, Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht, zv. 1-2., »Länderautonomie«, Wien 1916.

ustanovljenega Narodnega odbora vseh čeških strank v Pragi. Na to sejo so povabili Kreka in Korošca.

Ignoriranje Šušteršiča je bil nov udarec zanj. Na Kranjskem je bil tedaj njegov položaj že močno omajan. Dokaz, da ga tudi Jeglič ne podpira več, je bila konferenca dekanov ljubljanske škofije 17. julija 1917, sklicana na škofovo pobudo. Jegliča je pooblastila, naj poskrbi za poravnavo spora med obema kriloma v stranki – in sicer na temelju »modernih demokratičnih teženj«!¹²

Jeglič je končno moral zagristi v kislo jabolko. Krek je bil zadnjič pri njem 16. maja 1917, torej še pred sprejetjem Majniške deklaracije, v času, ko se je ustanovitev Jugoslovanskega kluba šele pripravljala. Prišel je, da bi razložil svoje nazore o političnem položaju. Začel pa je s tistim, kar ga je najbolj skrbelo. Jeglič si je njegove tožbe zapisal takole: »Šušteršič je absolutist in individualist: vso oblast hoče imeti sam in Kranjsko cepi od drugih slovenskih pokrajin prav po načrtu nam sovražnega grofa Stürgkha. On, Krek, je pa demokratičnih načel in za skupnost vseh Slovencev. Šušteršič mora pasti, ker je tudi nesposoben. Kar je dosedaj naredil, je edino Krekovo delo, ki je dajal ne le ideje, ampak ga je tudi zmeraj vodil, da ni kam zabredel. Potem je govoril o demokraciji, češ, oni, edino oni so nekaj storili in nastopajo odločno za pravico, za mir; katoliška Cerkev se ni obnesla, kvečjemu papež nekoliko. Cerkev je preveč z državo, s to korumpirano vlado, združena in le njej služi, ne upa se ji postaviti v bran ...« [Očitno je Krek hotel reči »po robu«.]

Takšni radikalni pogledi na cerkveno politiko škofu Jegliču gotovo niso bili po duši. Glede Šušteršiča je sicer v njem že dalj časa glodal dvom, a še vedno je šele zbiral argumente za in proti. Prav na to osebno tehtanje je najbrž mislil, ko si je o pogovoru še zapisal: »Jaz sem le malo ugovarjal, želeč, naj le modruje, da spoznam njegove nazore.«

Jože Jagodic odlomku iz škofovega dnevnika dodaja, da naj bi Krek ob tem obisku tudi rekel: »Če ostane pri sedanji [Šušteršičevi] politiki, potem bo vaš naslednik Nemec, kanoniki pa nemškutarji!« Toda teh besed v dnevniku ni in Jagodic ne omeni, odkod jih je vzel. »Gotovo pa je,« nadaljuje, »da je bil ta obisk odločilen: besede so šle škofu v kri in mozeg in popoln preobrat je bil tu.«¹³

Jagodic je »preobrat« v stališču škofa Jegliča do Šušteršiča datiral seveda prezgodaj. In precenil tudi odločilnost Krekovih besed. Že iz navedenega zapisa je jasno, da je Jeglič takrat tudi Kreka šele tehtal na svoji tehtnici, tj. tehtnici v rokah škofa. Odločil se je šele dva meseca pozneje, pa tudi tedaj ne zaradi Krekove prepričljivosti, ampak ga je k odločitvi nagnila samostojna presoja političnih razmer, ki so se naglo zaostrovale.

Za Šušteršiča ali proti njemu se škof ni odločal po merilu, koliko bolj

¹² Erjavec, 270, in Kermavner, Cankar,

¹³ Jagodic, 216.

odločno je kdo za izpeljavo Majniške deklaracije koliko pa kdo manj. Tudi Jugoslovanski klub pod vodstvom Korošca se v prvih dneh julija 1917 še ni odločal, ali naj bo deklaracijski program tisto najmanj, kar terjaja od vlade, ali tisto največ, kar bi utegnilo biti njegova zahteva v nedoločni prihodnosti. Odločitev za sodelovanje v parlamentarnem ustavnem odseku, kar smo že omenili, je dejansko pomenila, da klub vidi deklaracijski program kot nekaj, kar je mogoče doseči postopno, po etapah. Tisto, kar pa je hotel klub vsekakor imeti, je bila usmeritev cesarja k miru, povezanemu z notranjo ustavno reformo. Tudi slovenski liberalci, celo radikalnejši »mladini« (Albert Kramer in Gregor Žerjav), so še proti koncu julija 1917 zastopali podobno kakor Krek in Korošec taktiko postopnosti. Priporočali so vstop v ustavni odbor in tudi v vlado, če bi bila nosilka ustavnih reform. V politiki je treba poskusiti vsako pot, je 24. julija 1917 pisal Slovenski narod. Podobno stališče je liberalno glasilo poudarilo celo še 30. julija, potem ko so Čehi v imenu svoje samostojne državitvornosti vstop v ustavni odbor že zavrnili.

Krek in Korošec sta odšla v Prago na zasedanje češkega Narodnega odbora v pričakovanju, da bodo Čehi privolili v sodelovanje v ustavnem odboru. Toda doživela sta izzivalno zavrnitev vladnega predloga in tudi njunih stališč. Po vrnitvi iz Prage, malo po 25. juliju, sta se po tej izkušnji odločila za radikalnejšo taktiko. Slovenec je zato 28. julija prvi med slovenskimi časniki razglasil, da so zahteve Majniške deklaracije »minimalna zahteva Slovencev«, ki od katere se nikakor ne morejo vrniti h kakim kompromisnim rešitvam slovenskega vprašanja na temelju priznanja dualizma, brez državne zveze s Hrvati in Srbi in le na podlagi slovenske narodne avtonomije. Ta radikalizacija stališč Kreka in Korošca in obenem tudi Jugoslovanskega kluba je bila velikega pomena za tek naše zgodovine – ne pa za odločitev škofa Jegliča v sporu znotraj SLS. Če ne bi bil Jeglič odtegnil Slovenca Šušteršiču že prej, že po konferenci dekanov 17. julija 1917, ne Krek ne Korošec ne bi bila mogla konec meseca v njem oznaniti svoje programske radikalizacije. Jeglič se je odločil na temelju lastne ocene tega, katera stran v sporu je v SLS vplivnejša in čigava politika je ugodnejša za vnovično utrditev vpliva SLS v celotnem krogu slovenske politike. Odločitev Kreka in Korošca za radikalnejšo opozicijsko politiko stranke in Jugoslovanskega kluba je konec istega meseca le potrdila pravilnost deset dni starejše Jegličeve presoje.

Medtem se je zatrdno izkazalo, da sodelovanje z vlado ni več mogoče brez odpovedi lastnemu narodnemu programu. Tridesetega julija 1917 je bila začasna Seidlerjeva vlada spremenjena v stalno. To je naznanjalo, da se cesar odpoveduje svoji ustavni pobudi in vsemu, kar je dotlej v zvezi z njo zbujalo tolikšne upe. Tako so sodili tudi drugi, ki jih je Seidler povabil v vlado, a so odklonili: Čehi 31. julija in nemško-avstrijski socialdemokrati 11. avgusta 1917. Na ostro opozicijsko stališče se je zdaj postavil tudi liberalni Slovenski narod. Z vso odločnostjo je 4. in 6. avgusta poudaril, da se je Slovencev polastil »sveti egoizem«, da niso ničesar

pripravljeni storiti za druge, vse pa za lastni program, in da ne bodo več ponovili napake Jelačiča, ker so se od Kvaternika in Starčevića naučili, da ne verjamejo ne Dunaju ne Budimpešti.

Vsi ti premiki so omogočili, da je Jugoslovanski klub ne le odklonil zaupne Seidlerjeve ponudbe za sodelovanje v vladi, ampak je 7. avgusta 1917 tudi izjavil, da bi mogel podpreti samo takšno parlamentarno vlado, ki bi sprejela Majniško deklaracijo kot svoj program. Poudaril je, da narodna avtonomija v okviru deželnih meja ne ustreza stališčem Jugoslovanov in da vrhu tega absolutistični režim v Bosni in Hercegovini in sistem tuje vlade in narodnega zatiranja, ki še vedno traja, ustvarjata nepremostljive ovire za sodelovanje Jugoslovanov v vladni večini.¹⁴ S tem se je dodobra dokončala tista faza v delovanju Jugoslovanskega kluba, ko je svojo taktiko uravnaval v pričakovanju reformnega dejanja monarha.

Vse to je Šušteršič moral doživeti že v položaju odrinjenosti po škofovi odločitvi. Odrinjenost in nova radikalnejša taktika v narodni politiki, oboje ga je nagnilo, da tudi sam poskusi ubrati svojo posebno pot. Ni pa tega storil takoj. Preveč izkušen politik je bil, da bi začel razkol na točki, kjer se ni mogel nadejati podpore. Tako je 15. septembra 1917 še podpisal Jegličevo t. i. ljubljansko izjavo v podporo Majniški deklaraciji in mirovni pobudi papeža Benedikta XV. To pa pri škofu Jegliču ni več odločalo, saj se je ta sam pri sebi odločil že zdavnaj, tam sredi julija 1917.

¹⁴ Slovenec, 8. avgust 1917; Slovenski narod, 10. avgust 1917. – Prim.: Peter Vodopivec, Parlamentarna dejavnost Jugoslovanskega kluba od septembra 1917 do marca 1918 in nastanek januarskega memoranduma. V: 27, ZČ, 1973, 59-94.

»SAM JE KRIV!«

Škof Jeglič je že 1. julija 1917 zvedel, da Šušteršič preprečuje pohvalno pisanje o Jugoslovanskem klubu v Slovencu. In 27. julija je predstavnik »mladinov« profesor Remec postavil med pogoji za poravnavo s Šušteršičem kot prvega: »Stranka naj se izjavi za državnopravno izjavo Jugoslovanskega kluba ter odobri njegovo delovanje...« Jeglič je v tem trenutku reševal enotnost stranke, sploh ne več Šušteršiča. Že 15. julija si je bil zapisal, da se je med obiskom na Dunaju prepričal, da Šušteršič v glavnem mestu nima »nobene veljave več. Na dvoru je očrnjen, ministrstvo [vlada] ga ne pozna. Jugoslovanski klub mu ne zaupa, ne voli ga v noben odsek, ne da mu nobenega govora.« Odpis Šušteršiča kot politika je sprejel tudi intimno: »Sic transit gloria mundi! Sam je kriv: ko je bil še načelnik kluba, je bil vedno skrivnosten, pogostokrat je hodil k Stürgkhu, našemu nasprotniku, ne da bi povedal poslancem, zakaj hodi...«

Vprašanje izrekanja strank za Majniško deklaracijo je postajalo ključno v slovenski politiki in še posebej v sporu znotraj SLS. Majniško deklaracijo so s političnim uspehom poudarjali liberalni narodnjaki v Trstu, na Štajerskem tako liberalci kot Šušteršiču nasprotni »katoliki«, terjali so jo »mladini« na Kranjskem, konec avgusta se je zanjo »brezpogojno« izrekla duhovščina na Goriškem in obenem tudi deloma na Kranjskem (kranjska dekanija).¹

Politična podpora Majniški deklaraciji zunaj Kranjske je imela posebne poudarke. Ko je časopisje poročalo o pogajanjih na Krfu in avgusta 1917 o Krfski deklaraciji, je na Primorskem dobila Majniška deklaracija še dodaten pomen. Tržaška Edinost je krfski pakt ostro grajala, ker ni vseboval nič določenega o meji med bodočo Jugoslavijo in Italijo in je zbujal vtis, kot da gre za kompromis glede Primorske. V tej točki se je Edinost proti krfskemu paktu sklicevala »z vso odločnostjo na deklaracijo Jugoslovanskega kluba od 30. maja« in poudarjala »z vso jasnostjo, da spada v okvir te deklaracije tudi naše Primorsko, izključivši edinole Furlansko ravnino«.

Posebne poudarke so dajali Majniški deklaraciji tudi liberalni Štajerci. Na sestankih zaupnikov Narodne stranke za Štajersko v Mariboru in Središču, 14. in

¹ Edinost, 24. avgust 1917; Erjavec, 227.

15. julija 1917, so terjali, da se sme Jugoslovanski klub udeležiti dela za spremembo ustave le na podlagi Majniške deklaracije. V sprejeti resoluciji so nastopili proti nemškemu predlogom, da se ustava spremeni le v avstrijski državni polovici, dualizem pa pusti veljati naprej. Še posebej so nasprotovali nemškemu stališču o nedeljivosti štajerske kronovine in naznačili, kakšna bi morala biti v tej deželi severna slovenska meja. V tem so nekateri sodobniki zaznali možnost, da bi se bili predstavniki Narodne stranke pripravljeni pogajati o avtonomiji Slovencev v okviru kronovin in dualizma. Vekoslav Spindler je 19. julija 1917 v pismu Kukovcu opozarjal, da je treba vztrajati pri Majniški deklaraciji »že zaradi klerikalcev... v trenutku, ko oni kot momentalni zastopniki naroda proklamirajo združitev jugoslovanskega naroda v pravno celoto«.²

Prvega avgusta 1917 se je za Majniško deklaracijo izreklo že prvo strankarsko vodstvo, izvršni odbor Narodno napredne stranke v Ljubljani. Petega avgusta so se oglasili tudi »katoliški« Štajerci, skupaj s primorskimi begunci. Na pobudo državnozborskega poslanca Karla Verstovška so zahtevali, da Jugoslovanski klub neomajno vztraja pri stališču Majniške deklaracije, in predlagali tudi »čimprejšnjo ustanovitev Narodnega sveta za vse slovenske pokrajine na pravični demokratični podlagi« in izrecno pozvali vodstvo Vseslovenske ljudske stranke, naj takoj ukrepa za njegovo ustanovitev.

Zaenkrat še mirno, a vendar že polemično razpravljanje v slovenskem socialdemokratskem tisku o narodnem vprašanju je naznanjalo, da narodno gibanje na temelju Majniške deklaracije vedno bolj širi svoj politični vpliv. Vprašanje, kdo bo temu naraščajočemu gibanju, ki je v vseh pokrajinah prodiralo v najširše plasti, dal enotno zasnovo in enotno vodstvo, se je vse očitneje kazalo kot ključno za razrešitev vprašanja, kdo bo v prihodnjem obdobju imel vodilno besedo v slovenski politiki.

Po svojem osrednjem položaju in po svoji politični moči bi vodilni dejavnik vsekakor mogla biti SLS in od nje so to v splošnem tudi pričakovali. Toda Šušteršič je njeno pobudo zaustavljal. Nevarnost, da bi kdo drug s krepko politično pobudo prevzel vodilno vlogo, je postajala vedno resnejša. Položaj je terjal nagle odločitve.

Politično ozračje se je razburkalo do te stopnje, da se je Krek odločil v tolmačenju Majniške deklaracije in ciljev narodnega gibanja iti do konca. To je storil 4. septembra 1917 v Zagrebu, kjer je tedaj začelo izhajati novo glasilo starčevičanske stranke prava, Hrvatska država. V tem listu je objavil članek »Za narodno ujedinjenje«.³ Šele pol stoletja zatem je Slovence italijanski zgodovinar Leo Valiani opozoril na prelomni pomen tega članka v razvoju takratnih stališč do Habsburške monarhije.⁴ V članku je Krek ponovil in zaokroženo utemeljil

² Odločitev, 138.

³ Ponatis: Odločitev, op. 362.

⁴ Valiani, 312.

DEŽELNI GLAVAR
NA KRANJSKEM.

10/11 917.

Prejeto gospod!

Vinica in kmeti prijavljajo v Ljubljano,
nem prejeli še Dpis iz dne 23. oktobra
t.l.

Dolgujem mi velike, da kar manj
zanimam, da ne odločim se, ingult, ki legi
v kmetih, vlada in njemu podrejeni organi
pa vedo, da je navedeni skanek proti
Deklaraciji? (Točka 4. Vajsa Dpisja). Ta
ingult pade najraj na lagujince, ki
je to vseh skanek izvirni.

Naravno tako odločno moram javno
afektu kmetov, da nem, vlada in funkcionarji

Pojasniti moram sledijo, da moram
niti. Džalni. Džalni, niti predstavi ali
upravni član katerega skupnega
podjetja. -

Izpolite pri nem predstoji uporabe

Ivan Šušteršič škofu Antonu B. Jegliču, 10 novembra 1917 (prva stran)

vzeti na znanje.
 Lica nam pa Vam. Preprosto
 za razgovor na razpolago.
 Z očitnim protokom odločam.
 Vam Preprosto
 andari

Ivan Šušteršič

Ljubljana, 10. XI. 1917.

besede, ki jih je izrekel v javnem govoru v Splitu, na zadnji postaji agitacijskega potovanja po Hrvaški, Bosni in Dalmaciji. Petar Grgec poroča, da je takrat »zaklical na naslov nasprotnikov deklaracije in denunciantov: 'Suženjstvo, to je veleizdaja, ne pa svoboda; veleizdajalec je tisti, ki nasprotuje osvoboditvi našega naroda.'«⁵

Krekov članek je moral biti povod za presojo škofa Jegliča, ki si jo je zapisal 16. oktobra 1917: »Mislim, da ga je [Kreka] Bog o pravem času poklical iz sveta. Dogodki so se tako razvijali, da je bil v veliki nevarnosti nekorektnega mišljenja o izvoru državne oblasti in samoodločbi narodov.«

»Nekorektno« stališče se je Kreku oblikovalo že dalj časa, a posebno silno tedaj, ko je presodil, da se pravica do samoodločbe utegne že tudi uresničiti. Na obstoj takega prepričanja kažejo njegove zloslutne in hkrati upapolne besede v pismu delavcem z dne 19. avgusta 1917: »... kapi bi rad ušel še nekaj časa, dokler mi svobodna, zedinjena, demokratična domovina ne da groba...«⁶

Krekovi nastopi so imeli močan odmev. Celó med socialdemokrati, ki se sicer niso hoteli izreči za Majniško deklaracijo in so bili še posebej zelo zadržani do SLS. Najvidnejši predstavnik socialističnih kritikov premalo narodnega stališča svoje stranke Albin Prepeluh je 19. septembra 1917 v pismu sporočil Kreku: »Najprej sprejmite moje iskrene čestitke k Vašim agitačnim uspehom. Danes je za vsakogar jasno, da mora za Vami. V svojem malem krogu delam z Vami.«⁷ In prav tiste dni je Jeglič dosegel, da se je v siju takšne naklonjenosti narodno zagrete javnosti odslej brez dvomov lahko sončila tudi Slovenska ljudska stranka sama.

Svoje odločilne misli si je zapisal 3. septembra, z datumom 2. september 1917: »Sveti oče so izdali mirovno noto vsem vladarjem, o njej se močno piše in govori. Mnogo se tudi razpravlja o državnopravni deklaraciji našega Jugoslovanskega kluba na Dunaju z dne 30. majnika. V obeh zadevah se na Kranjskem ne ganemo; preveč smo med seboj razdrti. Meni je prišla misel: kaj pa, ako poskusim vse naše stranke in struje zediniti v primerni izjavi v teh dveh zadevah.« – Ta poskus je bila znana ljubljanska izjava, z dne 15. septembra 1917.⁸

Sestavljena je bila iz dveh delov. Bistvo prvega je izjava za deklaracijo Jugoslovanskega kluba, z dne 30. maja, dopolnjeno z izrecno omembo načela o samoodločbi narodov, bistvo drugega pa podpora mirovni pobudi papeža Benedikta XV. in priznanje mirovnim poskusom cesarja Karla. Izjavo je prvi podpisal škof Jeglič, zraven njega še stolna kanonika Andrej Kalan in Josip Gruden. Za Slovensko ljudsko stranko jo je podpisal Ivan Šušteršič, za Narodno napredno stranko Ivan Tavčar in Karel Triller, za Slovensko katoliško delavsko demokracijo pa Mihael Moškerc, Franc Vidic in Anton Žnidaršič.

⁵ Petar Grgec, ur., J. E. Krek, Socijalni eseji, govori i nacrti, Požega 1920.

⁶ Naša moč, 14. december 1917. Cit. po Gorenjska, III, 273.

⁷ Narodni muzej, Ljubljana, fond J. E. Krek. – Prim. Gestrin, Melik, 334.

⁸ Ferdo Šišić, dokumenti o postanku kaljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914-1919, Zagreb 1920, 102-103.

Zakaj se je izjava omejila samo na kranjske stranke, je razložil že L. Ude.⁹ Jeglič je prvotno nameraval pridobiti tudi goriškega metropolita Sedeja in tržaškega škofa Karlina. Na mariborskega škofa Napotnika se menda ni obrnil. Sedej je svoj podpis odklonil kot cerkveni predstojnik narodnostno mešane slovensko-italijanske (furlanske) dežele in Jeglič je nato sam opustil misel, da bi izjavo dal podpisati še tržaškemu škofu Karlinu, čeprav je ta v to privolil.

Vsaj mimogrede kaže tukaj omeniti nekatere poskuse zunaj kroga zgodovinopisja po 1991, da bi iz Jegličeve omejitve podpisnikov zgolj na Kranjsko izbili nekakšen dokaz o deželski razdvojenosti slovenskega narodnega gibanja v tistem času, posebno v njegovem razmerju do jugoslovanske razsežnosti programa Majniške deklaracije. Tu velja opozoriti na podatek, ki ga zgodovinopisje do zdaj ni upoštevalo. Goriški nadškof Sedej je v pismu prijatelju Antonu Primožiču dne 9. oktobra 1917 napisal: »Ravno sedaj razširjajo novico, da je dr. Janez Krek, drž. in dež. poslanec na Dunaju, umrl. RIP. Padel je steber Jugoslavije!« Po mnenju Sedejevega nečaka Josipa Sedeja kažejo te besede »na osebno pozitivnejši odnos [Sedeja] do jugoslovanskega gibanja, kot pa njegova uradna odklonitev podpisa na ljubljansko izjavo«.¹⁰ Toda, ali se ne bi dale besede o stebru logično razlagati tudi kot veselje nad padcem? Takšna domneva bi bila upravičena, če bi bil Sedej kdaj izrazil svoje nasprotovanje Majniški deklaraciji in bi ga potem padec stebra lahko pač razveselil. O takšnem nasprotovanju ni podatka in nanj tudi Sedejev nečak niti zdaleč ni pomislil, ko je razložil smisel stričevega pisma.

Jegliča je predvsem zanimal politični učinek dejanja. Iz njegovih tačasnih in nekoliko poznejših zapiskov je očitno, da je čutil, kako odločilen korak je storil z njim k temu, da bi on in z njim Slovenska ljudska stranka obdržala veljavo in vlogo narodnega voditelja in vodstva. Vsi pa so čutili in kmalu se je tudi očitno pokazalo, da je bilo to hkrati dejanje za politično odstranitev Šušteršiča – da je to pomenilo žrtvovati Šušteršiča za sanacijo SLS. Njegov ponovni, izsiljeni podpis pod izjavo je le še bolj osvetlil ozadje, na katerem se je nekaj dni pozneje ostro zarisal Šušteršičev dejanski odstop od deklaracije. Sama po sebi pa je ljubljanska izjava pomenila »uradni« začetek deklaracijskega gibanja.

Dodatno razlago terja odstavek o podpori mirovni akciji papeža. Po ruski februarški revoluciji in po ameriški vojni napovedi se je nemški vladi dvakrat vsililo vprašanje, kako meni priti do miru: na domačih tleh se je znašla pred mirovno resolucijo nemškega državnega zbora, na mednarodnih pa se srečala s posredovanjem papeža Benedikta XV.¹¹ Prvo je sprejela večina v državnem zboru 19. julija 1917, drugo pa je naznanil pri nemškem državnem vrhu že 26. junija

⁹ Ude, ZČ, 192.

¹⁰ Josip Sedej, Dr. Frančišek Borgia Sedej; knezoškof goriški in metropolit ilirski. Življenjepis. Samozaložba, Zagreb 1971, 52. – Ustna izjava Josipa Sedeja avtorju, dne 25. avgusta 1971 v Ljubljani.

¹¹ Erdmann, Karl Dietrich, Friedensresolution und päpstliche Friedensvermittlung. V:

1917 nuncij Pacelli, ko mu je izročil papeževo pisno ponudbo, da posreduje za mir. Nuncij je pri tem povedal, da je papež pripravljen posredovati za mirovne pogovore z zahodnimi državami le, če Nemčija vnaprej zagotovi neodvisnost Belgije. Papeževa mirovna pobuda ni bila dana proti volji Anglije. Četudi državni kancler Bethmann Hollweg ni izrecno zagotovil, da se Nemčija odreka Belgiji, je papeška diplomacija dobila vtis, da je nemška vlada vendarle pripravljena ustreči tej zahtevi, in Vatikan je sprožil splošno mirovno akcijo. Benedikt XV. je 1. avgusta 1917 v noti, izročeni vojskujočim se državam, ponudil svoje posredovanje za mir na podlagi statusa quo, ne da bi bil s tem izključen kak »razumen kompromis« v vprašanih glede mej. Poleg Belgije je šlo predvsem še za vprašanje Alzacije in Lotaringije – ti pokrajini sta bili vojni cilj Francije, ki ga je Anglija popolnoma podpirala. S strani Antante se tu ni moglo pričakovati popuščanja in to je nemški vladi omogočilo, da ni podala jamstva glede Belgije. V pismu, 24. septembra 1917, je sporočila nunciju, da še ne more dati nobene določne izjave o Belgiji, namerava pa to storiti v ne preveč oddaljenem času. Nemška vlada je namreč upala, da bo v skrivnih stikih medtem dobila od Anglije zagotovilo glede Alzacije–Lotaringije. Tega ni dosegla in obmolknila je tudi o Belgiji. »Vlada Nemčije,« piše Erzberger, »je o Belgiji molčala tako dolgo, da ni imela več kaj reči, in s tem si je naprtila težko krivdo za podaljšanje vojne.« Dejansko je že 24. septembra 1917 nemški odgovor na papeževo noto pomenil »nagel konec papeževega mirovnega posredovanja, ki se je bilo začelo tako upapolno«. – Od antantnih držav pa Benedikt XV. na svojo mirovno noto sploh ni dobil uradnega odgovora.¹²

Ljubljanska izjava slovenskih strank, 15. septembra 1917, v podporo papeževi mirovni akciji je bila torej dana v času, ko je še tlelo upanje na njen uspeh.

Gebhardt, Handbuch der deutschen Geschichte, 9, Neu bearbeitete Auflage, Hgg. von Herbert Grundmann, Bd. 4, 1. Teilband, »Union Verlag«, Stuttgart 1973, 122-126.
¹² Erzberger, 281-2, 287.

ZA LOJALNO DEMOKRACIJO!

Le malo potem, ko je Šušteršič s podpisom pod ljubljansko izjavo v domači in širši avstrijski javnosti dokazal svoje trdno dinastično, mirovno in narodno stališče, je presodil, da je napočil trenutek, da javnosti sporoči tudi svoje mnenje, da vse te načelne opredelitve ne upravičujejo opozicijske taktike Jugoslovanskega kluba, ki vodi le v nadaljnje zaostrovanje odnosa med Slovenci in habsburško državo. Na sestanku vodstva SLS dne 18. septembra 1917, ki se ga Krekova stran ni udeležila, je Majniško deklaracijo prvič označil kot maksimalen program.

Polemika, ali je deklaracija minimum ali maksimum tistega, kar Slovenci zahtevajo, je dobila vlogo merila za razmejevanje med obema tokovima v SLS, ni pa še neposredno zadevala kar vprašanja habsburškega okvira. In vse je še potekalo na ozadju navideznega prizadevanja za spravo. Za kako ločene bregove je dejansko že šlo, je videti po tem, da so Šušteršičevi nasprotniki nastopali v imenu Vseslovenske ljudske stranke, medtem ko se je on sam oklepal svojih na videz neomajnih postojank v Slovenski ljudski stranki na Kranjskem. Škof Jeglič je še opravljal vlogo posrednika, četudi se je v resnici že dosti prej odločil in tudi že izpeljal prvi udarec proti Šušteršiču, ko je sredi julija odtegnil glasilo stranke njegovemu vplivu. Kaj je pomenilo to, je nazorno razbrati iz obtožujočega pisma, ki ga je Šušteršič pozneje, 14. junija 1922, poslal Jegliču iz begunstva: »Kajti nikdar bi se ne mogel izvršiti moralni umor, ki se je zagrešil proti meni, da [če] ne bi bili morilcem nudili Vi svojo pomoč, svojo zaščito in še celo škofovsko avtoriteto... Popred [pred odkritim prelomom] pa ste bili že dopustili, da se mi je čez noč in **zahrbtno** [podčrtal Šušteršič] iztrgalo katoliško časopisje in dalo v roke mojim osebnim klevetnikom.«¹

Dan pred podpisom ljubljanske izjave je Jeglič prejel zapis o pogojih sprave »somišljenikov VLS«, ki so bili izoblikovani 11. septembra. Škof jih je poslal Šušteršiču šele dan po že omenjenem sestanku vodstva SLS, 18. septembra, na katerem je Šušteršič že vrgel kocko. Pogoji so se v škofovem prepisu glasili:

»1. sklicati vodstvo VLS

2. odpraviti v SLS absolutizem in za jamstvo preurediti statut

¹ Nadškofijski arhiv Ljubljana (NAL), Jeglič, zap. f. 28] I. Šušteršič-Jeglič 1917-1922.

3. Stranka naj se izjavi za m. dekl. in odobri delovanje Jugoslovanskega kluba
4. Javni funkcionarji naj odlože inkompatibilna politična in gospodarska mesta oz. službe
5. Vsem od stranke odvisnim uslužbencem zagotoviti državlj. svoboščine, odpravijo [se] osebna preganjanja in popravijo krivice.
6. V smislu resolucij Duhovskega sestanka naj se združi kapital obstoječih gospodarskih organizacij v Zadružni zvezi, ki tako spremeni pravila, da posameznih struj ne bo mogoče majorizirati (proporc).²

Jegličevo posredovanje je zastalo ob smrti in pogrebu Janeza Evangelista Kreka. Pogreb je bil 13. oktobra 1917 v Št. Janžu na Dolenjskem kot velika manifestacija, vsa v znamenju nastopajočega gibanja za samoodločbo. Šušteršič se ga ni udeležil, čeprav bi bil kot deželni glavar in predsednik stranke moralno dolžan to storiti, piše Silvo Kranjec. Rajši se je za dva dneva odpeljal na Dunaj.³ Škof Jeglič je vodil pogrebne slovesnosti, a zagotovo ne kot da podpira Krekove radikalne nazore, saj si je le tri dni pozneje zapisal v dnevnik tisto že navedeno kritično misel o Krekovem stališču do samoodločbe naroda. Šušteršiču je šla na živce že sama počastitev, izkazana Kreku. Še po nekaj letih (v že navedenem pismu dne 14. junija 1922) je očital škofu, Kreka »ste pokopavali kakor svetnika in ste dopustili, da se je poveljevalo njegovo duhovniško življenje«.

Toda v javnosti so iz Št. Janža odmevale besede Korošca, ki jih je izrekel v nagrobnem govoru: »Dvignite glave, ker približuje se vaše odrešenje. Roko v roki hočemo stopati svojo pot naprej, da dosežemo zedinjenje jugoslovanskega naroda. Bodite složni, odločni, dosledni, da dosežete veliko idejo svojega naroda!«

Nestrinjanje Šušteršiča z zagovorniki Majniške deklaracije kot minimalnega programa je dobivalo otipljive obrise načelnega razhajanja, ki se ni moglo več ogibati vprašanjem o samoodločbi naroda in o razmerju do državne oblasti, do dinastije. Vendar je bilo glede dinastije do končnih odločitev še daleč. Tudi Krek je še apeliral na dinastijo. In tudi Korošec ni svojega nastopa v državnem zboru, ko je namigoval na odločilnost »foruma zunaj monarhije«, jemal kot zadnje besede. Vse je bilo še v mejah tega, čemur bi danes rekli »lobiranje«.

Zato je lahko škof Jeglič 23. oktobra 1917 ponovil Šušteršiču pogoje sprave, a s pismom malce ultimativnega značaja.

»Smrt dr. Kreka je naša spravna pogajanja nekoliko zadržala. Nasprotni struji sem Vaše želje priobčil. [Šušteršičev odgovor, če je bil dan pisno, ni ohranjen.] Danes sem dobil ustrezen odgovor, ki se glasi:

1. Gospodom se zdi, da opozicije ne smatrate kot enakopravno strujo v stranki in

² NAL/ zap. fasc. 44, A. B: Jeglič-I. Šušteršič, Korespondenca 1903-1917. (Tu so samo Jegličeva pisma, od Šušteršičevih je ohranjeno le eno, z dne 10. novembra 1917.)

³ S. Kranjec, Kako, 89.

da hoteč točke poravnave obravnavati v zborovanju vodstva S.L.S. [in ne VLS] nameravate potem večinskega glasovanja vso zadevo ubiti.

2. Opozicija nujno zahteva oživiljenje in organizacijo 'Vseslovenske ljudske stranke' in ravno zato sestanek njenih zastopnikov. Ta zahteva je *conditio sine qua non*.³
3. Preuredi naj se statut S.L.S. tako, da je absolutizem načelnika [tj. Šušteršiča] nemogoč. Absolutizem načelnika se je še bolj utrdil s tem, da so se vse strankine oblasti prenesle na 'ožji svet', katerega po dostavku k strankinim pravilom načelnik sklicuje, kadar ravno hoče in katerega mnenje 'začuje' [poslušaj] in 'upoštevaj'. Iz teh besedi, da načelnik mnenje začuje in upošteva, sledi, da ni vezan na 'mnenje'.
4. Za deklaracijo 30. maja se je stranka izjavila; toda vlada in njeni podrejeni organi pa vedo, da je načelnik stranke proti deklaraciji.
5. V slovenski demokratični stranki nikakor ne gre, da bi bil načelnik stranke vladni funkcionar, glavar, deželni odbornik, državni poslanec, predsednik ali upravni član kapitalističnih podjetij in zraven še pravni zastopnik dežele.
6. Glede omejevanja državljanskih svoboščin se povdarja zgolj kratenje osebne svobode deželnim uslužbencem, glede krivde pa krivično delitev podpor učiteljstvu.
7. Koncentracija vsega jugoslovanskega združništva je gmotni temelj deklaracije 30. maja in zato bistvena zahteva nasprotne struje, ki je ne bo nikdar opustila.

Izvolite te točke, ki so jasne in po mojem mnenju upravičene, premisliti.

Jutri, v sredo, popoldne ob 5. uri bom prišel osebno po točen odgovor.

S posebnim spoštovanjem Vam vdani

+Anton Bonaventura Jeglič.«⁴

Pismo je Šušteršiču, ki se je iz Ljubljane umaknil, bilo lahko izročeno šele po njegovi vrnitvi, 10. novembra! Tako je izpuhtela njegova ultimativna nujnost. Namesto da bi škofu sporočil »točen odgovor«, mu je Šušteršič mogel tistega dne napisati sicer odločno jezno, a v posameznostih nedoločno pismo. Edino njegovo, ki se je ohranilo v Jegličevi korespondenci. Glasi pa se takole:

»Prevzvišeni gospod! Vrnivši se danes zjutraj v Ljubljano sem sprejel Vaš dopis z dne 23. oktobra t.l. – Dolžnost mi velevala, da kar vnaprej zavrnem z vso odločnostjo inzult, ki leži v trditvi 'vlada in njeni podrejeni organi pa vedo, da je načelnik stranke proti deklaraciji'. (Točka 4. Vašega dopisa). Ta inzult pade nazaj na **lažnjivca**, ki si je to vest izmislil. – Ravno tako odločno moram zavračati abotno trditev, da sem 'vladni funkcionar'. – Pojasniti moram slednjič, da nisem niti deželni odbornik, niti predsednik ali upravni član kakega kapitalističnega podjetja. – Izvolite pred vsem predstoječe ugotovitve vzeti na znanje. – Sicer sem

⁴ NAL, kot v op. 2.

pa Vaši Prezvzišenosti za razgovor na razpolago. – Z odličnim spoštovanjem ostajam Vaši Prezvzišenosti vdani Dr. Ivan Šušteršič.«⁵

V tej fazi je poleg vsega drugega šlo slej ko prej za razhajanje ob odnosu do protidualističnega jedra Majniške deklaracije. Deklaracija kot minimum, to je bila teza, da je slovensko vprašanje rešljivo le kot del jugoslovanskega, le z odpravo dualizma. Deklaracija kot maksimum pa je pomenila pripravljenost dualizem priznati (t.j. obravnavati vprašanje položaja Slovencev, Istre in Dalmacije ločeno od Hrvaške) in se sprijazniti tudi z majhnimi narodnimi pridobitvami v avstrijski državni polovici. Stališče, da je deklaracija le maksimum, je v tistem trenutku praktično pomenilo, da Slovenci oz. Jugoslovanski klub kot celota vstopijo v vlado Seidlerjevega tipa. Ker Jugoslovanski klub na to ni niti pomislil, se je Šušteršič odločil za odkrit prelom z njim. Povod je dobil 13. novembra 1917, ko so kranjski državnozbornski poslanci izvolili za delegata v avstro-ogrskih delegacijah štajerskega poslanca Korošca in ne njega, ki je bil Kranjec. Petnajstega novembra je izstopil iz Jugoslovanskega kluba (pridružil se mu je poslanec Fran Jaklič). Sporočilo načelniku Korošcu o izstopu je objavil 17. novembra v Slovincu. Vzrok? »Ker sem izgubil do raznih klubovih članov in zlasti tudi do načelnika [Korošca] politično in osebno zaupanje v taki meri, da je zaupljivo sodelovanje v ozki klubovi zvezi postalo nemogoče.« Zaradi točne informiranosti je dodal, da bo deloval za uresničitev deklaracijskega programa z dne 30. maja 1917.

Na vprašanje urednika Slovenca o konkretnih razlogih za izstop, je Šušteršič odgovoril: »Danes ni čas o tem govoriti. Razlogi za moj korak so seveda nadvse tehtni in so narekovani po vitalnem interesu hrvatsko-slovenskega ljudstva in Slovenske ljudske stranke. Podrobnosti bom obelodanil, ko pride čas za to.«

Eno »podrobnost« je objavil že v isti številki Slovenca, namreč svojo grajo državnih poslancev SLS, da so pri volitvi kranjskega delegata kršili sklep strankinega vodstva in tako docela porušili strankino disciplino. »Odgovornost za vse posledice zadeva vsakega posameznika, ki si je dovolil upornost proti najvišji strankini instanci, upornost, kakršna se še ni dogodila, odkar obstoji S.L.S.« Stvar izvršilnega odbora stranke bo, je napovedal, »izvajati primerne konsekvence«. Sejo odbora je z objavo v tej številki časopisa sklical za 22. november.

Spor je s tem prišel v javnost, a veliko prepozno, da bi ta mogla sploh še kaj vplivati na potek stvari. Tudi škofu je zdaj očitno postalo vroče. Menda objave v Slovincu niti prebrati ni utegnil, ko je že odhitel k Šušteršiču, v deželni dvorec. Istega dne si je tajnik J. Šiška zapisal: »17/11 prišel knezoškof k meni in izjavil, da **ustavi** svoje posredovanje, ker vidi, da je sprava nemogoča in naj ostane kakor je.« (Zapis na hrbtni strani Jegličevega pisma Šušteršiču z dne 23. oktobra 1917.) O tem škofovem obisku je poročal tudi Šušteršič na »zgodovinski« seji izvršilnega

⁵ Isto.

odbora SLS 22. novembra. Povedal je, da mu je Jeglič »naznanil, da ustavi svoje delovanje, ker se je uveril, da je sprava nemogoča«. ⁶

Ali je bil rez v resnici tako gladek? Dejstvo je, da je škof naslednji dan, 18. novembra, še enkrat pisal Šušteršiču, kakor da bi hotel stvar še pisno dokumentirati. In tu piše, kakor da bi bil kritično številko Slovenca prebral šele pozneje. Naj pismo – dokument navedemo v celoti.

»Preblagorodni gospod! V sinočnem Slovencu sem bral Vaše izjave: *alea iacta est*, napovedan je javen boj. – Ponovim, kar sem trdil včeraj: opozicija v S.L.S. ni zoper krščanska načela, ni zoper program naših katoliških shodov, ampak edino le zoper Vašo osebo in zoper Vaš nastop. – Obžalujem, da mi bote na napovedanem shodu izvršilnega odbora S.L.S. znova razcepili in razdvojili gg. duhovnike. Že shod mesca septembra je bil v tem oziru poguben; in sedaj zopet. Moje navodilo je: duhovniki bodimo nad strujama S.L.S., kadarkoli nastopimo javno. Zoper to navodilo jih Vi napeljujete na strastno obrambo Vaše struje. – Nek državni poslanec (*neslovenec*) mi je te dni rekel na Dunaju: ko bi jaz zaupanje mojih tovarišev izgubil, kakor ga je vaš deželni glavar, bi se tovarišem zahvalil za dosedanje zaupanje in bi se umaknil, ter bi le kot deželni glavar izpolnjeval svoje velike dolžnosti. In v mescu juliju mi je na Dunaju rekel nek izvenkranjski državni poslanec: 'Gosp. Šušteršič je zaupanje popolnoma izgubil, tako da je ta nezaupnost že nekako bolestna; ko bi on to upošteval in se za par let bolj v ozadje postavil, bi ga potem skoraj gotovo zopet prosili, naj pride v ospredje, ker bi čutili, da ga zares potrebujemo.' – Obžalujem Vaše preziranje naših akademično izobraženih mož, kar mora vse poriniti v tabor, ki je Vam nasproten. Dokler je kdo popolnoma z Vami, je dober, je razumen, kakor hitro pa se od Vas obrne, ali celo proti Vam nastopi, je za nič, nespameten etc. – Veliko trpim, zaupam pa v dobrega Boga, da bo iz te borbe za vse nas kaj za časnost in večnost koristnega izšlo. – Pozdrav in blagoslov! Vdani +Anton Bonaventura/ škof.« ⁷

Šušteršič je pozneje (v pismu 14. junija 1922) škofu očital, da mu ni natočil čistega vina, tj., da mu ni pokazal, da gre zdaj pa čisto zares. »Predvsem je bila Vaša dolžnost, da mi pravočasno in odkrito naznanite svoj sklep, ločiti se politično od mene, odnosno povedati mi, da želite drugo politično smer. Kolikokrat sem Vas odločno pozival, da mi odkrito poveste, kaj da hočete. A Vaš odgovor je bil: Nič! In ko sva zadnjikrat politično konferirala, v mojem uradu v dvorcu, ste odšli s prijaznim obrazom in se še zahvaljevali za moje informacije. Bilo je to takrat, ko ste mi, v pozni jeseni 1917, prišli naznanit, da se je Vaša 'posredovalna akcija' izjalovila.«

Tudi Šušteršiču je bilo lažje upirati prst v drugega kakor priznati, da je bil sam pripravljen prignati spor do bridkega konca, s škofom ali brez njega. Skoraj

⁶ Slovenec, 24. november 1917.

⁷ NAL, kot v op.2.

neverjetno je, da bi ne bil že 17. novembra, ko je objavil sklic seje izvršilnega odbora SLS (vedel je, da ga bo podprla, ker mu je bilo znanmo, da bodo njegovi nasprotniki, državnozborski poslanci zadržani), v njem dozorel naklep, da bodi ta seja zadnja seja stranke. Stranke, ki jo je v teku skoraj treh desetletij takorekoč ustvaril. Kar sem ustvaril, imam pravico tudi razbiti!? Ta misel se v njem najbrž ni rodila in v dejanje prerasla šele po sklepu o sklicu, od nedelje do četrтка, med obiskom škofa in sejo izvršilnega odbora. A psihološko povsem mogoče?

Kakor koli že, odločil se je, da svojo strankarsko podlago nanovo utemelji. SLS je sklenil razbiti! To je poskusil opraviti 22. novembra 1917 na seji izvršilnega odbora SLS. Dosegel je na videz sijajen uspeh. Z izjemo enega samega glasu je odbor odobril Šušteršičevo in Jakličevo ravnanje in izrazil drugim državnozborskim poslaneu stranke grajo in nezaupanje. In Šušteršič je dobil odborov sklep, da se Slovenska ljudska stranka razpusti! Tako si je na videz ustvaril pravno podlago za svoje prihodnje stališče, da je le njegova Slovenska kmečka stranka, ustanovljena od istih oseb še isti dan, zakonita in politična naslednica nekoč slavne in mogočne SLS. S tega stališča je vztrajal pri tezi, da so samozvanci in uzurpatorji njegovi nasprotniki, ki odborovega sklepa ne priznavajo in trdijo, da SLS še obstaja in da so njeni edini predstavniki oni sami.⁸

Treba je omeniti tudi, da je Šušteršič, ki se je pozneje oglašal kot edini pravi tolmač Majniške deklaracije in njen dosledni zastopnik, na tej seji neposredno napadel koncept deklaracije. To je v svojem poročilu o seji zapisal kranjski deželni predsednik Attems: »Načelnik stranke dr. Šušteršič je nato poročal o stanju jugoslovanske politike in pripomnil, da je politika slovenskega, hrvaškega in srbskega zedinjenja v nasprotju s strankinim programom, ki ima za podlago zedinjenje slovensko-hrvaškega naroda. Vrh tega se mu zdi zgrešeno, da Jugoslovanski klub premalo upošteva dejanske razmere in razpoloženje odločilnih krogov nasproti jugoslovanskemu vprašanju.«⁹ Ta Šušteršičeva izjava ponovno dokazuje, da v sporu znotraj SLS ni šlo le za osebna nasprotja ali za različne ocene položaja in razpoloženja ljudi, ampak prav gotovo tudi za pomembne načelne razlike. »Odločilni krogi«, to je cesar in njegova suverena avtoriteta, so mu pač bili pojem, ki je izključeval suverenost narodov, njihovo pravico do samoodločbe.

To načelno razliko sta v naslednjem mesecu nasprotna pola tudi izrecno izrazila. Tretjega decembra 1917 so slovenski in hrvaški delegatje, člani Jugoslovanskega kluba, v delegacijskih razpravah hkrati s Čehi »izjavili, da more biti narodni razvoj zagotovljen le, ako bo priznana pravica samoodločbe v najpopolnejši meri splošno, očitno in jasno brez zahrbtnosti ter ako bodo podana

⁸ Več podrobnosti pri Erjavec, 273.

⁹ AVA, 1853/MI ex 1918.

nepreklicljiva, vsake dvoumnosti prosta, popolnoma obvezna poročila, da se o tej pravici brez odloga začne razpravljati».¹⁰

Ivan Šušteršič je s svoje strani definiral svoje stališče 22. decembra 1917, v prvi številki svojega lastnega glasila Resnica. V uvodniku »Naš program« je zapisal: »Sicer pa bomo varovali svobodo naroda do samoodločbe v duhu prave in lojalne demokracije, v neomajni zvestobi do našega cesarja.«

Gotovo da odnos do vladarja takrat še ni globoko razdvojil slovenskih podložnikov, vseeno pa je jasna in očitna temeljna razlika med pravico do samoodločbe »v najpopolnejši meri« in pravico do samoodločbe »v duhu prave in lojalne demokracije«. Razlika je tolikšna, da pomeni načelno nezdržljivost! Treba pa je tudi reči, da je doslednost v svojem načelu tisti čas in vse do konca Habsburške monarhije izkazoval predvsem Šušteršič. Njegovi nasprotniki so bili večidel veliko bolj pragmatični kakor dosledno načelni.

Zvonovi za topove

¹⁰ Mal, 1114.

OZADJA (NE)ZVESTOBE

V letu 1975 je Dušan Kermavner hudo grajal moj prikaz Jegličevih in Šušteršičevih stališč do Majniške deklaracije ob in po ljubljanski izjavi, kakor sem ga podal v knjigi »Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo«. V svoji knjigi o političnih bojih na Gorenjskem in delavskem gibanju na Jesenicah-Javorniku je ugovarjal tezi, da Jeglič Šušteršiča tedaj, ko mu je dajal v podpis ljubljansko izjavo, ni več preizkušal, kaj misli o deklaraciji, ker je že vedel, da njegov odnos ni iskren, in da je Jegliču šlo le še za sanacijo SLS, za kar bi že bil pripravljen Šušteršiča žrtvovati.¹ D. Kermavner je tezi (meni) očital, da »pita bralce s samimi dezinformacijami« o »šušteršičevcih«. Sam je trdil, da niti Šušteršičev izstop iz Jugoslovanskega kluba ni pomenil odpadništva od deklaracije in da tudi ni res, da bi bila Resnica sploh kdaj pisala proti njej.²

Kermavner je prezrl, da sem v isti knjigi, le da na drugem mestu, pojasnil, da je Šušteršič pod videzom dileme o deklaraciji kot minimalnem ali maksimalnem programu oporekal njenemu protidualističnemu jedru in da se je prvič že 18. septembra 1917 postavil na stališče, da gre za maksimalni program. Prezrl je tudi novi podatek, da je Šušteršič, kot piše Attems, na sloviti seji izvršilnega odbora SLS, 22. novembra 1917, neposredno napadel tudi koncept Majniške deklaracije same, in ni upošteval Šušteršičevih besed, »da je politika slovenskega, hrvaškega in srbskega zedinjenja v nasprotju s strankinim programom, ki ima za podlago zedinjenje slovensko-hrvaškega naroda«.

D. Kermavnerju ni šlo samo za vprašanje, kakšno je bilo stališče Šušteršiča osebno do Majniške deklaracije. Šlo mu je za več: »Krivo podtikanje šušteršičevcem, češ, da so se obrnili proti majniški deklaraciji, je treba odpraviti iz zgodovinopisja predvsem zaradi tega, da rešimo to deklaracijo pred krivim obar-

¹ Odločitev, 143-148.

² Gorenjska, III, 280. – V dokaz očitka se sklicuje na strani 109-110 moje knjiga, kjer omenjam Resnico iz maja 1918, ko ta v prikazu nastanka deklaracije očita Kreku, da je na ljubo Srbom opustil stališče dogovora v Hrvaško-slovenskem klubu, z dne 19. maja 1917, o zgolj hrvaško-slovenskem državnopravnem programu. Tu namreč menim, da je to bil poskus Resnice »pobijati deklaracijsko gibanje«.

vanjem, kakor da bi bila po svoji vsebini – črki in duhu – protišusteršičevsko-protiavstrijska!«

Da bi deklaracija sama po sebi bila takšna, te trditve v moji knjigi ni. Polemični izpad izvira iz splošnega zavračanja moje historične analize vloge, ki jo je Majniška deklaracija dobivala postopoma – od razglasitve pa do razpada habsburške monarhije – v vseh menjavah taktike in končno tudi načelnih stališč Jugoslovanskega kluba do narodnih pravic in zahtev Slovencev. Ali bolje, izvira iz apriornega zanikanja možnosti, da bi slovenska »meščanska« politika mogla biti vsaj v neki točki kdaj tudi narodnorevolucionarna, protiaavstrijska.³

Razumljivo, da D. Kermavner v okviru tega izpada tudi ni upošteval mojega opozorila: »Polemika o Majniški deklaraciji kot minimu ali maksimu... nikakor še ni zadevala neposredno kar habsburškega okvira. Tega okvira se je ta polemika dotikala le posredno. Zdaj je šlo za protidualistično bistvo Majniške deklaracije... praktično pa za vprašanje, ali biti ali ne biti pripravljen za vstop v vlado Seidlerjevega tipa.« In seveda, z molkom je pokopal nove podatke v knjigi o tem, kako je v tem času propadel poskus cesarjeve pisarne, da bi od Jugoslovanskega kluba dosegla kar revizijo programa Majniške deklaracije.

Zgodbo o tem poskusu je treba ponoviti že zato, ker se v zgodovinopisju še ni »prijela«. Ni je omenil niti Feliks J. Bister, sicer tako temeljit življenjepisec Antona Korošca tistih let, torej glavnega junaka prezrte zgodbe, ki bi jo lahko naslovili kar »Lobkowitz pri Korošču«. Dokumentacijo o zgodbi je 1968 objavila češka zgodovinarka Milada Paulova.

Program, ki ga je Seidlerjeva vlada razglasila 25. septembra 1917 v državnem zboru, je dopuščal načelo enakopravnosti narodov, a le v obliki narodne avtonomije v okviru kronovin in ohranitve dualizma. Izključeval je torej oboje, zedinjeno Slovenijo in Majniško deklaracijo. V pogovoru je predstavnikom Jugoslovanskega kluba to potrdil tudi Seidler sam. To je bil povod, da je 2. oktobra slovenski liberalni poslanec Vladimir Ravnihar kot prvi v državnem zboru izrekel besede, da je program Majniške deklaracije za Jugoslovane minimalen. Predsednik Jugoslovanskega kluba Korošec pa je 19. oktobra naznanil, da bo klub glasoval proti provizoričnemu proračunu. Opozoril je, da je rešitev jugoslovanskega vprašanja postala neogibna, nujna potreba, in če odločilni dejavniki monarhije te rešitve ne bodo pripravili pravi čas, bo vprašanje dano na dnevni red obravnav drugega foruma zunaj monarhije... Ostrina Koroščeve izjave se ujema s tistimi zaostritvami stališč v narodnem vprašanju, do katerih se je dokopal Janez E. Krek 4. septembra v Hrvatski državi z že omenjenim člankom »Za narodno ujedinjenje«.

Očitno pa Korošec svojega nastopa ni jemal kot zares zadnjo besedo. To se

³ Polemični prispevki Dušana Kermavnerja v: 27, ZČ, 1973, št. 1-2 in 3-4. In v: Jugoslovanski istoriski časopis (JIČ) 1974, št. 3-4, 217-239. – Replike J.P. v: 28, ZČ, 1974, št. 3 – 4., in pa v: JIČ, 1976, št. 1-2, 143-189.

je pokazalo v dejstvu, da je sklep kluba, da bo glasoval proti proračunskemu provizoriju, potem še sporočil cesarjevi kabinetni pisarni, zlasti pa v dejstvu, da je v svojem spremnem pismu za tak sklep krivil brezbriznost vlade do jugoslovanskega vprašanja, do jugoslovanskih predlogov in interpelacij. V cesarjevi pisarni so pismo razumeli, kot da ne Jugoslovanski klub ne Korošec sam še nočeta podreti vseh mostov. In tako se je zgodilo, da je cesar nemudoma, vsekakor še pred 24. oktobrom 1917, poslal h Korošču svojega adjutanta princa Lobkowitza. Ta je Korošca povabil, naj napiše cesarju spomenico in v njej odkrito pove vse, kar zahtevajo Slovenci in Hrvatje in kar je uresničljivo v okviru cesarstva. In tudi, koga bi hoteli za predsednika vlade! Korošec naj bi torej sestavil nekakšen minimalni program, vendar ne v smislu Majniške deklaracije, saj so Srbi bili izvzeti.

Zaupno poročilo o Lobkowitzevi misiji pri Korošču je češki tajni odbor v Pragi dobil 24. oktobra od Gregorja Žerjava, tajnika Jugoslovanskega kluba. Ta je tudi sporočil, da Korošec že zbira ustrezno gradivo. Češki tajni odbor je reagiral z vso pozornostjo, saj je vedel, da so tudi Čehom nekaj tednov predtem predlagali, naj bi sodelovali pri cesarjevih prizadevanjih za (deželno) federalizacijo Avstrije. V Lobkowitzevi misiji pri Korošču je tajni odbor videl razširitev cesarjevih prizadevanj na Jugoslovane. Čehi sami se za sodelovanje niso odločili in njihov tajni odbor je sklenil napeti vse moči, da bi tudi Jugoslovane odvrnil od tega in preprečil, da bi Korošec izročil cesarju kako spomenico. V imenu Kramařa so zato Korošca povabili v Prago in dosegli, da je šel na pot nemudoma, že 26. oktobra. S tem so preprečili, da bi prej šel v Ljubljano na posvet z Jegličem, kakor je bil prvotno nameraval.

V Prago je Korošca spremljal Žerjav. Korošec je najprej dve uri na štiri oči govoril s Kramařem, nato pa so ga peljali k predsedniku tajnega odbora Šamalu in tu se je vprašanje odločilo. Šamal je Korošca seznanil z mednarodnimi razmerami, v katerih skuša cesar pridobiti Čeha in Jugoslovane na svojo stran, da bi ohranil državo. Povedal mu je, da so Čehi ponudbo zavrnili, ker imajo namen doseči državno samostojnost, da so za to dejavni v emigraciji in da imajo doma že pripravljeno vlado, saj hočejo dočakati konec Avstrije in prevzem oblasti brez »motenj« [revolucije]. Korošec je nato govoril o svojih izkušnjah. Posvet se je končal z dogovorom, da Jugoslovani ne izročijo spomenice. M. Paulova ugotavlja: »Korošec je besedo držal. S tem se je v bistvu končal t.i. novi kurz politike dvora.«⁴

Z veliko manj podrobnosti, a s podobnim poudarkom je o Koroščevem obisku v Pragi že leta 1958 pisal tudi Srdjan Budisavljević. Dogodek je pomemben, ker je okrepil stike Jugoslovanskega kluba s češko politiko in utrdil vztrajanje pri programu Majniške deklaracije kot najmanjši zahtevi. Ni odveč opozoriti, da je do tega prišlo še pred oktobrsko revolucijo v Rusiji, ki je pozneje pomenila dodatno spodbudo za radikalizacijo narodnih nastopov.

⁴ Odločitev, 145-6.

Šele po vsem tem je v razpravljanjih v državnem zboru na Dunaju samoodločba docela jasno postala sinonimna z zahtevo po lastni državnosti. »...v krvi smo uvideli i mi Jugoslovani, da nam brez svobodne narodne države ni bodočnosti,« je 20. decembra 1917 odgovarjal Jugoslovanski klub Čehom na novoletno voščilo. »Vaš in naš narod sta od nekdanj iz demokratske zavesti zahtevala, da se tudi zanj provede – rešiteljica bednega človeštva – samoodločba narodov. Mi in vi nočemo nič drugega, nego da je naš narod gospodar v lastni hiši... Pri tem se ne brigamo za grožnje z leve in desne: naš narod nas je poslal, le njemu odgovarjamo pred zgodovino...«⁵ Tudi ko so Čehi 6. januarja 1918 nastopili s svojo znamenito »trikaljevsko deklaracijo«, ki velja za odkrit prelom s habsburško monarhijo, je Jugoslovanski klub v brzogovki predsednika Korošca izrazil svojo solidarnost.

Matični tok slovenske politike se je usmerjal proti stališčem Ivana Šušteršiča, raslo pa je tudi nerazpoloženje proti njegovi osebi. Po drugi strani sta rastli neomajna Šušteršičeva odpornost in silovitost dokazovanja, da ima prav on in ne njegovi nasprotniki, ki da so slabi patrioti, predvsem pa zarotniki proti njegovi osebi. Šušteršičeva neuklonljivost je presenečala in vedno zbujala vprašanja in razlage. Sam je 21. avgusta 1922 zapisal v Voldersu v odgovoru škofu Jegliču: »Vtis imam, da nimate pravega notranjega miru. Vidite, jaz pa sem v posesti popolnega duševnega miru. Prav nič se ne čutim ponižanega po svojem političnem padcu. Zakaj neki? Saj nisem učinil ničesar, kar bi mi vest očitala. Pa tudi nobenega nečastnega dejanja, nobene neznačajnosti. V najtežavnejših okoliščinah sem do konca zvesto vztrajal in – padel. Srečen sem, da sem bil v celi aferi naklo in ne kladivo. Osebnost me pa veseli, da sem rešen vsakega stika z izvestnimi umazanimi elementi. In rešen sem težke butare, ki sem jo nosil skozi tri desetletja.«⁶

Zvesto vztrajal! Zvestoba komu in čemu? Nedvomno najprej sebi in svojemu ponosu, svoji samozavesti. Kar nam je poznanega, ne kaže niti enega trenutka, ko bi bil Šušteršič podvomil o sebi. V tej lastnosti je bil med slovenskimi vrstniki nenadkriljiv. Toda morala je biti še tudi zvestoba čemu drugemu. Veri? Domu? Cesarju? Gotovo vsakega nekaj. Četudi se mu je prepričanje o enotnosti vere in škofove politike razkrnilo, četudi se je tudi pred njim odpiralo razpotje med

⁵ Slovenski narod, 21. december 1917.

⁶ Prepeluh, 108. – V knjigi sta objavljeni dve pismi, izmenjana med škofom Jegličem in Šušteršičem: škofovo Šušteršiču z dne 26. julija 1922 in Šušteršičevo škofu z dne 24. avgusta 1922. Ni objavljeno prvo Šušteršičevo pismo škofu z dne 22. junija 1922, ki je sprožilo to retrospektivno prekrivanje mečev obeh osebnosti velikega razkola v kranjski SLS. Prepeluh ni pojasnil, odkod ima pismi. Omenja le (str. 147), da sta se s Šušteršičem v času njegovega begunstva enkrat sešla v Gradcu. Morda je takrat dobil besedilo pisma od njega. Jagodic je obe pismi prevzel v celoti v svojo knjigo o škofu Jegliču, ne da bi naznačil samostojen izvir ali omenil Prepeluhovo objavo. Jagodic je za objavo potem Matija Škerbec še posebno pohvalil. Prepeluhova mu očitno sploh ni bila znana.

domom in širšo državo, četudi so namere novega cesarja bile tudi njemu negotove. Ali je vse to dovolj za pojasnilo njegovega vztrajanja pri politični odločitvi do bridkega konca? Rešitev tega vprašanje, tako bi rekli, je v sklepnem delu stavka v knjigi Jožeta Jagodica: »Nezadovoljnost z njegovo politiko je še naraščala, čim bolj se je tudi SLS odvrčala od Avstrije, *dočim je Šušteršič neomajno veroval v njeno zmago*«. (216) O trdnem njegovem prepričanju, da Avstriji zmaga ne uide, živo priča tudi F. S. Finžgar. Nekega dne, nekje v 1917., je Finžgar Šušteršiča nagovarjal, naj vendar že »prekomata«, ker bo »Avstrija tepena«. Dobil je odgovor: »Vi veste vse to, kar po kavarnah čenčajo razna omizja, jaz pa vem to, kar vesta dvor in generaliteta. Ti vedo bolje in tudi dobro vedo, da bomo zmagali.«⁷

Veroval je torej v zmago Avstrije in odločen je bil z vsem pripomoči k tej zmagi. Tudi z brzdanjem slovenskega gibanja za samoodločbo. Vera v zmago ali vsaj v rešilen izhod celovite Avstrije iz vojne, to je bilo Šušteršičevo vodilo in to je sklepní kamen pri sestavljanju rešitve njegove uganke.

Čeprav je bila zmaga za opazovalce dvomljiva, za mnoge Slovence že nezaželena, je imel Šušteršič konec 1917 in v začetku 1918 še tehtne razloge za svoje zaupanje vanjo.

Najpomembnejši vojni dogodek jeseni 1917, ki je pomenil veliko spodbudo za pričakovanje, da se Avstro-Ogrska izvije iz vojne polomije še cela, če že ne kot zmagovalka, je bila 12. bitka na Soči na fronti z Italijo, ki se je izšla v zmago pri Kobaridu 24. oktobra 1917. Celotna italijanska soška fronta se je sesula, italijanska vojska se je beže umikala, izgubila je 200.000 mož v boju, 400.000 je bilo v razsulu, fronta se je ustalila 120 km zahodno od Soče, na Piavi. Avstroogrška vojska je pokazala, da je s pomočjo nemške še sposobna zmagovati. Zlasti med primorskimi Slovenci se je zbudilo upanje, da bo italijanski imperializem mogoče zadržati.

Drugi dogodek, ki je pomenil okrepitev položaja centralnih držav na vzhodu, je bila oktobrska revolucija v Rusiji, ki je sicer vznemirila notranjo trdnost režimov v vseh vojskujočih se evropskih državah, a je zaradi nje iz bloka Antante izpadla Rusija.

V tem ozračju novih možnosti se je Šušteršič še nekajkrat udeležil dela Mednarodne katoliške unije v Švici, da bi se napojil z upanjem na sklenitev miru, ki bi bil ugoden za Avstrijo.

Zastopnik avstroogrškega zunanjega ministrstva pri vojaškem vrhovnem poveljstvu je najprej 5. oktobra 1917 obvestil svoje ministrstvo, da je poveljstvo načelno odobrilo potovanje Ivana Šušteršiča v Švico, ki potuje tja »kot delegat na konferenco 'Internacionalne katoliške unije'«. Ukazalo je poveljstvu armadne skupine Borojevića, da mu izda potni list.⁸ Očitno je šlo za udeležbo Šušteršiča na

⁷ Finžgar, 256.

⁸ HHStA-MdA, Der Vertreter des k.u.k. Ministeriums des Äuszern beim k.u.k. Armeekorpskommando, Baden, 5. oktober 1917.

sestanku osrednjega komiteja IKU. O tem sestanku ni na voljo nobeno poročilo. Verjetno je bil v znamenju podpore papeževi mirovni noti. Šušteršič je še vedno potoval kot nesporni načelnik SLS. V tistih mesecih je večkrat pisal freiburškemu državnemu svetniku Pythonu. To in pa dejstvo, da že spet potuje v Švico, je nanj obrnilo posebno pozornost avstrijske obveščevalne službe, ki je nadzorovala gibanje jugoslovanske emigracije v Švici.

Konec leta, 27. decembra 1917, je avstrijski obveščevalni center v Lausanni sporočal avstrijskemu vojaškemu atašeju v Bernu, v kako živahnem pisnem stiku je Šušteršič s Pythonom, ki je »eden prvakov klerikalne stranke v Švici« in ki »zelo veliko da na Šušteršičeva poročila«. Obveščevalec je že dodal informacijo, da je ljubljanski škof »Iglic« (Jeglič) Šušteršiča »dezavuiral« in da je ta zdaj »vodja nove slovenske kmečke stranke«. Obveščevalni center ne dvomi o koristnosti Šušteršičevega stika s Pythonom, ki je »sicer zelo avstrofilski«. Pa vendar tudi Python ni brez napake! V pogovoru z univerzitetnim profesorjem za književnost na freiburški univerzi Nadlerjem je namreč spraševal, kakšen bi utegnil biti izid plebiscita na južnem Tirolskem o pripadnosti Avstriji ali Italiji! Štiri dni pozneje je center iz Lausanne svoje poročilo dopolnil: Šušteršičevo vedenje vendarle ni tako razveseljivo! Spet namreč namerava priti v Švico in njegovi pogovori s Pythonom imajo tudi učinek, za katerega on sam morda niti ne ve. V Freiburgu se namreč mudi profesor Brunhes s pariške Sorbone, ki je kot klerikalec zelo intimen s Pythonom, a je sam eden od t.i. Joffrejevih agentov! Kar bo Šušteršič povedal Pythonu, bo tako prišlo na uho Joffreju! Tudi francoski vojaški ataše se večkrat pojavlja v Freiburgu. Vse to ne pomeni očitka Šušteršiču, a treba bi ga bilo vsaj posvariti.⁹

Pogosti Šušteršičevi prihodi v Švico so torej vznemirili avstrijske obveščevalce, četudi o njegovi lojalnosti niso dvomili. Iz njihovih domnev o zaupnosti Pythona s francoskim profesorjem Brunhesom bi mogli sklepati, da se je Šušteršiču morda res odpirala možnost konsultacije s francoskimi katoliki. Vprašanje pa je, ali so ti takrat računali na ohranitev podonavske monarhije oz. na upostavitev podonavske federacije, kakor naj bi bil po Lampetovem pripovedovanju tedaj od njih slišal Šušteršič.

To so bile širše razmere, v katerih se je Šušteršič odločil za neposreden spopad s svojimi nasprotniki v SLS in celo s samim škofom Jegličem, zdaj njihovim podpornikom. Kako se je ta spopad zgodil, je Jeglič še enkrat popisal tik pred svojo smrtjo. »Tiste jeseni [1917] so bile volitve delegatov za zborovanje [avstrogrških delegacij] v Budimpešti. Delegate so volili [kranjski] poslanci [v državnem zboru na Dunaju]... Šušteršič je hotel, da bo na Dunaju tudi to leto za delegata

⁹ Isti fond, Gesandtschaft Bern, Subfaszikel 34, Südslawische Bewegung, Emmental 27. 12. oz. 31. 12. 1917 iz Berna, Nr. 2663. in Nr. 2663/I. – General Joseph Joffre je bil vrhovni poveljnik antantnih vojska na zahodu.

voljen on. Toda od povsod so vedno bolj zatrjevali, da poslanci Šušteršiča ne bodo volili. – Da se poučim o položaju, sem šel na Dunaj, kjer je bilo ravno zasedanje državnega zbora. Tu sem se prepričal, da Šušteršič nima več pristašev. Niso ga marali Slovenci s Kranjske, še manj s Štajerske, Korošci so ga nekako sovražili, Hrvati niso o njem niti slišati hoteli. Goriški poslanec Faidutti [italijanski oz. furlanski] mi je svetoval, naj bi se Šušteršič odmaknil iz javnosti in nekoliko časa živel v zatišju. – Ko sem se vrnil v Ljubljano, sem šel k Šušteršiču. On je bil od početka [odkar je Jeglič sledil njegovemu delovanju v stranki] korekten, toda od leta do leta je postajal vedno bolj samovoljen, gospodstva željen in je druge vedno bolj teroriziral. Imel je pa tak ugled, da sem jaz mislil, da brez njega Slovenija ne bi mogla obstati. Ker sem se bal, sem ga večkrat svaril, češ da bo, hodeč po tej poti, gotovo propadel. To sem mu povedal tudi zdaj, ko sem se vrnil z Dunaja. Opomini so bili brezuspešni. – Ker je pa spoznal, da za delegata skoraj gotovo ne bo izvoljen, je sklical SLS in je dal izglasovati nalog poslancem, da ga morajo izvoliti. Vendar ni bil izvoljen. Ves ogorčen prihiti v Ljubljano, kot predsednik razpusti SLS in v strastnem oklicu hoče zbrati kmete v posebno stranko zoper nasprotnike. – Jaz sem to pravočasno zvedel. Moral sem njegove pogubne nakane za še večji in bolj strasten razdor med nami preprečiti. S prijatelji sem se posvetoval. Napisal sem poziv na Slovence, v katerem sem poudarjal, da stranka SLS še obstoji, da jo moramo obdržati, z zastopniki pa postopati mirno in tako pripraviti zopetno soglasje. Listu Domoljub sem prepovedal ponatisniti Šušteršičev poziv kmetom. Šušteršič ni imel nobenega lista na razpolago in tako sem ga jaz prehitel in sem vsaj zadržal ustanovitev strastne kmetske stranke. – Razburjenost po deželi je bila velikanska. Nad polovico duhovnikov, in to jako dobrih in uglednih, se je zoper moj nastop odločilo. Oh, kako me je srce bolelo!...«¹⁰

¹⁰ Slovenec, 1937, št. 120. Cit. po Jagodic, 230-231.

RESNICA

Šušteršiča je dejstvo, da ga je podprla večina kranjske duhovščine, gotovo posebno ohrabilo. Odločil se je nadaljevati boj. In najprej si je preskrbel tisto, kar mu je bilo za to najbolj potrebno – lastno glasilo. Že 22. decembra 1917 je izšla prva številka tednika Resnica.

Za utemeljitev naslova lista si je Šušteršič izbral svetopisemski citat: »Odložite laž in govorite resnico vsak svojemu bližnjemu, ker smo drug drugega udje.« (Sv. Pavel Efežanom, 4, 25.)

Le ugibamo lahko, kaj vse se je skrivalo v izbiri naslova. Želja po obrambi pred osebnimi klevetami? Zagovor nekega dogovora, ki bi bil izneverjen in potvorjen? Vsekakor si je Šušteršič izbral filozofsko najbolj sporen in neulovljiv pojem, če izvzamemo istovetenje z božjo besedo. Na božjo resnico Šušteršič gotovo ni mislil. Šlo mu je za človeško resnico, za njegovo resnico. Izbira naslova pa kaže na izključnost kot potezo njegove narave. Saj moja resnica, če jo štejem kot takšno, ne dopušča resničnosti resnice koga drugega.

In prav takšno izhodišče za politični boj je izrazil Šušteršič v programskem uvodniku.

Najprej zagotovi, razume se, da »stojimo v verskem oziru na stališču prave vere, ki jo uči rimsko katoliška cerkev«. A brž doda omejitev: »Zato se bomo v vseh verskih zadevah [ne tudi političnih!] brezpogojno pokoravali odredbam cerkvenih oblasti [škofa Jegliča]. Sicer pa bomo varovali svobodo naroda do samoodločbe v duhu prave in lojalne demokracije, v neomajni zvestobi do našega cesarja. V narodnem oziru stojimo na stališču deklaracije jugoslovanskih poslancev dne 30. maja 1917. Ta deklaracija velja za nas v celoti, neprikrajšana [torej obvezno upoštevamo hrvaško državno pravo in vztrajamo pri t.i. habsburški klavzuli]. Vsak poskus, pačiti duha in besedilo te pomembne izjave, hočemo pobijati z vso odločnostjo. Deklaracija mora biti resen realen program [za bodočnost] ne pa predmet frivolne igre za politične borzijance [vsekakor ne neposredna zahteva].« Uvodnik nadalje govori o vojnem gospodarstvu, ki ne sme biti v škodo kmetovalcem, o zavračanju vojnih hujskarij, podaljševanja vojske pa tudi o razkrinkavanju pravih krivcev zanj (npr. Srbijo in srbofile med Slovenci oz. v SLS). Na koncu še spodbuda in pohvala sebi: »Brez strahu in brez strasti, polni ljubezni do ljudstva gremo na delo.«

Zelo očitna je Šušteršičeva usmeritev: ločitev narodne politike od slovenskega cerkvenega vodstva, narodnopolitični cilj omejen z načelom lojalne demokracije, tj. z zanikanjem narodne suverenosti, in absolutnost dinastične zvestobe. In temu primeren taktični načrt: nastopanje v obrambo integralnosti Majniške deklaracije in tolmačenje njene izvirne zamisli proti nasprotnikom, ki jo izrabljajo kot taktično sredstvo za druge skrajne cilje, četudi še ne izrecno opredeljene.

Res torej, obramba Majniške deklaracije! A ne za njeno neposredno uresničenje, temveč kot sredstvo boja proti nasprotnikom, ki kažejo nagnjenost k temu, da bi deklaracijo uporabili kot stopnjo k radikalizaciji zahtev narodnega gibanja. V nadaljnjem dogajanju se je pokazalo, da Šušteršiču pravzaprav tudi sama Majniška deklaracija ni bila zares sprejemljiva, da mu je pomenila izraz nesprejemljivega kršenja starejših dogovorov, ki so ga zakrivali njegovi nasprotniki. V tem pogledu je izrabil prvo priložnost, da to dokaže. Omenili smo že njegov odziv na objavo o debati v Avstrijskem političnem društvu v glasilu Frankovih pravašev. Očitek pokojnemu Kreku, ki ga je izvil iz objavljenega gradiva, dejansko ni bil upravičen. A to, da je pograbil tako pozno ponudeni podatek, kaže, da tedaj, ko si je geslo o resnici izbral za vodilo svojega glasila, glede postavk Majniške deklaracije pravzaprav še ni imel v rokah nobenega pravega dokaza o neresničnosti resnice nasprotnikov.

Sicer pa Šušteršič ni izgubljal časa s čakanjem na priložnosti, ki bi se same ponudile. Že 11. januarja 1918 se je šel pokazat na »merodajno mesto«. Izposloval si je sprejem pri cesarju, da se mu kot kranjski deželni glavar zahvali za olajšanje rekvizicij.¹

Skoraj hkrati so se tudi mednarodne razmere zasukale ugodno za Šušteršičeva prizadevanja. Odmevni izjavi britanskega premierja Lloyda Georgea, 5. januarja, in predsednika ZDA Woodrowa Wilsona, 8. januarja 1918, sta potrdili, da zavezniki v vojni proti centralnim državam ne namerevajo razbiti Avstroogrske, da podpirajo idejo o avtonomiji narodov v njej, ne pa tudi njihove samoodločbe. Posebno kočljiva za Slovence in Hrvate v Wilsonovi izjavi (štirinajst Wilsonovih pogojev za mir) je bila točka, ki je zadevala zadovoljitev nacionalnih teženj Italijanov in nove meje z Italijo. Teza, da naj bodo nove meje v skladu z narodnostnimi, se sicer ni ujemala z Londonskim paktom, toda da bo meja na Soči spremenjena, je bilo očitno. Nastajal je vtis, da se tudi na zahodu strinjajo z avstrijsko-nemškim restriktivnim tolmačenjem pravice narodov do samoodločbe in da jugoslovansko vprašanje in tudi češko obravnavajo kot izrazito notranjo zadevo habsburške monarhije. S tema izjavama se je Avstro-Ogrski znova odprla možnost za separaten mir in za ohranitev celovitosti. Znano je, da je takrat predsednik srbske vlade N. Pašić zelo pesimistično ocenil možnosti za uresničitev

¹ Resnica, 19. januar 1918, 5.

velikega vojnega programa Srbije (»osvoboditev vseh Srbov, Hrvatov in Slovencev«) in da je skušal rešiti vsaj nekaj, to je, doseči preklic veljavnosti avstroogrške aneksije Bosne in Hercegovine. Srbski poslanik v Londonu Jovan M. Jovanović pa je ubral drugo pot. Britanski vladi je izročil 23. januarja 1918 noto, ki se je sklicevala na Majniško deklaracijo in deklaracijsko gibanje kot na dokaz, da se želijo južni Slovani habsburške monarhije osamosvojiti in zediniti s Srbijo po zgledu Italije in da zavračajo avtonomijo avstrijske sorte!²

Nasprotno pesimizmu srbskega premierja je ravnal tudi Jugoslovanski klub. Odločil se je, da kar samolastno poseže v mednarodno območje, mimo habsburške države in cesarskih prerogativ. Dne 31. januarja 1918 je naslovil na mirovno konferenco med centralnimi državami in revolucionarno Rusijo v Brest-Litovsku spomenico z zahtevo, da se k pogajanjem pripustijo tudi izvoljeni predstavniki avstroogrskih narodov, med njimi Jugoslovani, da bi sklenili pogodbo o neomejeni samoodločbi narodov, ki se mora zajamčeno izpeljati popolnoma svobodno. Avstrijska vlada je objavo memoranduma doma sicer preprečila, a ga je Jugoslovanski klub s svojo interpelacijo 6. februarja imuniziral. O memorandumu in interpelaciji je Lojze Ude zapisal, da ju »moremo imeti v jugoslovanskem gibanju na tleh habsburške monarhije med prvo svetovno vojno za najbolj odkrito, naravnost za avstrijsko vlado in svetovno javnost od izvoljenih zastopnikov jugoslovanskih narodov izrečeno [narodno] revolucionarno besedo«.³

Šušteršič je proti temu memorandumu, ki bi mu lahko dal novih argumentov za njegova politična očitanja, nastopil šele pol leta pozneje in to v kontekstu polemike s škofom Antonom Mahničem na Krku (!), ki je računal, da bo jugoslovansko vprašanje rešila mirovna konferenca. »Sklicevanje na mirovni kongres... ni nič drugega,« je tedaj zapisal Šušteršič, »nego da se polaga odločitev o naši bodočnosti v roke naših sovražnikov. Že enkrat se je to poiskusilo, pa s kakim uspehom? Jugoslovani so odposlali v Brest Litovsk svoje zahteve, o katerih naj bi odločevala mirovna konferenca. To se pravi, da bi sodrug Trockij odločeval o notranjih razmerah v Avstriji! Trockij je pa mednarodni socialista in revolucionar, kateremu se je šlo samo za internacionalno svetovno revolucijo. Rusijo je strmo glavlil v revolucijo in s tem razdejal to nekdanjo tako mogočno državo. Isto je poskušal tudi v srednje-evropskih državah. Ali je bilo pametno, se obrniti na tako addresso? To nam je samo škodovalo, a koristilo prav nič.«⁴

Kaj je Šušteršiča zadržalo, da se s kritiko memoranduma ni oglasil takoj?

² Mitrović, 536-537. – Prim. J. Pleterski, Zunanji odmevi deklaracijskega gibanja. V: 43, ZČ, 1989, 1, 59-64.

³ Odločitev, 156-161. – Isti avtor, Istorija Jugoslavije do 1941, Enciklopedija Jugoslavije, 2. izdaja, 6. knj., Zagreb 1990, 259. – Vlasta Stavbar, Izjave v podporo Majniške deklaracije. V: 46, ZČ, 1992, 357-381 in 497-507. – Janko Pleterski, Zapis ob razpravi o izjavah za Majniško deklaracijo. V: 47, ZČ, 1993, 569-572.

⁴ Resnica, 10. avgust 1918, 43.

Ali dejstvo, da se je memorandum ujel ravno s časom hude notranje, kar revolucijske krize avstrijske države, ki se je začela z januarsko stavko in dosegla vrh z uporom v vojni mornarici v Boki Kotorski, kjer so slovenski uporniki kot pripornke nosili podobe Antona Korošca, Šušteršičevega sovražnika? Morda je bilo vsega hudega tudi zanj le preveč. Z večjo politično manifestacijo je nastopil šele potem, ko je Nemčija z grožnjo intervencije nekoliko umirila položaj v Avstriji.

Sicer pa je prav v tistih dneh Šušteršiča bolj zaposloval drugi kongres IKU (29. do 31. januar 1918) in se je spet mudil v Švici.

V avstroogrskem zunanjem ministrstvu se je znova odprlo vprašanje, kdo se naj kongresa IKU udeleži. Prvi se je na zunanjem ministrstvu pojavil s tem vprašanjem poslanec Heinrich Mataja, ki je v vlogi organizatorja nasledil medtem umrlega Geßmanna. Mataja je 28. decembra 1917 prinesel na zunanje ministrstvo seznam predvidenih udeležencev s prošnjo, da pogledajo, ali med njimi ni kake nezaželene osebe. Sam oseb na seznamu še ni bil seznanil z namero, da bodo določeni za delegata. V skupini »Jugoslovani« najdemo na seznamu poleg Šušteršiča še dve imeni: Korošec in Vuković! Torej ime predsednika Jugoslovanskega kluba in njegovega člana iz Dalmacije. Pri slednjem je v oklepaju celo pripisano »če bi bil zadržan, njegova gospa«. Takšna nenavadna rešitev je znamenje, da si je Mataja zelo želel okrepiti jugoslovansko delegacijo – celo s predsednikom Jugoslovanskega kluba. Ali je bil predlog dogovorjen s Korošcem, ni mogoče ugotoviti. Iz zaznamka referenta v zunanjem ministrstvu, datiranega s 1. februarjem 1918 in namenjenega zunanjemu ministru, je razbrati, da se je v

»Sankt Georg«, uporniška križarka iz Boke Kotorske

izbiro delegatov vpletla v januarju celo cesarica Zita. Na njenem seznamu Korošca ni! So pa dr. Janko Brejc iz Celovca, msgr. Johann (v resnici Fran) Binički iz Senja, dr. Franjo Milobar iz Zagreba, msgr. Anton Akšamovits iz Djakova in von Vančaš iz Sarajeva. Tudi Vukovića ni na cesaričinem seznamu. Že pred posegom cesarice je zadevo načelno odločil zunanji minister sam: pustiti ven samo tiste, ki so se udeležili že prvega kongresa IKU! Med dejanskimi udeleženci drugega kongresa IKU pa vendar najdemo vrsto novih delegatov iz Avstro-Ogrske, predvidenih na cesaričinem seznamu, celo Vančaša iz Sarajeva. A niti Brejca niti Hrvatov, le Šušteršiča.⁵

Iz spominskega zapiska Frana Biničkega iz leta 1922 je razbrati, da so njega in druge tedaj z Dunaja res vabili, naj se udeleže kongresa v Zürichu, a da je sam odklonil s svojega narodnega stališča.⁶ Ker se Koroščevo ime na cesaričinem seznamu ne ponovi, lahko domnevamo, da je udeležbo odklonil že v januarju ali pa so ga spričo protiavstrijske radikalizacije Jugoslovanskega kluba organizatorji prečrtali kar sami.

Poročila avstroogrskih diplomatov o drugem kongresu IKU so še bolj skopa in manj informativna kot o prvem. Kongres je podprl papeževo mirovno noto in hkrati obžaloval, da prizadevanja svetega očeta zbujajo vse bolj strastno nasprotovanje. Posebej je obžaloval ovire, ki se postavljajo Svetemu sedežu v meddržavnem občevarju. Vnovič so bili poudarjeni visoki cilji IKU: zbližanje katoliških ljudstev zemeljske oble v znamenju krščanske ljubezni, iskrena sprava med narodi, zagotovitev njihove boljše prihodnosti, predvsem pa čim prejšnji mir v smislu vzvišenih papeževih namer.

Šušteršič je o züriškem kongresu objavil poročilo, ki je sicer ostajalo v okviru uradnega naznanila tisku, a je prireditev prikazalo kot »mirovni shod katoličanov iz centralnih in nevtralnih držav.«⁷

Kongres se ni odločil, da bi za Sveti sedež zahteval polno suverenost, češ da za kaj takega ni pravi trenutek. V poslanici papežu je govoril samo o njegovi svobodi in neodvisnosti, ki da jo zahtevajo koristi cerkve in človeštva. V resoluciji v podporo papeževe mirovne note je bilo med drugim kot podlaga za mir zaostreno konservativno stališče: mir je mogoč le, če zavrnemo veliko zmoto, da »izvir vsake človeške oblasti ne prihaja od Boga, stvarnika in gospodarja sveta, marveč od svobodnega odločanja ljudi.« (»Die Bürgschaft... ist nur gegeben, wenn man

⁵ HHStA-MdA.

⁶ Ignatus [Fran Binički], Nepoznati borci za slobodu Hrvatske. V: Hrvatska duša. Almanah hrvatskih katoliških svećenika, II, 1923, 335. (»Kad su Habzburzima već bježali miševi iza rožnika, sjetili su se neki, da zovu i hrvatske dobrijane na državne troškove u Švicarsku, eda sa Šušteršičem Karlu lažljivome spase prestolje. Odgovorih pozivaču, da ne mogu doći ni na državne troškove. Preporučih prijatelja dra Šimraka, jer znadjah, da misli kao ja. Nu ne podje ni on ni ja.«)

⁷ Resnica, 16. februar 1918, št. 9.

den grossen Irrtum ablehnt, 'den Ursprung jeder menschlichen Gewalt nicht von Gott, dem Schöpfer und Herrn der Welt, sondern von der freien Entschliessung der Menschen herzuleiten.'⁸)

Stavek je treba navesti tudi v izvirniku, ker je Šušteršičevo glasilo v svojem prevodu njegov smisel popolnoma preobrnilo. Namreč: »To pa jamči le tedaj za plodonosen uspeh, če se odpovemo veliki zmoti, 'da nobeno človeško nasilje ne izvira od Boga, Stvarnika in Gospoda sveta, ampak iz proste odločitve ljudi.'⁸ Nerazumevanje, lapsus ali namera?

V nadaljnjih mesecih ni IKU doživel nikakršnega uspeha niti ni zapustil za seboj kake trajnejše sledi. Vatikanska politika mu je sicer dala določeno podporo, vendar od tega očitno ni bilo koristi niti za IKU niti za pozicijo Vatikana samega v času mirovnih konferenc po vojni.

Po vrnitvi iz Švice se je moral Šušteršič soočiti z burno naraščajočim deklaracijskim gibanjem, ki je prav tisti čas zavzelo obliko velikih javnih shodov (razen na Koroškem, kjer jih je deželna oblast preprečila). V marcu se je gibanju poleg Majniške deklaracije kot programska podlaga ponudila še nova opredelitev jugoslovanskega programa, sprejeta 2. in 3. marca 1918 v Zagrebu na konferenci predstavnikov Jugoslovanskega kluba in dela hrvaških in srbskih politikov iz Hrvaške-Slavonije (brez Hrvaško-srbske koalicije, večinske stranke v saboru) in pa iz Bosne in Hercegovine. Sestanek so spremljale velike mladinske manifestacije v Zagrebu v počastitev predsednika Jugoslovanskega kluba Korošca. Ta je po vojni v znanem predavanju sklepe zagrebškega sestanka povzel takole: »Ker smo bili prepričani, da pride do likvidacije [monarhije] in ker se nam je od gotovih ljudi zamerjalo, da smo imeli izraz 'žezlo habsburško', zato smo iskali prilike pred ljudstvom, kako bi mogli, da vržemo žezlo ven. To se je zgodilo marca 1918 v Zagrebu na nekem zborovanju.« L. Ude ugotavlja, da pomeni zagrebška resolucija v jugoslovanskem gibanju v habsburški monarhiji važen mejnik, po katerem se začno deliti duhovi. Odtlej so napadi Šušteršičevega tiska naperjeni predvsem proti Korošču in proti usmerjevalcu pisanja Slovenca Izidorju Cankarju.⁹

Le malo po zagrebškem sestanku se je Šušteršič (z Matajo) zopet podal v Švico po opravkih v zvezi z IKU. Morda je hotel izkoristiti priložnost, da prej, predno kaj novega ukrene v svoji domači politiki, potipa žilo mednarodnemu dogajanju.

Konzul v Zürichu takole govori o uspešnosti obeh emisarjev: »Če ne štejemo aktiviranja tajništva, ki ga lahko kmalu pričakujemo, se zdi, da gospoda nista dosegla kakega bistvenega uspeha. V romanski Švici se kažejo odpori, ki bi se jih dalo le težko premostiti. Pa vendar se zdi, da so prišli tako daleč, da bo prek zahodne Švice spostavljena zveza s katoliškimi krogi v Franciji, z namenom, da

⁸ Resnica, ista številka.

⁹ Podrobneje o zagrebškem sestanku in tam sprejetih resolucijah, o primerjavi z Majniško deklaracijo in o vplivu na izjave v okviru deklaracijskega gibanja na Slovenskem: Odločitev, 162-171.

bi v zanesljivi obliki dobili novice o tamkajšnjih razpoloženjih in prizadevanjih v pacifistični smeri. Deželni glavar Šušteršič se je podal 19. čez Buchs na Dunaj, dr. Mataja pa je potoval še v Chur... in se je šele v petek ali soboto vrnil na Dunaj.«¹⁰

Šušteršič je s potovanja prinesel malo spodbudnega. Po vrnitvi je poskusil sam nekaj storiti proti širokemu toku slovenskega javnega mnenja. Uprizoril je kritično manifestacijo. Ni tvegala javnega zborovanja, zadovoljiti se je moral z obliko zasebnega sestanka v svojem stanovanju. Seveda je bilo to uradno stanovanje deželnega glavarja v prostorih deželnega dvorca. Zasebnemu vabilu je to vendarle dajalo nekoliko uradnega pridih.

»Deželni glavar je za pretekli ponedeljek (8. aprila 1918) povabil v svoje zasebno stanovanje nekaj zavednih katoliško-slovenskih mož iz vseh delov kranjske dežele v svrhu medsebojnih zaupljivih informacij,« je poročala Resnica. »Njegovemu povabilu se je odzvalo nad 180 uglednih mož, duhovnikov in lajikov. Mnogo se jih je opravičilo vsled službenih ali osebnih zadržkov. Sestanek, ki je bil strogo zasebnega značaja, se je razvil v velepomembno manifestacijo za stara in vedno mlada načela katoliškega slovenskega ljudstva in pomenja naravnost odrešenje v neznosnih razmerah sedanjih dni. V stari enodušnosti resnih, zavednih in značajnih mož, so se storili velevažni sklepi, ki po svoji jasnosti, resničnosti, močnatosti in vzvišenosti morajo privedi do srečnega uspeha.«

Na sestanku si je Šušteršič dal duška. Najprej je ostro grajal svoje nekdanje strankarske tovariše, da pripravljajo »našemu narodu« katastrofo tako v verskem kot v narodnem pogledu. »Kalanova« stranka (SLS) je najmočnejša opora liberalizmu, naravnost framasonstvu, ki prihaja na površje. Dokaz je to, da kliče: »Prvo je narodnost!« Šušteršič sam stoji odločno na stališču Majniške deklaracije in odločno odklanja »zagrebško potvorbo z dne 3. marca«. Trditev, da habsburško žezlo ne velja več, pomeni podtikanje veleizdajalstva narodu. Srečna rešitev jugoslovanskega vpra-

Ivan Štefe

¹⁰ HHStA-MdA, Generalni konzulat v Zürichu, No.84/pol., 19. marec 1918.

šanja, pravzaprav »uresničenje naših narodnih uprav« [narodnih avtonomij], je mogoča le v sporazumu z našim katoliškim vladarjem. Na Antanto ne računamo, ker smo zvesti cesarju, pa tudi bi zmaga Antante pomenila, da bi Lahom pripadle najlepše jadranske pokrajine. [Uporabil je argument londonskega pakta, o katerem je deklaracijsko gibanje previdno molčalo!] Jugoslovanski uskoki, brezvestni izdajalci, prodajajo framasonski Italiji kos za kosom naše zemlje in podaljšujejo vojno. Velik del ljudstva je danes zapeljan in v težki zmoti. Položaj je skrajno resen. Čas je, da nastopi zopet stara garda, gre za rešitev naroda. Z diplomtiziranjem se nič ne doseže. Treba se je oborožiti za kulturni boj, ki zagotovo prihaja.

Sestanek je soglasno sprejel resolucijo, sestavljeno v smislu Šušteršičevih izvajanj. Predlagali so jo Pegan, poslanec Piber, župan Jan, poslanca Dermastja in Dimnik, v debati pa jo podprl Evgen Lampe. Sklenili so ustanoviti nov dnevnik in napovedali ustanovitev novega osrednjega političnega društva s sedežem v Ljubljani in z imenom »Slovenska katoliška zveza«. Izvolili so izvršni odbor, ki naj bi vodil nadaljnjo akcijo. Ob prisrčnih ovacijah so za načelnika odbora izvolili kanonika Lampeta. Resolucije so ponudili v podpis somišljenikom. Resnica navaja imena sto enajstih oseb, ki so jo podpisale. Večidel so bili duhovniki, župani in deželni poslanci.

Zanimiv spomin na to, kako je bral Resnico, je ohranil Ruda Jurčec, doma iz Ormoža, tisti čas dijak v Ljubljani. V Marjanišču mu je sošolec Jaklič, sin državnozborskega poslanca Frana, ponujal list v branje. Razlagal mu je, »kdo so... dr. Šušteršič, dr. Pegan, dr. Zajc, dr. Evgen Lampe. Vse je poznal, saj so bili v Dobropolju večkrat gostje njegovega očeta. Hotel mi je razložiti, da ni res, kar pišejo Slovenec, Jugoslovan in drugi listi o tej skupini.« Hotel je povedati, da se tudi njegovemu očetu godi krivica, a tega ni mogel izustiti. Z zadoščenjem pa je gledal, če je Ruda list v celoti prebral. »Res sem bral,« piše Jurčec, »a marsičesa nisem doumel. Premnogo se je govorilo o kranjski zgodovini, o tej polovici Slovenije, ki je bila nam na Štajerskem le malo znana. Dogodkov okoli katoliških shodov in okrog deželnih volitev na Kranjskem Slovenci na ozemlju Lavantinske škofije nismo znali ocenjevati, ker nismo živeli v istem valu in razvoju, kakor naši kranjski rojaki. Mislim, da smo za prve svetovne vojne bili Slovenci na Štajerskem že na pragu enake dobe, kot je zajela Slovence na Koroškem po letu 1880. Nemška večina dežele Štajerske bi nas začela absorbirati; štajerska polovica slovenstva bi preveč zaostajala za vodstvom slovenstva v Ljubljani. Prepad med obojimi bi se večal, naraščal bi pritisk nemštva v smeri 'horruck bis Steinbruck' in naprej proti Trstu. Prepad med Štajersko in Kranjsko je bil večji, kot se je zdelo. Zavesti o Zedinjeni Sloveniji ni bilo.«¹¹

¹¹ Ruda Jurčec, Skozi luči in sence (1914-1958); Prvi del (1914-1929), Buenos Aires 1964, 101.

»SAMUJEM IN GLEDAM NA RAZBURKANO VODOVJE«

Vsem še ni bilo očitno, da so se antante vlade in vlada ZDA tisti čas odločile, da opuste taktiko sporazumnega miru na temelju Wilsonovih točk. Še pred koncem maja 1918 so sklenile, da se usmerijo k dokončnemu vojaškemu obračunu s centralnimi državami. To pa je za Avstro-Ogrsko pomenilo razbitje. Iz svojih švicarskih zvez tega tudi Šušteršič še ni mogel sklepati, saj je IKU še na začetku maja izrazil optimističen pogled na uspeh svojega podviga. V resnici je odločitev zahodnih zaveznikov pomenila, da so tudi vsi načrti IKU padli v vodo, četudi je 11. aprila 1918 vatikanski državni tajnik Gasparri odobril njegovo akcijo. Toda očitno predvsem zato, da bi mogel v svoji izjavi obsoditi nasprotnike papeževe mirovne pobude. Imenoval jih je »nesrečne brate, podobne vročično blodnim bolnikom (simili a malati deliranti), ki zavračajo ljubečo in usmiljeno roko, ki jih hoče rešiti, in ki z nehvaležnostjo poplačujejo ljubezen očeta».¹

Šušteršiču je bil ta poudarek verjetno znan. Toda stvari so se na domačih tleh razvijale tako, da se huda ura ni dala več odvrniti, hudournik pa tudi ne vsaj speljati v drugo strugo.

V Ljubljani je v razgretim ozračju deklaracijskega gibanja prišlo v dneh od 22. do 24. aprila 1918 do demonstracij zaradi slabe preskrbe. Demonstracije so se od dne do dne krepile in dobivale politični značaj. Končno so se obrnile tudi proti Šušteršiču. Demonstranti so razbili njegova okna v deželnem dvorcu. Nasilje se je nato obrnilo k skladišču deželnega urada za promet z živino, sledilo je razbijanje oken na nemški kazini, tudi oken Kreditnega zavoda, ter vdiranje v trgovine, tudi v slovenske. Vojaške oblasti so nasilno ravnanje pripisale »Koroščevi stranki«. Še huje jih je prizadelo, ko so 24. aprila asistenčni oddelki 2. gorskega strelskega polka, katerega moštvo je bilo slovensko, prezrli povelje in niso nastopili proti demonstrantom. Vrhovno armadno poveljstvo je v tem videlo dokaz, da jugoslovansko gibanje prenika v armado. Dogodki so bili predmet seje avstrijske vlade 1. maja 1918 in 3. maja je vladni predsednik Seidler na sestanku načelnikov parlamentarnih klubov napovedal zaostren vladni kurz na Slovenskem in

¹ Der Papst und die internationale katholische Union, Neue Zürcher Nachrichten, 14.Jg, 4.maj 1918, Nr.122. (Erjavec, 277).

slovenskim deželam odrekel možnost, da bi se udeležile reševanja jugoslovanskega vprašanja. Z odlokom, z dne 12. maja 1918, je notranje ministrstvo prepovedalo vsako agitacijo za Majniško deklaracijo in s tem tudi shode. Sredi maja je nato prišlo do treh uporov v slovenskih vojaških enotah, v Murauu, Judenburgu in Radgoni. To so bili sploh največji vojaški upori v avstrijskem zaledju. Vojaške in vladne oblasti so jih vzročno povezovale z jugoslovanskim (deklaracijskim) gibanjem (tak očitek je še 24. septembra 1918 ponovil predsednik vlade Hussarek v znanem svarilnem pismu škofu Jegliču), četudi takšne zveze neposredno ni bilo² Cesar Karl je 25. maja sprejel deputacijo Nemcev in nemškutarjev iz slovenskih dežel. V tej t. i. badenski avdienci je cesar poudaril nedeljivost vsake od teh dežel in obljubil, da bo pot do Jadranskega morja Nemcem zagotovljena, ker se te dežele ne bodo priključile jugoslovanski državi; obljubil je, da bo vlada ostro nastopila proti agitaciji za ustavnopravno odcepitev slovenskega ozemlja.

S takšnimi zagotovili je cesar sam vzel smisel habsburški klavzuli v Majniški deklaraciji, saj je zavrgel pravico Slovencev do samoodločbe. Slovenske stranke vključno s socialdemokratsko so 27. maja 1918 na zboru v Ljubljani sprejele proti cesarjevim besedam na badenski avdienci izjavo, ki je pomenila že kritično zaostritev. V njej je bilo rečeno: »*Zahteve po zedinjenju Slovencev, Hrvatov in Srbov v lastni državi ne moremo in ne bomo opustili. Ta zahteva je vsem plastem našega naroda prešla v meso in kri. Tisoči in tisoči tistih, ki so doma, in tistih, ki so zdoma, so nanjo prisegli. Uresničenje te zahteve nam daje edino možnost, da rešimo vsaj golo narodno življenje, ko smo že vse drugo dali. Naš narod ne bo izvršil samomora. Zato se naslanjamo na narodno pravo, ki ga nihče ne more prekršiti brez kazni, in trdno ostajamo pri svoji zahtevi ter pozivamo Narodni svet, naj organizira odpor vseh poštenih elementov našega naroda proti naznanjenemu preganjanju Jugoslovancev.*«³

Sušteršič je ob teh in takšnih prizorih izgubljal upanje. Napisal je članek »Svojim prijateljem«, kar nekakšno politično slovo, in ga objavil 1. junija 1918 v Resnici. V njem je med drugim zapisal in podčrtal: »Jaz samujem in gledam na razburkano valovje in čudim se marsičemu in marsikomu. Moje srce pa je mirno... Toliko pa rečem [z] radostnim srcem, da sem srečen na svoji strani vode, če tudi bi moral ostati – sam... Čudni so sedanji časi. *Revolucija duhov* gre kakor električna iskra skozi narode sveta. Čudež bi bil, če bi šla docela mimo našega rodu... In tu se ločijo pota. Eni vidijo vrhunec modrosti v tem, da zaupajo temu valovju svojo ladjo, da tulijo z viharjem – z volkovi. Vi pa niste pri njih. Strast je slab gospodar. Vi vidite svojo vzvišeno nalogo v *brzdanju* strasti... Vi ste poklicani krmarji naroda... Jaz sem osovražen, a vendar miren, ker sem ostal zvest... Med Vami

² Jagodic, 224.

³ Odločitev, pogl. 13 in 16. – Kar se tiče izjave strank, gl. tudi moj zapis Avtentičnost izjave slovenskih strank 27. maja 1918. V: 17, Arhivi, 1994, 1-2, 116-117.

hočem biti *zadnji* in *zadnji* med Vami je neizmerno višji nego *prvi* onkraj vode. *Vremena se bodo zjasnila!* Hvaležni narod Vas bo blagoslavljal, ker Vas ni omamila fata morgana... Vi se bodele radovali – jaz pa, če tudi me ob uri prazniške radosti ne bo med Vami, bom zadovoljen in srečen. – *Bog z Vami!*«

Šušteršič je nedvomno začutil prelomnost trenutka. Odtlej ni več vodil širše politične akcije. Ni pa mogoče reči, da je obmolknil. Nasprotno. Prvega julija je začel izdajati poleg Resnice še napovedani dnevnik Novice in v obeh listih se je oglašal sam ali prek uredništva s komentarji sprotnega, posebej še mednarodnega dogajanja.

Ko so tako kopneli še zadnji upi, se je za skrajni korak odločil Šušteršičev najzvestejši pomočnik, stolni kanonik in namestnik deželnega glavarja Evgen Lampe. Prek nuncija na Dunaju je 22. julija 1918 naslovil na Vatikan rekurz, v katerem je prosil, da Sveti sedež razveljavi ukaz škofa Jegliča, s katerim mu je ta 28. januarja 1918 prepovedal sodelovanje v listu Resnica, ga ponovil 2. junija in še razširil na list Novice!

Svojo prošnjo je Lampe utemeljil z obtožbo, da je ljubljanski škof zapadel v najhujše zmote in da v te zmote na vso moč sili tudi duhovščino, kar povzroča neštete spore in pričkanja ter spravlja v zmedo celo ljudstvo. Lampe je Šušteršiča imenoma predstavil kot »odličnega katoliškega voditelja« in deželnega glavarja, proti kateremu škof rovari, tako da kliče občine k nepokorščini do njega, kar pomeni zanikanje zakonite oblasti.

Ena zadnjih sej kranjskega deželnega odbora

Toda škof počne tudi druge politično in načelno napačne stvari. Zavzema se, da bi se po nezakoniti poti ustanovila neodvisna jugoslovanska republika [tu je Lampe škofa prehiteval!]. Lampetu samemu bi bila takšna republika sicer prav po volji, da le škof ne bi bil izbral pogubne metode, da namreč zapleta v najbolj silovite prepire kar celo ljudstvo, ki je že tako dovolj razburjeno. Še več. Katolike bega s svojim sodelovanjem z liberalci in s svojo sovražnostjo do starih katoliških organizacij, ki jih krivično dolži, da so premalo odločne v narodnih zadevah. S podpisanimi članki poziva v svojih listih celotno ljudstvo, naj se oklene politike, ki jo vodi parlamentarno društvo Jugoslovanski klub na Dunaju. V tem društvu pa imajo veliko moč možje, ki so nasprotni Cerkvi, namreč liberalci in razkolniki [pravoslavci]. Tako se je dogodilo, da stranka, ki je tako rekoč škofovska, skupaj s sovražniki cerkve srdito nasprotuje katoliškim možem in jih hoče izgnati iz javnega življenja. Tu navede Lampe najhujšo Jegličevo zmoto: Škof pozablja, da oblast izvira od Boga, pa hujska s svojimi listi proti njej, razglašajoč pravico narodov do samoodločbe, kar pelje [tudi] v praksi k popolni anarhiji.

Ne more se ravnati po škofovem ukazu, da bi se takšnemu početju pridružil, nadaljuje Lampe. Kajti lista Novice in Resnica sta pisana v katoliškem smislu in se trudita ohraniti ljudstvo v zvestobi do vzvišene avstrijske vladarske hiše, ne da bi le količkaj zanemarjala pravične slovenske narodne zahteve, medtem ko je pisanje škofijskih listov sovražno avstrijski državi in deželni oblasti.⁴

V luči te interpretacije prave katoliške narodne politike bi bilo Šušteršičevo sodelovanje v Jugoslovanskem klubu pravzaprav zmotno že od vsega začetka in zmoten bi bil tudi njegov podpis pod Majniško deklaracijo ali pa najpozneje tisti pod ljubljansko izjavo, 15. septembra 1917. Lampe tega najbrž ni tako mislil, a tako se bere. Preveč vsega dobrega marsikdaj ni dobro. Sicer pa je bilo 22. julija 1918 za vse takšne ugovore že prepozno. Morda pa je Lampetovo pismo pozneje moglo služiti kot priporočilo Šušteršiču beguncu, ko je v tujini iskal stika z Vatikanom.

Na tem mestu bi kazalo omeniti, da srečamo v »postmodernem« politiziranju neko tolmačenje, ki postavlja usmeritev Kreka in Korošca na prav svojevrsten način v primerjavo z usmeritvijo Šušteršiča in Lampeta. Slednja, tako je zapisano, »sta v prvi vrsti iskala rešitev za Slovence, medtem ko sta bila Krek in Korošec velika Jugoslovana«. Takšne trditve in presoje niso le posledica napačno zastavljenih parametrov primerjave, ampak so tudi, kakor vidimo, stvarno netočne.

Seveda ne gre pozabiti, da je Šušteršič slej ko prej – in sicer skoraj do zadnjega dne monarhije – zavzeto in učinkovito opravljal dolžnosti kranjskega deželnega glavarja, zlasti kar zadeva preskrbo, šolstvo in razmerje do vojaštva.

Z okrožnico občinam na Kranjskem je Šušteršič sporočil, da z 18. junijem 1918 odlaga častno občanstvo vseh občin brez izjeme. S tem se je ognil sklepom

⁴ Pismo, pisano v latinskem jeziku, v zapuščini Evgena Lampeta, NAL.

o odvzemu častnega občanstva, ki so jih demonstrativno sprejemale nekatere občine. Povedal pa je, da so ti sklepi nezakoniti, »ker nobena občina ni opravičena, pravomočno pridobljeno občanstvo komu odvzeti«.⁵

Uvodnik prve številke Novic (z nič kaj majniškodeklaracijskim naslovom »Naprej slovenska zastava!« in motom »Slovenec sem ...«) ugotavlja, da »smo mi predvsem Slovenci« in da bo glavna naloga Novic braniti slovenske pravice. Že naslednja številka Novic pa je bralcem zagotavljala, da ta uvodnik nima nobene zveze s Šušteršičem! Tako se je varoval pred očitki »Jugoslovanov«, ki štejejo tiste, ki pojejo »Slovenec sem«, za izdajalce. »Slovenec biti je zdaj 'nov program',« piše list.

Majniška deklaracija, naj bi jo kdo imel za minimalni ali za maksimalni program, je govorila o narodni državi Slovencev, Hrvatov in Srbov samo na ozemlju, ki je bilo v mejah habsburške monarhije. Ni govorila o širši jugoslovanski državi, s Srbijo in Črno goro. V tem smislu jo je bilo mogoče uporabiti kot argument v obeh smereh: proti avstroogrskim željam po aneksiji Srbije in Črne gore in seveda proti idejam o združitvi habsburške Jugoslavije s Srbijo in Črno goro v celotno neodvisno Jugoslavijo. Prva možnost, ki se je obrobno pojavljala po avstrijski in nemški okupaciji Srbije, je bila leta 1918 že docela izključena. Nasprotno pa je druga možnost postajala vedno bolj otipljiva. Šušteršič jo je odklanjal ne le posredno z argumentom, da je treba program Majniške deklaracije spoštovati dobesedno, marveč je svaril tudi pred združevanjem s Srbijo samo.

Misel, da bi bilo združenje s Srbijo zaželeno, je medtem dobivala privržence tudi v katoliškem političnem taboru. Tem je Šušteršič namenil svarilo pred pravoslavjem. Tako je v Resnici 6. junija 1918 v članku z naslovom »Ali je pravoslavje nevarno katoličanstvu?« obudil spomin na svojo zasebno avdienco pri papežu Piju X. v letu 1911. Takrat je, naprošen od istrske hrvaško-slovenske duhovščine, govoril s papežem o cerkvenem spoju v tržaški škofiji zaradi hrvaškega bogoslužja. »V avdijenci je razgovor nanesele naravno tudi na razmerje pravoslavja in katoličanstva med Jugoslovani,« je povedal v članku. »Sveti oče je o tem obširneje govoril in nujno svaril pred vplivom pravoslavja. Rekel je dobesedno: Ne bojimo se protestantizma, pač pa pravoslavja!« In s povzdignjenim glasom je papež ponovil Šušteršiču: »Varujte se pravoslavja!«

Kakor že omenjeno, katoliški »mladini« so škofu Jegliču že dolgo dopovedovali ravno nasprotno, namreč, da Slovencem ni nevarno pravoslavje, ampak [nemški] protestantizem.

V Novicah, z dne 13. julija, se je Šušteršič odločil za obrambo pred očitkom, da bi bil on z nekim pismom vojaški oblasti zakrivil premestitev 2. gorskega strelskega polka iz Ljubljane, tj. enote, ki je bila 24. aprila 1918 odpovedala poslušnost. Objavil je pismo ministra za deželno obrambo Czappa, z dne 8. julija,

⁵ Resnica, 22. junij 1918, 27.

v katerem je to zanikano. »Ko izročamo te podatke javnosti,« je rečeno v članku, »svetujemo nujno našemu vrlemu vojaštvu, naj samo skrbi za strogo disciplino v lastnih vrstah in enkrat za vselej odklanja z vso odločnostjo vsako nasprotno vplivanje, naj pride od koder hoče.«

Kot »rešilno besedo« je Resnica 7. septembra 1918 pozdravila pastirsko pismo avstrijskih škofov s pripombo: »En škof [namreč ljubljanski] se lahko moti, a vsi škofje skupaj se pa v stvareh največje važnosti ne morejo zmotiti.« Glavno je njihovo stališče o moralni obveznosti podložnikov do oblasti in o pravih vzrokih, ki so krivi vojske. »Ti so: prevzetnost in sebičnost. Nastopata pod vabljivimi gesli: Neodvisnost naroda, samoodločba naroda, samolastno ustvarjanje prava po sklepu večine. – Tudi geslo o samoodločbi narodov so prišteli škofje med kriva gesla.« Po vsej pravici! vzklika Resnica in pojasnjuje: »Z bistroumno razlago in z raznimi omejitvami se da sicer dopustnost tega načela v gotovem okviru za silo vzdržati, a tako, kot se je sedaj vrglo med ljudstvo, se ne more odobravati in rodi le zmešnjavo in nesrečo. Kam dovede to od socijalnih demokratov [!] iznajdeno geslo, vidimo na žalostnem vzgledu nesrečne Rusije... Edino na poti, ki jo kažejo škofje, je mogoča rešitev!«

Z današnjega vidika je mogoče reči, da je v tem uvodniku Šušteršičeve Resnice mogoče zaznati tisto politično logiko, ki zanika veljavo nekega za svobodo naroda pomembnega demokratičnega načela, če ji gre za nasprotovanje socialni revoluciji. To je v slovenski zgodovini predhodnica tiste v letih 1932–1945 do kraja speljane logike, ki je najprej pripeljala do razcepa SLS, po sovražni zasedbi pa do razcepa v osredju naroda.

Svojim prijateljem!

Vi vatrajate! Nočete biti tam, koder jih je trenotno več. Nočete živjeti udobnosti, ki jih nudi trenotje. Ne vleče Vas zgled tistih, ki so bili že brez bodisa kot spekulanti, bodisa kot žriva svoji krakovitosti, bolehnosti ali slabosti, bodisa slednjic kot žriva tesnoročnega umevanja svojih dolžnosti. Glede prvih se veselite da jih ni več med Vami. Razo Vas vredni. Drugim in tretjim velja Vaše plemenito pomilovanje. Ljubezni se otrekate nikomur, mnogim tudi spoštovanja ne.

A Vi vatrajate! Ne diplomatzujete kot Pilat z zapeljano množico, ne uklonite se razburkanim strastem: trdno stojite kot naši skakalni velikanj. Brez značajnosti Vas ne vleče, čudni obhaja trenotno orglje »magostvaja«.

Možka zavedenost, ki je obviadala stozi toliko lei naše vrste, ni izginita iz Vaših praj, nasprotno. utrdila se je v trenotnih viharjih in nič Vas ne omaje. Vas vodi lastno prepričanje, lastno spoznanje, lastna — vest. Molje Ste!

Jaz samulem in gledam na razburkano vodstvo in čudim se maršičemu in maršičemu. Moje srce pa je mirno. Ali se mi godi kar svet imenuje »krivico«? Ne prijavam si nobde, in ne priložilem se. Vse-

kako je bolje krivico trpeti kot delati jo. — Toliko pa rečem radostnim srcem, da sem urečen na avoli strani vode, če tudi bi moral loštati — sam.

Pa vendar nilem sam. V Vaši družbi sem, in z Vami hodim po trnjevi poti... In ta steza me neizmerno bolj veseli kot široka cesta — okraj vode.

Kot zreli možje izvršujete, kar spoznavate kot svojo dolžnost. — Sibo Vas pozna, kdor sodi, da Vas vodi le ožir na moio osebo. Poznam Vaša plemenita čutia do mene in hvaležen Vam sem in bom do sode ure. — Toda kar je za Vas odločno, to je stvar: to so sveta načela, na kiera smo prilegli, za kiera smo delali in trpeli. To le skrb za resnični blagor našega ljudstva. Vi vidite, da so nekteri ubrali napredna pota, pota ki peljejo v pogin ljudstva. In ko to spoznavate, jim ne morete slediti pod nobenim pogojem in se ne daste premotiti po nobeni pretevi.

Čudni so sedanjí časí. Revolucija duhov gre kakor električna iskra skozi narode sveta. Cudež bi bil, če bi bila docela mimo našega rodu. — Le naravno je, da tudi mi kaj občutimo. Visoko gre valovje človeških strasti: in tu se lotijo pota. Eni vidijo vrhunec modrosti v tem, da zaupajo temu valovju svojo ladijo, da tulijo z viharjem in — z volkov. Vi pa nile pri njih.

Strast je slab gospodar. Vi vidite svojo vzvišeno nalogo v brzdjanju strasti.

Vaša naloga je trenotno nehvalečna. A kakor viharju sledi solnce, tako gotova je Vaša prihodnost. Vremena se bodo zjasnila in narod Vam bo hvaležen, da ste vtrajali aredi viharja — da se nile kot bičevje uklanjali vetru. Na koncu konca uspeva le kar je solidno. Vaši nameti so štati. Vaša načela prava, Vaša volja jeklena, Vaše srce plemenito, Vaša roka močna in mirna in nivali Vas Vaše dela. — Vi ste poklicani krmarji naroda...

Jaz sem obsodan, izdan, opovan — a vendar miren in zadovoljen, ker sam oia zvest. Zavedam se, da nikdar nilem zvesteje in boljše službi svojemu ljudstvu, kot ravno sedaj! Kruba, ki ga mi danca režejo, sem valim. Rezal se ga drigi ves čas meni in — anim.

Ta kruh se reže tudi Vam. Vi ste ga istotako vajeni. Kako visoko stojite nad onimi! Med Vami hočem biti zadnji in zadnji med Vami je neizmerno višji nego prvi okraj vode.

Vremena se bodo zjasnila! Napoči Vam ura zadostjenja. Hvaležni narod Vas bo blagostavil, ker Vas ni omanila tatarnogana, temveč ste preko nje gledali lastnim očesom solidno resnost. Na tej resnosti se bo naš adtavi narod našel, na njej bo sgra-

Šušteršič je postajal vse bolj tarča napadov z vseh strani. V strukturi katoliških organizacij so ga 7. avgusta 1918 izrinili še iz zadnje, dotlej še neodločene postojanke. Na vihnem volilnem zboru Katoliškega tiskovnega društva je bila proti prizadevanjem Evgena Lampeta izglasovana kompromisna lista. Volilno pravico so imeli le duhovniki in šlo je seveda za njihovo opredelitev do politične avtoritete škofa. Še konec 1917. leta je škof – po lastnem pričevanju – pri nekem takem glasovanju ostal v manjšini. Zdaj pa so ostali Šušteršičevi privrženci že v hudi manjšini (175 proti 426).⁶

Huda zamera je tudi nastala, ko se je deželni poslanec, župnik iz Gorij Ivan Piber, obrnil na papeško nunciato na Dunaju s pritožbo proti Ljubljanskemu škofijskemu listu, ker je ta objavil očitek Šušteršiču, da je osebno častilakomen. Pritožba se je v javnosti sprevrgla v obtoževanje Šušteršiča, da iz maščevalnosti ovaja škofa v Vatikanu.⁷

Slovenec je 28. septembra 1918 objavil za Šušteršiča zelo kočljivo okrožnico krnjskega deželnega predsedstva, z dne 31. avgusta 1918, vsem okrajnim glavarstvom dežele, naj zaupno poizvedujejo, ali Korošec na zborovanjih agitira za ustanovitev južnoslovanske države in sploh proti državni enotnosti, pa proti vojnemu posojilu, rekvizicijam itn. »Čeprav se ta postopek ni popolnoma po naključju sprožil na Kranjskem, kjer je bil vendar premagani tekmeč Šušteršič do konca vojne deželni glavar,« piše F. Bister, »njegovo sodelovanje ni bilo z nobeno besedo omenjeno in ni bil nikoli nakazan niti najrahljši sum v tej smeri.« Že takrat so bili slovenski poslanci prepričani, da je treba glavnega krivca za okrožnico iskati pri notranjem ministru, ki ravna na podlagi ovadbe nekega nemškega profesorja po naročilu finančnega ministrstva za vojna posojila.⁸ – Sum se le prerad lepi na osovraženo osebo.

Velika enotnost SLS, ki je šla mimo Šušteršiča, se je potrdila v začetku septembra, na zborovanju katoliških prosvetnih organizacij v Ljubljani. In navsezadnje se je načelstvo SLS 14. oktobra izreklo za združitev obeh združnih zvez in tako je »po popolnem razsulu Šušteršičevega tabora« Zadružna zveza prevzela likvidacijo Zadružne centrale.⁹

⁶ Erjavec, 276.

⁷ Erjavec, 276, Novice, 4. oktober 1918, 80.

⁸ Bister, 256.

⁹ Erjavec, 277.

IZJAVA DEŽELNEGA GLAVARJA

V zadnjih tednih življenja Habsburške monarhije, po francoski in srbski ofenzivi na solunski fronti in kapitulaciji Bolgarije 29. septembra, se je državni vrh v zvezi z notami Antante o mirovnih pogojih lotil nekaj popolnoma zapoznelih, a še vedno dvoumnih poskusov nakazovanj notranje reforme Avstrije, da bi rešil, kar je medtem že razpadlo, propadlo. Največ so svoj čas o teh poskusih pisali češki zgodovinarji, ki so poudarjali, da je bilo po septembru 1918 za Čehe in Slovake to tako ali tako vseeno, saj je bila državna samostojnost Češkoslovaške že mednarodnopravno priznana. Že takrat je bilo to dejstvo utrjeno spoznanje. Znani in ugledni ameriški komentator Walter Lippmann je neposredno po koncu vojne opozarjal, da je priznanje državnosti Čehov in Slovakov (avgusta 1918) s strani Velike Britanije in ZDA že pomenilo konec habsburške monarhije in da je bila ponudba Avstro-Ogrske za mir v septembru 1918 le še dejanje obupa. Podobno meni 45 let pozneje tudi zgodovinar R. A. Kann: »14. septembra 1918 je Avstrija storila z mirovno noto svojega zunanjega ministra grofa Buriana prvi večji javni korak v vojni, ne da bi si bila prej pridobila soglasje Nemčije. Ker so se zavezniki takrat že zavezali k priznanju češkoslovaške neodvisnosti in vsaj moralno tudi k nedvisnosti Jugoslavije in Poljske, ta korak ni vodil k ničemur. Isto je veljalo za ponudbo centralnih držav 4. oktobra, da sprejmejo [Wilsonovih] 14 točk, ki so bile, kar zadeva narodna vprašanja v Avstriji, politično že presežene kot podlaga za mir.«¹

Kannova ugotovitev gotovo velja tudi za tisto dvoumno ponudbo avtonomije kot možne rešitve za narodna vprašanja, ki jo je 1. oktobra 1918 v državnem zboru zgolj omenil ministrski predsednik Hussarek. Danes se ta ponudba vrača v slovensko zgodovino pisje z besedami, »prvega oktobra je ministrski predsednik Hussarek dajal [sic] Slovincem avtonomijo«. Tako ubesedena služi za izhodišče trditve, da so Slovenci v tistem mesecu, v oktobru 1918, imeli – še v Avstriji –

¹ Opočensky. – Walter Lippmann, *The Political Scene – An Essay on the Victory of 1918*, George Allen et Unwin, London 1919, 26-27. – Robert A. Kann, *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie*, 2. knj., Hermann Böhlaus Nachf., Graz – Köln 1964, 283.

različne možnosti. Najprej so imeli »na razpolago [sic] uresničenje« vsaj enega izmed svojih treh narodnih programov zadnjih sedemdesetih let, namreč narodno avtonomijo. Niso je izkoristili, ker so »odklanjali vsako rešitev, ki ne bi zajela vseh Jugoslovanov iz monarhije«. Podobno naj bi tedaj prezrli celo priložnost, da bi v Avstriji uresničili program zedinjene Slovenije! Namreč, »16. oktobra je cesarjev manifest obljubljal Cislajtanijsko zvezno državo s samostojno državno skupnostjo vsakega naroda«. Slovenci pa so še naprej »odklanjali vsako rešitev, ki ne bi zajela vseh Jugoslovanov iz monarhije«. In potem? »29. oktobra je bila ustanovljena Država Slovencev, Hrvatov in Srbov.« Uresničil se je tretji izmed vseh treh slovenskih programov zadnjih sedemdesetih let. Po logiki razlage ne le, ker je bil tudi »na razpolago«, marveč ker je bil edini izmed treh, ki ga v tem mesecu Slovenci niso kar odklonili. Razlaga ne upošteva dejstva, da so se Slovenci morali najprej ločiti od Avstrije in da so šele potem, ko so že bili na svojem, lahko ustanovili državo, definirano v Majniški deklaraciji (Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov). Seveda sami, z lastnim državotvornim dejanjem. Z opustitvijo tega dejstva si je pisec omogočil osupljiv sklep: »Tako so Slovenci v enem mesecu imeli na razpolago uresničenje vseh treh programov zadnjih sedemdesetih let: avtonomijo, Zedinjeno Slovenijo in Jugoslavijo.«² Kakor da bi bili v samopostrežbi in si izbrali škart robo...

Sklep je nadvse nov in privlačen. Toda sloni na netočnih predpostavkah in zato ne more biti točen. V Avstriji Slovenci tisti mesec namreč niso »imeli na razpolago uresničenja« ne prvega ne drugega, tretje pa ni bilo kar »ustanovljeno« po nekom od zunaj, marveč je bilo samostojno dejanje, ustvarjeno šele zunaj Avstrije, z lastno močjo Slovencev in z njihovo lastno suvereno voljo. Odgovor na vprašanje, ali so Slovenci potem s svojo državo ravnali pametno, smotno, nespametno ali nezrelo, je že nova zgodba. Iz Avstrije (Cislajtanijske) jim ni bilo mogoče črpati nobene možnosti več, Avstrija je vse žopravila že sama tudi zanje, ko je še obstajala. Le še željam, da bi bilo drugače, je ostala tu odprta poljana – očitno vse do danes.

Že l. 1927 je bilo v zgodovino pisju dognano, da ministrski predsednik Hussarek 1. oktobra 1918 v resnici ni ponudil nikakršne narodne avtonomije, nikomur, četudi bi ostal v mejah zgolj avstrijske državne polovice. Tudi Slovincem ne, še celo ne v obliki kake avtonomne Slovenije. Hussarekova ideja je bila v tem, da govori o avtonomiji, misli pa na nekaj čisto drugega. Za preosnovno monarhije v imenu avtonomije naj bi po njegovem zadostovalo, če bi v deželah ostalo vse pri starem, le v državnem zboru naj bi se poslanci posameznih narodov konstituirali v narodna predstavništva. Po vzorcu, kakor so se opravljale volitve v

² Vasilij Melik, Slovenski državnopravni programi 1848-1918. V: Slovenci in država, Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994), Ljubljana, 1995, 71.

delegacije. Le v tem smislu bi vsak narod postal ustavno priznan pravni subjekt z nekimi pravicami. Toda teh pravic niti približno ne bi mogli označiti kot narodno avtonomijo. Narodna predstavništva bi dajala le mnenja v narodnih vprašanjih. Zakonodajnih pravic ne bi imela.³

In 46 let pozneje je R. A. Kann presodil isto stvar takole: »Hussarek je štel za potrebno, da išče le čisto cislitivansko narodno ureditev [brez Ogrske]. Prvega oktobra je v avstrijskem parlamentu razglabljal o njenih obrisih. Obljubil je neodvisnost Poljski vključno z Galicijo, četudi še ni čisto opustil upanja, da bi nova Poljska ostala nekako navezana na umirajočo monarhijo. Glede jugoslovanskega vprašanja so bile njegove izjave še bolj nejasne. Privolil je v združenje Hrvaške z Bosno-Hercegovino ter z Dalmacijo, a ne v kaj takega s slovenskimi ozemlji, ker je hotel držati Nemcem odprto pot do Trsta. Še slabše je bilo to, da parlamentu ni mogel zagotoviti, da bodo Madžari privolili v te predloge. Razumljivo je, da so Jugoslovani te nedoločne in protislovne predloge zavrnil.⁴

Novice so 29. septembra že vnaprej opozorile, kakšen načrt pripravlja Hussarek: »Kabinet naj se pretvori v koalicijsko ministrstvo, v katerem naj bodo zastopani vsi narodi. To koalicijsko ministrstvo naj pridobi parlament za sistematično sodelovanje pri reševanju narodnostnega problema. V to svrho naj bi se v državnem zboru napravile nekake narodnostne kurije, ki bi se o podanih vladnih predlogih med seboj pogajale in oddajale svoja mnenja. Na ta način si vlada predstavlja 'pogajanja od naroda do naroda'.« – Drugega oktobra so Novice iz Hussarekovega govora povzele, kar je rekel o jugoslovanskem vprašanju: Avstrija ni poklicana ustavljati zedinjenje Bosne, Hrvaške in Dalmacije, dolžna pa je varovati avstrijske interese [celovitost avstrijskih dežel, vključno tiste, kjer žive Slovenci] »O avtonomiji narodov je rekel, da nas koraki zgodovinskih dni silijo, da ne pozabimo nalog bližnje bodočnosti. Nobena zgradba nima trajne vrednosti in mi se ne moremo še nadalje odtezati razpravi o avtonomiji narodov. Reklo bi se, da hočemo zgodovinski razvoj države zadrževati, če bi se protivili tem zahtevam. Že v prejšnji narodno nezavedni dobi smo opažali početke narodne avtonomije. Tej ni delala država nikoli nikakih ovir. Pač pa jo je gojila bolj nego katerakoli država na svetu. Upamo, da se avtonomija še izpopolni in izboljša. Ni lahko – pet desetletij to dokazuje – najti pravo pot. Težko je delati v tako nemirnem in neugodnem času. Izpolnitev zahtev enemu narodu pomeni za drugi narod morda vlado tujcev.« – Naslednji dan je komentar v Novicah ugotovil, da je bil Hussarekov govor nejasen tako v zunanjepolitičnih kakor notranjepolitičnih vprašanjih. Nikomur ni povedal, kaj ima dobiti, o jugoslovanskem vprašanju pa le, česa Avstrija ne bo naredila, ne pa tudi, kaj hoče narediti. In tudi glede Hrvaške, Bosne in Dalmacije ni povedal, kako jih združiti. »Nejasna in meglena je tudi njegova slika o avtonomiji narodov. O tem, ali je še času primerno govoriti o avtonomiji

³ Opočensky, 24.

Wiener Zeitung.

Nr. 240.

Donnerstag, den 17. Oktober

1918

Seine I. u. I. Kaiserliche Majestät haben das nachstehende kaiserliche Manifest allgeruhigst zu erlassen geruht:

Un Meine getreuen österreichischen Völker!

Seitdem Ich den Thron bestiegen habe, ist es Mein ununterbrochenes Bestreben, allen Meinen Völkern den erstgütigen Frieden zu ermöglichen, sowie den Völkern Österreichs die Befehle zu weisen, auf denen sie die Kraft ihres Volkthums, unbehindert durch Hemmnisse aus Religionen, zur gegenseitigen Entfaltung bringen und für ihre geistige und wirtschaftliche Wohlfahrt erfolgreich verwerten können.

Das furchtbare Ringen des Weltkrieges hat das Friedenswerk bisher gesäumt. Gedernmut und Treue — opferwilliges Entgegenkommen und Entbehrungen haben in dieser schweren Zeit das Vaterland ruhmvoll verteidigt. Die harten Opfer des Krieges mußten und werden durch den Frieden ersetzt, an dessen Schwelle wir heute, mit Gottes Hilfe, stehen.

Keinwahrheit muß ohne Ausnahme des Vaterlandes auf keinen nothwendigen und daher unvermeidlichen Grundlagen im Kampfe gewonnen werden. Die Wünsche der österreichischen Völker sind stets sorgfältig miteinander in Uebereinstimmung zu bringen und der Erfüllung zugänglich. Ich bin entschlossen, dieses Werk unter freier Mitwirkung Meiner Völker im Geiste jener Grundsätze durchzuführen, bei der die verschiedenen Völkergruppen in ihrem Friedenswille zu einem gemeinsamen Handeln gebracht werden. Österreich soll, dem Willen seiner Völker gemäß, zu einem Bundesstaate werden, in dem jeder Volkstamm auf seinem Siedlungsgebiete sein eigenes staatliches Gemeinwesen bildet. Der Vereinigung der politischen Gebiete Österreichs mit dem unabhängigen politischen Staate wird dadurch in keiner Weise beeinträchtigt. Die Wahl der Zeit und ihres Gebietes erfolgt, den Wünschen ihrer Bevölkerung entsprechend, eine Sonderregelung.

Diese Neuordnung, durch die die Unabhängigkeit der Länder der ungarischen Krone in keiner Weise berührt wird, soll jedem einzelnen Völkervolk seine Selbstständigkeit gewährleisten; sie wird aber auch gemeinsame Interessen wirksam schützen und überall dort zur Geltung bringen, wo die Gemeinsamkeit ein Lebensbedürfnis der einzelnen Staatswesen ist. Insbesondere wird die Vereinigung aller Kräfte geboten sein, um die großen Aufgaben, die sich aus den Anforderungen des Krieges ergeben, nach Recht und Billigkeit erfolgreich zu lösen.

Wie diese Umgestaltung auf geistlichem Wege vollendet ist, bleiben die bestehenden Einrichtungen zur Wahrung der allgemeinen Interessen unverändert aufrecht. Meine Regierung ist beauftragt, zum Neuaufbau Österreichs ohne Verzug alle Kräfte anzuwenden. Sie die Völker, auf deren Selbstbestimmung das neue Reich sich gründen wird, ergeht Mein Ruf, an dem großen Werke durch Nationalität zu arbeiten, wie — gebildet aus den Reichthümern aller Nationen — die Interessen der Völker zueinander sowie im Einklange mit Meiner Regierung zur Geltung bringen sollen.

So möge unser Vaterland, gestärkt durch die Eintracht der Nationen, die es umschließt, als Bund freier Völker aus den Stürmen der Kriegszeit hervorgehen. Der Segen der Glückseligen sei über unsere Arbeit, damit das große Friedenswerk, das wir errichten, das Glück aller Meiner Völker bedeute.

Wien, am 16. Oktober 1918.

Karl m. p.

Hussarek m. p.

Herausgegeben von: Dr. Friedrich Stöckl.

Verlag der kaiserlichen „Wiener Zeitung“.

Manifest cesarja Karla I

ali ne, o tem danes ne izgubljamo besed. Recimo, da je še. Potem bi pa moral natančno precizirati svoje mnenje o tem, kako daleč... naj sega avtonomija narodov in kako daleč skupna državna oblast. To je najvažnejša točka problema o avtonomiji. [Vprašanja, ali bi bila to ozemeljska avtonomija in kako določiti meje, komentar ne omenja.]... Hussarekova nejasnost... izvira iz njegove politične oslabeledosti. Oslabeli možja pa ne spadajo v železno dobo.»

Resnica je mogla o Hussarekovem govoru nekaj določnega zapisati šele 5. oktobra 1918: »O Slovencih je pa rekel samo splošno, da bi bili deležni narodne avtonomije, drugega nič.«

Čas se je oktobra za sodobnike zgostil v komaj še razrešljiv klopčič. Takšen je ostal za zgodovinarja tudi še zdaj. O tem pričajo razprave in monografije, ki jih je za celo knjižnico. Takrat so se Resnica in Novice komaj zmogle odzivati na vsaj najpomembnejše dogodke. Ali je mogoče v odzivih Šušteršičevih glasil in njega samega v tem mesecu še ugotoviti razločno vodilno nit?

V pričakovanju, da bo Avstro-Ogrska sklenila mir na podlagi Wilsonovih načel iz januarja 1918, so Novice 6. oktobra objavile vseh 14 točk in jih skušale uporabiti kot argument v polemiki proti Šušteršičevim nasprotnikom. »Nas zanima,« so zapisale, »posebno deseta točka. ['Narodom Avstro-Ogrske, katerih prostor želimo videti med narodi varovan in zasiguran, naj bo dana priložnost do avtonomnega razvoja.'] To je vendar tisto, kar smo mi proglasili za minimum naših zahtev in smo bili radi tega opsovani kot 'izdajalci'!« V tej točki so torej našle argument za legitimnost Šušteršičevega tolmačenja Majniške deklaracije kot maksimalnega programa, da je bilo torej legitimno njegovo sprejemanje narodne avtonomije namesto državnosti.

Takšno stališče je bilo že od jeseni 1917 v nasprotju s politiko Jugoslovanskega kluba. V popolno nasprotje pa je prišlo 12. oktobra 1918 z odgovorom, ki ga je Korošec dal v imenu Jugoslovanskega kluba cesarju, ko je ta zadnjič vabil vse parlamentarne klube k nadaljnjemu sodelovanju pri reševanju državne krize. Koroščev odgovor se je namreč glasil: »To, kar se je zgodilo, je dovolj za naše nezaupanje.«⁵ Najbolj resno in odločilno dejstvo pa je bilo seveda to, da nič od vsega tega ni bilo več uresničljivo, ker je razvoj že šel mimo. Zdaj ni šlo več ne za Majniško deklaracijo ne za to ali ono varianto njenega tolmačenja.

V tistih dneh se je Šušteršič spet mudil v Švici. Zato mu ne moremo neposredno pripisati članka, objavljenega istega 12. oktobra v Resnici, ki že v naslovu zaostruje alternativo: »Jugoslavija – ali Velika Srbija?« Nedvomno pa je članek ustrežal Šušteršičevemu mnenju in namenu. Toliko razločen je, da ga je treba povzeti.

»Časovne razmere so tako dozorele, in hitro dozorele, da se bo v bližnji prihodnosti naše jugoslovansko vprašanje res odločilo tako ali tako. S tresočim srcem se bližamo temu zgodovinskemu trenutku, ko se bo usoda Jugoslavije odločila morda za stoletja. Vsaj zdaj naj bi vsi domoljubi odložili vsako strast in malenkostne ozire, da trezno tehtajo razloge pro in contra, na katero stran je treba stopiti.« Zaradi vojnih razmer ni mogoče prosto govoriti o samoodločbi in svobodnih dogovorih. Tega so v svoji kratkovidnosti in zagrizenosti krivi avstrijski Nemci, ki nikakor niso hoteli odnehati. Ker tega prostega razpravljanja ni bilo, je nevarnost, da store Jugoslovani korak v temo. »Zadnji čas je, da objektivno

⁴ Kann, 285-286.

⁵ Odločitev, 253. Gl. zlasti objavo zapiska Vladimirja Ravniharja o Koroščevem poročilu Jugoslovanskemu klubu v opombi 632 (str. 311). O pisanju F. Bistra o Koroščevi izjavi gl. Janko Pleterski, »Veličanstvo, prepozno je ...« V: Razgledi, 9. junij 1995, 12 (1043).

vprašamo: Kaj nam bo dala Jugoslavija – in kaj nam obeta Velika Srbija.« – Država habsburških južnih Slovanov do Drine je piscu že neogibna. In Velika Srbija mu že pomeni možnost nadaljnje državne tvorbe. Nastala bi z združitvijo nič več ogibne [male] Jugoslavije s Srbijo čez mejo na Drini. Tej nadaljnji možnosti pa odločno nasprotuje. »Velika Srbija? Reda malo, ker Srbi še sami sebe vladati niso znali. Spominjamo se na večne belgrajske homatije, zapore in umore. Prostosti od Srbov ne pričakujemo. Nemškega jarma bi se znebili, a naložili družega na vrat... Mi [Slovenci] bi ostali na periferiji, zagozdeni in obdani od meja tujih držav, laške in nemške, kakor navlaš, da v vojski pridemo prvi na vrsto... Za to vojsko bo kmalu prišla druga in bojne fronte bodo šle direktno čez slovensko ozemlje. Če je laški grabež zmeraj prežal na plen nasproti Avstriji, bo še bolj nasproti Srbiji... Res je čas zopet ugoden za obnovitev balkanske zveze in brez dvoma imajo to sedaj balkanski narodi v programu. Pa če pomislimo... kako ozka je bila zvestoba balkanskih elementov, v balkansko zvezo ne moremo imeti zaupanja.« V gospodarskem pogledu sploh ni verjetno, da bi od Srbije kaj dobili. Pa v verskem? »Srb sovraži, kar je katoliško. Pričakovati je, da bo Srb tudi v povečani državi kazal svojo bizantinsko oholost, kakor jo kaže sedaj v Bosni napram katoličanom; državna oblast bo protežirala le pravoslavje. Framasonstvo, ki sedaj cvete v Zagrebu in Belem gradu, se bo razpaslo po vsej Jugoslaviji. Za Veliko Srbijo se katoliški Slovenci ne moremo ogrevati in se ne bomo.« In kaj je alternativa? Avstrija res še, toda »samo, da se nam zagotovi narodne prostore [ozemlje!] in narodni razvoj v avtonomni avstrijski Jugoslaviji. ... Še zmeraj je resničen rek, če bi Avstrije ne bilo, morala bi se ustanoviti, seveda ne kot zveza zatiranih, ampak svobodnih narodov. Treba je pač dobro preudariti posledice, predno jednotno monarhijo razbijemo. Velja pa sedaj aut – aut.«

Kakor koli že gledamo na te argumente, bodisi z današnjimi očmi bodisi da poskusimo pogledati z očmi ljudi tistega časa, dejstvo je, da možnosti izbire, ki jo članek zastruje, v tistem trenutku sploh ni bilo več. Ohraniti Avstrijo, kakršnokoli že, je bilo že nemogoče, ne v notranjih odnosih ne v mednarodnih. Poleg tega pa je sam cesar možnost ustanovitve »avstrijske Jugoslavije« izključil le štiri dni zatem.

Istega dne, ko je slovenska javnost brala ta članek v Resnici, je izvedela, da je bil Šušteršič ponovno v Švici in da se je od tam »te dni pripeljal na Dunaj«. Pojavila so se sumničenja, ali ni bil v prestolnici na željo vlade ali celo cesarja.⁶ Pozno ponoči 17. oktobra je uredništvo Novic dobilo od Šušteršiča kot deželnega glavarja Kranjske uradno izjavo: »V Švici sem se mudil zgolj po nalogu deželnega odbora, da izvedem njegove formalne sklepe v gospodarskem interesu kranjske dežele. Vse drugo so prazne kombinacije brez podlage.«⁷

⁶ Novice, 15. oktober 1918, 89.

⁷ Novice, 18. oktober 1918, 92.

Da Šušteršič ne bi bivanja v Švici v tistih kritičnih dneh izkoristil še za kak drug namen, je prav neverjetno. Znamenje, da je bil dejaven tudi politično, je članek z njegovim podpisom, ki ga je 8. oktobra 1918 objavil švicarski dnevnik *Neue Zürcher Zeitung* [? – verjetno gre za zamenjavo z *Neue Zürcher Nachrichten*, listom blizu IKU] z naslovom »Wilsonov mir«. Članek se zavzema za to, da naj vse države glede na dejstvo, da se vojna bliža koncu in da bi nadaljnje vojskovanje ne imelo več nobenega smisla, priznajo Wilsonova mirovna načela. Namesto starih mednarodnih pogodb in tajnih dogovorov naj se v mednarodnih odnosjih uveljavi zakonik Zveze narodov. Posredno bi to lahko pomenilo, da je Šušteršič s člankom poskusil ustvariti razpoloženje za razveljavitev londonskega pakta glede novih meja Italije nasproti Avstro-Ogrski oz. Jugoslaviji.

Tik pred koncem izhajanja *Resnice* je Šušteršič v njej še pisal o zamisli »Podunavskih Zedinjenih Držav«, a le kot o svoji lastni ideji, ne tudi koga drugega, npr. IKU, četudi se je verjetno trudil, da bi te kroge pridobil za svojo zamisel. Verjetno se na to nanaša odstavek, objavljen 1. 1922 v njegovi brošuri: »Propagiral sem tedaj separaten mir in lansiral iz Švice, s pomočjo nevtrálnih prijateljev, tozadevne [svoje] projekte. Po teh projektih naj bi se Avstro-Ogrska, tj. cela monarhija, pod pritiskom Antante federalizirala, spremenila v federacijo svobodnih narodov po švicarskem vzorcu. Argumentiral sem, da je to za antanto boljše kot razsul Avstrije, ker slednji privede sčasoma vendar-le do ojačenja Nemčije. Federaliziranje monarhije pa spravi avstrijske Nemce in pa Madžare pod slovansko, antanti prijazno vodstvo.«⁸

Sam pravi, da je vse delo bilo zaman. To drži tudi za njegove poskuse v Rimu naslednje leto, ki jih pa v brošuri zamolči. IKU ne uradno ne neuradno nikoli ni bila prostor, kjer bi se sestavljali ali vsaj pretresali kaki načrti za mirovno ureditev Evrope. Da je udeležba Ivana Šušteršiča pri delu ali pa v območju konference slovenski politiki prinesla kak viden rezultat, bi bilo težko trditi. Najnovejša dognanja Paola Blasine kažejo, da je pozneje našel pot, kako Vatikanu svetovati, naj vpliva na Italijo, da bo na mirovni konferenci zmernejša pri ozemeljskih zahtevah na vzhodni meji. Samo to bi se morda dalo spraviti v zvezo s Šušteršičevimi »lansiranjki«. Ugibanja so možna. Gotovo pa je udeležba v mednarodni akciji IKU dajala Šušteršiču v zanj tako hudih letih 1917 in 1918 nemalo duhovne opore.

Govorice z Dunaja o nameravanih predlogih vlade niso omenjale »avstrijske Jugoslavije«, kakor sta jo pričakovali Šušteršičevi glasili. Še 18. oktobra 1918 so Novice vztrajale pri poročanju o možnosti, da pride predlog za obnovo nekdanjega Ilirskega kraljestva. List je možnost odklanjal, ker ne bi bila predlagana po demokratični poti, ker izključuje Majniško deklaracijo z njenim protidualističnim

⁸ Odgovor, 49.

jedrom in ker niti ne uresničuje stare zahteve po zedinjeni Sloveniji (ne obsega slovenske Štajerske).

Vladarska izključitev možnosti celovite »avstrijske Jugoslavije« se je dogodila še 16. oktobra 1918. S sopodpisom predsednika vlade je cesar izdal manifest o ustavni preosnovi zgolj avstrijskega dela Habsburške monarhije. Dualistična meja bi ostala in bi Jugoslavijo, zamišljeno z Majniško deklaracijo, seveda onemogočala.

Odziv Novic 19. oktobra je bil v tej točki, pa tudi sicer nejasen. Ugotovile so najprej, da daje cesarjev oklic veliko več kot Wilsonov program, saj se ne izreka za narodno avtonomijo, »ampak zagotavlja nam lastno državnost«. (»Avstrija naj postane po volji svojih narodov zvezna država, v kateri tvori vsako narodno pleme na ozemlju, kjer je naseljeno, svojo lastno državnost.«) Nato sledi ugotovitev, da »lastna državnost in lastna država ni eno in isto. Lastna država mora imeti svojo suvereniteto.«

Ni bilo jasno, komu so Novice pravzaprav namenile to kritično pripombo, četudi je bila povod zanjo formulacija v Karlovem manifestu. Iz nadaljnje razlage se da razbrati, da so Novice sprevidele, da cesar narodom ne priznava suverenosti, tj. pravice do samoodločbe. A so cesarja opravičile z opozorilom, da tudi Wilsonove točke tega ne predvidevajo, da ne zahtevajo, da bi se Avstrija morala razbiti. Nenavaden za ta trenutek pa je bil sklepni poudarek, da »se z Wilsonovim programom najlepše ujema – Majniška deklaracija«.

Istega dne, 18. oktobra, ko je uredništvo Novic objavilo ta protisloven komentar, je drugačen komentar o Karlovem manifestu pisal tudi Šušteršič sam. Vendar ga je v Novicah objavil šele 20. oktobra. Šušteršič je tokrat odkrito kritičen. Najprej opozori, da je za manifest izključno odgovorna vlada. »Ako kritikujemo manifest, kritikujemo čin vlade.« S tem si omogoči odkrito besedo. »Manifest je dokaj plehek dokument in odkrito moramo izraziti, da ne more zadovoljiti nobenega Jugoslovana, že zato ne, ker slovesno potrjuje razkosanje našega naroda.« Šušteršič s temi besedami ugotavlja, da manifest ne odpravlja dualistične državne meje in da govori le o avstrijski državni polovici. Hkrati jasno pove, da pojmuje kot »naš narod« Jugoslovane v celoti, da so enoten narod. Slovence [in Hrvate v Dalmaciji in Istri] označuje le s pojmom »avstrijski Jugoslovani«. To se razbere iz nadaljevanja. »Kljub temu se mora priznati, da se v tem manifestu prvikrat v svetovni zgodovini od poklicane strani pripozna avstrijskim Jugoslovanom načelna pravica do lastne države.« Šušteršič tu prevede »državnost« v »državo«, in ne sledi argumentaciji komentatorja v Novicah. V priznanju pravice »avstrijskih Jugoslovanov« do »države« vidi načelno vrednoto, vendar je ne poveže z Majniško deklaracijo. Ta je zanj politično že preživela. Toda Slovencev politično Šušteršič še vedno ne ločuje od »avstrijskih Jugoslovanov«, saj dopušča pravico do odločilne besede le vsem Jugoslovanom skupaj. Takole zapiše: »Prav bi tedaj bilo in umestno po mojih mislih, da bi jugoslovanski poslanci na ta slovesen manifest s svoje

strani odgovorili v slovesni obliki v imenu naroda. – Naj bi se v ta namen sestali vsi jugoslovanski poslanci brez razlike strank in naj bi, četudi odklanjajo diskusijo podrobnosti, zavzeli v tem veleresnem, odločilnem času popolnoma enodušno stališče napram manifestu. Taka slovesna manifestacija narodne volje bi gotovo primerno učinkovala v vsej javnosti in ustvarila bi pravec za nadaljnje postopanje. Inicijativa leži seve pri Jugoslovanskem klubu kot reprezentantu pretežne večine naroda.«

Šušteršič torej prepušča besedo poslancem celega »jugoslovanskega naroda« v Avstriji, ne glede na vse in vsakršne dotedanje narodne programe vključno z Majniško deklaracijo. Ostaja le pri enem svojem načelnem izhodišču, ki ga še naprej neomajno zastopa: vse rešitve je treba sprejemati ob priznavanju habsburškega suverena, v sporazumu z njim.

S tem še ni konec Šušteršičevih sprotnih odzivanj.

V Resnici objavlja 19. oktobra »Izjavo deželnega glavarja«. V njej spet zagotavlja, da stoji neomajno na stališču idealov Majniške deklaracije, ki je za njeno udeleženec vedno lojalno deloval. Mirno je prenašal vse napačne sodbe o svojem držanju. »Sem za to, da se takoj konstituira jugoslovanska država in da se takoj upostavi ljudski volji odgovarjajoča narodna vlada, kateri bom rad izročil vse svoje dosedanje posle.«

V isti številki razlaga naloge kranjskega deželnega odbora v zvezi s porajanjem jugoslovanske države. Pri tem gre za spoštovanje deželne ustave, ki mora do nadaljnjega še veljati, posebno glede delovanja samostojne deželne uprave, da dežela ohrani svoje lastno imetje. Vse v pričakovanju, da bo ustava jugoslovanske države tudi predvidela deželno upravo.

Datirano z 21. oktobrom objavi Resnica 26. oktobra Šušteršičevo izjavo o položaju v zvezi z Wilsonovim odgovorom in sklepom Narodnega vijeća SHS. Narodni svet [v Zagrebu], meni Šušteršič, »se v svojem sklepu ne dotika dinastiškega vprašanja, odnosno državne oblike, temveč le poudarja, da hočejo Slovenci, Hrvati in Srbi biti združeni v enotni, neodvisni suvereni državi in sicer v svojih etnografskih mejah. To je natanko tisto, kar jugoslovanski narod v istini želi.« Šušteršičev pridržek je v tem, da vidi »vitalen narodni interes v rešitvi tega vprašanja v sporazumu s habsburško-lorensko dinastijo«. To pa je možno »le potem direktnega dotičaja med narodom in vladarjem brez kateregakoli posredovalca«. Izjava potrjuje zvestobo dinastiji, dokler »nas iste ne odveže bodisi čin krone ali pa veljaven mednarodni akt. Če se poslednje zgodi, bomo našo zvestobo prenesli na novo državno oblast.«

V isti številki tega časnika objavlja Šušteršič še dva svoja prispevka: o dinastičnem vprašanju in o alternativni – izolirana Jugoslavija ali Zedinjene države. V obeh se zavzema za Jugoslavijo v položaju ene izmed neodvisnih in suverenih držav, ki bodo sestavljale »Zedinjene države habsburško-lorenske«. V to zvezo naj vstopijo vse tiste države, »ki se izcimijo iz sedanje habsburške monarhije«.

Torej Jugoslavija tokraj Drine, brez Srbije. Takšne zedinjene države bodo Jugoslavijo zavarovale pred Italijo, trikrat močnejšim sosedom, ki se bo ž njim »morala že na mirovnem kongresu boriti za najdragocenejše dele svojega narodnega ozemlja.«

In končno, ista številka Resnice poroča o usodni seji kranjskega deželnega odbora dne 22. oktobra, ki je soglasno sprejela Šušteršičev predlog, da se odbor v celoti pridružuje proglasu Narodnega Vijeća SHS z dne 19. oktobra 1918 [tj. tudi k izrecni zavrnitvi Karlovega manifesta!] in da se »odslej ne smatra več kompetentnim izvrševati katerekoli politične posle«, temveč le opravljati tekoče posle do izročitve svojih nalog bodoči legitimni državni oblasti. To pa ni bilo dovolj Narodnemu svetu. Josip Jerič pove, da je 26. oktobra kratko malo »odstavil deželnega glavarja«. Kmalu po svoji ustanovitvi je nato še Narodna vlada SHS za Slovenijo razpustila kranjski deželni odbor, posle deželnih odbornikov pa prenesla na pristojna svoja poverjenišтва.⁹ Od nekdanj Šušteršičeve trdnjave ni ostal kamen na kamnu.

O načrtu podonavskih Zedinjenih držav so pisale Novice še 26. oktobra 1918, z dodano podrobnostjo, da bi takim državam pripadale tudi cela Poljska, cela Ukrajina in cela Romunija. Ali bi ta načrt dopuščal tudi »celo« Jugoslavijo, se pravi skupaj s Srbijo, ni pojasnjeno. Omemba, da bi skupen denar lahko nosil tudi ime »dinar« ali »lev«, nakazuje možnost udeležbe Srbije (kot dela Jugoslavije) in celo Bolgarije. A tu je šlo najbrž le za prosti spis uredništva. Kajti že naslednjega dne objavijo Novice lakonično sporočilo: »Deželni glavar dr. Ivan Šušteršič se je po uradnih opravkih odpeljal v Gradec in na Dunaj.«

Prišel je trenutek, ki ga je Jeglič pozneje opisal takole: »Položaj dr. Šušteršiča je postajal vedno bolj žalosten in nevaren. Dobival je grožnje, da ga bodo ubili. Zbal se je in solznih oči zapustil domovino.«¹⁰

Že zapuščena od svojega ustanovitelja Ivana Šušteršiča je Resnica 2. novembra 1918 sporočila: »Z današnjo številko preneha 'Resnica'. Sedaj, ko se preureja domovina, nočemo delati vtisa, da v teh velikih trenutkih gojimo sploh kako opozicijo. Naša izjava, s katero smo priznali 'Narodno vijeće', je bila odkritosrčna. Resnično in iskreno želimo trajno srečo domovini, pravo svobodo narodu. Novi državi bomo zvesti. Bog čuvaj jugoslovanski narod!«

Avstriji v slovo pa so uredniki Resnice zapisali: »Naši Nemci debelo gledajo, kako hitro se vrši prevrat. Niso nam hoteli dati pred leti avtonomije, zavirali so vsako rešitev jugoslovanskega vprašanja. S tem so Nemci postali grobarji Avstrije. Nemška nedostopnost je rodila našo svobodo!« Takšna je bila sodba ljudi, ki so bili med Slovenci Avstriji najbolj privrženi in se je držali do konca. Tudi danes jo je vredno poznati in ponovno je koristno o njej premišljevati.

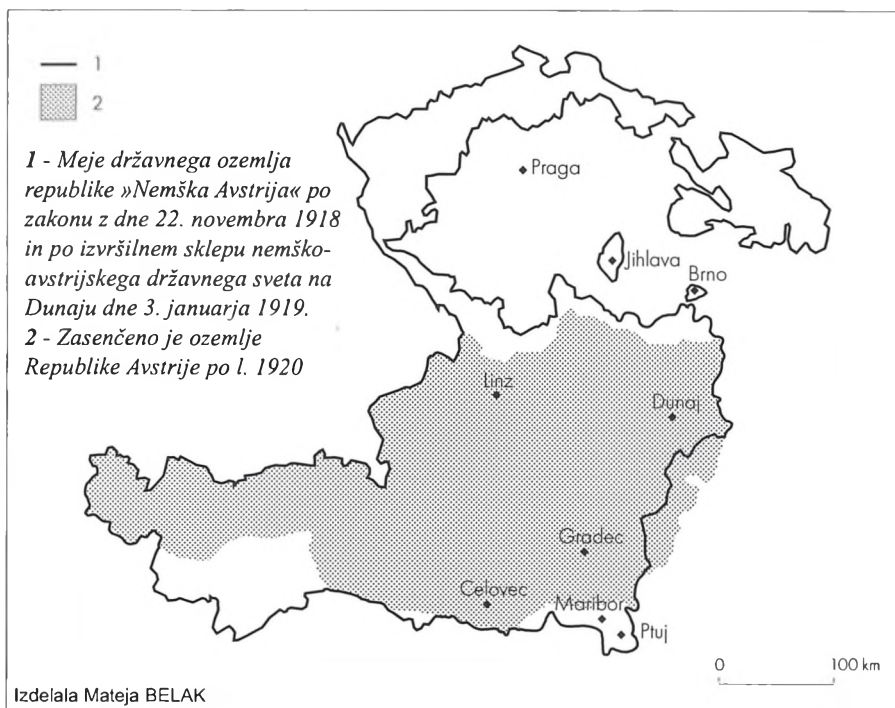
⁹ Desetletje, 153 in 165.

¹⁰ Jagodic, 231.

ZAMUJENE PRILOŽNOSTI?

Dandanes se v izobraženskih krogih slovenskega političnega katolicizma (a tudi širše) močno in brez pravega kritičnega dialoga utrjuje teza, da je bila preurejena habsburška monarhija leta 1918 realna opcija, ki bi bila za Slovence ugodnejša od njenega razbitja in od jugoslovanske osamosvojitve in združitve s Srbijo, kar je vse iz razbitja izhajalo. Germanizacijski pritisk na Slovence, razdeljene po zgodovinskih deželah, po mnenju zastopnikov te teze v resnici ni bil tako hud, da bi razbitje bilo nujno. Uspešnost germanizacijskega pritiska naj bi bila posledica dejstva, da so se Slovenci v nemško-slovenskih deželah ukvarjali predvsem s poudarjanjem narodnega vprašanja, niso se pa posvečali gospodarstvu. Zastopniki teze tudi dvomijo, da bi ob preureditvi avstrijske monarhije v podo-navsko federacijo morala Primorska s Trstom postati žrtev določil londonskega pakta in pripasti Italiji. V kontekst nespametne ločitve od Avstrije sodi po tem mnenju tudi izguba slovenske Koroške na plebiscitu. Zmotili naj bi se bili leta 1918 torej tisti slovenski politiki, ki so izvrgli Šušteršiča in njegove somišljenike, češ, ti so za vse to imeli drugačne in seveda prave rešitve. Politiki, ki so vodili politiko ločitve od Avstrije, so to počeli celo proti resničnemu razpoloženju slovenskega ljudstva, ki si ločitve ni želelo, kakor dokazujejo podatki o pogostnosti in vztrajnosti omenjanja habsburške klavzule v teku deklaracijskega gibanja še v letu 1918, tako rekoč do konca.

Pri retrospektivnem premišljevanju o vprašanju, ali so dejansko obstajale možnosti, da bi Slovenija dobila v poraženi, a ohranjeni Avstriji narodno avtonomijo, je treba izhajati od dejstva, da bi to bilo nemogoče brez soglasja vladajočih Nemcev na Štajerskem in na Koroškem. Ti pa na delitev dežel po jezikovni meji niso pristajali. A brez zaokrožitve narodnega ozemlja v teh dveh deželah avtonomija preostalega narodnega ozemlja ne bi bila slovenska. Sprejemanju takšne omejitve v imenu neogibne žrtve za doseg narodne avtonomije večine Slovencev, je zavrnil E. Lampe (in z njim Šušteršič) že l. 1916 (glej poglavje »Kranjski Pilsudski?«). Avtonomija bi bila kvečjemu kranjska, kolikor bi Kranjske še ostalo. Saj v resnici ni bilo nobene možnosti, da bi se Avstrija, kakorkoli že preurejena, ognila teritorialnemu zahtevku Italije v smislu usodnega londonskega pakta.

Kako je sploh bilo z možnostjo preureditve Avstrije? R. Kann ugotavlja, da so nemški centralisti šele po 16. oktobru 1918 [s Karlovim manifestom], prvič v vsej zgodovini razpravljali o narodnem vprašanju v Avstriji od l. 1849, »spoznali polno resnico, da si morajo nemški Avstrijci prav tako postaviti svojo lastno hišo kakor vsi drugi narodi.«¹ Karlov manifest je bil vse po marčni revoluciji prvi načrt, zasnovan z državnega vrha, ki je govoril o narodni avtonomiji ozemeljsko določenih narodnih enot. In je tako tudi za avstrijske Nemce pomenil nujnost, da svojo narodno oblast omejijo na nemško narodno ozemlje.

Na jugu je to pomenilo, da morajo avstrijski Nemci priznati, da imajo tudi Slovenci pravico do svojih narodnih meja ne glede na meje zgodovinskih dežel. Šele konstituiranje provizorične nemškoavstrijske narodne skupščine, dne 21. oktobra 1918, kar je bila neposredna posledica Karlovega manifesta, je končno pomenilo takšno načelno priznanje. Vse do tega trenutka je bilo vsako nakazovanje možnosti, da bi Slovenci dobili narodno avtonomijo v Avstriji, pa četudi bi o tem govoril sam cesar (česar pa nikoli dotlej ni storil), prazna beseda in kvečjemu politična vaba. Ravno to je tisto hromeče dejstvo, ki se je v takratno slovensko politično zavest že zdavnaj vtisnilo kot nenehno ponavljajoča se izkušnja, zaradi katere je sploh nastala potreba, da se Slovenci politično naslonijo na Hrvate itn. In ravno zaradi te slejkoprej neovržene izkušnje so slovenski politiki prišli do

¹ Kann, 287.

trdnega prepričanja, da je tudi v 1918. letu njihova narodna prihodnost zvezana z odločitvijo o tem, ali dualizem na jugu monarhije pade ali ne, ali dobijo možnost udeležbe v reševanju državnega jugoslovanskega vprašanja ali ne.

Cesarski Karlov manifest je 16. oktobra 1918 resda poprijel misel narodnega federalizma. »Toda njegova razglasitev,« pravi R. Kann, »je neogibni tek dogodkov zavrla, če sploh kaj, kvečjemu za dan, dva. – Povodnji tragike, ki se je cesarstvo vanjo pogreznilo, se je zdaj pridružila tudi ironija, da se je ideja avstrijskega federalizma, ki je bila duševna storitev dveh rodov reformistov, končno uresničila na kosu papirja kot politična farsa.«²

Habsburško cesarstvo je medtem v resnici že razpadlo (že izvršeno mednarodno priznanje osamosvojitve Čehov s Slovaki in Poljakov z Ukrajinci) – dejansko je s svojim razpadom Slovence še zadnjič pustilo na cedilu. Ne pa brez strašno obremenjujoče dediščine. Z vso zgodovino svojih ponesrečenih in fevdalno navdihnenih imperialnih odnosov do Italije je Slovincem zapustilo v poplačilo stare dolgove za obrambo meje na Soči. Poplačajo jih naj zdaj Slovenci in to z najdragocenejšim, kar premorejo, z odsekanim kosom svojega narodnega ozemlja, ki so na njem kot narod zrastle. Ostalo jim je poplačilo londonskega pakta. Še v januarju 1918 bi ga bilo habsburško cesarstvo moglo izpodbiti (še posebno z argumentom zmage pri Kobaridu), če bi si drznilo Nemčiji in domačemu nemškemu nacionalizmu navkljub izkazati tisti edini realni dokaz ljubezni do svojih državljanov in vseh svojih narodov, ki ga je imelo še v rokah – če bi tvegalo separadni mir. Namesto tega pa se je raje odločilo za laž in za Sixtovo afero.

Tako podzidan londonski pakt je bil le del bremena, ki ga je habsburško cesarstvo naložilo Slovincem. Drugi del je bilo vprašanje njihove severne meje. Četudi je nova država Nemška Avstrija (Deutschösterreich) na začetku terjala zase nemška narodna ozemlja v čeških deželah, ki so bila po površini in po prebivalstvu večja od cele Slovenije, se je na Češkem razmejitve izvršila po zgodovinski meji na škodo Nemške Avstrije – mirno, brez boja.³ Tukaj se je veliko cesarstvo razšlo dostojanstveno, civilizirano, »brez prelivanja krvi v kaki bratovski vojni«, kot z zadoščenjem trdi R. Kann za celo podonavsko državo. Toda na Štajerskem in na Koroškem se dediči naroda, ki je v habsburškem cesarstvu držal vajeti v rokah, niso odločili za miren razhod. Pri tem jih je navdihovala in jim dajala poguma vsa tradicija »reševanja« narodnega vprašanja, ki jo je ustavna doba cesarstva ustvarila v odnosu do Slovencev. In tako se je ravno najmanjši med nekoč cesarskimi narodi moral – ob vsem dostojanstvenem razhodu narodov drugod – bojevati z orožjem za svojo severno narodno mejo, za mejo, ki so jo vsaj uradne statistike dokazovale že od pomladi narodov. Tradicija nekdaj v

² Kann, prav tam.

³ O čehoslovaško-avstrijski meji: Hans Lemberg, Peter Heumos, ur., *Das Jahr 1919 in der Tschechoslowakei und in Ostmitteleuropa. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee*. Nov. 1989, Oldenbourg, München 1993.

habsburškem cesarstvu za gospodovanje vzgojenega in pooblaščenega naroda, se je znova zdramila celo še v drugi svetovni vojni kot inspiracija za strašno kaznovanje Slovencev, da so se tukaj sploh kdaj drznili narodno zaživeti in se postaviti za svojo pravico.⁴

Toliko je že treba ponoviti iz zgodovine dandanes, ko se skuša ustvariti nov mit o zamujenih priložnostih slovenskega naroda. Če natanko pogledamo, kako je takrat ravnal od Slovencev zapuščeni Ivan Šušteršič in kako je pozneje sam ocenjeval svoje ravnanje, postane verjetno, da bi tudi on sam danes odklanjal ustvarjanje takšnega novega mita.

Ne bo odveč, če na tem mestu navedemo drugačno zgodovinsko sklepanje, ki je prav tako današnje kakor tisto, navedeno na začetku poglavja, a katero si je avtor pridobil s tolikšnim fundamentalnim umskim delom in s tolikšno intenzivnostjo refleksije, da bi mu težko našli enakega. V širšem odstavku o vprašanju, kako se je v zgodovini izkazalo videnje Frana Levstika o zgodovinskem problemu in rešitvi Slovencev, je zapisal: »Če ne bi zmagali Rusi [1945], Slovenci ne bi imeli danes svoje nacionalne države. Če ne bi l. 1918 zmagali Srbi, je Slovenci prav tako ne bi imeli. Vprašanje je, koliko bi sploh še eksistirali; morda le kot vindišarska etnija z delno kulturno avtonomijo? Obe svetovni vojni za Slovence nista bili le to, za kar ju ima svetovna zgodovina; drugo vojno tudi kot – vsaj začasno – uničenje fašizma-nacizma. Za Slovence... sta bili obe, posebno pa druga vojna, osnova za ohranitev naše narodnosti-nacije. Potekali sta kot milenaristični; druga je dodala gentilističnemu hiliazmu še komunističnega.«⁵

Ko je Dragotin Lončar sredi julija 1921 dokončal svojo drobno, a mojstrsko knjigo »Politično življenje Slovencev«, je v sklepu lapidarno ugotovil: »Politični narod so postali Slovenci, ko so se po svetovni vojni leta 1918 na razvalinah Avstro-Ogrske združili s Hrvati in Srbi v samostojno državo.«⁶

In to je glavno! Postali so politični narod! Postali so to, ker so dejavno posegli po svoji pravici do samoodločbe, po suverenosti. Vse, kar je prišlo pozneje, 1920, 1941, 1945 pa tja do 1991 in naprej, je zgrajeno na tem dejstvu. Samo zato se lahko danes slovenski zgodovinarji, filozofi, sociologi pričkajo o tem, ali je nacija kaj več od naroda. Ivan Šušteršič se za suverenost naroda politično ni odločil. Toda z vso težo svojega pojava v slovenski zgodovini je nedvomno veliko, zelo veliko pripomogel h kopičenju moči, ki so bile potrebne narodu, da je ta zmogel v odločilnem trenutku prvič poseči po svoji pravici.

⁴ Misel nacističnih osvajalcev v letu 1941 o pravici do maščevanja nad slovensko duhovščino za njeno vlogo pri slovenskih odločitvah v letu 1918 se dokumentirano izraža v razpravi Vekoslava Grmiča »Zvesto pričevanje za evangelij in narod lavantinskega škofa dr. Ivana Jožefa Tomažiča«. V: 26, Znamenje, 1996, št. 3/4, 1-17.

⁵ Taras Kermauner, Slovenski plemenski junaki – Tugomer, 2. del, SAZU, Ljubljana 1996, 47.

⁶ Lončar, 129.

»UBEŽNI KRALJ«

Tik pred 29. oktobrom 1918 je Karel Triller, predstavnik Jugoslovanske demokratske stranke (prej NNS), v kranjskem deželnem odboru opozoril Šušteršiča, da se pripravlja atentat nanj. Spricho grožnje se je Šušteršič umaknil iz Slovenije v Avstrijo.¹ V domovino se je vrnil šele 11. decembra 1922, po dobrih štirih letih begunstva.²

Očitno noben organ nove slovenske ali jugoslovanske oblasti ni sprejel pred Šušteršičevim begom v tujino ali po njem kakega sklepa o njegovem izgonu. Slovenec je 4. februarja 1922 naravnost ugotovil, da »dr. Šušteršiča nihče ni iz Jugoslavije izobčil in je sam šel«. Gotovo pa bi bilo njegovo življenje resnično ogroženo, če bi bil v dneh prevrata in razgretih političnih strasti ostal v Ljubljani ali dosegljiv kje v Sloveniji. Povsem verjetno je, da je imel prav Jožef Pogačnik, ko je v letu 1919 rekel nekemu Šušteršičevemu znancu: »Prav je imel, da je šel iz Ljubljane, godilo bi se mu bilo slabo, če bi bil tam ostal.«³

Šušteršič je pozneje, sredi volilnega boja 1923, na shodu v Borovnici trdil, da je bilo naročeno vsem obmejnim stražam, da primejo njega in vsakega člana njegove družine ter pošljejo v Beograd, če bi se skušali vrniti.

Prvi slovenski državotvorni prevrat, »revolucija Narodnega sveta«, je prinesel v slovensko zgodovino tudi prvega slovenskega političnega begunca, poraženca v domačem boju, ki beži pred lastno, slovensko oblastjo. Ljubitelj Aškerca bi se lahko izrazil, da so s Šušteršičem Slovenci doživeli prvo udejanjenje njegovega »Ubežnega kralja«. A zadeva je bila bridko resna. Brž ko so Slovenci stopili v realnost odločitve, da postanejo politični, državni narod, je begunstvo Slovencev pred Slovincem postalo neločljiva senca njihovega političnega obstoja. Le politične pripadnosti beguncev in smeri bega so se poslej menjavale. Nihče še ni poskusil ugotoviti skupnega števila slovenskih beguncev vseh vrst. Gotovo pa je to tako vrtoglavo visoko, da bi se 29. oktobra 1918 ne zdelo možno niti v norih sanjah. Pa vendar, kakovost pojava političnega begunstva ni odvisna od količine.

¹ Škerbec, 70.

² Zečević, 178.

³ Odgovor, 83. – Jožef Pogačnik, 1918. leta predsednik Narodne vlade SHS v Ljubljani, je bil 1919. jugoslovanski veleposlanik v Avstriji.

Ivan Šušteršič bo za vselej ostal prvi predstavnik nešteti poznejših beguncev znotraj zgodovine Slovencev. Po njem pa do danes ostaja begunstvo ena izmed sestavin državotvornega slovenstva.

Osmega novembra 1922 je Šušteršič, ko se je že pripravljaj na vrnitev v domovino, še iz tujine zaprosil odvetniško zbornico v Ljubljani za ponovni vpis v imenik odvetnikov. Odbor zbornice ga je najprej 15. novembra 1922 vprašal: »...kod ste se za časa Vaše tukajšnje štiriletne odsotnosti nahajali in s čim ste se bavili?« In Šušteršič je 20. novembra odgovoril: »Za časa moje štiriletne odsotnosti od Ljubljane sem se nahajal najprej do konca januarja 1919 na Dunaju, potem do konca marca 1920 v Lausanne-u v Švici, od tedaj naprej in do začetka novembra 1920 v Italiji i. s. do konca maja v Rimu in potem v Toblachu v Pustertalu ter v Meranu. Od tedaj pa do 10. decembra istega leta sem bival zopet v Lausanne-u, od tega dne dalje in do 16. marca 1921 sem se nahajal v Innsbrucku, od tedaj naprej pa bivam stalno v svojem sedanjem bivališču v Voldersu. – Ves čas sem privatiziral. Precej časa sem se moral lečiti, npr. poleti 1919 v Taraspu v Švici. Tudi sem v Lausanne-u, kjer je študiral moj sin tehniko, posečal zgodovinska in jezikovna predavanja na ondotni univerzi.«⁴

Kako, pri kom in od česa je Šušteršič vsa ta leta živel, ni natančnejših podatkov. Matija Škerbec omenja, da ni imel kakega premoženja in da se je v tujini s svojo družino preživil z veliko težavo. Sam je v brošuri »Moj odgovor« zatrdil: »A danes, ko sem političen mrlič, povem toliko, da nisem bil nikdar bogat in da je moje premoženje bilo v najboljših časih daleko pod enim milijonom predvojne veljave... Če pa kdo kaj več ve o mojem premoženju kot jaz, naj mi to prijazno sporoči v Volders, ker bi mi priboljšek zelo dobro došel.«⁵

Privatiziral sem, pravi Šušteršič. To pomeni, da ni opravljal javne odvetniške službe. Tudi sicer ni znano, da bi se bil lotil kakega plačanega dela ali da bi si bil priskrbel podporo pri znancih ali političnih prijateljih v tujini. Nekaj starih zvez v tujini je pač imel. To je nedvomno vsaj iz podatkov o njegovih potovanjih v Švico v letih svetovne vojne. Znamenje tega je dejstvo, da se je prvič po begu javno oglasil prav v Švici, v Bernu in Lausanni, 9. januarja 1919.⁶ Nobene omembe ni najti, da bi mu bil kaj pomagal kdo iz domovine. Očitno pa si je znal priskrbeti toliko denarja, da je mogel nekoliko politično delovati in v ta namen tudi potovati.

Pozneje, ko je bil spet doma, je v Ljudskem dnevniku omenil, da je v času svojega begunstva veliko potoval in si pridobil aktualnih izkušenj. Več ni povedal. Gotovo pa v letih begunstva ni miroval. To bi bilo za človeka njegovega kova nemogoče. Besede v brošuri: »Šel sem v prognanstvo izvrševat svoje rodbinske dolžnosti (82),« označujejo le skrb, ki mu je bila v tistem trenutku najnujnejša.

⁴ Arhiv Odvetniške zbornice Slovenije, Ljubljana, spisi 1922. (Odslej kratko: AOZ)

⁵ Odgovor, 171.

⁶ Odgovor, 58. Več o tem v nadaljevanju.

Že od l. 1922 so po omembah v »Odgovoru« znani nekateri momenti njegove dejavnosti. In sicer: objava članka »Jugoslovanska država« v »La voix de l'humanité«, Bern-Lausanne, 9. januar 1919; glede na vabilo h kanonizaciji Jeanne d'Arc, 16. maja 1920 (menda v Franciji), je verjeten stik z Vatikanom; spremljanje slovenskega tiska, najbrž deloma tudi beograjskega. Celih 37 let pozneje nastopa M. Škerbec kot priča, da se je Šušteršič v emigraciji zanimal tudi za Stjepana Radića. Navaja celo neposredno (v navednicah) odstavek iz nekega pisma, ki mu ga je Šušteršič napisal »okrog l. 1920«. Pismo je bilo odgovor na Škerbečovo prošnjo, naj pove svojo sodbo o Jugoslaviji, ali bo obstala. Odstavek se glasi: »Država SHS je danes dejstvo, priznано od pristojnih mednarodnih činiteljev. Povejte vsem mojim prijateljem, naj s tem računajo in naj konstruktivno sodelujejo pri ureditvi države. Pojdite v Zagreb in povejte mojemu prijatelju Radiću, da mu svetujem, naj gre v beograjski parlament, abstinenčna politika ne bo prinesla nobene koristi. Računajte s tem, kar je sedaj; kaj pa bo morda čez 50 let, na to ni misliti pri realni politiki.«

Škerbec piše, da v Zagreb ni šel. Pa bi morda bilo dobro ravno za pomirjenje Stjepana Radića, ki je živel v bojazni, da ne bi Šušteršič, ki se je menda predstavljal tudi kot emigrant, ki govori v imenu Hrvaške, zakuhal v tujini skupaj s pobeglimi frankovci kako neprijetno avanturo, namenjeno ustoličenju Karla Habsburškega za hrvaškega kralja. To bi po S. Radićevem mnenju bilo »za Hrvatsko najtežji udarec, za kmečko demokracijo pa smrt« (pismo Mariji Radić, 23. julija 1919). O vznemirljivi dejavnosti Šušteršiča v Rimu, v družbi pobeglih »hrvaških nezadovoljnejšev kakor Sachs«, so Radića obvestili tudi 6. januarja 1920 (pismo Milice Radić). In celo še 19. novembra 1921 je bil tak strah živ. V zadevnem svarilnem razglasu Predsedstva HRSS seveda nihče ni po imenu omenjen in tako tudi ne še vedno v emigraciji delujoči Šušteršič.

In 1957 priča Škerbec seveda tudi o fazi, ko je Šušteršič že vsaj od začetka 1922 pisal v stiku s privrženci v domovini brošuro »Moj odgovor«.⁷

Sedem desetletij po dogajanju pa se je šele odkrilo, da se je Šušteršič v marcu 1919. leta mudil v Rimu s posebnimi državnimiškimi nameni. Italijanski dokument o tem je odkrila Milica Kacin Wohinz.⁸ Dotlej je sled o Šušteršičevih naklepih državniskega značaja obstajala le v odlomku njegove brošure, kjer govori o svojih nazorih, kaj storiti po koncu Avstrije. »Mojemu mišljenju bi bilo odgovarjalo, da bi se bila po razsulu Avstrije ustanovila hrvatsko-slovenska republika, ki naj bi bila zastopala samostojno svoje interese v Parizu, se čim

⁷ Odgovor, 53-58, Škerbec, 68, 71. – Bogdan Krizman, Korespondencija Stjepana Radića 2, 1919 – 1928, Zagreb 1973, 77, 257 in 458.

⁸ Milica Kacin Wohinz, Tajni predlog I. Šušteršiča o hrvatsko-slovenskoj republici, marta 1919. V: Stvaranje jugoslovenske države 1918. godine, ur. Vasa Čubrilović, Naučna knjiga, Beograd 1989, 197-199.

hitreje sporazumela z Italijo, pa tudi stopila v pogajanja s Srbijo radi ustanovitve jugoslovanske konfederacije».⁹

Seveda so Šušteršičevi privrženci ostali kar doma. In ostali so problem za SLS. Pa za škofa Jegliča. Vznemiril se je, ko so nekateri 10. novembra 1919 razposlali vabilo k posvetovanju, da »določimo smer našemu delu« v zvezi z delom »prave cerkvene in gospodarske organizacije«, ki da je »po razvoju razmer zadnje dobe v veliki nevarnosti«. – »Iz tega vidim,« si je zapisal Jeglič 23. novembra 1919, »da tako zvani 'starini' še vedno rujejo. 'Smer dela' cerkvenega in gospodarskega je določena po raznih mojih uradnih in privatnih izjavah. Kjer se gospodje po tem ravna, veselo napreduje kmečka zveza, orlovska organizacija etc; kjer [se tega] ne drže, napreduje slabo, pač pa imajo tam vedno več moči naši nasprotniki. Kaj naj storim?« – Odgovor je bil na dlani. Nastopil je proti udeležbi duhovnikov na posvetovanjih in sestankih, »ki so naperjeni proti škofu in njegovim cerkveno političnim navodilom«. Seveda so mu pri tem uspešno pomagali tudi aktivisti v stranki, ki so se trudili za odpravo spora.

Jeglič si je lahko 11. januarja 1920 zadovoljno zapisal: »Včeraj je bil pri meni dr. Kulovec. Poročal mi je o poteku poravnave 'starih' in naših, kakor so sklenili na shodu duhovnikov... Starini, na čelu Skubic, so zahtevali: a) v SLS se mora sprejeti vsak, ki želi; b) naj se jim da zadoščenje za vlanske razžalitve. Naši tega niso mogli sprejeti: ad a) Šušteršič in še kdo, pač ne more v stranko nazaj, ad b) kaj so pa oni pisali zoper nas in nas grdili v svojih listih (Resnica in Novice).« – Pogajanja so zastala, ker dogovorjeni pravni članki niso bili napisani. Toda za starine očitno ni kazalo dobro. Saj je Jeglič na koncu zapisa ugotovil: »Sploh pa od teh gospodov nekako 70% že dejanski z nami složno sodeluje, 10% miruje, le nekako 20% je še bolj odpornih.« – Vse so strogo opazovali! Za Šušteršiča pa je bilo jasno, da mu je politična pot nazaj zaprta.¹⁰

Na kaj drugega najbrž tudi računal ni. Vsaj ob pripravi za vrnitev je bil popolnoma nedvoumen glede tega. Kako je zbral denar za izdajo brošure »Moj odgovor« v prvi polovici aprila 1922, ni ugotovljeno.¹¹

V begunstvu se je (verjetno nekako septembra 1922) pogovarjal tudi z Albinom Prepeluhom. Ta se je s Šušteršičem sestal v Avstriji na njegovo željo. Pogovarjala sta se med drugim o (ne)poznanju političnega značaja Srbov. Ob tej priložnosti je Šušteršič Prepeluhu napovedal, da se bo »maščeval nad svojimi nekdanjimi političnimi prijatelji doma, ki so ga v težkih urah pozabili in zatajili. Zlasti se je hudoval nad dr. Korošcem, ki se je zbal, da bi mu zveza z njim mogla

⁹ Odgovor, 125.

¹⁰ Jeglič, 23. november 1919 in 11. januar 1920; gl. Nova revija, št. 78/79, 1739, in št. 81/82, 114.

¹¹ Jeglič, 17. april 1922, cit. pri Zečević, 179.

škodovati.« Prepeluhu je razložil politični koncept, kakor ga je objavil v svoji brošuri.¹²

Stik s Šušteršičem v Gradcu najbrž pojasnjuje, odkod Prepeluhu dve pismi, ki sta si ju 26. julija in 24. avgusta 1922 izmenjala Šušteršič in škof Jeglič in ki ju je Prepeluh vključil v svoje spomine, objavljene v Sodobnosti 1934-1937 in nato tudi v svojo knjigo.¹³ V tem dopisovanju je poskušal Šušteršič od škofa dobiti priznanje moralne neoporečnosti svojega ravnanja. Trudil se je, da bi ločil moralno plat od politične. Škof Jeglič mu v tem ni ustregel in ponovil mu je svoje politične očitke na rovaš njegovega političnega početja v letih 1916-1917, ko je bil še voditelj SLS, in zatem v vlogi političnega nasprotnika, vse do pobega. Šušteršič je škofu ostro odgovarjal in mu očital, da zlorablja škofovsko avtoriteto, da se boji resnice, da hoče na necerkvenem polju vse tiranizirati. Sporočil mu je svojo spoštljivost kot do cerkvenega kneza, sicer pa mu je naznanil svoj vtis, »da gredo najina pota za to življenje narazen.«

Albin Prepeluh

¹² Prepeluh, 147.

¹³ Prepeluh, 103-109. – Pismi je objavil tudi Jagodic, 232-236, ne da bi navedel vir ali opozoril na objavo pri Prepeluhu.

RIMSKA EPIZODA

Kaj je predlagal Šušteršič italijanski vladi konec marca 1919? Dokument, ki govori o tem vprašanju, zasluži posebno pozornost ne samo zato, ker gre za nov podatek o njegovi politični dejavnosti v času begunstva, marveč tudi za pomemben prispevek h gradivu o državnih alternativah Slovencev v času po razpadu Avstro-Ogrske.¹

Že po ustanovitvi »Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev«, a še pred mednarodnim priznanjem te države je Šušteršič, tako zvemo iz dokumenta, o svojih zamislih govoril na Dunaju sredi januarja 1919 z italijanskim generalom Segreom, z visokim italijanskim uradnikom Giuffrido in še z nekim gospodom Hageninom. Po več poskusih je Šušteršič s posredovanjem neke gospe v Rimu govoril z nekim neimenovanim članom informacijskega urada načelstva vrhovnega štaba italijanske mornarice. V strogo zaupnem poročilu tega gospoda, z dne 2. aprila, se bere, kaj je Šušteršič prek njega skušal dopovedati italijanski vladi.

Celotni odlomek o Šušteršičevih izvajanjih se glasi:

»Z londonskim paktom ima Italija v rokah ključne položaja. Če bo vztrajala pri tem, da se pakt izpelje v celoti, bo to najbrž dosegla, toda hkrati s tem bi ustvarila in utrdila neko Jugoslavijo, ki bo njena divja sovražnica; če pa se je pripravljena odreči nekaterim določilom pakta v korist Hrvatov-Slovencev, bo Jugoslavijo za vedno pokopala in si bo učinkovito zajamčila nadvlado na Jadranu.

Trmoglavno prizadevanje Italije za integralno izpeljavo pakta ima že srečen rezultat, kolikor se je s tem pokazalo in dokazalo, da je Jugoslavija nenaraven produkt, da je sad zgolj združevanja dveh poželjenj, ki ga napaja ideja o povračilu. Jugoslovanskega zedinjenja ni povzročilo in ga ne pogojuje nikakršno čustvo, nikakršna naravna in spontana spojitve misli, čustva, vere in umetnosti. To dejstvo mora biti danes očitno vsem, srbskim bajonetom navkljub. In v toliko bi danes imela takojšen učinek vsaka izjava Italije, ki bi Hrvatom-Slovincem pomenila možnost neodvisnega življenja v prijateljstvu z Italijo in z njeno pomočjo: takoj bi izničila tisto edino vez, ki ohranja Jugoslavijo pri življenju.

Šušteršič je o tem prepričan, in čeprav si želi, da bi živel mirno in zunaj

¹ Gl. »Ubežni kralj«, op. 8.

vsakršne politične dejavnosti, se čuti danes dolžnega to sporočiti, kajti potrebno je za dobrobit njegovega naroda. Od česa bi naj Italija odstopila? O tem Šušteršič ni hotel razpravljati podrobneje: po njegovem je pomembno predvsem vprašanje načela in zato je treba najprej vedeti, ali je Italija v splošnem voljna to misel sprejeti v načelu; on ve, da je Italija zmagovita država in da se zato noben italijanski državnik ne bi mogel vrniti v Italijo, ne da bi s seboj prinesel sadu zmage; toda meni, da bi ustanovitev majhne države, prijateljske in vdane Italiji, ki bi bila italijanska predstraža proti [drugim] Slovanom, hkrati pa nikoli ne bi mogla ogroziti svobode njenega morja, pomenila tako [velik] dosežek za Italijo, da bi spričo njega mogli [Italijani] vsakemu državniku oprostiti določeno ozemeljsko popuščanje. Italija bi Hrvatom-Slovincem kvečjemu dopustila etnične meje, seveda le približne, a za sporne točke bi se dalo razpravljati tako, da bi jih razdelili v tri kategorije: tisto, kar je absolutno potrebno Italiji, tisto, kar je absolutno potrebno novi državi, tisto o čemer bi se dalo razpravljati ali kar bi se dalo nadomestiti. – Šušteršič sodi, da bi kompromis bilo možno najti.«

Šušteršič je navajal še naslednje argumente: Če bi Italija načelno sprejela njegovo zamisel, bi danes mogla mirovni konferenci postaviti vprašanje o priznanju Jugoslavije in dokazati, da ta država ni z ničimer utemeljena in da je treba iti po poti prostega ljudskega plebiscita. Če bi Italija izjavila, da je voljna deloma popustiti pri londonskem paktu v prid neodvisne hrvaško-slovenske države, bi se potem mogla sklicati na mandatno teorijo in dobiti od konference pooblastilo, da vzpostavi začasno upravo dežele in da v imenu in pod nadzorom zaveznikov izpelje ljudsko konsultacijo [referendum]. Srbske čete in vsi srbski agenti bi se morali umakniti iz dežele, stranke pa bi izvolile začasen odbor kot domačo vlado. Šušteršič je prepričan, da bi v takšnih razmerah konsultacija prebivalstva dala veliko večino za ustanovitev neodvisne hrvaško slovenske države, z republikansko obliko. Zavzema se za delitev Bosne. Muslimanski del bi pripadel hrvaško slovenski državi, Srbiji preostali del Bosne, ki bi moral dobiti izhod na morje, morebiti Kotor. Šušteršič dobro pozna tamkajšnje razmere in je prepričan da bi to zamisel podprla Frankova stranka, pa tudi zelo številni pripadniki Radićeve stranke. Enako tri četrtine duhovščine, na katero bi lahko vplival tudi Vatikan. Muslimani so vsi proti Srbiji. Hudovali bi se Trumbić in tovariši, a njihovim ugovorom je mogoče oporekati veljavo, saj so zdaj vsi postali srbski uradniki.

In končno: »Šušteršič sodi, da ima [njegova] ideja vse možnosti, da jo sprejme hrvaško-slovensko ljudstvo, da jo sprejmejo zavezniki in da bi mogla dobiti široko soglasje tudi v Italiji, če premislimo, kakšno korist bi Italija imela od majhne tamponske države prav na njenih najbolj ogroženih mejah, ki bi bila odprta njenemu kulturnemu in gospodarskemu vplivu in ki ne bi ogrožala, marveč nasprotno, ki bi Italiji zagotavljala nadvlado na Jadranu in ki bi ji celo mogla služiti za most do Madžarske in skupaj z le-to za oviro proti vsakršni podonavski konfederaciji.«²

Šušteršič je torej računal na to, da Italija ne želi dobiti velike Jugoslavije za sosedo na Balkanu in da bi jo bilo zaradi tega interesa mogoče pridobiti za idejo o hrvaško-slovenski tamponski državi pod italijanskim mednarodno določenim skrbstvom. Takšen interes Italije je upal Šušteršič izkoristiti, da bi jo pripravil tudi k delnemu odstopanju od meja, ki so ji zagotovljene z londonskim paktom, a v korist njenega hrvaško-slovenskega protektorata, ki bi bil za Hrvate in Slovence s tem tudi notranjepolitično sprejemljivejši.

Sama misel o posebni hrvaško-slovenski državnosti nastopa v več različicah že od marčne revolucije 1848, tako v okviru slovenskih kot tudi hrvaških programov. Šušteršič se je oklepa, odkar se je ogrel za program Velike Avstrije, ki bi bila notraje urejena kot federacija. Med prvo svetovno vojno je skupaj s slovenskimi škofi goriške metropolije sporočil Vatikanu, da želijo Hrvatje in Slovenci v vsakem primeru ostati skupaj (»Mahničeva« spomenica). Korošec je še v svojem predavanju 1925. leta omenjal temeljno programsko misel slovenske (katoliške) politike med vojno, da morajo Hrvatje in Slovenci ostati skupaj, naj »padejo« kamorkoli že.³ Toda medtem se je iz razvalin svetovne vojne hrvaško-slovenska država že rodila in se, tudi na temelju slovenskega deklaracijskega gibanja, izoblikovala kot samostojna Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, a s programom, da se zedini s Srbijo. To se je zgodilo 1. decembra 1918 – četudi v problematičnih okoliščinah, toda kot izvršeno dejstvo. Pri tem je imelo italijansko osvajanje in prisvajanje slovenskih in hrvaških ozemelj največjo vlogo dejavnika v prid srbskega centralizma in monarhizma. Mednarodno še nepriznana Kraljevina SHS se je mogla prav zato, ker je že obstajala in ker kot takšna ni bila šteta med poražence, dejansko podati na pariško mirovno konferenco in s tem tudi v boj za etnično razmejitev z Italijo na zahodu. Seveda v brezupen boj proti učinkom določil londonskega pakta, namenjenih kot plačilo Italiji za to, ker se je v vojni pridružila zmagovitim antantnim državam.

Šušteršič je v tem položaju upal, da je našel čudovito rešitev. Toda s svojo zamislijo ni nastopil javno, kot politik. Zatekel se je k metodi skrivnega prepričevanja »merodajnih«, v katero je veroval, posebno odkar je izgubil položaj priznanega voditelja državnozborskega Hrvaško-slovenskega kluba. Njegova zamisel pa je vsebovala vsaj dve temeljni zmoti (če izvozamo njegovo presojo notranjepolitičnih razmer na domačih tleh): prva je zmotnost predstave, da bi bila Italija pripravljena prostovoljno skržiti svoje mednarodno že priznane ozemeljske

² Rim, Archivio Centrale dello Stato, Presidenza del Consiglio, guerra fasc. 19.28.1. Ufficio del Capo di Stato maggiore della Marina, 2. aprile 1919, Riservatissimo personale, Colloquio col Sustersic. – Kopijo dokumenta je prijazno dala na voljo dr. Milica Kacin Wohinz, za kar se ji lepo zahvaljujem.

³ Korošec: V promemoriji smo »prosili sv. Očeta, da s svojo diplomacijo deluje, da останemo Slovenci in Hrvatje skupaj. Če pa kam pademo, kamor pademo, da pademo skupaj.« – 16, Zgodovinski časopis, 1962, 221. – Odločitev, 51-52.

zahteve, tj. pristati na etnično mejo s Slovenci, in druga je zmotnost domneve, da bi bilo brez novega vojaškega spopada mogoče prisiliti Srbijo, da se odreče celo svojemu »malemu« vojnemu programu, tj. Bosni in Hercegovini ter vzhodnim delom Hrvaške in Dalmacije s srbskim prebivalstvom.

Ideja o posebni hrvaško-slovenski državi je mogla obstajati samo toliko časa, dokler je bila Avstro-Ogrska, z Nemčijo v ozadju, zmožna vzdrževati mejo na Drini in Savi. Ta meja je medtem že padla in ravno to dejstvo je bilo prvi pogoj triinsedemdesetletnega obstoja Jugoslavije, celo še enkrat preverjenega v razdejanjih druge svetovne vojne. Po 1918. letu Italija ni mogla nadomestiti Avstro-Ogrske na Drini, tudi če bi to hotela. Še od časov Berlinskega kongresa 1878 je računala le na deljivost Balkana, svoj delež pa videla na hrvaških in slovenskih obrežjih vzhodnega Jadrana, ne na Drini. Londonski pakt je izražal samo to njeno staro zgodovinsko usmeritev. Kar je Šušteršič govoril o delitvi Bosne in Hercegovine, priča o tem, da se tudi on ni zavedal dominante na Drini in da niti ni dobro poznal (ali hotel priznati) dejanske etnične strukture teh dežel. Bosensko-hercegovsko vojskovanje po razpadu druge Jugoslavije, ko se je zopet sprožilo vprašanje meje na Drini, najbolj nazorno oporeka njegovim domnevam o deljivosti Bosne in Hercegovine. In šele 75 let po Šušteršičevi »čudoviti« zamisli o ločenem obstoju hrvaške države z razdeljeno Bosno vred je združeni del Evrope s pomočjo ZDA našel dovolj moči, da brani Drino in s tem možnost ločenega obstoja.

»Nimam virov o reakciji italijanske vlade na ta predlog,« pravi odkriteljica Šušteršičeve tajne akcije Milica Kacin Wohinz. »Sodeč po zgodovinskih virih, ga je odklonila.«⁴ Zgodovina je to seveda dokazala tudi dejansko, s svojim tekom.

O tej zgodbi očitno ni bilo nič znanega Šušteršičevemu zagovorniku Matiji Škerbcu, saj bi si ta gotovo ne dovolil, da je ne objavi v svojih knjigah iz let 1956 in 1957. Nastopa pa v tem delu sam kot priča za podatek, da je Šušteršič poskušal prek njega dopovedati voditeljem SLS v Ljubljani, da morajo na mirovni konferenci sprejeti kompromisno ponudbo Italije za razmejitev z Jugoslavijo, ki je bila nekoliko ugodnejša od črte londonskega pakta, ker da bo pozneje, po neuspehu na mirovni konferenci, vse le še težje in slabše za Slovence. Verjetno je šlo za ponudbo Nittija. Škerbec tu spet citira iz Šušteršičevega pisma (tistega o S. Radiću, ali drugega, »morda nekoliko pozneje«; očitno pisem ni imel v rokah, ko je to pisal): »Povejte odločujočim krogom, da je v interesu Slovencev in države, da se čimprej napravi z Italijo dogovor zaradi meja. Italija se mednarodno zelo krepi, S.H.S. pa izgublja ugled. Čim delj bo S.H.S. odlašala z dogovorom, tem slabše bo odrezala.« Zgodovina je pokazala, da je v tem imel Šušteršič prav. In gotovo je točno, kar pove Škerbec, da je izvršilni odbor SLS na vprašanje vlade v Beogradu o isti zadevi sklenil, da na ponudbo ne more pristati, ker ne more prevzeti

⁴ 13, Glasnik Slovenske matice, 1989, št. 1, 46-47.

odgovornosti za mejo, ki bi Gorico pustila Italiji. Zato je dobil mejo pri Planini namesto zahodno od Postojne, morda tudi zahodno od Pivke in Ilirske Bistrice...⁵

Večji vtis je s svojim prikazovanjem razpoloženj na domačih tleh Šušteršič zapustil pri vatikanskih krogih. To je občutil škof Jeglič, ko je prve dni marca 1920 vodil k papežu delegacijo slovenskih in hrvaških duhovnikov z zasedenega ozemlja pod Italijo. Papež jih je sprejel v avdienco 6. marca in v pogovoru končno vprašal: »Ali Vaše ljudstvo želi nazaj v Avstrijo?« Jeglič je po vrnitvi razmišljal v dnevniku (12. marca 1920), odkod to vprašanje. »Zvedel sem, da je v njihovi straži dei Nobili častnik, ki ima kot soprogo sestro [Josipa] Franka [Hrvata], ki agitira zoper Jugoslavijo. Tudi dr. Šušteršič je bil že trikrat v Rimu.«⁶

Nekaj več o Šušteršičevih poskusih v Vatikanu je danes znano iz najnovejših raziskovanj tržaškega zgodovinarja Paola Blasine v arhivu vatikanskega »zunanjega ministrstva«.⁷

Kazimir Skirmunt, cenjen član poljskega »lobija« v Vatikanu, je 30. decembra 1918 ponudil iz Einsiedelna kuriji »sinovsko« sodelovanje Šušteršiča. Toda odgovor iz Rima je bil previden. Skirmunt je še pozneje vatikanski diplomaciji posredoval informacije, dobljene od Šušteršiča. Vatikanski nuncij v Bernu Luigi Maglione je 31. januarja 1919 sporočil vatikanskemu državnemu tajniku Gasparriju, da bi Italija na mirovni konferenci mogla vplivati na razvoj na Balkanu, če bi skrčila svoje ozemeljske zahteve. S tem bi dosegla modus vivendi z Jugoslavijo in tako preprečila veliko Srbijo. (Jugoslavija pri tem očitno pomeni oznako za Hrvaško-Slovenijo.) Blasina opozarja, da je bilo to sporočilo zelo podobno novicam, ki so prihajale v Rim iz Švice od Šušteršiča in ki so bile namerjene, da vplivajo na Sveti Sedež v protisrbskem smislu, in ponujale katoliško slovensko-hrvaško državo, ki bi jo lahko podpirala Italija, kot tamponsko državo nasproti Balkanu. Tudi Skirmunt, katerega je skoraj gotovo obveščal isti Šušteršič, je tisti čas opozarjal na možnost hrvaško-slovenske republike, če bi to sprožila Italija na mirovni konferenci in če bi sama zmanjšala svoje teritorialne zahtevke. Maglione pa je v svojem »lucidnem realizmu« tak predlog komentiral zelo zadržano: Razglasitev kraljevine [Srbov, Hrvatov in Slovencev 1. decembra 1918] je ovira za ustanovitev kake druge države; in če bi hrvaški in slovenski škofje tak načrt po Šušteršičevi želji podprli, bi tvegali neizogibno preganjanje; samo podpora kake velike države bi mogla stvari spremeniti.«

Iz Blasinove razprave izvemo, da je bil Vatikan neprijetno presenečen nad navdušenjem hrvaških škofov za združenje s Srbijo. Še 7. septembra 1919 je

⁵ Škerbec, 72.

⁶ 8, Nova revija, 1989, št. 81-82, 122.

⁷ Paolo Blasina, Santa Sede e Regno dei Srbi, Croati e Sloveni dalla missione di Dom Pierre Bastien al riconoscimento formale (1918-1919). V: 35, Studi Storici, Rivista trimestrale dell' Istituto Gramsci, Dedalo 1994, 773-809.

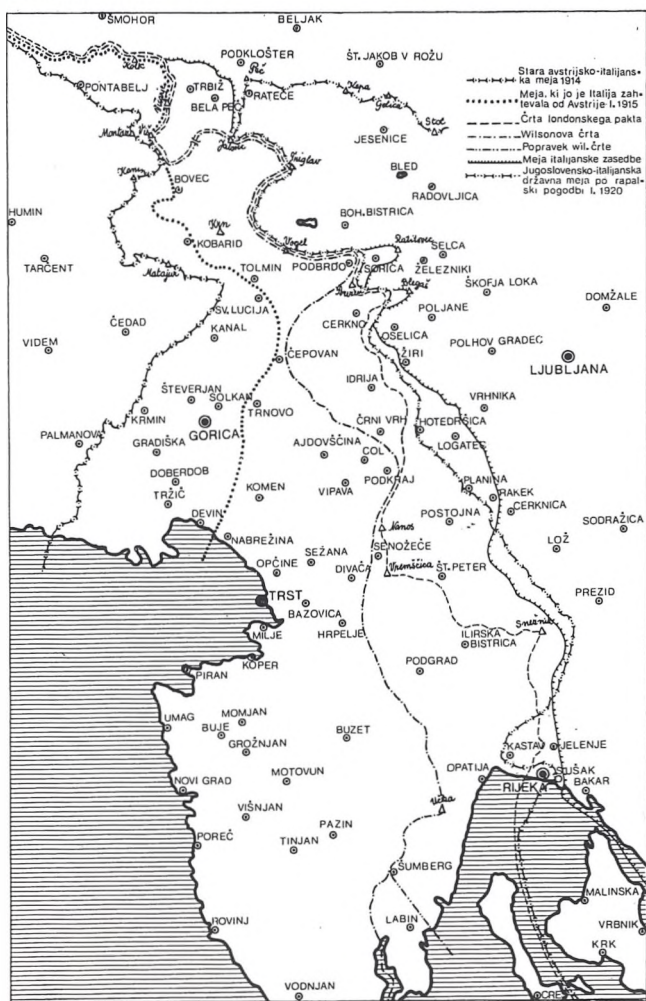
Skirmunt pozival Vatikan, naj le s previdnostjo obravnava informacije, ki jih dobiva od Jegliča, prav zaradi njegovega srbofilstva.

Treba bo še dobra preučiti, kakšna je bila v tistih letih politika tedaj še liberalne, predfašistične Italije do Slovencev in Hrvatov, do Jugoslavije. Marsikaj je že znano takega, kar pove, da takrat na Italijo, ki bi bila pripravljena Slovincem in Hrvatom jamčiti mejo na Drini in posebno državnost, ni bilo mogoče računati. To je še posebej očitno iz njenega izsiljevanja rapalske pogodbe, izsiljevanja meje, ki je bila za Italijo na Slovenskem še ugodnejša od tiste, ki bi ji šla po londonskem paktu. In če je Italija morda kdaj računala na državni subjekt Hrvatov, na nastanek države Hrvatske, je gotovo, da nikoli ni na kaj takega pomislila v zvezi s Slovenci posebej. Slovenija kot politični subjekt zanjo nikoli ni obstajala niti v ideji. Danes je seveda drugače, a je to dejstvo rezultat šele druge svetovne vojne.

Kako je bilo s tem celo še po sklenitvi rapalske pogodbe, nazorno kaže zapis v dnevniku škofa Jegliča, ki ga navaja M. Kacin Wohinz. Jeglič razmišlja 1921. leta o vprašanju, kaj bi se zgodilo z jugoslovanskim delom Slovencev, če bi zmagala velesrbska ideja in bi njeni nosilci izvršili famozno grožnjo o »amputaciji« Hrvatov in bi potem tudi Slovenci, hočeš nočeš, »izpadli« iz Jugoslavije. Jeglič je prepričan: »...v tem slučaju nas podjarmijo Lahi.« To bi pomenilo, da bi dotlej jugoslovanski Slovenci delili v okviru Italije njeno državljanstvo skupaj s Primorci, ki so bili državljani Italije že od Rapalla. Slovenija, brez Koroške seveda, bi bila »zedinjena« kot plen Italije. Zanimivo je, kako Jeglič razmišlja, kaj bi utegnilo biti potem: »Ako bi tako vsi Slovenci prišli skupaj, pa bi dobili precejšnjo avtonomijo, prostost cerkve in krščansko šolo, bi že potrpeči.« – Jeglič še kar zaupa uvidevnosti Italije. Ne ve še, da ta že postaja fašistična. A že ob usodi škofa Antona Mahničarja na Krku pod italijansko zasedbo in nato po sramotnem izgonu škofa Andreja Karlina iz Trsta, bi si že lahko mislil, da dela račun brez krčmarja.

Vse to nam govori o tem, kako so se nekateri takratni Slovenci, vključno sam Šušteršič, v svojih stiskah nadejali uzreti kako zasilno, morda celo trajno alternativo za zagotovitev slovenske prihodnosti v svetu, če bi Jugoslavije zmanjkalo. Danes je ob navedenem Jegličevem zapisku pomembno opaziti razliko med dvema zgodovinskima položajema Slovencev, onim možnim, v 1921. letu, in zdajšnjim dejanskim, po l. 1991. V letu 1921 bi Slovenci po Jegličevem prepričanju, ki mu ne moremo odrekati treznosti, brez državnih meja Kraljevine SHS ostali sploh brez možnosti za samostojnost. Na našem prostoru, če bi se mu velikosrbska jugoslovanska država kaznovalno odrekla, ne bi nastal kak nov samostojen mednarodnopravni subjekt, pač pa bi postal ta prostor v danem položaju predmet italijanske osvojitve (možnost avstrijskega revizionizma je Jeglič iz razmišljanja sploh izključil). V letu 1991, ko se je podobna situacija dejansko dogodila, tukaj ni pravno izpraznjenega prostora. Tu je kot konstitutivni, suveren član jugoslovanske federacije že realno in državnopravno navzoč državni subjekt,

MEJNI PREDLOGI 1914 - 1920

Črte vzhodne meje Italije 1914-1920

»MOJ ODGOVOR«

Na vrnitev v domovino in v slovensko politično življenje se je Šušteršič pripravil z brošuro »Moj odgovor«.¹ Za novo leto 1922 je škof Jeglič naročil duhovnikom: »Ne smemo vere zamenjati s stranko, toda delati moramo za stranko, ki se boji Boga in prizna vse božje pravice nad človeštvom.« Zgodovinar M. Mikuž, ki te besede navaja, meni: »To zadnje je Jeglič skoraj moral zapisati, kajti iz tujine se je oglasil njegov nekdanji prijatelj, a sedaj hud nasprotnik, dr. Ivan Šušteršič.« Nato navede nekaj stavkov iz brošure »Moj odgovor«: Da je SLS le »ozki krog ljudi, ki sede večinoma v Ljubljani in deloma v Mariboru, ki imajo stranko dejansko popolnoma v rokah in kojih volja edino odločuje«. Dalje, da nosi SLS soodgovornost za rapalsko pogodbo in koroški plebiscit, drugače pa da so »klerikalci samo takrat načelni, kadar sploh nič ne morejo, kadar so brez moči, kadar imajo zvezane roke in noge in jim teče le jezični mlin in tintni potoki. Kadar pa imajo v rokah oblast in so tedaj v položaju, da načela izvedejo – takrat adijo načela!« Mikuž pripominja, z bodico tudi proti Šušteršiču samemu: »Ne bi mogli reči, da ni nekdanji vsemogočni šef SLS dobro ocenil politike vodstva svoje stranke!«²

Kronologija sicer šepa, saj je Šušteršičeva brošura izšla pozneje kakor citirana izjava škofa Jegliča, smiselno pa prikaz drži. V brošuri je Šušteršič postavil na uvodno mesto poglavje z vznemirljivim naslovom »Moje stališče do klerikalizma«. Že tak začetek je naznanjal, da nima samo namena, da bi zagovarjal svoja pretekla dejanja, marveč da se pripravlja tudi na vrnitev v slovensko politiko. Bilo je očitno, da si tega vračanja ne zamišlja kot prilagoditev stranki, ki ji je nekdanj vodilno pripadal: ne kot spokorniško vračanje v SLS, temveč kot nastop na lastnih političnih programskih postavkah, izdelanih skozi kritiko SLS, izenačene s klerikalizmom.

»Pod klerikalizmom razumevam politično stranko, ki se naslanja v prvi vrsti na cerkveno hierarhijo in črpa iz nje svojo politično moč.« S takšnim videnjem je Šušteršič priznaval klerikalizem kot realen politični pojav, v nasprotju s svojimi

¹ Odgovor.

² Mikuž, 220.

DR. IVAN ŠUŠTERŠIČ:
MOJ ODGOVOR.

Audi alteram partem!

**Da se resnica prav
spozna,
Treba zvoniti oba zvona!**

1922.

—
SAMOZALOŽBA.

Brošura Ivana Šušteršiča

nekdanjimi polemičnimi zanikanji nasproti liberalcem. »Cerkvena hierahija je okostje klerikalne organizacije... vsi drugi strankini organizmi so le priveski hierahije in stoje direktno ali indirektno pod njenim vodstvom, četudi se nahajajo dostikrat formalno pod posvetno režijo. Organična zveza stranke s cerkveno hierahijo ji daje pečat političnega eksponenta Cerkve. To bi bili glavni, vsepovsod veljavni znaki klerikalizma.«³

Šušteršič izhaja torej od ugotovitve razmerja med Cerkvijo, cerkveno hierarhijo in pa politično stranko. Klerikalizem pojmuje v ožjem smislu, ne kot politično načelo, ampak kot strukturo političnega življenja. Upravičenost takšnega klerikalizma priznava le relativno, v nekaterih »državnih odnošajih in etičnih razpoloženjih naroda«. Mimogrede pripominja, da francoskim in ameriškim katolikom ne pride niti na um, da bi se klerikalizirali in da vernike tam nahajamo skoraj v vseh strankah. Predvsem pa ga zanima konkretnost slovenskega klerikalizma.

Po njegovem prepričanju je bil slovenski klerikalizem upravičen v slovenskem narodu kot izključno katoliškem, in v pretežno katoliški državi, v kateri je dejansko gospodovala katoliška dinastija. Upravičen je bil tudi še potem, ko se je slovensko politično življenje razdelilo na stranke. »Dvignil je ljudske mase iz političnega spanja, vdahnil jim je politično zavest, naučil jih politično misliti. Razširil in poglobil je ljudsko izobrazbo, zbudil veselje do čitanja, zanimanje za vse, kar se godi po svetu. V ljudskih slojih, ki so bili še nepristopni drugim vplivom, je vsadil v globočino duše socialno zavest in mišljenje. Računajoč s širokimi ljudskimi masami, je brez dvoma iskreno služil gospodarskim koristim ljudstva in tembolj skušal manj premožne ljudske plasti gospodarsko jačiti in dvigati, čimbolj se je 'kapital' vobče naslanjal na protivno politično strujo ter jo dejanski podpiral in utrjeval.« Klerikalna stranka je vzgajala ljudske značaje, polnila cerkve, razširila in poglobljala »okus« za versko življenje in bila tako nekakšno dopolnilo cerkvenega posla. To uslugo stranke Cerkvi vidi Šušteršič v preteklosti kot »protivrednost za politično eksponiranje Cerkve«. Politično ljudstvo naj bi se torej na ta način oddolževalo Cerkvi, ki se izpostavlja zanj in ne zase ko se spušča na politično področje in v delovanje, ki pravzaprav ni njeno in se v njem njem, s Šušteršičevo besedo, izpostavlja, eksponira. Vsekakor pred nasprotniki.⁴

V svojem pogledu nazaj definira Šušteršič nekdanjo slovensko katoliško stranko sicer kot klerikalno v smislu, da je stala pod političnim vodstvom Cerkve, meni pa, da njen namen vendarle ni bil predvsem braniti pozicijo Cerkve v državi oz. družbi, temveč prej nasprotno, da je bilo ljudstvo, ki je izključno katoliško, tisto, ki je svojo Cerkev s posredovanjem stranke izrabljalo, izpostavljalo za

³ Odgovor, 11.

⁴ Isto delo, 13.

izboljšanje svojega splošnega položaja. Takšno tolmačenje je bilo v nasprotju z nekdanjimi poudarki SLS, celo Šušteršiča samega, o avtoriteti škofov v političnih zadevah kot popolnoma nespornem, nedotakljivem načelu.

Šušteršič nato poudari v novem smislu, da je klerikalizem zgolj človeška, »oportunistična« (potrebam službe) institucija, bistveno različna od krščanstva samega. Ker je človeška, je seveda tudi izpostavljena napakam. Poleg dobrega lahko rodi tudi marsikaj slabega. Njegov seznam napak ali slabosti se ostro obrača proti nekdanjim strankarskim tovarišem. Po njegovem je klerikalizem na Slovenskem vzgojil precej hinavcev in koristolovcev in izoblikoval »najogabnejši tip konjunkturalnih politikov, ki jih je vlekla politična moč stranke«. – Končno pogleda na slovenski klerikalizem še z vidika interesov cerkve in sklene, da je pravzaprav najhujša napaka klerikalizma ravno to, da je iz cerkve naredil politično stranko in jo omrzil neklerikalnim vernikom, jo potegnil na cesto in samodejavno vpletel v dnevne politične spletke.⁵

Šušteršičevo novo gledanje, očitno porojeno iz njegovih slabih izkušenj s škofom Jegličem po letu 1917, spominja že na paradigmo političnega katolicizma, kakršna se je z imenom »krščanska demokracija« uveljavila v deželah ustaljenega parlamentarizma eno celo dobo pozneje, že po zmagi nad fašizmom.

Glavni Šušteršičev argument, s katerim hoče dokazati, da je upravičenost klerikalizma, kakor ga on zdaj pojmuje, pri Slovencih minila, je njihov prehod iz starega, katoliškega prostora habsburške monarhije v novi, večverski prostor jugoslovanske kraljevine. Ko razvija ta argument, gre celo tako daleč, da zatrjuje, da se je slovenski narod kot samostojen politični subjekt razpusil, da se je vključil v politično enoten državotvorni narod treh plemen, različnih ver, različnih ljudstev. Ta enotni narod, katerega del so zdaj Slovenci, je močno nekatoliški in je v njem odločujoč dejavnik pravoslavni živelj. Cela Kraljevina SHS je pretežno nekatoliška, pa tudi etično razpoloženje katoliškega dela našega naroda ni ugodno klerikalizmu, saj ga velikanska večina Hrvatov odklanja. (Pozno spoznanje!) A tudi duševnost slovenskega ljudstva se je pod vplivom svetovnih dogodkov precej spremenila v smislu, ki klerikalizmu ni ugoden. Dokazuje za zastarelost klerikalizma na Slovenskem jemlje zopet predvsem iz prehoda iz starega v novi državni prostor. Glavno je to, da je klerikalizem v nekdanji Avstriji različne narode kolikor toliko družil, v naši sedanji državi pa klerikalizem razdvaja en edinstven narod. Poglavitni in določilni dejavnik pa je dejstvo, da klerikalizem še prav posebej in v celoti odbija pravoslavne Srbe. »Baš tu leži odločilna točka. Srbstvo mrzi od nekdanjega klerikalizem... S srbsko mentalnostjo moramo računati, ker so Srbi najmočnejši faktor našega ujedinjenega državnega naroda, najsi bo to komu ljubo, ali ne. Tega položaja ne more nihče spremeniti v doglednem času; tedaj ga mora pametna politika lojalno sprejeti in ga najresneje upoštevati. Danes je tako in vse kaže, da

⁵ Prav tam.

bo ta dan dolg in bo prav gotovo presegel življenje ene generacije.« Vsi, ki so povzročili prehod Slovencev v novi prostor, predvsem pa večina slovenskih politikov in voditeljev iz klerikalne stranke, naj možato priznajo posledice položaja, ki so ga sami ustvarili. In to je: »Klerikalizem je v naši dobi v naši državi anahronizem, škodljiv narodu in državi, ker ju do globočine razdvaja; škodljiv slovenskemu ljudstvu, ker ga žene v brezupen plemenski boj; škodljiv pa je tudi enako katoliški Cerkvi sami.«⁶

Slovenski klerikalizem namreč ne more razširiti med celim jugoslovanskim narodom svojih za pretežno večino naroda ekskluzivnih političnih idej. Mora se omejevati na katoliško plemo, zato pa dobiva njegovo opozicionalno stališče do državnega režima avtomatično plemenski značaj z ostjo zoper drugo plemo. Takšen boj je seveda lahko koristen za klerikalne voditelje, ker od njega žive in vedo sebi vselej zavarovati prijetne osebne udobnosti, tako kot je vojna koristna za vojne dobičkarje in verižnike. A ljudske moči se v tem nepotrebnem boju izčrpavajo in zato je klerikalizem kot tak danes docela nepotreben, meni Šušteršič. Še več argumentov navede, da bi pokazal, da ravno takrat, ko so klerikalni prvaki bili ministri, pokrajinski predsedniki in poverjeniki, ni bilo za slovensko ljudstvo od tega nobene koristi. Končno se obrne k cerkvi, da bi ji dokazal, kako škodljiv je slovenski klerikalizem ravno njej, kako je sama velika žrtev klerikalne stranke. »Na račun klerikalne stranke se tepe – Cerkev. Zakaj niso klerikalni državniki, ki so držali za časa preobrata v svojih rokah usodo Slovenije, prav nič storili, da zavarujejo stališča Cerkve?« Nadalje dokazuje, da vidijo protiklerikalne stranke vir moči klerikalne stranke v cerkveni organizaciji in da zato bijejo po cerkvi, ki je tako plačnica in strelovod za klerikalne vojskovodje. Vse to so, pravi na koncu, razlogi, da se je odrekel klerikalizmu »z vsem svojim čustvovanjem«.⁷

Šušteršičeva izvajanja niso bila deležna soglasja njegovih prijateljev v Sloveniji, ki so brali rokopis brošure. M. Škerbec pove, da so mu svetovali, naj to poglavje izpusti.⁸ Šušteršič pa se vendar ni odločil tako in je vztrajal pri svoji misli o zavračanju klerikalizma.

Razlogov za takšno vztrajnost ali trdovratnost je imel več. Predvsem se ni hotel pobotati s stranko, ki ga je tako grdo izvrgla, pri čemer je šlo prvenstveno za osebno zamero voditeljem. Vrnitev v SLS je že vnaprej izključil iz razmišljanja. Sklenil je, da svoji nekdanji stranki vzame dobro ime z očitkom, da je klerikalna. Za to mu je bilo potrebno zavriniti klerikalizem na splošno kot pojav in posebej v danih novih razmerah. Pri tem je moral opredeliti tudi svoj odnos do cerkve, izrecno do škofov, v prvi vrsti do Jegliča. S tem namenom je najprej sprejel staro tezo slovenskih naprednjakov, da cerkvena avtoriteta ne sme posegati v politične

⁶ Isto delo, 17-18.

⁷ Isto delo, 20.

⁸ Škerbec 2, 68.

zadeve. Hkrati pa je skušal svoje stališče cerkvi približati s tem, da ji je kazal, kako povezava z SLS dejansko škoduje njenemu položaju v novi državi, ki je večverska in kjer pripadajo najbolj vplivni državni faktorji pravoslavju. Strankarski klerikalizem vodi Cerkev v spopad z njimi. Razume se, da takšno stališče do klerikalizma in do vprašanja, kako se naj katoliška cerkev ravna v večverski državi, ni imelo skoraj nič možnosti, da bi slovenska cerkvena hierarhija imela zanj odprta ušesa. Zato je treba razloge za nenavadno protiklerikalno argumentiranje dr. Šušteršiča v tistem času iskati še kje drugje.

Že v brošuri, še bolj pa v člankih, ki jih je napisal malo pozneje, marca 1923, v času volilnega boja, so momenti, ki kažejo, da si je Šušteršič s kritičnostjo do klerikalizma pripravljaj politično podlago, ki bi mogla biti sprejeta v vodilnih krogih srbske politike v Beogradu. V njej naj bi Srbi našli oporo proti neljubim prizadevanjem SLS za revizijo vidovdanske ustave v smislu avtonomizma. Zaradi tega naj bi bili pripravljeni omogočiti Šušteršiču ne samo vrnitev v Jugoslavijo, temveč tudi v politično življenje v imenu jugoslovanske narodne celote. Vse kaže, da je njegova pot iz tujine v Ljubljano dejansko peljala čez Beograd.

Poznavalec politike v Srbiji zgodovinar Momčilo Zečević trdi, da je vrnitev Šušteršiču odobril Nikola Pašić, avtoritativni vodja srbske radikalne stranke. On mu je tudi pripomogel k politični aktivizaciji, ker je upal, da bo to način, kako zastrašiti vodstvo SLS, ki je šlo v tako ostro opozicijo radikalskemu centralističnemu režimu.⁹ Za svojo tezo je Zečević mogel najti oporo tudi v sočasnem slovenskem tisku.

Socialistično usmerjeni Novi zapiski so v izidu Šušteršičeve brošure takoj opazili tak namen. Kritično so pripomnili: »Kakor je dr. Šušteršič nekoč naslanjal jugoslovanstvo na katoliško dinastično misel, tako ga zdaj naslanja na pravoslavno dinastično, ker precenjuje današnjo državotvornost dinastij na škodo primarnih faktorjev: dežele in ljudstva.«¹⁰ In potem ko se je Šušteršič 11. decembra 1922 resnično vrnil v Ljubljano, je klerikalni Domoljub 10. januarja 1923 izrazil oceno: »Pašić (bi) vse dal, če bi mogel razbiti tudi SLS, kakor je že razbil demokrate, zemljoradnike in vse svoje nasprotnike.« Posebej pa je tudi poudaril, da med SLS in Šušteršičem ni nobenega mostu več. Nasprotno se je jugonacionalistična Orjuna postavila na dokaj tolerantno stališče do Šušteršiča: »Z ozirom na dejstvo, da se nahajajo v naši državi še večji izdajalci, vas puščamo v miru, pač pa bomo bdeli nad vsakim vašim korakom.«¹¹

Šušteršičeva zamisel, kako se znova zrniti v slovensko politiko, je imela nekaj dejanske opore tudi v notranjih razlikah v krogu SLS, ki so nastajale so kot posledica Koroščevega razlikovalnega taktiziranja v Beogradu in doma, zlasti pa

⁹ M. Zečević, 179.

¹⁰ Novi zapiski, junij 1922, št.6, 130.

¹¹ M. Mikuž, 241.

zaradi neugodnega rezultata, ki ga je SLS dosegla na volitvah v ustavodajno skupščino decembra 1920. Notranjo krizo po teh volitvah je SLS prebrodila predvsem s tem, da se je stranka vrnila na opozicijska stališča na podlagi avtonomističnih poudarkov v konstituenti. SLS je lovila tudi razpoloženje svojih intelektualcev, ki so se v letu 1921 pridružili avtonomističnemu nastopu slovenskih kulturnih delavcev. Kmalu po sprejetju vidovdanske ustave je SLS dosegla vidno zmago na občinskih volitvah v Sloveniji. Njena samozavest se je krepila. To se je pokazalo tudi z vrnitvijo poslancev Jugoslovanskega kluba v skupščino, 2. julija 1921.¹²

Centralistična ustava je dala avtonomističnemu programu pravi razlog in spodbudo za nadaljnje širjenje. Koroščeva avtoriteta se je s tem v stranki krepila, kar je po drugi strani zbujalo tudi nejevoljo starinov, ki so se pripravljali na nove spopade. Podobno kot nekoč Šušteršič je zdaj tudi Korošec v stranki kazal svoje avtokratske mišice, kar mu je nedvomno škodilo. O tem pričajo zapiski v Jegličevem dnevniku.

Šušteršičeve priprave na vrnitev so zbudile upe starinov. Jeglič je 17. aprila 1922 zapisal, da so zbiranje starinov proti SLS čutili tudi v njemu bližnjih krogih. Vedeli so, da Šušteršič pripravlja »grozne brošure«. Ko pa je »Moj odgovor« končno izšel, je brošura presenetila vse, tudi starine same! Verjetno zaradi tistega, njim neljubega poglavja o klerikalizmu, ki so mu ga odsvetovali, zdaj pa so ga videli natisnjeno. Ta okoliščina je opozarjala, da vsebuje Šušteršičev nastop že na svojem začetku neko razdvojenost med njim in njegovimi privrženci, ki so slej ko prej izhajali iz tradicije SLS, ne pa iz nekih novih političnih računov o vzgonu s pomočjo Beograda. Navedeni Jegličev zapis kaže, da se je tega zavedalo tudi vodstvo SLS in presodilo, da je zanj boljše, če pusti stvar svoj tok in ne gre v odkrit boj s Šušteršičem. Jeglič si 21. novembra 1922 zato zapiše, da je vodstvo SLS sprejelo taktiko, da ostane stranka ob Šušteršičevi akciji popolnoma mirna.

Mirnost je bila seveda hlinjena. Prepeluh, predsednik tiskarne, ki je prevzela natis Šušteršičeve brošure, se spominja: »Tega njegovega spisa so se nekateri vodilni politiki SLS silno bali in bivši predsednik deželne vlade dr. Janko Brejc mi je grozil z represalijami, ako ne preprečim tiska brošure...« Toda še: »Brošura je izšla, političnega vpliva pa ni imela nobenega.«¹³

Če že ni imela vpliva, pa je bila kamen spotike. Dejstvo, da je Slovenec navedbe v brošuri »vse pavšalno označil kot laži«, je Šušteršiča spodbudilo k poskusu, da bi kar naravnost od škofa Jegliča samega izsilil priznanje resničnosti svojih navedb, češ da so »vse absolutna resnica«. Iz Voldersa mu je 14. junija

¹² Momčilo Zečević, Neki pogledi u Srbiji na političku delatnost dr. Antona Korošca 1918-1940. V: Zbornik Korošec, 66.

¹³ Prepeluh, 147-148.

1922 poslal pismo, ki ga Jagodic ni objavil. Na teh 17 tipkanih straneh kar mrgoli očitaj, ki jih grozno užaljena oseba namenja domnevnemu povzročitelju krivice, storjene iz nezvestobe in že kar prevare. Vmes so tudi pričevanja ali sodbe o nekaterih minulih dogodkih, ki smo jih že navedli na ustreznih mestih. Glavno pa je spraševanje škofove vesti, češ, pove naj, v čem je njegova, Šušteršičeva krivda, ki je sam ne vidi in ne priznava.

»Kaj sem zagrešil? To mi povejte. Pa prosim, nobenih splošnih fraz, temuč pozitivna konkretna dejstva! Nič političnih argumentov, prosim, temuč moralično obsodbe vredna dejanja!«

Šušteršič v pismu do zadnjega vztraja, da njegova politična stališča moralno niso bila sporna. In svojo odstavitev tolmači izključno kot osebno akcijo osebnih sovražnikov. Škof pa da jim je pomagal, pozabljač na vse usluge, ki mu jih je Šušteršič svoj čas napravil. Pri tem omenja, kako ga je kril, »ko ste bili radi Vaše brošure 'Ženinom in nevestam' zapuščeni od celega sveta in so se bunili zoper Vas še celo tercijalke in ves kmečki narod... Celo pred Svetim Očetom Pijem X., ki me je v tej zadevi vprašal, sem Vas zagovarjal.« In da ga je branil tudi v deželnem zboru, ko je bil žrtev »vodiške sleparice«. Pa da ga je samo on, Šušteršič, rešil pred finančnim polomom. »Takrat je visela Vaša škofovska palica na eni sami niti! Ravno tako, kakor ob času 'zelene brošure'.« Pohvali pa se celo, da je »sploh molčal«, ko je v Sarajevu zvedel za neke Jegličeve domnevne stare grehe.

Škofu v pismu ne očita le nehvaležnosti. Naštevava mu tudi zla dejanja. Krivice, storjene župnikom, ki so podpirali Šušteršiča: »Uglednim župnikom, osivelim v poštenem in doslednem delu za dobro stvar, ste postavljali kot kuratorje razuzdane kaplane, ki so cele noči popivali in ljudstvo hujskali proti svojemu župniku, potem pa denuncirali ga pri Vas.« On, škof, pa jim je dajal potuho... Spomni ga na krivice, storjene umrlima Evghenu Lampetu in Ivanu Štefetu. »Grobovi nedolžnih žrtev značijo pohod Vaših zaupnikov. Res lepa 'katoliška načela', ki so v praksi kontradiktorično nasprotje vsem naukom krščanstva.«

Iz tako skrajno stopnjevanega ogorčenja se vrača k sebi in k današnjemu dnevu: »Zato pa imajo zastopniki teh laži-katoliških načel nesramnost, očitati meni, da sem v svoji brošuri zatajil katoliška načela, da sem postal 'uskok'.« In še, da so si izmislili, da je v zvezi s Pašičem ali z Žerjavom, četudi ni bil z njima nikoli v stiku.

Nato spet kliče in svetuje škofu: »Izstopite, kakor sem storil jaz, iz krive klerikalne vere in vrnite se, kakor se zlasti za Vas spodobi, v naročje katoliške cerkve. Kajti, kakor hitro ne bode več bežali pred resnico, bode takoj videli, da je današnji slovenski klerikalizem zasnovan na zaničevanju vseh nauk naše cerkve odnosno krščanstva. Ako objektivno preberete in presodite mojo brošuro, se bode o tem sigurno prepričali. In potem bode boljše za Vas in boljše za krščanstvo med Slovenci. Potem utegne biti v Sloveniji veliko manj klerikalcev, a nerazmerno več katoličanov in dobrih kristjanov. In to je vendar poglavitni

smoter Vašega zvanja, ne pa da držite stremena lačnim politikantom in jim postiljate z Vašo škofovsko sutano...«

Strahotna osebna užaljenost je pač slepila Šušteršiča, da ni sprevidel, da oponaša drugim to, česar je bil nekoč sam deležen v obilni meri, da ni videl doslednosti škofa v cerkvenem konceptu in da je naivno menil, da ga more škof preseči ali se mu celo odreči.

Seveda so mu vsi ti ogorčeni očitki omogočili, da je na koncu pisma samega sebe ocenil kot popolnoma brezgrešnega, kot človeka z vzorno čistimi nameni. Toliko pa je le bil preudaren, da pisma ni dal v javnost (Prepeluhu). Le tako je bilo starinom omogočeno, da so Šušteršiča podprli navzlic svojim pomislekom in da so storili vse, kar je bilo v njihovi moči, da bi oslabili politični ugled vodstva SLS. Ter da jim tudi ugleda škofa Jegliča ni bilo treba izvezmati.

Proti škofu so izrabili presenetljivi pojav Zveze delovnega ljudstva, oblikovane pri občinskih volitvah v Ljubljani, konec 1922.¹⁴ Na pobudo vodstva SLS so takrat krščanski socialisti sklenili volilno zvezo z nekaterimi skupinami socialistične stranke in s komunisti okrog lista Delavske novice, da bi z njo preprečili obnovo oblasti liberalcev v mestu. S to zamislijo je tedaj soglašal tudi škof Jeglič. In prav to so Šušteršičevi privrženci izkoristili in ga zatožili v Vatikanu. Jegličev zagovor, da je šlo predvsem za boj proti liberalcem, ki so po njegovi takratni oceni pomenili poglobitveno nevarnost, je bil v Vatikanu menda sprejet z določenim razumevanjem.¹⁵

Tako so se bojne črte in razpored sil nakazali, še preden se je Šušteršič osebno vrnil v politično življenje z ustanovitvijo Narodne ljudske stranke (NLS).

Za dovoljenje za vrnitev se je končno obrnil na kralja Aleksandra. Takrat je Gregor Žerjav kralju osebno predlagal, naj prošnje ne usliši. Kralj ga je po Škerbcu zavrnil z besedami: »Dr. Šušteršič je velik diplomat in nacionalen človek.«¹⁶ Iz prepričanosti tega odgovora bi mogli razbrati, da je kralj dobil neka jamstva.

¹⁴ Janko Prunk, Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani za občinske volitve, decembra 1922. V: 11-12, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1971-1972, 199-228.

¹⁵ Jeglič, 20. januar 1923. – Zečevič, 130-132.

¹⁶ Škerbec, II, 71.

»BREZ SUBJEKTIVNE KRIVDE HUDO KAZNOVAN«

Še iz tujine je Ivan Šušteršič 8. novembra 1922, kakor smo že omenili, zaprosil »slavni Odbor odvetniške zbornice v Ljubljani« za ponovni vpis v imenik odvetnikov, s sedežem v Ljubljani, »v moji nekdanji pisarni na Miklošičevi cesti št. 6«. V prošnji je navedel, da je bil v tukajšnji imenik vpisan od 2. maja 1894, a je decembra 1920 »resigniral na svojo odvetnijo s pridržkom pravice poznejšega zopetnega vpisa«. Kot prejemnika njemu namenjenih dopisov je imenoval dr. Iva Benkoviča, odvetnika v Ljubljani. Dodal je še podatek, da je od jugoslovanskega poslaništva na Dunaju že dobil potni list in da se vrne v Ljubljano, brž ko uredi še nekatere zasebne zadeve.¹

Predsednik zbornice dr. Danilo Majaron je 10. novembra 1922 o prošnji obvestil odbornike in prosil dr. Pirca, naj na okrožnico »zapiše svoj nasvet, ostale gg. kolege pa, da zapišejo svoj votum«. Pirc je na okrožnico napisal mnenje, »naj bi se prošnja rešila v odborovi seji, ker se mora pretresovati vprašanje zaupanja«. S tem je odpadla možnost, da bi stvar rešili kar z dopisnim glasovanjem odbornikov. Po sklepu seje odbora dne 14. novembra 1922, je Majaron naslednji dan pozval Šušteršiča, naj pisno sporoči, kje je bival v času svoje odsotnosti in s čim se je ukvarjal. Šušteršič je o tem poročal, kakor smo že navedli v poglavju o njegovem begunstvu. Dopis je bil v zbornici zaveden 23. novembra 1922. Posrednik dr. Benkovič je pod zavedbo pripisal: »Prošnjik pride v Ljubljano prvo polovico dec. t.l.«

Bilo je očitno, da stvari ne bo mogoče odlašati. Odbor odvetniške zbornice se je sestel 27. novembra in sklenil naprositi in pooblastiti zborničnega podpredsednika Janka Žirovnika, da opravi glede vprašanja o »poverljivosti prositeljevi« potrebne poizvedbe in o tem čim prej poroča odboru. V tem smislu je predsednik Majaron že naslednji dan Žirovniku napisal pooblastilo. Dan pozneje je o vsem obvestil pokrajinskega namestnika Ivana Hribarja in ga prosil, da pooblasti Žirovnika za poizvedbe pri organih politične uprave in pristojne uradnike

¹ Poglavje sloni na aktih iz arhiva Odvetniške zbornice Slovenije v Ljubljani, sveženj 1922 in 1923, če ni posebej drugače navedeno. Zahvaljujem se osebju zbornice za prijazno pomoč pri raziskovanju v arhivu in dr. Jelki Melik Granda za posredovanje.

za ta primer odveže »dolžnosti molčanja«. Ivan Hribar je prošnji ugodil 3. decembra in o tem obvestil Janka Žirovnika. Dovolil mu je »vpogled v uradne spise, tičeče se zadržanja in delovanja g. dr. Ivana Šušteršiča pred prevratom in po prevratu, in se tudi tozadevno informirati pri političnih uradnikih«, ki so bili za ta primer »odvezani dolžnosti molčanja«.

Janko Žirovnik je svoje poročilo poslal odvetniški zbornici 2. januarja 1923. V njem je povedal, da je o »poverljivosti« Ivana Šušteršiča poizvedoval pri odvetniških kolegih, posebno pri I. C. Oblaku in Antonu Šviglju, nato pri dvornem svetniku Bežku, pri načelniku oddelka za socialno skrbstvo Adolfu Ribnikarju, pri uredniku Rastu Pustoslemšku, pri policijskem ravnateljstvu in pri vladnih svetnikih Svetku in Logarju. Preučil je spise zborničnega »disciplinarnega sveta«, nekatere spise okrajnega in deželnega sodišča v Ljubljani, konvolut spisov deželne vlade v Ljubljani iz 1914. leta in neurejen konvolut spisov centralnih uradov na Dunaju.²

Iz vsega skupaj je Žirovnik sestavil šest ugotovitev:

1.) »O ponašanju dr. Šušteršiča po prevratu izven domovine nima vlada zadostnih informacij...«

2.) »Dr. Šušteršič je kot deželni glavar vsled nastopa takratnega deželnega poslanca Adolf Ribnikarja v deželnem zboru zaukazal dež. odborniku dr. Vladislav Peganu preiskavo glede septembrskih dogodkov in povzročil, da je prišlo zbrano gradivo v roke sodišča. Posledica je bil 8 tedenski preiskovalni zapor in obtožba, potem ko je deželni zbor izvolitev poslanca Ribnikarja razveljavil.«

3.) »Na službeni ukaz deželnega glavarja dr. Šušteršiča je deželni komisar dr. Ferdo Tomažič dal dne 3. avgusta 1914 pri policijskem ravnateljstvu v Ljubljani na zapisnik ovadbo zoper Frančiško Paternost, hotelirko v Postojni, češ da je nagovarjala svojega k vojakom odhajajočega hlapca, naj ne strelja na Srbe, ker so Srbi naši bratje. Posledica te ovadbe je bil večmesečni preiskovalni zapor obdolženke in obtožba po § 305. kaz. zak., potem ko je vojaško sodišče stvar odstopilo deželnemu sodišču v Ljubljani.«

4.) »Pod predsedstvom dr. Šušteršiča je bila julija leta 1914. sklenjena in potem razposlana strogo zaupna okrožnica zaupnikom SLS, ki jih pozivlja, da poročajo tajništvu SLS vse pojave velesrbstva, odnosno protiaustrijsstva, naznanijo razširjevalce in naročnike slabega časopisja in imena gostiln in drugih javnih prostorov, kjer so taki časopisi razpoloženi. Odgovori so se zahtevali, da bo vedelo strankino vodstvo ob pravem času ukreniti vsa potrebna odporna sredstva.«

² Disciplinarni svet odvetniške zbornice D 8/19. – Okrajno sodišče v Ljubljani U III. 167/21. – Deželno sodišče v Ljubljani Vr VI. 840/14. – Deželna vlada, konvolut spisov št. 1041, 1042, 1048, 1043, 1040, 1039, 1947, 1160 in 1362, vse Mob. iz 1914. – Neurejen konvolut spisov centralnih uradov na Dunaju, z dvema (slabo čitljivima) številka: 1251/18 prez. in 1313/18 prez.

5.) »Na to je tajništvo SLS dobilo poročila iz mnogih krajev in napravilo veliko število ovadb, tako proti društvom, kakor tudi proti zasebnikom in celo proti častnikom slovenskega rodu, ki so imeli za posledico njih kazensko preganjanje in občutno oškodovanje. Tudi dr. Tomažič, ki je bil osebni tajnik dr. Šušteršiča, je napravil več ovadb po njegovem naročilu.«

6) »Vkljub svojemu govoru v Unionski dvorani začetkom julija leta 1914., je na to spisal dr. Ivan Šušteršič knjižico »Moj odgovor« leta 1922., ki je prepojen maščevalnosti in je smatrati kot verolomnost in izdajstvo na lastni stranki.«

Logika in argument šeste ugotovitve sta prav čudna. Vendar je tudi ta ugotovitev služila poročevalčevemu sklepu, da je dr. Šušteršič »v naši državi kot odvetnik nemogoč«, ker mu manjkata za poklic potrebno zaupanje in ugled. Vpis v imenik odvetnikov bi po mnenju dr. Žirovnika utegnil kvariti ugled celega stanu, ker ni »potrebne poverljivosti«.

V nadaljnjem obravnavanju Šušteršičeve prošnje so se očitki, naštetih v Žirovnikovem poročilu, ponavljali kot nekakšen temeljni vzorec, četudi so jih skušali poglobiti s kako novo nadrobnostjo. Naštejmo najprej, kako je postopek tekел. Nemudoma, že 3. januarja 1923, je zbornica povabila Šušteršiča, naj odgovori na štiri izmed petih Žirovnikovih očitkov (2, 3, 4 in 5). Prosilec je dokaj obsežno odgovoril 15. januarja 1923. Nato je predsednik zbornice 15. februarja sklical za 19. februar 1923 sejo odbora in v vabilu omenil, da je na dnevnem redu tudi prošnja Ivana Šušteršiča. Odbor se je dejansko sestal napovedanega dne, tj. 19. februarja 1923, toda zaradi smrti dr. Ivana Tavčarja dve uri pred začetkom seje so dnevni red omejili samo na žalno manifestacijo. Tako je odbor odvetniške zbornice obravnaval Šušteršičevo prošnjo šele na seji, dne 22. marca 1923. Sklenil je, da prošnji ne ugodi. O svojem sklepu in o utemeljitvi je odbor, obvestil prosilca dne 3. aprila in mu določil štirinajstdnevni rok za pritožbo. Šušteršič je dopis prejel 7. aprila, svojo obsežno utemeljevano pritožbo pa oddal že dva dneva zatem, 9. aprila 1923. Predlagal je, naj občni zbor odvetniške zbornice razveljavi sklep odbora in naj sklene Šušteršiča vpisati v imenik odvetnikov. Še istega dne je predsednik Danilo Majaron sklical izredni občni zbor odvetniške zbornice za 19. april, z edino točko dnevnega reda: rešitev pritožbe dr. Ivana Šušteršiča. Odposlanih je bilo 181 vabil. Napovedanega dne se je izredni občni zbor odvetniške zbornice dejansko sestal in ugodil pritožbi. Predsednik zbornice je o sklepu obvestil Šušteršiča 20. aprila 1923. Sočasno je zbornica o vpisu obvestila oddelek ministrstva pravde in višje deželno sodišče v Ljubljani, upravo Uradnega lista v Ljubljani pa naprosila za uradno objavo.

In sedaj k vsebini zadevnih aktov.

V svoji prvi izjavi o postavljenih vprašanjih (15. januarja 1923) se je Šušteršič postavil na stališče, da njegova uradna odgovornost za dejanja na položaju deželnega glavarja ni stvar odvetniške zbornice in zato pred njo o njej ne more meritorno razpravljati. »Bil sem deželni glavar nekdanje kranjske vojvodine v

»BREZ SUBJEKTIVNE KRIVDE HUDO KAZNOVAN«

nekdanji državi, ki je že pred več kot štirimi leti za vedno izginila iz žive zgodovine. Postavljen sem bil na to mesto od bivšega avstrijskega vladarja, kateremu sem bil dolžan ravno tako zvestobo, kakor jo dolgujem danes Nj. V. kralju Aleksandru. Z navedenim mojim mestom so bile združene izvestne dolžnosti, ktere sem zvesto izvrševal po svoji najboljši vesti in vednosti, varujoč obstoječe zakone. Za te dolžnosti sem bil odgovoren ustavno določenim in ustanovljenim faktorjem in svoji vesti, sicer nikomur. Vršil sem seveda svoje dožnosti po v nekdanji državi

Štev. 825

91. 891/22

Slavni

ODBOR ODVETNIŠKE ZBORNICE

v

LJUBLJANA.

Dr Ivan ŠUŠTERŠIČ .res.odvetnik v Ljubljani, sedaj bivejoč
v Voldersu na Tirolskem v Avstriji,

P r o s i

za zopetni vpis v imenik odvet-
nikov okoliša ljubljanske zbor-
nice, se sedežem v Ljubljani.

Bil sem vpisan kot odvetnik v omdotni imenik od 2. maja 1.1894 dalje.
Meseca decembra 1920 sem resigniral na svojo odvetnijo, s pridržkom pravice
poznejšega zopetnega vpisa.

Predstojeca dejstva so v zbornici notorična, ker so razvidna iz vpisov
v odvetniškem imeniku.

Sedaj prosim za zopetni vpis v omdotni imenik odvetnikov, se sedežem
v Ljubljani, v moji nekdanji pisarni na Miklošičevi cesti št.6.-

Kot sprejemnika spisov v tej zadevi imenujem g.dr Ivana Benkoviča,
odvetnika v Ljubljani.

Omenjam, da sem od jugoslovanskega poslanstva na Dunju že dobil
potni list za povratek v Ljubljano in da se vrnem takoj, ko vravbam še ne-
katere potrebne zadeve.

V Voldersu, 8. novembra 1922.

Ivan Šušteršič

Prošnja za »zopetni vpis« v imenik odvetnikov

veljavnih zakonih, v smislu takratnih ustavnih in zgodovinskih razmer. Nijeden kompetentnih faktorjev me ni poklical na odgovor...«

Glede okrožnice SLS iz julija 1914 pa je odgovoril: »Tozadevne okrožnice se spominjam, ne pa več njenega natančnega besedila. Spominjam se tudi, da je ta okrožnica tajništva nekdanje SLS, ki menda ni bila preveč srečno stilizirana, služila informativnim namenom in ni imela drugih posledic. Spadala je v okvir tedanje strankarske politične situacije v našem narodu... Menim, da je presojati tudi to stvar iz vidika prejšnjih zgodovinskih razmer t.j. zgodovinskega položaja l. 1914, takoj po sarajevskem umoru. Vsekako spada v poglavje takratnih političnih bojov in takratne narodnopolitične koncepcije SLS, ki sem jo zadostno opisal v svoji znani brošuri. Okrožnica ni imela drugih posledic, kakor da je dala povod za hudo kritiko proti SLS in zlasti proti meni, ki sem bil takrat odgovorni voditelj stranke. Gre se tedaj izključno za politično taktično potezo, ki se danes tudi meni zdi zelo neumestna, ki pa je takrat imela dati moji stranki zanesljive podatke o razširjenju velesrbske propagande, ki je bila takrat v kontradiktornem nasprotju z narodnopolitičnim programom SLS... V tej točki se ne gre kot za epizodo iz za večno preteklo zgodovinske dobe i.s. zelo malenkostno epizodo iz preteklega strankarskopoličnega kretanja. Bil sem takrat še aktiven odvetnik in sem tak ostal do decembra 1920 in zbornica opravičeno ni našla nobenega povoda, relevirati to zadevo proti meni kot odvetniku.«

Popolnoma je zavrnil obtožbo, da je tajništvo SLS z njegovo vednostjo in privoljenjem poslalo množico ovadb pristojnim oblastem proti društvom in proti zasebnikom, celo proti častnikom slovenskega rodu, in da je poročalo generalnemu štabu in drugim pristojnim centralnim mestom o protiavstrijskem duhu med Slovenci. »Ta točka mi je popolnoma tuja,« je odgovoril, »s takimi stvarmi se nisem pečal.« Zatrdil je, da je jeseni 1916 generalni štab proti njemu celo vložil »ovadbo radi veleizdajalstva in bi bil gotovo prišel – četudi po krivici, ker sem bil do konca lojalen – v največje nepravilike, da ne bi bil zaprečil te grde spletke rajni ministerski predsednik Stürgkh z direktnim posredovanjem pri cesarju Fran Josipu. Dejanski sem bil skozi skoro vso vojno dobo v konfliktnem stanju z vojaškimi oblastmi in sicer radi permanentnega ogrožanja naše narodnosti in pa v obrambi narodnega gospodarstva dežele zoper pretirane zahteve intendance.« – V podkrepitev tega je navedel, da je svoje zaupanje pri centralnih oblasteh intenzivno uporabil za olajšanje usode političnih osumljencev ne glede na njihovo strankarsko pripadnost. Iz zavora da je rešil mariborskega odvetnika dr. Vladimirja Serneca in še mnogo drugih ali se vsaj trudil, da bi to dosegel. Tako se je zavzel za sina predsednika trgovske zbornice Ivana Kneza, ki je bil obsojen, ker je javno odobral sarajevski atentat. »Moja narava je taka, da imam najslabši spomin za pomoč, ki sem jo kedaj nudil kakemu človeku. Sicer bi lahko navedel še celo vrsto imen.«

Glede vpisa v imenik odvetnikov je Šušteršič menil, da je merodajno, da je

»BREZ SUBJEKTIVNE KRIVDE HUDO KAZNOVAN«

bil vpisan od maja 1894 do decembra 1920 in da ves ta čas ni bil niti najmanj disciplinsko kaznovan niti se ni proti njemu pritožila kaka stranka. »Častno sem prebil kot član te zbornice to dolgo dobo svojega življenja, četudi sem stal večji del te dobe sredi javnega življenja, cilj najhujših napadov in globokega političnega sovraštva. In šele koncem leta 1920 sem resigniral le z izrecnim pridržkom, da se dam kasneje zopet vpisati. Takrat je bila že 6 let znana okrožnica tajništva SLS od julija 1914 in več kot osem let afera g. Ribnikarja,« je očitajoče pripomnil.

Zakaj se je sploh izpisal, če ga nihče iz odvetniške zbornice ni silil k temu?

Odvetniške zbornice v Ljubljani
Došlo 6-12-1922
Štev. 952 6942/22

Predsedstvo pokrajinske uprave za Slovenijo.

Štev. 601./pov.

V Ljubljani, dne 3. decembra 1922.

Gospod Janko Ž i r o v n i k , odvetnik

v

L j u b l j a n i .

Na naprosbo odvetniške zbornice v Ljubljani z dne 29. novembra 1922, štev. 942/22 dovoljujem Vam, da smete kot pooblaščenec odvetniške zbornice dobiti v ogled v uradne spise, tičeče se zadržanja in delovanja g. dr. Ivana Šušteršiča pred prevratom in po prevratu, in se tudi tozadevno informirati pri političnih uradnikih, katere odvezujem za ta slučaj dolžnosti molčanja.

Pokrajinski namestnik

I. Hribar

Dovoljenje Ivana Hribarja za poizvedbe o Ivanu Šušteršiču

»Resignacijo sem vložil le, ker se mi je brzojavilo v inozemstvo, brez navedbe razloga, da mi preti uradni izbris, če ne resigniram prostovoljno. Oddaljen od domovine, ne poznavajoč takrat pravnega razvoja v naši državi, sem brzojavil nasvetovano pritrdilo, kajti na noben način nisem hotel, da bi se me izbrisalo uradno... Šele kasneje sem izvedel, da je dala povod za vznemirjenje v zborničnih krogih neresnična vest, da sem vdeležen pri neki habsburški zaroti...« Šušteršič je končal z izjavo, da »ne eksistira niti en sam človek, na katerega bi bil po prevratu skušal upljevati v habsburškem smislu«.

Na podlagi takšnega odgovora je bilo dokaj očitno, da odvetniška zbornica, dasi sestavljena iz samih »jezičnih dohtarjev«, ne bo imela lahkega dela, če bo hotela s pravnimi dokazi podpreti stališče, da Šušteršič glede na takrat veljavne avstrijske zakone o odvetništvu ne more uživati zahtevane »poverljivosti«. Že Žirovnikovo poročilo odboru zbornice, z dne 2. januarja 1923, ki je bilo podlaga za kritična vprašanja »prositelju« Šušteršiču, je bilo v svojem negativnem sklepu bolj »moralnopolitično« kakor juristično: »Dr. Šušteršič je v naši državi kot odvetnik nemogoč. Manjka mu zlasti brezpogojno zaupanje vseh krogov in s tem tudi oni ugled, ki ga mora imeti vsak pripadnik odvetniškega stanu, če hoče biti v stanu, vršiti svoj poklic. Vpis dr. Ivan Šušteršič-a v imenik odvetnikov bi utegnil kvariti ugled celega stanu, radi pomanjkanja potrebne poverljivosti.«

Odbor odvetniške zbornice je 22. marca 1923 svoj negativni sklep utemeljil s tem, da je ponovil argumente iz Žirovnikovega poročila in jim priznal veljavo, kljub Šušteršičevim ugovorom. Poudaril je, da »se ne more pridružiti Vašemu zagovoru, češ, da ste bili odgovorni samo ustavno določenim ustanovljenim faktorjem ter svoji vesti, sicer pa nikomur«. Odbor je bil nasprotnega mnenja, namreč, da »je vsak aktivni odvetnik odgovoren tudi svojemu stanu za svoje delovanje, ki mora biti vedno tako, da ne trpi vsled njega čast in ugled celega stanu. Vaše ravnanje, obstojajoče v gori opisanih konkretnih primerih iz naročanja in povzročanja ovadeb, je bilo odvetnika, ki se mora odlikovati s pravičnostjo in umerjenostjo, gotovo nevredno. Navedene denunciacije nedolžnih političnih nasprotnikov iz edinega razloga, ker so politični protivniki, in z namenom, da se prikupi vladajočemu protinacionalnemu sistemu, je s čisto človeškega stališča obsojati tembolj, ker so imele za posledico občutno oškodovanje ovajencev. – Da bi to bile samo dopustne ozir. odpustljive taktične poteze v politični borbi, ni mogoče pripoznati... – Vprašanje je samo, zakaj se je šele sedaj o stvari vršila preiskava, ko so vendar zadeve že dalj časa znane. – Odbor odvetniške zbornice ni imel potrebnih podatkov o Vaših tozadevnih dejanjih, ker se ni mogel zanašati samo na ustna sporočila in na časnikarske polemike. Med vojno je bilo tudi nemogoče dobiti potrebnih dokazov. Šele sedanje poizvedbe na podlagi zgoraj omenjenih spisov so podale dovolj zanesljivega pojasnila. Sicer pa ni zakonitega določila, ki bi prekludiralo vpoštevanje dejanstev, kadar gre za vprašanje poverljivosti odvetnika.«

Končni sklep odbora se je glasil: »Ker po vsem navedenem pri Vas ni podana popolna neoporečnost, ki se zahteva za pripustitev k odvetništvu, in ker je Vaše popisano vedenje bilo nezdružljivo s častjo, dostojanstvom in dolžnostmi odvetniškega stanu, zato tudi ni zaupanja v Vaše bodoče popolnem pravilno odvetniško vedenje in je bilo torej zavrniti Vašo prošnjo za zopetni vpis v imenik odvetnikov.«

V pritožbi na ta sklep je Šušteršič 9. aprila 1923 v bistvu le ponovil stališča in argumente iz svojega prvega odgovora na očitke. A privoščil si je poučiti svoje zgrožene odvetniške kolege, kakšno je pravo zgodovinsko gledanje na minulost in dejanja, storjena v njej: »V obče se pa sploh ne sme soditi kretanja posameznih oseb v pretekli zgodovinski dobi po današnjih razmerah in vidikih, skozi očala sedanjosti. Upoštevati je treba natančno razmere in vidike dotične zgodovinske dobe, gledati, z eno besedo, preteklost skozi očala preteklosti, ako se noče posamezniku delati krivice. Ali je obstojala kaka objektivna sigurnost, da bo Avstrija v svetovni borbi podlegla? Še kratko pred polomom je izgledalo drugače. Ali bi se bila v tem slučaju uvedla proti meni disciplinarna preiskava radi mojega delovanja kot deželni glavar?«

In še končna Šušteršičeva zaostritev: »Vsa dejstva, ki se navajajo in v kolikor sploh niso fiktivna, leže 8 do 12 let nazaj. V tem času zastarajo celo hudodelstva. Menim, da nikakor ne gre, relevirati čez toliko let očitanja, ki so vendarle političnega značaja in izvajati iz njih tako usodepolne posledice, ki se niso relevirale v času in razmerah, v katerih so se rodile. Bil sem četrto stoletja član te zbornice, neoporečen odvetnik v Ljubljani. Bil sem vedno vesten in pošten. V celi dobi me ni zadela niti najmanjša disciplinarna kazen. Ker sem bil do prevrata zvest prejšnji dinastiji, sem moral prenašati breme emigracije in pet let nisem mogel izvrševati svojega poklica. Kaznovan sem bil hudo, ne da bi bil subjektivno kaj zakrivil. Sedaj, ko sem se z dovoljenjem vlade naše osvobodene domovine vrnil domu, naj mi domovina ne odreka najprimitivnejšega prava: služiti v domovini kruh in izvrševati svoj poklic. Zavest imam, da sem bil skozi vsa leta mojega odvetništva tudi dober kolega in pričakujem, da bodem tak tudi v zadnji dobi mojega življenja.«

Kako je 19. aprila 1923 potekal izredni občni zbor odvetniške zbornice v Ljubljani, ki je imel na dnevnem redu kot edino delovno točko »rešitev pritožbe g. dra. Ivana Šušteršiča«, ni znano. In tudi ne, ali so prevagali »pritožiteljevi« argumenti ali interesni dogovori. Dejstvo je, da je predsednik odvetniške zbornice dr. Danilo Majaron naslednji dan, 20. aprila 1923, odvetniku dr. Ivanu Šušteršiču sporočil, da je občni zbor ugodil njegovi pritožbi »in ste vsled tega z današnjim dnevom vpisani v tukajšnji imenik odvetnikov s sedežem v Ljubljani«.

S tem Šušteršiču ni bila dovoljena vrnitev le v svet odvetništva, marveč tudi v svet politike. Izkazalo pa se je, da je ta preizkušnja zanj veliko težja, kakor srečanje s paragrafi.

ZADNJI METEŽ

Z razglasom »Narodu« se je 1. februarja 1923 v novoustanovljenem Ljudskem dnevniku (LD) obrnila na volivce nova stranka z imenom Narodna ljudska stranka (NLS). Podpisana sta bila »izvršilni odbor« stranke in Ivan Šušteršič osebno kot strankin načelnik. Brez pojasnila, kdo sestavlja izvršilni odbor stranke in kako je Šušteršič postal njen načelnik.¹

Razglas izhaja iz trditve, da je 22. novembra 1917 SLS prenehala obstajati in da do danes »ni našla redne naslednice«. Trditev je pomenila, da obstoječa SLS nima pravne kontinuitete s stranko istega imena pred tem datumom in da je njena neposredna dedinja NLS, ki pa se hoče prilagoditi zgodovinskim razmeram. »Osvobaja se nekdanjih naziranj, ki so bila sad za vedno pretekle zgodovinske dobe.« Razglas ne pojasnjuje razlike v imenu stranke, »narodna« namesto »slovenska«. Toda iz besedila je vidno, da gre za načelno spremembo in ne le za ukrep, ki naj bi preprečil zmotno zamenjavanje nove stranke z obstoječo in trdno uveljavljeno SLS, s stranko Antona Korošca. Bil je razumeti, da je izhodišče programa NLS narod, toda ne slovenski, marveč ljudstvo, izoblikovano v vsedržavni, vsejugoslovanski politični narod.

To ljudstvo se je »s svetovnim prevratom povzpelo na višino političnega naroda«. Pojem političnega naroda je tako istoveten s pojmom državnega naroda. V enotni državi je državni narod enoten, je en sam. »Stojimo na temelju državnega edinstva, ki je udejstvo v Kraljevini SHS. V tem edinstvu vidimo in lojalno priznavamo končnoveljavni uspeh svetovnega prevrata.« Šlo je torej za lojalno priznanje obstoječe jugoslovanske države in tudi za sprejemanje njenega notranjega ustavnega sistema državne enotnosti. Ta in takšna država je okvir uveljavljanja ljudstva, njegovega blaga, svobode in samovlade kot temeljne točke programa NLS.

Previdnost vodi Šušteršiča, da postavlja na prvo mesto ljudstvo ne da bi omenil pravico do suverenosti. Tu gre za ozir do monarhičnega načela in vladajoče dinastije. Gre pa tudi za vztrajanje pri istem omejevalnem načelu »lojalne demokracije«, ki se ga je oklepal vse do konca Habsburške monarhije. Zamenjavo

¹ Ljudski dnevnik, 1. februar 1923, št. 1.

starega suverenega državnega okvirja z novim in prehod ljudstva izpod ene dinastije pod drugo priznava Šušteršič v okviru priznavanja učinkov višje sile »svetovnega prevrata« in ne na podlagi izpeljave samoodločbe suverenega naroda. Narod je narod države. V Kraljevini SHS je en sam, četudi je trojnega imena in trojne individualnosti. Ta trojnost je nasledek narodnih posebnosti in sad večstoletnega posebnega zgodovinskega razvoja. Tri individualnosti, ki obstajajo v edinem državnem narodu, niso nosilke pravice do politične samostojnosti katerekoli izmed njih.

»Modra državna vlada mora s tem dejstvom (trojne individualnosti) računati in pustiti vsaki narodni edinici samoodločbo in polno samoupravo v vseh zadevah, ki se ne dotikajo bistva državne celote. V okviru edine države naj se svobodno razvijajo vse ljudske energije v blagor in procvit skupne domovine.« Koncept »edinega naroda«, ki je nekoliko protisloven s pojmom »narodna edinica«, je dovolj dvoumen, da si ga lahko po svoje razlaga vsak državljani, stranka pa po potrebi. Toda vsi in vselej, zagotovo, v okviru načela, da stoji edina in enotna država nad vsemi. Le njen lastni interes, modrost vlade, ji nalaga, da računa s podedovano različnostjo sestavin enotnega naroda in državne celote. Narodna ljudska stranka je torej stranka ljudstva enotnega jugoslovanskega državnega naroda. Od SLS se ne razlikuje le po imenu, temveč predvsem po stališču, ki ni stališče o posebni slovenski narodni individualnosti kot podlagi političnega delovanja.²

Na drugo mesto postavlja program NLS svojo različnost od SLS, ko gre za načelno pojmovanje razmerja med vero, (katoliško) cerkvijo in politično organizacijo. Temelj strankinega nazora je pozitivno krščanstvo. V javnem življenju hoče uveljavljati njegove moralne zakone. Za cerkev zahteva svobodo, potrebno za izvrševanje njenega visokega poslanstva, zahteva spoštovanje njenih pravic in terja tudi zadostna gnotna sredstva za preživljanje njenih služabnikov. Braniti hoče vzvišenost in svetost cerkve zoper vse napade bojevitega brezverstva, zavzema se za svobodno cerkev v svobodni državi, za versko strpnost, ki je nujno potrebna v versko tako različni državi, kakor je to Jugoslavija.

Svoje stališče do vprašanja katoliške strankarske organizacije opredeljuje v razmerju do doktrine, ki se po njej ravna SLS, a ne da bi to izrekel. »Jasno odklanjamo vsako kulturnobojstvo,« pravi. »Z isto odločnostjo odklanjamo tudi vsako zlorabo Cerkve v politične namene in njeno ponižanje v deklo posamezne politične stranke. Nastopali bomo zoper svetohlinsko razjedanje moraličnih

² Nekoliko drugače bere izjavo Jurij Perovšek. Meni, da Šušteršičeva NLS »ni podpirala načela jugoslovanske nacionalne enotnosti«. – Perovšek, 71-81. – Menim, da bi bilo težko najti dokaz za takšno trditev, a priznati je treba, da takratna splošna zinešnja uporabljenih izrazov omogoča včasih tudi različne sklepe glede na različnost trenutka. Temeljno je, da je NLS zagovarjala stališče, da je v Jugoslaviji država tista, ki tvori narod. Česa takega ne SLS ne sam Šušteršič poprej nikoli ni trdil o večnarodni Avstriji.

temeljev Cerkve po političnem klerikalizmu, ki nadomešča krščanski zakon ljubezni in resnice z lastnim zakonom sovraštva in laži ter zlorablja požrtvovalnost duhovščine in idealno ljudsko vernost za zgolj posvetne strankarske namene.« Vrata cerkve naj bodo široko odprta za vse vernike, ne pa le za pristaše ene politične stranke.

Tu gre za tezo o škodljivosti klerikalizma, kakor jo je Šušteršič že razložil v svoji brošuri. Četudi si je lahko vsakdo mislil, da je takšna teza nasledek spora z obstoječo katoliško politično stranko, je vendar izražena tako, da bi lahko veljala kot splošno, načelno pravilo. V tem smislu je daleč preseгла pomen osebnega pogleda. Danes je očitno, da je v svetu političnega katolicizma takšno misel čakala prihodnost. Tisti čas pa je bila na Slovenskem težko sprejemljiva celo za Šušteršičeve politične privrženec.

Lahko domnevamo, da se je Šušteršič takim mislim približal v času svojega begunstva. Lajšale so mu vrnitev v prostor nove jugoslovanske države, v kateri je začel prevladovati tip političnega življenja, kakršen se je po francoskih in drugih zahodnih zgledih že prej uveljavljal v Srbiji. S takšnim nazorom je bil Šušteršič sicer sprejemljivejši v Beogradu, a še bolj tuj na Slovenskem.

Drugače pa so bile programske postavke NLS zelo podobne postavkam v programih drugih strank, zlasti SLS. Poudarjale so pomen kmečkega stanu, govorile so o socialni reformi, o modernizaciji državne uprave, o pravičnem davčnem sistemu, o pospeševanju kulturnih prizadevanj, o miroljubnih odnosih med narodi, o zmanjšanju vojaških bremen. Dodatno k programu je Šušteršičev tisk veliko govoril tudi o vprašanjih iz preteklosti in dokazoval ustreznost njegovih nekdanjih stališč.

V prvi številki Ljudskega dnevnika je Šušteršič tudi razložil svoje nagibe za vrnitev v politiko. »Vržem se torej v politični metež, četudi stopam v zadnjo fazo svojega življenja, ko bi imel pravico do miru. Žene me neka notranja sila, da ne odrečem domovini svojih moči in svojih izkustev.« Svoj poglavitni očitek na račun SLS je usmeril mimo problema slovenske ločitve od habsburške monarhije. Tega dejanja ni nikoli problematiziral. Sprejemal ga je brez vprašanj, a ne kot avtonomno slovensko dejanje, marveč kot odločitev, ki jo je prinesla svetovna zgodovina. Želel se je pač ogniti ponavljanju starih obtožb v novi državi. Ni omenjal, da je pred ločitvijo od Avstrije plaval proti splošnemu narodnemu toku. Namesto tega se je vrgel na kritično presojo »odločilnih dni novembra 1918«, to je kratkega časa samostojnosti Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, časa, ko se je odločalo o pogojih zedinjenja s Kraljevino Srbijo.

Njegov prvi očitek je bil jasen: v tistih dneh »ni nihče vprašal ljudstva ... Za hrbtom in čez glave ljudstva se je odločevala zgodovinska usoda ljudstva, se je trgovalo za ljudsko kožo. In vendar je ljudstvo imelo prvo pravico, da se je vpraša in da samo odloči s svobodnim ljudskim glasovanjem o svoji lastni usodi. Do tega ni prišlo, ker ljudstvo v odločilnem trenutku ni imelo svoje zgodovinske

resnične ljudske stranke, temveč le nekaj politikantov, ki so si prisvajali častito ime ljudske stranke, ki pa se niso zavedali svojih dolžnosti napram ljudstvu ali pa so bili za svoj posel popolnoma nesposobni.« Na drugo mesto je postavljaj izkušnjo, da mora uspešno delo biti utemeljeno na tleh realne politike, ta je pa umetnost možnega.

Kljub vsemu, kar je očital SLS v pripravah na zedinjenje s Srbijo, je svoj lastni smisel za realnost dokazoval s tem, da pač brez pridržka sprejema, kar je tisto in takšno zedinjenje prineslo. Jugoslovansko kraljevino sprejema »kot zgodovinsko dano dejstvo, s katerim absolutno treba računati. Ta kraljevina je dano torišče našega javnega dela. Kdor hoče delati uspešno za ljudstvo, ne sme nikakor spravljati v nevarnost ali tudi le v dvom tal, na katerih stoji, na katerih naj se orje, seje in žanje. Lojalnost do naše države mora tedaj biti absolutna, brezpogojna.« Takšne besede niso bile samo obljuba lojalnosti glede na dvome iz preteklosti. Gotovo so pomenile tudi načelno priznavanje dane države kot suverenega okvirja vsega političnega delovanja strank, ne glede na njihovo idejno ali kulturno izhodišče.

V naslednjem uvodniku je Ljudski dnevnik razložil stališče do vidovdanske ustave: Nesmiselno je zahtevati revizijo, ko ustava še ni praktično uresničena in preizkušena. Predvsem še ni uveljavljena oblastna samouprava, ob kateri bo ljudstvo šele moglo spoznati in ugotoviti, koliko je vidovdanska ustava res tako slaba, kakor se slika, in kaj je praktično treba na njej spremeniti. Seveda je takšen ugovor letel na glavno volilno geslo SLS. Šušteršič ne razpravlja o temeljnem, vnaprej spornem, centralističnem značaju ustave, niti ne omenja njenega nelegitimnega sprejetja z navadno večino glasov in ob odsotnosti večine slovenskih poslancev. Namesto tega napade SLS z obtožbo, da je prav ona, ki zdaj zahteva revizijo, s svojimi postopki sama zakrivila značaj ustave in vladavine.

»Kar se pa tiče režima, imamo prav tisti režim, ki se je ob aktivnem in navdušenem sodelovanju klerikalcev ustanovil v naši državi takoj po prevratu. Modrijani SLS niso imeli nujnejšega posla, kot ustanavljati državni – centralizem. Že prva narodna vlada [v Ljubljani], v kateri so imeli klerikalci absolutno večino, je začela s centraliziranjem. Z mrzlično naglico je uničila deželno avtonomijo nekdanje Kranjske in ugrabila vso zakonodajo in upravo, da jo preda državi. To je bil prvi in najmerodajnejši centralistični čin, kajti centralizem ni nič drugega kot osredotočenje postavodaje in uprave v rokah države. Ravno ta čin, ki je bolj kot vidovdanska ustava položil temeljni kamen našemu centralizmu, je izvršila v najodločilnejšem trenutku slovenske zgodovine SLS. Če bi bili imeli dr. Korošec in tovariši le količkaj smisla za ljudsko samoupravo in samoodločbo, bi bili morali čuvati staro in ukoreninjeno avtonomijo kakor punčico v očesu. Preden pa so pritrdili priklopljenju Slovenije Srbiji, bi bili morali raztegniti kranjsko samoupravo tudi na Štajersko in Koroško in osigurati jamstvo za njen nadaljnji obstoj, dokler ljudstvo samo drugače ne sklene. Mesto tega pa so podrli vso ljudsko samoupravo

in samoodločbo in vrgli vse v državni koš. Danes pa kriče najglasneje po tem, kar so prej sami zavrgli. Po združitvi s Srbi v državo SHS [Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev] so se pa vedli še slabše. Osredotočili so vse v Belgradu. Takrat se je ustvaril centralizem, ko so v ministrskem svetu sedeli dr. Korošec in njegovi tovariši. In pri tem je ostalo do današnjega dne. Ljudstva seveda ni nihče vprašal... Domišljali so si, da so intabulirani na ministrske sedeže in na ljubljansko pokrajinsko vlado in za to namišljeno skledo leče so prodali ljudske pravice.«

To so bili hudi očitki, ki gotovo niso bili brez vsake osnove. Njihova pomanjkljivost pa je bila v tem, da jih je za nazaj, že po toči, izrekel človek, ki je v času, ko se je vse to dogajalo, bival v begunstvu in čigar stališč v kritičnih mesecih ni bilo (mogoče) slišati, tudi če bi jih bil takšne takrat v resnici že imel. Zdaj pa je to v najboljšem primeru zvenelo kot modrost generala po bitki.

Zanimivo je primerjati Šušteršičev kritični pogled na možnosti slovenske politike v mesecu samostojnosti, pred prvim decembrom 1918, s pogledom na isto dogajanje še enega slovenskega politika, bivajočega v tujini, socialista inž. Dragotina Gustinčiča. Razlika med njima je v tem, da je Gustinčič svoje politične nasvete in kritike že tisti mesec sproti pošiljal Albinu Prepeluhu v domovino. Le zato, ker pošta ni delovala, je v Ljubljano dejansko prispelo le zadnje njegovo pismo, datirano s 16. decembrom 1918, napisano torej tudi že post festum. Podobno kot Šušteršič je tudi Gustinčič menil, da bi bilo Narodno vijeće SHS v Zagrebu (ki so ga sestavljali tudi Slovenci, Korošec pa je bil celo njegov nominalni predsednik) moralo počakati z zedinjenjem s Srbijo. Seveda pa z drugačnimi preudarki in pričakovanji kakor Šušteršič. Največja napaka je po Gustinčiču bila, da Narodno vijeće ni takoj razglasilo republike in da z zedinjenjem ni počakalo na demokratični razvoj v Srbiji, da se ni zavzelo za to, da bi se srbska vojska ustavila na Donavi, Savi in Drini. Le s tem bi bilo dana jamstvo, da bo zedinjenje v vsakem primeru izraz svobodne volje. Zdaj pa se je lisjaku Pašiću posrečilo, da je Jugoslovanom nataknil jarem na vrat. Nositi ga bo treba do konca mirovne konference, agitirati proti dinastiji in za socializem, tega pa usmeriti zlasti k interesom kmetov, je svetoval Gustinčič.³

Oba primera potrjujeta izkušnjo, da ostanejo še tako umni nasveti, če prihajajo iz tujine, praviloma le zanimiv izraz želja in bistrine posameznikov. Izrečeni za nazaj pa še to ne.

Stvarnega pomena je bilo Šušteršičevo stališče, da se glede ustave ni primerno zavzemati kar za revizijo, ampak da je treba hoditi po poti kompromisov. Predvsem da gre za kompromis Srbov s Hrvati pri izvajanju veljavne ustave. Šele

³ Prepeluh pismo le omenja. Objavil ga je šele France Klopčič, *Sodobnost*, 1986, št. 4, 405-416. – Prim. J. Pleterski, *Slovenački socialisti u emigraciji i stvaranje jugoslovenske države 1918. godine*. V: *Stvaranje jugoslovenske države*, ur. Vasa Čubrilović, Naučna knjiga, Beograd, 1989, 91-94.

potem se bo pokazalo, kaj in kako jo je treba spremeniti. Kaj naj bi s svojega stališča uveljavljali Slovenci, tega ni omenil.

SLS je bila za Šušteršičeve očitke o sokrivdi za ustavno uzakonitev centralizma zelo občutljiva. Slovenec se je 4. februarja 1923 skušal očitkom ogniti s tem, da je Šušteršiča grobo napadel z obdolžitvijo, da je srbski hlapec, in ga obkladal s skrajno sramotilnimi oznakami: bivši vojvoda kranjski, Pašičev eksponent v Sloveniji, Pašičev oproda in priganjač, demagog brez para na svetu, v demagogiji osivel politik, vdan velesrbom, politični hlapec, ki se je homagialno klečeplazil ter se slinil okoli potentatov, suženj, ki ostane suženj, naj je pod Avstrijo ali pod Jugoslavijo, ki se ne briga za občo korist, ampak le za to, kako bi bolj ugodil gospodarju, suženj, za kakršnega slovensko ljudstvo pozna le korobač! Zares izbruh, ki je označeval raven obračunavanja z opozicijo znotraj katoliškega političnega tabora, kateremu je Šušteršič slej ko prej pripadal.

Seveda je bilo res, kar je pisal Slovenec, namreč, da je »vidovdanska ustava ščit velesrbstva, smrt samostojnega političnega življenja Slovencev in Hrvatov, uzakonitev najkrutejšega centralizma, zakrinkanega s 'samoupravo', koje neomejeni šef je eksponent belgrajske vlade kot veliki župan«. Vendar je vse to poniknilo daleč v ozadje ob zmerjanju osovraženega Šušteršiča. Ta je potem imel lahko delo: Slovenčev članek je preprosto ponatisnil v celoti! In vprašal škofa: »Ali se spodobi za list, ki naj bo katoliški, da objavlja take izbruhe? In to še, ko je glavni urednik duhovnik [Franc Smodej], katerega dolžnost je, odlikovati se po zglednem krščanskem življenju, po nauku ljubezni in resnice?«

Ob silnem plazu zmerjanja je mogel Šušteršič skoraj neopazno preskočiti resnično kočljivo vprašanje, kako in zakaj se je pa on sam prilagodil centralističnemu režimu. Nemoteno se je postavil v držo človeka, ki se mu godi osebna krivica: »Ne prisvajam si sodbe o sebi, naj vsak misli, kar hoče. Tak sem, kakršen sem. Ne morem nikogar prisiliti, da me ljubi, nikomur braniti, da me sovraži, ali da vidi v meni patološko prikazen.«

Teme Šušteršičeve volilne agitacije so se usmerjale izključno proti SLS. O avtonomiji je ponavljal, da jo je SLS ob prevratu zapravila, namesto da bi jo s Kranjske razširila na celotno slovensko ozemlje pod svojo oblastjo. Pri tem je molčal o vprašanju, ali je šlo pri nekdanji avtonomiji avstrijskih dežel za isto stvar, o kakršni zdaj govori SLS, ko zahteva za Slovence narodno avtonomijo v centralistični jugoslovanski državi. Ni ga ganilo, ko mu je Janko Brejc ugovarjal z opozorilom, da je bila narodna vlada v Ljubljani 1918. leta že sama po sebi avtonomna in da ni bilo potrebe po ohranjanju dvotirne uprave, tj. ob novi Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov še stare deželne, in da je bilo umestno, da se oboje združi v rokah popolnoma avtonomne slovenske vlade, ki je imela vso oblast.⁴

Problematičnost slovenske politike poprevratnega časa je bila v tem, da ni

⁴ Slovenec, 17. februar 1923, št. 46.

vztrajala niti pri tej in takšni, že dani samostojnosti narodne vlade, da je svojo že doseženo slovensko državno pozicijo premalo cenila in da jo je naglo in lahkomišno prepustila centralizacijskim tokovom. Toda Šušteršiču to ni zadoščalo. Z dokašnjo slepoto za suverenost državne samoodločbe Narodnega sveta za Slovenijo v razmerjih s habsburško monarhijo je dokazoval, da Narodna vlada SHS v Ljubljani ni bila izvoljena, da je bila uzurpatorska, da ni imela ljudskega mandata, da je bila odvisna od Narodnega viječa Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu [organa, ki ga je spodbudil in soustanovil prav slovenski Narodni svet]. Vse to je služilo Šušteršičevemu očitku, da narodna vlada ni bila upravičena odreči se kranjski deželni avtonomiji. Bil je pripravljen ogroziti upravičenost večjega, da bi uveljavil svoj prav v manjšem.

K vsemu temu je Šušteršič dodajal argument, ki mu je bil še posebno pri srca. Opozarjal je na veliko koristnost nekdanje kranjske deželne avtonomije, na veliko uspešnost vladavine deželnega glavarja Šušteršiča. S takimi reminiscencami je skušal črpati iz ugleda, ki si ga je nekoč nabral pri vodenju avtonomne oblasti kranjske dežele. A ni omenjal, da je to bila vladavina SLS kot celote in ne le njega osebno. Obenem je svoj najizvirnejši izhodiščni argument, kritiko klerikalnega značaja SLS, začel puščati v ozadju. Rahlo protislovno je le opozarjal, da se SLS v svojem odurnem političnem boju proti njemu ne ravna po nauku ljubezni, kakor ga je oznanil škof Jeglič v zadnji okrožnici. Da se torej tudi ona ne drži avtoritete!? Nič ni bolj značilno za »prepad, ki reži med klerikalizmom in katolicizmom«, se je zgražal nad pisanjem Slovencev in Domoljuba, ki »bljujeta blato in ogenj besnega sovraštva«.⁵

V zanosu taktike, ki je zidala na hvaljenju nekdanje kranjske deželne avtonomije in na graji stranke, ki je to dobroto sama zapravila, zdaj pa avtonomijo zahteva od drugih, je Šušteršič izpustil priložnost, da bi natančneje opredelil pojem avtonomije v razmerju do vidovdanske ustave. Nakazal je le, da hoče svoje aktualno pojmovanje avtonomije razvijati iz tiste regionalne (oblastne) samouprave, ki je že vsebovana v vidovdanski ustavi. To je že vnaprej pomenilo, da bo jugoslovanski del Slovenije po njegovem ostal upravno razdeljen na dve oblasti, ljubljansko in mariborsko, z dvema od vlade postavljenima velikima županoma. S tem je tudi pokazal, da do vidovdanske ustave ni kritičen z vidika avtonomije slovenskega naroda kot političnega subjekta in nosilca avtonomije. Ostajal je strogo v okviru načela o enotnem državnem, jugoslovanskem političnem narodu. V tem se je morda izražalo tudi staro Šušteršičevo nezaupanje do »obmejnih Slovencev«, Štajercev in Korošcev. Dejstvo je, da je svojo NLS in svoj volilni nastop omejil le na območje nekdanje Kranjske, kolikor je ni ostalo onstran državne meje, pod oblastjo Italije. NLS je kandidirala samo v volilnem okrožju Ljubljana-Novo mesto in v okrožju mesta Ljubljane.

⁵ Ljudski dnevnik, 9. februar 1923, št. 7.

Med volilno agitacijo je Šušteršič trikrat stopil pred volivce. Prvič 25. februarja 1923 na »sijajnem shodu Narodne ljudske stranke v Borovnici«. Shod je značilen za razmere, v kakršnih se je skušal ponovno uveljaviti. Le na prvi pogled je bil repriza nešteti shodov, ki je Šušteršič nekoč na njih zmagovito in brez odpora razlagal svojo politiko. Res se je tukaj ponovilo na videz vse: domači župnik (Štrajhar) kot glavna moralna opora, nabito polna dvorana in na koncu – ko se je shod »radovoljno« razšel – »živio-klici na dr. Šušteršiča« in stranko. Ponovilo se je tudi to, da ni bil edini govornik svoje stranke (poleg njega sta v imenu NLS govorila še kandidata dr. Zajc in Škerbec). In celo to, da je na shodu nastopil tudi potrební kontrapunkt – »črni Peter« iz idejno povsem drugega tabora (socialist Sojer). A privajeno podobo nekdanjih volilnih shodov je tu temeljito spreminjalo dejstvo, da je župnišče nastopilo ostro razdvojeno.

Glavni nasprotni govornik je bil domači kaplan. Nič za to, da njega ime »poročevalec ne ve, kar je za politično zgodovino slovenskega ljudstva tudi postranskega pomena«. Nič za to, da »se je – mlad fant – tako zmedel, da je bilo druge zanj sram« in da je po svojem govoru »ves potrt odhitel k deveti maši v cerkev«. V osebi kaplana je na shodu kot glavna nasprotnica Šušteršiču nastopila njegova nekdanja lastna stvaritev – Slovenska ljudska stranka. Zdaj brez njega in – prav z metodo ogorčenega zavračanja njegove osebe – zopet ugledna in novim razmeram prilagojena, skrbno varujoč ne le čustvo zvestobe veri in cerkvi, ljudstvu tako nedotakljivo, ampak očitujoč tudi tisti odmerek avtonomistične, opozicijske drže nasproti centralističnemu režimu, ključne za politično privlačnost v narodu, ki je še vedno iskal svojo lastno zgodovinsko pot. V osebi mladega kaplana je bila vrh tega utelešena tista organizacijska sila, ki je še vedno sestavljala moč SLS in ki je zdaj Šušteršiča in njegove starine odrivala od odločilnih vplivnih oporišč političnega katolicizma. Viri politične moči, iz katerih se je nekoč Šušteršič sam napajal in ob njih rastel, so mu bili zdaj trdno zaprti. Niti na kapljico sveže moči iz njih ni mogel več računati.

Osrednji agitacijski dokazi Šušteršičevega govora v Borovnici so črpali iz starih dosežkov: »Lahko pokažemo [mi!] delo iz tiste dobe, ne pa gospodje, ki so prišli pozneje na krmilo, ki so takoj, ko so prišli na vlado, zapravili deželno avtonomijo, izpraznili deželno blagajno in zapravili ljudski denar, namenjen za ljudske potrebe... Mi nismo ničesar zapravili, ker nismo imeli oblasti v rokah v tej državi. Ko pa smo bili mi v deželi, je bilo dobro. Gradili so se vodovodi, ceste itd. Mi kažemo na pošteno delo skozi četrto stoletja. Nobene sledi ljudskega dela pa ni od tistega trenutka, ko so razbili ljudsko avtonomijo.«

Na to osrednjo misel so navezani očitki osovraženim voditeljem SLS, bodisi za napačna dejanja, ki so bila storjena, bodisi za dejanja, ki so bila opuščena, a bi bila edino prava: nenamenska poraba kranjskega deželnega denarja, odstop od kranjske deželne avtonomije, ki bi lahko postala slovenska. Ljudstva niso vprašali, ko so ob prevratu in po njem postali ministri. »Jaz nisem bil nikdar minister, dr.

Korošec in Gostinčar sta bila, in še Stanovnik bi bil kmalu postal... Sami so se postavili na vlado!«

Vzporedno z osrednjo agitacijsko tezo, je Šušteršič ponovil tudi načelno misel, naperjeno proti klerikalnemu konceptu političnega delovanja SLS, na Slovenskem pa tudi cerkve same: »Mi stojimo na stališču svobodne cerkve, ki mora biti odprta za vse stranke brez izjeme, ker so v vsaki stranki dobri, resni in slabi ljudje.« Ko mu je kaplan kot govornik SLS oponesel, da je njegova napoved, da bo odprl vrata cerkve strankam, indirektni očitek škofu, češ da je pristranski, je Šušteršič zanikal, da bi rekel, da bo odprl vrata cerkve. »Stvar cerkve je, da vrata odpira, in ne njegova.« NLS pa stoji na temelju pozitivnega krščanstva.

V načelnem, programskem smislu se je Šušteršič izrekel za stališče ljudske celote, proti razrednemu boju, za harmonično sodelovanje vseh stanov, in poudaril je poseben pomen kmečkega stanu, a tudi, da mora delavec dobiti pravično plačo, saj je njegovo delo tisto, od česar je odvisen ves ljudski blagor. »Tisti narod ima prihodnost, ki je najmanj dostopen demagogiji!... Mi stojimo na temelju ljudskega programa, kakor pred vojsko, za ljudske pravice, za ljudsko svobodo, za ljudsko samoupravo, za ljudsko samoodločbo.«

Veliko časa je porabil za zavračanje osebnih očitkov, izrečenih na shodu ali v splošni agitaciji proti njemu. Priznal je, da je bil njegov načrt pred koncem vojne drugačen: Avstrija naj bi se spremenila v federativno državo, v kateri naj bi imel vsak narod popolno svobodo. Tudi v okviru takšnega načrta pa je »delal vedno za to, da bi se jugoslovanski narod zedinil«. Toda »svetovna zgodovina je odločila drugače in to je treba akceptirati. Jaz sem to pisal dr. Korošču...«

Opozoril je na protislovje v očitkih: »Meni se očita, da hočem odpraviti slovenščino, ko pa so me pognali iz dežele, so rekli, da sem proti Srbom... V domovino sem se vrnil kot svoboden državljani in v Belgradu sem povedal, da bom nastopil v političnem življenju z lastnim in nobenim drugim programom. Sedaj me napadajo, da se s Srbi družim... Jaz ne bom nikogar posrbil, če se ne boste sami!«

Zavrnil je tudi očitek, da je bil na »unionskem« shodu 1914 proti Srbom in da je »vojsko naredil«. Tudi drugi, ki mu to zdaj očitajo, so bili navzoči na tistem shodu in so »živio« vpili. »Jaz pa nisem nikdar vpil 'živio vojska'!« Pojasnil je, zakaj se ni prej vrnil v domovino: »Obrnil se je v tej zadevi na dr. Korošca, ki pa ni ničesar storil, ampak se je zgodilo ravno nasprotno, da je bilo naročeno vsem obmejnimi stražam, naj primejo njega in vsakega člana njegove družine ter pošljejo v Belgrad, če bi se skušali vrniti.«⁶

Že pred shodom v Borovnici je Šušteršič potoval v Beograd in tam obiskal ministrskega predsednika Pašića in predsednika Demokratske stranke Davidovića. Temu so sledili očitki iz vrst SLS, da je ob tem obisku sklenil politično zvezo s

⁶ Ljudski dnevnik, 26.februar 1923, št. 21.

Pašićem. Kmalu po shodu v Borovnici je bil zopet v Beogradu (27. februarja 1923). Tokrat je dal o svojem obisku intervju dopisniku zagrebškega Jutarnjega lista.

Na vprašanje o njegovem odnosu do drugih strank in o morebitnih zvezah je Šušteršič odgovoril, da stopa v volilni boj popolnoma samostojno, brez zveze s katerokoli stranko. O svojih pogledih na ustavo je pojasnil: »Ni važno, kako se imenuje stvar, katero se namerava rešiti: ali avtonomija, ali federacija, ali centralizem. Glavno je, da se država konsolidira...« Za to pa je treba »kreniti na pot kompromisa«. Predvsem je potreben kompromis med Srbi in Hrvati, skleniti ga morata »najmočnejša srbska in najmočnejša hrvaška stranka, na lojalni podlagi«. Sam ne razume, »zakaj bi se naša vlada ne pogajala z nerevolucionarnimi Hrvati, ko pa se... angleška vlada pogaja z revolucionarnimi Irci«. Potem ko bo sklenjen kompromis, se je treba lotiti določanja načel, ki naj pridejo v ustavo, in šele nato stopiti pred konstituito. Radikali do zdaj niso vodili politike kompromisov. To

Posamezna številka 1 Din.

Štev. I.

Ljubljana, v četrtek 1. februarja 1923.

Poština pavšilirana

Leto I.

Izaja vsak dan ob 3^h pop.
razen nedelj in praznikov.

Mesecna naročnina:

za Ljubljano Din 10—
po pošti 12—
za inozemstvo 22—

Oglati po tarifu.

LJUDSKI DNEVNIK

GLASILO NARODNE LJUDSKE STRANKE.

Refrankiranih pism

ne sprejemamo. — Plemenit
vprašanjem je treba priložiti
znamko za odgovor.

Pokrilo čekovni račun št. 13235.

Uredništvo: Breg, 12. II. nadst.
Telefon št. 119.Uprava: Štadna ulica št. 5.
Telefon št. 623.

Narodu!

Dne 22. novembra 1917 se je s pravovrednim sklepom izvršnega odbora razširila nekdanja Slovenska Ljudska Stranka, ki danes ni naša vredna naslednica.

Osvajamo si njen iskren ljudski program in prilagodivši ga zgodovinskih razmeram, se osvobodimo nekdanjih naziranj, ki so bila sad za vedno preteklo zgodovinske dobe.

V tem delu stopamo na javno torišče kot

Narodna Ljudska Stranka

s sledečim programom:

1. Vrhovni zakon našega programa je **ljudstvo**, ki se je s svetovnim prevratom povzpelo na višino **političnega naroda**.

Blagor, svoboda in samovlada ljudstva so temeljne ločke tega zakona.

Ljudstvo pre odločilna beseda v vseh javnih zadevah, državnih ali krajevnih.

Vse politične in gospodarske umejave, ki so posledica vojne dobe, naj se čimprej ukinejo in neokrenjena naj se vpostavi ljudska svoboda na vseh poljih državlanskega kretanja.

2. Stojimo na temelju pozitivnega krščanstva in uveljavljati bomo tudi v javnem življenju moralne zakone krščanstva.

3. Čerkez zahtevamo svobodo v izvrševanju njenega visokega znanja in spoštovanje njenih pravic, pa tudi zadostna gnojna sredstva, da se morejo njeni služabniki **vredno** preživljati.

4. Jasno odklanjamo **vsako kulturno bojstvo**. Z iste odločitvijo odklanjamo tudi **vsako zlorabo Cerkve v političnem smislu**.

6. Z isto vemo se bomo zavzemali za napredek in procvit industrije, trgovine in obrti, teh stvaritev narodnega bogastva, ki morajo ustvariti in zaimčiti popolno gospodarsko neodvisnost našega naroda, predpogoj za zdravu narodno gospodarstvo, zdrav denar in splošno blagostanje.

Nemudoma morajo pasti vse ovire za prost razmah teh imenitnih gospodarskih činjenic.

7. **Socijalne reforme** v velikem slogu naj zadravljajo gospodarsko slabost in osigurajo mirni razvoj in napredek narodnega in državnega telesa.

V prvi vrsti stoji danes vprašanje **pravičnih plač ali mezd**, ki se mora v duhu katastrofalnih sprememb denarne vrednosti spraviti v **avtomatično razmerje do dvigalnice se ali padajoče cene** življenjskih potrebščin: hrane, stanovanja, oblačil in drugih.

Pa tem meču se morajo uravnavati dohodki vseh onih, ki žive od fiksnih prijemkov, naj si bodo kakršnikoli javni ali zasebni nameščenci ali pa delavci, upokojenci, invalidi ali mali rentniki z malim imetjem, pridobitja s poštenim življenjskim delom.

8. Državna uprava se mora spraviti v popoln sklad z **modernimi upravnimi načeli**. Javni uradi naj **poslujejo priprosto in točno**. Svelo uradništva naj se skliči na resnično polno mero **Vsem nameščencem države pa se mora takoj zagotoviti primeren in popolnoma zadovoljiv gnojni polje**. Tu je zahteva, ki kriči po takojšnji zadovoljivosti.

9. Širokogrudna finančna reforma naj nam priinese **pravičen in priprost davčni sistem**, ki na eni strani da državi, kar je res treba, na drugi strani pa razbremeni državljan in industrijo.

je nerealna politika, ker se ne opira na težnje Hrvatov. »Ako današnja kriza traja še leta, se bojim, da propademo vsi.« Šušteršič ne skriva dejstva, je bilo rečeno, »da imamo danes učinkovito veliko Srbijo... Napram tej obstoječi veliki Srbiji je treba postopati z lojalnim in pametnim političnim delom, samo na ta način se bo zgradila Jugoslavija.« – »Edini Radić je s svojo opozicijo odgovarjal čustvovanju hrvatskega naroda.« – »Današnja država je zgrajena od inteligentov vseh treh delov našega naroda in je za 50 let naprej od naroda. In to je vzrok, da naša politika ni realna in to je sila, ki nas žene nazaj v narod. Ako se ne približamo narodu, ne bomo nikoli v stanju, da delamo za skupne interese naroda.«⁷

Četudi tega ni pričakoval ali celo nameraval, so bile te njegove izjave nekakšna politična oporoka v razmerju do jugoslovanske države. Ni dvoma, da je Šušteršičeva želja bila, da se ta država konsolidira, kajti alternativo je videl v gotovosti, ki se je je bal, namreč, da »propademo vsi«. Izhajal je iz prepričanja, da mora Jugoslavija sloneti na enotnosti naroda, katerega zavest pa kar za pol stoletja zaostaja za zavestjo elite, ki je to državo ustvarila. Kot edino uspešno vidi zato pot kompromisov, ki ustrezajo obstoječemu čustvovanju posameznih delov državnopolitično sicer enotnega naroda. Na prvo mesto postavlja, tako po tehtnosti kakor tudi po nujnosti, sporazum med Srbi in Hrvati. Po celotnem pristopu k vprašanju o spreminjanju ustave in o prioritetah avtonomije narodnih delov se je tako bistveno razlikoval od politike SLS. Ne le za tisti čas, marveč tudi za prihodnji. Kritičen do politike radikalov kot najmočnejše srbske stranke je v interesu konsolidacije celotne države izključeval možnost, da bi Slovenci paktirali z Beogradom na račun položaja Hrvatov. A prav to se je pozneje v politiki SLS dejansko dogajalo!

Lahko bi rekli, da je Šušteršič – vsaj na ravni izjav, ki niso dobile priložnosti, da bi se bile v dejanskem političnem življenju preverile – izhajal tako iz interesa ohranjanja jugoslovanske državne celote, ki jo je vsem njenim državljanom dala v dediščino »svetovna zgodovina«, kakor tudi iz interesa slovenskega ljudstva kot bistvene sestavine politično sicer enotnega, versko in kulturno pa pluralnega jugoslovanskega naroda. Če se je na koncu svoje politične poti spomnil, kako je nekoč videl prihodnost »Avstrije« (Habsburške monarhije) kot federacije različnih narodov, ni takšnega modela videče ponovil za prihodnost Jugoslavije. V nekdanji Avstriji, kjer je bilo prostora za veliko različnih narodov, med njimi za njegovega, hrvaško-slovenskega oz. jugoslovanskega, še bolj pa v Jugoslaviji, v kateri je videl dovolj prostora le za enega samega, je v Slovencih gledal ljudstvo, ki je zdaj tukaj – in ki je bilo tam – le enakopravna sestavina širšega (jugoslovanskega) naroda. V tem je bil v Jugoslaviji blizu nazorom zahodnjaškega toka slovenskega liberalizma, a prav v tem gledanju ga je zgodovina najbolj korenito zavrnila.

V tistem trenutku pa so ga neposredno zavrnil kar volivci sami. NLS je na

⁷ Ljudski dnevnik, 5. marec 1923, št. 27.

volitvah v Narodno skupščino Kraljevine SHS dobila 875 glasov ali 0,40 % glasov, oddanih v vseh slovenskih volilnih okrožjih.⁸

Sam je bil že na začetku v rahlem dvomu, ali ima prav, ko se vrača v politiko. Nekako se je že takoj opravičeval: »A žene me neka notranja sila, da ne odrečem domovini svojih moči in svojih izkustev.«

Notranja sila, nedvomno. Toda silnic v njej je bilo gotovo več, kakor pa jih je sam omenjal. Tu je pač bila tudi skušnjava starega politika, da še enkrat preizkusi svojo moč, da z uspešnim nastopom opravi nekakšen obračun s svojimi političnimi nasprotniki. Nasprotnike je videl tako rekoč izključno le v SLS. A priznati mu je treba, da je znal ločevati med svojimi osebnimi sovražniki in med množico ljudstva, ki je bilo podlaga njihove stranke. To je izrazil sicer šele na koncu, a jasno, v zahvali svojim tako maloštevilnim volivcem, neposredno po volitvah.

Priznal je tudi tistim, ki mu glasu niso dali: sugestija mogočne, v sredstvih neizbirčne agitacije in človeško nagnjenje biti tam, kjer jih je več, so vplivale na njihovo odločitev. Toda »vse to so malenkosti, ki ne morejo niti do daleka ustvariti tako enotne ljudske volje, kakršna se je pojavila pri teh volitvah.«

Agitacija njegovih nasprotnikov se mu je zdela nekaj postranskega in malenkostnega, imponirala mu je izkazana enotnost ljudske volje – četudi ji je bila okvir SLS. Saj je sam izkusil, da mu je le enotnost ljudske volje, ko je bila na njegovi strani, katoliška ljudska demokracija edina v njegovem življenju v resnici kdaj dala vsaj nekaj one državniške moči, po kateri je hlepel. Niso mu je dali »merodajni faktorji«. Celo ko so sprejeli njegovo igro kot v primeru deželnega glavarstva, to ni bilo na ravni države. Tem vrhovom je bil kot državnik vedno sumljiv, saj je predrzno igral na argument ljudstva, pa četudi v še tako državotvornem smislu. Ravno zmožnost razločevanja med političnim geslom in realnostjo ljudstva mu je zdaj omogočilo, da reši svojo čast z nedvomno iskreno izjavo: »Kot vseskozi ljudski čuteč mož, sprejemem odločbo ljudstva brez pridržka... Nimam druge želje, kot da bi ljudstvo res našlo svojo srečo.«⁹

Nekako v istem času, pa ne v povezavi z volitvami, je padla med Dragotinom Lončarjem in Henrikom Tumo beseda o pomenu Šušteršičeve osebnosti v slovenski zgodovini. Prvi ga je omenjal v svoji knjigi, drugi mu je k temu sporočil pripombo v pismu, dne 15. januarja 1924. Kakor je navedeno na začetku naše knjige, je Tuma Šušteršiča videl in slišal prav ob njegovem prvem koraku, ko se je odločal za svojo politično pot, in to tudi v razmerju do Ivana Tavčarja kot liberalnega prvaka. Dejavno je nato Tuma spremljal slovensko dogajanje v vsej Šušteršičevi dobi. Ves čas kot radikalen kritik tabora, ki mu je Šušteršič pripadal. Bil je torej osebnost, zmožna in upravičena do presoje tudi zdaj, ko je lahko pogledal na celoto Šušteršičevega dela še z njegovega konca, in to delo primerjal z dosežkom

⁸ Mikuž, 251.

⁹ Ljudski dnevnik, 20. marec 1923, št. 39, »Svojim volilcem«.

Jože Plečnik: nagrobnik Ivanu Šušteršiču

njegovega nedavno preminulega političnega antipoda. Odločne in neposredne so Tumove besede: »Z mnogim se ne strinjam, a posebno ne z dr. Tavčarjem, ki je bil po mojem rakrana slovenskega javnega življenja ravno po svojem vplivu, dočim je dr. Šušteršič visoko dvignil temeljne sloje slovenskega ljudstva. Sem še komunist, zato sodim neodvisno.«¹⁰

Resnično, pogled s konca. Na naslednjih skupščinskih volitvah, 8. februarja 1925, se NLS ni več pojavila. In ko je v marcu 1925 prišlo do zbližanja obeh glavnih strank Srbov in Hrvatov, Pašičeve radikalne in Radičeve kmečke, se je politična potreba državnega vrha po omejevanju vpliva SLS bistveno skrčila. Zgodovinarju preostane le še, da zapiše: »Ivan Šušteršič je s svojo stranko dokončno izginil iz političnega življenja.«¹¹

Le malo mesecev je potem še trajalo, da je dr. Ivan Šušteršič odšel tudi sam, osebno. Umrli je, prvi slovenski ubežni kralj, dne 7. oktobra 1925 v Ljubljani, na domačih tleh. Njegov nagrobnik na ljubljanskih Žalah je delo Jožeta Plečnika.

¹⁰ Tuma, Pisma, 269.

¹¹ Perovšek, 91.

OKRAJŠAVE

ZA VEČKRAT NAVAJANO LITERATURO

- Badenikrise Janko Pleterski, Die Badenikrise und die Slowenen. V: Die Donaumonarchie und die Südslawische Frage von 1848 bis 1918, ur. Adam Wandruszka in dr., Wien 1978, 65-74.
- Bardolff Karl Bardolff, Soldat im alten Österreich (Jena 1938) 122.
- Bister 1 Feliks J. Bister, Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju. Življenje in delo 1872-1918. Prevedel Janko Moder. »Slovenska matica«, Ljubljana, 1993.
- Bister 2 Feliks J. Bister, »Majestät, es ist zu spät ...« Anton Korošec und die slovenische Politik im Wiener Reichsrat bis 1918, »Böhlau Verlag«, Wien – Köln – Weimar, 1995.
- Bunnell Adam Bunnell, Before infallibility. Liberal Catholicism in Biedermeier Vienna, »Rutherford«, London – Toronto, 1990. – Avtor je »Conventual Franciscan priest«, zgodovinar in profesor na St. Thomas College, St. Paul, Minnesota, ZDA.
- Charmatz Richard Charmatz, Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907, II, Leipzig, 1912.
- Dedijer Vladimir Dedijer, Sarajevo 1914, Ljubljana 1966.
- Dejanja Dejanja govore! Delo poslancev S. l. S. v deželnem zboru od leta 1908. do 1913., Ljubljana, 1913. – Sestavil Janez E. Krek, Erjavec, 211.
- Dermota Anton Dermota, dopisi v Slovansky prehled, Praha, 1899-1912.
- Desetletje Slovenci v desetletju 1918-1928
- DK1 D. K. (Dušan Kermavner), O slovenskem delavskem gibanju do Cankarjevega političnega nastopa. Popravki in dostavki. V: 5, Novi svet, 1950, 234-243, 333-349, 424-432, 526-536, 694-724, 826-839, 1030-1044 in 1132-1146.
- DK2 D. K. (Dušan Kermavner) Slovenske stranke v volilnoreformni situaciji in narodnostna politika slovenske socialne demokracije v l. 1905-1907, 7, Novi svet, 1952, 253-262, 341-351 in 449-465.
- Dolenec, Krek Ivan Dolenec, ur., Dr. Janez Ev. Krek, Izbrani spisi, II. zv., Prvih

- pet let javnega dela (1892-1897), »Družba sv. Mohorja«, Prevalje, 1927.
- Dolinar France M. Dolinar, Vloga koncila v zgodovini Cerkve. V: 20 let po koncilu, Ljubljana, 1984.
- Engel–Janosi Friedrich Engel–Janosi, Österreich und der Vatikan 1846-1918, I-II, "Styria«, Graz–Wien–Köln, 1958 in 1960.
- Erjavec Fran Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana, 1928.
- Erzberger Erzberger Mathias, Erlebnisse im Weltkrieg, »Deutsche Verlags-Anstalt«, Stuttgart–Berlin, 1920.
- Finžgar Franc S. Finžgar, Leta mojega popotovanja, »Mohorjeva«, Celje 1957.
- Gestrin, Melik Ferdo Gestrin, Vasilij Melik, Slovenska zgodovina od konca 18. st. do 1918, »Državna založba Slovenije«, Ljubljana, 1966.
- Gorenjska Dušan Kermavner, Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah – Javorniku od začetkov do leta 1918, knj. III, »DZS«, Ljubljana, 1975.
- Grafenauer Bogo Grafenauer, Nekaj okvirnih vprašanj ob razmerju med Cerkvijo in slovensko kulturo v 19. stoletju. V: Glasnik Slovenske maticе, 1987/88, Ljubljana, 1994.
- Gross, 1962 Mirjana Gross, Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine. V: Istorija XX veka. Zbornik radova III, »ISI«, Beograd, 1962.
- Hanisch Ernst Hanisch, Konservatives und revolutionäres Denken. Deutsche Sozialkatholiken und Sozialisten im 19. Jahrhundert. Institut für kirchliche Zeitgeschichte, Salzburg. »Geyer«, Wien–Salzburg, 1975.
- Höbelt Lothar Höbelt, Kornblume und Kaiseradler. Die deutsch–freieitlichen Parteien Altösterreichs 1882-1918. Verlag für Geschichte u. Politik, Wien – R. Oldenbourg Verlag, München, 1993.
- Höglinger Felix Höglinger, Ministerpräsident Heinrich Graf Clam-Martinic, Graz–Köln, 1964.
- Jagodic Jože Jagodic, Nadškof Jeglič. Majhen oris velikega življenja, Družba sv. Mohorja v Celovcu, Celovec, 1952.
- Jeglič Anton Bonaventura Jeglič, Dnevnik (prepis v AS Slovenije).
- Jurčec Ruda Jurčec, Krek, »Hram«, Ljubljana, 1935.
- Katoliška? Janko Pleterski, Katoliška ali socialna, narodna ali ljudska stran-ka? Konceptija katoliške ljudske demokracije 1890-1918. V: Cerkev, kultura in politika 1890-1941, »Slovenska matica«, Ljubljana, 1993.
- Kermavner, Opombe – Dušan Kermavner, opombe k delu Ivana Prijatelja, Sloven-ska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848-1895, I-VI.

- del, »Državna založba Slovenije«, Ljubljana, 1955-1985; opombe k V. delu v posebni knjigi z naslovom Slovenska politika v letih 1879 so 1895, Ljubljana, 1966.
- Kersnik Ivan Prijatelj, Janko Kersnik; njega delo in doba, Sešitek II. in III, »L. Schwentner«, Ljubljana, 1914.
- Kolmer Gustav Kolmer, Parlament und Verfassung in Österreich, V, Wien –Leipzig, 1909, 532.
- Kosnetter Christine Kosnetter, Ministerpräsident Dr. Ernest Seidler, dis. univ. Wien, 1963.
- Kranjec Silvo Kranjec, Šušteršič Ivan. V: Slovenski biografski leksikon 11, Ljubljana, 1971, 731-735.
- Lončar Dragotin Lončar, Politično življenje Slovencev (Od 4. januarja 1797 do 6. januarja 1919. leta.), »Slovenska Matica«, Ljubljana, 1921.
- Lönne Karl-Egon Lönne, Politischer Katholizismus im 19. und 20. Jahrhundert, »Suhrkamp«, Frankfurt am Main, 1986.
- Lukan Walter Lukan Zur Biographie von Janez Ev. Krek (1865-1917). 1. zv. Diss. Wien, 1984.
- Maier Hans Maier, Revolution und Kirche. Zur Frühgeschichte der Christlichen Demokratie, 5.izdaja, Herder, Freiburg–Basel–Wien, 1988.
- Melik Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem 1861-1918, »Slovenska matica«, Ljubljana, 1965.
- Mikuž Metod Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917-1941, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1965.
- Mir Janko Pleterski, Politični profil koroškega časopisa Mir, 1882-1920. V: 10-11, ZČ, 1956-57, 191-192.
- Mitrović Andrej Mitrović, Srbija u prvom svetskom ratu, Srpska književna zadruga, Beograd, 1984.
- Nekaj Bogo Grafenauer, Nekaj okvirnih vprašanj ob razmerju med Cerkvijo in slovensko kulturo v 19. stoletju. V: Vloga Cerkve v slovenskem kulturnem razvoju, Simpozij 1988, Slovenska matica, Ljubljana, 1989, 7-18.
- Odgovor Ivan Šušteršič, Moj odgovor, Samozaložba, (Ljubljana), 1922.
- Odločitev Janko Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Politika na domačih tleh med vojno 1914-1918. »Slovenska matica«, Ljubljana 1971.
- Opočensky Jan Opočensky, Vznik narodnich statu v rijnu 1918, »Orbis«, Praha, 1927.
- Paulova Milada Paulova, Tajny vybor (Maffie) a spoluprace s Jihoslovany v letech 1916-1918, Praha, 1968.

- Paulova, Hra Milada Paulova, Tajna diplomatska hra o Jihoslovany za svetove valky, Praha, 1923.
- Pelikan Egon Pelikan, Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem, rkp. mag. dela, FF 1994. – Zdaj knjiga z istim naslovom, Obzorja, Maribor 1997.
- Perovšek Jurij Perovšek, Nacionalno politični koncepti slovenskih unitarističnih sil leta 1923. V: 45, Zgodovinski časopis, 1991.
- Pirc Jožko Pirc, Aleš Ušeničnik in znamenja časov. Katoliško gibanje na Slovenskem od konca 19. do srede 20. stoletja. Ljubljana, 1986.
- Pirchegger Hans Pirchegger, Geschichte und Kulturleben Österreichs, »Braunmüller«, Wien–Leipzig, 1937.
- Plebiscit Janko Pleterski et al., ur., Koroški plebiscit; Razprave in članki, »Slovenska matica«, Ljubljana, 1970.
- Povjest Jaroslav Šidak, Mirjana Gross, Igor Karaman, Dragovan Šepić, Povijest hrvatskog naroda godine 1860-1914, Zagreb, 1968.
- Prepeluh Albin Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, Ljubljana, 1938.
- Rahten Andrej Rahten, »Parlamentarni boj poslancev Slovenskega kluba proti Bienertovi vladi leta 1909«. V: 50, ZČ, 1996, 3, 357-367.
- RK Rimski katolik
- Senca Janko Pleterski, Senca Ajdovskega gradca, Samozaložba, Ljubljana, 1993.
- Sichulski Casimir Sichulski, Österreichischer Reichsrat in Karikaturen (Litographie), I-IV, I. Weiner, Wien 1912.
- Socialistično gibanje – Socialistično gibanje v Sloveniji 1869-1920. Zgodovinski arhiv KPJ, knj. V, Beograd, 1951.
- Sodobniki Fran Šuklje, Sodobniki, mali in veliki, »Satura«, Ljubljana, 1933.
- Sutter 1965 Berthold Sutter, Die Badenischen Sprachverordnungen von 1897, II, Graz–Köln, 1965.
- Sutter Berthold Sutter, Die politische und rechtliche Stellung der Deutschen in Österreich 1848 bis 1918. V: A. Wandruszka – P. Urbanič, ed., Die Habsburgermonarchie 1848-1918, III/1, Wien, 1980, 66.
- Škerbec Matija Škerbec, Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja, I. in II. del, Samozaložba, Cleveland, 1956 in 1957.
- Študije Janko Pleterski, Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, »Obzorja«, Maribor, 1981.
- Šuklje Franjo Šuklje, Iz mojih spominov, II, III, »Jugoslovanska knjigarina«, Ljubljana, 1929.
- Tobolka Zdenek Tobolka, Politické dejiny československeho naroda od r. 1848 až do dnešne doby. Díl III, 1879-1914. Část 2, 1891-1914, Praha, 1936.

- Trumbić Janko Pleterski, Ante Trumbić in vprašanje razmejitve z Italijo v Slovenskem Primorju in Istri 1904-1918. V: Kriza socialnih idej, Britovškov zbornik, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 1996, 111-118.
- Tuma, Pisma Henrik Tuma, Pisma. Osebnosti in dogodki (1893-1935). Zbral in uredil Branko Marušič. S sodelovanjem Eve Holz, Borisa Gombača, Staneta Grande in Petre Svoljšak. Izdala Zgodovinski Inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Ljubljana, in Založba Devin, Trst, 1994.
- Ude Lojze Ude, Slovenci in jugoslovanska ideja v letih 1903-1914. V: Slovenci in jugoslovanska skupnost, Maribor, 1972.
- Valiani Leo Valiani, La dissoluzione dell' Austria Ungheria, Milano, 1966.
- Weinzierl Erika Weinzierl, Ecclesia semper reformanda. Beiträge zur österreichischen Kirchengeschichte im 19. und 20. Jahrhundert. Anton Vogrinec, ein Österreichischer Reformkatholik, »Geyer-Edition«, Wien-Salzburg, 1970.
- Začetki Dušan Kermavner, Začetki slovenske socialne demokracije v desetletju 1884-1894, »Cankarjeva založba«, Ljubljana, 1963.
- Zbornik Korošec – Življenje in delo dr. Antona Korošca V: 31, Prispevki za novejšo zgodovino, 1991, št. 1.
- Zečević Momčilo Zečević, Na istorijskoj prekretnici; Slovenci u politici jugoslovenske države 1928-1929. Knjiga prva, »Prosveta«, Beograd, 1985.
- Zveza VLS-HSP – Janko Pleterski, Zveza Vseslovenske ljudske stranke in Hrvatske stranke prava v letih 1911-1913. V: Zgodovinski časopis 34, (1980), 5-75. – Ponatis v Študije, 119-166

IMENSKO KAZALO

A

Adamič Ivan 206
Adler Victor 176
Akačić Cezar 288, 290, 303, 304
Akšamovits Anton 419
Alešovec Jakob 277
Andrejka Viktor 335, 338-340, 342, 343
Aristogejton 314
Aškerc Anton 39, 272, 444
Attems Henrik 355, 361, 406, 408

B

Badeni Kazimir 66, 107
Baljak Dušan 218, 383
Barac Fran 349
Barbo Jožef A. 194
Bardolff Carl 233, 257, 258
Bartoli Adolfo 181
Bastajić Konstantin 345
Bastien Pierre 453
Baš Franjo 233, 459
Bauer Otto 176
Baumberger 372
Bebel August 20
Beck Vladimir 181, 187, 205, 210, 224
Bežek Viktor 466
Belec Anton 173, 217
Benedikt XV. 367, 393, 398, 399
Benkovič Ivo 288, 386, 465
Berchtold Leopold 258
Berks Hugo 111
Bethmann-Hollweg Theobald 400
Bianchini Juraj 137, 218

Biber Dušan 293

Bienert Richard 143, 210, 227, 232,
239, 240, 241, 243, 245, 248, 251

Binicki Fran 419

Binički Fran 419

Bister Feliks J. 182, 211, 229, 237, 238,
255, 306, 313, 317, 333, 334, 380, 381,
386, 409, 429, 434

Blasina Paolo 436, 453

Bleiweis Janez 25, 26, 104, 270, 299, 300,
338

Boroević Svetozar 335, 343, 412

Bracher Karl D. 118

Brecelj Anton 386

Brejc Janko 32, 46, 78, 114, 115, 180, 183,
192, 196, 237, 288, 290, 301, 304, 305,
306, 307, 345, 419, 462, 478

Breuer Stefan 200

Broglio Francesco M. 369

Brosch Alexander 233

Broz Josip Tito 325

Broz Mišo 325

Brunhes 413

Brusatti Alois 66

Buchberger Michael 151

Budisavljević Srdjan 383, 410

Bunnell Adam 17, 18, 21, 23

Burian Stephan 351, 430

Bylandt Artur 187

C

Cajnkari Stanko 14

Cankar Ivan 14, 66, 89, 107, 197, 254, 257,

- 275, 276, 277, 279, 391, 420
 Cankar Izidor 66, 275, 276, 420
 Capuder Karel 65
 Castellitz Franc 74
 Cavour Camillo 223
 Chamberlain Houston S. 215
 Charmatz Richard 108, 120, 121, 139, 141, 156
 Clam Martinic Henrik 360, 364, 389
 Clary Manfred 66, 325, 360
 Clemenceau George 377
 Clerk 363
 Collin 16
 Conrad Hötendorf Franz 331, 340
 Csoklich F. 207
 Cuvaj Slavko 261, 285, 295
 Cvim Janez 197, 201
 Czapp Karl 427
 Czedik Alois 240
 Czernin Otokar 363, 376, 377, 390
- Č**
 Čatar Alojzij 217
 Čingrija Melko 378, 381
 Čubrilović Vasa 446, 477
- D**
 Danzer Karl 378
 Daszynski Ignacy 390
 Davidović Ljuba 481
 Deak Ferenc 143
 Debevec Josip 18
 Decurtius 85
 Dedijer Vladimir 233, 234, 256, 314, 331
 Dejeunaux 373
 Dermastja 422
 Dermota Anton 80, 115, 143, 199, 276-279
 Detela Oton 37, 167, 173
 Dimnik M. 422
 Djordjević Milan 327
 Dolšak Fran 173
 Dolenc Ivan 54, 56, 57, 60, 61, 64, 205, 380
- Dolinar France M. 20, 21
 Drabek Anna M. 119
 Drinković Mate 261, 284, 286, 288, 290
 Druškovič Drago 196
 Dulibić Ante 247, 262, 280, 295, 296
- E**
 Einspieler Andrej 36, 299
 Emmental 413
 Epstein Klaus 368, 369
 Erdmann Karl. D. 399
 Eržen Valentin 40
 Erjavec Fran 12, 19, 31, 61, 78, 84, 96, 101, 110, 114, 155, 197, 204, 205, 209, 210, 212, 225, 227, 238, 240, 255, 265-269, 273, 304-306, 318, 355, 357, 383, 386, 391, 394, 406, 423, 429
 Erzberger Mathias 366-369, 372, 373, 400
 Eugen, nadvojvoda 333, 342
- F**
 Faidutti Luigi 414
 Fejervary Geza 174, 175
 Ferjančič Andrej 76, 112
 Fiedler Friderik 246
 Filipič France 325
 Finžgar Franc S. 14, 412
 Fleck Hans G. 201
 Fon Jožef 288, 290
 Franc Ferdinand 123, 143, 144, 175, 206, 232, 233, 234, 254-256, 257-259, 314, 325, 362, 380
 Franc Jožef I. 120
 Frank Josip 341, 346, 416, 450, 453
 Frühwirth 368, 369
 Funder Friedrich 233, 333, 334
 Funke Manfred 118
- G**
 Gabršček Andrej 107, 112, 332
 Galen August 325
 Gantar-Godina Irena 69
 Gaspari Maksim 335
 Gasparri Pietro 374, 423

Gautsch Paul 66, 156, 175-177, 180, 187
 Gebhardt 400
 Geßmann Albert 367-369, 371, 372, 374, 418
 Gestrin Ferdo 54, 60, 398
 Giesswein 373
 Giskra Karl 338
 Giuffrida 449
 Glambinski Stanislav 239
 Globočnik V. 48
 Godeša Bojan 14
 Golar Cvetko 279
 Goluchowski Agenor 147
 Görlich Ernst J. 108
 Gostinčar Josip 54, 57, 217, 296, 481
 Grafenauer Bogo 25, 26, 382
 Grafenauer France 18, 24-26, 204, 304, 305, 381, 382
 Grdina Igor 320, 340
 Gregorčc Lavoslav 68
 Gregorčič Anton 19, 68, 107, 111, 335, 362
 Gregorčič Simon 19, 335
 Gregorič Vinko 36, 53, 56-60, 62
 Gregorin Gustav 281, 381
 Grgec Petar 398
 Grivec Fran 374, 378
 Grmič Vekoslav 443
 Gross Mirjana 134, 221, 223, 254-256, 258, 286, 300
 Gruden Josip 398
 Grundmann Herbert 400
 Günther Anton 18
 Gustinčič Dragotin 477
 Guštin Damijan 273

H

Haas Henrik 325
 Haas Herta 325
 Habsburg Zita 419
 Haerdteel Guido 265
 Haguenin 449
 Hanau 223
 Hanisch Ernst 20, 21, 24
 Hantsch Hugo 258

Harmodios 314
 Hartwig Nikolaj 293
 Hasiba Gernot D. 274
 Hebblethwaite Peter 151
 Hein Viktor 134, 135, 152, 155, 156, 160
 Heumos Peter 442
 Hitler Adolf 14
 Hlibovicky Mykola 1 219
 Höbelt Lothar 137, 144, 201, 233, 234, 257
 Hochenburger Viktor 210, 305
 Höglinger Felix 376, 380, 389
 Hohenlohe Konrad 180, 187, 188
 Hohenwart Carl S. 110
 Hohnjec Josip 288
 Hohoff Wilhelm 20, 25
 Hribar Ivan 128, 129, 170, 197, 198, 202-204, 206, 215, 282, 321, 465
 Hruban Mořic 224, 368, 373
 Hussarek Max 424, 430-433

I

Iglic = Jeglič Anton B.
 Ivanišević Ivan 247, 262
 Ivčević Vicko 204, 224

J

Jagodic Jože 157, 171, 172, 222, 269, 297, 352, 391, 411, 412, 414, 424, 439, 448, 463
 Jaklič Fran 404, 406, 422
 Janković Dragoslav 358, 380
 Jarc Anton 36, 173, 271, 288, 295, 296, 339, 357, 358, 383
 Jež Fran 351
 Jeglič Anton B. 13, 14, 29, 32, 72, 81, 88, 89, 101, 122, 125, 134, 149, 152, 156, 157, 166, 170, 171, 192, 203, 211, 222, 228, 238, 239, 247, 258, 266, 267, 269, 282-284, 287, 288, 294, 297, 300, 301, 305, 307, 313, 318, 325, 327, 332, 339, 344-352, 356, 374, 375, 385, 387, 391-394, 398, 399, 401-404, 408, 410, 411, 413, 415, 424-427, 439, 447, 448, 453, 454, 456, 459, 460, 462-464, 479

Jelačić Josip 300, 393
 Jenks William A. 177
 Jeran Luka 25
 Jerič 439
 Jeriha Anton 173, 217
 Joffre Joseph 413
 Jovanović Jovan M. 417
 Jugoslavicus = Smodej Franc ali Erjavec
 Fran 255
 Jurčec Ruda 16, 79, 94, 389, 422

K

Kacin-Wohinz Milica 9, 446, 451, 452, 454
 Kakl Matej 307
 Kalan Andrej 36, 37, 71, 78, 173, 217, 268,
 272, 274, 298, 305, 346, 351, 355, 388,
 398
 Kalan Janez 217, 272, 274, 305
 Kann Robert A. 144, 430, 432, 434, 441,
 442
 Karl I. 36, 63, 67, 107, 118, 210, 257, 348,
 354, 361, 364, 374, 376-378, 388, 389,
 395, 398, 399, 419, 424, 437, 439, 441,
 442, 446
 Karlin Andrej 150, 151, 339, 346, 350, 399,
 454
 Kaunitz Wenzel 104
 Kautsky Karl 118
 Kelsen Hans 119
 Kermauner Taras 163, 443
 Kernavner Dušan 34, 43, 51, 94, 143, 174,
 180, 197, 214, 270, 323, 391, 408, 409
 Kersnik Janko 21, 31, 34, 35, 37, 39, 40,
 44, 45, 49, 77
 Ketteler Wilhelm E. 85
 Khuen-Hedervary Karl 262
 Kladnik Drago 163
 Klopčič France 477
 Klun Karol 36, 37, 43, 45, 50, 52, 71
 Knaflič Vladimir 69
 Koblar Anton 39, 68, 173, 217
 Kolenec 320
 Kolmer Gustav 71
 Komljanec Ivan 41

Kompare Josip 41
 Kopač Josip 134
 Körber Ernest 66, 95, 117, 121, 134, 135,
 139, 152, 156, 357
 Korošec Anton 13, 14, 32, 162, 182, 196,
 204, 209, 229, 237, 240, 243, 258, 280,
 288-291, 296, 297, 300, 301, 304, 306,
 307, 313, 316-318, 321, 325-327, 330,
 333-335, 343, 344, 346, 349, 355-357,
 359, 360, 375, 376, 380-382, 387-389,
 391, 392, 402, 404, 409-411, 418-420,
 423, 426, 429, 434, 447, 451, 461, 462,
 473, 476, 477, 481
 Kosnetter Christine 390
 Kossuth Lajos 141
 Kowalski 373
 Koželj Anton 335
 Kralj Franc 19, 464
 Kramar Karel 219, 231, 240, 410
 Kramer Albert 392
 Kranjec Silvo 11-13, 255, 258, 265, 289,
 402
 Kregar Ivan 173, 217, 235
 Krek Janez E. 40, 42, 92, 130, 144, 162,
 200, 209, 221, 240, 253, 267, 295, 303,
 339, 344, 345, 347, 387
 Krek Janez E. 12-14, 16, 20, 25-26, 29,
 30, 32, 38, 41, 44, 46, 49-52, 54, 57,
 58, 60-63, 68, 70, 71, 76-81, 83, 85, 89,
 90, 92, 94, 95, 97, 105, 111-113, 130,
 131, 134, 155, 166, 172, 173, 182, 183,
 195, 198-200, 203, 206, 208, 211, 217,
 220, 221, 228, 230, 231, 237, 240, 253,
 259-261, 264, 265, 267-269, 271, 273,
 286, 288, 290, 295-298, 300, 301, 303-
 305, 307, 312, 313, 317, 327, 330, 333-
 336, 339, 340, 342, 343, 344, 347, 349,
 350-352, 355, 356, 365, 375-378, 380-
 383, 388, 389, 391, 392, 395, 398, 399,
 401, 402, 408, 409, 416, 426
 Kržišnik Zvone 12
 Kristan Etbin 167, 170, 197, 223, 277
 Krizman Bogdan 260, 387, 446
 Krulej Ernest 365, 366

- Kukovec Vekoslav 385, 395
 Kulovec Fran 447
 Kvaternik Evgen 222, 282, 393
- L**
- Laginja Matko 187, 218, 237, 296, 327, 345
 Lah Ivan 321
 Lamennais Felicit R. 112
 Lammasch Heinrich 175
 Lampe Evgen 14, 61, 84, 130, 131, 150, 173, 192, 266, 268, 269, 272, 273, 279, 297, 298, 339, 340, 344, 346, 347, 350, 366, 374, 413, 422, 425, 426, 429, 440, 463
 Lansing Robert 364
 Lapajnar Josip 58
 Larisch 367
 Lavigerie Charles 37
 Lavrenčič Ivan 173, 267
 Legiša Lino 276
 Lemberg Hans 442
 Lenard Leopold 298, 308
 Leon XIII. 15, 16, 20, 37, 46, 50, 85, 86, 88, 89, 145, 149, 151, 156
 Levstik Fran 443
 Lewis 364
 Liechtenstein Alois 49, 218, 367
 Lippmann Walter 430
 Lloyd-George David 364, 416
 Lobkowitz Zdenko 409, 410
 Logar 466
 Lončar Dragotin 25, 49, 175, 300, 443, 484
 Lönne Karl E. 16, 37, 112
 Lueger Karl 45, 63, 67, 156
 Lukan Walter 10, 62, 130, 131, 150, 151, 317, 330, 334, 336, 338, 342, 343, 349, 376
 Lunder Rudolf 206
 Lutz Heinrich 366
- M**
- Maglione Luigi 453
 Mahnič Anton 14, 19, 24, 25, 27, 32, 35, 37, 39, 41, 43, 51, 70, 72, 74, 75, 82, 91, 92, 163, 261, 298, 327, 346, 348, 451, 454
 Maier Hans 16, 101, 112
 Maister Rudolf 338
 Majaron Danilo 465, 467, 472
 Mal Josip 40, 46, 382
 Malle Avgustin 165, 305, 307
 Mamatey Victor 358
 Mandelj Ivan 273
 Mandić Josip 378, 381
 Manin Daniele 147
 Mann Golo 200
 Manning Henry E. 46, 85
 Mantl Wolfgang 118
 Marenčič Rajko 217
 Margiotta 369
 Marinko Vincencij 65
 Marković Božo 365
 Marolt 28
 Marušič Branko 29
 Masaryk Tomaš G. 69, 165, 206, 227, 244-246, 248, 250, 357
 Mast Peter 120
 Mataja Heinrich 373, 418, 420, 421
 Matis Herbert 66
 Matjašič Marjan 215
 Mayer Franz M. 377
 Mayeur Jean M. 16
 Melik Vasilij 47, 48, 59, 60, 106, 125, 176, 184, 197, 209, 222, 305, 398, 431, 465
 Melik-Granda Jelka 465
 Merry del Val Raphael 147
 Mickiewicz Adam 230
 Miklas Wilhelm 207
 Miklič 69
 Mikuž Metod 456, 461, 484
 Milčinović Andrija 343
 Milobar Franjo 419
 Missia Jakob 14, 39, 42, 44, 50, 53, 59, 72, 75, 82
 Mitrović Andrej 383, 417
 Mohorič Jakob 144, 272, 356
 Moškerc Mihael 398

- Mrkun 267
 Müller Hans 20
 Mun de, A. 85
 Murko Matija 28, 29
 Musil Robert 120
- N**
 Nadler 413
 Namier 364
 Napotnik Mihael 325, 399
 Naumann Friedrich 201
 Nitti Francesco 452
 Nosedà 373
 Nötscher Theresia 20, 46
 Novačan Anton 320
- O**
 Obersteiner Jakob 18
 Oblak Ivan C. 466
 Opočensky Jan 430, 432
- P**
 Pacelli Eugenio 147, 369, 400
 Pašić Nikola 363, 416, 461, 463, 477, 478, 481, 486
 Pajk-Miklič Darja 69
 Palacky František 312
 Palffy Moritz 371
 Pantenius Hans J. 331
 Papež Franc 11, 30, 31, 89, 105, 453
 Pasteur Louis 104
 Paternost Frančiška 466
 Paulova Milada 358, 360, 361, 364, 377, 378, 409, 410
 Pavlica Josip 74
 Pegan Vladimir 269, 271, 277, 339, 422, 466
 Pelc Vekoslav 58
 Pelikan Egon 24, 32, 70, 101
 Pellico Silvio 147
 Perić Josip V. 247, 262
 Perišić Srećko 290
 Perovšek Jurij 197, 198, 474, 486
 Peters 364
- Petrič 30
 Piber Ivan 422, 429
 Piffel Friedrich G. 325
 Pij X. 34, 89, 101, 102, 145-147, 149, 151, 156, 157, 427, 463
 Pij XII. 101, 147
 Pilsudski Jozef 332, 333, 342, 440
 Pirc 465
 Pirc Jožko 16, 63, 75, 78, 201, 377, 465
 Pirchegger Hans 63, 78, 201, 377
 Piry Ivo 70
 Pittoni Valentino 206
 Plahuta Slavica 134
 Plantan Ivan 112, 113, 179
 Plaschka Richard G. 222
 Plečnik Jože 486
 Ploj Miroslav 112, 188, 204
 Podgorc Valentin 192, 305, 306
 Podgornik Fran 69
 Podlesnik Ivan 217
 Pogačar Janez Z. 18, 19
 Pogačnik Jožef 32, 111, 256, 258, 259, 265, 305, 333, 339, 343, 380, 386, 444
 Poincaré Raymond 377
 Popovici Aurel 258
 Povše Franc 37, 53, 106, 110, 111, 217, 256, 265, 266, 288, 304, 381
 Prešern France 299
 Prepeluh Albin 9, 60, 61, 113, 142, 143, 163, 197, 272, 273, 378, 398, 411, 447, 448, 462, 464, 477
 Prijatelj Ivan 19, 37, 39, 40, 44, 45, 49, 214
 Primožič Anton 399
 Prodan Ivo 247, 261, 262, 382
 Prunk Janko 81, 464
 Pustoslemšek Rasto 466
 Python 371, 373, 413
- R**
 Radić Stjepan 69, 76, 259, 260, 318, 344, 375, 446, 450, 452, 483, 486
 Rahten Andrej 222, 227, 229, 240
 Rampolla Mariano 145-149

- Rauch Pavao 303
 Rauchberger Heinrich 185
 Rauscher Josef O. 21, 23
 Ravnihar Vladimir 196, 197, 199, 280, 349, 358, 361, 381, 409, 434
 Redlich Josef 386
 Regali Jožef 39
 Remec Bogumil 351, 394
 Ribnikar Adolf 466, 470
 Richter Jakob 163
 Riedel 325
 Rittinghausen 118
 Robič Franc 112
 Rodd 363
 Romanik Felix 108
 Rozman France 9
 Rumpler Helmut 118, 119, 120
 Rybař Otokar 134, 281, 358, 381, 382, 386, 390
- S**
 Sachs Vladimir P. 446
 Samassa Paul 257
 Sarto Giuseppe M. 145, 151
 Sax Hinko 197
 Schäffer 49
 Schalk 113
 Scheicher Josef 25, 71, 92
 Schödl Günter 257
 Schönerer Georg 108
 Schröder Oskar 165
 Schulte Johan F. 20
 Schwarz Theodor 156, 173, 207, 212, 265, 266, 271, 278, 320
 Schwarzenberg Ferdinand 21, 290
 Schwegel Jožef 141, 223
 Schweitzer Viljem 173, 217
 Scotus Viator = Seton-Watson 252, 308
 Sedej Frančišek B. 189, 346, 399
 Segalla Adrijana 35
 Segre 449
 Seidler Ernst 388, 390, 392, 393, 404, 409, 423
 Sernec Vladimir 469
- Seton-Watson Robert W. 252, 308
 Sixt Bourbonški 376, 377, 442
 Skirmunt Kazimir 453, 454
 Slovacký Juliusz 230
 Smodej Franc 385, 478
 Smodlaka Josip 255, 378, 386, 389
 Smolnikar Luka 173, 217
 Sojer 480
 Spann Othmar 119
 Spindler Vekoslav 395
 Spinčič Vjekoslav 221, 280, 288, 289, 296, 300, 301, 303, 304, 326, 358, 378, 380
 Stadler Josip 147, 298
 Stahl Friedrich J. 200
 Stalin 14
 Stanković Djordje 363
 Stanovnik Ivan 173, 217, 481
 Starčević Ante 40, 262, 281, 282, 284, 289, 290, 300, 301, 307, 318, 375, 393
 Stavbar Vlasta 417
 Stergar Janez 69, 326
 Stergar Rok 326
 Steska Viktor 267
 Stiplovšek Miroslav 61
 Stojanowski 124
 Strossmayer Josip J. 19, 146
 Stürgkh Karl 210, 265, 266, 269, 278, 286, 294, 300, 320, 339, 345, 347, 349, 354-356, 391, 394, 469
 Supilo Frano 139, 307, 345
 Sutter Berthold 66, 78, 108, 238, 251, 252
 Svete 101
 Svetec Luka 39, 48, 67, 68
 Svetek Anton 466
 Sylvester Julius 355
- Š**
 Šarabon Vinko 351
 Šepić Dragovan 345, 380
 Šidak Jaroslav 255
 Šišić Ferdo 398
 Šiška Jožef 41, 42, 57, 173, 217, 278, 404
 Šimrak Janko 419
 Škerbec Matija 12, 13, 150, 151, 171, 172,

- 268, 306, 333, 334, 366, 411, 444-446, 452, 453, 460, 464, 480
- Šramek J. 368
- Škorjanc Jože 69
- Štefe Ivan 344, 463
- Štrajhar 480
- Šuklje Fran 12, 13, 28-30, 32, 43, 45, 92, 96-100, 105, 157, 160, 161, 177, 184, 207, 209, 259, 264, 265, 271-274, 361
- Šuštersič Marija roj. Jalen 11
- Švigelj Anton 466
- T**
- Taaffe Edmund 33, 34, 35, 40, 65, 66, 110, 152, 201
- Tavčar Ivan 30, 31, 35, 39, 47, 49, 80, 94, 112, 113, 180, 197, 198, 202, 223, 282, 321, 361, 398, 467, 484
- Taylor A. J. P. 200, 201, 364
- Theimer Camille 203, 268, 304, 305
- Thun Franz 66
- Tisza Istvan 339, 351
- Tobolka Zdenek 180, 181, 210, 224, 225, 227, 229, 238-241, 243, 244, 246, 247
- Tomaž Akvinski 17
- Tomašić Nikola 262
- Tomažič Ferdo 466, 467
- Tominec Angelik 50
- Toniola 84
- Traven Franc 327, 345
- Trešić Pavičić Ante 134, 382, 390
- Triller Karel 361
- Trinajstić Dinko 326
- Trocki 417
- Trumbić Ante 307, 308, 326, 327, 365, 450
- Tuma Ferdinand L. 197
- Tuma Henrik 13, 29, 30, 31, 69, 107, 196, 197, 270, 308, 377, 484, 486
- Turk 365
- U**
- Ude Johannes 325
- Ude Lojze 69, 220, 226, 233, 258, 325, 383, 385, 399, 417, 420
- Udržal František 240
- Ušeničnik Aleš 16, 72, 74-77, 83, 101, 164, 165, 217, 267, 269, 293, 298, 299, 303
- Ugron 372
- Urban Otto 184, 225, 240
- Urbančič Ivo 27
- V**
- Valiani Leo 255, 323, 364, 395
- Vancaš Josip 419
- Veith Johann E. 18
- Vencajz Ivan 111
- Verstovšek Karel 357, 362
- Vidic Franc 398
- Vidmar Constantin 18
- Vodopivec Peter 393
- Vodušek Jerca 338
- Vogelsang Karl 23, 85
- Vogrinc Anton 163, 164, 165
- Vošnjak Bogumil 326
- Vovko Andrej 40
- Vrba Rudolf 112
- Vukotić Božo 383, 386
- Vuković Anton 418
- W**
- Wastian Heinrich 184
- Weinzierl Erika 164, 165
- Weiskirchner Richard 210
- Wierer Rudolf 121
- Wiery Valentin 18
- Wilson Woodrow 358, 360, 361, 363, 372, 416, 423, 430, 434, 436-438
- Windischgrätz Alfred 66
- Wirz 373
- Wodka Josef 165
- Wolf Karl H. 108, 351
- Wurzbach Julij 30
- Z**
- Zagorac Stjepan 344, 345
- Zajc Ivan 271, 277, 422, 480
- Zedtwitz Kurt 148
- Zečević Momčilo 444, 447, 461, 462, 464

Zepa Michael 17	Žičkar Josip 111
Zichy Ferdinand 45, 373, 384	Žirovnik Janko 465, 466, 467, 471
Ziller Franc 57, 61	Žitnik Ignacij 36, 37, 50, 5-54, 56, 57, 60,
Zois Žiga 342	111, 205, 293, 305
Zois Michelangelo 342	Živojinović Dragan 327
Zore 323	Žnidaršič Anton 398
Zwitter Fran 67, 255	Žolger Ivan 346
	Župančič Oton 279
	Županič Niko 69
Ž	
Žerjav Gregor 69, 199, 234, 392, 463, 464	

Iz recenzij:

»Študija je politični življenjepis osebnosti, ki stoji na koncu 19. in v prvih dveh desetletjih 20. stoletja v središču slovenske zgodovine in ki s svojo dejavnostjo to zgodovino močno sooblikuje. Gre za vodilnega laičnega prvaka stranke slovenskega političnega katolicizma, ki se lahko z njim primerjata le še dr. J. E. Krek in dr. A. Korošec. Medtem ko obstajata o slednjih dveh že vsaj temeljni monografiji, je Šušteršič zaradi svoje sporne polivalence ostal neobdelan. V knjigi je najti začetke problemov in usmeritev, ki bodo v poznejšem času globoko vplivali na zasukey v slovenski zgodovini.«

prof. dr. Miroslav Stiplovšek

»Študija govori o politiku, ki so ga po prvi svetovni vojni izrivali iz zgodovinskega spomina tako 'njegovi' politični nasledniki kot njegovi politični nasprotniki in je podobno usodo imel spomin nanj tudi po drugi svetovni vojni. Avtor je poiskal in osmislil nešteto dejstev, ki prinašajo kompleksno in prepričljivo podobo katoliškega tabora v tistem času. Obravnavanje je umeščeno v tradicionalni katoliško - liberalni in sploh slovenski idejni in politični antagonizem, tako da pomeni tudi analizo slovenske politike v zadnjih dveh in pol desetletjih obstoja Avstro-Ogrske. Gre za delo, na katero se je v resnici dolgo čakalo.«

dr. Jurij Perovšek